This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
  Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
  Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
  Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
  Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på `http://books.google.com`

Bidrag

til

den danske Literaturs Historie

af

N. M. Petersen.

I.

Middelalderen.

Udgivet

af

den danske historiske Forening.

Kjøbenhavn.

Trykt hos Brødrene Berling.

1852.

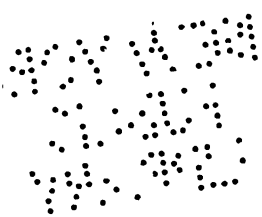

Udsigt

over

den danske Literatur

i Middelalderen

af

N. M. Petersen.

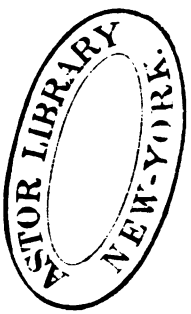

Udgivet

af

den danske historiske Forening.

Kjøbenhavn.

Trykt hos Brødrene Berling.

1852.

E.

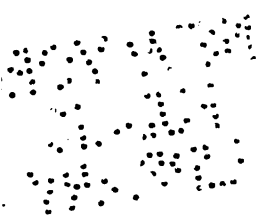

De danske Sproglærdes Ældste,

Hr. Etatsraad, Prof. Dr. S. N. J. Bloch,

min og manges uforglemmelige Lærer,

med Ærbødighed og Kjærlighed

tilegnet.

Fra Slægt til Slægt gaar Ordet ud,
Saa blødt, saa stærkt tillige,
Livsaligt, thi det kom fra Gud,
Og minder om hans Rige.

Graahærdet Lærer samler rundt
Om sig den yngre Gruppe,
Men hvad ham Herren har forundt,
Det fostred sølvhvid Gubbe.

Han vakte op den unge Sands
For gæve Ord og gilde;
Og intet Sind var mildt, som hans,
Den klare Vidskabs Kilde.

Indhold.

Side

§ 1. Forord ..... 1.

2. Hedenold. Saxos ældste Bøger. Runer. Indskriften paa Tryggevældestenen ..... 3.

3. Middelalderen. Perioder. Kilder ..... 9.

Første Periode. (1000—1250.)

4. Knud den Stores Tidsalder. Danmarks Forbindelse med England; dansk Sprog i England; angelsaxisk i Danmark. Knud den Stores Witherlagsret. Psalterium Gunildis. 11.

5. Svend Estridsens Tidsalder. Nordisk og rommersk Element: Svend Estridsen som begges Repræsentant. Hierarkiets Udvikling. Ærkebispsædet i Lund. Helgener. Gilder. Indvirkning fra Tyskland. Knud Lavard. Den saxiske Sanger. Ælnoths Skrift om Knud den Hellige ..... 21.

6. Borgerkrigene. Svend Grade. En dansk Sang om det Roeskildske Blodbad ..... 27.

7. Valdemarernes Tid. Valdemar den Første og Absalon. Erobringer og indre Udvikling. Valdemar den Andens Fangenskab. Klassisk-kristelig Literatur og nordisk-folkelig. Kirken. Munkeordener. Klostre. Skoler. Bogsamlinger. Studeringer udenlands; i Paris og Bologna. Lærde: Eskild. Absalon. Abbed Vilhelms Skrifter. Anders Sunesens Skrifter (Hexaemeron). Biskop Gunner (Parisklerke) — Nicolaus de Dacia. Hugo Danus. Bekjendtskab med rommersk Literatur og Sprog (Justinus) ..... 29.

8. Nordens Historie. Valdemar den Første beskytter historiske Minder. Arnoldus Thylensis hos Absalon. Olaf Thordarsen Hvitaskjald hos Valdemar den Anden. Absalons

Side

Fortjenester af Historien. Danske Historieskrivere: Svend Aagesen og hans Compendiosa historia regum Daniæ. Saxo Grammaticus og hans Historia Danica. Historia de profectione Danorum in terram sanctam. Mindre historiske Skrifter. Valdemar den Andens Jordebog..... 37.

§ 9. Forbindelse med Tyskland. Den tyske Digter Reinmar von Zweter besynger Kong Erik af Danmark..... 49.

10. Legenden. Den hellige Kjeld. Hellig Anders. En Legende paa Dansk. Dansk Kirkesang. Dansk Prædiken og geistlige Bekjendtgjørelser paa Dansk..... 50.

11. Naturvidenskab og Lægekunst. Mester Knud, Kannik i Lund. Henrik Harpestreng, Kannik i Roeskilde..... 54.

12. Danske Love. Kirkelige og Verdslige. De verdsliges Oprindelse. Skaanske Kirkeret. Sjællandske Kirkeret. Skaanske Lov. Kong Valdemars Sjællandske Lov. Kong Eriks. Kong Valdemar den Andens Jyske Lov. Landskabslovenes Forholde, Indhold og Sprog. Sprogprøver..... 55.

Anden Periode. (1250—1500.)

13. Danmarks ydre Stilling og indre Forholde føre til dets Opløsning. Ærkebispesædet i Lund og Slesvigs Forbindelse med Holsten. Forbindelsen med Tyskland. Hanseæderne bemægtige sig Handelen. Den sorte Død. Rigets Opløsning..... 69.

14. Literaturens Stilling. Dyrkningen af nordisk og klassisk Literatur ophører. Geistlig Lærdom. Det latinske Sprogs Herredømme. Lærde Mænd: Jacob Erlandsen. Jens Grand. Peder Pagh. Augustinus Dacus, m. fl. Bøger og Afskrivere: Johannes Paschæ. Studeringer i Paris. Skolastikken. Henningus de Dacia. Petrus de Dacia. Oliverius Dacus, m. fl. Magister Martinus Magni de Dacia (Modi Martini). — Skoler og Skolebøger. Alexander de Villa dei. Klosterdannelse. Latinens Beskaffenhed..... 76.

15. Latinsk Poesi. Historiske Skrifter paa Latin. Annaler og Aktstykker. Congesta Menvedi. Chronicon Erici regis. Roeskilde Jordebog..... 84.

Side

§ 16. Lovgivningen. Stadsretter. Det plattyske Sprog ..... 88.
17. Brugen af Modersmaalet. Series runica. Eriks-Krønnike. Danske Lægebøger: Henrik Harpestrengs eller Knud Juls Lægebog. Det Arnæ-Magnæanske Haandskrift. Kogebøger. 88.
18. Danmarks Rige samles. Valdemar Atterdag. Norge og Sverrig. Unionen..... 95.
19. Studeringer i Tyskland. Lærde Mænd: Peder Lykke o. fl. Geistlige. Ærkebiskop Birger. Livlægen Nicolaus senior. Lovkyndige: Thord Degn. Biskop Knud Kobsen. Historieskriveren Thomas Gheysmer. Krønniker. Claudius Clavius. (Kort over Danmark) ..... 101.
20. Kjøbenhavns Universitet og dets første Lærere. Peder Albertsen. Skolernes Tilstand ..... 104.
21. De ældste danske Diplomer eller Breve. Dansk Prædiken. Majsange. Unionens Indflydelse paa Sproget. Forholdet til Svensk og Norsk. Klosterforbindelser. Brigitinersproget. Det Danske Sprogs Omskiftning..... 107.
22. Danske Skrifter. Lucidarius. Ældste Bibeloversættelse. Oversættelse af Kirkefædre. Messebøger, Postiller og Legender. Bønnebøger ..... 114.
23. Afskrifter af Lægebøger. Lovliteraturen: Den gamle Kongelov. Stadsretter. Gildeskraaer. Laalands Vilkaar.. 124.
24. Historiske Skrifter: Eriks-Krønnike. Andre historiske Haandskrifter. Karl den Stores Krønnike. Mandevilles Itinerarium, m. fl. Historiske Aktstykker..... 126.
25. Den Danske Rimkrønnike ..... 129.
26. Verdslig æventyrlig Digtning: Æventyr. Eufemiaviserne, og lignende Digtninger. Gudelig Poesi: Ældste Psalmer og andre gudelige Rim. En fortabt Sjæls Klagemaal. Hr. Michael..... 138.
27. Peder Laales Ordsprog..... 147.
28. Middelalderens literære Levningers Ødelæggelse. Deres Vigtighed for den nyere Literatur ..... 155.
29. Kjæmpeviserne og deres Kredsløb. Udgaver og Haandskrifter. Visernes Ælde og Haandskrifternes Beskaffenhed. 158.

Side

§ 30. Kjæmpeviſernes Forfattere, og i hvilken Kreds de ere opſtaaede. Deres Hovedæmner. Viſernes ydre Form. Verſemaal. Rim. Omkvæd. Viſernes indre Form eller ejendommelige Udtryksmaade..... 170.

31. Kjæmpeviſerne tilhøre hele Norden. Deres Hovedarter eller Inddeling. I Særdeleshed de hiſtoriſke Viſer og deres Forhold til Hiſtorien ..... 185.

32. Nordens Sangrigdom. Tabte Viſer. Senere Minder af Kjæmpeviſerne og deres Undergang. Melodierne.... 196.

Tillæg og Rettelſer..... 200.

Forord.

1. Den danske Literatur har ingen sammenhængende Historie før Reformationen. Danmarks Middelalder lader sig vistnok historisk samle i et Billede, men dette Billede reflekterer sig kun ufuldkomment i Literaturen. Middelalderens Literatur er kun til i Brudstykker; en stor Del deraf er Efterligninger og Oversættelser, uden ejendommelig Originalitet. Og paa enkelte Partier nær, der paa vedkommende Steder paa ny træde frem, og maa drages ind i den senere Literaturs Historie, staar Middelalderens Udvikling saa langt borte fra Nutidens, at Granskerens vigtigste Formaal hidtil næsten kun har været det sproglige. Ikke desmindre vilde vor Literaturs Historie uden Middelalderens mangle sin Begyndelse. Det syntes derfor passende, at meddele en Udsigt over den som Indledning. Det er det jeg her har forsøgt. Denne Oversigts Formaal kunde da ikke alene være sprogligt. Dertil vilde desuden kræves større Meddelelser af Sprogprøver, end en Udsigt kunde tillade. Den skulde omfatte de forskjellige Retninger, i hvilke Literaturen har aabenbaret sig, og den skulde tillige, saavidt muligt, sætte dem i Forbindelse med de historiske Omgivelser. Angivelsen af Literaturens Produkter skulde være nogenlunde fuldstændig; saa at Læseren, ved at gjøre sig bekjendt med dem, kan danne sig en bestemt Foreſtilling om Æmnerne og deres Behandling.

Men i begge Henseender frembøde sig Vanskeligheder nok. Den historiske Forbindelse viste sig sjelden i sin fulde Klarhed i de historiske Kilder. Og vigtige Haandskrifter ere endnu næsten kun bekjendte af Navn. De skulle først drages frem for Lyset og drøftes. Det var oprindelig min Agt, at lade dette mit Forsøg henligge, indtil det var skeet; og kun tilfældige Omstændigheder have foranlediget, at jeg nu meddeler det. Paa den anden Side kunde denne Udsigt uden synderlig Umage have været udført langt vidtløftigere, men Udbyttet vilde næppe være blevet synderlig større. Enkelte Dele, som Saxo, Lovene og nogle faa andre, ere saa omstændelig drøftede, at der om dem kunde meddeles udførlige Monografier. Men det blev nødvendigt, at indskrænke disse Partier, der vidtløftig udførte vilde staa i Misforhold til det øvrige Stof, og kun at meddele eller hentyde til de væsenligste Resultater. Fuldstændigere Oplysninger maa Læseren søge i de Kilder, til hvilke jeg har henviist. Disse Bemærkninger fandt jeg det fornødent at forudskikke. Finder nu nogen, at Skildringen af denne vor Literaturs Begyndelse er mager, ja i visse Dele utilgivelig tør, saa maa Undskyldningen derfor hentes fra Stoffets Natur. Ingen vil vente, at Forskeren skal plukke duftende Lilier paa øde Heder eller forvandle en Bondehaves enkelte Blomster til fyldte. Den Erfarne veed, hvilken Forskjel det er, naar det righoldige og bøjelige Stof former sig af sig selv, og naar det sprødt og springfærdigt hvert Øjeblik falder i Stykker under Hammerens Slag.

Hedenold.

2. Saxos ældste Bøger. Runer. Indskriften paa Tryggevældestenen.

Literaturen før Kristendommen danner Indgangen, Forhallen, til Middelalderens. Men fra Hedenold gives der ikke noget, der kunde kaldes en særegen dansk Literatur. Hvad der kan have været til, og endnu er til deraf som Brudstykker, slutter sig til den almindelig-nordiske. Alle Hedenolds Sange og Sagn staa i umiddelbar Forbindelse med hele Nordens, og have udenfor denne Forbindelse ingen Betydning. Al nordisk Kultur i Hedenold maa overhovedet samle sig i et fælles Brændpunkt, og frembyder udenfor det kun adspredte Straaler, der hverken lyse eller varme.

Men det Spørgsmaal maa dog her berøres, om Danmark har haft Del i denne almindelige Kultur. Nogle nægte det. Andre antage, at den Kultur, der herskede i de nordiske Tvillingriger, tog sin Begyndelse ved Eideren, og at det Sprog, der udgjorde Grundlaget i alle nordiske Dialekter, og i sin stærkere udviklede Form er bekjendt under Navn af den danske Tunge, havde sin Grændse her imod Syden. I saa Fald maa ogsaa Danmark have haft sin Andel i den Kultur, som vi kjende af dens Gjenklang fra Island. Gjenklang forudsætter Klang. Men fra Island lyder just det igjen, at den danske Tunge, der umulig kunde bære dette Navn uden at være til i Danmark, var alle nordiske Landes fælles Tungemaal. Mindet om danske Konger, der udstrakte deres Herredømme over store Strækninger af Sverrig, blev bevaret i Aarhundreder i Skjaldesange, hvis Brudstykker Island har bevaret; og Nordmanden forsmaaede ikke at

gjentage dem, for at opmuntre Helten til Kamp. Andre Sangrækker give Gjenlyd af store Folkekampe paa Danmarks sydlige Grændse. Danmark havde levende Del i Nordens Handel og Vikingliv; og store Handelsflaader samledes i de danske Vande og Strømme. I den ældste Rejseefterretning fra Norden, Ottars Rejse, mødes vidunderlig nok Mindet om det nordligste Land Helgeland og den sydligste By Hedeby hos den engelske Konge Alfred. De Mythet, som Island har opbevaret, ere for største Delen fødte udenfor det, og havde tildels deres Hjem ikke blot i Danmark, men endnu længer mod Syden. Den ældste Sang, der haves om Stændernes Udvikling (Rigsmål) slutter med Kongemagten, som Island ikke kjendte, men hvis Oprindelse fejres i de ældgamle danske Sagn om Skef og Skjold; ja, Sangens Dan og Danp sætter jo Sagnet hen til Danmarks sydlige Grændse. Det i Vøluspaa og nogle andre faa Steder forekommende, for Island ubekjendte, Ord undorn bruges den Dag i Dag ganske almindelig af Almuen i Fyn. Og der mangler næppe flere Beviser for, at Danmark ikke har været ganske udenfor den Kultur, hvis ældste mest fremtrædende Hovedsæde upaatvivlelig har været i det sydlige Norge.

Imidlertid ere næsten alle danske Levninger henvejrede af Kristendommen og Latinen, som den førte med sig, saa der er kun to Ytringer til, som her kunne mindes: de ældste Sange og Sagn hos Saxo og de danske Runeindskrifter.

Omtrent den første Halvdel af Saxos danske Historie meddeler os ikke Historie, men Oldtids-Sange og Sagn. Hvor meget end Tidens og Saxos egne Foreſtillinger, der hvor han reflekterer, kan have forduklet det oprindelige Grundlag, de Sange, han meddeler, ere ægte. Naar man afklæder dem de Tilsætninger, han har føjet til, for at vise sin Færdighed i Latinen, kan man gjenkjende ikke blot den

oprindelige Tanke, men selve Ordene i det gamle Sprog, og derved overtyde sig om, hvad han udtrykkelig siger paa flere Steder, at det er fædrelandske Sange, der vare til i Modersmaalet. Han røber ogsaa Kundskab om Nordens almindelige Forholde: Han kjender de tre Hovedguder, Odin, Thor og Frej (Frø); Odin som den Enøjede og som Digtekunstens Gud (Uggerus vates), Thors Hammer (clava), Frøbloth, o. desl. Edda lader Skaftet paa Thors Hammer blive for kort; Saxo lader Hoder hugge det af (Vinteren hemmer Thors Virksomhed). Mythen om Balder, Hoder og Nanna var ham ikke ubekjendt, skjøndt han forvandler den til Historie; ligesaa den om Rind og hendes Søn som Hævner. Han kjender Hel (Proserpina) og Livet i Underverden; Striden i Valhal, Oprindelsen til Frejas Brisingemen, o. s. fr. Mythen om Vinterguden Oller med hans Skøjter giver han en Oplysning om, der mangler i Edda. Jætter (Gigantes) ere ham velbekjendte, og han har Fortællinger om nogle (Vagnhoft og Haphli), som Edda kun kjender af Navn. Ligesaa klart er det, at han kjender Norner og Valkyrier, Brugen af Troldddom og Seid, Runer indskaarne paa Træ og lagte under et Ligs Tunge, Fostbroderlaget, der blev indgaaet ved at blande Blod sammen, Berserkegangen og lignende nordiske Tilstande. Heller ikke er det hans Sange alene, hvori tilsvarende Udtryk findes i de islandske Kvad; naar man oversætter hans Ordsprog paa det gamle nordiske Sprog, komme de behørige Rimstave deri tilsyne; og nogle af hans Tankesprog forekomme i Haavamaal. Der er saaledes Grund nok til at antage, at Danmark har været delagtig i den almindelige nordiske Literatur i Hedenold; ja Saxo kan tjene til at berige den. Ikke blot ere hans første Sange egne for ham; han er tillige den eneste, der fuldstændig meddeler Bjarkemaalet (exhortatio-

num series, húskarlahvöt) i sit ældste oprindelige Indhold, der stemmer med nogle af de Brudstykker som Islænderne besidde, men tillige indeholder langt andet og mere. Ogsaa om Stærkodder har Saxo meddelt Sange, hvoraf Snorres Edda (under Starkaðarlag) meddeler nogle Brudstykker, og ham alene skylde vi Bevaringen af Stærkodders Svanesang, hvis Ypperlighed lader sig ret godt skimte igjennem den latinske Omskrivning. Sangen om Braavalleslaget, der senere af Islænderne er opløst i Prosa, viser sig endnu hos ham, som det den Tid maa have været, som en Sang med Rimstave. Om Erik den Veltalende synes Saxo at have besiddet en hel ældgammel Saga. Ligesaa om Amleth i Jylland, hvoraf Edda kun kjender en Antydning (Amloða kvern). En udførlig Betragtning heraf vil hjemle Danmarks Deltagelse i den fælles nordiske Udvikling, men Udførelsen kræver en Sammenstilling med de islandske Kilder, der henhører til den nordiske Literaturs Historie i Hedenold.

En Vandring gjennem Fædrelandet, Mængden af dets hedenske Minder og den bestandig fortsatte Opdagelse af ny, mange Egnes Overfyldning med Høje, i Forbindelse med Læsningen af de nordiske Sagaer, fører den ungdommelige Fantasi tilbage til hin Tid, da disse Høje højnede sig endnu mere, da Bautastene stode langsmed Vejen, og mindede Vandreren om en Slægt, der havde taget Afsked, om hin Tid, da der ved hver større Landsby laa Ættehøje omkrandsede med Stene, og Runestenen, Ordets levende Minde, hævede sig over Dysens Kamp eller ragede frem paa Spidsen af Varden. Thi op af selve Søen rejste Stenvarden sig; Bølgerne, der sloge sammen om dens Fod, hvisked om Storbaad; og naar Snækkerne droge forbi, hævede Øjet sig til dens Top, for at drage Mindet ind i Sjælen. I smaa Lunde og i tykke Storskove lagde de mindre Høje sig rundt

om den store, ligesom Sønnernes Daad rundt omkring Fædrenes, bestandig mindre og mindre. Men hin Tid tør ikkun skues igjennem Fantasien, der ikke ænser dens Raahed; Virkeligheden yder os fra den kun nogle kolde Stene med en halv Snes levende Ord.

Disse levende Ord tilsammentagne og forbundne danne ogsaa en Slags Literatur, Runeliteraturen, der endog strækker sig langt ned i Tiden, indtil 1400. Men dens egentlige Interesse ligger ikke i selve dens Indhold; paa nogle faa Indskrifter nær er det tomt. Og det er gaaet denne store, vidtabsprædte Bogsamling, som de andre. Den ugudelige Slægt, der af økonomiske Hensyn har forvandlet Kjæmpehøjen til en Kartoffelmark, Kirkegaarden til en Slagterbod, og som lader kristne Ligstene ligge til Trin foran vore Døre, for at slibes af af vore Hæle, har handlet ligervis med hine Stenblade; den har revet dem om, sat dem ind i Kirkemure og kløvet dem til Broer og Veje. Og hvad der har undgaaet Ødelæggelsen, har ofte skuffet den alvorlige Gransker, hvis Glæde undertiden var saa meget større, som den var selvskabt, indbildt. Naar det spejdende Øje har fundet en Runesten, naar den er maalt paa kryds og paa tværs og omhyggelig beskreven, hvilket sædvanlig løber ud paa, at det er en stor Kampesten; naar Bogstavernes Længde er bestemt, deres Stilling og Betydning, saa læser man gjerne Navnet paa en Mand, som ingen kjender, og som hans vigtigste Bedrift, at han er død; eller det gaar endog, som med Skivumstenen: man læser tydelig, at Mindestenen er reist over den bedste og første Mand i Danmark (manna beistr i Danmarku ok fyrstr), men saa mangler Navnet, og det tør dog ingen Fantasi udfylde, end ikke den dristigste. Alle disse Indskrifters Interesse ligger nærmest deri, at de ere til, i en saa lang Aarrække og saa langt tilbage, fra

Hedenſkabets Tid; deri, at Sproget i dem er danſk og dog ligt det øvrige Nordens. Uden juſt at berige eller bekræfte Hiſtorien ved deres Indhold, hvilket hidtil kun har været Tilfældet med Jellingeſtenene, give de derimod et tro Billede af Sproget og dets Beſkaffenhed fra Hedenold af indtil Abſalons Tider. Deres Samling og Forklaring vil derfor, iſær naar de ſammenlignes med de Svenſke, yde Sproggranſkningen et vigtigt Stof; og hvo der vil fremſtille Sprogets Udvikling maa begynde med Prøver af disſe Indſkrifter fra Hedenold. De vigtigſte ere Snoldelev- og Tryggevældeſtenene fra Sjælland, Tirſtedſtenen fra Laaland, den Glavendrupſke fra Fyn, Jellingeſtenene i Jylland. Som Exempel paa Sproget henſættes Indſkriften paa Tryggevældeſtenen:

Raknhiltr [Ragnhildr] sustir Ulfs sati stain þansi auk karþi [gerþi] hauk [haug] þonsi auſt Runulf uar [var, ver] sin klomulan [glomulan] ma(n) auk skaiþ þansi (um v)airbis. Fair uarþa nu (f)u(t)ir þo(m) batri. — Sa uarþi at rita, is ailti stain þonsi iþa hiþan traki [dragi].

Ragnhild, Ulfs Søſter, ſatte denne Sten og gjorde denne Høj efter Runulf ſin Ægtemand, en veltalende Mand[1], og denne Skedgaard der omkring. Faa Mænd vorde nu fødte bedre end ham. — Den være forbandet, der vælter denne Sten eller drager den herfra.

---

[1]) Ordet glomul, glamul, glömull, af at glama, er efter E. Säve endnu gulländſk. Betydningen af at glama ſtrækker ſig fra at ſnakke, tale, til at ſtraale. Det er ogſaa norſk (glama, larme, ſtralde. Landſtads Norſke Folkeviſer S. 416). Vort Glam hører dertil.

Middelalderen.

3. Perioder. Kilder.

Literaturen i Middelalderen lader sig historisk opfatte i flere mindre Afdelinger, der kunne samles i to større Perioder. Tiden fra Kristendommens Indførelse til Svend Estridsen er mærkelig nok ved Bedrifter; men først Svend Estridsens og hans Sønners Regjeringstid, hvor Kristendommen blev grundfæstet, yder literære Frembringelser i Danmark selv. Paa Borgerkrigene fulgte Valdemarernes Tidsalder, mærkværdig ved Erobringer og Love. Hele denne Tid kan henføres til een Periode, fra Kristendommens Indførelse til Valdemar Sejrs Død, 1000—1241 eller med et rundt Tal 1000—1250. Danmarks Aftagelse og Opløsning fra Kong Abel til Mellemriget efter Kong Christopher den Andens Død (1250—1340), Rigets Samling under Kong Valdemar Atterdag og de nordiske Rigers Forening under Dronning Margrete (1340—1397) danne mærkelige Tidsrum i Landets Historie; Unionen (1397—1520) vilde, ogsaa i literær Henseende, danne et endnu mærkeligere, hvis den havde haft mere indgribende Virkning paa de enkelte Rigers Udvikling. Et Grændsepunkt kunde man tænke sig ved Stiftelsen af Kjøbenhavns Universitet 1478, men der hengik en rum Tid førend det kan siges at have befrugtet Literaturen. Det vigtigste Vendepunkt i literær Henseende er Bogtrykkerkunstens Indførelse. Den anden større Periode bliver da fra den Valdemarske Tidsalders Ophør til Bogtrykkerkunsten, 1250—1493 eller med et rundt Tal 1250—1500. Herved kommer Middelalderens Literatur til at omfatte den oprinde-

lig haandſkrevne Del, ſaa at den nyere Literaturs Hiſtorie tager ſin Begyndelſe efter Bogtrykkerkunſtens almindelige Brug.[1]

---

[1]) Foruden de i Almindelighed korte Bemærkninger, der findes i de almindelige danſke Literaturhiſtorier eller Udſigter over Literaturen: af J. L. Heiberg (Udſigt over den danſke ſkjønne Literatur. Som Ledetraad ved Forelæsninger paa den kongelige militaire Høiſkole. 1831), C. A. Thortſen (Udſigt over den danſke Literatur. Tredie Oplag 1851), A. G. Rudelbach (Artiklen Däniſche Literatur und Sprache, i Erſch und Gruber, Allgemeine Encyklopädie der Wiſſenſchaften und Künſte, 1ſte Sect. 29. Th. S. 44), X. Marmier (Histoire de la literature en Danemarc et en Suède. Paris 1839) — gives der til Middelalderens Literatur i Almindelighed iſær følgende Hjælpekilder: J. Grammii Oratio de origine et statu rei literariæ in Dania et Norvegia usque ad fundatam universitatem Hafniensem, i Däniſche Bibliothek, 7, 440; R. Nyerups Hiſtoriſk-ſtatiſtiſke Skildring af Tilſtanden i Danmark og Norge, Kbh. 1803 ffg.; C. Molbechs Overſigt over det danſke Sprogs Hiſtorie, foran Sammes danſke Ordbog, Kbh. 1833; ſamt om Slesvigs Forholde i Særdeleshed: Prisſkrifter angaaende det danſke Sprog i Hertugdømmet Slesvig af C. C. Werlauff og N. Outzen, Kbh. 1819.

Første Periode.

(1000—1250.)

4. Knud den Stores Tidsalder. Danmarks Forbindelse med England; dansk Sprog i England; angelsaxisk i Danmark. Knud den Stores Witherlagsret. Psalterium Gunildis.

Efter Rigets Samling under Gorm den Gamle dannede Danmark en tilsynelabende Enhed for sig; og ved Kristendommens Indførelse forbandt en ny Kultur sig med den gamle. Men Efterretningerne derom ere saa faa og afbrudte, at der ikke af dem lader sig oplyse, hvorledes der af de hinanden aldeles modsatte Elementer formede sig en ny Kulturudvikling. Skrifter fra denne Tid ere af Fremmede (Ansgar, Rembert), og danskfødte Lærde (som Odo den Hellige) vandt kun Anseelse udenfor Danmark. Selv efter Kristendommens Indførelse kunde dette, endnu fuldt af hedenske Minder og fjernt fra dens Hovedsæde, ikke blive andet end en Afslægger af den almindelige Kultur, der under et barsk Klima behøvede lang Tid for at skyde op til en selvstændig Vækst. Den Begejstring, som Middelalderen har fremkaldt hos mangen senere Forsker, finder derfor hos os liden Næring. Vel lyder ogsaa dens Grundtoner her: Vaabenklangen og Messesangen, vel have de Ædleste ogsaa her Valget imellem at falde i Kampen eller at dø i en Munkekutte, vel hører Folket ogsaa her paa Lurens Kald og nejer sig for Klokkens Ringning; men hin Forening af Tapperhed, Kjærlighed og Fromhed, der i Syden fremkaldte en Række af romantiske Forholde, findes der faa eller ingen Spor af i Norden.

Dannelsens Grundlag var nordisk, var dansk. Der var noget ældgammelt, noget hjemligt, tilhørende Landets Børn, en Arv fra deres Fædre og i sin Oprindelse hedensk. Det giver sig ogsaa i Literaturen tilkjende som en Spire, der bestandig vil skyde op fra Bunden, uagtet det bestandig seer sig hemmet af fremmede Væxter. Af hvilken Beskaffenhed det var, viser sig i Forholdet til de øvrige nordiske Lande, og især ved Islændernes hyppige Besøg i Danmark. Sagaerne ere fulde af Beretninger derom. Øresund var et almindeligt Samlingssted for Nordens Handel (Eyrasloti). Islænderne besøgte uafladelig Danmark fra Gunnar af Hlidarende, der gjæstede Harald Blaatand i Hedeby, indtil Olaf Thordarsen Hvitaskald, der af Kong Valdemar Sejr lærte Runer. Nogle Islændere nedsatte sig endog i Landet, andre vandrede der igjennem mod Syden. Danmark var det naturlige Forbindelsespunkt imellem Nord og Syd; Kulturens Vej gik over det. Englands Erobring, Knud den Stores Forsøg paa Norge, og Danmarks Forening med Norge under Magnus den Gode vise endelig hvor stærk denne nordiske Samfølelse var paa Kristendommens første Tider.

Tidlig nedsatte Danske sig i Øst-England. Knud den Store arvede dets Erobring efter sin Fader, og skyede intet Middel for at fuldende den. Men England med sin højere Dannelse, sine rigere Hjælpekilder, tiltrak ham mere end Danmark. Han lod sit haarde Sind formilde af Dronning Emma, og gjorde England til sin Bersømmelses Bugge. Her sad han i Nærheden af Southampton ved Strandbredden, og satte sine Smigrere tilrette, i det han bød Havet ikke at skylle op til hans Fødder, og lod Kronen, han bar, sætte paa Krusifixet i Wincheſter Kathedralkirke. Her stiftede og berigede han Klostere; og sejlede i Aftenens Stilhed, medens Munkenes Sang fra Klosteret blandede sig med angelsaxiske

Elskovsviser. Han blev Kirkens Helt, og lod sin Fromhed fejre ved den berømte Reise til Rom. Hans Love for England ere paa Angelsaxisk; Encomium Emmæ blev forfattet af en flamsk eller fransk Munk. Om Danmark høre vi saa godt som intet. Kun een Gang, da der var Nød paafærde, træffe vi Kong Knud i Sammenstødet med sin farlige Svoger Ulf Jarl. Samkvemmet har imidlertid været større, end de mangelfulde historiske Kilder vise det. Sagaerne oplyse Forbindelsen imellem de nordiske Riger og England. Islænderen Thorgeir gjæstede Høvdingerne i England, og blev i Danmark modtaget med næsten samme Hæder som Kongen. Skjalden Thoraren Lovtunge, der havde digtet en Flok om Knud den Store, maatte frelse sit Liv med sit Digt Hovedløsen; og derpaa digtede han endnu en Drapa om Kong Knuds Tog til Norge, fuld af de Omskrivninger, hvori Skjaldene satte Poesiens Skjønhed. Kong Knud var altsaa vel bevandret i Nordens Digtekunst, og den danske Tunge blev ikke fordunklet af angelsaxiske Munkekvæder. Medens Danmark og Norge selv forglemte at optegne sine Bedrifter, gik Efterretningerne derom til Island, og bevaredes der efter Øjenvidners Fortællinger. Magnus den Gode forsvarede med sine Nordmænd Danmarks sydlige Grændse; og Odd Gellersen fortalte sine Landsmænd om Slaget paa Hlyrskogshede, i hvilket han selv var med.

Danmarks Forbindelse med England var dog ikke inderlig. Den hørte allerede op med Hardeknud, og de Fordringer, som de danske Konger vedbleve at gjøre derpaa, faldt endelig bort ved Knud den Helliges Død. Det var en Drøm. Allerede nu viste det sig, at Danmark ønskede at udvide sig mod Syden og Østen, mod Norden og Vesten, men det var ikke i Stand til at bevare sine Erobringer. Ikke desmindre har Forbindelsen med England haft vigtige

Følger for Danmark formedelst den Kultur, der kunde strømme over dertil fra Vesten. Englands Erobring fuldendte Kristendommens Indførelse. Bygmestere, Møntmestere kom derfra. Nogle have derfor ogsaa ment, at angelsaxisk Literatur og Sprog have haft en afgjørende Indflydelse i Danmark, og at det danske Sprogs Forandring kan udledes derfra. Det er en Fejltagelse. Alle Kjendsgjerninger vidne derimod. De Danske i England bevarede ogsaa der deres eget Sprog, hvis Hovedsæde var York; de havde sine egne Love (Danelagen). En dansk Mand stiftede i Dorsetshire det ældste danske Gilde, man kjender. Naar Krigerne ved given Lejlighed digtede en historisk Mindesang, saa var den i den danske Tunge (flokkr er þá var ortr af liðsmönnum, Knytl. Kap. 14). Stederne i Nord-England fik danske eller norske Navne, og mangehaande andre Kjendsgjerninger minde endnu den Dag i Dag om de Danskes Herredømme. De vare nemlig ikke den undertvungne, men den herskende Del; de modtoge ikke Love, men gave dem; ja, selv i deres Sæder havde de Overvægt, og den danske Herre (lord Dane) vakte ved sit forfinede Væsen og sine forføriske Kunster Englændernes Avindsyge.[1] Kun en Art Fortvivlelse hos de Indfødte over et Herredømme, som de ikke kunde faa Magt med, var ogsaa istand til at fremkalde en Begivenhed, som Mordet paa de Danske; og til hvilken Grad Overmodet og Fordærvelsen vare stegne hos Erobrerne, viser Fortællingen om Hardeknuds Regjering og hans Død ved Tove hin Prudes Bryllup. Naar de Danske saaledes endog i England beva-

---

[1]) Habebant etiam ex consuetudine patriæ unoquoque die comam pectere, sabbatis balneare, sæpe etiam vestituram mutare et formam corporis multis talibus friuolis adjuvare, unde et matronarum castitati insidiabantur et filias etiam nobilium concubinarum nomine detinebant. Wallingford.

rede deres eget Sprog, kunde de enkelte Englænderes Ophold i Danmark næppe have haft nogen Indflydelse paa Folkesproget, hvis Forandring, efter at det i Aarhundreder havde været udyrket, lader sig forklare af simple naturlige Grunde. Snarere er det at vente, og det bekræfter sig jo, jo mere Sprogmindesmærkerne drages frem af deres Skjul, at det nordiske Sprog i Nord-England havde varig Indflydelse paa det oldengelske.

Det ældste Sprogmindesmærke, der, udenfor Runeskrifter, vides at have været til, var derfor ogsaa, skjøndt oprundet i England, forfattet paa det danske Sprog: Knud den Stores Vitherlagsret (Vederlagsret), den ældste Hirdlov eller Gaardsret.[1] Denne Lovs Anledning taber sig i den graa Oldtid, i det gamle Berserkelag. Knud den Store, hedder det, havde samlet en stor Hird om sig fra alle Lande, thi han var Konge over Danmark, England, Norge, Samland. Han havde samlet alle Tapre omkring sig uden Hensyn til Stand, ligesom uden Skik og Orden (veluti confuso ordine); men nu besluttede han, at Krigere af anseelig Slægt, der vare saa rige, at de havde en fortrinlig Opdragelse, skulde udgjøre hans nærmeste Hær (en Livgarde, en staaende Hær). Han lod derfor forkynde, at hvo der for Fremtiden vilde være nærmest om Kongen, til Kongens Ære og Hærens Prydelse, skulde bære Øxer og forgyldte Vaaben. Deraf fulgte, at de Fattigere maatte staa tilbage for denne rigere Falanx. Den dannede en Adelhær, der ikke blot stred til Hest, men ogsaa bar udvalgte og kostbarere Vaaben, og blev saaledes Begyndelsen til personlig Adel. Denne udvalgte Hær kaldtes Tinglid (ping-

[1]) Svend Aagesen kalder Loven, licet vocabulo minus proprio, lex castrensis sive militaris vel lex curiæ.

mannalið), fordi den beſtod af Tingmænd (tingede Mænd, lejede Tropper), ſom fik Sold (málamenn[1]). Naar en Kriger traadte ind i denne Hær, blev han undergiven dens Lovbeſtemmelſer (vitherloghin; viðrlög; sva sum vithær lægges) og blev en Vederlagsmand (vitherlagha man); han ſtod under den ſom en ſæregen Ret, og blev derved, ſom Adelen i ſenere Dage, unddraget fra Landets almindelige Ting. Dette Tinglid, hvis Grundlag allerede var til før Knud den Store, blev oprettet i England; Loven er ogſaa givet der, men to danſke Mænd, ſom den ſelv nævner: Øpe hin Snjelle fra Sjælland og hans Søn Eſkild Øpesſøn (thi Lagmandſkabet gik i Arv) vare Kongens Raadgivere; han lod disſe erfarne Mænd, hvis Raad han plejede at benytte, kalde der over for det ſamme.[2] Loven blev affattet paa Danſk, og gjaldt ligeledes i Danmark, hvor den uovertraadt (uspiællat) ſtod ved Magt i otte Kongers Tid, indtil man under den niende, Kong Niels, af perſonlige Henſyn gjorde Undtagelſe derfra; fra Kongens Hird gik den desuden over til lavere Herrers.[3] Paa Saxos Tid gjældte den ikke mere;[4] men Abſalon lod den (consueta curiositate) efter Overlæg med ſin Foſterſøn Kong Knud Valdemarſen ſom en Fortidslevning (antiquitate

---

[1]) I þann tíma settu Danir þingmannalið í Englandi, þar váru þá málamenn. Knytl. Kap. 7.

[2]) Accersitis ad se viris sapientioribus et quos ante alios prudentia pollere noverat, Opone videlicet Sialandensi, cognomento Sapiente, et Eskildo ejus filio, quibus potissimum consiliorum suorum arcana, propter multarum rerum experientiam, communicare et concredere solebat, quos etiam suos constituerat secretarios. Sveno Agg.

[3]) Ab aula regum in aliquanto obscurioris familiæ convictum porepsit. Saxo.

[4]) Hanc itaque militaris disciplinæ consuetudinem, diuturna usurpatione firmatam, nostri temporis principes abrogare minime erubescendum duxerunt. Saxo.

obsoletum) indføre i et lille Bind (in exiguum quoddam volumen); og Svend Aagesen, der saaledes fandt den stræven for sig paa Modersmaalet, foretog sig, med de behørige Oplysninger, at oversætte den paa Latin.[1] Det er nu en Besynderlighed, at Udgiverne af hvad de kalde: Knud den Stores Vitherlagsret, ikke have bemærket, at det de have udgivet som saadan, ikke er denne Konges Lov, men et senere Uddrag af noget deraf. Det er jo dog klart nok, at det ingen Lov er, thi ingen Lovgiver taler deri; det siger ikke: saa skal være, men refererer kun: saa skulde være. Det optager den Artikkel, der lader Loven gjælde ikke blot for Kongen, men ogsaa for andre hæderlige Mænd, der Hird skulde have, hvilket, som allerede efter Saxos Bemærkning er anført, er en senere Anvendelse. Det anfører endelig Lovens Skjæbne og at den blev overtraadt i Kong Nielses Tid, hvilket da ikke kan have staaet i en Lov af Knud den Store. Men det er ikke engang denne Lov saaledes som den kan være opskreven paa Absalons Tid. Baade Svend Aagesen og Saxo meddele Indholdet deraf paa Latin; hos Svend Aagesen især kan man, ved at bortskjære hans Betænkninger, tydelig see hvad der har staaet i Loven; den danske overspringer mange Artikler, hvoraf nogle dog endnu for os have Interesse, saasom den, at en Vitherlagsmand, der formedelst Brøde blev sat nederst, havde de andre Lov til at kaste Ben paa. Sproget i dette Brudstykke er endelig aldeles forhutlet. Der findes hist og her nogle gamle Endelser, men paa andre Steder, hvor de ogsaa skulde være, mangle de. Der findes endog bløde Konsonanter, hvor der

[1]) Quum itaque constitutiones ejusmodi nostra vernacula et quidem succincta brevitate conscriptas reperissem, eas in latinum sermonem transferre conatus sum.

skulde være haarde, hvilket hverken fandtes eller kunde findes paa Absalons Tid. Har der været noget oprindelig godt deri, saa maa det være forvanskket af en senere Afskriver, som det var ligegyldigt hvorledes Sproget var, naar han kun fik Meningen; hvem det var det samme, om der stod f. Ex. sveit eller svét (Forskjellen hørte han næppe); om der stod: i gamlæ Knuts daghum eller daghæ. Det ældste Haandskrift, som Resen har benyttet til sin Udgave, er tabt; det maa have haft et Par gode Læsemaader, men i sproglig Henseende kan man ikke lide paa denne Udgave. Den ældste Membran, der nu er til, er efter Rosenvinge skreven efter 1346. Hvad der saaledes kaldes Knud den Stores Witherlagsret er da langt fra at være fra hans Tid og er heller ikke til nogen Oplysning for os. Med Hensyn til Indholdet, der fuldstændig haves paa Latin, er det til ingen Nytte, og med Hensyn til Sproget saa godt som uden al Værd. Hvorledes det tager sig ud, maa Begyndelsen deraf vise:

Thettæ ær withirlaxret, ther knut konung, waldemars sön, oc absalon ærkebiscop (lothe) skriwa swa sum war i gambla knuts daghæ. Gambla Knuut war konung i danmark oc ængland oc norghe oc samland (semland), ok hawthe hirdh mikla sankat af al land, ther han war konung iwer. oc gat han thöm ey haft samman satte (sotte) oc i frith, num rettin ware stark hinum ther misgiorthe withir annan. oc giorthe han forthi a ænglande oc meth honum öpe snielle af sielande oc eskil öppesön wetherloghin stark oc stin (stindh), thet ingen skulde dirwas mis at göra with annan. oc satte thet at förste male.

At konung oc andra hithworthe (hætwarthæ, Resen) men, ther hirdh skulde hawa, skulde wara sine men holla oc blithe, oc rætta thöm rettelike male therre[1]. Men skulde thy gen

[1]) Hos Svend Aagesen: — ut rex sive princeps stipendia militibus suis — subministraret.

herræ sinum tro oc thieniste oc retha at wara til al hans buth[1] (til al thera bloth, Reſen; w læſt ſom lo).

Item. Of annan hendir awötha oc uskæpite (wdskæpiæ, Reſen) tro - swikere at wortha oc judas werk at winne meth ilt rath gen herræ sinum, tha hawer han sik sielwan forgiort oc alt thet han a.[2]

Item. Of konung wil annan man af withirlagh kumma, tha skulde han först i sin garth meth twa withirlagha men lada honum i sin sweet (sveit, Reſen) oc i sin fierdhung (fiærthing) stewna huskarla stefne oc newſna fare (fore) honum stath oc dagh (etc.).[3]

Endnu et Sprogmindesmærke, henhørende til Knud den Stores Slægt, vides at have været til, men Efterretningerne derom ere ikke klare: Det er det saakaldte psalterium Gunildis. Hiſtorien kjender to Gunhilder: den ene en Datter af Knud den Store, ogſaa kaldet Kunigunde, der blev gift med Kejſer Konrads Søn Henrik (den Tredie), og i Virkeligheden døde i Italien af Peſten 1038, men efter andre blev forſkudt af ham, levede i Brügge og ſkal være død der 1042 eller 1043; den anden Knud den Stores Søſterdatter, der efterat have været gift med en norſk Jarl, i England ægtede Thorkel den Højes Søn Harald, men ſom

---

[1]) Hos Svend Aageſen: — præceptisque parere.

[2]) Hos Svend Aageſen: Si quis ergo detestando hoc facinore se noxium reddiderit, ut proditionis consilium contra dominum suum moliri ausus fuerit, non solum vitæ sed et omnis substantiæ suæ jactura illum damnandum censuerunt.

[3]) Den danſke Vitherlagsret og Svend Aageſens latinſke Overſættelſe findes i Langeb. Script. t. 3, og i Kolderup-Roſenvinges Samling af gamle danſke Love, 5 D. jf. iſær Affnittet om Knud den Stores Love i Kofod-Anchers Saml. jurid. Skr. 1 D. — Saxo meddeler Indholdet S. 525 (ed. Müller), men hertil hører tillige Ordene: Cæterum Canutus — consvevit, S. 523—524, ſom der ere ſatte paa urette Sted. Ligeſaa er een af Lovens Beſtemmelſer: Præterea militi regem — fas erat, S. 585, kommen ind imellem Saxos egne Bemærkninger.

Enke med sine to Sønner blev fordreven og opholdt sig i Brügge. Disse to Gunhilder ere uden Tvivl forvexlede med hinanden. Efterretningerne om Psalteriet ere heller ikke overensstemmende. Det ældste Vidnesbyrd er af Jakob Meyer († i Brügge 1552) som taler om Knud den Stores Datter Gunhilde, der døde i Brügge 1043, og siger om Psalteriet, at det var paa Latin, men deri fandtes Efterretninger skrevne i det saxiske Sprog, som ingen der kunde forstaa.[1] Pontanus, der taler om samme forskudte Gunhilde, Knud den Stores Datter, vil vide af Optegnelser i Brügge, at hendes Psalter var paa Dansk.[2] Gram mener, at Sproget ingenlunde kan have været dansk, da Kong Knuds Datter jo var født og opdraget i England, men angelsaxisk.[3] Hans Bemærkninger ere dog imod Sædvane lidet tilfredsstillende. Der er ikke Tale om Psalteret selv, men om

---

[1]) Jacobus Meyer (ikke Jo. Meier) siger i sine Commentarii sive Annales rerum Flandricarum, Antw. 1561, fol. under Aar 1389, S. 209 b: Obiit Gunildis Brugis XII. Calend. Septembris, quo die fiunt quotannis anniversariæ ejus exsequiæ. — Reliquit ecclesiæ inter alia psalterium, quod et hodie vocamus psalterium Gunnildis, Latinum quidem, sed cum enarrationibus lingvæ Saxonicæ, quas hic nemo satis intelligit.

[2]) Pontanus i Rerum Danicarum hist. Amstelod. 1631, fol. S. 158 siger om Gunhilde: Post obitum, qui incidit in annum MXLIII in urbe Brugensium sepulturæ locum accepit in ecclesia S. Donatiani, quam collegiatam vocant, a latere ostii borealis. Multa cum vivens, tum moriens eidem Canonico sodalitio testamento donasse legitur, in quibus fuerunt Augustalis corona multique optimorum auctorum libri magno sumptu descripti, qui fere jam perierunt, unico ipsius servato psalterio lingva Danica, quemadmodum ex actis illius, quam dixi, ecclesiæ memoriæ prodidit vir clarissimus Antonius Schoonhovius ibidem olim Canonicus.

[3]) Gram i Meursii Opera 9, 183: Persuasum mihi est, illud (psalterium) nequaquam Danica lingva scriptum (quam neque ipsa Canuti M. filia utpote apud Anglos nata educataque usurpabat) sed Anglosaxonica.

nogle Optegnelser deri, og af hvem de ere vides ikke. Han gaar ud fra den falske Forudsætning, at det herskende Sprog hos danske Slægter i England var angelsaxisk, men det var uden Tvivl dansk, og dette kan begge Gunhilder have brugt. Her er altsaa en Undersøgelse, ikke uden Interesse, der ikke kan bringes videre, førend det oplyses, om denne Bog endnu er til eller den er forsvunden. Pladen i Brügge beviser intet. Efter de Oplysninger jeg har kunnet indhente findes Bogen nu ikke i Brügge, men muligt er det jo, at den kan være kommen andensteds hen.[1]

5. Svend Estridsens Tidsalder. Nordisk og rommersk Element: Svend Estridsen som begges Repræsentant. Hierarkiets Udvikling. Ærkebiskopsædet i Lund. Helgener. Gilder. Indvirkning fra Tyskland. Knud Lavard. Den saxiske Sanger. Ælnoths Skrift om Knud den Hellige.

De to i Grunden uforenelige Elementer, det nordiske og det rommerske, maatte forbindes. Uforenelige vare de i Aand og Form; i Aand, thi Nordens var ubunden Frihed, Hierarkiets ubetinget Lydighed; i Form, thi det ene virkede igjennem Modersmaalet, det andet igjennem Latinen. Medens det ene voxte, maatte det andet tage af. Kirkens Herredømme skred fremad i tre Udviklingstrin; først stod den fremmede Lærdom udenfor Landets Grændser, og saae ind

[1]) Langebek har i sit Diplomatarium samlet en stor Del Kilder til Knud den Stores Datter Gunhildes Historie. Mange Annaler lade hende dø i Italien 1038. Gravskriften efter Miræus findes hos Scheidt i Kbh. Selsk. Skr. I, 193. See ogsaa Suhm, D. Hist. 4, 126; og Beltz, Observations on the Coffin-Plate and History of Gunilda, sister of the Saxon king Harold II, i Archæologia Britannica, XXV, S. 398, hvor Pladen er aftrykt; jf. Sv. Grundtvigs Danske Folkeviser, I, 183.

i det fra Bremen; saa fik den sine Høvdinger, den højere Gejstlighed, i Landet selv; endelig tog den sit Højsæde i Nordens Midte paa Ærkebispesædet i Lund (1104), hvor den rejste sig en Stol næppe lavere end Kongens.

I Svend Estridsen forenedes begge Elementer. Forbindelsen med Sagalandet var endnu livlig. Han havde to Islændere til Hirdskjalde, Thorlek hin Fagre og Thord Kolbensen. Skulde Islændere komme, finde vi Kong Svend selv paa Stranden ved Isefjord, for at modtage dem. Den første Biskop i Holum, Jon Ögmundsen, der allerede som Barn drømte om sin Bispestol, ligesom Griffenfeld om Elefantordenen, besøgte Danmark baade som Yngling og Mand, og var vel liidt af Kongens Moder Estrid og Kongen selv. Andre med Fabler udsmykkede Fortællinger vidne i det mindste om Samkvem med fjerne nordiske Lande. Derhos var Kong Svend vel bevandret i sit Lands ældre Historie; det er første Gang vi høre det om en dansk Konge. Adam fra Bremen drog til ham, og samlede en stor Del af sin Kundskab om Danmarks ældre Konger af hans Mund; og det var næppe Kong Svends Skyld, at Klerken hørte saa slet, at vi endnu ingen ret Besked vide derom. Endelig finde vi hos denne Konge en roesværdig Omhu for Modersmaalet. De første Gejstlige vare fremmede, ordinerede i Bremen, deres Virkekreds omfattede et helt Dioeces, og dog kjendte de ikke Landets Sprog. De maatte derfor have Tolke (interpretes) til Medhjælpere, der i det første kristelige Aarhundrede maatte forebrage deres Prædiken Sætning for Sætning, for at gjøre den forstaaelig for menig Mand. Denne Fortolkning var besværlig og spildte Tiden. Kong Svend beklagede sig ogsaa derover i sit Møde med Ærkebiskop Adelbert (i Slesvig 1063), og gjorde opmærksom paa Vigtigheden af indsødte Lærere. Han lod ogsaa en Mand, der var dansk af Fødsel,

vie til Biskop i Slesvig, hvor altsaa Sproget var dansk. Paa den anden Side bleve de danske Bispesæder grundlagte under denne Konge, og Hierarkiet fik sin bestemte Form. Han vexlede Breve med Pave Gregor, Hierarkiets rette Stifter, og der var allerede Tale imellem dem om et Ærkesædes Oprettelse indenfor Danmarks Grændser. Gregor opmuntrede saavel Kong Svend som Kong Olaf Kyrre i Norge til at sende unge Mænd af Landets ædleste Slægter til Italien; der skulde de indsuge Hierarkiets Aand, og den Lærdom, der var dets Støtte; Vejen dertil gik igjennem det rommerske Tungemaal. Men der var endnu i Landet et stærkt gjærende Stof. Det viser sig allerede efter Kong Svends Død ved Kongevalget i Isefjorden. De mægtige verdslige Herrer have endnu Magten, og ere skinsyge paa den. Knud den Hellige vandt ingen Gunst, da han forberedte den store Omskiftning i de gamle Forholde. Hans Forordning, at Fremmede, hvor de end havde hjemme, naar de ikke tilhørte eller stode under nogen i Landet, skulde nyde samme Lov, Ret og Skjel, som de Indfødte, efterdi vi alle ere Brødre i Kristo, blev ilde optaget af Landets mægtige Bønder. Naar alle havde samme Rettigheder, som Indfødte, saa vare der jo ingen Indfødte mere; naar enhver Tysker eller Flamlænder, der kun var Kristen, var ligesaa god som en dansk Mand, saa kunde jo disse Fremmede oversvømme Landet. Saadan Fromhed var ikke i nordisk Smag. Tiendens Indførelse var da heller ikke bedre; den bragte den gamle Folkeaand til at rejse sig. Kong Knuds rædsomme Folkemord, hans dampende Blod, der skreg til Himlen om Hævn, og ni forfærdelige Hungersaar, da Kongen af Danmark end ikke i Julen havde Brød paa sit Bord, maatte der til for at bringe det danske Folk til at opgive sin Frihedsaand og at tage Aaget paa sig som en Guds Velsignelse

og Raade. Erik Ejegod, der ikke var mindre lærd end sin Fader, fuldendte hvad denne havde begyndt; han stiftede Ærkesædet i Lund, lod sin Broder kanonisere, og vendte sin Hu til Italien, som han gjæstede, og til det hellige Land; han døde paa en Valfart dertil. De indenlandske Helgeners Kanonisation fremkaldte ny indre Forbindelsesmidler i Norden. Norge havde allerede sin hellige Olaf, Danmark fik nu sin hellige Knud, og der fulgte snart flere. Disse Helgeners Relikvier samlede Pillegrime omkring sig i vandrende Skarer. Ligesom Olaf den Hellige kaldte Danske til Norge, midt igjennem Landet til Throndhjem, saaledes droge Nordmændene og andre Nordboer til Kong Knud i Odense i Danmarks Midte. Og de indenlandske Helgener fremkaldte atter Gilder, verdslige og gejstlige (Kalander), hvis Love eller Skraaer vel først bleve forfattede paa Latin, men senere bleve en vigtig Del af Literaturen i Modersmaalet. Ogsaa de havde deres tidligere Grund i Hedenskabet (Offergilderne), men den kristelige Form fik de først paa Erik Ejegods Tid; og som selskabelige Forbindelser under en Helgens Beskyttelse, med de Store og Lærde som et Slags Æresmedlemmer, men med en Kjærne af Almuen, tildels med Kvinder og Børn, udbredte de sig snart saa meget, at der i hvert Herred paa Landet i det mindste var eet, i de større Byer tre, fire eller flere; hvert Haandværkslag fik efterhaanden sit. Store Gildehuse opførtes, hvis Klokker kaldte Brødre og Søstre sammen med deres Oldermænd og Skriver eller Skraapræst; og hvor Møderne begyndte og endtes med Bønner og Lovsange, og Minder bleve drukne uden Tvivl ledsagede af Sange. Medens hjemlige Forbindelser saaledes opstode og efterhaanden voxte til, viste sig imidlertid ogsaa Følgerne af de Fremmedes fri Adgang. Allerede paa Kong Nielses Tid, om ikke før, nedsatte de sig i Roeskilde. Tyske

Baabenſmede, Haandværkere, og desl. boede i Kongeſædets Forgaard. Tyſte Krigere gik i danſk Sold, og virkede med til at ſønderſlide Riget. Ægteſkab mellem danſke Stormænd og fremmede Kvinder vare ikke ualmindelige, o. ſ. fr. Det er overhovedet klart, at der nu begynder en Indvirkning udenfra, der drager Folket ud af de gamle Folder og medfører et ſtort Omſving i de gamle Sæder. Civiliſationen begynder. Hvad der f. Ex. tidlig omtales og ligeſom lægges Vægt paa, er Klædedragten. Hidtil havde de Danſke, ligeſom hin Vikingelivets Perſonlighed Regner Lodbrog, gaaet i Sømandsdragt; nu efterlignede de tyſk Skik, og rettede ſig efter andre Nationer i Dragt og Bevæbning, og klædte ſig ikke blot i broget Skarlagen, men ogſaa i Purpur og Silke. Helmolds Fortſætter Arnold meddeler denne Oplysning,[1] paa en Tid, da Forandringen allerede var bleven kjendelig for alle. Den ſamme Kamp imellem Nord og Syd viſer ſig da ogſaa i højere Formaal; Kong Niels var ikke Mand for at beherſke den. Hans Søn Magnus fremſtiller den nordiſke Side; han ſaae over til Sverrig, og lod ſig vælge til Konge af Veſtgøterne. Levede der hos ham den Tanke, ved Forbindelſen af nordiſke Lande at ſtyrke hvad der blev truet? Hertug-Kongen Knud, Kong Nielſes Broderſøn, Erik Ejegods Søn, vendte derimod ſin Hu til Saxland. De bleve Medbejlere. Deres Strid viſer os et lignende Sørgeſpil, ſom hint med Hakon Jarl og Olaf Tryggveſen, men med omvendt Udfald; Underfundigheden ſejrede. I

[1]) Chron. Slav. ed. Bangert, S. 306: Dani, usum Teutonicorum imitantes, quem ex longa cohabitatione eorum didicerant, et vestitura et armatura se cæteris nationibus coaptant; et quum olim formam nautarum in vestitu habuissent propter navium consuetudinem, quia maritima inhabitant, nunc non solum scarlatico vario griseo, sed etiam purpura et bysso induuntur.

denne Knud høre vi første Gang et fremmed Tilnavn; han hed Lavard (hlaford, lord); hans Lyst var Herredømme mod Syden; han yndede de fremmede Sæder og den prægtige saxiske Dragt. Nu høre vi ogsaa første Gang tale om en saxisk Sanger ved en dansk Fyrstes Hof; for at advare Knud sang han, skjønbt selv een af de Sammensvorne, om Grimhildes Hævn.[1] Fra nu af vende Tankerne hos mange af de Store sig imod Tyskland, mod Hjælp fra Syden, til den rommerske Kejsers Hof. Den Kilde, der sprang op paa Haraldsted (1131) og som efter Sagnet rislede uafladelig uden at udtørres, har blevet ved at risle som et Vidne om Danmarks Afhængighed af det rommerske Rige.

De mest ansete Lærde paa denne Tid vare fremmede. Biskop Vilhelm af Roeskilde († 1076) var en Engellænder; hans Efterfølger Svend Norbagge († omtr. 1094 paa Vejen til Jerusalem) var, som Navnet viser, en Nordmand. Der forekommer kun een Skribent af nogen Betydenhed: Ælnoth (Agilnoth, Ailnoth), en engelsk Munk, der blev Præst til St. Albans Kirke i Odense, men om hvis Levnet man ikke veed andet end hvad der af hans Skrift kan sluttes. Han var født i Kanterborg i Kent (Jydernes Landskab), og havde levet 24 Aar i Danmark, da han forfattede sin Historia ortus, vitæ et passionis S. Canuti regis Daniæ, som er tilegnet Kong Niels. Kong Knuds Kanonisation (1101), ved hvilken han selv var tilstede, har rimeligvis givet ham Anledning til at forfatte den. Langebek antager med Thomas Bartholin, at han har fuldendt den 1109; 24 Aar tidligere vilde han da være kommen til Danmark, 1085, det Aar, da

[1]) Conjuratorum quidam, genere Saxo — cantor, quod Canutum Saxonici et ritus et nominis amantissimum scisset — speciocissimi carminis contextu notissimam Grimildæ erga fratres perfidiam de industria memorare adorsus (etc.). Saxo.

Knud den Hellige lod den hellige Albans Relikvier føre til Odense. Det er den første Historieskriver i Danmark; hans Skrift er ingen Krønnike, men en for sin Tid velskreven Fortælling af en Samtidig. I Fortællingens Løb forekomme Forklaringer paa danske Steders Navne, som stemme overens med de islandske; skjønt han var en Engellænder spores der hos ham ingen Anvendelse af Angelsaxisk.[1] Haandskriftet blev fundet paa Lyskanders Tid (Slægtebog, Fortalen S. XIII) i Herridsvad Kloster i Skaane. Hvitfeld udgav det, Hafn. 1602, og Langebek optog det i Script. t. 3.

6. Borgerkrigene. Svend Grade. En dansk Sang om det Roeskildske Blodbad.

Strax efter at hin Kilde paa Haraldsted var sprungen op, gik der en anden Strøm, en Blodstrøm, over Danmarks Rige. Kong Niels blev fældet af Skinderlaget, Hertug Knuds Venner, i Byen Slesvig. Hertugens Broder, Erik Emune, dypper hver Dag sine Hænder i Blod. Medens et Lam sidder paa Kongestolen, bryder Striden ud imellem Broderssønnerne Svend Grade og Valdemar. Riget deles; det gaar ikke itu, men i tre. Den rommerske Kejser tilegner sig Ret til, at give det til hvem han vil. Svend Grade tyer til Kejseren, og overgaar Knud Lavard i Kjær-

1) Han forklarer f. Ex. Suddathorp, id est villa cænosa (i Knytl. Suddaþorp). Roeskildis, id est fons Roe. Hetheby, quod danica lingua interpretatum, campi villa dicitur. Regio maritima Vendle lingua danica, quod convertibilis interpretatur. Locus celeberrimus, qui ob sui eminentiam, sive ob antiquorum inibi sacrificiorum frequentiam, vel ob idoli quondam ibidem opinatissimi, qui Vig dicebatur, memoriam Vibergis, veluti Vigi excelsum aut belli mons seu sacrificationis, lingua danica nuncupatur. Locus præcipuus, qui Othens Vi dicitur (med samme Form som i Knytl.).

lighed til fremmede Skikke og Foragt for Landets egne. Selv han fandt endda sin nordiske Skjald, Einar Skulesen, men han lønner ham ikke, saa at Skjalden maa hævne sig med et Smædevers over den danske Herre, der agtede Fidler og Piber højere end Brages Røst, og lod Riber-Ulf raabe for sin Skat. (Knytl. Kap. 108.) Industrien fremmes ved de Fremmede; men den Aand, de føre med sig, var ikke dansk, heller ikke altid god. Svend Grades Raadgiver, Biskop Elias i Ribe, en Flandrer, indførte Slagure ved Kirkerne, men raadte tillige Svend, at handle med Fangerne, som Gartneren gjør med Ukrudtet, naar han vil, at den gode Sæd skal trives. Blodbadet i Roeskilde fuldender Svends Maal; Valdemar, der havde vundet de danske Hjerter, fandt ogsaa danske Arme til at hævne sig; og hin Begivenhed paa Stikleståd, da Skjaldesang lød som Indledning til Kampen, fornyedes i Slaget paa Grabehede. Store Sværme af Ravne fløj over Valdemars Hær, saa nær, at de styrtede sig i Krigernes oprakte Spyd; og med deres hæse Skrig forenede sig Skjaldens Røst. Imellem begge Hære red der en Sanger, der kvad hin berømte Sang om Svends forræderske Troløshed, og opmuntrede Valdemars Krigere til Hævn.[1] Upaatvivlelig var det en dansk Sang, der nylig var digtet, i Tiden mellem Blodbadet i Roeskilde og Slaget paa Grabehede. Det er aldeles nordisk, at digte Sange umiddelbar forbundne med vigtige Tildragelser, og just før et Slag at lade Slagsange lyde. Denne danske Skjald. er at ligne med Thormod Kolbrunesskjald, der istemmede Bjarkemaalet før Slaget paa Stikleståd, og med

[1]) Medius acies interequitabat cantor, qui parricidalem Svenonis perfidiam famoso carmine prosequendo Valdemari milites per summam vindictæ exhortationem in bellum accenderet. Saxo.

den normanniſke Taillefer, der kvad Rolandsſangen før Slaget ved Haſtings. Paa Saxos Tid var denne Sang ſaa bekjendt, ſaa berømt — at han ikke meddelte den. Det er det eneſte literære Mindesmærke vi kjende fra denne Tid, men det vilde ogſaa være det mærkværdigſte — hvis vi havde den.[1]

7. Valdemarernes Tid. Valdemar den Første og Abſalon. Erobringer og indre Udvikling. Valdemar den Andens Fangenſkab. Klasſiſk-kriſtelig Literatur og nordiſk-folkelig. Kirken. Munkeordener. Kloſtre. Skoler. Bogſamlinger. Studeringer udenlands; i Paris og Bologna. Lærde: Eſkild. Abſalon. Abbed Vilhelms Skrifter. Anders Suneſens Skrifter (Hexaemeron). Biſkop Gunner (Parisklerke) — Nicolaus de Dacia. Hugo Danus. Bekjendtſkab med rommerſk Literatur og Sprog (Justinus).

Efter ulykkelige Borgerkrige hævede Danmark ſig paa ny. Med de verdslige havde de aandelige forenet ſig, imellem Staten og Kirken. De begyndte allerede under Aſſer, den første Ærkebiſkop i Lund, og varede ved under hans Efterfølger Eſkild. Men nu forſonedes de ſtridige Elementer i Valdemar og Abſalon, der vare inderlige Venner. Den rommerſke Kejſer kom atter, og gjorde Fordring paa Danmarks Rige; Abſalon ſvarede ham, at det maatte tages med

---

1) Selv i denne blodige Tid, og det er et af dens mærkelige Træk, viſtes der dog Agtelſe for Lærddom. Endog den vilde Harald Keſja, der lod Næſen ſkjære af ſine Fanger, havde Ærbødighed for den. Derved frelſte en Tyſker ſit Liv. Bøddelen havde allerede ſat ham Kniven paa Næſen, da han i ſin Fortvivlelſe bad om Skaanſel, thi han var lærd (quia doctus erat). Harald gav ham fri, og bad ham til ſit Bord, og befalede ham, ſom Skik var, at læſe Bordbønnen. Da maatte Fangen gaa til Bekjendelſe, at han vel var Profeſſor, men i at ſy, ikke i at læſe til Bords (Cui captivus: suendi se, non sacrandi professorem respondit. Saxo). Harald lo og lod ham løbe.

Staalhandsker. En endnu frygteligere Fjende havde det i den store Kjæde af vendiske Folk, der beboede Nordthyskland fra Kielerbugt til Oder. Før havde de tillands trængt frem over Landets Grændser, maatte mejes som Korn; nu hærgede de tilsøs Landets Kyster. Alle Sunde vare fulde af dem. De hærgede, røvede, skjændte og brændte, og strejfede frem lige til Kongeborgen. Næppe havde Valdemar vundet Riget, førend han sendte Snække paa Snække, for at rense Vandene, og Flaade paa Flaade, for at hjemsøge dem i deres faste Borge. Det var i mange Aar hvert Aars Gjerning. Knud den Sjette fuldendte hans Daad. Arkona faldt, Rygen blev kristnet, og lagt under Sjælland; Pommerns Hertug blev en Vasal af Danmark. Alt dette var i Grunden een Mands Værk, Absalons. Han var paa een Gang Biskop og Kriger, begjerlig efter Gods paa Kirkens Vegne, nidkjær i Kongens Raad, trofast som Ven, Elsker og Beskytter af Lærdom, og som Kriger utrættelig, ligesaa snild som tapper, saa at Fjenden flyede for hans blotte Banner. Valdemar den Anden fortsatte sin Slægts Gjerning; han udbredte Danmarks Herredømme endnu videre, — for vidt. Ikke blot Pommern og Rygen knyttedes fast til Danmark, ogsaa Nordalbingien maatte bøje sig, og Hamborg, Lauenborg, Meklenborg. Østersøen kunde blive til en Indsø. Thi han vendte sit Øje endnu længer imod Østen, til Danmarks gamle Bilande, til Kurland, Liſland, Estland. Og ned fra Himlen faldt Danebroge for at vaje over alle disse Lande og Stæder. Paa samme Tid skred den indre Udvikling fremad; i den Tanke, der udvider sig, er der en frugtbargjørende Kraft. Uforgjængelige Mindesmærker om ejendommelig dansk Folkelighed bleve opstrevne og nedlagte i Folkets Skjød. Valdemar Sejer var tillige Valdemar Lovgiver, og Valdemarernes Tidsalder er tillige Danmarks

Lovalder. Og dog kunde een Dag paa Jagten, en uforsigtig Slummer ved en Kilde gjøre Ende paa denne Magt og Herlighed. Fra Midten af sine Lande førtes Kongen bort som Fange, og han kunde ikke frigjøre sig uden ved en Meneb. De undertvungne Lande rejste sig, og han kunde tabe dem i eet Slag. Det er et utroligt Underværk, der viser, hvor sønderreven Tiden var ved en tvespaltet Kultur. Det lod sig ikke den Gang forklare uden af Himlens Vrede. Den hellige Marie Magdalene, siger Krønniken, holdt under Slaget sin Haand for Solstraalerne, og bøjede dem saa de blindede de Danske. Da gik Solen ned for Danmark.

Literaturen, der paa een Gang er Udviklingens Fostermoder og Afkom, deler sig ogsaa i denne Periode i to Retninger: en klassisk-kristelig og en nordisk-folkelig. Dens vigtigste Fenomener ere disse.

Fra Ærkebispesædet i Lund udbredtes de Institutioner, der befordrede den kirkelige Dannelse, som tillige fik en stærk Tilstrømning fra Syden. De allerede stiftede Klostre bleve udvidede, og ny anlagte i alle Landskaber. Munke strømmede ind, af alle Ordener, især fra England og Frankrig, og dannede efterhaanden ligesom et Net over Landet. De flyttede fra Øst til Vest, fra Nord til Syd, overalt derhen hvor de fandt en smuk Egn, fiskerige Floder eller Søer, rislende Kilder og grønne Enge, Skove og frugtbare Marker. De befordrede Landets Opdyrkning og fremmede Kulturen. Omkring ved Klosteret dannede sig en Flække, der efterhaanden udvidede sig til en By, en Kjøbstad, hvis Beboere tilbels vare Klosterets Vordnede. Skoler vare allerede oprettede hist og her, nu toge de ret til at blomstre; de højere ved Domkirkerne, de lavere ved Klostrene. Ved Domkirkerne, f. Ex. i Lund, Roeskilde, Viborg, Ribe, havde der tidlig dannet sig et Kapittel (capitulum) eller en Samling af Kan-

niker (collegium Canonicorum), der vare Biskoppernes Medhjælpere. De skulde forebrage Kirkens Kanon, til visse Tider nemlig et Kapittel af den hellige Skrift (caput biblicum). Deraf deres Navn. I Klosterskolerne vare Undervisningens Gjenstande især Grammatik og Musik, begge med Hensyn til Gudstjenesten. Men den flittige Munk afskrev ogsaa Bøger i sin stille Celle, mest vel til Dagens løbende Brug, men ogsaa for at fremme et dybere Studium. Bogsamlinger anlagdes ved Altrene i de større Kirker, eller samledes af Geistlige som en privat Ejendom. Det var en kostbar Skat; thi en Bog kunde betales med 200 Faar, eller man solgte den, forat kjøbe sig et Jordegods. Nogle Geistlige skal have besiddet betydelige Bogsamlinger, som Biskop Homerus eller Ormer i Ribe († 1203), Biskop Frederik i Slesvig († 1179).[1]

Udenfor Hjemmet hentede man i Begyndelsen sin Visdom fra Tyskland ved Universiteterne i Køln, Heidelberg o. s. v.; men snart tiltrak Paris og Bologna den videlystne Ungdom. Paris var Lærdommens Hovedsæde, og de saakaldte Parisklerke besøgte dets Universitet saa hyppig, at der ved dette blev oprettet et eget Kollegium, det andet i Tallet, for de Danske. Det var en Følge af Forbindelsen imellem de danske Lærde, især Absalon, og de franske.[2]

---

[1]) See om Skolerne J. Worms Forsøg til en Skolehistorie før Reformationen, i Skrifter som i det Kgl. Vidensk. Selskab ere fremlagte, 11, 348. Terpager, Ripæ Cimbricæ, S. 117. Om Bøger og Bogsamlinger Grammii Oratio, S. 473. 482. Nyerups Historisk-stat. Skildr. 2, 244.

[2]) Bulæus, Historia universitatis Parisiensis, 2, 385, siger under Aar 1170: ex hoc certe commercio (med Absalon) accidit, ut Daci Collegium construxerint in vico San-Geneuefiano. Felibien, Histoire de la ville de Paris, augm. par Lobineau, Paris 1725, fol. 1, 178-179: le collège des Danois dans la rue de sainte Geneviève,

De unge Adelsmænd hentede derfra ikke blot gejſtlig men ogſaa verdslig Visdom og forfinede Sæder. Valdemar Sejer lod ſin Søn Erik (Plovpenning) ſtudere i Paris, og han blev opdraget der ved det franſke Hof.[1] Til de meſt bekjendte Lærde fra denne Tid, der tilbels havde ſtuderet i Paris, høre iſær:

Ærkebiſkop Eſkild (Biſkop i Roeskilde 1134, Ærkebiſkop 1138—1177) havde ſtuderet i Hildesheim, men ſtod ſenere i ſtadig Brevvexling med den hellige Bernhard, og drog, da han havde aftakket, til Bernhardinerkloſteret Clairvaux i Frankrig, hvor han døde 1182.

Abſalon (Axel, f. 1128, Biſkop i Roeskilde 1158, Ærkebiſkop 1178, død i Sorø 1201) indgik Venſtab med daværende Munk Vilhelm i Genovevas Kloſter i Paris, og indbød ham ſiden ved Provſten i Roeskilde Saxo tilligemed flere Munke til Danmark. Vilhelm blev Abbed til Eſkildsø, og, da Kloſteret blev flyttet, til Ebelholt, hvor han døde 1203 (Langeb. Script. 5, 480). Han var en af Knud den Sjettes højtbetroede Mænd og anſees for Forfatter til den Genealogia regum Dan., ſom blev forfattet i Anledning af den bekjendte Ægteſkabsſag imellem Kong Filip og Ingeborg (i Langeb. Script. t. 2); hans Breve (Epistolæ i Langeb.

---

qui fait aujourd'hui partie du convent des Carmes et du collège de Laon. At det var det andet i Tallet, Bulæus anf. St. og Crevier, Hist. de l'université de Paris, 1, 270.

[1]) Efter det forhen anførte Sted om Klædedragten vedbliver Arnold: Scientia quoque liberali non parum profecerunt; quia nobiliores terræ filios suos non solum ad Clerum promovendos, verum etiam secularibus rebus instituendos, Parisios mittunt. Ubi literatura simul et idiomate linguæ terræ istius imbuti, non solum in artibus, sed etiam in theologia multum invaluerunt. Siquidem propter naturalem linguæ celeritatem non solum in argumentis dialecticis subtiles inveniuntur, sed etiam in negotiis ecclesiasticis tractandis boni Decretistæ sive Legistæ comprobantur.

Script. t. 6) meddele Oplysninger om den Tids Tilstande, blandt andet om Havedyrkningen, som han indførte ved fra Abbeden Stefan i Genovevas Kloster at forskrive Frø, Rødder og Podekviste, til liden Opbyggelse for de danske Klosterbrødre, der klagede over, at han satte dem paa Sultekost; de kunde jo ikke leve af Blade og Græs, som Kvæget paa Marken (Epist. lib. 2, ep. 77, Vita, cap. 3). Efter hans Død fortsattes Forbindelsen med Frankerig ved nysnævnte Stefan, siden Biskop i Tournay.

Absalons Efterfølger, Anders Sunesen, Andreas Sunonis (Kansler hos Knud den Sjette, Ærkebiskop til 1222, da han angreben af Spedalskhed levede paa Øen Ivø i Skaane, hvor han døde 1228) studerede ligeledes i Paris, og var sin Tids berømteste latinske Digter. Hans Hexaemeron, der ikke er trykt (Membranen findes paa Universitetsbiblioteket) er et stort Digt i Hexametre om Skabelsen (de creatione mundi et operibus sex dierum, ad imitationem sanctissimi patris Ambrosii, qui ejusdem argumenti libros VI conscripsit) men tillige om Guds Væsen, den hellig Aands syv Gaver, om Synden og den fri Villie, om Trinitetens og Incarnationens Hemmeligheder. Det vidner stærkt om den indbrydende skolastiske Lærdom, men indeholder ogsaa smukke Opfatninger af hin Tids kristelige Myther (f. Ex. om Evas Skabelse og Menneskets Engle).[1] Begyndelsen deraf anføres ogsaa (anderledes end hos Nyerup) i Chron. Sjalandiæ (Langeb. Script. 2, 628), som derhos har bevaret et Par Linier af hans Hymne til Jomfru Maria:

Missus Gabriel de coelis
stella solem præter morem —

[1]) Et andet af hans Digte: de septem ecclesiæ sacramentis (et Brudstykke af Hexaëmeron?) var endnu til i Lund i det sextende Aarhundrede.

og meddeler et Digt til hans Ære, som viser, hvor meget han den Gang blev fejret; han kaldes der

flos dulcoris — vas non vacuum, sed plenum nectare, plenum vas oleo, retinens balsama, mella, merum (etc.).

Men for dansk Literatur er Anders Sunesen ulige vigtigere som Lovkyndig, ved sin Oversættelse af Skaanske Lov (Leges provinciales terræ Scaniæ) og sine Kirkelove (Statuta ecclesiastica apud Selandensem synodum).

En ligesaa mærkelig Dyrker af dansk Lovkundskab og skolastisk Lærdom slutter Tidsrummet: Biskop Gunner i Viborg (fra 1222, † 1251, 100 Aar gammel). Hans Levnet haves af en samtidig Munk i Ømkloster (Cara insula), hvor Gunner først var Munk, siden Abbed. Kong Valdemar Sejer elskede ham højt, og kaldte ham Fader; han sendte ham til Spanien (Portugal), for at hente den udvalgte Konge Valdemar den Tredies Brud Alienor (Eleonora). Gunner havde bethydelig Del i Affattelsen af Jydske Lov (ipse præsens fuit, et consiliis suis pro majore parte rex obedivit). I hans Levnet meddeles adskillige Oplysninger til Sædernes Historie; men for Literaturen er han tillige vigtig ved det Akademi, han som Abbed oprettede, hvor hans Lærlinge gjorde ligesaa god Fremgang, som om de havde studeret i Paris. Han disputerede ogsaa gjerne med Parisklerkene, som kom hjem, og havde sin Fornøjelse af, at sætte dem, der som nybagt Brød vare komne lige ud af Ovnen, i Forlegenhed.[1] — Blandt dem, der studerede Lovkyndighed i

[1]) In artium liberalium et sacrarum scientia scripturarum tam perspicaci calluit intellectu, ut cum clerici satis subtiles et acuti de Parisiensi studio redissent, ad unam sæpius quæstionem eos cornuto concluderet sillogismo. Nam dicebat eis joco suo, sicut solitus erat, gracioso: Vos in ætate juvenili, qui multa cum lectione audistis in studio facultatum et egressi estis quasi noviter de camino, docete nos senes, qui vix ab olim tenuem istarum

Bologna (Bononia) nævnes en Frater Nicolaus de Dacia. Og danskfødte Lærde bleve udenfor Danmark bekjendte ved Lærdom og Skrifter, som Hugo Danus, Abbas S. Edmundi, Forfatter til Monasticum Anglicanum.

Denne Forbindelse med det lærde Europa medførte en mere frugtbar Dyrkning af det latinske Sprog og et ikke ringe Bekjendtskab med den rommerske Literatur. Sproget blev dyrket med større Iver og Smag, end i den senere Middelalder, og rommerske Forfattere bleve læste, afskrevne og agtede højt. Der nævnes Virgil, Ovid, Cicero, Justinus, Valerius Maximus. Der anføres Steder af dem; altsaa havde man Afskrifter. Og Læsningen af rommerske Forfattere har, tænker jeg, været almindeligere, end man sædvanlig antager. Om Biskop Gunner hedder det, at han ved visse Lejligheder anførte Ovid.[1] En Justinus, som Absalon selv afskrev, eller som almindelig menes forærede til Klosteret i Sorø, er endnu til.[2] Men naturligvis var Be-

rerum notitiam retinemus. Respondete mihi, quid vobis videtur: Duo et tria sunt quinque et non plura. Ad talem et consimilem quæstionem ipsi licet vulgo vocarentur magistri, in conspectu tamen ejus parum potuerunt respondere. Gunnari Vita, Langeb. Script. 5, 576.

[1]) Cum vero aliquos rusticos vel bondones ad se venire aspexit, illud Ovidii sæpius dixit: Bella mihi video. Gunnari Vita i Langeb. Script. 5, 579. Der sigtes til Begyndelsen af Ovids Remedia amoris:

Legerat hujus Amor titulum nomenqve libelli:
Bella mihi video, bella parantur, ait.

[2]) Paa det Kong. Bibl. Gamle Samling, Nr. 450, fol. Inde i Bogen er Tittelen Pompeji Trogi Epitome historiarum. Ved Enden staar med lignende Haand og rødt Blæk: Liber sce Marię de Sora. p manū domni Absalonis archiepiscopi. Paa et nyt Blad og med en langt yngre Haand følger derpaa Annales Sorani, som ere trykte i Langeb. Script. 5, 456, hvis første Aar er 1202 og det sidste 1354. Udtrykket per manum betyder jo ellers, at en Bog er afskreven af den og den, med den og dens

handlingen af det latinſke Sprog ikke bedre hos os, end andenſteds. Den var og blev, hvad den ved et dødt Sprog kunde blive, en død Efterligning. Skjønheden ſattes derhos i højtravende Udtryk; og naar der var Tale om nordiſke Ting, om Gjenſtande i det daglige Liv, maatte Sproget nødvendig optage urommerſke Udtryk og Vendinger, og forme ſig efter Tidens Lejlighed og Fornødenhed. Det er den naturlige Følge af fremmede Sprogs almindelige Brug; de fordærve Modersmaalet og blive fordærvede ſelv.[1]

8. Nordens Hiſtorie. Valdemar den Førſte beſkytter hiſtoriſke Minder. Arnoldus Thylensis hos Abſalon. Olaf Thordarſen Hvitaſkjald hos Valdemar den Anden. Abſalons Fortjeneſter af Hiſtorien. Danſke Hiſtorieſkrivere: Svend Aageſen og hans Compendiosa historia regum Daniæ. Saxo Grammaticus og hans historia Danica. Historia de profectione Danorum in terram sanctam. Mindre hiſtoriſke Skrifter. Valdemar den Andens Jordebog.

Kong Valdemar den Førſte yndede Hiſtorien og hiſtoriſke Minder. Han ſendte Mænd over til Bleking for at under-

---

Haand; og jeg ſeer ikke, hvorfor det her ſkal have en anden Betydning.

[1]) De bedſte Prøver paa den Tids Latin yde Svend Aageſens og Saxos Skrifter. Om Svend Aageſens latinſke Stil har Nyerup meddelt nogle Bemærkninger (Hiſtoriſk-ſtat. Skildr. 2, 242) tildels efter Worms Skolehiſt. S. 377. Det er let at finde flere Exempler paa, hvorledes Latinen maatte føje ſig efter Tidens Lejlighed. Følgende ere af Testamentum Absalonis (Langeb. Script. 5, 422): ciſſus argenteus, en Sølvſkaal; scutellæ argenteæ, Sølvtallerkener; cappa forata, en foret Kappe; pelles marturum, Maarſkind; coopertorium, efter Sperling et Sengetæppe, men dette hedder paa et andet Sted lectisternium, ſaa coopertorium er ſnarere Kongeſpejlets kovertúr, fr. couverture, et Heſtedækken; equus brunei coloris, en brun Heſt; equus blaccatus, en blakket Heſt; pallium magnum de Lækatt. Her ſvigtede Latinen aldeles.

søge den derværende Runeskrift. Naar Saxo fortæller om Harald Haardraade, hvorledes han i sit Fængsel i Miklegaard fældede en Drage med sin Kniv (cultellus tonsorius) glemmer han ikke at tilføje, hvorlunde Kong Valdemar, der gjerne vilde kjende- og fortælle historiske Tildragelser, ofte viste sine Venner denne Kniv, der var fortæret af Rust. I Absalons Følge (in clientela ejus) var der en Mand ved Navn Arnold (Arnoldus Thylensis, den i Skaldatal nævnte Arnaldr Thorvaldson?) der, hvad enten det nu kom af hans egen Klogt eller af en ham forundt Spaadomsgave, ofte forudsagde hvad der vilde hændes ham selv eller hans Venner. Og derhos var han vel bevandret i gamle Sagn, som han fortalte fortræffelig. Engang da Absalon laa i Hyljumynne, lod Kongen ham kalde til sig i Slagelse, og bad ham tage Arnold med. Da Absalon drog tilbage, vilde Kongen beholde Arnold; men med alle sine Bønner kunde han ikke bevæge Absalon til at overlade sig ham, med mindre han strax næste Morgen vilde sende ham tilbage. Kongen og Prælaten vare saaledes lige begjerlige efter at høre Sagnmandens Fortællinger. Hos Valdemarerne finde vi ligeledes nordiske Skjalde, hos Valdemar den Første Thorsten Kropp og Arnold Thorvaldsen, hos Valdemar den Anden Thorgeir Daneskjald og den berømte Olaf Thordarsen Hvitaskjald, der selv fortæller, hvorledes Kongen anbragte alle Runestavene i de Ord: sprengd manns hök flyði tvi boll. Disse Ord, tænker jeg, ere ligesaa vel danske som islandske. Paa Rejsen til Rom toge Islænderne Vejen over Danmark, og thede til Kongens Hof. Snorre Sturlesens Søn Urækja kom endnu 1236 til Kong Valdemar den Gamle, kvad en Sang om ham, og fik en Hest til Foræring, paa hvilken han red til Rom. Af den levende nordiske Forbindelse, der, ifølge saadanne Kjendsgjerninger, endnu maa have fundet Sted,

har Tiden imidlertid ikke levnet os andet, end nogle islandske Digte, nogle mindre Fortællinger og en Saga (Knytlinga-saga). Af Fædrelandets Historie har især Absalon store Fortjenester. Han paalagde Cistercienſermunkene i Sorø, Aar for Aar at optegne hvad der skete i Landet. Kloſtrene bleve saaledes en Art Planteſkoler for Historien. Deslige Optegnelſer ere de Annaler, hvoraf vi endnu have flere. De bleve optegnede af forskjellige Aar for Aar, og ere ſom en Slags fælles Ejendom anonyme. Afſkrifter bleve ſendte til andre Kloſtre, og derved ere en Del blevne reddede fra Undergang. Ifølge den i Kloſtrene vakte hiſtoriſke Sands søgte man tillige at bevare anſete Mænds Minde for Efterſlægten. En Beretning om Biſkop Gunners Levnet blev med ham lagt i Graven.[1] Og ved Siden af Absalon nævner jo Hiſtorien ſom ſine ypperſte Tolke Svend Aageſen og Saxe Lange. Absalon opmuntrede dem til at ſkrive; men Tidens hele Retning førte med ſig, at ſelv Landets Hiſtorie ſkreves paa Latin. Den fremmede Kultur ligeſom nødte Saxo til at gjøre det, ja endog at ſætte en Fortjeneſte deri; hans Stilling ſom Klerk indbød ham til at tale til de Lærde, ikke til Lægmand. Det var en Synd, ſom ikke han ſaa meget, ſom den hele Slægt begik imod ſig ſelv, imod ſin Afkom, imod os og vore Efterkommere indtil de ſildigſte Slægter. Hvilken dyrebar Ejendom havde vi ikke beſiddet, hvis Saxo havde meddelt hine gamle Sange og disſe troſkyldige Fortællinger om Venderkrigene i Modersmaalet. Hvilken Virkning vilde det ikke have haft paa den nærmeſte Eftertid. Havde denne Bog været til paa Danſk, ſom et levende Minde om danſk

[1]) Quædam autem litera plumbo involuta capiti ejus supposita est, totam seriem vitæ suæ continens et annorum. Gunnari Vita i Slutningen.

Snille og Daad, saa kunde Bevidstheden derom jo ikke have vordet udslettet hos Folket, saa kunde jo Borger og Bonde have læst sig til, at der var et ejendommeligt dansk Folk til og et dansk Tungemaal, som det var værdt at dyrke. Faa eller ingen Nation vilde have ejet en saadan Bog. Nu derimod laa den i Aarhundreder hen som en død Skat, kun til Brug for nogle faa Lærde, til Næring og Beverkvægelse for Bogorme og Møl. Da man endelig vilde udgive den, vare Exemplarer næppe at opdrive, og heller ikke veed nogen, hvor de, der vare til, ere blevne af. Her i Landet har man aldrig fundet uden et Par Membranblade omtrent 1680, brugte til Bind om et Fogedregnskab.

Om Svend Aagesen vides ikke synderligt. Han nedstammede fra Palnatoke og var en Broderson af Ærkebiskop Eskild. Han menes at have været Kannik i Lund, og kalder Saxo sin contubernalis. Han var tilstede ved Jomsborgs Ødelæggelse (omtr. 1185); og var i Nærheden af samme Sted Øjenvidne til at Bugislav hyldede Knud den Sjette.[1] Han forfattede sit Skrift: Compendiosa historia regum Daniæ (udgivet i Langeb. Script. 1, 42), medens Saxo endnu arbejdede paa sit større Værk; derfor fatter han sig kort.[2] Det er den første sammenhængende, om end korte, Danmarks-Historie. Han begynder den, ligesom Islænderne, med Skjold, og nævner ogsaa strax deres Sange.[3] Men

---

[1]) Hyumsburg — cujus mœnia ab Archipræsule Absalone ego Sveno solo conspexi æquari. — Ut Bugislavum ad tributum et hominium sibi exhibendum compelleret. Quod quidem in regis navi — factum fuisse conspexi.

[2]) Quum, illustri archipræsule Absalone referente, contubernalis meus Saxo elegantiori stilo omnium gesta prolixius exponere decreverit.

[3]) A quo (Skjold) primum modis Islandiensibus Skioldunger sunt reges nuncupati.

han benyttede ogsaa indenlandske mundtlige Kilder.[1] Han dvæler ved Uffe, Thyre Danebod (Danmarkebot, decus Daniæ), ved Palnatoke og Jomsborg, ved Knud Lavard. Hans sidste Efterretninger, der ende med Hertug Bugislavs Hylding (1186) ere meget korte. Det skulde Saxo udføre. Men efter at have anført Kong Valdemars ypperlige Egenskaber, siger han dog noget, som Saxo ikke vilde ud med: in suos tantum plus justo crudelior, og giver dermed Kjæmpeviserne noget Medhold. Han har godt kjendt sit Modersmaal; han forklarer nogle Navne: Dan Elatus vel Superbus, nemlig mikilláti; Gorm Lóghæ, vir deses; Erik Emune, æterna dignus memoria); og af de faa danske Navne, der forekomme (Danmarkebot, Haraldstathæ, Fialinsleue) kan man slutte, at Sproget, med Hensyn til Formerne, har været af samme Beskaffenhed, som paa Runestenene fra samme Tid. Han kjender de klassiske Forfattere. Naar han vil ophøje Dronning Sofies Skjønhed, siger han: in ejus descriptione Tullii deficeret facundia, Nasonis exaresceret vena, Virgilii desudaret ingenium. Hans latinske Stil gjøres der ikke saa meget af, som af Saxos, men undertiden er den dog pyntelig nok. Af hans Skrivemaade, siger Nyerup, sees omtrent, hvorledes den bedste latinske Stil i Almindelighed var paa de Tider her i Landet; hvorpaa han anfører nogle artige Exempler, der kunne anbefales til Filologernes Opmærksomhed.[2]

---

[1]) Ne fabulose videar historiam enarrare, quantum ab annosis et veteribus certa valui inquisitione percontari, compendiose perstringam.

[2]) Her nogle flere: coquina et cellarium, Kjøkken og Kjelder. — Quum ea Teotonicæ turgiditati innata sit conditio, ut verborum ampullositate glorientur. — in fluminis mediamne. — ludus fortunæ, ad instar lunæ varius. — Om Thyre Danebod: et vultum decor

Om Saxo Grammaticus (den Lærde) haves ligeledes kun faa Efterretninger. Han er bleven forvexlet med Provsten Saxo i Roeskilde, ja endog med sin Oversætter Vedel. Snart hedder det, at han var en Sjællænder fra Roeskildeegnen af en højbaaren Slægt, snart at han var en Jyde af Fødsel fra Ribe By. Hans Fader og Farfader vare, som han selv vidner, Krigere under Valdemar den Første; og ligesom de havde ydet Kongen Krigstjeneste, vilde han yde den paa aandig Vis. Han førte Tilnavnet Lange (Longus) og var Klerk.[1] Og da han var i Tjeneste hos Absalon, der opfordrede ham til at forfatte sin Historie,[2] er han uden Tvivl den, som i Absalons Testament kaldes hans Klerk (Sekretær).[3] Thi han overlevede Absalon, tilegnede Anders Sunesen sit Skrift, tiltaler Kong Valdemar den Anden, og taler endog om denne Konges Erobringer paa begge Sider af Elben, saa han kan ikke være død før 1208 eller saa omtrent. Af Beskedenhed kalder han sig Absalons ringeste Tjener, og ligesaa beskeden taler han om, at han paatog sig et Arbejde, da andre vægrede sig, et saa meget vanskeligere Arbejde, som Kristendommen og det latinske Sprog saa nylig vare komne til Landet, og dets Historie saa ubearbejdet. Men han kunde dog ikke modstaa Absalons Opfordring, eller bære det over sit Sind, at hans

---

eximius venustabat, et rosa lilio maritata purpureum genis colorem inpinxerat etc.

1) In gestis Danorum Saxo, cognomine Longus, miræ et urbanæ eloquentiæ clericus. Chron. Sjalendiæ i Langeb. Script. 2, 608.

2) Pontifex Maximus Absalon — mihi, comitum suorum extremo, cæteris operam abnuentibus, res Danicas in historiam conferendi negotium intorsit. Saxo, præf.

3) Saxoni clerico suo duas marcas argenti et dimidiam concessit. — Saxo debet duos libros, quos Archiepiscopus ei concesserat, ad monasterium de Sora referre. Testament. Absalonis i Langeb. Script. 5, 425.

Fædreland, da de tilgrændsende Folk havde deres Historie,[1] skulde savne et Mindesmærke om Fædrenes Bedrifter. Han havde saaledes de tyske Historieskrivere for Øje, han vilde hos Fremmede udbrede sit Lands Hæder; dertil var det latinske Sprog det rette Organ, og dette Sprog var han, som hans Skrift viser, mere mægtig, end nogen anden. Det er saaledes en ganske naturlig Følge af den nøje Forbindelse, hvori Danmark var traadt med Tyskland, at det ikke kunde falde ham ind at skrive paa Dansk, og at han benyttede det latinske Tungemaal. Som sine Kilder angiver han: Først og fornemmelig, med Hensyn til Oldtiden, danske Sange (patrii sermonis carmina) som han oversatte paa Vers (metra metris reddenda curavi). Thi man havde i Danmark, ligesom i Rom, mange Indskrifter indhuggede i Stene og Klipper med Runer (linguæ suæ literis); og dertil hørte disse gamle Sange. Paa dem grundede han altsaa Begyndelsen af sin Historie, ligesom senere Snorre sin. Derfor kunde han sige, at den ikke lovede udsmykkede Fabler, men en tro Oldtidskundskab (non nugacem sermonis luculentiam, sed fidelem vetustatis notitiam). Disse Saxos Ord godtgjøre, at der paa hans Tid har været gamle Sange til i det danske Sprog, som havde hjemme i Landet selv, og ikke bleve bragte dertil fra Island. De ere derhos ældre end Islændernes, der dels ikke have dem alle, og dels langtfra saa fuldstændig som Saxo. Men foruden disse indenlandske Kilder skyldte han en ikke ringe Del af sit Skrift til Thylenserne, der beboede et ufrugtbart Land, og især lagde sig efter at kjende Fremmedes Bedrifter og at bevare dem. Deres paalidelige historiske Skatte optog han, og fortalte

[1]) Finitimis factorum traditione gaudentibus. Saxo, præf.

dem igjen.[1] Da disse Thylenser nævnes hos Saxo før Islands Opdagelse, og hvor de omtales, henføres til Norge, kan han med dem ikke mene Islænderne, men Beboerne af Thelemarken (þilir), og han har altsaa, foruden sine indenlandske Sange, tillige benyttet norske Sagn, især fra det fjældige Norge, hvor de naturligvis den Gang maa have været til i Mængde. Fra Norge førtes de ogsaa over til Island. Og netop om Norge handle en stor Del af hans Fortællinger. Begge disse Kilder, de danske og norske, forudsætte altsaa en hjemlig historisk Kundskab om Oldtiden, der vel ved Kristendommens Indførelse modtog en Del Forvanskning, men dog i sit Grundstof var bevaret.[2] Endelig fulgte han mundtlige Meddelelser af Absalon.[3] Derved gav han sin Historie uforgjængeligt Værd. At han som Lærd kjendte og benyttede Fremmede (Beda, Dudo, Paulus Diaconus) har maaskee ikke altid været gunstigt for hans Fremstilling. Med Hensyn til hans danske Histories Indhold er det noget høist paafaldende ved Fortællingen om den ældste historiske Tid (tiende Bog), at man i hans Dage i selve Danmark kunde have saa ringe Kundskab om Harald Blaatand, Svend Tveskjæg,

---

[1]) Quorum thesauros historicarum rerum pignoribus refertos curiosius consulens, haud parvam præsentis operis partem ex eorum relationis imitatione contexui.

[2]) Jeg har her paa ny optaget en Mening om Saxos Thylenser, hvis Grunde jeg allerede har fremstillet i min Haandbog i den gamle nordiske Geografi. Den synes mere og mere at vinde i Bished. Thelemarken og de omliggende Egne have været de ældste Sagns Hjemstavn. Og det forholder sig uden Tvivl saaledes som en lærd Islænder nylig har yttret: „Nordmændene synes i den ældste Old at have været det samme for de nordiske Lande, som Islænderne siden bleve; de vare de svenske og danske Kongers Skjalde, og Harald Hildetands vare þilir.“ (G. Brynjúlfsson i Ný Félagsrit 1853, S. 119.)

[3]) Nec minus Absalonis asserta sectando, quæ vel ipse gessit, vel ab aliis gesta perdidicit, docili animo styloque complecti curæ habui.

ja endog om Knud den Store, som han lader dø i Rouen. Sagnet havde bevaret enkelte fremtrædende Træk, men Begivenhedernes Sammenhæng er ligesom sønderreven. Der findes derfor i Begyndelsen af hans historiske Fortælling ingen Overensstemmelse med de fuldstændigere islandske og engelske Efterretninger; og han havde god Grund til at bebrejde sin Fortid en utilgivelig Ligegyldighed og Ukyndighed (segnities par imperitiæ). Først med Svend Estridsen (ellevte Bog) blive de danske Sagn klarere; der aabnede sig to ny og renere Kilder: Slægtsagn i Absalons Slægt, hvis Stamfader Skjalm Hvide han ogsaa omtaler under denne Konge, og gejstlige Sagn. Fra denne Tid af bliver hans Skrift en vigtig Kilde, for hvilken Knytlinga (i det mindste som vi nu have den) i Nøjagtighed maa vige. Hans Skildring af Erik Ejegods Personlighed vidner om et levende Folkesagn. Endelig indeholder den sidste Del af hans Historie, som han ender ved samme Tid som Svend Aagesen og Knytlinga, Fortællingen om Borgerkrigene, Vendertogene, Kong Valdemars Forhold til Absalon, Absalons til Eskild, o. s. v. en Række af ligesaa livlig opfattede, som troværdige Skildringer. Hans Behandling af Historien er nemlig noget for hin Tid usædvanligt, og udenfor Island, hvor den dog endnu kun var i sin Begyndelse, næsten uden Mage i Norden. Thi han er hverken en tør Krønnikesamler, heller ikke samler han Legender op, hvortil han kunde haft god Lejlighed. Han viser overalt den samme poetiske Sands, der bevægede ham til at samle og bevare de gamle Sange. Langt større Berømmelse har han imidlertid i sin Tid vundet formedelst sin latinske Stil, dens Sirlighed og Ypperlighed, som han ogsaa ved hver Lejlighed har lagt for Dagen. Naar han paa den smukkeste Maade har sagt Tingen, saa siger han den endnu en Gang, om muligt end-

nu pynteligere.[1] De Lærde have derfor kappets om at roſe og beundre ham.[2] Men ſom alt i Verden maa have ſin Skygge, maaſkee for at det derved kan ſkinne ſaa meget bedre, ſaa har ogſaa dette Nordens Vidunder (septentrionis ingeniorum phœnix), ſom Gram kalder ham, ogſaa haft ſine Hudflettere (Saxonastiges). Den ene finder, at hans Hiſtorie er fuld af Fabler (tota fabulis plena), den anden, at det er Galſkab og Snak (vanissima deliria, meræ nugæ, vana somnia et aniles fabulæ), den tredie, at det er lutter Løgn (mera mendacia), den fjerde, at han har ſelv digtet det.[3] Kan man nu gaa videre? Ja, det hele kan jo være et lærdt Bedrageri. Til denne Yderlighed kom Nordin, den

---

[1]) Exempler findes overalt. Ordſproget: opt eru vaskar hendr und vándri kápu, udtrykker han: sæpe enim sordido cultu robustum obtegi manum (contigit), fortemque dextram atra veste concludi interdum. (S. 71). Om Vederlagsretten ſiger han: Ejusdem quoque postmodum observantiæ gravitas ab aula regum in aliquanto obscurioris familiæ convictum prorepsit, diuque superioris disciplinæ etiam apud supparis conditionis viros imitatio valuit. (S. 535.)

[2]) Erasmus fra Rotterdam og Gram ere lige enige deri. Den førſte udbryder: probo vividum et ardens ingenium, orationem nusquam remissam aut dormitantem; tum miram verborum copiam, sententias crebras et figurarum admirabilem varietatem; ut satis admirari non queam, unde illa ætate homini Dano tanta vis eloquendi suppetiverit. See Grammii Oratio i Dän. Bibl. 7, 471. Og Chriſtiern Pederſen (Om Børn at holde til Skole) yttrer ligeſaa: Han ſkrev Danmarks Krønike paa ſaa ædelig, god og dyb Latine, at alle viſe Klerke i fremmede Land og Rige have ſtor Lyſt til at læſe i ſamme Bog, og glædes ved ſamme Latine. Og dem forundrer alle derpaa, at der vaar nogen Tid ſaa lærder en Mand i Danmarks Rige, ſom ſaadan dyb, koſtelig og god Latine kunde digte og ſkrive.

[3]) Holberg, der juſt ingen Ynder var af Oldtiden, laber ham dog vederfares Ret (Dissertatio quinta de Historicis Danicis): Derſom hans Sagn ikke føre anden Nytte med ſig, ſaa viſe de i det mindſte Oldtidens Aand og Sæder; og Saxos ſidſte Bøger ere ſaadanne, at de kunne ſættes mod en Thucydides.

lærde Biskop af Hernøsand: Saxos første Udgiver, Christiern Pedersen, Ærkebiskop Birger, der skal have skaffet ham et Exemplar, og Biskoppen i Roeskilde, Lage Urne, der opmuntrede til Udgivelsen, have maaskee stukket Hovederne sammen, og af Thomas Gheysmers Gesta Danorum lavet en Saxo, som den lærde Bogtrykker i Paris, Jodocus Badius, Udgiveren af Valerius Maximus og Martianus Capella, hvis Stil og Talemaader gjenlyde i Saxo, satte derpaa i Stil. For denne Formening taler iblandt andet, at den formentlige Saxo ikke ret forstod Dansk.[1] — Udgaver: af Christiern Pedersen, Paris 1514, fol. Den ligger til Grund for alle de følgende: i Basel 1534, fol., Frankf. 1576, fol., af Stephanius, Sorø 1644, fol. (med hele det lærde Apparat), af Klotz, Leipz. 1771, 4to, af P. E. Müller, Kbh. 1839.[2]

---

[1]) Han kalder nemlig Sundet ved Møn sinum viridem (Grønsund), men det hedder i Knytlinga Grænasund, „det er Grenesundet, fordi det deler sig og omgiver Møen". See P. E. Müller's Anmældelse af Monumentorum veterum historiæ Sviogothicæ prolegomena. Diss. 3. Upsaliæ 1814, 4to, i D. Literaturtidende, 1816, Nr. 36—37.

[2]) Om Saxo Grammaticus kan især eftersees Stephanii Prolegomina i hans Udgave; Suhms D. Hist. 9, 104 og de der anførte Kilder; jf. Chr. Pedersen om Børn at holde til Skole, i D. Mag. 1, 47; Lyskanders Danske Kongers Slægtebog, Fortalen S. XV. XVII; Nyerups Historisk-statist. Skildr. 2, 267. o. fl. En latinsk Gravskrift over Sune Ebbesen, der tillægges ham, findes i Langeb. Script. 4, 570 og i Suhms D. Hist. 8, 123. — Om Saxo som Historieskriver handle Dahlmanns Forschungen, I D. og især P. E. Müller om Saxos Kilder. En udførlig Sammenligning imellem Saxo og Knytlinga giver endnu flere interessante Oplysninger. I Knud den Helliges Historie er f. Ex. Knytlingas Þorðr Scori den samme som Saxos Horta. Saxo nævner ikke Knytlingas Eyvindr Bifra, Friseren Pipero, men kalder ham kun Blacco quidam, en vis Forræder. — I Müllers fortjenstlige Udgave ere, formedelst en overdreven Troskab, endnu nogle Læsefejl blevne staaende; som Grandvic for Gandvic; Scricfinni for Scritfinni; sirtvallini agri for firivallini; Aluina for

Blandt de andre hiſtoriſke Skrifter, der indſtrænke ſig til Annaler og Kloſterhiſtorier,[1] er der eet, der ved Indhold og Fremſtilling fortjener at udhæves: Historia de profectione Danorum in terram sanctam (i Langeb. Script. 5, 341). Det viſer Forbindelſen imellem Danmark og Norge, og Nordens med det fjerne Øſten. Efterretningen om Jeruſalems Indtagelſe af Saladin (1187) kom til Kong Knud paa et Møde i Odenſe; Abſalons Broder Esbern (Snare) opmuntrede da i en Tale, der giver et Begreb om den Tids Veltalenhed, de Tilſtedeværende til en Jorſalrejſe. Femten Adelsmænd aflagde Løftet, men faldt ſiden fra, paa fem nær. Fortællingen om deres Rejſe til Norge, hvor flere ſkulde ſtøde til dem, anſkueliggjør Norges Tilſtand paa Kong Sverres Tid; og Fortællingen om Rejſen til det hellige Land hvad der der iſær tildrog ſig Nordboers Opmærk-

---

Alviua; Hithim insulam for Hithini; Vithora for Vithova; Barca for Barta; Lentilii for Leutitii. — Molbechs udførlige Afhandling: Saxo Grammaticus, hans Hiſtorie og Charakteer og hans lærde Samtidige i Danmark, i Nyt hiſtor. Tidsſkr. 5 D., omhandler tillige Svend Aageſen og andre Skrifter fra denne Tid. — Danſke Overſættelſer haves (foruden de formentlige af Chr. Pedersen og Jon Turſen) af Vedel, Kbh. 1575. 1610. fol. En Overſættelſe af første Bog forſøgtes af Joh. Lauerentſen, Kbh. 1713, 4to. Mad. Godiche lod en Overſættelſe beſørge ved Sejer Schousbølle, Kbh. 1752, 4to; Verſene deri ere tagne af L. Thura's Abſkillige poetiſke Sager (i hvis Indledning Saxos Levnetsomſtændigheder ogſaa berøres); Stilen er hos begge lige uheldig. Endelig gav Grundtvig ſin Overſ., Kbh. 1818, 4to.

1) Den hellige Kjelds Levnet, Vita et miracula S. Ketilli i Langeb. Script. t. 4. Vitſkjøl Kloſters Stiftelſe, Narratio de fundatione monasterii Vitæ scholæ, ſſt. Begyndelſen af Øm Kloſterhiſtorie, Exordium Caræ insulæ, i Langeb. Script. t. 5. Abbed Vilhelms Levnet, Vita S. Vilhelmi abbatis, ſſt. Og endelig Necrologium Lundense (i Langeb. Script. t. 3), der, næſt efter Runeindſkrifterne, vel er det ældſte Sprogmindesmærke, ſom endnu er til. (Blandt de der nævnte Perſoner forekommer en Thoraren Islandensis).

somhed. Efter den Maade, hvorpaa Norge omtales, dets Stæder og Sæder, maa Forfatteren, der ikke selv var med, men skrev efter en høj Gejstligs Fortælling, have været en dansk Mand, der i længere Tid havde opholdt sig i Norge, og tilegnet sig dets Sprog. Ved Beskrivelsen af et Skibbrud udbryder han: O quam securum quamque jucundum in solo! Fastr er á foldo fótr, in salo autem labilis est et titubans.[1]

Endelig er Valdemar den Andens Jordebog, Liber census Daniæ (i Langeb. Script. t. 7), der blev begyndt 1231 (Anno Domini Mccxxxi factum est hoc scriptum) og senere fortsat, et vigtigt Bidrag til Oplysning om Landets Inddeling og indre Tilstand.[2]

9. Forbindelse med Tyskland. Den tyske Digter Reinmar von Zweter besynger Kong Erik af Danmark.

Den Forbindelse, hvori Danmark stod med tyske Lande, gjør det sandsynligt, at tyske Viser have udbredt sig her i Landet allerede paa denne Tid. Den Sang, som Saxo omtaler, bekræfter det. Men heraf er ikke noget bevaret. Ved Slutningen af Tidsrummet have vi derimod Bevis for, at nu ogsaa tyske Digtere begyndte at besynge danske Konger. Den tyske Digter Reinmar von Zweter sang nemlig omtrent 1245 om Kong Erik af Danmark, altsaa Erik Ploppenning, saaledes:

[1]) Om Forfatteren til dette Skrift see Suhms D. Hist. 8, 283. Nyerups Historisk-statist. Skildr. 2, 299. Langes Norske Klosterhist. S. 80 med Rettelse og S. 682.

[2]) Haandskriftet af Valdemars Jordebog findes i Stockholm. En Afskrift (Facsimile) tilhører det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Oplysninger om Haandskriftets Skjæbne findes i Selskabets Antikvariske Tidsskrift 3, 266, meddelte af G. E. Klemming.

Ein künik, der wol gekrœnet gat
und daz ſin krone verre baz gekünget ſtat,
da ziert der künik die krone baz, dan in diu krone gezieren müge,
ein wol gekünget krone trage
tuot dannoch mere, er ſtillet wittwen unde weiſen klage,
er ſuenet unde vridet und iſt bi liuten wol in eren hüge,
ſin herze und ouch ſin muot ſin ſelten muezik,
ſin munt iſt z' allen ziten eren gruezik,
ihm ſchimelt niht in ſiner arken:
das beziug' ich mit dem beſten wol,
mit urloube ich in nennen ſol:
ez iſt der künik Erich von Tenemarken.[1]

10. Legenden. Den hellige Kjeld. Hellig Anders. En Legende paa Danſk. Danſk Kirkeſang. Danſk Prædiken og geiſtlige Bekjend:giørelſer paa Danſk.

Med Kriſtendommen kom en ny Art af Digtning: Legenden. Af Kriſtniſaga og de islandſke Biſkoppers Levnet ſee vi, at den ogſaa havde fundet Vej til Island. Det er den gamle Mythe, der nu har iført ſig en ganſke anden Skikkelſe; begge dreje ſig om, hvorledes Naturen er hengivet i overordenlige Væſeners Magt, ſom den paa en uſædvanlig Maade adlyder; begge hylde Troens Magt, men Smagen i Legenden er en ganſke anden; den er et Produkt af Syden, ſom blev anvendt i Norden. Den blev fremkaldt ved de indfødte Helgene, hvis Tal nu tiltager. St. Kjeld (Ketellus eller Chilianus, af Slægt en Kande, Biſkop i Viborg) blev myrdet 1151 i St. Margrete Kirke i Asmild Kloſter og kanoniſeret 1188. Legenden fortæller, hvorledes han blev udſtødt

1) See v. der Hagens Minneſinger 2, 204, og Zweters Levnet ſſt. 4, 496. Suhm, D. Hiſt. 10, 958, henſører Digtet til Erik Glipping.

af Kloſteret, men med Glæde atter modtaget, da han forvandlede Vandet, ſom en Munk hentede fra Kilden, til Vin. Engang læſte han under Ottemeſſen i den hellige Skrift, Lyſet gik ud, men han vedblev at læſe i Mørket, ſom om der intet var i Vejen. Det er Jyllands Helgen. Der brændte endnu Lamper og Lys ved hans Grav indtil 1538, da Kong Chriſtian den Tredie lod dem ſlukke. Slige Lamper ſkinnede heller ikke udenfor Kirken. Sjælland havde ogſaa ſin Helgen, Hellig Anders, Præſt i Slagelſe († 1205). Kong Valdemar lovede Byen ſaa meget Jord, ſom Hr. Anders kunde ride om paa et ni Dage gammelt Føl; men han omred i faa Minuter ſaa meget, at Hirdmændene maatte ſende Bud til Kongen i Badet, for at faa ham ſtandſet. Saaledes fik Slagelſe Byjord nok, mere end den ſkulde; og Føllets Spor ſees endnu i Sten paa Marken. Hellig Anders gjorde med tolv Landsmænd en Rejſe til det hellige Land. Da de ſkulde hjem, var Skibet ſejlfærdigt og Vinden gunſtig, men det var Paaſkedag, og hellig Anders vilde, at de førſt ſkulde høre Meſſe. Saa gudfrygtige vare ikke de andre, de ſejlede fra ham. Da han kom fra Meſſen, og ſaae ſig ene og forladt, lagde han ſig i ſin Bekymring til at ſove. Da han vaagnede, laa han paa en Høj udenfor Slagelſe (Hvilehøj, hvor der ſiden rejſtes et Kruſifix in memoriam divi Andreæ, quiescentis Joppe et heic loci expergefacti), og medens han endnu troede ſig i det hellige Land, hørte han Hyrderne, der paſſede Kvæget, tale Danſk. Han gik ind i Byen, og kom til rette Tid. Han havde hørt Højmeſſen i Palæſtina, nu hørte han Aftenſang i Slagelſe. Næſte Morgen rejſte han til St. Jakob i Spanien, ſaa til St. Olaf i Norge, og de andre vare endnu ikke komne hjem. Han holdt ofte ſin Andagt ude i Naturen. Engang tabte han ſine Handſker; der ſprang en Kilde frem. Naar han

blottede sit Hoved for at bede, behøvede han ikke at være forlegen med sin Hætte; han hængte den paa Solstraalerne, og der blev den hængende til han vilde sætte den paa igjen, m. m. som samme hans Legende indeholder. Deslige Legender gjentoges rundt om i Norden; Vestmanlands Apostel St. David hængte ogsaa i Tanker sine Handsker paa en Solstraale, og vidste ikke hvor de vare blevne af, indtil endelig hans Dreng fandt dem hængende der endnu. Og Digtningen kom fra Syden; da St. Amiable fra Auvergne vandrede til Rom, brugte han Solen som en Tjener til at bære hans Kappe og Handsker. Den hellige Historie maatte naturligvis ogsaa gjentage sig; naar den skete endnu, fæstede man saa meget mere Tro til den. Abbed Vilhelm var ligeledes Helgen; han turde have gaaet ind i en gloende Ovn, for at bevise Ægtheden af den hellige Genovevas Hjærneskal. Og hans Disciple havde ligesaa stærk Tro; de saae ham fare til Himmels. Den ene saae det i Sorø, den anden i Hildesheim; og Byerne i Danmark sloges om at faae et Led af hans Finger, et Stykke af hans Hætte. Saadanne Legender have vi nok af paa Latin,[1] men der kan ingen Tvivl være om, at de vandrede om iblandt Almuen og maatte være til paa Modersmaalet. I Norge har man saaledes Olaf den Helliges Mirakler paa Norsk; hos os have vi i det mindste eet Vidnesbyrd om, at deslige Fortællinger bleve opskrevne paa Dansk, nemlig den hellige Nielses Levnet fra Aarhus.[2]

---

[1]) Om St. Kjeld handler Pontoppidans Annaler 1, 259. 335. Legenden findes 1, 467. Om Hellig Anders Pontoppidans Annaler, 1, 616. Dän. Bibl. 3, 150. Thieles Folkesagn, o. fl. jf. Afzelius Sagohäfder 2, 39.

[2]) I Vita b. Nicolai Arusiensis († 1180) hedder det: Conscripta sunt multa de vita sua in libro Danici sermonis, quem Eskillus Sacerdos, vicarius basilicæ constructæ per sanctum Nicolaum, in curia sua habuit. (Langeb. Script. 5, 307.)

At en verdslig Folkesang blev digtet efter Blodbadet i Roeskilde og sungen ved Slaget paa Grabehede, have vi allerede seet. Ved Absalons Valg til Erkebiskop erfare vi, at man ogsaa havde danske Kirkesange. Eskild lagde sin Haand paa ham, og Geistligheden trak ham med Magt hen til Erkebispestolen. Og medens de Geistlige sang den sædvanlige Hymne, stemmede Folket i med med en hellig Sang.[1] Skjøndt det ene med det andet af saadanne Digtninger er forsvundet, gjør det dog godt at vide, at deslige have været til.

Hovedsagen ved Gudstjenesten var og blev rigtig nok den latinske Messe; men Prædiken (sermo ad populum) fandt dog ogsaa Sted, især paa de høje Festdage, og den, saavel som andre Bekjendtgjørelser for Almuen, maatte være i Modersmaalet. Man finder, at især Biskoppen, f. Ex. Gunner, selv prædikede (ipse prædicavit);[2] og paa Nationalkonciliet i Odense 1245 blev besluttet, at den der antagne Konstitution skulde kundgjøres ved alle Præstemøder for Klerker og Lægmænd, og udsættes paa Modersmaalet (et vulgariter exponatur eller udtrykkes paa ligmanne tunge).[3]

---

[1]) Stedet hedder hos Saxo S. 916: Qui etiam, ut mos est, concinere exorsi celebrem electionis concordiam decoro psallendi officio prosequuntur. Quorum plenum venerationis concentum populus ingenti plausu tripudians, sacro cantilenæ genere æmulabatur, gloriosis clericorum vocibus aliquid honorificæ modulationis adjicere gestiendo, personantibus aliis, deformem sibi taciturnitatem existimans. Efter Grundtvigs Oversættelse 3, 378: og medens Geistligheden tillige istemmede den sædvanlige Lovsang, fandt Almuen det i sin Hjertens Glæde for tungt at tie, saa de stemmede ogsaa op med en gudelig Sang paa Modersmaalet, og kvad paa deres Vis i Chor med Klerkene.

[2]) Gunnari Vita i Langeb. Script. 5, 575.

[3]) Pontoppidans Annaler, 1, 657.

11. Naturvidenskab og Lægekunst. Mester Knud, Kannik i Lund. Henrik Harpestreng, Kannik i Roeskilde.

Klosterbrødre og andre Geistlige have foruden deres andre lærde Beskjæftigelser ogsaa givet sig af med Naturkyndighed og Lægekunst. Der nævnes en Magister Knud, Kannik i Lund, der dyrkede Naturvidenskaberne.[1] Og en berømt Læge, hvis Skrifter Eftertiden benyttede, var Henrik Harpestreng, Kannik i Roeskilde, Læge hos Kong Erik (Plovpenning), † 1244.[2] Men andet vides ikke om ham. Han antages at have skrevet i Modersmaalet, dels en Lægebog, dels en Urtebog eller de to første og bethydeligste Afdelinger af Henrik Harpestrengs Lægebog (udgivet af Molbech, Kbh. 1826), men der haves ikke tilstrækkeligt Bevis for mere, end at han, uvist paa hvilket Sprog, maaskee paa Latin, har skrevet deslige Bøger, der siden i mangehaande senere Optegnelser i Middelalderen ere benyttede. Et svensk Haandskrift (i Ny D. Mag. 1, 57), hvis Begyndelse især anthyder en Lægebog, nævner ham nemlig som sin Kilde;[3] og et dansk Haandskrift (i Ny D. Mag. 1, 109), der indeholder en Urtebog, og stemmer med den noget ældre, som

---

[1]) Magister Kanutus, canonicus Lundensis, in logicalibus, scientia naturali et utroque jure doctus — filius Petri et Anne de Hunæbjargh — obiit 1260. Liber Daticus Lundensis i Langeb. Script. 3, 520.

[2]) 1244. obiit Henricus Harpestreng medicus, Canonicus Roskildensis. Petri Olai Annal. i Langeb. Script. 1, 184. 1244 obiit M. Henricus Harpestreng, Canonicus Roeschildensis bene meritus. Hamsfort sst. 1, 288. Legen mesther Hinrick Harpæstrængæ aff konyng Erick (efter et Lovhaandskrift, Molbechs Nord. Tidsskr. 3, 276).

[3]) med de Ord: Hær byrias lækedomber aff Mæster Henrik Harpostræng. Hvar som krankir ær, tha scal thetta wara hans daglica födha epther thy Mæster Henrik Harpostræng sigher i sinom lækedom oc scriffuar, som först ær.

Molbech har udgivet, tillægger ham ligeledes sin Oprindelse.[1] Begge ere i Sproget meget yngre. Da han nu tilvisse ikke skrev i to Dialekter, kan ingen af disse Lægebøger ligefrem tillægges ham; de maa snarere være Oversættelser, Uddrag og desl., men ikke hans eget Skrift. Den saakaldte Henrik Harpestrengs Lægebog hører altsaa, som Udgiveren ogsaa antager, til næste Tidsrum, og der kan af Sproget i den ikke uddrages nogen Slutning til Sproget paa denne Tid. Den er over hundrede Aar yngre end Absalons Dage.[2]

12. Danske Love. Kirkelige og Verdslige. De verdsliges Oprindelse. Skaanske Kirkeret. Sjællands Kirkeret. Skaanske Lov. Kong Valdemars Sjællandske Lov. Kong Eriks. Kong Valdemar den Andens Jyske Lov. Landskabslovenes Forholde, Indhold og Sprog. Sprogprøver.

De danske Love ere saaledes de eneste Mindesmærker, der haves i Modersmaalet før 1250. De ældre Lovbestemmelser for enkelte Kredse, som Palnatokes for Jomsvikingerne, Lovene for Bethemans Selskab i Roeskilde, Knud den Stores Vederlagsret, kjende vi nemlig kun efter Indholdet. De mere almindelige Love ere to Slags: kirkelige og verdslige. De første opstode med Kristendommen; de sidstes Oprindelse taber sig i Hedenskabet. Det var Vedtægter, der bevarede gamle Sæder og Skikke, Bestemmelser for Samlivet, der efter fælles Beslutning bleve tagne paa Tinge. Paa Tinge hørte man af Oldinge hvad der havde været Forfædres Skik,

---

[1]) Nemlig: Hær byrghes Lægæbogh aa danskæ, then ther Mæster Henrik Harpæstrængh aff syth mækiæ mæsterskap diktæthe.

[2]) Om Henrik Harpestreng kan især efterses: Molbechs Fortale til Lægebogen; Pontoppidans Annaler, 1, 656, hvor hans Gravskrift anføres; Suhms D. Hist. 10, 34—35; Nyerups Historiskstatist. Skildr. 2, 330.

og enedes om hvad der nu var tjenligt. Saaledes opstod en Lov (lög, det bestemte, Vedtægten). En Lagmand forhyndte den, og overleverede den mundtlig til sine Efterkommere. De ældste vare uden Tvivl Sætninger med Rimstave, korte og fyndige som Ordsprog. Efterhaanden forøgedes de; gamle faldt bort, ny føjedes til. Lovene voxte med deres Gjenstande; og en Samling af gamle Retsædvaner blev den ældste Lovbog. Oprindelig maa hver By, hvert Herred, have haft sine Vedtægter; men først efter Herredernes Forening opstode de, vi nu kjende, Landskabslovene. Efterhaanden bleve de opskrevne af Lovkyndige; Samlingen fik med Tiden Tilsætninger; endelig bleve de bekræftede af Kongen. Fra Kongen, som Rettens Haandhæver, udgik det Ønske, at samle og drøfte de hidtil gjældende Vedtægter; dertil valgte han de lovkyndigste Mænd; og forelagde derpaa Folket det vundne Udbytte til Bekræftelse. Deraf Udtrykket: den Lov, som Kongen giver og Landet tager ved. Saaledes opstode ogsaa vore Love; deres Bestanddele vare ældre, og gjældende, ikke for det hele Rige, men kun for enkelte Landskaber. Om Maaden, hvorpaa de bleve samlede, haves kun mangelfulde Efterretninger. Men det er rimeligt, at Studierne i Paris og Bologna af den romerske og kanoniske Ret, maatte henvende Opmærksomheden paa Landets egne; een og anden Efterretning dukker derfor op om Kongernes Omhu for Lovenes Forbedring, f. Ex. naar Saxo beretter, at Knud den Sjette holdt et Møde paa Samsø, blandt andet for at forbedre den verdslige Lov.[1] De vigtigste ere:

1) Kirkelige: Den Skaanske Kirkeret, givet af Ærkebiskop Eskild ved Thord Gælker, nedskrevet 1162. Den

[1]) Juris civilis emendandi gratia. Saxo. S. 968.

Sjællandske Kirkeret, givet af Absalon omtr. 1170. Begge, i det væsenlige af samme Indhold, udgivne i Thorkelins Saml. af gamle danske Kirkelove, 1784, 4to, og af P. G. Thorsen i Nordiske Oldskr. XIII.[1]

2) Verdslige: Skaanske Lov (udgivet af Haderph, Stokh. 1676, fol.) Det mærkeligste Haandskrift er Runehaandskriftet, Arnæ-Magn. Nr. 28, 8vo. Anders Sunesens latinske Overs. er udgivet i Kolderup-Rosenvinges Saml. af gamle danske Love, 1 D. — De tvende Sjællandske Love: Kong Valdemars, udg. i Kofod-Anchers Lovhist. 1 D. og af P. G. Thorsen i Nord. Oldskr. XIII. Kong Eriks, udg. i Kolderup-Rosenvinges Saml. 2 D. og af P. G. Thorsen i Nord. Oldsk. XIV. — Kong Valdemar den Andens Jydske Lov, udg. af Kofod-Ancher, Kbh. 1783, 4to., i Rosenvinges Saml. 3 D. og af P. G. Thorsen, 1853.

Om disse Landskabslove, naar de ere givne og af hvem, ere Meningerne meget forskjellige. Skaanske Lov skal være givet af Valdemar den Første (1158 eller 1163, efter Hvitfeld); ligesaa Valdemars Sjællandske Lov (1170 eller 1171, efter Rimkrønniken og Hvitfeld); Eriks Sjællandske Lov af Kong Erik (Plovpenning eller Glipping eller Menved). Disse Love bære imidlertid ingen Mærker af, at de ere givne eller stadfæstede af Kongen. Det er gamle Lovsamlinger, hvoraf enkelte Dele kunne være forkyndte og bekræftede, men ikke Loven i sin Helhed. En Del af deres Indhold maa være ældgammelt. Ordnes de efter Tiden, maa Skaanske Lov være den ældste Samling; meget af den er gaaet over i de andre. Efter den synes Eriks Lov at indeholde det ældste Grundlag, og den bærer endnu tydeligt Præg af at være

[1] Hertil kan ogsaa henføres: Kong Valdemar den Andens Forordning for Fyn, givet 1228 (udg. i Kofod-Anchers Lovhist. 1 D.).

en Samling af meget gamle Sedtægter; den udmærker sig (Rosenvinge har allerede bemærket det) ved sin Naivitet, ved den Maade, hvorpaa den stundum indfører Personer talende, ved den omhyggelige Anførelse af alle enkelte Tilfælde, der kunne finde Sted, hvorved Loven har ligesom villet forudsee alt, og desl., hvilket altsammen er en Egenhed for de ældste Love. Valdemars Lov har nogle Stænk deraf, men bestaar mest af de nøgne Lovsætninger. Kun Jyske Lov vides med Sikkerhed at være givet af Kongen, og at være givet, ligesom den senere blev hævdet, som en Landslov for Nørre- og Sønderjylland; nogle mene endog, at den var betænkt for det hele Rige. Dens Fortale sattes i senere Afskrifter foran de andre Love, ligesom Fortalen til Heimskringla foran andre norske Kongesagaer. Denne Lov blev givet af Kong Valdemar den Anden i Marts 1241 (efter Krønnikerne 1240) i Vordingborg. Om Fortalens Samtidighed med Loven haves to gamle Vidnesbyrd, hvoraf det ene sigter til dens Begyndelse, det andet til dens Slutning.[1] Kongen lod denne Lov skrive. Dens Overensstemmelse i flere Ting, ja endog i Ord, med Skaanske Lov, forklares ved at antage en fælles ældre Grundlov (ligesom Evangeliernes ved at antage et Urevangelium), men det er en naturlig Følge af en fælles lignende Forfatning og af de Lovkyndiges Raadførsel med de andre Landskabslove. At beslige vare ikke blot mundtlig forplantede, men opskrevne før denne Tid, kan der ingen Tvivl være om.[2]

[1]) Rex Valdemarus in castro Orthingiburgh legem Danicam promulgavit, et eam in libro danico fecit conscribi, qui liber ita incipit: mæth logh scal man land byggja. Chron. Sialandiæ i Langeb. Script. 2, 629. Nomen enim ejus (Biskop Gunners) in testimonium tam solempnis facti in prologo dicti libri legis positum est. Exordium Caræ insulæ i Langeb. Script. 5, 579.

[2]) Blandt de Bøger, som Anders Sunesen skjænkede til Kapitlet i Lund nævnes ogsaa: VII Libros legum. Liber Daticus Lund. i Langeb. Script. 3, 525.

Disse Loves Indhold drejer sig om det almindelige Lovstof, der næsten var fælles, og i dets Ordning følge de, paa enkelte Afvigelser nær, nogle større og mindre Indskud og besl. undtagne, omtrent samme Plan. Nogle dvæle ved en nøjere Udførelse af enkelte Partier. De begynde med Arv, Ægteskab (Familieretten), hvortil knyttes Bestemmelser om Jorder og Gods. Udførlig behandles Straffe for Hærværk, Tyveri, o. s. v. (Kriminalretten). Der gives Bestemmelser for Leding; der værnes om Fred (Tingfred, Julefred, Markfred, Skovfred) og derved komme mange Enkeltheder for (om Brag, Fiskeri, Møller, Broer, Bier o. s. v.). Men skjøndt Landskabernes forskjellige Forfatning i vore Love kommer klart tilsyne, f. Ex. i Jydernes Sandemænd og Sjællændernes Nævninger, saa yde de dog i det hele ingenlunde den Interesse som Islændernes Gragaas; thi hos dem gav en friere Forfatning, flere Tingsteder, et kunstigere og mere indviklet Retsvæsen, en mere udviklet Kommunalforfatning o. besl. Anledning til flere og nøjagtigere Lovbestemmelser. Dog giver især Jyske Lov en ret god Indsigt i adskillige Dele af Landets Forfatning: Man seer ligesom for sine Øjne hvorledes Landsbyen er bleven til og Forholdet imellem Adelbyen og Torpet, Gaardene med deres Tofte og Forte (forlå), Vangenes Inddeling og Rebning, og Indmarkens Forhold til Udmarkene. Ligeledes lærer man at kjende Bondens Stilling: Landboen (Fæstebonden) Gaardsæden (Husmanden) samt det blandede Brydeforhold; og hvorledes Herremanden (hærman) udviklede sig af den gamle Bondestand, ifølge den Forret, til Vederlag for personlig Krigstjeneste, at maatte kjøbe mere Jord end andre, at kjøbe saa meget han orkede, fordi han vovede sin Hals for Kongen og Landets Fred. Endelig Ledingsvæsenet, Styreshavnen,

Lovskibets Størrelse, Skibenes Bemanding ved Havnebrødre, og desl.

Stilen er simpel, Bestemmelserne i Almindelighed korte og klare. Men de bære tillige Præg af at være fra forskjellige Tider, af en nøjere Drøftning, uagtet de oprindelig ere udgaaede fra Folket, og have af Lagmanden været det forelagte eller forklarede. (Der forekommer f. Ex. Talemaader som disse: thæt skal mæn vitæ. thæt skulæ i vitæ. þat hava Skanunga ok stundum at loghum havit. þættæ viliæ nu summi mæn at loghum hava). Undertiden har vel ogsaa een og anden Lovbestemmelse været henstillet til Kongen (hos Anders Sunesen: sed rex Valdemarus noluit consentire). Den ene Lov citerer ikke den anden; det er i det mindste usædvanligt. Valdemars Lov citerer (1, 13) jysk Lov (juzk logh) men det er vel snarere en gammel jysk Lovbestemmelse. Thi en saadan ældre, dog fra samme Land, findes anført (hos Anders Sunesen: jus antiquum). Paa flere Steder findes enkelte Ord og Udtryk nøjere forklarede (f. Ex. thæn man kallæ vi siuk væræ, thær æi må til things rithæ ok thær æi må sin genmål uppæ haldæ. Valdemars Lov 1, 5. thæn husfrughæ kallæ vi siuk væræ, thær æi må at sin syslæ gangæ ok rethæ foræ sin hæskap. sst. 1, 16). Vin ær thæt vitnæ, thær vith var at thæt køp køptæs. Jyske Lov 2, 94). Dette kan være en Følge af, dels at selve de gamle Lovbestemmelser indeholdt deslige Forklaringer, for at ingen Tvist skulde opstaa, dels fordi Ordet var forældet og i den senere Tid behøvede en Oplysning, men det kan ogsaa være senere Randglosser, der ved Afskrivningen ere komne ind i Texten. Vore Haandskrifter, der give alt dette uden at betegne det nøjere, skulle derfor ikke blot udgives som de ere, hvilket er det mindste, men underkastes en nøjere Drøftning. Og heraf vil rimeligvis

fremgaa, at ingen af de Haandskrifter, vi have, ere samtidige, at ingen ligger indenfor dette Tidsrums Slutning. Selv de, som Udgiverne have anseet for oprindelige, ere senere Afskrifter. Det er aabenbart deraf, at Afskriveren ikke altid har forstaaet det han afskrev (f. Ex. Arnæ-Magn. Nr. 286, fol., hvorefter Jyske Lov er udgivet; jf. Rosenvinges Indledning S. IX); eller deraf, at der findes smaa Lakuner (f. Ex. Arnæ-Magn. Nr. 455, 12mo, hvorefter Thorsen har udgivet Valdemars og Eriks Lov). Har man først vundet denne Overbevisning, saa vil det ogsaa være klart, at det sproglige Udbytte maa blive anderledes, end naar man havde oprindelige og samtidige Haandskrifter for sig.

I Sprogformen er der en mærkelig Forskjel imellem Skaanske Lov paa den ene Side, og de øvrige paa den anden. I den Skaanske Lov ere de gamle Bøjningsendelser næsten aldeles bevarede: den har de tre Grundlyde (a, i, u) ogsaa i Endelsen, og fulgte der i Endelsen en Medlyd, er ogsaa den sædvanlig bevaret. I de Sjællandske Love ere derimod Endelsens Grundlyde faldne sammen (til æ), og havde Endelsen derefter en Medlyd, er den tillige, undtagen i Stedordene, falden bort. I de Afskrifter af Jyske Lov, som gjengive Dialekten, er endelig endog hele Endelsen kastet bort, saa at kun Ordets Grundstamme staar næsten nogen tilbage. Disse Forandringer faa en væsentlig Indflydelse paa hele Bøjningssystemet; Skaanske Lovs er fuldstændigt, i de andre ere Formerne faldne sammen. Alt dette lader sig forklare, enten deraf, at Skaanske Lov er saa meget ældre, de andre langt yngre, saa at Forskjellen kunde ligge i Tiden; eller deraf, at der i de forskjellige Landskaber oprindelig har været eller senere er indkommet en væsentlig Forskjel i Dialekter, saa at Grunden maatte søges i Stedet. Det sidste maa forekomme enhver sandsynligt. Lovene ere

forfattede hver i sin Dialekt; et almindeligt Skriftsprog var slet ikke til. Men om disse Dialekters Beskaffenhed lader der sig ikke med Tryghed udlede sikre Bestemmelser. Klart er det vel, at den Skaanske, nu som senere, bedst har vedligeholdt sin gamle Skikkelse, hvorimod de andre danske Dialekter tidlig ere indtraadte i en Overgangstilstand; naar, lader sig ikke afgjøre, fordi Haandskrifterne ikke ere samtidige. Man kunde maaskee falde paa at sige, at den sjællandske og jydske Dialekt altid, omtrent fra Kristendommens Indførelse af, have været saa nogenlunde som de her vise sig, at de aldrig have haft de fuldstændige Former, som her ere tabte. Men det kan ikke forholde sig saa. Der forekommer nemlig, ogsaa i disse Love, adskillige Levninger hist og her med fuldstændige Endelser (som tyltær-eth, hverium syni, å thingi, af andrum). Disse fuldstændige Former maa altsaa have været til. Antager man, at de ældste Haandskrifter ere omtrent samtidige med Lovens Forkyndelse, saa kan de gamle Former, paa en Tid da Sproget i det hele havde tabt dem, forklares deraf, at Lovens Sætninger vare til, førend den blev givet, og at disse gamle Former for en Del i det mindste kunne have holdt sig i de ved Hukommelsen bevarede Formler. Antages derimod, at Haandskrifterne ere yngre, og at Afskriverne have forandret Sproget deri efter deres Tid, saa er det begribeligt, at gamle Former desuagtet i disse Lovformler formedelst deres Ælde og Ærværdighed kunne have holdt sig. Men i begge Tilfælde maa jo disse ældgamle Endelser have været til i Sproget, siden de endnu findes i Haandskrifterne.[1] At gamle Endelser og

[1]) Og de gamle Endelser have jo igjennem alle Ordklasser, der kunne modtage Bøjning, ikke blot holdt sig i disse Haandskrifter,

Sprogformer ſtedſe mere maatte tabes under Afſkriverens Haand, det er naturligt, og de i Tiden fremſkridende Haandſkrifter viſe det tydelig nok; men at gamle Former, ſom aldrig havde været i Landet, ſkulde optages og indſættes, vilde være en ren Urimelighed.

Sammenligner man Lovſproget med Islandſk, ſaaledes ſom dette var i ſin klaſſiſke Tid, ſaa beſidder det danſke adſkillige Egenheder, ſom viſe hen til Bevaringen af et ældre Sprogtrin. Omlyden fra a til ö mangler. Grundlyden u findes hyppig (for i, e eller o, ſom i sum for sem, sun for son, kunæ for kona, frændsumi, å gruth givæn). Medlyden v er bevaret foran r (vrakæ, isl. reka). Ja der adſkilles endog Former, ſom i Islandſk ere løbne ſammen (brinnæ og brænnæ, Jyſke Lov 3, 68), o. ſ. fr.

Sammenligner man Lovſproget med nuværende Danſk, ſaa findes der meget, ſom altid har været danſk, den Gang var det, og er det endnu: Lyden å er den ſamme ſom nu, men har den Gang været hyppigere, hvor den nu er bleven ombyttet med a. De enkelte Selvlyde have været foretrukne for Tvelydene og desl. Men der gives naturligvis ogſaa meget, ſom er bevaret i det gamle Sprog fra Fortiden af, hvorom man i det nyere har tabt ſaa godt ſom al Bevidſthed; de haarde Medlyde ſtaa rigtig der, hvor vi nu have bløde. Det ubeſtemte Kjendeord har endnu ikke udviklet ſig. Kjønnet er det gamle, altſaa ofte forſkjelligt fra det nuværende. Ejeformen har vel tabt noget af ſin fuldſtændige

---

men i alle følgende danſke Skrifter, og deres hyppige Levninger findes i Sproget den Dag i Dag (Rattergal, tilhuſe, med rette, igjennem, imellem, ſtundum, o. ſ. v.). En ſaadan Udholdenhed findes kun ved det, der oprindelig tilhører Hjemmet; laant Gods tabes og forglemmes, naar der kommer et nyt.

Form, men vor Brug er ingenlunde bleven almindelig. Gjerningsordenes Former ligge ganske nær ved de ældste. Den betingende Maade er almindelig, o. s. v. Ordføjningen er fuld af gamle Konstruktioner.

Hvad endelig de enkelte Ord angaar, da er Ordforraadet i Forhold til Lovenes ydre Omfang, temmelig magert, en Følge af at Indholdet drejer sig om en snæver Kreds af Forestillinger, og den ene Lov næsten gjentager den andens.

Ordforraadet kan betragtes under to Afdelinger: de almindelige Ord og de egenlige Lovudtryk. De almindelige Ord ere naturligvis som oftest de samme som nu, og derfor seer det ved første Øjekast ud, som om enhver kan forstaa disse gamle Love; men ogsaa blandt dem findes der mange, som ingen Dansk nu kan forstaa, med mindre han har studeret det gamle Sprog (som of, hvort, anlætæ, lykil, frythærorth, oregher man, dy, jævæ o. s. v.). Lovudtrykkene bære da saa meget mere Præg af Ælde (som munhof, innæbondæ, avugskiold, dag ok jamlængæ o. s. v.) Alle saadanne oplyses tildels ved Sammenligning med de islandske Love; skjøndt der ogsaa findes Udtryk (som hafnæ) der ikke forekomme i dem, fordi den Indretning, hvortil de høre, ikke fandtes paa Island.

Tysk Indflydelse er endnu næppe kjendelig. De fædrene Love holdt den borte fra sig, selv efter at den var trængt ind i mange andre Forholde. I grammatisk Henseende spores der ingen. Der findes næppe tre Ord, der jo ligesaa godt lade sig oplyse af Islandsk som af Angelsaxisk. Ordet vidue (vidua, Witwe) om man vil henregne det dertil, findes i Fortalen til Jyske Lov og i Valdemars Lov 1, 13; at orvæs forekommer i Fortalen til Jyske Lov og i Loven selv 3, 5.

Om Indflydelse af rommersk Ret og overhovedet om

disse vore Loves Forhold til Retsstudiet maa Kundskab søges i de dertil hørende Skrifter.[1]

For at anskueliggjøre Sprogformen meddeles nogle korte Sætninger af disse Love:

Skaanske Lov 1, 2: Sighir mother ok hænnæ frænder, at barn var fot æftir fathur, ok neta fæthrinis frænder, tha skal

[1]) Om vore Landskabslovs historiske Forholde findes især Oplysninger i Kofod-Anchers Lovhistorie og Sammes Saml. Skrifter ved Schlegel og Nyerup; i Kolderup-Rosenvinges Samling; og i J. E. Larsens (ikke fuldendte) Bidrag til de gamle danske Provindsiallovbøgers Historie, i Orsteds Jurid. Tidsskrift, 13, 14 og 15 D. Den gamle Beretning, at Kong Valdemar den Anden paa Herredagen i Vordingborg lod de gamle Skraaer og Vedtægter opbrænde, som vare stridende mod den ny Lov, forklarer Larsen som en symbolsk Handling, og sammenligner den med Opbrændelsen af Christian den Andens Love i Viborg, saa at kun eet Exemplar, ikke alle de gamle Skraaer bleve tilintetgjorte. Det er i alt Fald ikke Beretningens Mening; men hvad man end vil tænke derom, saa er denne gamle Efterretning ikke uvigtig, da den forudsætter mange mindre Loves Tilværelse, der nu ere forsvundne. — Oplysninger om Lovsprogets Enkelthedet kunne ikke meddeles her i Literaturens almindelige Historie. Ypperlige, men endnu ikke i et System bragte, Bidrag dertil findes i Anchers og Rosenvinges Udgaver, der ogsaa i denne Henseende, efter den Tid da de ere forfattede, ere høist fortjenstfulde Værker; derhos i Grams Afhandlinger o. fl. lign. Skr. — Om Lovenes Udgivelsesmaade synes Meningerne noget delte. Det simpleste vilde uden Tvivl være, at udgive alle de vigtige Haandskrifter som de ere, saaledes som Schlyter udgiver de svenske; men det falder noget bekosteligt. Hos os lagde man et Haandskrift til Grund, og meddelte Varianter af Resten; saa maa Læseren selv deraf danne sig en god Text. At danne en Udgave af flere Brudstykker med forskjellig Sprogform, er libet heldigt. Blive de gode Læsemaader liggende i ubenyttede Haandskrifter, saa er det endnu værre. Der er overhovedet to Ulemper; den ene er at aftrykke Haandskrifterne med alle deres Fejl. Den modsatte gik jeg til i min Udgave af Jyske Lov, i Nord. Oldskr. IX; her var Hensigten ikke at give en Haandskriftudgave, men overalt at udtrykke Lovens Mening og ved en mere ensformet Sprogform at gjøre Lovsproget tilgjængeligere for de Studerende. See herom mine Bemærkninger i Fortalen.

mothors væriande vita mæth tviggia manna vitni ok tolf næfndum mannum i kyni sinu, at barn fet var. bithia sæ sva guth hialpæ, at thæt barn var fet mæth nagl og næsæ, mæth huth ok har, ok fik sin kristindom, ok skal thær fore arf standa.

11, 1. Fylghir man bisvarme sinum i hægnaþa scogh annars manz, sighi til hanum ær scogh a, oc have half hvær þera. Vil hin ær scogh a æi lata hogga træ sit, þa late hin sitia bi qvar, ællær han take bort hinum scaþa løst ær scogh a. Fællæ han træ utan hins lof ær scogh a, bøte hanum þre marc ællær tylter eþ. Takær hin by bort, ær scogh a oc træ, fare hin æftær ær atte, oc fa tac fore bi sin, oc løse fore þiufstolen ællær fore rantac mæþ siatta manz eþ, ællær væriæ fore hemme fet mæþ tviggia manna vitni oc tylter eþ.

11, 9. Snærur alla oc gildri, þe man gör at diurum ællær at fughlum i scoghe ællær annarstaþ ofna marco, scal han varþa sva sum andrum handløsum vaþa.

Erifs Løv 1, 2: Varthær ok thæt, at bondæn livær ok kunæn (frughæn) får barn ok barnæt sin kristindom ok livær yvær (yvi) modhær, tha ær fathær næst at ærvæ. Æn kan hin, thær frughænnæ ær arvæ, sighæ, at barnæt lifthæ æi yvær modhær, ællær at thæt varth æi kristnæt, tha skal fathær gangæ til mæth tviggæ mannæ vitne ok mæth tolf næfndæ mæn af sinæ frænder, ok sværiæ thæt at thæt fek (fik) sin kristindom, ok lifthæ yvær sinæ mothær ok han a thæt rætelikæ at ærvæ.

1, 4: Um bondæ thær frughæn fik hafthæ börn förræ æn han fik hænnæ, ok forh (far) sva i fælugh mæth, ok sitiæ sva dagh ok iæmlinggæ at æy vorthær fælugh lagh, tha aghæ the allæ til houæth lotæ at gangæ, sön til ful lot sum bondæ ællær husfrø, ok dotær til half lot. frughæn (komæ) ok mæth frughænnæ börn, ok vorthær sva dagh ok iæmlinggæ i bo, tha gangæ ok the til houæth lotæ sum förræ ær sagh.

1, 7: Varthær sun sva gamæl innæn flæt fathærs ok mothærs, at han kumær til aldærs ok til vits ok vil sik kunæ bithiæ ok vil vith sit eghit væræ, tha ma han af faræ mæth sin hovæth lot i allæ fæ munæ ok i køpæ iorth, æn af hans fathærs iorth annær them a han ækki af at bethæs, num thæs at enæ at fathærn vil givæ hanum af. Æn givær han nokæt

sin sun, tha skal han hverium syni givæ æm mykit, ær af far, af sinæ iorth, ok hveriæ dottær slikt halft ær man far.

3, 37: Flyghæ mans bi fran hanum ok fylghær han, ær a, tha sighæ hinum til, ær skoghen a, ok ma han them sva ut fa, at han spillær æy hins træ, tha takæ sinæ bi ok faræ væl mæth. æn sighær hin, ær træt (trææt) a, at bin æræ hans eghæn ok fran hanum floghnæ ok at hin havær vrankt kiænd, tha sværiæ til mæth thrithiæ mannæ, at the æræ hans eghnæ ok fran hanum floghnæ (flughnæ). æn sighær hin sva, at thu havær æy ræt kiænd ok iæk vil æy latæ them for utæn thu svær til, tha faræ hin ær utæn kum vithær mæth en eth ok sværiæ, at han fuldæ sinæ bi ok the æræ hans eghnæ, ok tha havæ the bathæ til halfs, fællæ thar the viliæ. æn of bondæn, ær træt a, sighær sva, iæk vil æy fællæ mit træ for thinæ bi, tha standæ træt. ok hins eghæ væræ thot hvaræn a bin thær them a. nar sum træt fallær. tha a hin thær bi a. bathæ hønugh ok bi.

Valdemars Lov 1, 21: Varthær man syuk ællær sva fatøkær (fatæk), at han vil sik flæt føræ, tha skal han sik lagbyuthæ sinæ næstæ, at the takæ vith hanum. Vil thæn vanføræ ok viliæ ok sva hans arvingæ, tha skiftæs hans eghn them i mællæn, ok hin vanføræ faræ them allæ i mællæn, ok skule the thæt a thingæ lyusæ. Vil thæn vanføræ æy faræ them i mællæn, tha skiftæ sin eghn allæ sinæ arvæ i mællæn i hovæthlotæ ok sik sialf en hovæthlot, ok væræ sithæn mæth sin hovæthlot hvaræ han vil. æn ær thæs vanføræ hovæthlot bæthræ æn thre mark æftær han døthæn, tha skiftæs thæt allæ hans arvæ i mællæ, æn ær han æy bæthræ æn thre mark, tha a thæn at havæ thær han var mæth.

Jyske Lov 3, 1: Thær lething Liuthæs ut, e sva mangæ sum i en hafnæ æræ, tha faræ hvar theræ sit ar utæn næfnd, utæn of man ær sva gamæl ællær sva ungh, at han ær æi før at faræ.

3, 2: Æi ma bondæn sændæ sin leghedræng i lething for sik, utæn of styræsman vil. forthi kummær leghædræng i lething a hafnæ for bondæn, tha skal han mistæ sin huth. Æn kummær thræl i lething, a hans bondæ hafnæ, tha ma kunung takæ ham til sik, of han vil, ællær mælæ ham fræls for hvar man.

3, 5: Skip ok skipsrethæ ok skioldæ skulæ allæ the mæn køpæ, thær i skipæn (skip) ær. æn styræsman ær skyldugh skip at göræ, foræ sva manæghæ pænningæ ænsæ skipæræ vorthæ um sattæ. æn vil han æi orvæs at thæt the hanum bothæt, tha mughæ skipæræ göræ them siælf skip, tho mughæ the hanum æi forkøp göræ mæth en mark æth tva.

3, 7: Hvar thær kunungs mæn æræ, æthæ biskops, hvat hældær the havæ et bo æthæ fleræ, tha æræ the skyldughæ at havæ fullæ vapn, ok faræ i lething a theræ eghæn kost ok takæ theræ malæ. æn sithær han hemmæ utæn laghæ forfall æthæ orlof, tha gialde kunung af hvar garth, thær han havær, thrithings hafnæ, æller væræ innæbondæ, of han vil æi gialdæ sum sagth ær.

3, 8: Kunung ma sik mæn takæ yvær alt sint riki, e i hvilik skipæn thær han vil.

3, 15: Hvilik hærman minnæ havær, æn full ploghs æriæ, tha ma han fæstæ til sik e til han havær full ploghs æriæ, ok göræ tho æi lething af then iorth han fæstæ.

3, 18: Hvilik hafnæbondæ thær havær en full ploghs æriæ, ok køpær sithæn meræ, gör af thæn køpæiorth sva myket ut sum fyrræ gik af hænnæ. Æn havær han minnæ, tha ma han køpæ til, svat (sva at) han havær en ploghs æriæ. Æn hærmæn mughæ køpæ sva mykæt sum the orkæ, forthi at the göræ thær fult af, at the hættæ theræ hals for kunung ok for lansens frith.

Anden Periode.

(1250—1500.)

13. Danmarks ydre Stilling og indre Forholde føre til dets Opløsning. Ærkebispesædet i Lund og Slesvigs Forbindelse med Holsten. Forbindelsen med Tyskland. Hanseſtæderne bemægtige sig Handelen. Den sorte Død. Rigets Opløsning.

Allerede med Valdemar Sejers Fangenskab begynder Fremstridningen mod Danmarks Opløsning. Kristendommen og Erobringerne i Tyskland maa nu vise, hvilke Følger de bare i deres Skjød. Modsætningerne ere færdige; de staa rustede mod hinanden med blanke Harnisker og skarpe Vaaben; sejre maa een af dem, de kunne ikke længer forliges. Mod Kongemagten staar Kirken, mod Folkeraadet Herrerne, mod Danmark Holsten, thi nu bliver det en Magt; mod nordiske Handelsforbindelser Hansen, mod nordiske Skikke tyske, ved Siden af dansk Maal Plattyst. Og Kirken skal sejre over Kongemagten, Herredagen over Folkeraadet, Holsten over Danmark. Hansen skal bemægtige sig Handelen, og Plattyst forvandle Sproget til Platdansk. Saa er Undergangen forhaanden.

Fra to Sider bryder denne Ødelæggelse frem: imod Nordost fra Ærkebispesædet i Skaane, imod Sydvest fra Slesvigs Forbindelse med Holsten. Det er de to Hovedkilder, med hvilke mange Bække forene sig. De sprudlede allerede frem i Slutningen af forrige Tidsrum, nu voxe de til en uimodstaaelig Strøm.

I Landet selv er der intet, der kan modstaa denne Strøm. Almuen paa den ene Side, Kongen paa den anden blive

svækkede. Adel og Gejstlighed forene sig for at forstærke Trykket. Allerede under Absalon gave Almuens Fordringer paa deres gamle Rettigheder Anledning til Oprør; den blev tugtet med Kjøller som Hunde. At komme bevæbnet til Tinge havde ligesom været et Værn og Skjold for Almuens Deltagelse i Regjeringen; det var afskaffet. Før havde en ejendommelig Sønderustning fremkaldt Snække paa Snække, og Flaader sejlede næsten hvert Aar til fremmede Kyster. Nu blev Rygen ikke længer hjemsøgt, men dets Fyrster hærgede Sjælland og Skaane. Før stod Bonden rede til Landets Forsvar; nu tyede Kongen til tyske lejede Skarer; under Christopher den Første og Erik Menved droge de ind i Flokke. Endnu kom de for at hjælpe. Men de kostede store Summer, som Kongen ikke kunde udrede. Der maatte gives dem Pant, først Slotte, saa Landskaber. Og Panthaverne bleve til Fjender. Almuen uden Vaaben kunde ikke værge sig, Kongen uden Hærmagt vaklede paa sit Sæde. Kjøbstæder vare vel efterhaanden blevne til, men for en stor Del vare de udsprungne fra Herresædet eller fra Klosteret; Beboerne vare et Slags Hørige, Livegne. De havde hverken haft Tid eller Lejlighed til at danne en fri og uafhængig Borgerstand, og den begyndende Handel blev strax trykket med Told, et Kunststykke, som allerede Knud Lavard havde lært af de Fremmede, og som da heller ikke i Norden selv var noget ubekjendt. Vidt udbredte Planer laa udenfor disse Borgeres Evne og Synskreds. Derimod udviklede Lensvæsenet sig stedse stærkere. Fra Adelen udgik den højere Gejstlighed. Den begyndte Kampen med Kongen. Denne Kamp begyndte under Christopher den Første; den varede ved under fire Konger i halvfjerdsindstyve Aar. Interdikt og Kongemord afløste hinanden. To Gange, i længere Aarrækker, var Riget under Interdikt. Christopher den Første blev

myrdet af en Geistlig, som det endog hedder, i Nadveren; og Erik Glipping af Stig Andersens mægtige Slægt i Finnerup Lade. Kongemordet gik i Kutte og Hjelm, i Munkekutte og Ridderhjelm. Tiden blev romantisk ved sin Rædsel.

Det bedste Middel til at svække Magten er at dele den. Valdemar Sejer havde delt Riget imellem sine Sønner. Landskaberne bleve Forsørgelsesanstalter for Kongens Børn. Sønderjylland som et Hertugdømme løsnedes fra Riget (omtr. 1250). Det var farligt at skille nogensomhelst Del fra Riget, men allerfarligst var det at afsondre den Del, der laa nærmest Sydgrændsen, nærmest det Sted, hvorfra det fremmede snarest maatte bryde ind. Jylland opløstes derved i to Dele. Der blev et Jylland nordenfor Aaen og et Jylland sønden for Aaen, skjøndt begge havde samme Lov og Tungemaal. Kongeaaen blev en Grændse, en Grændse midt i Landet. Navnet er betegnende; saa langt Kongen, og saa begynder Hertugen. Men Hertugen begynder med Brodermord, med Erik Plovpennings hovedløse Lig, der droges op af Slien. Slesvig kunde have været indbraget under Riget af Kong Abel. Det skeer ikke. Slesvigs Hertug har paa den ene Side Kongen af Danmark, hans Herre, paa den anden Greverne af Holsten, hans Venner. Igjennem Slesvig gaar Kongens Vej, naar han vil vinde Holsten; men Kongemagten har skudt dets Hertug ud fra sig selv, og gjort ham til sin Modsætning, det er just det, Holsten attraar. Slesvig kan blive Nøglen til Riget; Holsten forbundet med Slesvig kan blive en Magt, ikke blot i sig selv, men en Bejler til Danmarks Krone. Kongen er ikke den, der aner Faren. Konge og Adel vende al deres Hu til Tyskland. Derfra skal Hjælpen komme; derfra hente de Tropper. Derfra hente de Rigsstyrere, naar Partier sønderslide Landet. Første Gang bliver en tysk Fyrste, Hertug Albrekt af Brunsvig, Danmarks Rigs-

forstander. Det var kun et Glimt, men et klart Varsel om hvad der skulde komme. Derfra hente de deres Dannelse, deres Luxus, deres Forlystelser. Turneringer og Dyrstrenden med tyske Fyrster blive en af deres fornemste Glæder, selv om Ydmygelse er forbunden dermed, selv om Stæderne lukke sine Porte for Kongen, som Rostokkerne for Erik Menved. Selv Pillegrims-Valfarter gik ikke længer saa hyppig til Italien og Spanien, til Rom og Kompostella; man kunde have de hellige Ting nærmere, i Køln og Wilsnack. Der dreves Handel, formelig Handel, med Relikvier; de maatte lægges frem, bringes til Torvs. Det forstode Munkene fortræffelig; de vidste at sætte den behørige Fernis paa de falske Varer, at give dem den ydre Glands, og at gjøre det nemmere for gudfrygtige Folk at komme af med deres Penge, og at faa Indulgenser, Salighed, for dem. Og imedens man saaledes i et ved indvortes Strid sønderrevet Rige, søgte sit Held udenlands, trængte den fremmede Handel derind, og udsugede dets Marv. Den verdslige Handel er just den Verdensmagt, der behersker og omskifter Forfatning og Sprog, verdslige og aandelige Goder. Det levende Ord, Aandens Sværd, omskaber Verden, stille og ofte uænset af sin Nutid; men Tallenes Magt, den der beregner, virker strax, og vil strax see sit Udbytte. Videnskabsmanden og Kjøbmanden gribe lige mægtig ind i Verdens Dannelse; men medens Videnskaben opofrer sig selv, sin ydre Tilværelse, spørger Handelen kun om Fordel, om Binding; og just fordi den søger dem ad alle Veje, paa de store Landeveje og paa de affides Stier, griber den afgjørende ind i et Folks Udvikling; just fordi den intet agter, hverken Magten eller Folket eller Troen eller Sproget, eller noget af alt det der er helligt for et Folk, men ifølge sin Verdensnatur er ophøjet over alle Indskrænkninger, alle Grændser, ligesom de

uendelige Have, den befarer, just derfor bliver den farlig for det ejendommelige, for det folkelige, hvis Væsen er Begrændsning. Og just paa denne Tid byder Historien os et Exempel paa et Handelsselskabs vidunderlige Verdensmagt, Hansen, hvis Oprindelse henføres omtrent til Midten af det trettende Aarhundrede. Nordens Svaghed gav den sin Styrke. Foreningen udvidede sig til Flandern og England, til Novgorod og Pleskov. Lybek blev dens Hoved. Paa den ene Side gjorde det Bergen, paa den anden Visby til sine Kontorer. Danmark var dets nærmeste Opland. Lybek var under dansk Højhed. Danmark beskyttede dets Handlende. Overalt hvor de kom hen fik de Frihedsbreve, stedse mere udstrakte Privilegier, der idelig af hver ny Konge bleve bekræftede og udvidede. Lede de Skibbrud, saa var deres Brag helligt. Paa Skaanør og Falsterbode fik de fri Handel, ogsaa Kræmmerhandel. De fik deres egen Foged, deres egen Ret, eget Skifteveesen, egen Kirke (St. Ægidii og Blasii Kapel i Lund). De kunde frit og uhindret losse og lade; deres Gods kunde ikke arresteres. Paa deres Feder (Viter) kunde ingen komme uden deres Tilladelse. De havde altsaa et Hjem midt i Landet, og i Handel og Vandel Fortrin for Landets Børn. Sildefiskeriet ved Skaanes Kyster, hvis Rigelighed Saxo omtaler, var en af Danmarks vigtigste Indtægtskilder; de Fremmede fik den. Alle Skaanes Søstæder vare femten Aar i deres Magt. De toge endog Del i Kongevalget. Alt dette stred vel langsomt fremad, men det blev grundlagt nu, og vandt allerede nu det Herredømme, der skulde gjøre Borgemesteren i Lybek til en anderledes vigtig Mand, end Kongen af Danmark. Og eftersom Handelen trænger sig ind overalt, igjennem enhver Aabning, enhver Sprække, eftersom Danmark var blevet en hullet Svamp, men dog af Naturen var saa velsignet, at der var

lunt og godt at være derinde, saa gik ogsaa denne fremmede Indflydelse ud over det hele Land, og omfattede alle Klasser, alle Interesser. Tyske Haandværkere nedsatte sig i Byerne; hele Gader fik Navn efter dem. I alle danske Byer udfolgte Stæderne deres Drikke, en vigtig Artikkel, og allehaande andre Gjenstande hørende til Livets første Fornødenheder og den voxende Overdaad. Fremmed Klædedragt blev endnu almindeligere ved Hoffet, og gik derfra nedad; forgjæves gav Erik Glipping (1283) en Forordning mod de udskaarne og udhugne Klæder; hans Efterfølgere fulgte ham trolig deri, med ligesaa ringe Nytte. Ingen Krog var mere sikker; alt var givet til Pris for fremmede Ord og fremmede Skikke.

Danmark var saaledes blevet brøstfældigt inden og uden, i sine indre Forholde, mod Nord og mod Syd. Hvad var der andet at gjøre end at opløse det. Tiden frembragte en stor Mand, større endnu, hvis han ikke havde været Danmarks Fjende; just det blev hans Undergang. Greverne af Holsten besade som Panthavere Rigets vigtigste Lande; Resten tog hvo der kunde. Kong Christopher den Anden svandt ind til en Skygge; hans Rige var kun til af Navn. Hertugen af Slesvig blev Danmarks Konge. Nordalbingien skulde udslette Danmark. Og der var ingen Frelse uden ved Niels Ebbesens uhyre Daad, som Nøden krævede og Tidens Anskuelser retfærdiggjorde.

I hin gamle latinske Klagesang over Danmarks Forfald blander sig ogsaa med Sorgen over Magtens Ydmygelse Klagen over den almindelige Kjærlighed til fremmede Moder og Unoder. Naar den gamle Versemager strax i Begyndelsen har sagt til Danmark:

Geme, plange mœsto more,
dolorosa Dania,

quia probo protectore
cares et audacia:
Gens eras fortissima,
virtute clarissima;
stravisti, vicisti
populum æmulum
per terrarum spatia,

saa vedbliver han:

Lupanares ritus vanos,
captos in Teutonia,
amant, colunt, non urbanos,
Domini de Dacia.
Pepla glauca, crispantia,
ampla, lata caputia,
manicas cornutas,
fimbrias hirsutas,
portant pro lascivia.

Imod alt dette, mod denne Ulykke og Nød, mod al denne Ufærd hævede sig forgjæves et langt latinsk Litani; forgjæves anraabtes hin Skok af Helgene, fra den hellige Rafael af til den hellige Ursula cum sodalibus, elleve tusende Jomfruer paa een Gang. De vare i Himlen, ligesom Abbeder og Priorer paa Jorden, døvstumme Hunde. De hørte ikke paa Menneskenes Bønner, og den himmelske Fader brød sig ikke om dem. For den hellige Mø, for Sydens straalende Lys, var Norden for kold; hun frøs. Men med et Tugtens Ris i sin Haand vandrede den sorte Død (1348) som en sort Engel igjennem Landet. Hans Aande var Edder, hans Berøring ful, og i hans tunge Fjed opskjød Jern-Al og Lyng, hvor der før havde staaet lune Skove og bølgende Sæd. I Jylland døde to Trediedele af Indbyggerne, paa andre Steder Trediedelen (tertia pars hominum rediit ad dominum). Mange Landsbyer bleve øde; Slægter

døde ud. Det opløste Rige, der skulde samles, havde stædet sine Ædlinge til Jorde; Borgerkrig og Pest havde revet dem bort; og det stod sukkende og sørgende ved deres Grave.

14. Literaturens Stilling. Dyrkningen af nordisk og klassisk Literatur ophører. Gejstlig Lærdom. Det latinske Sprogs Herredømme. — Lærde Mænd: Jakob Erlandsen. Jens Grand. Peder Pagh. Augustinus Dacus m. fl. Bøger og Afskrivere: Johannes Paschæ. — Studeringerne i Paris. Skolastikken. Henningus de Dacia. Petrus de Dacia. Oliverius Dacus m. fl. Magister Martinus Magni de Dacia (Modi Martini). — Skoler og Skolebøger. Alexander de Villa dei. Klosterdannelse. Latinens Beskaffenhed.

Ligesom i de historiske Forholde hersker der ogsaa i Literaturen Opløsning og Øde. Den gamle nordiske Tid var skrinlagt. Poesi og Saga hørte op. Der fandt ingen Besøg mere Sted af islandske Skjalde; og der var heller ingen Sands derfor. Dyrkningen af den klassiske Literatur, der, saa ringe den end kan have været, dog havde holdt noget Liv i den højere aandige Verden, blev afløst af den tørre og næsten ufrugtbare Skolastik. Jo mægtigere Gejstligheden blev, desto mere verdslig blev den. Ogsaa i Klostrene bleve ikke blot Studierne indskrænkede, Sæderne forfaldt; hvad der skulde være Helligdommens Boliger blev ofte Plantesskoler for Lediggang og Laster. Den historiske Sands sløvedes; den havde kun Gjenvordighed at fortælle. Og ved Siden af den danske Tunge rørte sig, ved Kongehoffet, paa Adelens Borge og i Kjøbmandens Boder, paa Suderens Værksted, ja i Kotkarlens Hytte, det plattyske Sprog.

Det mest herskende, det officielle Sprog var Latinen. Det var ikke blot Gejstlighedens Tungemaal; igjennem den og det foretoges Forhandlinger med fremmede Magter. Ikke blot historiske Optegnelser bevaredes i det, ogsaa offentlige

Breve, Akter, Domme bleve udstædte deri. Latinske Hymner forkyndte Herrens Pris og Helgenes Fortjenester i et Sprog, som Almuen ikke forstod. Og dog maatte den simpleste Almues-Mand og Kvinde søge sin Trøst og Velsignelse deri; maatte tro at komme Himlen nærmere ved at lære udenad hvad der kunde falde af til dem, nogle af de velsignede Ord: Pater noster; Ave Maria; Ora pro nobis. Det eenbaarne Folk blev saaledes opløst i to; thi det er en Folkeopløsning, naar de, der befale, vejlede, formane og underviſe, bruge eet Maal, men Folket selv taler et andet.

Flere lærde Mænd have dels hjemme, dels udenlands, ved Kjærlighed til Videnskaberne, ved Omhu for Skolerne og ved Skrifter gjort sig saa bekjendte, at de fortjene at nævnes, om end deres Lærdom nu er ufrugtbar. Saadanne vare f. Ex. Ærkebiskoppen Jakob Erlandsen, der i sin Ungdom opholdt sig i Rom og var Kapellan hos Pave Innocens den Fjerde († 1274). Ærkebiskoppen Jens Grand, der udmærkede sig ved juridisk Lærdom, og efter sit langvarige Fængsel opholdt sig i Paris († som Ærkebiskop i Bremen 1326). Blandt Biskopperne Peder Pagh i Fyn († 1339). Blandt andre Geistlige og Munke: frater Augustinus Dacus, Prædikerordenens Provincial († 1282), Forfatter til en Rotulus pugillaris, „en Undervisning for Prædikantere", som er tabt; Cistercienſermunken frater Martinus, der gav sig af med Geometri og Hydrostatik; den forhen nævnte Naturkyndige Canutus, Kannik i Lund; Petrus Danus, Johanniternes Kommendator i Odense (1244?); Mag. Johannes, Kantor i Aarhus; Johannes de Othonia, der samlede Mirakellegender, o. fl. Ogsaa omtales oftere Afskrivning af Bøger; blandt Afskriverne især Johannes Paschæ (1297—1319).[1]

[1]) Om Bøger fra denne og den følgende Tid har Nyerup (Historisk-stat. Skildr. 2, 243. 365) samlet en Del Efterretninger. Ad-

De i Paris begyndte Studeringer fortsattes, og fremmedes ydermere ved Rejsestipendier (af Jakob Erlandsen 1251; af Biskop Johannes i Fyn 1271; og det blev endelig paalagt Kapitlerne at udrede Omkostninger dertil.)[1] Studierne fulgte naturligvis den Gang som de der toge. Heri delte Danmark Skjæbne med Europa. Den gamle Justinus blev kastet hen i en Krog og overgivet til Støv og Møl, tilligemed Valerius Maximus, Lucanus, Juvenalis (squalebant situ). Lærdommen iførte sig en mere pralende Dragt, en stiv Kappe med store Flige, der raslede, naar den rørte sig. Tankerne bleve kløvede i mange Splinter, og istedenfor en god stærk Bul, der havde Varme i sig, lagde man Pindebrænde paa Aandens Arne. De to herskende Studier vare den kanoniske Ret, der var uundværlig for Livet, og Logikken, Dialektikken, Skolastikken, hvad man skal kalde den, der snart blev udelukkende dyrket og drevet som Grundlag for al videnskabelig Tænkning og dybsindig Lærdom. Abælard og Petrus Lombardus havde sluttet deres friere Granskning, og den skolastiske Filosofi, der rigtignok ofte for os staar som en uhyre Spidsfindighed, som smaalig og smagløs, men med alt det var en aandig Opvækkelse, traadte ind i sit andet Stadium, den egentlige Dialektik, Aristoteles' Herredømme. Dens Foragt for Sprogstudiet og Historien har skaffet den mange Fjender; blandt dem Gram (paa Naturvidenskaberne tænkte naturligvis hans Tid kun i Forbigaaende), der bliver ganske ivrig over,

---

stillige nævnes i Testamenter, f. Ex. hos Suhm, D. Hist. 12, 393. 13, 282 (Ovid). 366. 14, 170. Istedenfor Jordegods gav man ogsaa Bøger til Klostrene (Langeb. Script. 3, 274. 5, 565: scil. Auicennas et alii medicinales), eller man satte dem i Pant istedenfor Gods (Gjældsbeviset hos Suhm, D. Hist. 12, 336). — Om Afskriveren Johannes Paschæ Langeb. Script. 5, 515. Bøger, som Biskop Johannes Hee i Ribe selv havde afskrevet, fst. 5, 586. ɔc.

[1]) Worms Skolehist. S. 386.

at disse Entiteter og Quidditeter, Nominaliteter og Realiteter skulde bane Vejen til de højeste Værdigheder i Kirker og Skoler og ved Kongernes Hof.[1] Heri stode de Danske ikke tilbage. De indtoge en hæderlig Plads paa Biisdommens Sæde som subtile Dialektikere og gode Lovmænd (in argumentis dialecticis subtiles, boni decretistæ seu legistæ). Provincia Daciæ, der tillige omfattede Studerende fra Sverrig og Norge, hørte til Anglicana natio, en af de fire Nationer, hvori Parises Universitet var delt. En dansk Mand, der ikke nævnes (un certain docteur du pays de Dannemarc) og som ikke, efter Grams Formodning, kan være Erland, Electus til Lund, havde 1275 givet de danske Studerende et Hus i Paris, der siden blev ombyttet med det forhen nævnte Kollegium. Dette Kollegium blev overladt til Karmeliterne (1386) og endnu senere (1430) forenet med collegium Laudunense (collège de Laon), men der fandtes endnu efter den Tid danske Studerende i Paris. Her havde Kirkens mest ansete Mænd erhvervet Grader. Ja, danske Lærde vare endog Rektorer ved Parises Universitet, og Rektor ved Universitetet i Paris, hvilket Vidunder var ikke det![2] Andre udmærkede sig ved Skrifter. Henningus de Dacia var Rektor 1312; Petrus de

[1]) Nullo etiam loco erant, siger han, qui purum et liquidum dicendi genus, qui historiam et literarum amœnitates amplecterentur; verum ii, qui tricas Logicorum, qui entitates et quidditates, nominalitates et realitates crepare plenisque eructare buccis possent maxime. Hi scilicet egregie placebant, his honores et dignitates in ecclesiis, in scholis ipsisque regum in aulis patebant.

[2]) Rector autem Academiæ Parisiensis (udbryder Gram, Oratio, S. 501) Deus bone! quale quantumque inter mortales animal! Is enim tum temporis, omnes fere prædicamentorum, ut sic loquar, classes transcendens, ac propemodum in summitate scalæ eminens, non solum cunctos excelcissimæ dignitatis Laicos et Clericos, Optimates cunctos, cunctos Ministros regios, Palatii Magistros, Cancellarios, Duces, Comites et Barones, sed ipsos etiam Cardinales præcedebat, solisque cedebat Papæ atque Regi-

Dacia (Kannik i Ribe?) 1326; Johannes Nicolai de Dacia 1348; Macarius Magni de Dacia (Bendt Mogensen?) 1365. Ved Skrifter have gjort sig bekjendte: Petrus de Dacia (der er en anden end Petrus de Dacia fra Visby, Lektor i Skeninge fra 1271—75), Forfatter til et Calendarium eller rettere et Anniversarium (trykt i Langeb. Script. 6, 260), der tilligemed hans Computus findes i et særdeles smukt Membran-Haandskrift paa Fransk (paa det Kongl. Bibl. Thottske Saml. Nr. 240, fol.). Samt frater Oliverius Dacus (en lærd Holger Danske, † i Nestved 1308), Forfatter til Lectura super Lucam og Sermones de tempore. Frater Boethius Dacus, Forfatter til Commentarii super Aristotelis libros de sensu et sensato, de morte et vita, de somno et vigilia og de æternitate mundi. Frater Matthæus Ripensis, Forfatter til Sermones de tempore. Frater Julius Dacus, Forfatter til Lectura super 12 prophetas minores; tractatus de potentiis animæ, o. fl. Men den berømteste er uden Tvivl Kong Erik Menveds Kansler og hans Forsvarer i Rom, Mester Morten Mogensen, Decretorum doctor Magister Martinus Magni de Dacia, Opfinderen af Modi significandi eller modi Martini, et System, der paa hin Tid og længe efter[1] blev foredraget i alle Skoler og Gymnasier. Men, vedbliver Gram efterat have berørt de lærde Vidnesbyrd om Mandens illustre Navn, hvad for en Methode han har benyttet sig af, den synthetiske, analytiske, exoteriske, acroamatiske, scientifiske eller quodlibetariske, er ikke let at komme efter; thi denne vor Landsmands kostelige Paafund er med saa meget andet af samme Slags saa aldeles udslettet af Menneskenes Hu-

1) Albert Kranz († 1517) ytrer derom: ridiculum opus, in quo usque hodie magnis boatibus tonant muti Grammaticelli, quasi rotati vertigine.

kommelse, at der ikke er mindste Spor deraf tilbage. Dog, hvo kan love for (siger Gram, skuende i Aanden), at det samme jo igjen kan blive bragt paa Bane i en ny og skrigere Skikkelse, og skaffe en Filosof Ære og megen Navnkundighed.

Studeringerne i Paris havde atter Indflydelse paa Skoleundervisningen. Skolerne bleve udvidede og ny stiftede. Skolen i Lund blev ydermere funderet af Jakob Erlandsen 1256. En Skole i Roeskilde ved Spiritus sancti eller Duebrødre Kloster omtales 1251. I Odense blev stiftet en Skole af Biskop Johannes 1271, en anden af Biskop Gisiko 1287. I Ribe var der en Skole før 1272, som blev udvidet af Biskop Christian og Provst Guido 1298. En Skole i Kjøbenhavn omtales omtrent 1340. Og der var ofte i samme By mere end een Skole, foruden de endnu paa Reformationens Tid tilværende saakaldte Pugeskoler. Hvad der i disse Skoler blev lært og hvorledes, skjønnes af Skolebøgerne. De bestode i en Snes Stykker, og den fornemste var den latinske Grammatik, Doctrinale, af den berømte latinske Digter, Normannen Alexander de Villa dei († 1240). Det er en latinsk Grammatik paa Vers, mest leoninske, og utrolig tør. Men alle Skoler bemægtigede sig den; og man skrev Commentarer og Supplementer til den paa Vers og i Prosa. Om denne Bog siger Nyerup, at den fra Ende til anden er mørk, indviklet og tung at forstaa; og de senere Forklaringer karakteriserer han saaledes: Al sund Menneskeforstand, som der kunde være i Doctrinale, hver en rigtig og passende Sprogbemærkning, om der var nogen, blev aldeles kvalt og nedsænket i et Svælg af de mest barbariske og ufattelige Distinktioner, Argumentationer, Kvæstioner og Replikker, som man gav Navn af Glossæ præstantissimæ, notabiles et aureæ. Denne Bogs Skole-

herredømme varede imidlertid i 300 Aar; ogsaa i Frankerig holdt den sig til 1514, da endelig en Forening af Lærde forkastede den.[1]

---

[1]) Om de Lærde og Studeringerne i Paris: Grammii Oratio S. 490—492. 494—500. 504. Nyerups Historisk-stat. Skildr. 2, 335. 376. 381. Pontoppidans Annal. 1, 521. 2, 13. 14. 15. o. fl. — Om nogle af de anførte Lærde er der Tvivl. Petrus Danus nævner Gram; Suhm, D. Hist. 10, 45. nævner 1244 ogsaa en Petrus Dacus, Commendator ordinis Johannitarum i Odense, men tror at det ikke er ham Gram mener. At det ikke var Erland, der gav de Danske et Hus i Paris, oplyser Suhms D. Hist. 10, 717. Om det danske Kollegium i Paris: Bulæus 2, 385. 4, 328. 5, 390. Felibien par Lobineau 1, 356. Den ved Aaret 1386 der omtalte Johannes Basse, Jean Basse, kan maaskee være en Kannik Johan Basse, der 1387 udstædte et Vidisse i Roeskilde (Suhms D. Hist. 14, 198). At Henningus (ikke Hemingus) de Dacia var Rektor 1312, sees ogsaa af Kollarii Analecta Vindobonensia, 1761, fol. 1, 335. At Petrus de Dacia var Rektor 1326 viser Bulæus og samme Kollarius 1, 337. At det var en anden Mand end Petrus de Dacia fra Visby, der har skrevet Christine Stumbelensis Levnet (Acta Sanctorum, under 22 Junii), og døde 1275, oplyses i Suhms D. Hist. 10, 727. 11, 864. Om Petrus de Dacia og Oligerius Dacus handler ogsaa Echardi Scriptores ordinis Prædicatorum, 1, 407. 504. Om Mag. Martinus, der døde i Paris: Langeb. Script. 3, 269. Mag. Macharius, sst. 3, 272. — Om Skolerne: Nyerups Historisk-stat. Skildr. 2, 338, hvor der ogsaa findes Prøver af Doctrinale. Pontoppidans Annal. 1, 522, Skolen i Kjøbenhavn 2, 12. Samt Worms Skolehist. S. 353. 362. 363. Om Alexander de Villa dei ogsaa Gräße, Handbuch der allgem. Literaturgesch. 2, 307. Om Skolebøgerne især Nyerup, Librorum, qui ante reformationem in scholis Daniæ prælegebantur notitia, 1784 (med Mantissa, 1785). Om Alexander de Villa dei og hans Doctrinale handler han S. 2. For dog at give de Læsere, der ikke have Nyerups Bog ved Haanden, en Foreskilling om hin Tids Grammatikker udskriver jeg:

Paradigma primæ declinationis in numero singulari.
Rectis *as es a* dat declinatio prima.
Atque per *am* propria quædam ponuntur Hebræa.
Dans *æ* diphthongon Genitivis atque Dativis.
Am servat qvartus, tamen *an* aut *en* reperimus,
Cum Rectus sit in *as* vel in *es* vel cum dat *a* græcus

Hvorledes Klosterdannelsen var beskaffen, lader sig slutte af de Klosterregler, der endnu haves; f. Ex. Statuta ordinis S. Augustini in Dania (Langeb. Script. 5, 633). Deri findes Bestemmelser nok om Klostertugten, Klædebragten, o. desl. Der omtales en Præstelærdom (eruditio pastoralis), ogsaa Bøgers-Korrigering (item corrigantur libri), men derved sigtes kun til ydre Nytte, til Messebøger o. desl. Den begyndende Dannelse gaar ud paa latinske Bønner og hyppig Læsning af Pater noster og Ave Maria;[1] men der er ingen Tanke om Klosterets Bestemmelse for et dybere Studium.

Selve Latinens Fordærvelse vidner ogsaa om hvorledes Dannelsen var. For at bane sig Vej til den lavere, raa og udannede Gejstlighed, maatte det Sprog, som Saxo havde skrevet med saa megen Sirlighed, formæle sig med Modersmaalet; for at vinde Øjr maatte det nedlade sig, for at virke paa Barbarer, maatte det selv blive barbarisk. Allerede før hjalp man sig med dansk-latinske Ord og Talemaader til Gjenstande i det daglige Liv (cappa forata, equus blaccatus), nu greb det videre om sig, og blev saaledes ved, saalænge denne unaturlige Brug af et fremmed Sprog fandt Sted. Det var imidlertid en lykkelig Tid for dem, der skulde gjøre latinsk Stil; dette Blandingssprog lod sig bedre forstaa og lettere skrive. Forresten gik det jo i andre Lande, som hos

---

Rectus in *a* græci facit *an* qvarto breviari.
Qvintus in *a* dabitur, post *es* tamen *e* reperitur.
A Sextus, tamen *es* qvandoqve per *e* dare debes.
Am Recti repetes qvinto sextum sociando.

[1]) F. Ex. omnis conversus ordinis sancti Augustini nostræ congregationis tenetur legere: lx Pater noster pro matutinis, xx pro prima, xxx pro missa, x pro tertia. item quinquies Ave Maria dicat cum totidem genuum flexionibus ad horam beatæ Mariæ virginis (etc.).

os; og ved Studeringerne i Paris optog man især en med franske og andre nyere Ord opfyldt Latin, der i grammatisk Henseende haanede alle gamle Regler.[1]

15. Latinsk Poesi. Historiske Skrifter paa Latin. Annaler og Aktstykker. Congesta Menvedi. Chronicon Erici regis. Roeskilde Jordebog.

Det er vanskeligt, om ikke umuligt, ved flere af de literære Frembringelser, som ligge udenfor den egentlige Theologi, med nogenlunde Sikkerhed at bestemme, om de høre til Tiden imellem 1250—1340 eller ere fra en noget senere Tid. Mange ere der ikke. Poesien bestod i Almindelighed i slette latinske, for det meste rimede Vers, der endda vare forfattede af Fremmede. Der haves en Sang om Jens Grand paa latinske Vers (i Langeb. Script. 6, 266),

---

[1]) See om Latinens Fordærvelse: Nyerups Historisk-stat. Skildr. 2, 242. Pontoppidans Annal. 2, 172. Hvitfeld, Folioudgaven 1, 504. Bekjendte Exempler paa Latinens Blanding med Dansk er Gravskriften i Esrom, som Nyerup anfører efter Worm:

Hic jacet Jon Prest,
qui dedit suum graa Hest,
nec non de siligine tu Lest,
semper comedebat det best',
requiescit in pulvere sydvest;

og Verset, som angiver Aaret 1350 da den sorte Død rasede:

Rostrum, try vurstrum, spid longum, mors erat atra (mccc).

At franske Ord og strækkelige Konstruktioner kom ind fra Paris kan næppe omtvivles, da man senere finder dem. Peder Laale er et levende Bevis derpaa. F. Ex.

Nr. 93. Bancum laus tornat, quem femineum decus ornat.
Nr. 78. Arcanis rebus deferre silenter habemus.
Nr. 104. Bestia fit domita verna nec asper ita.
Nr. 130. Cauda bos iterum quod eget redit illa dierum

o. s. v.

hvis Forfatter, efter Gram, ſkal være en Poet fra Bremen.[1] De hiſtoriſke Frembringelſer ere for det meſte latinſke Annaler, der, efter deres Beſtemmelſe, yde et, ſædvanlig magert, hiſtoriſt Stof, og derfor ere vigtige nok for Hiſtoriens Enkelt-heder, men ikke oplyſe Literaturen. En Levnetsbeſkrivelſe haves: Vita beati Nicolai Arusiensis (i Langeb. Script. 5, 303), men den indeholder næſten ikke andet end hans Mirakler. Et af de mærkeligſte hiſtoriſke Skrifter er Chronicon Danorum et præcipue Sialandiæ, ſom ender med 1282 (i Langeb. Script. 2, 602. 6, 519); Forfatteren er ubekjendt. Det mærkeligſte hiſtoriſke Aktſtykke af ſtørre Om-fang er Processus litis inter Christophorum 1 et Jacobum Erlandi (i Langeb. Script. 5, 582).[2] Et paafaldende Bevis paa Landets fortrykte Tilſtand og den herſkende Sløvhed er det, at der næſten intet er bevaret om Niels Ebbeſens Daad, at ingen ſamtidig Hiſtorieſkriver har værnet om hans Ære. Vil man vide noget mere end at han drog til Randers og ſlog den kuldede Greve ihjel, maa man ty til en platthſk Krønnike, der kaſter Skarn paa hans Minde. Hvad Hiſtorien ikke vilde gjøre, maatte den danſke Folkeviſe paatage ſig.

Det er dog ſandſynligt, at der paa denne Tid ere frem-komne endnu flere hiſtoriſke Skrifter. Om Erik Menved vides, at han foranſtaltede en Samling, der er bekjendt under Navn af Congesta Menvedi, hvad enten det nu har været hiſtoriſke Udarbejdelſer eller Love eller en Samling af hiſtoriſke Akt-ſtykker. Det er muligt, at hertil hører den ſaakaldte Chro-nicon Erici regis (trykt i Langeb. Script. 1, 148), der ellers har været tillagt Erik af Pommern. Den ender med

---

[1]) Grammii Oratio S. 495.

[2]) De øvrige latinſke Annaler og Krønniker anføres i G. L. Badens Hiſt. Bibl. S. 41.

1288 og de Ord: Hactenus Ericus rex Daciæ. Langebek antager, at den er af en Cistercienser-Munk i Ry Kloster (Rus regis) i Sønderjylland. Grundene ere ikke meget stærke; og min Tvivl skal jeg senere omtale ved den danske Erik Krønnike. Efter Begyndelsen kunde det synes, som denne Krønnike vilde blive til noget, men den synker snart hen i en tør Annal, og har hverken ved Opfatning eller Fremstilling noget tiltrækkende; Forfatteren lader Julius Cæsar give Danmark Navn, og forklarer Erik Egothes Navn ikke blot deraf, at han var god, men ogsaa stor og høj o. s. v. Han anfører nogle danske Sætninger: Hund er hemæ rikæst (ellers hedder det Hane); Kothkarle ware alle galne meth kylver.[1]

Munkenes Omhu for det timelige Gods har ogsaa skaffet os geografiske Oplysninger, hvortil især hører Roeskilde Jordebog (i Langeb. Script. 7, 1). Og et Bevis paa, at man ogsaa gav sig af med strængere Videnskaber er den kuriøse Efterretning, hvorledes man i Roeskilde bestemte Byens Polhøjde ved Observationer 1274 (Langeb. Script. 3, 267).

16. Lovgivningen. Stadsretter. Det plattyske Sprog.

Ogsaa i Lovgivningen havde Modersmaalet en haard Kamp at bestaa, dels med Latin, dels med Plattysk. Der gaves Stadsretter eller Bylove: allerede af Kong Valdemar den Anden for Slesvig, derefter, under de følgende Konger, Kjø-

[1]) De som ynde bogstavret Aftryk af gamle Sager, uden Hensyn til Meningen, c for t og desl., kunne more sig med dette Sted, hvor der for Kothkarle efter Bogstaven læses Kochkarle, der saa ere blevne forklarede snart som Chorkarle, snart som Kokkedrenge. Hvor mange unyttige Ord ere ikke derover spildte.

benhavns 1254 og 1294, givne af Biskoppen; Roeskilde Stadsret, stadfæstet 1268, Stubbekjøbings Privilegier 1354, Ribe Stadsret 1269, Flensborg gamle Stadsret, o. fl. (De findes i Rosenvinges Samling, 5 D.) Men de vare paa Latin, og de danske Oversættelser høre til en senere Tid. Selv hvor det danske Sprog har været det oprindelige, som i den Lundske, stadfæstet af Kong Valdemar 1326, høre de dog i den Form, hvori de nu haves, til en tildels meget senere Tid, saa at det Udbytte, som deraf kunde vindes for Sproget, forminskes meget betydelig. Desto mærkeligere er Flensborg nyere Stadsret, givet 1284, bevaret i et Haandskrift fra 1295—1321 (hos Rosenvinge 5, 386), der er aldeles jysk og bør sammenlignes med Jyske Lov. Dernæst er det heller ikke uden Interesse at bemærke de enkelte danske Lovord, der forekomme i de ældste sønderjyske latinske Stadsretter, hvilke vise hvor aldeles dansk Sproget endnu den Gang var, og som staa i en aabenbar Modsætning til de plattyske Oversættelser, der endog maatte omskrive de danske Ord.[1] Det plattyske Sprog, der i og for sig ikke er uden Rigdom og Velklang, men som aldrig har hævet sig til et virkeligt Skriftsprog, gjorde sig allerede gjældende som et offenligt Sprog i Sønderjylland, da Hertug Abel 1243 gav Staden Tønder den lybske Stadsret; og Begyndelsen var saaledes gjort til efterhaanden at overfætte latinske og danske Stadsretter deri.[2]

---

[1]) F. Ex. Danske Ord som eldiærn, crokwoth, witægiald, scoot, sysæl; kunæ, platt. Wiff, ölkunæ, Beertapperſche, arnæ, Heerd, windigh, Finſter, kotmanger, Knakenhower, sykændagh, Werkeltag, thrithing, det drüdden dele, sighælboon, rede to zegelende, werilos börn, kindere de nen vormünder hebben, o. fl.

[2]) Om Forholdene i Slesvig og det plattydske Sprogs Fremgang meddeler Werlauff (Om det danske Sprogs Skjæbne i Slesvig) de fuldstændigste Efterretninger.

17. Brugen af Modersmaalet. Series runica. Eriks Krønike. Danske Lægebøger: Henrik Harpestrengs eller Knud Juls Lægebog. Det Arnæ-Magnæanske Haandskrift. Kogeboger.

Under saadanne Omstændigheder kan man ikke undre sig over, at Vidnesbyrd om Brugen af Modersmaalet i og udenfor Skrifter ere sjeldnere. Nogen Omhu derfor synes der dog at være viist ved den Artikkel i Christopher den Andens Haandfæstning, der siden gjentoges i de følgende, at ingen skulde befordres til en Kirke, naar han var en Udlænding af fremmed Tungemaal.[1] De til forskjellige Tider udstædte Afladsbreve, det til denne Tid hørende til Skaarup Kirke i Fyn 1317, og de senere til St. Marie i Kjøbenhavn 1376, til Domkirken i Ribe 1386, o. fl. i hvilke der loves Aflad til dem, som bivaane Gudstjenesten, nævne udtrykkelig Prædikener som hørende dertil,[2] hvilket synes at vise, at saadanne uden Afbrydelse have været holdte. Og dette bekræftes af den Tids Kirkeanordninger, der indskjærpe, at Prædiken skulde holdes paa visse navngivne Festdage;[3] skjøndt der rigtignok ikke siges i hvilket Sprog, og den gjentagne Indskjærpelse synes at antyde, at det ikke saa lige blev efterkommet. Der gaves ogsaa i Ribe (omtr. 1350) en velskreven Bibel just til Brug for de Kanniker, der vilde prædike;[4] men deres var vel paa Latin.

---

[1]) ut nullus extraneus ignotæ linguæ ad aliquam ecclesiam præsentetur (Suhm, D. Hist. 14, 496).

[2]) qui missis, prædicationibus et aliis divinis officiis interfuerint (Pontoppidans Annal. 2, 118. 223. 229. 689).

[3]) f. Ex. i en Synodalbestemmelse fra Ribe: ut omnes ecclesiarum pastores suis parochianis in diebus festivis prædicarent evangelium; i Statuta capituli Haderslev. 1309: in summis festis Canonici debent celebrare et sermonem habere his festis, Nativitatis Christi, Epiphaniæ (etc. Pontoppidans Annal.).

[4]) pro usu Canonicorum sermonem facere volentium (Langeb. Script. 5, 553).

De danske historiske Skrifter, som med nogen Sandsynlighed kunne henføres til denne Tid, og som endnu ere til, ere vel følgende:

Runehaandskriftet af Skaanske Lov indeholder tillige Grændserne imellem Danmark og Sverrig, samt to Kongerækker: Series runica regum Daniæ prima og Series runica altera (i Langeb. Script. 1, 26. 31). Den sidste Konge, der nævnes, er Erik Menved. Langebek mener, at Forfatteren har været fra Skaane. Afskriveren, tænker han, heb Tule, siden han skriver: Var fathir, ther i himmiriki er, gøme Tuli fran unt ok vanthe. Da der derefter, med tilhørende Noder, er tilskrevet:

Drömde mik en dröm i nat
um helgi ok erlik Kel,

saa gjætter han frembeles, at denne Tule kan have haft hjemme i Viborgegnen, hvis Helgen St. Ketil eller Kjeld var. Alt det er naturligvis løse Gjætninger. Tule er maaskee det gamle Navn paa Norden; og den sidste Gjætning maa falde rent bort, da der maa læses:

um silki ok erlik pel (Pelð).[1]

Som Prøve maa tjene:

Tha var Rolf kunung Krake, Helhe (Helghe) sun, i hans tima var Hialti ok Bierghi, ok hans magh het Iarmar. Tha var Hother kunung i Sueriki, i hans tima var Balder Thouhma (þoughma) sun kunung af Sialande. Tha var Rodrik kunung, Höththers sun, i hans tima varu Slenge[2] ok Vege (Vegge), ok Orvendel drap Slenga, oc Ambluthe drap ater han,[3] the varu kununga i

1) Vil man endelig læse kell, saa har man det eng. unther kell, under Skind.

2) Skal der læses Fenge, saa at Runeafskriveren har læst feil?

3) Langebek mener, at der imellem ater og han mangler et ok, og oversætter da: et Ambluthus Aterum et Hanum interfecit. Suhm (Krit. Hist. 3, 290) slutter nu videre af dette Sted, at Kong

Iutlande, ok hans mah (magh) het Vithlek. Tha var Vermund kunung, Vithlesth sun. I hans tima var Göte ok Vihi (Vighi) Fröthvins synir, the hefndu fathurs a kunung Atilt af Sueriki. Tha var Uffi starke, Vermunda sun, han skatathe fiarthe sinni Thydiskulande.

Det er ikke usandsynligt, at de ældste Dele af den saakaldte danske Eriks Krønnike kunne være begyndte paa denne Tid, hvortil de høre efter Indholdet, men efter den Form, hvori vi have dem, vil det dog være mest passende at betragte dem under eet i næste Afdeling.

Derimod maa den ikke ubetydelige Samling af danske Lægebøger, der fortsættes indtil Reformationen og efter den, ved denne Tid have taget sin Begyndelse. Til det ældste af denne Slags hører da Henrik Harpestrengs eller, som andre have kaldt den, Knud Juls Lægebog (jf. S. 55), udgivet af Molbech efter et Haandskrift, der kom til Suhm fra Norge, hvorfor den maaskee en Tid lang af nogle blev anseet for norsk. Den bestaar af to Urtebøger, samt en Stenbog, og ender med en Kogebog. Ved Enden af første Urtebog staar:

Hær ændæs forstæ yrtæ book.
per manum fratris kanuti yuul.

Nu omtales der, som Molbech har oplyst, i Sorø Klosters Gavebog ved Forhandlinger i Aaret 1310 en frater Kanutus Juul, procurator monasterii Sorensis; og der er i det mindste intet, der modsiger, at denne Mand kan være den i Lægebogen nævnte (Afskriver eller Oversætter). Baade Molbech, Rosenvinge og Thorsen have bemærket Skriftligheden mellem denne Lægebog og Lovhaandskriftet Arnæ-Magn. Nr. 455,

Hather i Jylland og Kong Hano i Fyn levede paa Hrærels Tid. Deslige kan der komme ud af de simple Ord: drap ater han (dræbte atter ham).

8vo, der er afſkrevet af frater Johannes Juta. Sproget anſaaes i nogen Tid for Norſk; det er en ſimpel Fejltagelſe. I dette Haandſkrift have vi da, næſt efter de ældſte Lovafſkrifter, det ældſte af noget Omfang, der er til af danſk Sprog.

Med Urtebogen i Henrik Harpeſtrengs Lægebog maa ſammenlignes det Stokholmſke Haandſkrift (Efterretning og Prøver deraf ere meddelte af Molbech i Ny D. Mag. Tredie Række 2, 165 og i Sammes Danſke Haandſkr. i Stokh. i Hiſtor. Tidsſkr. 4, 148). Det indeholder kun Urtebogen med et Tillæg. Sproget er danſk. Sammenligning viſer, at begge Haandſkrifter med nogen Forandring gjengive ſamme Indhold, ſom om Forfatterne overſatte efter ſamme Text.[1]

---

[1]) Der haves ogſaa adſtillige, tildels meget ſenere, Haandſkrifter, ſom kunne ſammenlignes med Henrik Harpeſtreng: Papirs-Haandſkriftet i den Thottſke Samling, Nr. 710, 4to, hvori der findes en Lægebog og Urtebog (Molbechs Fortale, S. 24). Pergaments-Haandſkriftet i ſamme Samling, Nr. 249, 8vo, hvori Stenbogen og Urtebogen (ſſt. S. 36). Afſkrift af et Papirs-Haandſkrift fra omtr. 1450, hvori Lægebogen eller Urtebogen og flere Traktater (ſſt. S. 38). Haandſkriftet K. 4 paa det Kgl. Bibl. i Stokholm, hvori en Bog om ædle Stene, der har nogen Lighed med Stenbogen (Begyndelſen og Slutningen anføres i Sv. fornskrifts. saml. 2 B. 4 H. S. CVIII. jf. Molbech om danſke Haandſkr. i det Kgl. Bibl. i Stokholm i Hiſt. Tidsſkrift, 4, 162). Og med de danſke Lægebøger kan endelig ſammenlignes den ſvenſke Overſættelſe af Johannes de Rupe scissa (Efterretninger og Prøver i Sv. fornskrifts. saml. 1 D. 3 H. S. XVII). Et Papirshaandſkrift i Stokholm (K. 45) indeholder Brudſtykke af en Diætetik, der begynder med Maj og ender i December med pisces (ſſt. 1 D. 2 H. S. XLIX. Prøver hos Molbech, Danſke Haandſkr. i Stokh. i Hiſt. Tidsſkr. 4, 159.) Endelig findes der et Haandſkrift paa Gymnaſiebibl. i Linköping, der indeholder en Bondepraktika med adſtillige andre Stykker om Aarstiderne, om Lægemidler, om Dyrekredſen m. m. (Sv. fornskrifts. saml. 1 D. 2 H. S. XLVII). — See iøvrigt om Henrik Harpeſtrengs Lægebog: Molbechs Fortale til Udgaven; Nyerups Hiſtoriſk-ſtat. Skildr. 2, 373. 378; P. E. Müller om det islandſke Sprogs Vigtighed, S. 59; Roſenvinges Fortale til Eriks Lov, S. XLIII;

Yngre og forskjellig fra Henrik Harpestreng er den Lægebog, der findes i et Pergaments-Haandskrift, Arnæ-Magn. Nr. 187, 8vo, hvis Forfatter er ubekjendt. Det er ogsaa i andre Henseender mærkeligt; deri findes latinske Formler, ogsaa en senere paa Dansk, til at helbrede ved Sympathi, o. desl.

Disse Lægebøger have naturligvis fra Indholdets Side liden eller ingen Værd for Nutiden, men de ere vigtige Sprogmindesmærker. De vise os ikke alene Sproget i alle sine grammatiske Egenheder, deriblandt ent for et, ligesom Jyske Lovs sint for sit; men de indeholde tillige Ord i andre Retninger end dem, hvortil Lovsproget kunde give Anledning. Overalt møder man det gamle Sprog, og uden Kundskab til dette ville mange Udtryk blive uforstaaelige, som thavær eller thægær, isl. þegar; sivæl, isl. sívalr; ryg hugh, isl. hryggr; qvathæ, isl. kvoða; e sæ nyt, af isl. æ og sèr; sarøky, hvalsøky, af isl. auki; quith, isl. kviðr; rithæ, Feber, isl. riða, Rystelse; innulvæ, isl. innýfli; lyst, Lærdom, Videnskab, isl. list; laa (Harpestr. S. 59) isl. lá; forhaar, (Harpestr. S. 114) forsømmer, ikke agter, isl. at há, háir, o. s. v. Som Prøve kunne tjene:

Af Henrik Harpestreng, S. 83: Papauær, valmuæ, kald ok thør. hun ær thrænnækyns. en havær hvit blomstær, ok en rot, ok thæn thritæ ær minst, ok vaxær i akræ, ok havær brunlyk blomstær. Thæn tymæ hovæthæn ær meer, tha styngær man ref a thæm, ok lætær løpæ ut mielk af them i en skoth. Hun ær goth for mangkyns. af thæn thær brun blomstær havær görs oli af frøt. thæt gör man at sovæ ok ær glath i thæstæ. sva gør hun ok thær røthæ blomstær havær. Siuthær man valmuæ ok qvekær anlæt mæth laat, tha gör thæt ok at sovæ of døth (æi) ær atkumæn.

---

o. fl. Samt Sprogoplysningerne i Bredsdorffs Anmærkninger til nogle Steder i Henrik Harpestreng; og Mansa om Lægebogens medicinske Indhold, i Molbechs Nord. Tidsskr. 3, 276.

Af det Arnæ-Magnæanske Haandskrift: Om thu vil rensæ thit hovæth, ok tak myrk af thijn øghæn, ok om thu havær løsæ tændær at the fæstæs, Tac thæn yrt thær peretrum heter, ok tyg om thre daghæ, ok thæt rensær hovæth, tachær af blindæ ok fæstæ tændær. Mintæ ær nyttelik vith maghæn, han takær umichit bloth af ok for drivær hovæth værk. — Item Hel the øghæn thær the mikil værk havæ ok taar flydæ aff, Tac aloe ok apij ok cucumeris blath ok grøn rosæn blath ok crocum orientalem, støt thættæ alt samæn, ok blandæ mæth ædikæ, ok thær mekæl værk ær i øghæn, tha blandæ thær vijn mæth, ok smør øghæn thær mæth, en sinnæ ok annæn sinnæ, tha æræ the helæ. Item Tak osæn af rutæ ok drøp i øghæn, ok thæt takær all klothæ ok værk af øghæn. ok æt fænicul ok drik, ok thæt takær alskøns sot af øghæn. For the øghæn tar flytær ok skimlugh æræ ællær blothfullæ, Tak rotær af pilæ træ, ok the smæstæ quistæ mæth løf, ok støt them fast, ok læg them om aften pa øghæn thær thu gangær at sovæ. Ok tel alskøns sar ær thæt pulvær got thær man gör af pilæ træ. — Om bloth løpær af næsæ ællær af mun, Tak osæn af purløk eet kar, ok gijf hanum at drikkæ, tha vorthær han heel. — Om thek løpær mekæt bloth af næsæn, tak rutæ ok døn ithælekæ tel, ok thæt stæmær næsæ bloth. Item Tak rutæ ok siuth i vijn, ok drik thæt vijn. — Item tak æskæ stavæ ok læg i eeld, ok thæt vatn ut løpær at ændæn saunæ thæt i een æggæ skal, ok blandæ thær tel een sketh mæth hunugh, ok tak osæn af purløks hovæth ok een sketh iouis barba os tva skether, ok blandæ ok si gønum een lin klut, ok lat innæn eet glar kar, ok tha thær vith tharf drøp thæt i øræn.

Ligesom man her allerede møder den tyske Form Rosenblade, saa findes der ogsaa, som Molbech har bemærket, i Kogebogen i Henrik Harpestreng nogle plattyske Ord, der „synes at henvise til en Original, skreven i dette Sprog eller bog i Tyskland." Da disse plattyske Ord ere Navne paa Retter (In der iægt, Kloten en honær, Spæk høner), saa kunne de ogsaa blot vidne om, at disse Retter nu vare blevne bekjendte

her og med dem deres Navne, ligesom siden de franske. Med Tingen følger altid Ordet; og slige fremmede Ord blive en Tid lang staaende, uden at Sprogets øvrige Dele angribes deraf.

Med denne Kogebog maa en anden sammenlignes, der findes i et Pergamentshaandskrift, som tillige indeholder et Lovstykke fra Christoffer den Førstes eller Andens Tid (meddelt af Molbech i Histor. Tidsskr. 5, 537). De have begge noget tilfælles med hinanden, men tillige saa stor Forskjelligheb, at de hverken ere udskrevne efter hinanden eller have haft samme Original. Denne har ingen plattyske Navne paa Retter. Der har allerede den Gang cirkuleret beslige Opskrifter. Som Prøve ved Siden af de andre maa følgende tjene:

Mæn skulæ latæ mialk, thær görth ær af almandæl kiarnæ, varmæ i en grytæ up a hetæ glothæ, ok lathæ thær til safran væl stampæth ok salt ok littæ ædik, sva at thæt ma løpæs ut a eld, ok latæ thæt alt samæn i en posæ, æssæ[1] en vox posæ, ok hængæ up a en naglæ til thæssæ vatnæ ær alt af siknæt, ok latær thær sithæn hunnung til, ok sla thær sithæn af et got smör. — Mæn skulæ takæ rind af hvith brøth[2] ok skæræ thæt storth æssæ tærning, ok latæ thær i æggi duddær[3] ok soet mialk, ok siuthæ thæt ok ætæ. — Mæn skulæ skæræ eth höns alt i stykki, ok siuthæ thæt, ok takæ malæn pipær ok cinamomum ok kardæmomum, alt æm mykæt, och skæræ thæt hvitæ af æg sothæt hart, stort æssæ bønæ, ok latæ æggi dydær alt helt thær til, ok takæ sithæn safran ok ædik ok malæ thæt thiukt mæt raa æggi dydær ok mæt salt, ok latæ thæt vællæ samæn.

---

[1]) æssæ = ænsæ. Det forekommer her meget ofte, og er slet ikke noget ualmindeligt eller forældet Ord.

[2]) Hos Harpestreng: skorpæn af huetebrøth. Rind (ikke Ring) bruges endnu i Fyn.

[3]) æggi duddær eller æggi dydær, hos Harpestreng: æggi blomæ (tysk Dotter).

18. Danmarks Rige samles. Valdemar Atterdag. Norge og Sverrig. Unionen.

Langsom, men stadig, skred Danmark atter fremad. Det var en vanskelig Opgave, der var givet Valdemar Atterdag (1340—1375), men han løste den ved bestandig kun at have eet Maal for Øje, og naar han havde naaet det lavere, at stille sig et højere: først det danske Riges Samling, saa hele Nordens Forening. Grev Gerts Død aabnede ham Vejen til Riget, Keiseren og flere Fyrster i Tyskland understøttede hans Paastand; en Del af de Danske kaldte ham. Med Hertug Valdemar var der allerede aabnet Underhandlinger, og Grev Gerts Sønner besade hverken Magt eller Snille til at stille sig imod et saa stærkt Forbund i og udenfor Landet. Ved en Række af Forlig vandt han det ene Landskab efter det andet; hver ny Vinding var ham atter en Dag. Den Medgift, han fik med Hertug Valdemars Søster Hedevig, aabnede ham Jylland. Der gaves endnu to andre Midler: at afstaa hvad der ikke kan forsvares, og sælge hvad der næsten er en Byrde. Ved at sælge Estland og afstaa Skaane lykkes det at samle det øvrige. Men Skaane er et godt gammelt dansk Land; det maa atter vindes tilbage. Og derved aabnes Adgang til Sverrig og Norge. Saaledes stod den for ham, den Gjerning han i Livet havde at øve. Men hans Undersaatter skjønnede lidet paa hans Formaal, deres Liv havde kun snævre; og for de fremmede Magter var Nordens Tilvæxt et Tab af Herredømme. Hans Regjering blev en Række af Gjenvordigheder. Derfor blev han haard, som Tiden. Landet kunde ikke frelses uden ved en Mand, der ikke anfaae noget af det for helligt, som den hule, marvløse Tid havde helliget, der kun brød sig lidet om det katholske Himmerige, naar han kunde

opfyldte sit jordiske Kald, der trodsede Pavens Band og sendte ham Troen tilbage, der plyndrede Kirkens Guld, som laa og glimrede til ingen Nytte, der med sin Jernsko traadte paa den uregjerlige Adel, og med Kongesvøben drev den lade Bonde til den Gjerning, der skulde gjøres. Med stormende Magt indtog han Visby paa Gulland (1361), en Ø, der er ligesaa mærkelig ved sit gamle Sprog, som Island ved sin gamle Literatur, med en Handelsstad, der fra gammel Tid var Forbindelsesleddet for Nordens Handel imod Østen, og „hvor Svinene aade af Guldtrug." Men saa fik han ogsaa et Fejdebrev fra de „sewen und sewenti Gänse," og maatte vige for sin oprørske Adel, ja flygte fra sit Rige. Adsplittet i sit Liv var han, som fordum hans Rige, og hvor sjælestærk han end var, maa han stundum have vaandet sig paa sit Smertens Leje, stundum i sit Sind have jaget sine Tanker som Dyrene paa den vilde Jagt med de halsende Hunde, og naar han rev sig ud af Tovelilles Arme i urolige Drømme have haft Forudfølelse af Efterslægtens Lidelser og Kamp. Men under hans egen modnedes de store Planer.

Affondret bag sine Fjelde syntes Norge i lang Tid kun at have haft een Hovedtanke: hvem det skulde have til Konge. Denne Tanke delte det i stridende Hobe: Birkebener, Bagler, Varbelger, Kuflunger og hvad de videre hedde. Under en fremskridende gejstlig Udvikling hører man i dets Historie idelig om Borgerkrig, Høvdingers Vandring frem og tilbage, mellem Is og Fjelde, under Fjeldstorme og Hunger. Denne Tilstand hæves endelig ved Hakon Hakonsøn den Gamle († 1263), der grundlægger Landets Magt, og sætter det i Forbindelse med Europa. Under hans Søn Magnus Lagabøter († 1280) befæstes denne Magt ved Love. Magnuses Sønner, Erik Præstehader († 1299), der modsætter sig den

geistlige Vælde, og Hakon den Femte († 1319), den allerlistigste, der tager Almuen i Beskyttelse, føre mangeaarige Krige med Danmark. Der er ingen Udsigt til Forening. Men med Hakon den Femte uddør den gamle norske Kongestamme; og hans Datterson, den svenske Konge Magnus Smek, vælges til Konge. Han maa antage sin yngre Søn Hakon (den Sjette) til Medregent. Der er et Forbindelsesled. Ved Overraskning tilvejebringer Kong Valdemar sin Datter Margretes Giftermaal med Hakon (1363), saa at deres Søn Oluf († 1387) bliver Arving til Norge og Danmark. Fra denne Side er Maalet naaet.

I Sverrig havde der længe været stredet om Riget imellem Svear og Gøter. Først i Midten af det tolvte Aarhundrede forekommer den fælles Benævnelse: Svears og Gøters Konge. Kongemagten og Adelens Vælde hæve sig paa Almuens Bekostning. Kongemord følge paa hinanden. Birger Jarls Søn, Kong Valdemar, dør i Fængslet paa Nyköping Slot (1302). Kong Birger lader sine Brødre sulte ihjel (1317) og ender selv sine Dage i Landflygtighed i Danmark (1321). Dronning Blanka forgiver, som det hedder, sin egen Søn Erik, Magnus Smeks Medregent (1359). Eriks Broder Hakon blev indkaldt fra Norge; men da han ægtede Margrete, valgte Sverrig Magnus Smeks Søsterson, Albrekt af Meklenborg, til Konge (1363). Her er endnu mindre Tanke om Forening. Tværtimod aabnes der Adgang for tyske Fyrster til at blive Konger i de nordiske Riger. Medens den indfødte Adel befæster sine Gaarde, og gjør dem til næsten ligesaa mange Røverborge, strømmer den tyske Adel ind „med et Adelsdiplom i den ene Haand og en tom Pung, der vil fyldes, i den anden." Den stakkels Bonde, der klager sin Nød, bliver vist af paa Plattysk:

Bonden kom fram med sina kära:
Søte herra konung, I skipen os rätt! —
Ich kan, trowen, nicht beter, leue knecht.[1]

Dronning Margrete har imidlertid i Danmark vundet Slot paa Slot tilbage under Kronen. Hun brød Bægeret, beſtar Abildgaarden, og ſtæmmede Bækken. Skaane, der havde været i Hanſeſtædernes Hænder, vendte tilbage til Riget (1385). Hun har ſit Øje imod Norden; ad den Vej maa Danmark udvide ſig, ſelv med Opofring mod Syden: hun forlenede Greven af Holſten med Sønderjylland (1386). Endelig vælges hun af de misfornøjede Svenſke (1388), og Kong Albrekt maa undgjælde ſin Haan; han bliver ſlaaet og fangen (1389), og faar kun ſin Friheb ved fremmeb Mægling. Dronning Margrete hyldes af hele Norden, og forener paa ſit Hoveb de tre nordiſke Rigers Kroner (1397). Hun har naaet ſin Faders Maal.

Nu ſkal der oprinde en ny Tib. Norden ſkal ikke blot være ſtor, men ſtærk. Frit og uafhængigt ſkal det danne en Magt, der kan holde Syden indenfor ſine Grændſer, og lægge ſin Lod i Vægtſkaalen, naar det gjælder om Europas Skjæbne. Men alle Midler dertil mangle: Enighed i det indre, Ligevægt imellem Kræfterne, Velſtand, Handel og indenlandſk Induſtri, og for den aandige Virkſomhed et fælles Tungemaal. Rigerne ſee med Avind paa hinanden; hvert Rige vil være ſelvſtændigt for ſig. Adelen kives. Trældommen havde førſt hørt op i Valdemar Atterdags Dage, og der maatte Tid til at der af den kunde udgaa en fri Bondeſtand. Handelen var i fremmede Hænder, Mynten ſlet, Vejene endnu ſlettere. Induſtrien ſkal førſt blive til; et nordiſk Skriftſprog ſkal førſt ſkabes. Og Margrete har

[1]) En luſtig liknelſe i Script. rer. Svec. t. 2, sect. 2, S. 210.

ingen Søn. Hun kalder en tyſk Fyrſte, og hvad der var det værſte, en ubulig Fyrſte til at være Rigets Arving. Den ene døde tidlig, den anden ſkuffede hendes Haab.

Efter Margretes Død blev derfor de nordiſke Rigers Forening kun en Kilde til Splid imellem Sverrig og Danmark, medens den varede, til et arrigt Fjendſkab, da den hørte op. Det var, ſiger Geijer, en Hændelſe, der ſeer ud ſom en Tanke; den ydre Forening medførte kun en indre Søndring, og Unionen er et ſtort Navn, der er gaaet forbi uden Begreb. Idelig afbrudt blev den idelig fornyet ved Underhandlinger og Dagtingninger uden Ende, indtil den ſprængtes ved et Blodbad. Tyſklands Overherredømme vedblev at herſke. Kongerne toges derfra, og hang naturligvis ved deres oprindelige Hjem. Der valgtes først eet Hus, ſaa et andet, næſten alle lige gode (Pommern, Bajern, Oldenborg), og der maatte i det mindſte hengaa en Menneſkealder, førend de fremmede Herſkere fandt ſig hjemme i Norden. Var det den Kongerække, Valdemar Atterdag havde tænkt ſig? Saae han, ligeſom Banquo, ind i Fremtidens Spejl? Saae han, ſønneløs ſom han var, fra ſin Datters Skjød udgaa en Række af beſtandig bedre og lykkeligere Konger? eller ſaae han ſin Slægts, den gamle Kongeſlægts, Undergang, og den Række af Vantrevninger, der ſkulde afløſe den, den pommerſke Pjalt, den kluntede Barkekonge, den bundløſe Taſke (Almuens Navne ere betegnende)? Saae han ſin Gjerning tilintetgjort? Efter den jævne Borgermand med de fixe Ideer den dybſindige Chriſtiern med den blodige Bøddeløxe? Og Danmark overgivet til det gamle Nag paa ſin Sydgrændſe, den gamle Skade, der aldrig kunde heles? Ved de holſtenſke Grevers Forlening med Slesvig var Grunden lagt til dets politiſke Forbindelſe med Holſten. Chriſtian den Første erkjendte den; og fra Ord maatte den gaa over i Gjerning.

De tyskfødte Konger og Forbindelsen med Holsten forøgede Ærbødigheden for den rommerske Kejser, semper Augustus. Erik af Pommern tyede endog i Striden med sine egne Undersaatter til Kejserens Afgjørelse. Christian den Første blev som Hertug af Holsten Kejserens Vasal. Foruden en dansk Kansler krævedes der nu en tysk. Med hver nyvalgt Konge fulgte et langt Slæb af tysk Adel, pommersk, bajersk, oldenborgsk og westfalsk: Skrammer, Bilder, Brokkenhuser, Ulfelder, Friser, Skaver, Grubber, Mensdorper, Oldenborger o. s. fr., hvilke saa voxte til ansеelige Slægter. Da Handelen nedblev at være i Hansestædernes Hænder, bleve i Unionens større Stæder en stor Del af Borgerne Tyskere, saa at endog Øvrigheden valgtes iblandt dem. I Stokholm, siger Geijer, klagedes der under Christian den Første over, at alle Betjeninger vare saa besatte med Tyskere, saa at der for en svensk Mand næppe var andet tilbage, end at blive Bøddel eller Graver. Tyske Tropper toges i Sold, og udbredte sig i Stæderne i Danmark og Sverrig. De tyske Borgere blandede sig med Landets Børn i Gilderne, saa at endog hele Gildeskraaer bleve forfattede paa Plattysk. Næsten alle offenlige Forhandlinger, hvori Hansestæderne deltoge, og de toge jo Del i alt hvad der gjældte Rigernes Vee og Vel, maatte affattes i dette Sprog. Dronning Margrete skrev i det til Stæderne; hendes Underhandlinger om Kong Albrekts Frigivelse vare affattede deri. Den indvandrende Adel skrev i det til hinanden indbyrdes; de affattede deri deres Ansøgninger og Forhandlinger med Regjeringen. Uden Tvivl faldt det ikke dem ind, at der egentlig var et andet Sprog, som havde hjemme i Landet. Det var saaledes det andet herskende Tungemaal. Gejstligheden havde sit, Adelen sit, saa det var næsten et Guds Under, at det trebie ikke forgik, men endog skred fremad. Unionen skulde have været nordisk,

men den nærede det fremmede i sit Skjød. Efter dens Opløsning strev hvert Rige til sin Side, og Grunden blev allerede nu lagt til Danmarks aandige Afhængighed af Tyskland, der skulde vare ved i Aarhundreder.

19. Studeringer i Tyskland. Lærde Mænd: Peder Lykke o. fl. Geistlige. Ærkebiskop Birger. Livlægen Nicolaus senior. Lovkyndige: Thord Degn. Biskop Knud Kobsen. Historieskriveren Thomas Gheysmer. Krønniker. Claudius Clavius. (Kort over Danmark.)

Lærdommen stod omtrent paa samme Trin som forhen. Da Studeringerne i Paris aftoge, maatte den søges ved Universiteterne i Tyskland, i Køln, Erfurt, Gribswalde, Rostock, eftersom Landet selv ikke havde noget. Flere Mænd nævnes, bekjendte for Lærdom, saasom Peder Lykke, Biskop i Ribe, derefter Ærkebiskop i Lund (1418—1436). Nafne, Biskop i Åros, derefter i Odense († 1434). Herman, Provst i Odense, Niels Mørk, Prior, og Niels Hansen, Munk, sammesteds. Esger, Minoriterprovincial (omtrent 1430). Jakob Mosle, Kapellan i Slagelse, der samlede Helgenlegender, i det mindste Hellig Anders. Otto Grib, Prior i Odense. Jakob Geb, Prior sammesteds. Henrik Stangberg, Biskop i Ribe (1455—1465). Birger (Byrge Gunnarsen fra Halland) Ærkebiskop i Lund (1496—1519) og fl.[1] En Livlæge hos Christian den Første, omtr. 1474, Nicolaus senior, skjænkede et latinsk Haandskrift af medicinsk Indhold til Roeskilde Domkirke, hvilket findes paa det Kgl. Bibl.[2]

---

[1]) Om Peder Lykke Pontoppidans Annal. 2, 387; Nafne 2, 431; Henrik Stangberg 2, 467; Birger 2, 394 og Nyerups Historiskstat. Skildr. 2, 471. De øvrige i Grams Oratio, S. 508. 510.

[2]) Herholdts og Mansas Samlinger til den danske Medicinalhist. 1, 1. Haandskriftet er beskrevet i Suhms Saml. 1 D. 3 H. S.

Blandt de Lovkyndige er den mærkeligste den gaadefulde Thord Degn, der har givet Forklaringer til Jyske Lov, som ogsaa ere oversatte paa Dansk, og indeholde vigtige og interessante Lovoplysninger. (Thord Degns saakaldte Artikler trykte hos Rosenvinge bag Jyske Lov.) Hans Livsstilling har været meget omtvistet; han menes nu, at have været den Thord Iversen Degn til Bjerregaard, der nævnes som Landsdommer i Jylland (auditor placiti generalis Vibergensis 1355—1367).[1] Biskop Knud Kobsen i Viborg (1460—1477), som man har tillagt den ældste Oversættelse af Jyske Lov paa Latin, gav i det mindste Anmærkninger dertil (expositiones et alligationes, trykte i Tillæget til Jyske Lov, Ribe 1504 hos Math. Brand).[2] Overhovedet vedblev endnu Latinen at være det herskende Sprog i Lovkyndigheden, ja selve Statsakter og Forordninger bleve udstædte i dette Sprog, skjøndt de ogsaa findes paa Dansk. Originalerne til Valdemar Atterdags og Kong Olufs Haandfæstninger ere endnu paa dette Sprog. Og overalt, siger Kofod-Ancher, kan man formode, naar man seer en Forordning baade paa Latin og Dansk, at den først er skreven paa Latin. Det var en naturlig Følge af det fremmede Lovstudium.

Blandt Historieskriverne er der kun een, som attraaede en mere sammenhængende Fremstilling, Thomas Gheysmer fra Stralsund, Munk i Odense. Han gav omtrent 1431 et Uddrag af Saxo og Fortsættelse paa egen Haand: Compendium historiæ Danicæ (udg. i Langeb. Script. 2, 286). De andre historiske Skrifter ere Krønniker; som

206. Og om Forfatteren til den deri værende Traktat de febribus meddeler Nyerup Oplysning i Librorum, qui ante Reformationem in scholis Daniæ prælegebantur, notitia S. 72.

[1]) Larsen i Orsteds Jurid. Tidsskr. 15, 20.

[2]) Kofod-Anchers Saml. jurid. Sk. 1, 349.

Chronicon Archiepiscoporum Lundensium af Ærkebiſkop Nicolaus i Lund (1361—1379?) (i Langeb. Scripl. 6, 621); **Chronicon Slesvicense** af Nicolaus Brun, Biſkop i Slesvig (1350—1366?).

Men ogſaa hos Fremmede have vore Landsmænd efterladt ſig mærkelige Minder, der nu efterhaanden komme frem af deres Gjemmer. Hertil hører iſær det geografiſke Haandſkrift, ſom Waitz blev gjort opmærkſom paa i Bibliotheket i Nancy, og ſom han har meddelt tilligemed tilhørende Kort. Det hører til en latinſk Overſættelſe af Ptolemæus. Da man kun havde ringe Efterretninger om de nordiſke Lande, lod Kardinal Guillelmus Filiaſtrus († 1428), Aaret efter at han havde fuldendt ſit Haandſkrift, det ſom vedkommer Norden udføre af en Nordbo. Det var en Fynbo fra Salling; han kaldes Claudius Cymbricus, men hans rette Navn var Claudius Clavius.[1] Det er et artigt Stykke Arbejde. Sellandia, paa Kortet Canicula, udleder han af Sælhund (que a cane marino sic appellata). Navnene ere let gjenkjendelige, ſkjøndt nogle ere forvanſkede ved Afſkrivningen, ſom Lamidh, d. e. Lawind, Langeland; Sprone deserta, d. e. Sproue, Sprogø, o. desl. Blandt de jyſke Stæder anfører han: Flenseborgh, Slesuigh, Eghernefjord. Paa Grændſen af Halland og Norge ſætter han promontorium Starcoteris, o. ſ. v.[2]

---

[1]) Han angiver det ſelv i Beſkrivelſen over Fyn: Salinga, paterna villa Claudii Clavii, — — partium istarum presencium corographi.

[2]) Des Claudius Clavius Beſchreibung des Skandinaviſchen Nordens, mitgeth. von Waitz, i Nordalbingiſche Studien, 1, 175.

20. Kjøbenhavns Universitet og dets første Lærere. Peder Albertsen. Skolernes Tilstand.

Først under det Oldenborgske Hus (1448), efterat der var kommen i det mindste nogen Stadighed i Arvefølgen, kunde den gavnlige Indvirkning, som Forbindelsen med Syden førte med sig, komme Landet ret tilgode. Christian den Første oprettede Kjøbenhavns Universitet; og Bogtrykkerkunstens Indførelse banede Vejen for Reformationen. Med Bogtrykkerkunsten vil, som Forberedelse til Reformationen, den nyere Literaturs Historie begynde; her have vi endnu at betragte, hvilken Indflydelse Universitetet i sit første Stadium havde paa Videnskabens Fremme.

Erik af Pommern havde allerede 1419 (ikke 1418) faaet Pavebrev paa at maatte oprette en Højskole (generale studium) i Norden; men Tiden dertil var ikke moden, og Kong Erik kunde aldrig blive færdig, heller ikke med det, skjøndt det gjældte om at skynde sig; thi Bullen tabte sin Kraft, naar den ikke inden to Aar var iværksat. Kong Christian den Første fik paa sin Rejse til Rom (1474) denne Tilladelse fornyet for eet af Rigerne. I Sverrig tænkte man paa det samme; thi hvert Rige tænkte kun paa sig. Ærkebiskoppen Jakob Ulfson handlede derom med det svenske Præsteskab paa et Møde i Arboga (1474), og Paven gav sin Tilladelse (1476). Universitetet i Upsala blev stiftet og indviet 1477; Universitetet i Kjøbenhavn blev funderet 1478, og højtidelig indviet 1479. Forbilleder for begge de nordiske Højskoler vare de i Paris og Bologna; men det nærmeste Forbillede for den danske blev Universitetet i Køln. Næsten alle Lærere bleve hentede derfra. Peder Albertsen, Petrus Alberti, en indfødt Mediciner, der havde studeret i Køln, blev sendt derhen for at hente Lærere. Det var især en Theolog, Peder Davidsen Skotte, og en tyst Lovkyndig, Tilemann Schlecht.

Den første rector universitatis var en Adelsmand, Mag. Jesper Henriksen til Sandagergaard i Fyn (ikke af Slægten Ovitzow). Blandt de første Studerende, der indskreves, vare Kongen og Dronningen eller deres Kanslere paa deres Vegne, Bisperne, Abbederne, o. s. fr. Ceremonierne ved Universitetets Højtider vare nøje foreskrevne. Til dets Rettigheder hørte Uddeling af Grader, der den Gang havde Bethydning. De udgjorde den lærde Turnering; Magisteren var at betragte som en lærd Bæbner, vel øvet i at fægte med sin Tunge; Doktorer vare Ridbere, der havde vundet deres Sporer i en alvorlig Kamp. Denne Sammenligning med Ridderskabet er ikke greben af Luften. Lærddommen dannede i Middelalderen sit Lag ligesom de andre Stænder. Højtideligheberne ved Grabernes Uddeling vare derfor ogsaa foreskrevne: insignia doctoralia vare en lukt Bog og en aaben, Fredskysset, Guldringen og den røde Barret. Creationen sluttedes med Te deum laudamus, og den nyskabte Doktor traadte ned af Kathedret med et tændt Vokslys i Haanden, som han ofrede til Jomfru Maria. Om Undervisningen vides der libet, næsten intet. Theologien var skolastisk. Lovkyndigheden var den kanoniske Ret; om noget nordisk Lovstudium var der næppe nogen Anelse. Medicinen blev dyrket, og det, som det følgende lader formode, i en ikke ringe Grad. Foredraget var naturligvis paa Latin. Men hvor meget eller libet der end forebroges, hvor ensidigt og ufuldkomment det end kan have været, gavne maatte Forelæsninger paa en Tid, da saa faa Bøger vare til, og de faa, der vare, saa kostbare. Det første Grundlag til et Universitetsbibliothek blev skjænket af Peder Albertsen (1482, altsaa af Haandskrifter); dets ældste Lokale var ved Helliggejstes Kloster (ad S. Spiritum).[1]

[1]) A. Thura, Regiæ academiæ Hafniensis infantia et pueritia. 1734.

Om de lærde Skolers Tilstand er vor Kundskab kun ringe; men det lidet vi vide kan ikke give os store Tanker derom. De ældre Skolebøger vedbleve. Universitetet lod Peder Laale trykke, vistnok for Latinens Skyld; dens Beskaffenhed skal siden omtales. Der omtales Afskrifter af ældre Skolebøger (af Eberhardi Græcismus, der er en latinsk Grammatik i Hexametre, haves en Afskrift fra 1432). Græsk dreves ikke; og tildels derfor føjede Skolebøgerne til de grammatiske pinefulde Regler de forfærdeligste Etymologier. (Diabolus a dis bis et bolus morsellus „qvia facit duos morsellos, corpus et animam." „Mechanica de mœchor qvod est adulteror; qvia mœchari facit intellectum sordibus involvendo eundem." „Europa dicitur ab eu quod est bonum et ripa. Affrica dicitur de affero, qvod ab ista ad alias mundi partes merces deferuntur.") Den femtentil tyveaarige Undervisning blev hængende i Skolebøgerne, og derover forsømtes Læsningen af selve de klassiske Skrifter. Chr. Pedersen (Om Børn at holde til Skole) klager derfor bitterlig over, at „man aldrig kunde lære eller til ret Fundamente komme til at forstaa, digte eller skrive nogen ret Latine, eller forstaa hvad andre gode Klerke, Poeter og Historici have før skrevet og digtet udi forme Tid." Og al denne grammatiske Bogstavkram og skolastiske Ordbram blev indprentet under en skarp Skoletugt. „Ufornømstige Skolemestere og Hørere, siger Chr. Pedersen, slængde, slede og hudstrøge og sloge de fattige Børn, Peblinge og Degne, at Blodet løb ned ad Ryggen paa dem i deres Hoser, for en

Nyerups Historisk-stat. Skildr. 2, 394. Werlauff, Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, Program for 1850, 4to. Engelstoft og Werlauff, Udsigt over Universitets-Bygningens Historie, Program for 1836, fol. Flere Aktstykker til Universitetets Historie i Langeb. Script. t. 8.

Tytel eller Ord skyld som en foer vild udi, eller i sine Caser og Temporalier." — Der findes nogle Spor til, at man dog ogsaa søgte at gjøre Lærlingerne de latinske Ord fatteligere ved at oversætte dem i et nyere Sprog, men dertil brugtes ved Siden af Modersmaalet Plattysk, det sidste, som det synes, endog yppigst. (I Haandskriftet af Eberhardi Græcismus forklares clingit ved qwaken, rugit ved brummen, coaxat ved qwerren, strictinnit ved tirren, gracillat ved klucken, hinnit ved wrenschen, medens andre ere uden Forklaring. I Fundamentum in grammatica, trykt 1493, forekommer: novus, nye, novior, nyer, novissimus, allersyste; men ogsaa domini, die heren; penitet, het ruwet; iuvat, het lustet; legitur, men lest; docetur, men leert).[1]

21. De ældste Danske Diplomer eller Breve. Dansk Prædiken. Massange. Unionens Indflydelse paa Sproget. Forholdet til Svensk og Norsk. Klosterforbindelser. Brigitinersproget. Det Danske Sprogs Omskiftning.

Efter en temmelig lang Hvile begynder det danske Sprog atter at yttre sig i flere Retninger, hvor det enten ganske eller i det mindste i høj Grad var fortrængt af Latinen. De ældste Diplomer, Domme, Skjøder o. desl. vare udelukkende paa dette Sprog, thi det var Geistlighedens, og kun de Geistlige kunde skrive. Forgjæves seer man sig om efter et dansk Brev, noget, der skriftlig var opsat paa Dansk imellem Mand og Mand. Det ældste danske Brevskab, man veed noget om, omtales af Hamsfort (Chronologia secunda i Langeb. Script. 1, 298) Aar 1313. Han angiver Indholdet deraf: paa et Konvent i Naskov skjænkede Thorbern Sterts

[1]) Uddraget af Nyerups Librorum, qui ante Reformationem in scholis Daniæ prælegebantur, notitia og sammes mantissa. Om Skoletugten handler ogsaa Worms Skolehist. S. 382.

Enke Margrete sit Gods til Nonnerne i Dalum. Det er det første danske Brev han har seet, siger han (primæ sunt literæ, quæ a me visæ sunt Danice scriptæ; ibi Margareta intitulatur Hæderlig och høffuisk Frue). Maaskee er det dog kun en senere Oversættelse. Hamsfort fandt det ikke engang saa meget værdt, som at afskrive det; da kunde maaskee Sproget have givet nogen Oplysning. Det er ikke mere til. Fra Aaret 1329 findes et andet Brev paa Pergament, fundet i det grevelige Scheelske Arkiv i Jylland og meddelt mig af Wegener; (det er trykt i Annaler for nord. Oldk. for 1846). Det handler om en Mark, kaldet Depelhede[1] i Grenaa Sogn i Jylland, som blev bortskjødet til en Ridder Peder Gødesøn, der hos Hvitfeld nævnes blandt Forloverne i Forliget mellem Kong Erik Menved og Hertug Erik af Sønderjylland Aar 1315; som Væbner (armiger) nævnes han i Forliget mellem Erik Menved og Ærkebispen af Lund 1316, efter hvilken Tid han da maa være bleven Ridder. Der er saaledes Mærker nok, der kunde vidne om Brevets Ælde, men Sproget seer rigtignok nyere ud, saa at det maaskee heller ikke er andet, end en Oversættelse, der er bleven udgivet for en Original. I saa Fald er det ældste et Skjøde af Ridder Peder Ludvigsøn fra Aaret 1374 (trykt hos Suhm, D. Hist. 13, 873). Fra nu af voxer efterhaanden Antallet af danske Diplomer mere og mere. Mærkes kunne: Kong Olufs Brev til Stubbekjøbings Bymænd 1386 (i D. Mag. 1, 35); Dronning Margretes Instruktion for Kong Erik ved hans Rejse til Norge 1404 (i Ny D. Mag. 6, 241). Af Dronning Margrete haves derhos mangfoldige danske Breve,

[1]) Navnet Depel er det norske dipill, Formindskelsesord af dape, og betyder en liden Vandsamling. Ordet forekommer i Thelemarken (Landstads Norske Folkeviser S. 375). Det er mærkeligt nok, at der er Ligbed imellem Stedsnavne i det sydlige Norge og helt ned igjennem Jylland til Slesvig.

hvorved hun blandt andet stadfæstede sine Gaver til Kirker og Klostere.

At dansk Prædiken fandt Sted bekræftes paa denne Tid ved et bestemt Vidnesbyrd, nemlig Biskoppen i Ribe Henrik Stangbergs Synodalia 1460, der udtrykkelig kræve Forklaring af Evangeliet, som det lyder i Modersmaalet.[1] Det bekjendte Udtryk, at væve Kirkens Vadmel, hvilket forekommer strax i Begyndelsen af Reformationstiden, maa jo ogsaa sigte hertil. Det er taget af en kirkelig Indtægt, visse Alen Vadmel, hvortil man tog det fletteste, løseste Tøj, som man næppe kunde komme af med paa et Marked. Det kunde passe paa slette, usammenhængende Prædikener, det hjemmegjorte Tøj, men ikke paa den fine, fremmede Messe. Har man nu just ikke dermed villet anbefale den danske Prædiken, saa viser det dog, at den var til.

At danske Sange bleve digtede paa denne Tid, er sandsynligt; at nogle af Kjæmpeviserne høre den til skal blive omtalt ved disse. Men som det lader ere en anden Art Sange, de saakaldte Majsange, ogsaa nu opstaaede. Det hedder i det mindste, at der strax efter den sorte Død (omtr. 1350), efter flere tørre og ufrugtbare Aar blev anordnet Faste- og Bededage, samt aflagt det Løfte, at for Fremtiden skulde Ungdommen i hver Landsby, Drenge og Piger, ledsagede af Præsten, holde en Processjon med Faner og Krusifixer over Marker og Enge, og synge en Lovsang og Bøn. En saadan Processjon blev siden i lang Tid holdt paa den første Maj, hvor tillige en Skoledreng som Majkonge, smykket med Guld og Ædelstene og med Scepter i Haanden, blev

[1]) ut pastores ecclesiarum in summis festis haberent conciones coram populo, ac qualibet die Dominica textum Evangelii, sicut in materna lingua sonat, — exponant coram suis parochianis. Chronic. ecclesiæ Ripensis i Langeb. Script. 7, 200.

lebsaget af en Skare Skolebrenge, smykkede med Blomster. Om disse to Festligheder ere forskjellige eller een og den samme, er ikke ganske klart. Det er ogsaa meget muligt, at de ældste af disse Majsange, saaledes som i England, have været paa Latin; men rimeligvis bleve de dog snart enten oversatte eller endog forfattede i Modersmaalet.[1]

Af de første Unionskonger kunde der ikke ventes stor Omhu for Sproget. Heller ikke er det bekjendt, at Erik af Pommern (afsat 1439), eller Christoffer af Bajern (1440—1448) og Christian den Første (1448—1481) have viist nogen Kjærlighed derfor. Derimod maatte selve Unionen, Forbindelsen med Sverrig og Norge, befordre det danske Sprogs Udbredelse; ja ligesom Unionen selv var en Anelse om en tilkommende politisk Forening, kunde der vel ogsaa ved Sprogblandingen opstaa en Anelse om en Forening af de nordiske Sprog. Det danske fik imidlertid en langt mere overvejende Indflydelse i Sverrig, end omvendt. Unionen var udgaaet fra Danmark; i Kongens Kancelli, ogsaa naar han opholdt sig i Sverrig, vare danske Skrivere. Det var en almindelig Klage, at udenlandske, det vil sige danske, Embedsmænd bleve ansatte der, og at Slottene overgaves til danske Fogeder. Indvirkningen paa det svenske Sprog er ogsaa kjendelig, men den var kun forbigaaende, og holdt sig paa Overfladen. Den trængte ikke ned til Folket. Det tyske Sprogs Indflydelse var langt større og den varede ved. Da Foreningen blev sprængt, forfulgte de svenske Konger ogsaa med megen Energi alle Levninger af dansk Sprog, der mindede om en Forbindelse, hvis Opløsning paafulgtes af et uudslukkeligt Nationalhad.

---

[1]) Pontoppidans Annal. 2, 7. 177; jf. om Majsangen i England Macaulay, History of England 2, 283. Worms Skolehist. S. 381. At Sangen var paa Latin bekræftes af Morten Borups bekjendte Ode.

I Norge var det danske Sprogs Indflydelse langt større. Forbindelsen med Danmark var begyndt tidligere, og vedvarede næsten uafbrudt; nogle enkelte Oprør, som man kaldte dem, tilintetgjorde den ikke. Heller ikke fandtes her en saa mægtig Adel, som i Sverrig. Modstanden var derfor mindre. Danske Embedsmænds Ansættelse gik langt lettere for sig, og der lagdes allerede nu en Slags Grund til den senere langt større politiske Afhængighed af Danmark. Fenomenet viser sig derfor her langt stærkere, uagtet Afstanden imellem Sprogene var ulige større, end imellem Svensk og Dansk. De danske Embedsmænd, der kom til Norge, kunde ikke engang forstaa det gamle norske Sprog; de benyttede deres eget, der i det højeste optog et eller andet norsk Ord, en eller anden norsk Talemaade. Det danske Sprog blev saaledes det sædvanlige i alle offenlige Forhandlinger, blev hele Rigets almindelige Skriftsprog. Men videre gik det heller ikke, kunde det ikke gaa. De norske Dialekter, som ingen ænsede, beholdt deres gamle Skikkelse, i det højeste kun paa nogle stærkt besærdede Steder berørte af de indvandrende Tungemaal. Der viste sig saaledes det besynderlige Fenomen, at et Land fik et i mange Henseender fremmed Skriftsprog, medens Almuen vedblev at tale et ganske andet.

Den større Samfærsel imellem de tre Riger fremkaldte ogsaa Klosterforbindelser, der atter virkede ind paa Sproget. Den hellige Birgitte eller Britta Birgersdatter, af Slægten Brahe (f. 1304, † 1373, kanoniseret 1391) fik 1368 Pavens Tilladelse til at stifte et Kloster i Vadstena. Hendes Datter Kathrina blev dets første Abbedisse. Dronning Margrete og Dronning Philippa vare blandt dets sorores ad extra. Dette Brigittinerkloster udsendte sine Døttre rundt om i Europa. De for os mærkelige ere de nordiske: I Danmark hørte hertil Skenninge eller Maribo Kloster i Laaland, stiftet

under Erik af Pommern 1417; Mariager Kloſter i Aarhus Stift, ſtiftet imellem 1400—1420, i det mindſte tidligere end 1449, da det fik et Privilegium af Chriſtian den Første; og Mariſted eller Sæby Kloſter i Vendſyssel, ſtiftet 1469 under Chriſtian den Første. I Norge blev Munkeliv Kloſter ved Bergen, der var ſtiftet af Kong Hakon Hakonſøn, forvandlet til et Brigittinerkloſter mellem 1420—1426, og fik ſine første Brigittinere fra Maribo. Det i Maribo var en Aflægger af Vadſtena; og det er ſandſynligt, at Munke fra Vadſtena omtrent ſamtidig have ordnet dem begge. Disſe nordiſke Nonner og Munke (thi Kloſtrene havde begge) fra de tre Riger bleve ſaaledes blandede, og Vadſtena-Ordenen udøvede megen Indflydelſe paa Sæderne og Sproget i hele Norden. Der ſkabtes ligeſom en ny Dialekt, ſom man har kaldt Brigittinerſproget (lingua Brigittina), der under gunſtige Omſtændigheder kunde have hævet ſig til et fælles Skriftſprog. Svenſk havde Overvægten deri, men blev blandet med Danſk og Norſk efter det Land, hvori Skrifterne ſkulde bruges. Mange Haandſkrifter fra denne Tid, og næſten alle virkelig norſke Dokumenter ſkulle bære Spor af dette ſvenſke Kloſterſprog.[1]

Under ſaa mange forſkjelligartede Indflydelſer maatte det danſke Sprog være udſat for en ſtor Omſkiftning, der

[1]) Om den hellige Birgitte findes Efterretninger i Diarium Vadstenense hos Fant, Script. rer. Svec. I, 99. Fryxells Berättelser 2, 100. Langes Norſke Kloſterhiſt. S. 112. Pontoppidans Annal. 2, 166. 220. Vadstena Klosterreglor med Indledning i Sv. fornskriftsälsk. saml. 2 D. 1 H. En ſvenſk Beretning paa ni Blade om St. Birgittes Slægt findes i Haandſkriftet Arnæ-Magn. Nr. 191, fol. — Om Kloſtrene: Pontoppidans Annal. 2, 286. 514. 646. 651. D. Atlas 3, 294. 4, 520. 5, 299. Langes Norſke Kloſterh. S. 468. Sv. fornskrifts. saml. 2 B. 4 H. S. XCIV. Daugaard, S. 30. 101. 319. 337. 398. Daugaard, S. 338, tvivler om at Mariſted eller Sæby Kloſter var et Brigittinerkloſter.

ogsaa grabvis faar Indgang. Det latinske Sprog bragte fremmede Former og Konstruktioner i Gang; Oversættelserne bære aabenbar Præg deraf. Der forekommer af og til endog ganske vanskabte Udtryk. Det plattyske Sprog bidrog især til at sløve Lydsystemet. Henimod Slutningen af Tidsrummet (omtr. fra 1400 af) gik de haarde Medlyde over til bløde (p til b, t til d, k til g), ja de bløde bleve endnu blødere (g til v, som i daw for dagh), og det i en saa overdreven Grad, at man i Reformationstiden maatte vende tilbage, forlade Dialektudtalen og tilbageføre et ædlere Udtryk, at Sproget ikke ganske skulde forbløde sig. Ved Slutningen af Middelalderen var saaledes Overgangen til det nuværende Sprog fuldendt i Lydsystemet. Det gjennemgik, for at komme dertil, to Perioder. I dets første gjennemgik Selvlydssystemet formedelst sin store Omskiftelighed flere Forandringer, medens Medlydssystemets fastere Tømmerværk endnu blev staaende; Bindingsværket blev staaende, medens man slog Væggene ud, og satte andre ind. I den anden blev ogsaa Træværket svagt; og det hele kom til at bære Præg af, at Sproget hos et Folk, der havde for liden Selvstændighed til at gjøre Modstand, havde gjennemgaaet mange Storme. Det dannede derved en afgjort Modsætning til det svenske og norske. Ordforraadets Rigdom kan kun bedømmes af de Skrifter, der ere til, og som i det hele bevæge sig indenfor enkelte snævre Kredse; deraf at slutte var den ikke stor. Men at den i Virkeligheden var større, viste sig, da der blev Anledning til at anvende den. Da mylre der igjen Ord frem, saa man næppe kan begribe, hvor de have været og hvor de kom fra. De havde, ligesom Svalerne, ligget Vinteren over i Moserne og oplivedes atter ved Vaarens Aande.

22. Danske Skrifter. Lucidarius. Ældste Bibeloversættelse. Oversættelse af Kirkefædre. Messebøger, Postiller og Legender, Bønnebøger.

De Skrifter, der ere tilbage fra denne Tid, ere, paa Lovskrifter og nogle andre enkelte Arbejder nær, Oversættelser, Udtrag og Omskrivninger af latinske Skrifter. Originaliteten var tabt; deres Værd er næsten allerede derved bestemt. Imidlertid maatte de dog, ved at overføres i Modersmaalet, antage en egen Kolorit, og just ved den kunne nogle endnu den Dag i Dag for os have et og andet tiltrækkende.

Til Skrifter af theologisk og gudeligt Indhold høre især følgende:

Lucidarius (udgivet af C. J. Brandt i Nordiske Oldskrifter VII. efter Haandskriftet Arnæ-Magn. Nr. 76, 8vo). Det er en dansk Bearbejdelse af en i Middelalderen vidt udbredt Folkebog, Lucidarius eller Aurea gemma, hvis første Grundlag sædvanlig tilskrives, snart Anselm fra Aosta († som Biskop af Kanterburg 1109), snart Honorius fra Autun, Honorius Augustodunensis, kaldet Solitarius († efter 1130); men den førstes Værk er af ren theologisk Indhold, den andens er en Jordbeskrivelse, der ikke engang er dialogiseret, saa at Forfatteren til den latinske Lucidarius synes at være ubekjendt. Bogen udbredtes i næsten alle europæiske Sprog, formet og atter omformet paa forskjellig Vis. Saaledes haves den ogsaa paa Dansk, foruden i hint Haandskrift, trykt hos Ghemen 1510 (et Exemplar findes paa det Kgl. Bibl.), og atter, men noget senere, uden Aar og Trykkested (sst. med Titel: En nyttelig Bog om Gud faders, søns oc helligands werilsse, om werdens oc waare foreldres begyndelsse, oc skaffuelse, Nylige corrigeret och bedre fordansked end hwn i Lucidario findes kand). Skriftet er en Blanding af theologisk og geografisk Lærdom. Det skulde for sin Tid være

instruktivt, og var det maaskee ogsaa; for os bliver det stundum pudsigt.[1] — Med Hensyn til Sproget synes denne Bog oprindelig at have henhørt til omtrent samme Tid, som de ældste Lægebøger, saa den vel kunde have været anført ved dem; men den har dog tillige optaget saa meget af en nyere Sprogform, at Afskriveren maa have levet i en Overgangsperiode som denne. Som Prøve maa tjene:

S. 22: Al tingh æræ skaptæ gafnlyghæ, sosom guth hauær teth syn dygh i sommæ meræ ok i sommæ mynnæ, sosom hans villiæ ær for mennyskæ gafn skill. Forthi varæ hans dygh ok hans fauerheth ok hans kraft ey serlestes i thee tyngh ther skaptæ æræ, voræ enghen tingh godh ok enghen tingh gaffnligh, enghen tingh fauer ok ven, aff noghær tingh, thær skapt ær. Forthi skulæ vi see tiith som thu hører thæt thu gledes aff ok lystælicth ær at høræ, æntigh i noghær godh rost æller i annen tingh thær vos [glædhær]. soo tiith som vi thæt see thær listælikt ær och venth ær, ok vi glædhæs aff at see, bothæ i hemmels teghæn, soosom ær solen ok manyndh ok andræ plannethær, æller i noghær grødhæ som voxer hæræ paa iordhæn, som ær manghæ utaligæ yrthær, Eller i mennyskæ feyrindhæ ok venheth, ok i andhræ creatur theræ fauerheth, Thær vi hauæ thæt listælikt ær och vel tæfer bothæ i math ok i dryk ok alt thæt thær vel tæver, Thær vi dønæ thæt thær goth ær, ok vi halnæ thæt thær quemt ær och reeth, thær vi vethær tryfuit visdom æller gothæ sether, ænthen i vos selvæ eller i annen thær thæt hauær, Louæ vi thæn almektustæ guth, thær segh telict theer i thee tingh thær han havær skappt. Forthi huat ær menniskæ annet æn muld ok askæ blandæt meth vandh, sosom meniskæ legomæ ær (etc.).

Bibeloversættelser: Den ældste danske Bibeloversættelse eller det gamle Testamentes otte første Bøger for-

[1]) Udførlige Oplysninger om Lucidarius findes i Fortalen til Brandts Udgave. Om Forfatteren til den latinske: Haupt und Hoffmann, Altdeutsche Blätter, 2, 5. En rimet tysk Fortale findes sst. 1, 326.

danſkede efter Vulgata, efter et Haandſkr. paa det Kongl. Bibl. udg. af Molbech, Kbh. 1828 (jf. Ny D. Mag. 4, 317). Haandſkriftet hører til Tiden mellem 1450—1480. Overſættelſen har mange Latinismer.[1] Et Par Sætninger maa tjene til Prøve:

Ruths Bog 2 Kap. S. 574: Ok hon bath ath hon skulde samænsankæ igenblivændhe axæ æftærfylgendhe skyrdhe folkins fodhspore, Ok fra morghen uth til æn hon stoor i agheren ok sannelighe ey en stund ællær til eet øvinblik hon igen kom til husæth. Ok booz sagdhe til ruth, Hør dottær thu skalt ikke ga i annæn agher æth samænsankæ, ok skalt thu ikke bortga af thænne stedh, uthæn tilføvis myne mør ællær jomfruær, ok thu æftærfylgh hvar the skeræ, fforthy jæk boodh myne börn ath ængin skal vare thik mødheligh ællær umagheligh, uthæn om thik tyrster gak til sma byrdene(?) ok drik vatn af hvilke som ok myne börn drikke. Hvilken som fiöl i sit anlath, ok bedænde pa jorden hon sagdhe til hannom, Hvedhæn ær theth mik ath jæk skulde pafinne nadhe fore thine øvin, ok thu skalt værdughes til ath kænne mik pelegrims qvynnæ.

Overſættelſer af Kirkefædre: Et dertil hørende Haandſkrift paa det Kgl. Bibl., Kgl. Saml. Nr. 1586, 4to ſkrevet i Mariager Kloſter 1488 (omtalt i Molbechs nyſanf. Udgave af den ældſte Bibeloverſættelſe) er af betydeligt Omfang, og venter endnu paa en Udgiver. Som Prøve deraf meddeles: Det førſte Kapittel af Euſebii Sendebrev af (om) St. Jeronimo til Damaſium, Biſkop Portunienſem, og til Theodonium, Romerſke Raadmand:

Effther thy at iek er som een stick for wedherens ænleth. oc swa som træck paa gadhen, stham. oc ey kan thale. oc ey skape fuldhe ordh Hwat skall iek delæ mz ether aff hans loff myne kæreste fædheræ oc herrer Fforthy effther apostelens

[1]) See Molbechs Fortale til Udgaven; og Wøldike i Kbh. Selſk. Skr. 2 D.

ordh Om iek thalethe mz alle menneske thwngæ. oc ænglene thwngæ. Tha kunne iek ey æn komme till hans loffs høffsthe trapp Ther foræ skal iek ey thrøsthe paa myn bwghe. oc mith swærdh skall ey frælse mik Mædhen herren skall wære myn vpplywselsæ. oc skall kændhe myn handh till at skriffwe. oc skall sthyræ myn thwnge till at thalæ swa som fordom balams asen Fforthy at hans er rigeth och weldeth. oc han haffwer herredom fran haffwz oc till haffwith. oc aff flodhen oc alth. till wærdhens ændhe I hwes woldh alle thingh ære satthe I hwes asyn koningher falde till fothæ. oc ey nogher som amodh kan standhe hans wiliæ Thy at hwat som herren wilde thz giordhe han. paa jordhen. i haffwith. oc i alle affgrwndhe Oc swa ma thwnghen thale swa megtugh een mantz loff. oc kwngøre alle hans naffn Thy Sannelige hær var een sandh israels man i hwicken (hvilken) ey er swigh. vthwaldh effter herrens hiærthe. till at thale alle the thingh som herren bødh hannum. till alle falk. oc alle righe. oc ei giffwen een doctor i blant falketh. at han skulle vpprycke thislerne. fordherffwe. forthape. och spredhe them. Oc skulde saa sandh wiisdom. vppqwege oc planthæ Thæn hær er brødhernes (brødrenes) ælskerman Thæn hær ær thæn som omwændhe cristnefalk swa manghe bøgher aff ebraiske maall. paa gretzske maall. oc latinæ. ey mz lidhz arbeyth Han skicketh oc førsth thidhegærdh i thæn heligh kirke. oc all thæn heligh skrifftthes hwashedh giorthe han læth oc slæth Sanneligh. j hans lyws see wij lywseth. oc aff hans helsommeligh kændoms brødh ganghe wii føddhe till herre gutz bergh oreb Thij hær ær leffwende watnz skynnenthe flodh. swa som een cristallæ. ganghende aff gutz sædhe mith i kirken Aff beghie wegne flodhens er liiffsens thrææ bærenthe frucht i syn thymæ. Hwes thræsens løff ære till falkens helbrith.

Messebøger, Postiller, Legender o. desl. En Messe- og Gudstjenesteordning for S. Salvatoris (Brigittinernes) Orden i Vadstena, strevet paa Dansk af St. Britas Skriftefader Mester Peder. (Haandskrift i Antiquitets-Archivet

i Stokholm, anført af Stjernman, Tal om de lärda vettenskapers tillstånd i Svearike, S. 53.)

En Jertegnspostil. (Haandskrift i Stokholm, hvorom findes Efterretning i Nyerups Reiser til Stokholm i Aarene 1810 og 1812, S. 187; og en kort Prøve deraf i Rasks Angelsax. Sproglære, Fort. S. 12—13.)

En Postil. (Pergamentshaandskrift paa det Kgl. Bibl. anført i Molbechs Indledning til Forelæsninger over det danske Spr. og den danske Nationalliter. S. 39, og i Fortalen til D. Ordbog, S. LIX. Prøver deraf i Fortalen til D. Ordbog S. LXIV og Program om Bibeloversk. S. 37.)

Et Haandskrift om Christi Pine, Opstandelse og Himmelfart. (Paa Pergament, sirlig skrevet, fra anden Halvdel af det femtende Aarh.; defekt i Slutningen. Det har tilhørt Dronning Christine. Anført hos Molbech, Danske Haandskrifter i Stokholm, i Hist. Tidsskr. 4, 165. Det synes at være det samme som Nyerup omtaler i Rejser til Stokh. S. 187.)

Brudstykker af en dansk Legendebog om den hellige Juliane, og af en dansk Bog (om den hellige Birgitte?) fra Midten af det fjortende Aarhundrede, ere fundne i Norge. (P. A. Munch har i Levninger af norsk Oldliteratur i Langes Norske Tidsskr. 1 Aarg. meddelt et Brudstykke deraf.)

En Del Legender paa Dansk: Om Joachim og Anna, Vor Herres Barndom, Om vor Herres Pine, Om Marias Optagelse, St. Povel i Helvede, og end videre om St. Margarete, St. Kirstine, St. Cecilie, St. Katharina, St. Lucia, St. Agnes, St. Sophia, St. Marina og en Legende om den hellige Jomfru, findes i Haandskriftet K. 4 paa det Kgl. Bibl. i Stokholm (Sv. fornskrifts. saml. 2 D. 4 H. S. CVIII—CXXII. St. Povel i Helvede er her aftrykt.

Andre korte Prøver findes hos Molbech om danske Haandskr. i Stokh. i Histor. Tidsskrift, 4, 162).

Hertil hører ogsaa nogle af de ældste trykte Bøger; saasom:

Hær begynnes aff Joachim oc aff sancta Anna oc aff hwat slæct the ære fødh oc aff theris leffnet Oc saa aff Jomfrw marie leffnz oc aff wors herre ihū barndom. Trykt hos Ghemen 1508. (paa Kongens Bibl.)

Til en Mundsmag kan tjene Bladet a 7:

Saa wor ther een presth han heet abrathar han wilde ath maria sculle giffthes wedh hans søn oc han gaff bispen ther stoore gaffwer fore Ther maria hørde thet tha forbøst hon thz oc sagdhe thz maa ey wære at ieg scal giffues noger man forti at ieg haffue loffuet gud aff mijn barndom at iegh scal bliffue steer mos Ther maria wor xiij. aar gammel tha giorde phariseerne eth raad oc sagde at quijnnerne maate ey bedhe theres bøner i mønsteret vthen the wore giffte Oc the sende bud offuer alt israhels folck at the sculle komme paa tredie dag til mønstret ther alt folck wor sammen kommeth i mønstret tha gick abrathar biss-skop paa then høigeste trappe och giordhe lywdh blant alt folket och sagde saa Fraa thet førstæ a (sic) thetthe mønstret vor giort aff koning Salomon oc siden haffuer hær wæret koninghs dotther oc profeteris dotter oc andre som moget rijge oc werduge ware ther the komme til theris alder tha giffthes the oc effterfulde theres forælders seeth Nw haffuer maria fundet een ny seeth at tiæne gud mz at hon wil bliffue mos forti tycker meg at wi wilie spørie gud at om raad hwo henne scal gøme. thz ba-hawde them alle wel som ware i mønstreth oc giorde lot ther om oc then lod fald paa iudas sleght. tha gaffue the swar igien at huo som icke haffde hustru han sculle komme annen dag mz sin staff i mønstret.

Annen daghen ther the komme tha antwordz the bispen theres staffue oc han giorde guts tiæniste oc talede mz gud oc gud sagde til hanum Sæd alle theres staffue paa altheret oc beth at the komme igien i morgen aarlig oc taghe theris staffue oc nar the tage them vdi theris hender oc hwilken staff som fluer een dwæ aff enden oc op til hemmelin then scaltu sætte til ath gøme mariam. oc thz

war giort annen dag ther the komme igien oc biſpen haffde tient gud tha fick han them theres ſtaffue oc ther han haffdhe wel trytwſendhe ſtaffue och dwen kom aff enden tha førdhe abrathar ſig i preſte klæder mz xij biæller oc gick i koret oc badh til gudh paa ſine knæ at teſſe tingh matthe wites hanum Tha kom een engil ſtrax til hanum oc ſagde. ther ær een ſtacket wand ther i achtæ ey mæget nar han kommer fræm tha kommer thz tegen ther gud ſagde oc thz war ioſeps ſtaff och han war forſmoet forti ath han war gammel oc han ſtedde ſig yderſt oc tyrde ey fræm gaa Tha ropthe Abrathar biſcop til ioſep oc ſagdhe Joſeph gak hit oc tag thin wandh Tha ræddis ioſep oc wille ey fræm mz got willie ther han tog ſin ſtaff tha flow een dwæ aff hanum oc flow lenghe om mønſtret oc hon klow til hemmelin oc alt folket louede hanum oc ſade Salegh æſtu vdi thin allerdom ath thu ſcalt gøme mariam Tha ſagde preſterne til hannum Tag henne glædelige forti at gud hauer teg ther til vdwald. tha ſwarede ioſep. hwi wille i ſætte megh gamlæ man thz vnge barn i hand. tha ſagde abrathar. lad teg minne at datam oc abiram forſmade gutz viliæ ther fore ſiwnke the neder i iorden ſaa ſkeer oc teg om thu forſmaar gutz villie Tha ſagde ioſep wiſte iegh thet at thz war guds williæ tha wilde ieg thz gøre gerne och lader henne beholde the mær mz ſeg ther hon haffuer hafft til forn tha ſwareth abrathar biſcop. hon ſcal haffue mær at glædis oc omgangis mz nar ether brølops dag kommer (ɔc.).

Bønnebøger. De indeholde Bønner fornemmelig til Jomfru Marie, dernæſt til Kriſtus og andre Helgene, St. Franciſkus, St. Georg, St. Egidius, St. Blaſius, St. Bonifacius, St. Rasmus Biſkop, o. ſ. v. De bære tydelig Præg af at være overſatte af Latin. Der findes adſkillige, ſaaſom:

Anne Bradesdatter, Abbedisſe i Maribo Kloſter lod 1498 afſkrive en Bønnebog, der tillige indeholder en Kalender og andre Bemærkninger om at finde Paaſken og at forſtaa Kalenderen. (Beſkrivelſe og Prøver i Suhms Ny Saml. 4, 2, 98.)

En ſmuk lille, i ſin Tid koſtelig Bønnebog med Billeder

af Maria, Kriſtus og Helgene, hvert til ſin Bøn, paa Pergament, findes blandt Arnæ-Magn. Nr. 421, 8vo eller 12mo. Dens Beſkaffenhed vil ſees af følgende:

Foran ſtaar blandt andet ſenere: Reliqviæ ex bibliothecis nobilissimi domini Georgii Sefellt. Inde i Bogen ſelv ere ſenere Tilſætninger med Kurſivſkrift. Bønnen, hvor St. Annas Billede findes, viſer hvem Bogen har tilhørt; den begynder nemlig ſaaledes: Herre gwd alwoldugſte fadher oc ſøn oc then helligħandt giff megħ thyn thyeniſte qwinne Marine ieſpersdotther ower atwinnæ alle myne vwenner. Paa to Blade bagerſt i Bogen er med en ſenere Haand tilſkrevet et Brudſtykke af de ti Bud; det begynder med: 4. Du ſkalt heder och ere din fader och moder adt thuu kant bliffue Langliffuit paa Jorden. Derpaa følger: O Herre iheſu criſte myn gwd i thende daw oc natt och i Tæſſe effterkomendis otte dawe och otthe netter Anttworder ieg meg tig i vold och i alle thee Helluge velſingede ord Som preſten benedidher och velſingner brød i kjød oc wyen tell blod Jeg antworder teg meg i teſſe otte dawe oc otte netter i tyn hellige velſinede gwdom i thyn Helluge manddom i tyn ſyel i tytt legome i thet helluge Sacramenthe i tyn hellige Treffoldughet (ꝛc.). Som Exempel paa Smagen af Bogens egne Bønner kan tjene: En Bøn til Kriſtus (fol. 62) begynder ſaaledes: O Sødhe herre ih'u xpe loff ware teg tyll ewig tyd ffor alth then pyne oc ſpreck oc we ſom thw toldhe poo thet helligħe korſſ for wor arme yſſle ſyndige mennyſkes ſaligħet (ꝛc.). I een af Bønnerne til Maria hedder det (fol. 20—21): — O Maria then høgeſthe [ænglæ] kwngens dotther oc hans modher O ærefwld keyſerynne bed megħ nadhe aff thyn ſøn ih'u xpo oc forœne megħ meth hannum ath ieg motthe ſoo wedherſigħe ſyndhen oc holle hans bod ord ath [ieg] aldrig ſkal ſkylleſſ fran hannwm eller fraa teg myn kære frwe O Maria gled teg for thy ath thw eſth then hogeſthe ærefwl modher O Maria glæd teg for thy ath thw eſt then kylle ther all myſkwnd oc myldhed wdflydher O Maria gled teg for thy ath thw eſth ſo deigelig oc ſawuer ad all hemmerigħs herſkab gledhs aff tegħ O Maria gled teg thy ath thw eſt hemmerigis klarhed O Maria gled teg for thy thw eſth paradhs ſødme (ꝛc.). Nogle Bønner ere ogſaa rimede, f. Ex. fol. 30:

— Hwn ſaa ſyn ſøn
for menniſkes køn
wnder ſwøwe oc lyme
meth ſtoor beſwyme
med reff tyl ſtøtthen bwndhen.
Ther han ſyn and
gaff fader i hand,
oc ſydhen wdrand
bode blod oc wand,
tha wor hwn nær forſwndhen.

En Bønnebog Arnæ-Magn. Nr. 418, 8vo, paa Pergament og med ret god Skrift. Nogle Brudſtykker af de første Bønner ville vise Sprogets Beſkaffenhed:

O Jheſu xpe ewinneligh ſøthme, the thich elſkæ, oc een hiærtens fryth, overgangendis all glædhe, oc all atthroo. thu ſom eſth Helſen oc menniſkens elſkær. Huilken beuiſde thin løſthelighet at ware meth menniſkens ſøn, thi thu eſth menniſkens wordhen i ydherſthe werdhens oldhet. Jhwkom all foracthelſæ, oc Innerlich ſorgh, ther thu tolde i thit mannelighe leghemmæ, ligendis i thit gutheligh hierthæ, foreſtikket aff ewinnelighet, naar thin fructſommeligh pinæs timæ telſtood. Jhukom all bedrøwelſæ oc beſkhet, ther thu haffde i thin ſiæl, ſom thu ſelffwer weſth. Naar thu gafft thinæ apoſtolæ ytherſtæ nathoræ thit werdighe leghemæ, oc bloth oc toodhe ther(is) føther oc ſøtheligh them hwſwalendes foreſathe them thin tilſtondendes pinæ. Jhukom oc all bewelſæ thu toolde i thit kleyne leghemæ. før æn thu leſt korſens pinæ. Naar [thu] effter trænne bedielſæ, oc blodw ſweth forrodhes oc paa war greben aff thit wt walde folk. oc paa kierdes aff falſkæ wethne. oc dømdis wrettelighe aff trænne dommeræ dømdis i wd walſtedh i poſkæ timæ oc dømdes wſkylleligh i thin leghemes blomſtrelich vngdom, po war greben, drawen, beſpyttet, vthførd aff thine eynæ clædher, oc jnførd andre, war kinheſthet, oc ſkiulde the wmildhe iøther thine faghre ſwen oc andlødhe (ꝛc.). — — O Jhu xe thu ſom eſth werdens ſchaberæ, Huilken enghen vthmoſelſe kan mothe (methe?) i ræt ændhe, oc ſand thu ſom lycker all werdhen i thin lowe, Jhughcom alſombeſteſte ſorgh. huilken thu tholde. Naar iøtherne førſt corſfeſtethe thine alſomhellixſte hendher

meth ſtubbæthe naalæ, oc ſithen til igennem graweſeullendes thine alſomcleynæſtæ føther then tiidh thu waſt æy quem theres willie, tillaffthe the thine ſoor ſorg po ſorg, oc ſoo grummæligh framdrowe. oc vthrachte thic i korſſens longhet och viithet at alle thine limmers lethemoth ſkyldes fraan hwert annet (ꝛc.).

En lignende er Arnæ-Magn. Nr. 240, 8vo, med nogle latinſke, men meſt danſke Bønner. Sproget lader mere jyſk; ogſaa forekommer å, men ej almindelig, f. Ex. i Ordet: påminnes, lig Tøddelen over i. Et Fragment paa ni Blade findes ſſt. Nr. 419, og et Papirshaandſkrift Nr. 423, begge 8vo.

Frembeles Jomfru Mariæ Pſalter, ligeledes en Bønnebog fra det 15 Aarhundrede, Haandſkrift paa Kongens Bibliothek, Thottſke Saml. Nr. 152, 8vo. Nogle faa Bønner ere paa Latin, Reſten paa Danſk.

Begyndelſen er: Thz war en gudeligh jomfᵛ hwn gaff [ſic] j eth cloſter och loffuedæ gud ſin jomffᵛdom ther foræ ware hennes frændæ hennæ vredæ oc togæ fra henne ſit ræthæ fædhernæ arff (ꝛc.).

Prøve af Bønnerne: Then ſom thenne æfterſkreffnæ bøn giærnæ læſſ ſom hær æffther ſtander ſkreffuen ham giffues thz ath waræ han vdi ewinnæligh fordømelſes ſtad gangen tha om wændher gudh the ewinælig pinæ til ſkierſildh pinæ æn waræ han ſtandhen i ſtørſtæ ſkierſild pinæ tha om wændher gud the pinær oc ledher ham til ewinnæligh glædæ vden allæ pinær

O godæ ihū O alz mildeſtæ ihū O alz ſødeſtæ ihū O ihū Jomffᵛ maria ſøn fuldh mz miſcundh oc mildhz O ſødeſte ihū æffter thin ſtoræ miſcundh forbarm tek offwer mek alz mildeſtæ Jhū Jech bedher tek for thit dyræ blodh ther tw vtgiøſth for allæ ſyndæræ ath tw aff thoor allæ mynnæ ſyndher, oc ſee til m(ek) vſlæ oc vwærdugæ ſom ødmygeligæ pa kaller thit helligæ naffn O naffn ihū lyſteligh naffn O naffn ihū ſøſtæſta (sic) naffn O naffn ihū wærdugeſtæ naffn O naffn ihū ſtyrkindæ naffn hwat ær ihūc jnktæ vdhen een hieleræ oc frælſæræ ther for ihū for thit helligæ n(affn) (Cætera desunt).

En danſk Bønnebog og Lectier til Jomfru Maria og

Helgene findes i Stokholm (Pergament i Kvart, og har tilhørt Fru Sidsel Bille, der ved Slutningen har skrevet sine Børns Fødsel fra 1511—1519. Anført hos Molbech, Danske Haandskr. i Stokholm, i Hist. Tidsskr. 4, 165).

Hertil hører ogsaa nogle af de første trykte Bøger, som:

Doctores lære oss och sie Ath inthet er menniſken nytteligher til sielsens beſtandelighz end i hw at komme ihū x̄pi verduge dsd oc pijne. Thi begyndes her nogre gudelige bøner i huilke ther haffuis i hwkommelse aff gudz pinelse oc iomfrw marie drøwelser fran palme søndag oc intil paskedag. Trykt hos Ghemen 1509 (paa Kongens Bibl.).

Her begynnes the fæmthen stæder, som wor herre tolde syn pyne paa oc hoo som the betencker hwer daw i sith hierthe then forthiener stor affladh. Trykt hos Ghemen 1509 (paa Kongens Bibl.). — Ohe, jam satis.

23. Afskrifter af Lægebøger. Lovliteraturen: Den gamle Kongelov. Stadsretter. Gildeskraaer. Laalands Villaar.

At en Del Afskrifter af Lægebøger, der intet System indeholde, men danne en Samling af Lægeraad, henhøre til denne Tid, er allerede forhen bemærket (§ 17).

Lovliteraturen er heller ikke ringe af Omfang, men den er ogsaa den mest bekjendte og bearbejdede, saa det vil være tilstrækkeligt, her at berøre den. Foruden en stor Mængde Afskrifter af de ældre Love, foruden en stor Del, tildels udgivne, Diplomer og Brevskaber, ere der adskillige mindre Lovstykker, som dels ere oversatte fra Latin, dels oprindelig givne paa Dansk. Dertil høre især: de kongelige Haandfæstninger eller den gamle Konningelov (i Kofod-Anchers Lovhist. 2, 541), hvis Oprindelse gaar tilbage til den forrige Tid; en Del Stadsretter, f. Ex. Ribe Stadsret, efter et Haandskrift, ældre end 1443, mærkeligt for den

jyſke Dialekts Skyld, flere for Kjøbenhavn fra 1422—1485, o. ſ. v. (i Roſenvinges Saml. 5 D.); nogle provinſielle Beſtemmelſer, ſom Laalands Vilkaar, givne af Biſkop Henneke af Fyn 1446 (Arnæ-Magn. Nr. 22 og 27, 8vo) o. ſ. fr. Derhos adſtillige Skraaer, iſær Gildeſkraaer, ſom St. Annes fra Svendborg (hos Kofod-Ancher om gamle danſke Gilder i Saml. Skr. 3, 248), St. Knuds fra Odenſe (ſſt. 3, 218), Guds Legemslags fra Aalborg (i D. Mag. Tredie Række 1, 89), o. fl. De Kjøbenhavnſke Bagerſvendes Gildeſkraa, 1403, paa Pergament findes i Geheimearkivets Danſke Samlinger Nr. 563; og flere Gildeſkraaer og Gildebreve ſkulle endnu drages for Lyſet.

Som Prøve meddeles Begyndelſen og et Par Stykker af Laalands Vilkaar (efter Arnæ-Magn. Nr. 27, 8vo):

Wi Heneke mz gudz nadhe biscop vthi Odens, Martin Jensz höffwitzman paa ramsborg — — (flere Navne følge) oc menighe ridderskap som byggie oc boo i lalandh Göre witherlicht alle aat aar effther gwdz byrdh mcd. xlvj. Then Odensdagh nesth fore sti. botwlphi abbatis dagh ware wi forneffnde skikkede paa lalandzfaræ landztingh oc ware ther til eens fore landzens bestandilse skyldh vm artikle ath haldhe som hær effther screffwet star

Fførste artikel ær thz ath hwo sich achter fordelæ paa heretztingh fore giældh eller fore naghre andre sagher han scal bøte fore første lagdagh vj ß thz ær j mark Ok for annen loghdagh ij mark ffore tredie lagdagh iij mark. Fforsither han thz oc ey rætther oc lather sich framdelis fordelæ til landztingh fforsither han thz then laghdagh oc æy rætther vth Tha bøthe fore første loghdagh iij mark ffor annen loghdagh iij mark ffor tridie loghdagh iij mark. Hwo sich swa lather fordelæ oc swa danæ loghe daghe forsithet haffwe tha skal landzdomere thz fierde neffne tre danne men til thi som skwle ridhe til then manz hws som fordeldh ær oc wrdhe bonden fyllesthe for hoffwz saken oc fore the loghdaghe som han

forsithz haffwer oc koningen sin ræth. Wil han ey stædhe wrthning i sin garth tha skwle the iiij forneffnde wrdhninge men ridhe til landztingh oc kwngöre ther hwat them ther wetherfors. (etc.)

— Item skal engiens manz wardhneth koninghs kirkiens eller riddherskaps eller hwem han til hører sælie torghføre eller borth giffwe eller styffe egh eller bøgh vthen hans hwsbondes wilie hwo hær i moth gör bøte xl mark meth sin jordhdrotten.

— Item skal engien bonde haffwe meer æn en hwndh for thi ath almoghen kærer ath the haffwe somme formange hwndæ oc bithe theris fæ oc faar i hiel Hwo som flere haffwer wæræ wgildhe oc hwath skadhe som the göre then skal han bethe them holler. Item skal hwar bonde oc warnedhe i lalandh haffwe xxx hwmble kwler oc vj ymper pære oc æble innen ste. walborghes dagh nesth kommendis vndher hans iij marke brodhe hwo som ikkie haffwer innen forde tiidh xxx hwmble kwler oc vj ymper som forscreffwz star tha skal han them ther effther haffwe vndher hans iij mark brodhe.

24. Hiſtoriſke Skrifter: Eriks-Krønnike. Andre hiſtoriſke Haandſkrifter. Karl den Stores Krønnike. Mandevilles Itinerarium, m. fl. Hiſtoriſke Aktſtykker.

Til de hiſtoriſke Skrifter hører den ſaakaldte Erik af Pommerns Krønnike (udgivet af Nyerup i Ny D. Mag. 5, 161, efter det Rantzowſke Haandſkrift, paa Univerſitetsbibl. Donat. Variorum Nr. 3, 8vo). Det er en Afſkrift, hvilket ſees af Fejlene. Den anſees for en Overſættelſe af den latinſke, men fortſat, thi den gaar længer end den latinſke, nemlig til 1313. Sproget er i en blandet Dialekt. Nogle Sætninger ville oplyſe det:

S. 171: Oly hin freknæ. han vor svo rask, at han vildæ æi havæ istæth til sin sadæl. Item han vor ok svo grøm, at hand slo Stærkather i knæ met sijth øghænsywn.

Øly for in i Sverighæ, ok ther nøddæ thæ hannum at fæktæ. Førstæ dagh fikthede han aa mooth een, annæn dagh aa mooth to, thredyæ dagh aa mooth thræ — ok svo øktæ han hvær dagh, til han hauthæ ællevæ slavet i fekt. Thær star skrivet af hannum, at Stærkather laat sæg købæ for gul til af kuning af Sverigæ, at sla Øly i hiæl i svo danæ madhæ. kuning Øly vor i batstovæ i een sin auflsgard i Sialand i Læthræ. Thær laat Stærkather seg felæ in i stovæn til kuningin. Genstæn kuningin løfthæ sinæ öynæ opp at (læs ok) svo til Stærkathær, tha vord han svo ræd, at han for rætzæl fiæl næth i sinæ knæ. æn kuningin gaf hannum visdom aa mood sin grømheet, ok ther slo han kuningin i hiæl. — S. 172: Thænnæ Stærkathær kom af Sverighæ i kuning Yngellis thijt, met en stor mees kul aa sin bagh, at svættæ (hvættæ) fordæ kunungs næsæ mæthær.[1] Stærkathær foor om mangæ landæ at fæktæ ved andræ kæmpæ, hvorfor Grekæ støptæ eet belit af eer æfther hans lighelschæ, ok sændet in til Valland, ok saudæ: i kunnæ ikkæ aa mood standæ, uthæn the haudæ nogher kæmpæ, ther stridhæ thordæ aa mood slig een annæn. Æn ridder, heet Henrich Eemælthorp, fordhæ Stærkathærs tan til Thydæsland for stoort vidundær. ok ther the moldæ hannum om trint om, tha vor han svo stoor som sex temmelfingræ pa thiykskels.[2]

---

[1]) Rask bemærker til dette Sted, at svættæ betyder hvætte, men Næsen har han ikke noget om. Den latinske Krønnike (Langeb. Script. I, 155) har: ad acuendum nasum dicti regis. Et kuriøst Sted! Næsæ er aabenbar isl. hneysa, Banære, sv. nesa, netop det, som Saxo (S. 297) siger paa det Sted om Kulsækken: Ingelli regis hebetudinem. Men saa følger jo deraf, at den latinske Erik's-Krønnike ikke er Originalen, men Oversættelse af et svensk eller dansk Haandskrift, hvis Oversætter har misforstaaet Ordet næsæ og givet det med nasus. Da jeg ikke kan dvæle ved et saa smagløst og ringe Skrift som dette, maa jeg overlade vore Historikere Fortsættelsen af denne Undersøgelse.

[2]) Stærkodders Tand har gjort megen Opsigt. Den omtales ogsaa i de Isl. Annaler (Arnæ-Magn. Udg. S. 380). Forresten yder ogsaa denne danske Krønnike et Exempel paa historiske Fejltagelser. Ordene: widæ bothæ hans mæn wed Tunsberg (qui ambo facti sunt homines regis apud Thunsbyærgh) er blevet til: Dani

Der har været flere Haandskrifter af denne Eriks-Krønnike, og andre lignende historiske Optegnelser, der i sproglig Henseende kunde være vigtige, men i deres historiske Indhold næppe have større Værd.[1]

Sagtens har man anseet Krønniken om Karl den Store og hans Kjæmper for Historie; derfor maa den vel anføres her. En saadan haves i et Haandskrift i Stokholm, fra Børglum Kloster i Vendsyssel, 1480. (Prøver hos Molbech om danske Haandskrifter i Stokh. i Hist. Tidsskr. 4, 160).

En dansk Oversættelse af Joh. Mandevilles Itinerarium Hierosolymitanum findes ligeledes i Haandskrift i Stokholm. Den ældste og største Del deraf er skrevet af en Munk Ole Jakobsen i Graabrødrekloster i Nestved 1459 (Efterretning og Prøver hos Molbech anf. Sted S. 149).

Mangehaande andre historiske Efterretninger findes der naturligvis ogsaa fra denne Tid. Som Exempel kan nævnes:

---

condant Vede ad Tunsbergam, saa at Forholdsordet ved er blevet til et Kastel (Nyerups Udg. S. 185 og Kalls Anm. i Suhms D. Hist. 9. 47).

[1]) En Eriks-Krønnike i skaanske Dialekt, i et Haandskrift i Stokholm, der tillige indeholder Skaanske Lov, har jeg omtalt i min Sprogh. I, 141. En dansk Krønnike, der gaar til samme Tid som dette (Jens Grand kommer ud af sit Fængsel 1296) findes i et stokholmsk Haandskrift, som er beskrevet i Sv. fornskrifts. saml. 2 D. 4 H. S. cviii og hos Molbech om danske Haandskrifter i Stokh. i Hist Tidsskr. 4, 162. — Et Haandskrift i Stokholm om danske Konger og om Fugles og Dyrs Natur (Rim i forskjellige Versearter) findes der Udtog af i Nyerups Rejser til Stokholm S. 167—186 og i Hallenbergs Anm. till Lagerbring I, 186—189. 194—196. Af den historiske Del findes en Prøve hos Nyerup S. 183; af Fuglerimene S. 168—183. Om de første har jeg en Slags Formodning, at de ere oversatte af Plattysk, siden der findes deslige plattyske Rim (Molbech S. 160); men en nøjere Sammenligning maa dog først foretages. Begge antages at være skreven af en Munk i Skovkloster i Sjælland. Sproget i den historiske Del ligner Eriks-Krønnikens.

Klosterregnskabet fra Skovkloster ved Næstved 1467—1481. (Meddelt af Molbech i Ny D. Mag. 5, 200.)

Endelig maa der vel til denne Tid henføres Historien om Jon Præst: Her begynnes en lystelige Historie af Jon Præst og af hans store Rigdom og Magt. Thi vel er den først senere trykt, 1510 (aftrykt i D. Mag. 3, 171), men den omtales allerede i Kongespejlet som „en liden Bog, der for kort siden er kommen til vort Land, som siges at være gjort i Indien og taler om Indialands Under, og det hedder i Bogen, at den blev sendt til Emanuel Grækekongen." Da dette passer paa vor, har den uden Tvivl tidlig været oversat fra Norsk paa Dansk. Bogens Helt Jon Præst var en Kongeson fra Frisland, der fulgte med Holger Danske paa det store Tog til Indien, og blev Konge over tre Indialande, hvilke han beskriver i sit Brev til Kejser Emanuel tilligemed deres Under. Der er en Kilde med en saa oplivende Kraft, at hvo der fastende drikker af den „bliver saa unger som den Time han var trebive Vintre gammel." Beskrivelsen over Kongens Magt og Herlighed er i Middelalderens Smag; hans Herberg er af Fiskeben og takt med Granat. I et Spejl, men som man rigtignok maa gaa opad til ad tusend Trapper, kan han see alt hvad der foregaar i hans Rige, o. s. v. Det er rimeligt, at meget i deslige Bøger i hin Tid, da Troen var stærk, gik for Sandhed; for vore Dage ere de endnu ikke uden Betydning, naar man betænker det satiriske Stof, der ligger i dem. Mangen kortsynet Regjering kunde være vel tjent med et saadant Spejl. Disse Fortællinger vare ikke blot Æventyr.

25. Den danske Rimkronike.

Som Overgang fra Historien til Poesien betragte vi dernæst et af de vigtigste Skrifter fra denne Tid: Den

Danske Rimkrønnike. Af den haves nogle defekte Haandskrifter, men fuldstændig er den kun til som den første trykte danske Bog, hos Ghemen, Kjøbenhavn 1495 (hvoraf kun eet fuldstændigt Exemplar paa Universitetsbiblioteket; det paa Kongens Bibl. er defekt). Udgivet af Molbech, Kbh. 1825; en mindre Udgave, med forandret Retskrivning, af Ley, Kbh. 1841.[1]

Den rette gamle Rimkrønnike gaar til Kong Christian den Førstes Regjering. Den omtales i den plattyske Oversættelse (der findes i et Haandskrift paa Kongens Bibl. Kgl.

---

[1]) Blandt Haandskrifterne kunne mærkes: et defekt Haandskrift i Stokholm fra Slutningen af 15de eller Begyndelsen af 16de Aarhundrede (fra Ambleth til Valdemar Christopherſen). Og den rimede Slutning af den Stokholmſke Eriks-Krønnike, omtrent svarende til Vers 4354—5064 i Molbechs Udgave. — Allerede i første Bind af Danevirke yttrede Grundtvig, at der maa have været en trykt Udgave ældre end den af 1495; det synes at skulle bekræfte sig, thi 1817 fandt daværende Adjunkt Seerup paa Bindet af en Foliant i Budolphi Kloster i Aalborg et Blad af de danske Rimkrønnike, hørende til en Udgave i Oktav. Det var efter Grundtvigs Mening (Danevirke 4, 175) et Blad af en Udgave fra 1493. Dette oplyser han ved at sammenligne Afvigelserne i de to Udgaver, og beraaber sig tillige paa Slutningen af Udgaven fra 1495, der selv giver sig ud for at være trykt af ny (paa ny); det hedder nemlig i den:

M. firæ hundrede halfæmtæſinnæ tywæ
paa fæmthæ aar ieg wil ey lywæ
Tha wor thenne Krønnicke tryckt aff ny
wz Godfrid aff ghemen i Kisbmanhaffn By.

Den plattyske Oversættelse af Rimkrønniken svarer derhos overalt til det fundne Blad. Afgjørende ere disse Grunde ikke; enkelte Udtryk, som fol, kunde ikke være uforstaaeligere 1495 end de vare 1493; fordi de forekomme i det fundne Blad kan man ikke slutte til dets høiere Ælde. Udtrykket aff ny gjentages rigtignok i de senere Udgaver (f. Ex. den af 1508 paa Kongens Bibl.), og synes der ligefrem at betyde paa ny; men det forekommer ogsaa i Betydningen: fra ny (Cisterzorden bleff stycteth aff ny).

Saml. Nr. 820 fol.), og i denne nævnes Forfatteren, Broder Niels i Sorø.[1] Ifølge heraf antager Udgiveren, at denne Munk har forfattet eller fuldført Krønniken imellem 1478 (Hanses Giftermaal med Prindsesse Christine) og 1480 (Christian den Førstes Dødsaar). Han skulde da have taget sig for, ved at benytte Saxo eller maaskee Thomas Gheysmers Uddrag, at give en historisk Fortælling for Menigmand i den gamle Folkevises Form. Sprogets formale Karakter er ogsaa hel igjennem omtrent den samme. I Udtrykket er der vel nogen Forskjellighed, saa at det i Rimene om de ældigere Konger lader noget mere jævnt eller prosaisk; men deri finder Udgiveren kun Spor og Virkning af de forskjellige Kilder, Forfatteren har benyttet. Saxo følges Skridt for Skridt indtil Valdemarernes Tidsalder; og Saxos udførlige, pyntelige, blomstrende Fortælling maatte have Indflydelse paa Munkens danske Rim; siden havde han kun magre Klosterannaler. Molbech antager saaledes Skriftet at være fremkommet ligesom i een Støbning. — Af en ganske modsat Mening er Grundtvig. Han antager denne ældste Del af Rimkrønniken, som ender med Christian den Første, for en Samling af flere Værk. At vi nævne en Broder Niels som Forfatter, rejser sig blot af Lyskanders Beretning og af Titelen paa en afskreven platthysk Oversættelse, om hvilken ingen kan sige, enten hvad Gyldighed den har eller hvad den egentlig skal gjælde: Originalen eller Oversættelsen. Hvad der for ham afgjør Sagen er den øjensynlige Skilsmisse han paa flere Steder finder, ikke alene i Henseende til Stavning, Rimvis og andet sligt, men hvad der er mer,

[1] Denſche Cronick Broder Nigels van Sore — Duſſe Cronica is in der Dietmarſen ſchlacht vor Hemmingſtede 1500 van den Ditmerſchen erouert unde auerkamen wurden (Molbechs Udg. S. xxix, jf. Fortalen til Christian den Første hos Molbech S. xlvi).

i Henseende til Sproget, det poetiske Indhold og Udtryk, saa at ingen skal bilde ham ind, at hele den Bog er fra første Færd flydt fra een og samme Pen eller opkommen i een Mands Hjerne. Denne Mening har Grundtvig nærmere begrundet i Anmældelsen af Molbechs Udgave; og da denne findes i et nu hartad glemt Blad, skal jeg meddele det væsentlige af disse interessante Bemærkninger. „Forskjelligheden, ikke blot i Skrivemaade og Versart, men ogsaa i Sproget, og i det poetiske Indhold og Udtryk, gjør det aldeles umuligt, at han, der sluttede Bogen med Rimet om Christian den Første, kan have skrevet den hele." „Bed nu at læse og overveje Bogen, siger min poetiske Samvittighed mig strax, at hvem der rimer:

Som Mester, hin vise Aristoteles,
skrev til Konning Alexandrum
udi sin Bog, i hvo hende læs:
secreta secretorum (Erik Emuns Rim, S. 190),

han barer sig nok for at lade Harald Hildetand rime:

Vi lode lyde Basuner og Horn,
de sloge hinanden, som Bønder slaa Korn.

Men havde een og samme Broder Niels gjort hele Bogen, maatte han dog være Mester ikke blot for begge disse Rim, men for dem alle; snart have rimet som en Mester:

Lykken hun er et underligt Trold,
hun leger med Folk saa mangefold;
med Anlede sort hun somme kys,
med hvidt da giver hun somme Lys (Jærmers Rim, S. 98)

eller:

Avind hun er en udydelig Ting,
sin Slægt vil hun ej spare;
under Skjoldet giver hun Sting,
thi kan man sig ej vare (Harald Oluffens Rim, S. 63)

og snart som en arm Stymper:

Siden beddes jeg til en Jomfru fin,
hun var Markgrevens Dotter,
og fik hende saa til Dronning min,
hun er vel værd det godt er (Christopher Bayers Rim, S. 246)

eller:

Da skreves M fire Hundred og L
efter at Kristus var baaren;
mig drages det end til Minde vel,
sancte Olavi Dag det vaar en (Christians Rim, S. 250)."

„Selv om Versebygning, Ord og Tanker i saa forskjellige Rim kunde være de samme, og selv om der stod et Navn paa Bogen, hvis Ejermand højt og dyrt forsikkrede, han var Manden for det hele, selv da maatte jeg sige: det er umuligt, saa umuligt som at Kukkeren, naar han vil, kan synge som en Nattergal." Heller ikke finder Grundtvig nogen Styrke i den Indvending, at Rimene skulde være bedre og rigere saa langt Saxo gaar. „Valdemars og Absalons Bedrifter maatte i saa Fald have begejstret den fromme Munk ligesaa stærkt som Amleths, Gorm Haraldsens og Harald Hildetands, hvad dog aabenbar er saa langt fra, at Valdemar den Stores Rim er yderst fattigt og i det hele maadeligt, som man kan see af Slutningen:

M. C. firesinnetyve paa det første Aar
efter at Guds Søn fødder vaar,
da gjordes denne Contracten;
men andet Aaret, som der kom næst,
da kom Hælsot og vordde min Gjæst,
han tog fra mig al Magten;

og spørger man, hvad Rimeren veed at fortælle om alle de vendiske Tog og om Arkonas dog virkelig poetiske Indtagelse, da svarer han ganske tørt for Valdemar:

Siden foer jeg ind i Ryland,
og alt det Folk jeg overvand,
jeg lod dem kriſtne og døbe,
efter at Guds Søn fødder vaar
M. hundred paa det halvfjerdeſinne tyve Aar,
derved kan det da løbe."

„Antager man derimod, at det, efter Sagnet, virkelig af Axel har været Munkene i Soer indſkærpet at tage ſig af Fædrelandets Krønnike, og at ifølge heraf hver Munk, ſom kunde rime, har gjort ſit Bedſte for den Konge eller de Konger, der ſtod for Turen, da har man godt ved at forklare ſig den iøjnefaldende Forſkjel baade paa Aand og Kundſkab, og det er da ganſke i ſin Orden, at naar Sleipner ikke var ved Haanden red hver ſin Kjepheſt, og at Rimkrønniken er bleven et Spejl paa Folkelivet, ſom det aftog og uddøde fra Valdemar den Andens Dage til Reformationen." Ogſaa Forfatternes meget forſkjellige Stemning og Tendens har Grundtvig gjort opmærkſom paa. Uligheden imellem Hellig-Kuuds Rim og Oluf Hungers viſer, „at hvert af dem havde ſin Smed, og hver Smed ſit Hoved, ſom han uden Betænkning fulgte. Den ene var en Zelot for Kirkens Perſoner med Tienden og alt hvad dertil hører, og han ſtikker med Ariſtoteles, den anden var en ømhjertet Broder, ſom følte ſin egen Skyld, ſympathiſerede med den angergivne Konge, og giver os et Udtog af Saxos Fortælling, der i Liv og Fynd leder om ſin Mage." — Hertil kommer Sproget, ſom Grundtvig ligeledes finder af forſkjelligt Præg. — Om Rimkrønnikens tre forſkjellige Verſearter, paa hvilke Langebek allerede har gjort opmærkſom, bemærker Grundtvig, at der findes „et, hvori alle Rimene ere mandlige, og følges ad ſom tro Staldbrødre; ſom naar Amleth ſiger:

Jeg tror og veed fuldvel tilgjørſt,
at det er Snildhed alſomſtørſt,

at overſee og gaa fuldſagt,
hvor man kan ej komme frem med Magt;

et andet, hvor der er et mandligt og et kvindeligt Rim om hinanden, ſom to Par Folk; efterſom Frode Oluffen ſiger:

Jeg raader alle, hver og een,
ſom ſkulle i Leding fare,
at de tage ej nygifte Mænd
med dem i deres Skare;
de ere alt heller hos deres Husfrør,
og dem baade klappe og kyſſe,
end ſtaa paa Marken ſom et Rør
for Pile-Skud og Bøſſe;

og endelig et tredie, hvor det kvindelige Rim adſkiller to Par mandlige, ſom en Kvinde der forhindrer Slagsmaal; og ſaaledes ſiger Valdemar:

Det er vel ſandt, i Læſten ſtaar,
at hvilket Rige Uſæme faar,
da ſkal det lægges øde;
det mærked jeg vel, og fik at ſee,
da Danmark fik os Konger tre,
det kunde ej mindre føde.

Mellem disſe tre Slags Vers (paa nogle ſlæbende og ſtødende nær, fremkomne ved Skjødesløshed eller daarlig Afſkrivning), afvexles i Krønniken ſyv og tyve Gange; og det ſaaledes, at fra Begyndelſen til S. 63 herſker det ensrimede, og fra S. 222 til Enden det tverimede Vers uafbrudt, men derimellem afvexle alle tre Verſebygninger med hinanden, og det tit meget pludſelig, men aldrig uden ved et nyt Kongerims Begyndelſe. Dette er i mine Øjne et Billede af de tre Aarhundreder, men for alle Kyndige er det viſt et Vink om Penneſkifte og forandret Smag, ſom man da viſt ogſaa ſkal finde ſtadfæſtet, enten man fra denne Svalegang ſtiger op paa Taget eller ned i Gaarden, op til Aanden eller ned til Ordføjningen." Saavidt Grundtvig. — Disſe Verſe-

arter ere de samme som Kjæmpevisernes. Den førstnævnte er den ældste; dog tør man ikke fra den just slutte til en højere Ælde af Bogens Begyndelse. Sproget deri og Udtryk som „Land to Saſſen" vidne tydelig nok om, at ogsaa Begyndelsen hører til Middelalderens Slutning (1400—1480). At Forfatterne (thi ogsaa mig forekommer det, at det er en Samling, der, ligesom Annalerne, ikke er udgaaet fra een Forfatter) have fulgt Saxo eller nogen enkelt Hiſtorieſkriver, kan næppe antages. Allerede Begyndelsen om Dommere, Vitheſlet o. desl. viser, at det er de gjængse hiſtoriſke Foreſtillinger, som hver har villet meddele paa ſin Vis. Man havde dem paa Latin, paa danſk Proſa; nu vilde man ogſaa give Folket dem paa Krønnikerim. Broder Niels, der efter Lyſkander døde omtrent 1481, kan have ſamlet deslige Sorøſte Munkerim, vel ogſaa ſelv have digtet nogle til. Nærmere lader det ikke til at man kan komme Tingen.[1]

Om denne vor Rimkrønnikes Værd yttrer Langebek (D. Mag. 1, 31—32) ſig ikke ugunſtig: „Rimene ere efter de Tiders Maade ikke uefne, og Materien ikke ubehagelig at læſe, for de mange artige Lærdomme og Ordſprog, Forf. her og der blander ind. Der fattes ikke heller paa rare Ord og Talemaader, ſom kan være dem til Tjeneſte, der dyrke og elſke det danſke Sprog. Næſten enhver Konges Hiſtorie begyndes med et artigt Indfald og Morale." Det er ogſaa omtrent det gode man kan ſige om den. Molbech tillægger den ingen hiſtoriſk Værd, kun ſproglig; Rahbek

[1]) See Molbechs udførlige Fortale til Udgaven; Grundtvigs Bemærkninger i Danevirke 1, 37 og 4, 174, ſamt Anmældelſen af Molbechs Udgave i Ove Thomſens Nyt Aftenblad for 1825, Nr. 13. 15. 16. 17. 18. hvor der tillige findes Bemærkninger om Sproget. Paa de forſkjellige Verſearter har Langebek ogſaa gjort opmærkſom i D. Mag. 1, 28. Nyerup giver Efterretning om Udgaverne i D. Digtek. Hiſt. 1, 19. Om den plattyſke Overſættelſe ſee Falcks Staatsbürgerl. Mag. 6, 601.

siger, som sandt er, at en Munks politiske Vers er ingen Poesi. At nogen i vore Dage skulde læse den, for at have æsthetisk Nydelse deraf, vilde ogsaa være en for stor Fordring. Det tiltrækkende den hist og her har ved adskillige naive Vendinger forstyrrer den atter, naar man vil læse den hel og holden; det naive vækker nu ikke Smil, men stundum endog Latter. En Fremmed, for hvem Sprogets Fortryllelse falder bort, kan derfor ingen Nydelse finde i Bogen; for ham er den kun et literærhistorisk Minde.[1] Som Exempel paa Foredrag og Stil maa tjene:

Ingel Frodes Søn: —

The gamlæ sedher gaff ieg ey gøm,
for skemt oc gamen tha holt ieg them.
Thi fore meg allæ kemper fraa;
hyndh gode Stark odher han giorde oc saa.
I sweriges Rygæ i nogræ aar
tiæntæ han syen i konings gaar.
Om syær tog han ath grwndhe ther paa,
ath ieg skullæ sodan skyeffne faa,
Ath ieg skullæ wære so bly i syndh,
theth ieg skullæ ey leggæ ther paa wyndh,
Ath heffnæ myn kæræ faders dødh,
som han meg offthæ raddhæ oc bødh.
Thi tog han meth syn starka bwl
en pundhær sæck, alt fwl met kwl.
Saa gik han hijd tijl dannmark nedh;
han sadæ han willæ meg herdhæ ther medh.
Han skamedæ meg so lenge meth ordh,
theth ieg sprank offuer mith eyæth bordh.

---

[1]) Marmier (S. 29) yttrer: Il y a dans cette sorte de monologue un certain mouvement, qui plaît au premier abord, mais qui devient ensuite monotone. Du reste, ce livre n'a aucune valeur historique et aucune valeur poëtique; il ne mérite d'être étudié que sous le rapport de la langue, comme une œuvre d'essai, comme un point de comparaison pour les œuvres à venir.

Saa ſlo ieg myn drotnings brødræ ſyw
meth ſtark odhers help, ieg wor ey blw.
Wij ſloæ oc them, the hade meth them,
ther kom ey en tijl lande hiem.
Tha drotninghen ſaa theth byrtings badh,
tha wor hwn ey megeth gladh.
Theth gaff ſtarkodher intheth gem,
men ſættæ hennæ vndher ſyn belthe rem,
Alth ſom en hønæ meth howeth och hals;
ſaa giorde han ſeg for wthen fals;
Han giorde ſeg tha ſaa megeth indh,
at hwn myſthæ tha bode liff oc ſindh.

Oleff Hwngær — —

Om iwle affthen, theth ſywende aar
ſom ieg theris konning waar,
Tha hade ieg ey wthen leffue tre;
thi wor meg i myt hiartæ we.
Jeg ſettæ meg nedh meth hand wndher kynd;
ieg tijl gud badh meth myn ſynd,
Ath han ſkullæ kaſte meg hæffn oppaa,
och offuer mith folk meſkunde ſeg ſaa.
Wor herre han hørde myn bøn ſaa brath,
ieg bleff ther dødh then ſamme nath.
Twſende halfæmteſynnetiwæ oc v aar
æffther ath gutz ſøn fødher waar.

26. Verdslig æventyrlig Digtning: Æventyr. Eufemiaviſerne, og lignende Digtninger. Gudelig Poeſi: Ældſte Pſalmer og andre gudelige Rim. En fortabt Sjæls Klagemaal. Hr. Michael.

Foruden de nysnævnte Dyre- og Fuglerim findes der en Del andre poetiſke Frembringelſer af verdslig Tendens, der imidlertid alle ere Overſættelſer af den ſydlige romanſke Literatur.

I Proſa: Et Æventyr om Diderik af Bern, og et andet om Tungulus (anført hos Molbech om danſke Haand-

ſkrifter i Stokh. i Hiſt. Tidsſkr. 4, 160, jf. Sv. fornskrifts. saml. 1 D. 2 H. S. xlix). Derved er dog at bemærke, at de, ſom have ſeet disſe Æventyr, ere uenige om Sproget deri; nogle ſige det er danſk, andre at det er ſvenſk. (En Prøve findes ſidſtanf. St. S. 46 af Tungulus; den er ſvenſk). Derhos den taalmodige Greſildis Hiſtorie (i Haandſkriftet i Linköping, ſamme St. S. xlviii); og rimeligvis vil der findes flere lignende.

Mærkeligere ere de rimede Æventyr, der ere bekjendte under Navn af Eufemiaviſerne, og lignende, der høre til ſamme Kreds. De egentlige Eufemiaviſer ere tre: Ivan og Gavian, Hertug Frederik af Normandi, Flores og Blanſeflor. De kaldes ſaa efter den norſke Dronning Eufemia († 1312), der omtrent 1300 ſkal have ladet dem overſætte paa Svenſk eller Norſk. Derom have Meningerne været delte.[1] Os vedkommer denne Strid mindre, da der ingen Tvivl kan være om, at de danſke Overſættelſer ere fra en ſenere Tid. Disſe Digte findes i to Haandſkrifter i Stokholm (K 4 og K 47, Beſtrivelſe og Prøver i Nyerups Reiſer til Stokh. S. 89; hos Molbech i Hiſt. Tidsſkr. 4, 152. 162; og i Sv. fornskrifts. saml. 2 D. 4 H. S. cviii—cxxi og cxxii). Deri findes foruden Eufemiaviſerne ogſaa andre: Diderik af Bern eller Dvergen Laurin; Jomfru Conſtancianobis (Parthenopex de Blois); om en Konge (eller Dronning) i Polen og en Konge af Bøhmen eller den kyſke Dronnings Redning. — De danſke Eufemiaviſer beraabe ſig, ligeſom de ſvenſke, paa Dronning Eufemia, og ſige, at de ere digtede 1302—1303, ſkjøndt det i Frederik af Normandi hedder:

---

[1]) See om disſe Viſer Sv. fornskrifts. saml. 1 D. 1 H. Indledningen; og Jon Sigurdſons Bemærkninger i Annaler for nord. Oldk. 1850, S. 113 og Tillægget S. 362.

Thenne bog som i hawe hørdh
then hawer keiser Otte giord
och wenden aff walskæ i tyske maal —
nw ær hwn wend i staked timæ
jen annen tid sat i rijmæ
aff tysk och i danskæ twnge. (Nyerup, S. 94. Molbech, S. 155).

Derimod tilstaa de andre, at de ere yngre; Jomfru Constancianobis eller Personober siger, at hun er rimet 1484 (Nyerup S. 96, Molbech S. 157), og den om Polen og Bøhmen angiver ikke blot Tiden, men ogsaa Rimeren:

Thenne bog worte dickt och giord for snijme
Oor effter gusz fødelsæ tijmæ
twsind firæ hwndret och firæ sinds tywe
pa thet tridiæ, jech wil ey lywæ,
tha worte hwn fyrst skreweth och giordh,
som i allæ hawær seet och hørdh.
Hwo hans naffn wil wede,
Jep Jensen mon han hiedhæ,
then som bogen satte i rijme,
Gud vndæ ham roo ewinnelig tijme. (Nyerup, S. 99, Molbech, S. 157).

Det vigtigste af disse Haandskrifter, K 47, synes, efter Sproget at slutte, at være skrevet i Jylland.[1]

Flores og Blanseflor er ogsaa trykt hos Ghemen, Kbh. 1509 (et defekt Exemplar findes paa Kongens Bibl.).[2]

Skjøndt disse Viser ikke ere originale, vil der sandsynligvis i dem findes i det mindste enkelte Partier, der enten for Sprogets Skyld eller for Behandlingens Naivetet for-

[1]) Nyerup, Rejser til Stockh. S. 89 og Historisk-stat. Skildr. 2, 210. 471, nævner et Skrift paa danske Vers om Hr. Ivan, som var i Rostgaards Bibliothek, men siden er forsvundet.

[2]) jf. Sigurdson i Annal. for nord. Oldk. 1850, S. 113 og Nyerup i D. Digtek. 1, 104.

tjene, ligesom de svenske, at drages for Lyset. Her meddeles nogle faa Sætninger, der kunne tjene til at vise Forskjellen mellem de svenske (tagne af Iduna, 9—10 H.) og de danske (tagne af Nyerups Rejser):

Af Hertug Frederik:

Et ewentyr tha (?) begynes heræ,
willæ i høræ hwræ thet æræ,
tha ma i hæræ forstandhæ
hwadh the haffdhæ ther til handhe.
Thij aff konnigh Artus seye kwnne,
i hans daghe man (?) thet fwnne,
thet man inghen herræ wistæ
meræ ewentyr ath fræsthæ.

I den svenske: Eet æwintyr thet byrias hær,
wilin ij høra huru thet ær,
tha maghin ij hær forstanda
hwath the hafdho ther til handa.
The af konung Artws sighia kunno,
om hans dagha mæn thet funno,
thet ængin herræ the wiste,
ther flere æwintyr fristæ.

Af samme: Tha skiedhæ saa pa jen stwndh,
han redh ath jeyæ i jen lwndh;
them tøtte thet weræ jeth høweligt gamen,
the slowe thieres hwndhæ the løbæ samen;
the løbe icki vdhen jen agers bredh,
the wendhe them effther then samme leedh.

I den svenske: Nu kom thet swa a een stund,
han reedh at iægha ij een lund;
— mz mykith gny ok margha saman,
ther aff haffdho the herra gaman,
the slogho thera hunda ok loto them løpa —
the lupu eij een aker breedh,
the wænde thaghar a then sama leedh.

Af ſamme: Ieth halsbondh haffdhe han fyrst aa,
thet rigeste man met owen saa,
ther til too hwoser the war hwidhe,
the war giordh meth mygel flijdhæ,
hans hilm war hwidh aff stol och hordh.

I den ſvenſke: Een wapnrok hafdhe han opa,
thæn rikaste ther man æ sa,
ther til twa hosur, the waro hwiit,
the waro giordha mz mykith fliit,
hans hiælpm war badhe hwiit ok hardh.

Slutningen af Ivan og Gavian:

Eufemia dronning, thet mowe j tro,
lodh thenne bogh omwindhæ saa
aff walskæ twnge oc pa wort moll.

I den ſvenſke: Eufemia drötning, thet magen i troo,
loth thesza bokena wända swa
aff walske tungo ok a wart maal.

Af gudelig Poeſi ville vi først bemærke de Levninger, der hist og her kunne findes af Pſalmer og aandelige Sange til Jomfru Maria og Helgene, og iſær ere bevarede i katholſke Bønnebøger. Det er ſandſynligt, at en Del af dem ere fra Tiden før 1500. Forfatterne ere ubekjendte; i det mindſte kjender man kun een af Navn, frater Petrus, Peder Reff Little; hans Levetid er ikke bekjendt. Prøver af deslige findes i Begyndelſen af Brandts og Helwegs Pſalmedigtning. Karakteriſtiſke ere Marieviſerne, formedelſt den Elſkov, der i dem udtaler ſig, og de Viſer, hvori Latin er blandet med Modersmaalet (f. Ex. Nr. v og Nr. ix).

Ogſaa i andre gudelige Skrifter findes Rim indlagte, f. Ex. i De femten Tegn (Hære begynnes de fæmthen teghen før en wors herre ſtrenghe dom ſcall komme Som ſanctus paulus, ſanctus hieronimus och ſanctus gregorius ſtrifwe i theris bøgher) trykt hos Ghemen 1509 (et Exemplar paa

Kongens Bibl.; jf. Nyerup i D. Digtek. 1, 123). Tegnene selv og Slutningen af Bogen ere Rim i den da brugelige Sprogform; f. Ex.

Thet meignæ haff thet gaar oc bort
saa næderlig at mæn wed ey hort —
Oc alle then fagard ther iorden af seg teer
thet worder tha alt til then sortæ leer —
Then tindæ dag scal hswæ falle
oc ryglæ neder met alle.

Et lignende Rimeri er En fortabt Sjæls Klagemaal paa Kroppen, trykt hos Ghemen, Kbh. 1510 (optrykt af Weber med Ordforklaringer i Ny D. Mag. 2, 321). Forfatteren (til den latinske Original?) heb Bernhard, Mester i bogelig List (magister artium). Den er, som flere af disse Skrifter, ogsaa til paa Svensk; og Sammenligningen med den svenske giver Oplysning om to Ting: hvor uendelig slette de første trykte danske Bøger ere, og at flere af dem, der hidtil have gaaet for Originaler, ere oversatte af Svensk; med denne er det ligefrem Tilfældet.[1]

---

[1]) Den svenske Bearbejdelse, der omtales i Sv. fornskrifts. saml. 1 D. 1 H. S. xxv, 2 D. 4 H. S. cii, er udgivet i en Universitetsdisputats af Modigh (præside Schröder) Contentio inter animam et corpus, Holmiæ 1842. Sammenligning med den danske viser, at denne er taget af den eller af en lignende svensk. Det sees af Rimene: den danske rimer ieg og sag, i den svenske iak og sak; fræmme, bomme, froma, doma; til meg og thine, til min og thin; ja beholder endog Endelsen for at faa Rimet med: hannum og i vanum; eller kaster Endelsen bort, forbi det andet Rim ikke kan beholde den: stunne og lunde, stundom, lundom; eller beholder en ellers usædvanlig Form: kan og wed han, vid han o. s. v. Ligeledes har den beholdt svenske Ord, som liiſnede werden for teg saa, sv. lismade. Fejlene ere utallige, som fwl samme, for fulsan (fuld sande); sielen for siælffwan (selve), til sijden for til synda (til Synder), o. s. v. Heri ligger en stærk Advarsel, kun med streng Kritik at benytte deslige Skrifter som Kilder til Kundskab om det danske Sprog.

Medens disse og lignende gudelige Digte, der formedelst deres Indhold bleve tilsidesatte og forstudte i Reformationstiden, og derfor ere komne til os i en temmelig bedrøvelig Skikkelse, næsten ikke yde anden Interesse end den sproglige, møde vi dog paa denne Tid een Digter, der med Rette kan kaldes sin Tids Kingo, og som har efterladt os nogle Rimværker, der kunne kaldes Katholicismens Svanesang: Hr. Michael, Sognepræst til St. Albani Kirke i Odense. Hans Rimværker (paa ny udgivne af Molbech, Kbh. 1836) indeholde tre Digtninger: 1) Om Jomfru Marie Rosenkrands og dens Broderskab eller Marie Psaltere. Anledningen dertil er taget af Alanus de Rupe (fra Gallicien? eller) fra Bretagne (f. 1428, † 1475), der drog igjennem flere Lande for at udbrede Jomfru Maries Dyrkelse og Rosenkrandsens Brug. Hans Skrifter bleve først udgivne efter hans Død; hans Materia quædam brevis de Psalterio Virg. Marie, som blev trykt 1498 i Sverrig, synes at være den, som Hr. Michael (S. 24) citerer: in materia Alani super psalterium virginis gloriose, men der haves ogsaa ældre Udgaver. I alt Fald viser denne nordiske Udgave, at Opmærksomheden paa hans Skrifter ogsaa i de nordiske Riger var bleven vakt; og dette kan man bringe i Forbindelse med den eneste Efterretning, vi have om Hr. Michaels Digt, at han gjorde det for Dronning Christines Børns Skyld, formedelst hendes Raades Sendebud til ham Aar 1496 (Povel Ræffs Beretning i Udgaven S. 124). Det er trykt i Kjøbenhavn hos Povel Ræff 1515.[1] 2) De creatione rerum,

[1]) I min Sproghist. 1, 208 har jeg som Trykkeaar for Hr. Michaels Skrifter ogsaa angivet Aaret 1496. Det er meget muligt, at jeg deri har fejlet; jeg skulde kun have sagt, hvad der foresvævede mig, at Digtet om Marie Rosenkrands blev trykt ved samme Tid det blev forfattet. Da Povel Ræffs Udgave udkom 1515,

om Skabelſen og Syndefaldet, og 3) De vita hominis, om alt Menniſkens Levnet. Begge ere trykte i Kjøbenhavn hos Povel Ræff, 1514. Diſſe tre Digtninger ere vel udgaaede fra latinſke Originaler, hvis Indhold Digteren har haft for Øje, og ſom tildels ere aftrykte med; men de ere dog hverken Overſættelſer eller Omſkrivninger, men fri poetiſke Arbejder, ſom ved deres Originalitet, deres techniſke Behandling, og den dybe Følelſe, der gjennemtrænger dem, ere for denne Tid noget højſt paafaldende.[1] En levende Foreſtilling om denne Digters Ejendommelighed kan kun erholdes ved længere Uddrag; jeg maa derfor lade mig nøje med nogle faa Stykker ſom Exempel paa hans Diktion:

S. 38. Nar ſiælen ſeer thet maa nw wæræ,
at hwn ſyt himmerighæ ſcal ombæræ
och faræ met dieffflæ ledhæ,
hwn bander then Gud, ſom hennæ ſckaab,
ſom hennæ gaff liiff och and och daab:
Gud wordhæ them allæ wredhæ.

---

var Hr. Michael død; det ſees tydelig af Efterſkriften; men Bogen blev trykt medens Forfatteren levede. Ræffs Udgave ſynes kun at være et Optryk af en ældre trykt Bog, hvori Hr. Michael har tilſkrevet den Bemærkning om Dronning Chriſtine. Flere mindre Mærker, f. Ex. ſtrax i Titelen: in danica lingua copulata noviter et impressa, og Efterſkriften (S. 123) Tetrasticon translatoris ad impressorem, antyde, at den blev ſkreven og trykt paa een Tid, at Forfatter og Bogtrykker vare ſamtidige. Og ſaa hedder det udtrykkelig (S. 8):

at wi ſcullæ ther vti ey wanſckæ,
tha haffuer ieg trycht thennæ bog paa Danſckæ
al tingæſt vth at tydhæ.

Denne Underſøgelſe vil ikke være uvigtig i vor Bogtrykkerkunſts Hiſtorie. Har Hr. Michael ſtrax ladet Bogen trykke, ſaa hører den da ogſaa egentlig hen til den nyere, den trykte, Literatur.

[1]) Arsbo (Hexaemeron d 4) ſiger ogſaa:

Hr. Mickel ſtref med lof Fru Mari Pſalterbog
paa gammel Vis og Stil, en ſkion Poet og klog.

Som mig haffuer afled til wærdzens nød,
ieg ſcal nw taalæ then ewighæ død,
myn fader och myn moder,
ieg biwder nw allæ godhæ nat,
for mig er glædhen wordhen fat,
myn ſøſter och min brodher.

Thet war fuld ildhæ at ieg wort qwig,
for Gud han haffuer forbandhet mig,
Jodut offuer ſwædan mødhæ!
Jeg ſcal alt brændhæ vti hælffuedes grwnd,
baadhæ dag och nat och tijd och ſtwnd,
til kroppen ſtaar vp aff dødhæ.

Sidhen ſcullæ wij baadhæ ſamen igeen
til ewig plaſſuæ och hælffuedes myeen
wor pynæ fangher aldrig ændhæ.
Met nød och twang och hælffuedis ild
i pynæ, ſom er mangfold och gild,
ſcullæ vij oſſ ſamen wændhæ.

O menniſckæ ſom er ſckapt af iord
læg paa tith hiarthæ theſſe græſeligh æ ord,
reed tig mod dødzens kommæ.
Met ſwck och graad och ſckrifftthæmaal,
før dødhen ſckiæncker tig ſyn bceſckæ ſckaal,
ſwo lønligh æ æræ gudz dommæ.

S. 75. Huo lenghæ haffuer mødhet told ſyndzens tørſt
aff gyræ och ſynder fleræ,
læſſæ the themæ pſalteræ om daghen førſt,
til ſyndhen wændes the ey meræ.

Al wærdhen weeſnes i theres bryſt,
gud giffuer them lockæ och frommæ;
tog ſyndhen haffuer them længhæ krydſt,
til wænſckaff met Gud the kommæ.

S. 179. Uærdzens leefneth er ligherwlis
ſom then ther byggher paa en ijs,
och achther ther længhæ ath bidhæ:
Eth wædher kommer, ſlaer ijſæn ſmaa,
then bygning kan ther ey længhe ſtaa,
han tagher tha til at ſckridhæ.

Jeg trodhæ paa wærdhen, ieg tørſtæ ey wedh,
ſeer til huar dødhen haffuer ſlaghet mig nedh;
om ieg nw waræ i liffuæ,
ieg wildhæ heldher krubæ i oermæ lighæ
end ieg noghet mænniſckæ wildhæ ſwighæ,
hær maa ieg ligghendæ bliffuæ.

S. 181. Nw blæſes then liwd, ſom tiedhæ før,
hwn høres fran wæſther til øſther och nør,
ieg ſchal ſtaa vp aff dødhæ.
Dudhen giffs om the paltughæ been,
for domeræn ſchal ieg gaa igeen,
hwerth hiarthæ maa ther foræ blødhæ.

Ogſaa med Henſyn til Sproget yder denne Forfatter et klart Udbytte; man ſeer tyſke Former, ſom dem med Forſtavelſen be-, og tyſke Ord, ſom ſeydhen ſpil, Strengeleg, blandede med gamle danſke Ord og Talemaader, der næſten ſee ud ſom de vare islandſke: wæd, Pant; wrag, Hævn; wolk, Omtumling; hæggomsordh, forfængelige Ord; høthæ, true o. m. fl.[1]

27. Peder Laales Ordſprog.

Endelig haves der et Skrift, der oprindelig tilhører Middelalderen, men er af en ganſke anden Art: Peder Laales Ordſprog. Om dets Forfatter, Petrus Laale

[1]) See iøvrigt om Hr. Michael: Molbechs Fortale til Udgaven; Harboe i Dän. Bibl. 2, 279. 320. D. Digtek. Hiſt. 1, 51. 79. Marmier S. 30.

eller Petrus de Laale, Petrus Legista Laglandicus, vides der meget lidet, i Grunden kun hans Navn. Hvitfeld siger, at han var af Adel, Landsdommer i Halland, og blev begravet i Halmstad Kirke. Bussæus, at han var af en adelig Slægt i Halland, men kaldes legista Laglandicus, fordi han var Landsdommer i Laaland. Det sidste antager ogsaa Langebek. Efter Lyskander var han en Lollik, gik i Skole i Roeskilde, og er begravet i Halmstad. Resen beretter, at han har hørt af sin Svoger Biskop Villadsen, at han har hørt af Rektor Calundanus, at han har hørt af lærde Mænd, at Peder Lolle laa begraven i Roeskilde Skoles nederste Klasse. Peder Syv, der gjør ham til Landsdommer i Sjælland, bekræfter, at han ligger begraven i Roeskilde Skole, hvor endnu vises hans Ligsten. De danske Lærde have saaledes, som Marmier udtrykker sig, søgt at oplyse, hvor han var begravet, da de ikke kunde angive, hvor han havde levet. Nyerup bemærker, at han maaskee kaldtes legista blot efter Bogens Begyndelse: a methodo legis. Det er ikke usandsynligt, da han ogsaa kaldes justissimus legifer et divinarum virtutum optimus præceptor, med Hensyn til Ordsprogenes Indhold, ikke til Samlerens Stilling. Og uden Tvivl var han hverken mere eller mindre end en ansect Skolemand, eller en af Undervisningen fortjent Gejstlig, da han ogsaa kaldes artis grammaticæ notabilis interpres.[1] Der

[1]) Ovenstaaende Benævnelse i den ældste Udgave forekommer som Titelen paa et Skrift, der tillægges Peder Lolle: Artis grammaticæ notabilis interpres. Daventr. 1508. 4to. Det anføres hos Worm efter Bartholin. de script. Dan., ligeledes i Worms Skolehist. og i Pontoppidans Annal. 2, 307; men Nyerup nævner det ikke. Den nøjagtige Angivelse maa forbavse; men da der overhovedet, efter Werlauffs velvillige Meddelelse, ikke findes nogetsomhelst Skrift trykt i Deventer 1508, maa dette Skrift uden Tvivl anses for en literær Fejltagelse.

gives en hiſtoriſk Petrus Lolle, men ſom ikke ſkal være ham; han blev Abbed i Sorø 1444. Og hvorfor ikke ham? Vor Laale maa, efter Werlauffs Bemærkning, ifølge den Maade, hvorpaa han omtales, have levet længer tilbage i Tiden, og kaldes Danorum lux et doctorum virorum evidens exemplum. Det var en Lærd.

De ældſte Udgaver ere: Den af Univerſitetet beſørgede: Incipit justissimus legifer et divinarum virtutum optimus præceptor Petrus Laale, Hafn. 1506, 4to. per quendam Gotfridum nomine Gemen. (Et Exemplar paa Univerſitetsbibl.) Heri hedder det om Bogen: hic liber satis utilis est et in scholis valde communis, nunc vero per doctos viros in universitate Hafniensi diligenter correctus. Nyt Oplag, 1508. (Et Exemplar paa Kongens Bibl., et defekt paa Univerſitetsbibl.). Chriſtiern Pederſens Udgave: Petri Legiste Laglandici Parabole sententiose et argumentose cum familiari explanatione tam dacica quam latina. Impressa in ædibus Ascensianis anno salutis humanæ MDXV ad nonas Martias. ſtor 8. (Exemplarer paa Kongens Bibl., Univerſitetsbibl. og i Karen Brahes Bibl. i Odenſe).[1] — Optryk af de danſke Ordſprog af Skaaning 1614 (forſvundet) og ny oplagt 1703. — Nyere Udgaver: Fuldſtændig af Nyerup, Kbh. 1828; af Ley, Kbh. 1842 (kun de danſke ordnede efter Indholdet).

Bogen var en Skolebog til at lære Latin af, men den hørte til dem, ſom vi allerede have ſeet Chr. Pederſen klage over, at man nemlig af den og Konſorter aldrig kunde komme til ret Fundamente til enten at forſtaa eller ſkrive nogen ret

[1]) Diſſe Udgaver ere ſtore Sjeldenheder. I Tychonii Idea consummati episcopi, trykt i Kbh. men holdt ſom Tale i Viborg, forekommer: Petri Lolle vel Legiferi Adagia, quorum exemplar Parisiis 1515 impressum, apud Ampliss. Moineshenium in hac urbe exstat. (Giesſings Tychoniana 2, 224).

Latine. Christian den Anden vilde have dem brændte.[1] Peder Laale var sejlivet,[2] og har til Lykke holdt ud til nu. De latinske Ordsprog i leoninske Vers staa foran, og ere ordnede efter Alfabetet; paa hvert latinsk følger et tilsvarende dansk. Latinen var altsaa Hovedsagen. Denne Latin er af en egen Art. Christiern Pedersen har allerede i sin Udgave gjort den Bemærkning, at de latinske Ordsprog ere fra Frankerig (ut credam autorem fuisse Gallum aut in Gallia versatum, nam multis vocabulis gallicis, non latinis utitur); en Opvarter hedder garcio, Krig gverra, et Forraadskammer grangia, en Nar follus, ringe bassa; ja i nogle Ordsprog maa man bruge den franske Udtale, for at de kan rime: vix pisces grandes de parvo gurgite prendes (Nyerups

---

[1]) Oc alle gamle Alexandri Bøgher, Puerilia met Faceto, Per Laale, Equiuocationes Matthæi, Sinonima Britonis, Joannes de Garlandia, Grecista, Labyrinthus, oc alle andre gamle Bøgher, them skulle de antworde wor Skultus, och ladhe them brende. (Christ. den Andens Skolestikkelse. D. Mag. 6, 366). Ak, hvor vil det gaa vore Skolebøger, naar der engang kommer en Christian den Anden over dem!

[2]) Endnu i Komedien Kortvending (D. Digtk. 2, 118) lægges følgende i Munden paa en Sognepræst:

En Stund var jeg en vældig Klerk,
som føres kunde i Messeværk,
der jeg maatte bruge min gamle Latin,
de Dage var jeg en Klerk fuldfin.
Den gode Peder Lolle er nu foragt,
som alle Skoler holdt ved Magt.
Salige maatte de Dage vel være,
den Tid man kunde Peder Lolle lære,
som jeg haver gjort der jeg var Barn,
da fandt man Klerke og ikke Skarn. —
Andre Bøger have de optaget,
hvilke de nu Poeter kalde,
jeg veed ikke Navn paa dem alle.
Een veed jeg heder Virgilius — —
De holde Peder Lolle for kunkelfus.

Fortale S. x). Saa mener ogsaa Nyerup (Fortalen til hans Udg. af Peder Syvs Ordsprog, S. vi), at Peder Laale har brugt de danske Ordsprog til at oplyse de elendige, smaglose, næppe alle af ham selv opfundne, men snarere af een eller anden Munk, rimeligvis i Frankerig fabrikerede, rimede latinske. Eller og Peder Laale, der sagtens havde studeret i Paris, og andre have bragt dette smukke fransk-latinske Sprog hjem med sig. Imidlertid gjælder ikke det om den hele Samling. Nogle Ordsprog ere tagne af Horats, Ovid, Phædrus, som Nr. 84. 85. 87. 409. Her er det tilsatte danske Ordsprog en Forklaring eller Efterligning, og bærer Præg deraf; f. Ex.

A bove majore discat arare minor,
Aff thet sthore nødh nømmer thet mindre at drawe.
Arbore de dulci dulcia poma cadunt,
Goth Træe bær gerne godhe æble. (ellers Frugter).

Her have vi altsaa ikke ægte gamle danske Ordsprog, men Oversættelser af latinske. At Samlingen af de latinske var den oprindelige, og at den for Latinens Skyld blev til, sees ogsaa deraf, at det samme danske Udtryk forekommer flere Gange, medens Latinen varierer. Her har Samleren seet sig om efter flere lignende danske, men har ikke kunnet finde uden det samme. F. Ex. Nr. 102. Belliger athleta victrice cadit sine meta og Nr. 786. Pompa gigantea perdit sub strage trophea gives begge ved: Kemper fallæ alle seyerløsæ. Ligesaa tjener: Thet er ont (ell. ilt) i hwsæ, som engen er kusæ (ell. ræthslæ) til at forklare: Nr. 116. Bella gerunt mures, ubi murilego caret ædes; Nr. 299. Est domus ingrata, ni dominante rata; Nr. 307. Est laris ordo foris, ubi non est larva timoris, o. s. v. Eller skulde man tænke sig, at det har været en Skoleøvelse, at tage et dansk Ordsprog, og saa see at faa det udtrykt ved flere latinske Rim? Thi flere af

disse see virkelig ud, som om de vare sirligen lavede efter de danske. Dette fører os til den modsatte Maade, hvorpaa Ordsprogene bleve opfattede: at de danske gik forud, og de latinske fulgte efter. Nogle ere virkelig saa ægte danske, at de maa være de oprindelige. Hertil høre nu ligefrem de første Lovordsprog:

Nr. 1. Meth laaw scal man landh bygghæ,
A methodo legis terræ status hæret et ægis.

Nr. 2. Wore eth laaw i landhe, thaa toghe hwer som finghe,
Ad nutum raperet quivis nisi lex prohiberet.

Nr. 3. Saa gaar laaw som hwn haffwer thow,
A vi faultorum dependet lex populorum.

Ligesaa Nr. 12. Laan skal gaa lackeløsth hiem,
Absque nota satirę debent concessa redire.

Nr. 140. Syn er sawæ rigesth (Syn gaar for Sagn),
Certius auditu fit quod visus scio scitu.

Nr. 393. Bar er brodherløs man,
Fratribus orbatus est pro nudo reputatus, o. s. fr.

Om Skolen minde ogsaa nogle; der ere de dannede paa Latin, og saa oversatte paa Dansk, eller omvendt?; som

Nr. 94. Bacchi restrictu falco, brunellus in ictu,
bos erit in victu puer, ut vervex in amictu,
Barn scal haffue dricke som een falck, hwg som een asen,
fødhe som nødh oc klædher som een wædher.

Af disse Bemærkninger følger altsaa: Man har til Skolebrug samlet allehaande latinske Ordsprog, allevegne fra, en Del fra andre Samlinger eller franske Skoler, nogle fra klassiske Skribenter, endog fra det gamle Testamente (Nr. 141), fra den kanoniske Ret o. s. v. Danske Ordsprog og Talemaader har man derhos i Skolen forvandlet til latinske, og andre har man sat sammen i Skolen selv. Og alt det blev ordnet efter Alfabetet, for at tjene til en latinsk

Skolevelse. Det er nu ikke een Mands Værk, ikke skeet paa een Gang. Peder Laale har gjort en saadan Samling (den ældste Udgave kalder ham autor et compilator); og til den er føjet senere Tilsætninger. Christiern Pedersen har allerede bemærket det (Nr. 66).

Latinen var den Gang Hovedsagen. Nu vende vi Tingen om. De latinske Talemaader og deres Oprindelse have ingen Interesse for os, uden for saavidt de kunne oplyse de danske. I dem have vi den ældste Ordsprogsamling, som nogen nyere europæisk Literatur kan opvise. „Denne uskatterlige Samling af Bidrag til Kundskab om dansk Folkefilosofi, det gamle Sprog og Sæderne, er upaatvivlelig for største Delen Nationens urældgamle Ejendom." Hvis ikke Nyerup havde sagt det, kunde dog hver see det med et halvt Øje. Skolebogens Ælde og Ordsprogenes Ælde ere to ganske forskjellige Ting. Det første i Samlingen er Begyndelsen af Jyske Lov, og forekommer allerede i Njála. Det andet og tredie ere ligesaa bekjendte Lovudtryk. Mange godtgjøre deres Ælde ved deres Rimstave eller Rim eller forældede Ord, og forekomme tildels i Sagaerne. Men med alt det siger dog Nyerup: for største Delen. Altsaa ikke alle. Hvilke da? Derom vil man aldrig komme til Kundskab ved den Maade, der hidtil er brugt, ved at anstille Sammenligning fremad, med Vedel, Peder Syv og andre nyere; Kundskaben om, hvilke Ordsprog der ere ægte danske og skylde Nyrden selv sin Oprindelse, kan kun vindes ved at gaa tilbage i Tiden, ved at opsøge de efter deres Ordlyd og Tanke tilsvarende Ordsprog hos Saxo, der har en saa uendelig Rigdom deraf, i Eddaerne og i Sagaerne; og ved at see dem nøjere efter i deres Ord og Bygning. Fordi et Ordsprog staar hos Peder Laale, er det endnu ikke ægte dansk. Samlingen maa renses med Kasteskovlen. Den vil da svinde betydelig ind. Ikke saa

libet endda vil forſkydes ſom intetſigende, f. Ex. Nr. 228. Tw ſcalt althyd hobes tijl thet bæſthe. Adſkilligt, ſom vil danne en Afdeling for ſig, er indkommet i Middelalderen; f. Ex. Nr. 378. Kircken ær wiidh, tog ſiwngher præſthen i then eene ændhe; Nr. 29. Walſker plandz gør glader Dandz. Men der vil dog blive en rig Høſt af Oldtidsminder. Da vil endelig Sproget viſe ſig paa een Gang i ſin Ælde og i ſin Overgang; Ælden holdt ſig i Ordſproget, men Formen maatte give efter for Tidernes Tryk. Mange kunne tjene til Exempel derpaa; ſom diſſe:

Nr. 8. Man ſcal ſaa leffwe, ſom paa landh ær tiidh;

Nr. 25—26. Madt haffwer mendſte (menſke), Hoo giffwer dwmme laam;

Nr. 186. Joordh ær altiidh frooſen for dtreffnæ ſwijn,

og Nr. 1076. Thør weedh gør trewen ſtegheræ;

Nr. 204. Onth ær med ramme (ſtærcke) reeb at drawæ;

Nr. 313. Man gaar gernæ offwer gaarden, ther ſom han ær laweſth;

Nr. 356. Ee faller af fattelds hyrdhe;

Nr. 404. Bædræ er fey man i hwſſ æn vdh ſwſſ (Saalænge der er Liv er der Haab);

Nr. 465. Glwæ ære gæſthens ſwæ;

Nr. 484. 729. Werdhen ær williæ-drw;

Nr. 495. 943. Offthe ær (i) hwldh hørelſæ (hørendæ) nær;

Nr. 581. Rødn ær goodh drængh,

og Nr. 257. Lidhen ær wiliæ rødn, waar thet ey vdhen en bødn;

Nr. 968. Geenſtij wordher offthe glæppæſtij;

Nr. 971. Laaſſ gør hijoon ſaathe;

Nr. 975. Offthe ær hwyn (Hvin) vndher hwith lyn (Lin);

Nr. 1156. Faa widhe thijendhe mandz tørff (tarff);

Nr. 1163. Stwndom faller oc ſtwndom flødher; o. ſ. v.

Der er vel gjort adskilligt, men endnu ikke nok, til at oplyse disse ærværdige Levninger. Nyerup har arbejdet trolig, og ingen skal anke paa, at han ikke gav mere, end hans Dage formaaede. Rask aabnede sin rige Sprogkilde, men den kom kun til at flyde i en kort Anmældelse (Literaturbladet Nr. 11—12), der ikke kunde udtømme Æmnet. Ley har haft god Forstand paa adskillige. Men der findes endnu nogle, der hverken med Hensyn til Meningen eller enkelte Ord ere ret oplyste.[1]

28. Middelalderens literære Levningers Ødelæggelse. Deres Vigtighed for den nyere Literatur.

Ved denne Vandring igjennem Middelalderen have vi taget de vigtigste af dens Levninger i Øjesyn. Udbyttet

[1]) Om Peder Laales Person ere Vidnesbyrdene samlede i Nyerups Fortale til hans Udgave; jf. Artiklen Petrus Laale i Nyerups Librorum etc. notitia S. 56; og Giammii Oratio S. 509. Samt Worms Skolehist. S. 379. Hvitfeld omtaler ham under Aar 1443; Peder Syv i Fortalen til Ordsprogenes anden Del 1688, og i Betænkninger over det cimbriske Sprog S. 80; Langebek i Script. 4, 537; Lystander i Script. Dan. i Westphalen, Monum. 3, 483; Resen i Fortalen til Edda. Busæus har i et Exemplar paa Kongens Bibliothek, Udgaven 1515, skrevet paa et løst Blad: Autor hujus libri vulgo vocatur Petrus Lolle danice et latine Petrus Lollichius, sed frustra et falso, nam agnomen ejus erat Lalle, familiæ Nobili in Hallandia peculiare, ex qua erat oriundus. Vocatur hic Legista Laglandicus, ab officio, quia erat Prætor sive Judex Provincialis o: Landsdommer, in Laallandia. Fuit alius, qui vocabatur Petrus Lolle, hic anno 1444 Abbas Sorensis electus est, vid. Hvitfeld in vita Christophori Bavari. Derunder har Langebek skrevet: Hæc ad mentem Andreæ Bussæi, cujus manu sunt scripta, sed non satis aliis probata. — Af Navnet Laale kan ingenting sluttes; det er et Tilnavn som Jyde o. desl. En Mathæus dictus Lalæ (udenpaa Brevet: Matis Laalæ) nævnes i et Skjøde 1306 (Weinwichs Beskr. over Stevns Herred, S. 71—72). — Marmier omtaler Samlingen S. 28: Il y a dans ces proverbes un grand mérite de naiveté et de concision.

synes ringe. Det bedste der var er maaskee forgaaet. Enhver Tid og enhver Stand har arbejdet paa at ødelægge det; og med Ligegyldighed forenede Naturulykker sig, for at udslette Fortidens Gjerning. Hedningen frededе om alt hvad der havde været Fædrene helligt; de Kristnes Fanatisme udryddede alt. Kristendommens Indførelse rasede mod Hedenskabet, Reformationen endnu vildere imod Katholicismen. Munkene strabede af hvad der stod paa et Pergament, for at skrive deres latinske Bønner derpaa; de forfulgte Munke maatte gjemme det bedste de havde i Kirke- eller Klosterpiller (Chronicon Skibyense blev fundet i Muren bag Alteret i Skibby Kirke). Næsten alle skriftlige Skatte bleve betroede de Gejstlige og deres Arkiver til Opbevaring; men netop i Domkirker og Klostre kastede Reformationens Ivrere sig over enhver Stump de kunde overkomme fra den katholske Tid. De Fremmede kom, og plyndrede, især de pavelige Legater. Og Regjeringen selv rakte Haanden til denne Bedersthyggelighed. Ikke blot Abels Enke, Dronning Mechtildis, og Erik af Pommern, selv Christian den Fjerde figurere blandt disse vor Historics Ødelæggere. Der skulde afbrændes et Fyrværkeri ved hans Søns Formæling (1634); for at faa stift Papir dertil, blev der sendt Befaling til Rigets Kjøbstæder, og især til Kathedralkirkerne og forhenværende Klostre, at indsende hvad der i Arkiverne fandtes af gamle Membraner. Vognlæs deraf kjørtes til Fyrværkeriet, og af det, der ikke var gaaet med, laa der store Dynger, der tilsmudsede og traadte under Fødder bleve solgte til Spækhøkere og Bogbindere. Naar Kongerne bare sig saaledes ad, kan man ikke undre sig over Privates Ligegyldighed. Frederik den Førstes originale Konfirmation paa Kallundborgs Privilegier fandtes som Kræmmerhus til Rosiner; Absalons Justinus blandt Pjaltekram. Soldaterne brugte Sigiller til at pudse

Patrontasker med, og sagtens have Pigerne hos os, som i Norge, brugt Pergamentsbreve til Foer i deres Kyser. Vor Tid, der har vundet nogen Agtelse for Fortiden, maa være glad, hvis den kan finde nogle kostelige Membranstumper i et Fogedregnskab eller i en gammel Bispehue.[1]

Af hvad der er os levnet, lære vi imidlertid, at hverken er det, som gik over fra Hedenskabet, nogen Tid ganske forsvundet; heller ikke har det, som Middelalderen stræbte, været ganske uden Følger. Igjennem alt det fremmede gaar der en hjemlig Traad, der telegraferer med vor Tid, om den end er omgivet af fremmede Hylstere; det er Ledningstraaden selv, Elektriciteten følger, ikke det Rør, hvori den er indsluttet. Naar Modersmaalet har været udsat for en dobbelt Indflydelse udenfra, og dog har bevaret sig, saa opstaa to Spørgsmaal: hvorvidt og hvorledes har det bevaret sig, naar begyndte den fremmede Indflydelse og hvilke Virkninger har den efterladt sig. For at besvare disse Spørgsmaal maa man gaa tilbage til Middelalderen. Hvor tarveligt det historiske Udbytte end var, som den senere Middelalder kunde vinde ved Betragtningen af den danske Oldtid, saa var det dog et Mellemled, der knyttede den ny Granskning til den gamle; og uden den aldrig uddøende Tanke om at bevare det forsvundne vilde den Iver, hvormed vi allerede fra Torfæi Dage vendte tilbage til vor Oldtids Historie, hverken være opstaaet eller næret. Den ældste danske Lovgivning har sin første Grund i den almennordiske, men vore gamle Landskabslove vedblive at gjentage sig hele

---

[1]) Hvo der vil læse det hele Ødelæggelsens Litani, finder det i Vedel-Simonsens Afh. om vore historiske Kilders Skjæbne, i hans Indledning til Nationalhistoriens Perioder, samt hos Bircherod de causis deperditarum antiquitatum, i Dän. Bibl. 4, 368; jfr. Fortalen til Pontoppidans Annal. o. fl.

Middelalderen igjennem; og de Elementer, der da fik sit Udtryk, ere endnu gjenkjendelige i Christian den Femtes danske Lov. I hele Poesiens Rige see vi lignende Fenomener. Den ældste mythiske Tro og det Indtryk, den efterlod i Sindet, ligger til Grund for en stor Del af vor Poesis Indhold; og det kunde ikke røre os saa dybt, hvis det ikke berørte Strænge, som den Gang klang og endnu klinge igjen i vort Indre. De rentkatholske Elementer bleve heller ikke udslettede ved Reformationen; de katholske Helgensange bleve til lutherske Psalmer, den latinske Messe til danske Lovsange; for at forstaa de sidste, maa vi gaae ud fra de første. Betragtningen af Naturbegivenheder som Naturunder varer uafbrudt ved igjennem Aarhundreder; fra Oldtidens Hexeri og Forgjørelse drager den sig, om end med en anden Kolorit, bestandig frem igjennem Middelalderen, indtil den livagtig gaar igjen i den nyere Tids Besættelser og Hexeprocesser. Uden Middelalderens godtroende Tillid til historiske Underværker skulde Modtageligheden heller ikke have været saa stor for den lutherske Opfatning af Frelserens Liv. Og i selve de ypperste poetiske Frembringelser finder en aabenbar Forbindelse Sted imellem de ældste nordiske Digte og Middelalderens Kjæmpeviser, der igjen er Moder til den moderne, ægte danske, Ballade og Romance.

29. Kjæmpeviserne og deres Kredsløb. Udgaver og Haandskrifter. Visernes Ælde og Haandskrifternes Beskaffenhed.

Under den Fattigdom, der møder os i Middelalderens Literatur, have vi dog den Trøst, at dens bedste Frembringelse maaskee var den, der ikke blev opskreven, ligesom en Forfatters aandrigeste Tanker gjerne ere de, han aldrig har ført

i Penuren. Det bedſte var det, ſom igjennem det levende Ord gik fra Slægt til Slægt, og fordi det var grundfæſtet i Livet, overlevede alle Tidens Storme, for i ſin Efterklang at virke paa den fjerneſte Tid. Det maa ſøges, ikke i Bogſale eller i ſtøvede Haandſkrifter, men i det levende Folk. Naar det har hørt op at leve i Folket, og er blevet en boglig Ejendom, ſaa er der foregaaet en ſtor Kulturomſkiftning. Det er den ſaakaldte Kjæmpeviſe.

Ved den bemærke vi for det første det Fenomen, der overalt gjentager ſig: Hvad der oprindelig tilhørte de høiere og høieſte Stænder, medens de lavere ſaa godt ſom intet beſade af aandelig Føde, det tabte efterhaanden for dem ſin Intereſſe. De vragede det, og det blev til en Aandsvederkvægelſe for de lavere. Og det bliver da et Formaal for Literaturens Ynbere, atter at hente det op fra dem, for at det i en forædlet Skikkelſe atter kan blive en Ejendom for de ædleſte Sjæle. Dette Kredsløb er et beſtandigt Kredsløb, uden hvilket Livet ikke kan beſtaa. Blodet, der vandrer ud for at vedligeholde de yderſte Lemmer, vender atter tilbage til Hjertet.

Men juſt denne Kjæmpeviſens Kredsløb vanſkeliggjør dens Betragtning. Efter ſin Oprindelſe hører den Middelalderen til, men den Skikkelſe, hvori vi have den, hører til et langt ſenere Tidspunkt, til en ſørgelig Periode i det danſke Sprogs Hiſtorie. Dens oprindelige Skikkelſe, i hvilken den har lydt paa den levende Tunge, kjende vi ikke; vi maa ſlutte tilbage fra den forhutlede og over al Maade ſmagløſe Tilſtand, i hvilken den ligger for os i ſlette Haandſkrifter. Det er den eneſte Maade, paa hvilken vi kunne komme til Kundſkab om Kjæmpeviſen i ſin ældſte, reneſte, ægte Form. I det ſom vi aabenbar kunne ſee er det meſt fordærvede, der kan tænkes, ſkal juſt det ægte og det ypperlige ligge. Det er

som om man vilde fordre af os, at vi skulle opsøge den rene Historie i de historiske Eventyr. Det er en fortvivlet Ting. Og dog har man jo Ret deri: den virkelige Historie ligger i Eventyret; den virkelige Kjæmpevise ligger i Haandskrifterne. Det kommer kun an paa, om man udaf dem kan bringe Sandheden for Dagen. Det første Middel dertil er tilvisse, at udgive disse Haandskrifter som de ere, for at vi haandgribelig kunne see, hvor slette de ere, at vi kunne overtyde os om, at dette er den fuldendte Ødelæggelse, ikke Begyndelsen til det gode. Saa turde vi maaskee sige: det fordærvede heri er en Følge af Tidens Ødelæggelse; det gode, den har levnet, er den ægte Begyndelse. Herom skal vor Betragtning dreje sig. Vi ere nødte til at begynde med Slutningen, for at komme tilbage til Begyndelsen.

Betragte vi for det første Kilderne til vor Kundskab om Kjæmpeviserne, saa begynder den med Anders Sørensen Vedels Udgave: Et hundrede udvalde danske Viser. Prentet udi Ribe paa Liliebjerget af Hans Brun, 1591. (Heraf er der maaskee kun tre Exemplarer til.) Dernæst Tragika, den første Part, Kbh. 1657, der menes at være Vedels Samling, udgivet af Mette Gjø. Vedel danner saaledes det første Afsnit. Peder Syv danner det andet med Et hundrede danske Viser (Optryk af Vedels), forøgede med det andet hundrede Viser, Kbh. 1695 (oplagt 1739. 1764. 1787 o. s. v.) Nyere Samlinger forsøgtes af Sandvig og Nyerup i Levninger af Middelalderens Digtekunst, 1 H. 1780 af Sandvig, 2 H. 1784 af Nyerup (deraf ere ikke mange Exemplarer til). Endelig gave Abrahamson, Nyerup og Rahbek en fuldstændig Samling: Udvalgte danske Viser fra Middelalderen, Kbh. 1812—1814, 1—5 D. med Melodier. Nyerup yttrer om den (5,27): Bemældte fem Samlinger indeholde alt hvad godt er i de 21 Manuskripter, og disse har

altsaa nu blot den Værd, at man ved Hjælp af dem vil kunne rette en og anden vrang Læsemaade i det trykte. Deri tog han nu storlig fejl. Samlingen indeholder ikke alle de Viser, der fortjene vor Opmærksomhed; den har optaget og bortskaaret Læsemaader med en Vilkaarlighed, der vidner om et løseligt Skjøn, ikke noget dybere Studium, og i Behandlingen af Sproget staar den langt tilbage for vor Tid. Der er noget sørgeligt i, at denne Udgave allerede nu, 40 Aar efter, maa anses for forældet; men der er ogsaa noget glædeligt deri, thi det vidner om de Fremskridt der ere gjorte i det danske Sprogs Studium. Medens Sv. Grundtvig forberedte sin Udgave, udgav F. Schaldemose: Danske Kjæmpeviser ældre og nyere, Kbh. 1846; det skulde være et Optryk af Vedels og Syvs Udgaver, men kan ikke benyttes uden Ord for Ord at konferere med dem. C. Molbech gjorde et andet Forsøg, nemlig at meddele Kjæmpeviserne i et mere tilgjængeligt Sprog, i Et Hundrede udvalgte danske Folkeviser, Kbh. 1847, hvoraf kun udkom 1 H., der indeholder 14 Viser, tildels forhen utrykte. Endelig udkom af Sv. Grundtvig en Prøve i to Oplag, og en fuldstændig Udgave begyndte i Gamle danske Folkeviser, 1 D. 1 H., Kbh. 1853. Princippet for denne Udgave er, at aftrykke selve Haandskrifterne, Bogstav for Bogstav, og det er, paa enkelte Afvigelser nær, gjennemført. Den sætter os altsaa i Stand til at bedømme deres Beskaffenhed.

Haandskrifterne anføres af Nyerup (Udv. Viser 5,17) og fuldstændigere af Sv. Grundtvig (Prøve, andet Oplag, S. 41). Det ældste, som Grundtvig anfører, er det paa Linköpings Gymnasie-Bibl., skrevet før 1500, men deri findes kun de syv første Vers af en Vise (Syvs Nr. 51, Abrah. Nr. 41). Det ældste derefter er Karen Brahes i Odense Frøkenklosters Bibl., dog ikke skrevet før 1548.

Blandt de andre, for første Delen adelige Damers, ere med Hensyn til Kritikken af Vedels Udgave mærkelige: Svanings, der skal have tilhørt Vedels Svigerfader, Svaning († 1584), og af Gram blev givet til det danske Selskab. „Vedel har heri foretaget en Del Rettelser i Haandskriftet, som stemme med Udgaverne. Paa mange Steder har han tilføjet Vers, enten som han har hørt dem synge eller efter andre, nu tabte, Haandskrifter. Og paa adskillige Steder har han tilføjet de moralske Slutningsvers, der saa ofte findes i hans Udgaver og som aabenbar ere nyere Tilsætninger." Og Valentin Rentzels Haandskrift (paa det Kgl. Bibl.), der ligeledes har tilhørt Svaning, og hvori Vedel ligeledes „har foretaget sine Rettelser og Tillæg." Der er i alt 36 oprindelige (ikke Afskrifter af andre), som endnu ere til. Antallet af Viser, der ikke ere de samme, er omtrent 1350. Ville vi nu end antage, at Vedel egenmægtig kan have forandret et og andet, saa have vi da ældre Haandskrifter nok, af hvilke vi kunne hente en tilforladelig Kundskab om hvorledes Viserne bleve opskrevne. Men du gode Gud! Hvilken Virvar møder os her! Jeg vil ikke lægge Vægt paa Bogstaveringen, men hele Resten staar paa samme Trin: forstyrrede, barbariske Navne, urimelige Rim, meningsløse Sætninger, Omkvæd satte over fra den ene Vise til den anden, ꝛc. ꝛc. Alting overtyder os om, at hvad der end staar i disse Haandskrifter, saa kan det ikke tjene os til andet, end som en Vejledning til at gjætte, hvorledes da Visen oprindelig kan have lydt.[1]

Det første Udbytte, som vi da kunne vinde ved disse

[1]) Omtrent som Kokkepigens Opskrift:

Vær Glædens Ven!
Og Verdens tro Veninde!

kan vejlede os til hvad Rahbek selv kan have digtet.

Haandskrifters Betragtning, er dette, og det giver sig paa en afgjørende Maade tilkjende: Til den Tid, hvortil disse Haandskrifter høre, høre Viserne ikke; den Tilstand, hvori de her findes, er ikke deres oprindelige. Haandskrifterne selv vise os hen til en langt ældre Tid, til en Tid, da man ikke for Helten Hagen skrev Hell Haffuen eller Helleett Haffue, ikke skrev Skieend for Skind, Huode for Hoveth, wieeit for veget, da man ikke rimede min og paa, Bod og har, glædde og wien, uddrog og hug (men vel dro og hjo), at faa og jeg aar (men vel faa og aa), da Asgaard endnu ikke var blevet til Havsgaard, Thursen ikke til Tosfegreve, Jøtunheim ikke til Nørrefælled, da Freja endnu ikke hed Fredensborg eller Frederiksborg, da Omlung ikke hed Hummerlummer ɔc. Men til hvilken? Dette fører os til en Betragtning af Kjæmpeviſernes Ælde, der atter staar i den nøjeſte Forbindelse med deres Oprindelse, Indhold, Sprog og techniſke Form.

Der findes i vore Samlinger Viser, der ere blevne til efter Reformationen; om dem tale vi ikke her, men kun om den egenlige Kjæmpeviſe, hvis Indhold viſer os hen til Middelalderen. Om dens Ælde haves der Bemærkninger af W. Grimm, Nyerup, Molbech, P. E. Müller, J. L. Heiberg o. fl.[1] Grimm sætter den længſt tilbage, til det tolvte Aarhundrede; Nyerup taler for den høje Alder, og sætter de ældſte i det trettende Aarhundrede. De andre lade Alderen rykke fremad, endog lige hen ved Reformationstiden. Det afgjørende Kriterium for de sidſte synes at

[1]) W. Grimms Fortale til Altdäniſche Heldenlieder. Abrahamſons, Nyerups og Rahbeks Udvalgte Viser 5, 11; og P. E. Müllers Anmældelse deraf i D. Literaturtidende 1814, Nr. 38 fgg. Molbechs Bemærkninger over vore Folkeviser fra Middelalderen i Skand. Literaturſ. Skr. 19, 44. Heibergs Udſigt over den danſke ſjønne Literatur S. 28 fgg.

have været Sproget. En Sammenligning med Sprogformen i det tolvte og trettende Aarhundredes Skrifter, bemærke de, viser at de ere af en yngre Oprindelse, thi havde de været digtede i en fjernere Tids Dialekt, kunde de ikke, uden at have maattet opgive Versemaal og Rim, have antaget den nyere Form, som endog er mindre forældet end Sprogformen i Rimkrønniken. De ælderdste kunne derfor ikke sættes længer tilbage, end til det fjortende Aarhundrede, medens den større Mængde maa antages at tilhøre det femtende. Eller saaledes: En Sammenligning med Valdemar den Andens Jyske Lov, ja endog med Henrik Harpestrengs Lægebog, oplyser, at Viserne maa være yngre, da der i Sproget er en mærkelig Forskjel; havde de været ældre, da maatte f. Ex. Tabet af Dativendelserne i Flertallet have efterladt sig Spor i Fodmaalet. Derimod finder Nyerup, at Visernes høje Alder ligger tydelig nok for Dagen i de mangfoldige Arkaismer i Sproget, de hyppig forekommende Levninger af Skandinaviens gamle Sprog, saadanne som man ikke kan opvise Mage til i Sprogets senere Mindesmærker, ikke engang i dem fra det femtende Aarhundrede, og som altsaa pege hen til en højere Alder. Ad denne Vej kan intet vindes, naar man vil henføre Visernes Begyndelse til et bestemt Aarhundrede. Udslaget bliver kun det almindelige, at de ere ældre, end de ælderdste Haandskrifters Tid. At Sprogets Udseende er yngre end Rimkrønnikens, om saa var, viser kun, at Haandskrifterne ere yngre. De have tildels opgivet Versemaal og Rim; de have altsaa modtaget et ældre Stof, som de have forvanskет. Men selv de mange Arkaismer i Sproget kan ikke hævde dem nogen bestemt Alder, thi det er umuligt at sige, hvor længe saadanne kunne holde sig langt hen i Tiden. Alt hvad der vindes er kun det, at den nyere Sprogform,

hvori Viſerne haves, ikke er til Hinder for deres langt høiere Ælde. De kunne være digtede fra 1200 til 1500, uagtet de ved første Øiekaſt have ſamme Sprog ſom Skrifter fra 1500 til 1600. Dette Fenomen oplyſes bedſt ved en Sammenligning med de ældſte Love; her have vi netop det ſamme. Skjøndt vi have nogle Haandſkrifter, ſom ligge den oprindelige Tid temmelig nær, ſaa have vi dog næppe nogen eneſte Lov i den Sprogform, hvori den er bleven til. Sproget har beſtandig forandret ſig, efterhaanden ſom der toges flere og flere Afſkrifter; og her, hvor man har ſaa mangfoldige af ſamme Lov, kan man tydelig ſee Forandringen gaa for ſig. Indholdet, Sætningen, er og bliver den ſamme, men Sprogformerne forandres (de haarde Konſonanter blive bløde; den nyere Datid ſættes for den ældre, ꝛc). Meningen lider ingen Afbræk, ſaalænge Afſkriveren forſtaar det gamle, og alle de gamle Lovudtryk, for hvilke den nyere Sprogform ikke havde noget andet at ſætte iſteden, blive ſtaaende ſom de ere, i det høieſte med den fornødne Bogſtavovergang. Men ſaa kommer der en Tid, da Afſkriveren ikke mere forſtaaer det gamle. Saa begynder han at blive uvis og at famle; ſaa ſkriver han enten det gamle efter, ſaa godt han kan, i det Haab, at maaſkee en anden forſtaar det; eller han forvanſker det ved at ſætte et lignende, hyppigere forekommende, Ord iſteden, eller han ombytter det med et nyere Ord, ſom Loven ikke kjender til, og ſom i Grunden heller ikke paſſer for den. Netop ſaaledes er det gaaet med Kjæmpeviſerne. Men af dem have vi ikke, ſom af Lovene, en ſaadan Række af Haandſkrifter, ſtridende fremad i Tidens Løb. Have vi tilfældigvis nogle ſaaledes fremſtridende Viſer, ſaa kunne vi ogſaa af dem ſee, hvorledes Forandringer ere foretagne, for at tydeliggjøre det forældede, for at hjælpe paa det ſom Hukommelſen havde tabt. Og

man finder just her, som ved Lovene, enkelte forældede Ord og Former, der ikke passe saa lige til deres øvrige Omgivelse. Men i Almindelighed have vi kun det sidste Moment, Slutningen af Forandringen, Slutningen af Fordærvelsen, Haandskrifter fra den Tid, da Afskriveren ikke mere forstod selv det han skrev, da det oprindelige var gaaet ud af Mindet, da f. Ex. den virkelige Personlighed ikke vidstes mere af den Kjæmpe, der hedder snart: ungen Ulff fenieren, snart: Oluf Ulff fan Jern; o. s. v. i det uendelige. Dette Fenomen er da heller ikke enestaaende, uden Mage. Vi møde det ligeledes ved de gamle Heltesange i Sæmunds Edda. De bleve digtede i Hedenskabet, og samlede og opskrevne af Folkets Mund flere Aarhundreder efter under Kristendommen, ligesom vore Kjæmpeviser bleve digtede i Middelalderen og samlede og opskrevne efter Reformationen; og de bære derfor ligesaa tydelige Spor af en paa mangehaande Maader uefterrettelig Tradition. Ved vore Viser er denne Uefterretteligheed saa meget større, som Samlerne besade mindre Dannelse, og Viserne vandrede om fra det ene Folk og Tungemaal til det andet. Det er næsten unødvendigt at oplyse det ved Exempler, da saadanne kunne træffes overalt; jeg skal derfor kun anføre nogle faa: At Meningen bliver uklar ved Skrivemaaden sees f. Ex, af Visen Elveskud:

Slig er alle mine Vindebro
Som Guld skinner over eders Hænder to

for Guldskinner i eet Ord. At vrange Ord ere komne ind sees af Harpens Kraft, hvor der paa

Enten græder I for jeg haver eder fæst
eller I græder for eders gode Guldneſt

følger

Ikke græder jeg for I haver mig fæst,
ikke heller for mit gode Guld meest.[1]

At Fodmaalet i højeste Grad er forkvaklet, kan ingen Forundring vække; det var juſt ſaaledes paa Haandſkrifternes Tid. Og Rimene maatte jo ogſaa for en ſtor Deel forgaa; mangen Gang ſtikker det endog, ſom Sv. Grundtvig har bemærket, midt inde i Linien; ſom

For hver en Gang Guldtavel paa Borden rand,
ſaa mangen Taare den Jomfru fælded,

det er:

For hverinde Gang Guldtavel rand paa Bord,
den Jomfrove fælded ſaa mang en Taar.

Ligeſaa:

Ikke græder jeg for Guld
og ej for gode Klæder;

det er:

Ikke for Guld jeg græder
og ej for gode Klæder.

Stundum ere de (ligeſom Rimſtavene i de Eddiſke Sange) i Trængſelen blevne rent borte; ſom Ridderen i Elverhjem (Molbechs Nr. 7):

Hun ſætter ſig paa hans Sengeſtok,
hun leger faſt med hans gule Lok.

Hun ſatte ſig paa hans Sengefjæl,
ſaa liſtelig hun til hannem talte.

Naar man her læſer: ſaa liſtelig talte hun i Kveld, ſaa

[1]) At ſtundum Variationer af ſamme Strofe ere optagne efter hinanden, derpaa kan følgende af en ſenere Viſe (Troels og Tønden i Nyerups og Rasmuſſens Viſer 2 D. Nr. 76) tjene til Exempel:

Sidſe vilde til Kjøbſted drave, Sidſe vilde til Kjøbſted fare,
Troels ſkulde til Brygning lave. Troels blev hjemme, tog Brygningen vare

Ret god en Urt havde han daa,
han havde ikke Gjærd at ſætte derpaa.

er ikke blot Rimet restitueret, men der er tillige Sammenhæng med det følgende:

Du gjøre det, Bosmer, for din Tro,
med mig i Morgen paa Strnebro.

De gamle Rim kunne ikke bedømmes efter vore Tiders Sprog, de have deres egne, bekjendte eller let kjendelige, Regler; de tage, ligesom nogle af de islandske, ogsaa tiltakke med Halvrim; men saa vidt gaar Friheden ikke, at de rent forsvinde; de komme ogsaa, naar den gamle Læsemaade sættes ind istedenfor den ny, atter tilsyne. Det er altsaa rigtigt at læse:

— alt gjennem de grønne Skove
og — Jomfrovens Sadelbove (for det nyere Sadelbue).

Og det maa ansees som Forvanskning, naar Hund rimer paa Brud, som i Elveskud:

Haver han nu kjærer sin Høg og sin Hund (for Ljud, Horn)
end han haver sin unge Brud?

Ligesaa naar Haandskrifterne rime: til mig og Vin, om Votte og tøkte, o. desl. saa er det kun en Følge af at de have ført Ordene over i en nyere Form, hvori Rimene udslettes. Det er altsaa rigtigt at beholde Læsemaaden i Ridderen i Elverhjem (Molbechs Nr. 7)

Velkommen, Hr. Bosmer, hjem til min,
jeg haver blandet baade Mjød og Vin;

og ligesaa rigtigt i Begyndelsen af Elveskud istedenfor

Hr. Oluf rider om Votte,
men lysen Dag ham tøgtte

at indsætte

Hr. Oluf rider om Votte,
men lysen Dag ham totte (þótti).

Disse Læsemaader ere absolut ægte, hvad enten de i nogen Tradition eller i noget Haandskrift ere til eller ej. De maa optages. Baade Rimet og Sproget kræve dem.

Vi ere ved denne Betragtning komne til det Udbytte, at netop de forvanskede, ægte Læsemaader i Haandskrifterne vise os tilbage til en ældre og ægtere Sprogform; og saa slet som Sproget end var paa deres Tid, saa urimeligt var det dog ikke, som det de yde os. Men gaar man nu videre, gaar man ud fra Folkepoesiens Natur, og, ifølge en Misforstaaelse af den, anseer Folket som saadant for den eneste legitime Forfatter til Viserne; antager man derfor enhver Opskrift fra Folkets (Almuens) Mund, enhver fra dets umiddelbare Tradition hentet Text for ægte; forbi de nemlig alle have samme Hjemmel, den eneste der kan haves: Folkets Stemme; saa at de ere alle fra første Haand, saa at sige fra Forfatterens egen — saa hæver man rigtignok Haandskrifternes Autoritet, men i en Grad, der overskrider alle forstandige Grændser. Saa skulde man ogsaa forlange, at vi ikke blot skulle tage vellykkede og fuldendte Exemplarer af Planter, men at vi skulle tage de mislykkede med de velvoxne, de forkrøblede med de fuldendte, de slette med de gode, og lægge dem alle tilhobe, vel tørrede og pressede, hen i vore Herbarier; thi de ere alle Guds Gjerning. Nej, isteden for at sige, at alt i Haandskrifterne er lige ægte, skulde man heller vende det om, og sige, at alt er lige uægte, saa at det ved vore ældste Folkeviser, ligesom ved de Eddiske Sange, er hartad umuligt at komme helt tilbage til den oprindelige Form, hvori Visen er bleven til, til den Skikkelse, hvor der i Indhold og Sprog hersker den skjønneste Harmoni. Kun hvor denne Harmoni findes, er det ægte tilstede; hvor den er forstyrret, have vi noget for os, der er forulykket, som vi derfor nok have Lyst til at kjende, men som vi ikke ville forpligtes til at hylde. Alle deslige Forvanskninger (naar bleve de ogsaa taalte i Behandlingen af klassiske Skrifter?), meningsløse Læsemaader, forstyrrede Rim, tossede Omkvæd,

bør ikke tillægges Visen, der oprindelig ikke kan have vrimlet af sligt; de ere en Følge af den ødelæggende, forstyrrende Tid, der er gaaet hen over den.

30. Kjæmpevisernes Forfattere, og i hvilken Kreds de ere opstaaede. Deres Hovedæmner. Visernes ydre Form. Versemaal. Rim. Omkvæd. Visernes indre Form eller ejendommelige Udtryksmaade.

Naar vi have overbydet os om, at de senere Haandskrifters Beskaffenhed ikke er til Hinder for Kjæmpevisens Ælde, saa komme vi frembeles til en nøjere Betragtning af dens Oprindelse. Det fører os atter tilbage til Folkepoesien. Om dens Natur har der efterhaanden dannet sig Forestillinger, der udenlandsfra ogsaa have banet sig Vej til os, og udtales omtrent saaledes: Folkepoesi er en Frembringelse af den poetiske Evne, der er fordelt over hele Massen af Folket, men endnu ikke individualiseret og heller ikke trængende dertil, hvorimod en poetisk Literatur først opstaar ved individuelle Digtere. Deraf Ligegyldighed mod Digterens Navn. Dens enkelte Frembringelser hidrøre vel fra enkelte Individer, men dels er denne Individualitet tilfældig formedelst den poetiske Evnes Fordeling over hele Folket, dels gaa Digtene ved mundlig Tradition fra Slægt til Slægt, saa at enhver tilføjer, udelader eller forandrer (naturligvis ifølge den i Massen fordelte poetiske Natur). Lykkelige Tider, maa man vel herom sige, da hele Folket saaledes var gjennemtrængt af Poesiens Aand; og hvilken Sangrigdom maatte der ikke fremkomme, naar hele Massen af Folket, opløftet paa den poetiske Tids Bølger, gav sig til at digte. Hvad har den hele Vrimmel og Stimmel af vore Tiders ikke anonyme, i det højeste vel bekjendte pseudonyme

Kunstpoeter at sige imod den! Men det hele vil dog ikke sige endet, end hvad der gjælder til alle Tider, at der hos ethvert Folk er en naturlig Tilbøjelighed til Fortælling og Sang. Af den udgik den islandske Saga, hvis Forfattere ligeledes ere ubekjendte, og de islandske Viser (enkelte Strofer), der enten som forplantede eller paa Stedet digtede[1] løde ved ethvert Gjæstebud. Deslige Sange løde og digtes og lyde endnu hos os. Æmnet og dets Behandling og Forplantningen ved Traditionen gjør dem til Folkepoesie, det er Poesi, ikke digtet af Folket, men for Folket, over Æmner, der vække dets Interesse, modtages af det og forplantes af det, med en Behandling, der er folkelig, modtagelig for alle, men som gjerne kan være langt kunstigere, end nogen Kunstpoesi i vore Dage. Til en Folkedigter kræves, at Folkets Individualitet gjennemtrænger hans, ligesom den gjennemtrænger Sagamandens, og at begge gaa op deri. Begge meddelte, og Folket hørte til. Af den folkelige Behandling udgaar ligefrem Simpelheden i den islandske Sagastil, og Ensformigheden i den danske Kjæmpevise, der begge tilsidst blive kjedelige. Fortællingen maa ogsaa hos os have været til, men den udartede tidlig, medens Sangformen, som den mest tiltalende, blev bevaret som den blev modtaget, maaskee for en stor Del formedelst den naturlige Forbindelse med Dansen. Navnløsheden er noget tilfældigt; den finder ogsaa Sted ved Sagaen, fordi denne først blev opskreven et Par hundrede Aar efter Begivenheden. Den danske Psalme, der opstod i Reformationstiden, var en den

[1]) Søren Poulsøn (Prosodia Danica, S. 109) minder om Saxos gamle Sange; og siger: som Skik var paa Island (s. St S. 208). Man har næppelig hinanden ret tildrukket, at der jo skulde et Sangvers følges med, som det endnu paa Gulland og i Norge meget er brugeligt, hvilket Sangvers de da kaldte et Ærende af en Vise (en Strofe).

Gang ligesaa almindelig Folkesang. De fleste Forfatteres ere her bekjendte, fordi der allerede samtidig eller strax efter foranstaltedes trykte Samlinger deraf, medens Forfatternes Navne endnu vare i frist Minde. Adskillige vides ikke, thi Trangen drev næsten hver Præst til at digte det bedste han kunde, ligesom Sagamanden fortalte det bedste han kunde; og saa brøde sig om, at bevare Navnet. Men hvad enten vi vide Navnet eller ikke vide det, den egentlige Forfatter var naturligvis ikke det hele Folk, men et enkelt Individ, og hvad de andre gjorde ved Sangen, ligesom ved Sagaen, var ligesaa ofte en Fordærvelse, som en Forbedring.

Naar Visen saaledes, digtet af et Individ, formedelst sin Folkelighed udbredte sig blandt Folket (som Landsoldaten i vore Dage), saa spørges fremdeles, til hvilken Kreds, til hvilken Stand, den nærmest hørte. Ved Kirkepsalmen have vi et Exempel paa, at en Digtning nærmest udgik fra en enkelt Stand, fra visse Kredse. Her var det Præsternes. Andre Digtninger kunne være oprundne, snart ved Hofferne, snart iblandt Adelen, snart i visse Borgerkredse, og vi have jo i vore Dage ogsaa haft Digtere i Bondestanden. Poesien gaar ingen forbi; det er jo en vandrende Mø, der hver Vaar bringer Gubben saavel som Ynglingen sin Gave. I hvilken Kreds fik Kjæmpevisen nærmest sin Tilvæxtelse og sin Udbredelse? Det besvares i Almindelighed saaledes: Den skandinaviske Folkepoesi udgik fra Almuen, og udbredte sig derfra til Hofferne; hvorimod den franske og tyske i det mindste lyriske Poesi tog den modsatte Retning. Ifølge heraf skulde da vore Viser være digtede af Almuen, af Borgere og Bønder. Det er uden Tvivl en stor Vildfarelse, og Cronholm[1] har Ret i, at det er en Forudsætning,

[1]) Cronholms Bemærkninger over Danmarks Tilstand under Erik Glipping, i Hist. Tidsskr. 6, 336. 459 fgg. 464. ff. Heibergs

der modsiges af alle de Tidsforhold, som Nordens Historie i det trettende og fjortende Aarhundrede lægger for Dagen; ja af Kjæmpevisernes eget Indhold. Gud maa vide, hvorledes man er falden paa dette forfløjne Indfald. Var Borger- og Bondestandens Kaar paa den Tid saaledes, at de kunde udaf deres Skjød, ikke for en enkelt Gang, men udelukkende gjennem nogle Aarhundreder frembringe deslige Digte? Trælleſtanden ophørte først i Valdemar Atterdags Dage; og om man end vil antage, at Viserne havde deres Oprindelse først fra denne Tid, saa maatte det dog vare en god Stund, førend denne Stand, efterat være frigjort og optaget i Folket som Bonde- og Borgerſtand, kunde faa nogen Dannelse; dette Tidspunkt vilde da netop indfalde ved den Tid, da den egentlige Kjæmpeviſe næſten hørte op. Og hvorledes var Tilſtanden hos vore Borgere og Bønder endnu efter den Tid? Enhver, der læſer Hamsforts Beſkrivelſe, vil have nok af den til at foreſtille ſig det. Disſe Viser, handle de da om Almuen og dens Vilkaar? Nej, de bevæge ſig næſten ganſke indenfor Adelens, Ridderſtandens og Munkevæſenets Kredſe. Hvilken Ydmyghed have ikke den ſtakkels Bonde og Borger her lagt for Dagen; de glemme deres egne ſørgelige Kaar ved at forherlige Ridderen og hans Mænd, og gotte ſig ved at ſpotte Munken i ſin Kutte. Vedel-Simonſen har i Kjæmpeviſernes Skildring af Middelalderens Riddervæſen (Molbechs Nordiſke Tidſkr. for Hiſtorie, Literatur og Kunſt, 3die B.) givet en ſaa fuldſtændig og anſkuelig Fremſtilling af de Sæder og Skikke, ſom Kjæmpeviſerne have haft for Øje, ſaa der kan ikke være Tvivl, hverken om den Tidsalder, hvortil de høre, eller om den

nysanførte Udſigt. Geijers Indledning til første Udgave af Svenska folkvisor 1814, om Forholdet mellem den gamle og ny Poeſi, S. viii. Grimms Fortale S. xxx. o. fl.

Kreds, indenfor hvilken de bevæge sig. Vi see i dem Herremanden og hans Slægt og Idræt paa den ene Side, Klosteret med dets Beboere paa den anden, hvilke indtil de mindste Enkeltheder vise sig for os, saa at man endnu den Dag i Dag kan danne sig et levende Billede deraf. Herremanden er netop den Hærmand, der i Middelalderen udviklede sig i forskjellige Adelsformer, som Dreng og Svend, Bønder eller Riddersmandsmand og Ridder, Ejeren af Borg eller Fæste, Kirker og Møller og bethydeligt Bøndergods. Borgen staar livagtig for os, med sin Forborg, sin Hovedbygning eller Adelhuset, og dets Højeloft med Højeloftsbro[1] og Højeloftsspanger, der forbinde det med Sidebygningen; Stuerne deri, Fruerstuen, Jomfruburet, Ridderloftet; Borgegaarden med sin Lind og sit Hjs (Menageri), Stenmuren med sine Tinder og sin Kure, Abildgaarden og Urtegaarden, Rosenlunden med sit Borgeled, Bedelunden (Jagtskoven, Dyrehaven) o. s. fr. Hele det Liv, som her levedes fra Fødselen til Døden, er skildret i det mest enkelte: Manden

[1]) Nederste Etage indteges af Kjøkken, Fadebur o. desl. Højeloft er den egentlige Herskabsbolig, første Sal; ved den var en Svale (Altan), der med en Trappe førte ned fra Bygningen. Bedel-Simonsen antager Højeloftsbro for den Bro, der fører fra Højeloft over Graven (Vindebroen?). Det er en Fejltagelse. Det var en Art Estrade med Sæder, hvor Kvinderne sade og kunde see paa Daadsen, og hvorfra der stundum havdes en vid Udsigt.

Kongen han staar paa Højelofts Bro,
eg seer han ud saa vide. —
Dronningen stander paa Højelofts Bro,
og lytter hun derpaa;
hun hørte de Klokker i Nyborg
for Hr. Folkers Lig monne gaa.

I Visen: Agnete hun stander paa Højelofts Bro maa der være en Læsefejl (Høvelands?). Men det og saa meget andet kan ikke udredes, før Sv. Grundtvigs Udgave er sluttet.

og Kvinden i Dragt og Foretagender, Fruen, der føder i Stenſtuen, Æblebarnets Leg, Jomfruen, der lærer Slyngende, fingler og ſyer Silkeſøm, og væver i Rør eller Lad, læſer i Læſten og den hellige Bog, føres ſom Brud til Kirke med ſit Hovedguld, ſidder paa Brudebænk, og endelig ſom Lig lægges paa Ru. Ligeſaa omſtændelig ſkildres Ridderens Færd, og det er den ægte danſke Ridders,[1] ingen fremmed Indvandrers, og det Kongehof, han hørte til, var den danſke Tunges:

Der var ſtor Glæde i Fruerkloſter,
de Nonner læſe og ſjunge,
end var der mere i Kongens Gaard,
de legte med den danſke Tunge.

Med denne Adel ſtaar Kirken i nøje Forbindelſe. Vi ſee derfor ogſaa den, dens Bygning med ſine Altere og Billeder, foran hvilke der brændte Lamper, med Kirkeſtætte og Kirkekam; Gudstjeneſten: Otteſang, Højmeſſe og Aftenſang, og dens, ſom vi nylig ſaae, latinſke Sang modſat den danſke Tunge; men levende træder iſær Kloſteret frem med ſit Blytag og forgyldte Fløje, med ſin Port, Have og Mur, med ſine Omgange og Kirke, med ſine Beboere og al deres Gjerning. Ligeſom disſe Viſer ſaaledes bære tydelige Præg af, at de ikke høre Hedenſkabet til, ligeſaa klart er det at ingen Kirkereformation er i dem at ſpore. Ved nogle kan man maaſkee komme Alderen noget nærmere; Axel og Valborg f. Ex. forudſætter at Læren om Daabſlægtſkab, før den blev digtet, var almindelig udbredt og overholdt (efter Pontoppidan, Annal. 2, 21, omtrent 1350).

[1] I denne Henſeende er det værdt at ſammenligne Vedel-Simonſens Afhandling med en lignende i Raumers Hiſtoriſches Taſchenbuch, 8 Jahrg.: Ueber Burgenbau und Burgeneinrichtung in Deutſchland vom 11ten bis 14ten Jahrhundert.

Endelig føre Viserne os ind i de Tiders Rettergang, i Gaardsretten og Klosterretten, i den Tids Orlog og Leding, Skibene og Styreshavne; ja de fremdrage for os en hel Række af gamle nordiske Minder: Staldbrødrelaget, Troen paa Skjæbnen, Troen paa egen Styrke, Blodhævnen og Fejringsbod, Gjengangere og Hexeri, Runer og Lønbreve og Runemaal, medens de tillige paakalde Drotten dyre og alle Helgene, og have Tillid til Amuletter og Korsets Kraft. Men imedens de saaledes tydelig angive de Stænder, hos hvilke de opstode og hyldedes, høre vi næppe noget Ord om Borgeren, om Haandværkeren og Handelsmanden, og naar Bonden omtales, som er sjelden, træffe vi kun Armod og ringe Kaar, ikke Gaarde, men Bol, ikke Huse, men Hytter. Selv Klosterbonden (som Mads Burmand i Gjerlev) „ubi sin Kjortel graa" er udsat for Ridderens Vold; og ellers see vi den arme, fattige, uselige Bonde i graa Vadmels Kofte, især med sin Oxe (Heste havde han ej) at pløje Ageren eller andet Markarbejde, og hans Kjærling endog med Stav i Haand og med Pose paa Bag, „der stundum er ligesaa paltug, som hun selv er skiden og fort;" ligesom vi fra Hytten med dens Vændreduer og Flagreled kunne slutte til, hvorledes Resten har været. Men fra denne Side udgaar ingen Tanke om Klage, ingen Yttring af Tryk. Det er som det skal være. Det er Adelen i sin Magt og Pragt, den eneste verdslige Stand som har Dannelse. Hos dens Efterkommere, den rette danske Adel møde vi, efter at den tyske til Hove var bleven en farlig Medbejler, Viserne igjen. Her lyde de i Borgestuen, og udgaa fra den til menig Mand. Fra Adelsgaarden komme de som Levninger fra Fortiden til Dronningen og hendes Damer, indtil de endelig, efter at Adelen havde faaet Smag paa ganske andre Ting, som Brudstykker bleve Almuens næsten udelukkende Ejendom.

Det var Smuler, ſom Hundene ſankede op fra de Riges Bord. Det er altſaa det ſamme Fenomen, ſom vi møde ved Andagtsliteraturen, der engang ligeledes var Adelens, og fortrinlig de adelige Damers, aandelige Føde, og forſtudt af den med ſtor Begjerlighed ſøgtes og ſøges af Almuen. Sangen blev ikke født i Hytten, og ſteg op i Borgen; den blev undfangen og foſtret i de høieſte Kredſe, i Folkets daværende Kjærne. Og det er den rette Kjæmpeviſetid, da Adelens Magt og Kirkens Herredømme havde naaet deres Høidepunkt, medens Kongemagten dalede og Bonden ſank ned til Trældom.

Skulde nogen mene, at Kjæmpeviſernes raa Form, det ufuldkomne Fodmaal, de ſlette Rim, ere Beviſer paa, at de maa være udgaaede fra en udannet Almue, ſaa kan heller ikke det gives Medhold. Formen er i Overleveringen ikke anderledes end i andre, tildels endog trykte, Skrifter fra ſamme Tid; og naar den reſtitueres, viſer ogſaa den ligefrem hen til Middelalderen, i hvilken den ældſte Sangform endnu ikke var uddød. Sangens ældſte Ledſagelſe var Dands; derfra udgaar dens ensformige Rhythme, den ſimple Melodi og de ſtærkt fremhævede Taktſlag, den ſimple Vexling af Nedſlag og Opſlag. Den nordiſke, ſukkende, klagende Natur gjenlyder i Moll. Den ældgamle eddiſke Sangvis gaar aabenbar igjen i Maalfylding og Strofens ensformige, men dobbeltartede Bygning, der ſvarer til det otteleddede og ſexleddede Fornyrdalag; hvortil ingen andre Udvidelſer føjes, end Gjentagelſer af enkelte Ord eller Omkvæd, der ſtaa i Forbindelſe med Vendinger i Dandſen. Saaledes:

Og hør du, Agnete, hvad jeg ſiger til din:
Vil du vær' allerkjæreſte min?
Haa, haa, haa!
Vil du vær' allerkjæreſte min? —

De slog over hende Kaaben blaa
Kaaben blaa,
de løfte hende paa Ganger graa.
Og saa vel da forganges min Angst. —

Hr. Bugge han bygger op Hald med Ære,
han agter den ikke i fremmed Mands Bære.
De ride saa frit gjennem Danmark.
Hald med Ære,
han agter den ikke i fremmed Mands Bære. —

Ravnen han flyver om Aftenen,
om Dagen han ikke maa;
den skal have den kranke Lykke,
den gode kan ikke faa.
Men Ravnen han flyver om Aftenen. —

Jeg lagde mit Hoved til Elverhøj,
mine Øjne de finge en Dvale, o. s. v.

Alt er simpelt og jævnt, men tillige saa regelret, saa harmonisk, som noget kan være. Alle Fejl og Anstød ere en Følge af den skjødesløse Overlevering.

Rimet er oprindelig stumpt (mandligt), selv det klingende (kvindelige) har under Sangen ofte været afstumpet. Det assonerende er tilstrækkeligt, i det kun Selvlydene stemme overens (fram og rand), eller kun Medlydene (stærk og Mark; lefve og nøfve, leve, nøje; vrekke, hævne, og tilrygge, tilbage). Det er ligeledes Beviser paa Ælde. Men ogsaa mange fuldkomne Konsonanser træde klart frem, naar Sproget føres tilbage til sin oprindelige Skikkelse; og det er et afgjørende Bevis paa, at Visernes Sprogform er ældre end den seer ud. (Saa blive drog og hug til fuldkomne Rim: dro og hjo; due og tine til duge og tjuge; Falsk og Hals til Fals og Hals; to og fra til tvaa og fraa; Snild og Sed til Sned

og Sed; mindre og finde til minne og finde; Bue og fove til Baave og fove, o. ſ. v.) Og det ikke paa et og andet Sted, men overalt, naar Viſen er oprindelig danſk. Kun Overſættelſer (fra Svenſk og Tyſk; derpaa have vi jo i andre Mindesmærker Exempler nok) have behandlet Rimet overfladiſt; hvo veed, om ikke netop det kan være et Middel til at kjende dem.

Omkvædet (det gamle Stev) fører os ligeledes tilbage, endog til den fjerne Old, ſkjøndt ogſaa det har faaet ſin ejendommelige Skikkelſe. Meningerne ere imidlertid temmelig delte, ſaavel om dets Oprindelſe og Formaal, ſom om dets Forhold til ſelve Viſen. Det hedder f. Ex. at det ſjælden ſtaar i nogen Forbindelſe med Romancens Indhold, men har blot en muſikalſk Beſtemmelſe. Eller man tænker ſig, at Digteren har ſat det til, for at have ligeſom et Hvilepunkt, for at faa Stunder til at tænke ſig om, at mindes det følgende, eller beſtandig at kunne gjenkalde ſig Viſens hele Karakter. Saa tvivles der ogſaa om, hvo der har ſunget det, Sangeren ſelv eller Tilhørerne. Ved ſaaledes at lade det være udſprunget blot af ydre Henſyn, ikke af nogen indre Nødvendighed, ved at hæve Forbindelſen imellem det og Viſen, bliver det da, ſom Grønland allerede har bemærket, til noget ligegyldigt, ſaa det i Grunden kan være ligemeget, enten man bruger det ene eller andet, naar det kun paſſer med Melodien. Saa giver man Haandſkrifterne Ret, ſom paa denne Maade handle med Omkvædene. Men det er ogſaa nok, blot at ſige det, for at indſee det urimelige deri. Omkvædet fortſætter rigtig nok ikke den epiſke Handling, men det er ikke derfor noget ligegyldigt. Det hører, ſom W. Grimm allerede har bemærket, til Digtningen ſelv. Det er ſnart Baggrunden eller Landſkabet, foran hvilket Begivenheden bevæger ſig, ſnart indeholder det Grunden,

hvorpaa hele Begivenheden beror, og forklarer Sammenhængen, snart toner det atter som en Skjæbnens Stemme (ein Ruf des Schicksals). Det er ydermere forfattet af Digteren tilligemed Visen, og i Harmoni med den; thi det udtaler Visens Grundudtryk eller det Indtryk den skal frembringe. Det kan ikke have været Digterens Hensigt, at gjøre denne Stemning levende for sig, thi han lever jo i den; men han vil udtrykke den Virkning den fremkalder og skal fremkalde hos Tilhørerne. Derfor lægger han Omkvædet i deres Mund; og hele Visen med sit Omkvæd gaar derved over fra at være en episk-lyrisk til en episk-lyrisk-dramatisk Digtning. Saaledes har Grønland[1] opfattet det, og det er det eneste sande. Omkvædet svarer til Recitativet i Kantaten, og til Koret i den græske Tragedie. Derfor er der ogsaa Modsætning imellem Visen og Omkvædet, i Indhold og Form: Visen er episk-fortællende, Omkvædet er lyrisk-reflekterende. Visen har sit Fodmaal og sin Versart; Omkvædet er rhetorisk Prosa, der først ved at synges faar sin Rhythme. Efterdi Omkvædet nu ikke fortsætter Handlingen, kan det være borte, og det er ikke sjelden Tilfældet ved samme Vise, naar den haves i forskjellige Meddelelser eller Sprog; men naar det er borte, svækkes Indtrykket; naar det er tilstede, bidrager det til at forhøje det, selv om det mangen Gang,

[1]) Wird der Sänger dafür gehalten, daß er in beiden oder beiderley Theilen nur sich selbst vorstelle, so muß man bald Langeweile, Ueberdruß, oder, dem zu wehren, Anwandelung zum Spaßen empfinden; stellt er aber in der Reflexion die Anwesenden selbst, das Volk, vor, ey, so ist es ein ganz anders Ding, so liegt ein Unvertilgbares, ein Wahres, zum Grunde, in welchem wurzelnd, und von ihm Nahrung, Saft und Leben ziehend, die Aufmerksamkeit der Zuhörer bis zu Ende hin für jedes Lied wach erhalten werden kann; und das sonst unauflösliche Räthsel, daß diese Lieder gerade in dieser Form das Volk so anziehen, so fesseln konnten, hat seine Lösung gefunden.

som Geijer bemærker, kun er et Udtryk af en poetisk Sindsstemning, et: ogsaa jeg var i Arkadien, enfoldig anlydet, man kunde næsten sige med en rørende Udygtighed, ved en Gjentagelse af de almindeligste, nærmest ved Haanden værende Billeder, som: Om Sommeren, da alle de smaa Fugle sjunge saa vel, eller: For nu staar Skoven i Blomster.[1]

Ligesom i de gamle islandske Digte, i hvilke dog, saavidt som hidtil er oplyst, Stevene ogsaa staa ganske løse, findes der ofte i samme Vise dobbelte Omkvæd, der enten fortsætte hinanden, eller paa dobbelt Viis gribe ind i Sangens Indhold. Deslige bør da heller ikke i vore Viser behandles med ligegyldig Uagtsomhed.[2] Tankegangen i Visen om den raske, uforsagte Hr. Jon fortsættes i begge Omkvædene: I ere vel boen (i nogle Udgaver læses: I ere velbaarn), I binder op Hjelmen af Guld og følger Hr. Jon. (Her rime de endog sammen.) Ligeledes i Svend Dyrings Vise: Vaar jeg selver ung, og Fagre Ord fryde saa mangt et Hjerte. (Ja, jeg selv var ung, men ogsaa jeg har gjort Erfaringer: fagre Ord fryde saa mangt et Hjerte, ja fagre Ord!). Hvor det nu er Tilfældet, vil enhver Digter, enhver der har nogen poetisk Sands, med Glæde fornemme det gribende deri, og beundre den gamle Skjald, der i saa faa Ord kunde indlægge saa mange Tanker, med saa overmaade lidet kunde

---

[1]) Til Musikkyndige maa jeg henstille, hvorledes Sammenhængen er imellem Visens og Omkvædets Melodi: om Visens i sig selv er fuldendt, eller om den først i Omkvædet slutter i Kvinten eller Tonika? Grønland siger, at ved nogle Viser er Visen selv i Dur, Omkvædet i moll, og omvendt. Men hvordan ellers?

[2]) Thortsen (Metrik 1, 238) har allerede bemærket Oehlenschlägers heldige Efterligning af det gamle Omkvæd i: Skirner fuldender sit Ærende (Nordens Guder. 1819, S. 304) med Omkvædene: Solstraalen i Skyen sig bader — De Fugle kvidre paa Grene. „Den liflige Morgenstund, hvori Scenerne henlægges, udbreder ved de musikalske Omkvæd sin Klarhed over hele Digtet."

saa udtrykt saa meget. Gaa Omkvædene ligesom hvert til sin Side, saa bliver Indtrykket maaskee endnu større. Geijer (Svenska folkvisor 3, 238—240) har gjort opmærksom derpaa ved de tvende Omkvæd til Sorgens Magt (Visen om Aage og Else), der ikke findes i den danske:

För hvar och en tår som du fäller på jord,
Hvem bryter löfven af liljeträd?
Min kista hon blifver så full utaf blod.
I fröjden eder alla dagar!

Det ene er udtrykt som Spørgsmaal, det andet som Udraab; og hvo skulde ikke i denne Vise, „hvor Jordens Glæder og Sorger paa en saa rørende Maade foreſtilles at gribe ind i de elskede Dødes Boliger", fornemme den Viftning af Sorg og Glæde, der fra Sangen strømmer over i vor Sjæl fra de tvende Omkvæd.[1]

Endelig gives der i den hele Diktion og i Foredraget mangfoldige andre Ejendommeligheder, der vidne om, at vi i Kjæmpeviſen have en Digtning ganske forskjellig fra de senere Tiders. Det er en epiſk Fremſtilling, der giver Begivenheden i ſine ſimple, ſtærkeſte Hovedtræk, med rolig fremskridende Gang, „en energiſk Fremſtilling", oplivet med Dialog uden Angivelſe af Perſonen, Handling uden Allegori, Beſkrivelſe uden søgte Prydelſer, en ſimpel Sang uden

---

[1]) Om Viſernes Form og i Særdeleshed om Omkvædet findes der mangfoldige Bemærkninger hiſt og her, ſaaſom i Heibergs Udſigt, W. Grimms Fortale S. xxxii—xxxv. Geijers Indledning S. lxiv og Sammes Afh. i Sv. folkvisor 3, 226. Peder Grønland, Alte Volksmelodien des Nordens i Allgemeine muſikaliſche Zeitung, Leipzig, 1816, Nr. 35—36. Søren Povelſens Prosodia Danica S. 535. Ferd. Wolf Ueber die Lais, Sequenzen und Leiche 1841, S. 20. 171. Robert Jamieſon, Popular Ballads and Songs, 2, 223 (anført i Udv. Viſer 5. 16). Min Afh. om Kjæmpeviſerne i Annal. for nord. Oldk. 1842—43 o. ſ.

Triller og Kruſeduller. Saa ſimple ſom Ordene ere, ſaa have de dog ſin gjentagende Maade, hvorved de forſtærkes: De baardes i Dage, de baardes i tvaa. Under de ſamme Omgivelſer vende de ſamme Udtryk ofte tilbage: Han red ſig under Ø, Hun var vel ſvøbt i Maard, Han axlede ſit Skind. Men adſkillige af disſe idelig tilbagevendende Udtryk maa paa Steder, hvor de ikke høre hen, ſtrives paa Referentens Regning. Gjentagelſen bliver frembeles til en Art rhetoriſk Figur af en vidunderlig Virkning:

Det var Ridder Hr. Aage,
han red ſig under Ø,
fæſted han Jomfru Elſe,
hun var ſaa væn en Mø.

Fæſted han Jomfru Elſe
alt med ſaa meget Guld —
Maanedsdag derefter
laa han i ſorten Muld.

(Han fæſted Jomfru Elſe; i Dag fæſted han hende, Maanedsdagen derefter var han død.) Men Gjentagelſer, der ikke ere forſtærkende, men ganſke tomme og betydningsløſe, kunne ogſaa være fremkomne af Varianter, der ſkulde ſtaa iſteden for hinanden, og ere ſatte efter hinanden. Endelig hvor tit og ofte har man ikke beundret det ſvævende i Elvernes Dands, i hvilken Øjet ikke ſeer andet end Taager, der forenes og adſpredes, ſaa

Der dandſe fire, der dandſe fem;

og den overordenlige Effekt der er opnaaet uden Gjentagelſe eller nogenſomhelſt Kunſt i Beſkrivelſen af Kong Valdemars hurtige Ridt:

Der han red over Randbølhed',
da fulgte han femten Sven';
der han kom til Riber Bro,
da var den Herre allen';

ligelangt fra de vandede Beskrivelser i de saakaldte Digte fra Tiden nærmest efter Reformationen, som fra den nyere Digtnings pragtfulde Ordfylde eller udværede Omskrivninger.[1]

Saaledes have disse gamle Viser ikke blot i Indhold, men ogsaa i selve Formen, uagtet alle de Trængsler og Stød, de paa Vejen til os have lidt, indtil den Dag i Dag bevaret noget ejendommeligt. Det er gamle Minder, Barndomsminder, der igjennem dem tale til os. Naar vi længe have været fra dem og vanket om i Kunstpoesiens Egne, og vi nu komme tilbage til dem, saa virke de paa os med deres Tone, deres Klang, deres forældede men melodiske Sprog, og deres inderlige Sammensmæltning af Ordet og Melodien, som hine Hjemmets Toner, dem ingen kan høre uden at smelte. Ligesom Rousseau ikke kunde see Singrønt (la pervenche) igjen, uden at den opvakte Mindet hos ham om alt hvad han havde fristet og levet; og ligesom man i Frankerig maatte forbyde at spille Sveitsermelodier af Frygt for at Sveitserne, grebne af Hjemve, skulde svigte deres Troskabseed, med samme Trylleri virke disse Viser paa enhver, ved hvis Vugge Modersmaalet lød i sine huldeste Toner. Derfor er det et naturligt Ønske og en

---

[1]) Man har, som bekjendt, med ovenstaaende sammenlignet Frimanns:

Mer ilende fløi Pilen ei
i Luften hen fra Buens stramme Sene,
end Axel paa sin længselsfulde Vej
flyr hastende forbi dens ønskte Milestene.
Sin raske Fod den stolte Ganger hæver,
den grønne Hede flyr og ved hans Fodslag bæver.

Her flyer alting, men Axel selv bliver borte i al denne Flugt.

Det er overhovedet ikke af Vejen at sammenligne Oldtidens og Middelalderens Poesi med de nyere Bearbejdelser; f. E. J. L. Heibergs af Grógaldr; Hr. Jons Vise og Baggesens Ridder Ro og Ridder Rap; Aage og Else fornyet af Weyer, o. s. fr.

velgrundet Fordring, at alt hvad der i deres ædle Simpelhed er forvanſket, alt hvad der i deres rene Harmoni er forſtyrret, naar de engang ſkulle gjengives den danſke Almenhed, den ædleſte Del af Folket, det i Purpur og det i Kofte, maa føres tilbage til ſin oprindelige Renhed, ſaaledes at intet i Ideens Udførelſe mangler, og intet er tilovers, ſaa at der intet findes, ſom kan forbunkle eller forvirre den, og intet mangler, ſom kan give den hele ſin Klarhed.

31. Kjæmpeviſerne tilhøre hele Norden. Deres Hovedarter eller Inddeling. I Særdeleshed de hiſtoriſke Viſer og deres Forhold til Hiſtorien.

Hidtil have vi betragtet Kjæmpeviſerne i Almindelighed, og uden videre anſeet dem for vore; men en nøjere Beſkuelſe af de enkelte Sange vil ſnart gjøre det indlyſende, at kun nogle af dem ere oprindelig danſke. En Del ere oprindelig norſke, endnu flere ſvenſke, en betydelig Del tyſke, og atter andre have meget tilfælles med engelſke og ſkotſke. Den hele Digtning er ikke et Folks Ejendom, men en Folkeſtammes. Det er ikke ſaa underligt, at de ere navnløſe; mangen Gang vide vi næppe, i hvilket Land og i hvilket Sprog (hvilken Dialekt) de ere blevne til. Det er ikke ſaa underligt, at de i Navne, Udtryk, Rim, ja ſelv i Ideen ere ſaa forſkjellige; de have gjennemvandret mange Munde, førend de kom til os.

Den Underſøgelſe, der i det hele gaar ud paa, at afſondre det, der er fælles, fra det, der er ſærſkilt, kan ikke bringes tilende, men den er for vigtig til at man ikke ſkulde begynde den. Den vil førſt gaa ud paa Æmnerne, derefter paa deres Behandling; den vil om muligt bemægtige ſig det hele Kjæmpeviſeapparat, om jeg ſaa maa kalde det (Udtryk, Talemaader, Vendinger, Omkvæd, o. desl.), og

undersøge, i hvilket Tungemaal det mest oprindelige findes, og anvende den derved erhværvede Anskuelse paa de enkelte Viser. Noget vil da strax vorde i Øjne-faldende: at en stor, maaskee den største Del af Kjæmpeviserne ikke er oprunden i Danmark, men er et Laan, og at det, som er det oprindelige, er tillige det bedste; hvorimod Oversættelser, Overflyttelser, Omskrivninger, Omformninger ere langt ufuldkomnere, om der end er lagt Vind paa at tilegne sig dem og at indstede (lokalisere) dem saa meget som muligt. Literaturens Historie, hvis vigtigste Formaal er at vinde Resultater, kan imidlertid ikke udvikle det; den maa lade sig nøje med at dvæle ved de store Grupper.

Ved denne Drøftning bliver da i vore Samlinger at bortskjære alle nyere Forsøg paa at gjengive Oldtidsviser (Bjarkemaalet o. desl.) og Viser om historiske Begivenheder fra Middelalderen (som Valdemar den Tredies Død); alle Legender i nyere Stil (som Hellig Anders); alle selvstændige men nyere Digtninger (som Danske Kongers Navne og Tal); alle nyere Oversættelser af tyske Sange (som Mester Hildebrand) o. desl. Dem er det let at kjende.

Tilbage bliver da: For det første de mythiske Viser. Det er Travesteringer, i hvilke Guden er bleven til en Ridder, Gudinden til en Frøken; thi Mythen kunde Middelalderen ikke bruge, den manglede Troen; det den beholdt var kun dens Handling. Selve Gudenavnene bleve vanskabte, og Visen iklædt en ridderlig Dragt. Det mærkeligste, næsten eneste, Exempel er Thord af Hafsgaard, der er en Travestering af Hamarsheimt. Et Par andre have nogle Gjenminder (Reminiscenser). Det er libet rimeligt, at disse Viser ere fødte paa dansk Grund, men fjerne Gjenminder kunne vel være gaaede over i senere danske Viser (som i

Hertugen red fra Kolding, Syvs 1 Part, Nr. 2, der minder om Vegtamskvida).

Dernæst Heltesangene. De have det tilfælles med de forrige, at Heltene ere omklædte i Ridderdragt. Heltetiden havde to Sider: dens Kjærlighed og dens Storhed; begge ere romantiserede. Kjærlighedsviserne ere de mest maadeholdne; og Æmnerne ere nordiske. Hertil høre f. Ex. Hagbard og Signe, et mythisk Stof, der allerede paa Saxos Tid var blevet Historie, og nu gik over i Romantikken; Alf i Odderskjær eller Kampen paa Samsø (hvor Helmer Kamp er Hjalmar, Angelfyr Anganthyr) hvis Stof findes i Hervararsaga. Nogle beslægtede ere svenske og islandske. Stærke Gjenminder af Hedenold og Middelalder findes i Svend Vonved. Stærke Overdrivelser, hentede fra Jætternes Verden, vise sig i Svend Felding (Fotling), der repræsenterer Danskheden, og ved at stille den mod Tyskheden, hvortil Omkvædet sigter: De stunder ind til Danmark, tillige danner Overgang til de historiske Viser. Men stærkest bliver Overdrivelsen i den hele Række af laante Viser, der henhøre til de bekjendte tyske Sangkredse om Sigurd Svend og Diderik af Bern. Ind i dem er blandet Karl den Store, ja den trojanske Krig. Det er et lysteligt Virvar, mere til Haab end til Lov, ofte uhjemligt og uhyggeligt. Kun naar Parodien træder aabenbar frem deri (som i Sivard Snarensvend, der fører Sommer i By; pudsigt er det, at Udgiverne ogsaa tage den for ramme Alvor), faar Digtningen en Selvstændighed, der giver den Værd.

Tilbage til Norden føres man atter i de naturromantiske Viser. De have en stor og mangfoldig Interesse. Det er de mythiske Naturvæsener, saaledes som de endnu leve i Middelalderen, Udtrykket for Enheden af de legemlige og aandelige Kræfter, tillige gjennemvævet af kristelige Ideer;

det er Naturkræfterne i personlige Væsener og deres Aabenbaring i Ordet eller dets symbolske Tegn. De ere fulde af fjerne Minder,[1] og gribe tillige ind i hvert Menneskes Sind. Det er uforlignelige Levninger af den almindelig nordiske middelalderlige Poesi. Men just derfor maa deres Hjem findes, hvis det kan findes, ved hver Visekreds eller hver enkelt Vise for sig. En særegen Kreds, der levende minder om Oldtidsdigtene, behandler Forbindelsen imellem denne og hin Verden, og baner ved nogle af sine skjønneste Romancer (Aage og Else, Den Dødes Igjenkomst) Overgangen til en anden Række, som man kunde kalde Livsbilleder, større og mindre. De større omfatte Middelalderens Liv i dets ejendommelige Yttringer, der for en stor Del ere virkelige historiske Begivenheder; den æventyrlige Kjærlighed (Iver Lang og hans Søster; Malfred og Mogens; Liden Kirsten befrier sin Fæstemand), Jomfruran, Klosterran, Møen i mangfoldige Stillinger, Forældres og Børns Forhold, den forsmaaede eller stuffede Bejler, o. s. v. Nogle af disse udmærke sig ved en blid Naivetet eller en usædvanlig

---

[1]) Ikke blot Omskabelser, som Valravnen (Varravnen), ikke blot Runer og deres Brug, Rok og Ten, Manering (Maanering) o. desl., men selv de fjerneste mythiske Minder. Et Brudstykke (Udv. Viser 1, 390), hvori Troldkvinden taler om sin Ungdomstid, da hun kunde

gange ved Strande,
og vinde op Reb af Sande,
og kunde med de Reb af Sand
op til Maanen løbe paa Stand,

oplyser det hidtil ikke forstaaede (og i min Nord. Mythologi misforstaaede) Sted i Harbardsljód, Str. 18, om hine spákar konur:

Þær or sandi
sima undu,
ok or dali djúpum
grund um grófu,

der, ligesom hun, snoede Reb af Sand, for at øve Hexekunster.

komisk Kraft. Denne Afdeling naar sit høieste i de større tragiske Kjærlighedsviser, der indslutte ligesaa mange Dramaer. De mindre ere blotte Situationer, Ballader, der kun give en Handlings Højdepunkt, og simple, alvorlige eller komiske, Viser. Der er en næsten uendelig Rigdom; hele Norden har været om at samle den; men der gives vel ogsaa nogle, hvortil Begivenheder i Danmark have givet Anledning, og som ere ligesom fødte med dem.

Endelig følge de historiske Viser, som gjengive de større historiske Forhold, enten ved at udtrykke Tidens store Sympathier og Antipathier eller ved at fremstille Begivenhederne i en sand eller romantisk Skildring. Nogle ere førte over fra Sverrig og Norge; andre have deres Bund og Grund i Danmark. Denne Afdeling har en dobbelt Bethydning, en poetisk og en historisk.

Foruden det poetiske Værd, Værdien af den Poesi, der, som Geijer siger, besidder Barndommens Uskyld tilligemed denne Alders symbolske, uudviklede Rigdom og Storhed, som vi med W. Grimm elske, fordi es ist die Lust des Herzens, die darin spricht, die trauert oder sich freut, kommer nemlig ved disse Viser en anden Side i Betragtning: Anskuelsen af deres historiske Værd. I denne Henseende maa vel endnu gjælde hvad gamle Bedel bemærker: Viser ere dog kun Viser, og bliver Viser hvad man gjør af dennem; men der er dog vel tillige noget i hvad Syv i sin brogede Fortale føjer til: om vore gamle Æventyr og Viser siges ordsprogsvis: alle Æventyr er Løgn og alle Viser sande, saa at her dog er noget sandt og historisk under. I vor Histories kritiske Periode fik dette imidlertid ingenlunde Lov til at gjælde; thi med den forskjellige Anskuelse af Historien forandrer sig nødvendig Anskuelsen af Viserne. Thomas Bartholin (i Antiqu. Dan.) kalder dem Kjærlingesnak (puti-

dissimæ cantilenæ, ad colos aniles heri aut undius tertius infelici vena compositæ). Gram er dem hjertelig gram. Han bemærker, at de ældste af vore Kjæmpeviser i den første Part ere lutter sammenflikkede Digte, gjorte efter det tyske (Heldenbuch) med nogle danske Navne mængede hist og her; „den hele Kram af alt dette Kjællingetøj, hvoriblandt dog forekommer en Del Artigheder og adskilligt til Sprogets Oplysning, er altsammen sammensat i Kristenheden."[1] Paa et andet Sted taler han om „den lumpne Vise, som Hr. Peder Syv har indført i sin Samling (Nr. 44, S. 610), hvor der iblandt andre Urimeligheder læses, at Kong Valdemar, da han drog i Leding, satte Dronning Helvig til at tage Landene vare, og vogte dennem vel til han kom hjem igjen; og den altfor latterlige Kjærlingesnak udi Peder Syvs Forklaring om Tjeneren, der skaffede Kongen at vide hvad han tænkte paa." „Udi min Barndom, føjer han til, har jeg ogsaa hørt sjunge en Vise om Kong Valdemar og Toveliile, hvoraf jeg vel erindrer mig Melodien og Omkvædet, men udaf alt det øvrige ikkun disse Ord, hvori Kongen forklarer for Dronning Helvig, hvorfor han var kjed af hende: „Jeg har syv Børn med Tove, jeg har ingen med dig. Men Tove var Konningens Frille." Og at samme Ord er bleven mig beholden i Hukommelsen, er vel kommen deraf, at jeg siden erfarede, hvor falsk dette var, efterdi Kong Valdemar havde jo med sin Dronning sex Børn, fra Anno 1341, de

---

1) Til den daværende Strid om Kjæmpevisernes Ælde sigter ogsaa Holberg i Peder Paars, 2 B. 3 S., hvor han til Fogdens Ord til sin Kone:

I var jo drukket fast i Graad fergangen Fest
for man jer havde lidt om Arel Thorsen læst

føjer den Anmærkning: Heraf kan sees, at Arel Thorsens Vise er ældre, end man bilder sig ind; og kan det tjene dem til Underretning, som skrive historiam literariam.

bleve gifte sammen, indtil 1353. Det synes ligesom at Vitus Bering har haft nogen Tro til denne lumpene Sladder; men er sligt vel tilladt, i en alvorlig og ubunden Historie saaledes at spille med Sandhed? og for et Slags Artighed at sige, at agere en Fabel-Hans?"[1] Langebek (D. Mag. 1, 243) er mildere stemt imod de stakkels Viser: „Vel er det ikke sagt, at de indeholde i alle Ting de ubedrageligste Sandheder (det gjør da Krønnikerne ikke heller), men naar man med sund Fornuft vil drøfte dem, og holde dem imod andre Efterretninger, skal man finde, at baade Historien og de fleste Omstændigheder have Rimelighed og Sandhed i sig, saa man ikke uden Grund kan anse de fleste gamle Kjæmpeviser for nogenledes sikkre, ja ofte umistelige Kilder i den danske Historie og vore Antikviteter; kun beklager han, at de, saavel som andre gamle Dokumenter, i Henseende til Orthographien, Poesien og de historiske Omstændigheder ere saaledes forandrede, forhutlede og forkortede, at de tit ikke ligne deres Originaler." Denne Erkjendelse, at de historiske Viser maa betragtes som historiske Vidnesbyrd og maa tages med ved den historiske Kritik, gjælder især, om ikke ligefrem de historiske Fakta, saa det, hvilket de tro gjengive, Tidens

---

[1]) Grams Ytringer i Forbedringer til Valdemar Christopherſens Hist. i Kbh. Selskabs Skrifter 4, 187; og Udkast til Fortalen til Bordings Skrifter, anført i Udv. Viser 5, 104. Dersom Gram ifteden for denne lange Snak havde givet os Visen selv, vilde vi maaskee have seet, at Talen var om Valdemar den Første, som ingen ægte Børn havde, men derimod ogsaa havde sin Tove, der næppe, eller rettere ikke, er noget Egennavn. Tove var Moder til Valdemar den Førstes Søn Christopher (Knytl. Kap. 109; jf. concubinarius filius hos Saxo, S. 711), og Liden Kirsten, hedder det, var en Datter af Tovelille (jf. Afzelius, Sagotäder S. 128. Efter Skoliasten til Adam af Bremen havde Svend Estridsen en Frille, Thora, der forgav hans Dronning; er det nok en Tova?)

herskende Stemninger, f. Ex. Kvindehævn og Band i Hr. Ebbes Døttre, Folkets Modstand mod tyske Sæder i Den danske Prindsesse i Sverrig, og hvad Krønnikerne saa gjerne slette over, Karakteren; og ere de end ikke samtidige, saa indeholde de i alt Fald de næste Generationers Anskuelse af den forbigangne Tids mest fremtrædende, mest indgribende og tragiske Begivenheder. Historieskriveren har sin snævrere Kreds eller sit snævrere Formaal for Øje; han skriver for Hoffet eller i Gejstlighedens Interesse. Visedigteren giver derimod det, der er udbredt og forplantet fra Slægt til Slægt, hvad der er almindelig Folkemening (alþýdumál). Og det er vel værdt, ved nogle Exempler at oplyse, at den gamle Vise fortjener af enhver Historieskriver at tages med og at vejes. Ved Svend Aagesen har jeg allerede anført hans Yttring om Valdemar den Første, at han var in suos tantum plus justo crudelior; det var en Streng, som Saxo tog i Betænkning at røre ved, men med forstærket Klang lyder den i den gamle Vise. Og ere Viserne uklare, saa ere de historiske Beretninger det ikke mindre. Ere end Viserne om Valdemar den Anden og hans Dronninger (Dagmar og Bengerd) nok saa uefterrettelige, saa ere dog de tvende Perioder i Kongens Liv givne med en saa indtrængende Sandhed, at den endnu sætter Folket i Bevægelse. Marskstigviserne, som P. E. Müller anseer for samtidige og vel de ældste, have mødt adskillig Modsigelse; Hvitfeld (1, 292) anseer Marsk Stigs Undsigelse „for Snak, thi derom findes intet udi Historien, men ikkun i en Vise", og andre ere nærved at holde den hele Aarsag til Erik Glippings Død for det samme. Men om Viserne kan have stillet et og andet i et mere poetisk Lys, saa vise jo selve Krønnikerne, at de i Hovedsagen have fuldkommen Ret. Den tørre Annalist brød sig kun om, at Kongen blev dræbt, naar og hvor; Motivet ragede ikke

ham. Men det er Viſernes Fortjeneſte, at de netop opfatte Begivenheden i ſin fulde Sandhed, i ſine Motiver. Uden den er Handlingen kun en løs Ting, ſom det næppe er værdt at vide.[1] Viſens Skildring af Begivenheden i Skovhuſet har man endnu i vore Dage anſeet for noget rent fingeret; men Jens Grand vidner, at det var et ſaadant tvetydigt Æventyr, der lokkede Kongen ud paa de øde Steder, hvor han fandt ſin Død.[2] Saa have nogle endelig endog ſom noget unaturligt og urimeligt forkaſtet det hele om Fru Ingeborgs Voldtægt ſom Motiv til Kongens Død, hvorved det da er rent ude med Tragedien. Thi denne Voldtægt ſkal være ſkeet i Marſk Stigs Fraværelſe paa Toget til Sverrig 1275, og Kongen blev myrdet 1286; det er en Opſættelſe af Hævnen i elleve Aar, ſom er aldeles ubegribelig.[3] Imidlertid ſiger Viſen ikke elleve Aar, den ſiger ni: i Vinter ni, ej færre, ſaa det var alligevel ikke under Toget til Sverrig 1275; og i Vinter ni er ikke andet end en Læſefejl

[1]) Petrus Olai (Annales i Langeb. Script. I, 188) har af en ældre Krønnike afſtrevet Beretningen om Kongens Død indtil Antallet af hans Saar; ſaa fætter han: etc. Reſten kom ikke ham ved. Den ældre Krønnike tilføjer: in ultionem, ut ferebatur, nefandæ libidinis, qua corruperat et expugnaverat multarum, etiam nobilium, matronarum pudorem, inter quas fuerat etiam stuprata uxor Domini Stigoti Marschalci regni. (Anonymi Chron. Dano-Svec. i Langeb. Script. I, 392). Annales Visbyenses (ſ. St. I, 256) ſige, at Kongen blev myrdet in villa, quæ vocatur Finnethorp a Palnone Lytlæ, socero domini Stygoti militis, Marscalci ipsius regis, et hoc per procurationem ipsius Marscalci, ratione uxoris suæ.

[2]) „Qualiter vero et ob quam miseram causam in loco deserto et suspecto dictus rex interiit narravit Archiepiscopo hoc anno quædam persona omni exceptione major et fide digna. (Langeb. Script. 6, 299, jf. Suhms D. Hiſt. 10, 938.)

[3]) At lade ni Aar (eller elleve, det gjør ikke ſtort til Sagen) forløbe, ſiger Cronholm, for at gjøre Hævnen ſaa meget mer forfinet, og uophørlig i den Tid at lure paa et Rov, ſom dog ej kunde undſlippe, mangler al hiſtoriſk Sandſynlighed, og ſtrider ganſke mod den opbruſende Lidenſkab hos en nordiſk Natur.

for Vinter nj (tre), hvilket stemmer med hele Sammenhængen. Den ene Sommer var Stig borte, den anden stævnede og undsagde han Kongen (et Træk, der saa aldeles hjemles af Tiden, at han ellers maatte gjælde for en Niding), den tredie blev Kongen myrdet. Den rette Læsemaade gaar ogsaa her frem af Tingen selv, og det er ligegyldigt om den findes i noget Haandskrift eller ikke. Er ikke den den rette, saa lyver alt, baade Vise og Krønnike og hele Historien. Tager man nu tillige den tredie Vises Tone i Betragtning: De ere saa mange i Danmark, som alle ville Herrer være, saa har man den Tids Adel levende for sig; og føjes hertil Viserne om Marsk Stigs Døttre, saa maa man „tilstaa, at disse Sange afspejle ikke saa meget en individuel Digters Karakter, som snarere en hel Tidsalders kunstløse Opfatning af Æmner (Forførelsen, Kongemordet, og en Slægts Undergang), der sloge an paa den poetiske Natursands." Det er sande Tidsbilleder, som ingen enkelt Krønnike lyder, men alle tilsammen; i dem staar derfor Sandheden ikke i enkelte Straaler, men samlet i sit Brændpunkt. Niels Ebbesens Vise maa betragtes paa samme Maade. Begivenheden fortælle Krønnikerne i dens Hovedomstændigheder; Daaden antage de at være udgaaet fra personlig Fjendskab. Visen udtrykker den nærmeste Fremtids Anskuelse. Den har adskillige egne Omstændigheder, som tildels tilsigtes af Krønnikerne. Den kjender den sorte Svend, fordi han ikke var hvid; den Holstenske Krønnike anlyder noget lignende.[1] Grevens Undsigelse, der i saa høj Grad tjener til Daadens rette Bedømmelse, findes i een nærliggende Krønnike.[2] At Nagl-

[1]) Utrum etiam aliqui de Holzatis majoribus nobilibus fortunam tantam dicti comitis Gerardi sustinere non valentes, procuraverunt mortem et proditores extiterant, meum non est discutere.

[2]) Quem ipse prius diffidaverat. Chron. Dan. et præcipue Sjælandiæ, der ender med 1357 (Langeb. Script. 6, 524).

erne paa Broen bleve løste, for at han kunde kaste den af, bevidne flere; Visen nævner Ophavsmanden, Niels Ebbesens Søsterson, Svend Trøst, og forstærker Indtrykket ved at lade ham tage Orlov, kun for at afkaste Broen. Ingen Udvej til Frelse aabner Niels sig; han higer kun efter sin Daad. Egen for Visen er Raadførelsen med hans Hustru. Fra hende udgaar Storbaaden, ligesom jo næsten al Storbaad avles i Kvindens Hoved eller Hjærte:

De værste Raad de ere nu bedst,
kunne vi dem ellers paafinde:
enten Greven at slaa ihjel
eller Huset over ham brænde.

Hun raader ham at vende Hesteskoenes Hager fremad, for efter endt Daad at vildlede Forfølgerne. For hende er Daaden fornøden, men ogsaa hans Livs Frelse en Hjertesag; han tænker heller ikke her forud paa Muligheden af at undflyde. Men især giver hele Visen Daaden som en ridderlig Færd, som den eneste, der kan frelse Landet; og hvorledes Bevidstheden deraf, hvorledes dens Storhed gjennemtrængte hele Folket indtil den ringeste Bondekvinde paa Heden, udtrykker den i hine uforlignelige Ord, i en eneste Strofe:

Niels Ebbesen gjæsted sig en Kjærling,
hun havde ikkun to Løve;
den ene gav hun Niels Ebbesen,
han slog den kullede Greve.

Nu maa hver vælge imellem Krønnikens løse Stumper og det livfulde Udtryk af Folkets Røst; nu maa enhver, der lyster, grave sig ind i Krønnikens tørre Sandgrav, og tvivle om Daadens Storhed, eller føle sit Hjerte opløftet ved Aarhundreders idelig gjentagne Vidnesbyrd.

Fra Kong Valdemar Atterdags Tid aftage de historiske Viser. Det rige Stof, som denne Konges Regjering frem-

byder, er, som J. L. Heiberg allerede har bemærket, kun ensidig opfattet og fattig benyttet. Visen om Niels Bugges Død har imidlertid en god historisk Grund. De saakaldte Bugges-Penge svares endnu af tre Grundejere i Vestergade i Middelfart.[1] Endnu værre er det, at Visernes historiske Værd efterhaanden bliver mindre og mindre, indtil de endelig gaa over i en ganske anden Digtekreds (Allegorien), og næsten alle tabe sig i vandede og aandløse Rim, et aabenbart Bevis paa, at den egenlige Kjæmpevisetid er uddød. Man kan i det allerhøjeste kun regne den fremad til Dronning Margretes Dage.[2]

32. Nordens Sangrigdom. Tabte Viser. Senere Minder af Kjæmpeviserne og deres Undergang. Melodierne.

Følge vi nu Middelalderens Sangrigdom tilbage i Tiden og fremad, saa har den unægtelig været langt større,

---

[1]) Ifølge et Brev fra daværende Etatsraad Johnson i Middelfart, 1839. Og „mange Orfejdebreve givne Kong Valdemar om Hr. Bugges og mange andres Død" omtales i den ældste Arkivregistrant.

[2]) Syvs Inddeling af Viserne findes i Fortalen til hans Udgave; i Udv. Viser henføres de, efter et temmelig løst Skjøn, til fire Rubrikker. Heibergs Udsigt gaar nøjere ind paa Tingen. Princippet er her det vexlende Forhold imellem det lyriske og episke Moment. Der antages en Cyklus af Viser, som enten er enkelt eller sammensat. Der bliver fire Klasser: 1) Heroiske Romancer, der danne en enkelt Cyklus, hvis Midtpunkt er et Individ. 2) Naturpoetiske, en enkelt Cyklus, hvis Midtpunkt er en Anskuelse. 3) Historiske, en sammensat Cyklus. 4) De isolerede, eccykliske. I denne Inddeling er der dog ikke noget ret Hold. De heroiske Romancer lade sig ikke bringe under eet Individ som Midtpunkt; de historiske kunne ogsaa staa isolerede, og det sammensatte ved Cyklen kommer kun til at bestaa i, at Viserne høre til samme Lands Historie, og det gjøre ikke engang alle. Af de eccykliske dannes et almindeligt Pulterkammer.

end den kommer tilſyne i vore Kilder. Tilbage taber den ſig, endog i den højeſte Old, hvis Levninger endnu paa Saxos Tid vare til i Modersmaalet. At ny digtedes ſees af Sangen før Slaget paa Gradehede (1157). Indholdsrige Emner ſkabtes i Tiden; og ere kun faa af de Sange, den fremkaldte, til, ſaa have dog mange været ſamtidige og været ſungne f. Ex. i Valdemarernes Dage. Tingen er kun at Krønnikeſkriveren ikke var opmærkſom derpaa, og har derfor kun bevaret Efterretningen, naar den havde noget uſædvanligt ved ſig. Fremad ſkabtes ny Viſer, der ligeledes ere tabte. Visbys Erobring fremkaldte deslige Minder. Kong Valdemar Atterdags Navn, ſiger Gram, forekommer ofte i Julelege; de Viſer og Julelege, ſom Gullænderne digtede til hans Vanære (om Niels Guldſmeds Datter) vare endnu til paa Strelovs og Hans Ravns Tid.[1] Viſerne vedbleve at mindes; men hvor mange tabtes ikke ganſke, og hvor faa kunde holde ſig friſke og uforvanſkede under Tidens Modgang. I Reformationstiden omtales Rane Jonſens Viſe, nemlig i Bogen om den papiſtiſke Meſſe 1533, hvor Kantor af Lund ſiger:

Hammerſalve have vi ſaa megen forſmort,
og ingen Manddom dermed gjort;
jeg vaare tilfreds foruden Meen
at hun var i min Bosſe igjen,

---

[1]) Ravn (Joh. Michaëlii Corvini Heptachordon Danicum, 1646, i Prolegomena) anfører: Ludum enim quendam instituerant, qui adhuc in Gothlandia inter ludos Julios celebratur, cujus una stropha, totius alioquin ludi contextu in regis contemptum sarcastice composito, ad hunc sonat modum:

Bettre kand du leicke paa Lut,
Waldemar, med Varum luff:
End ſom du kand komme hier udt,
Med varum Luff oc Möydom.

da skulde jeg deraf have Ro og Lise,
og glæde mig saa med Ranes Vise (D. Mag. 2, 88).

De havde da uden Tvivl allerede lidt en og anden Brøk ved mundlig Gjentagelse, og de maatte gaa af Vejen for gudelige Sange. Iblandt andre anbefaler Frands Vormordsen sin Davids Psalter 1528 til Anders Bilde og Frue med de Ord: Annammer paa eder Hofgaard denne allerædeligste Konge David, og lader derefter fare andre løsagtige Viser, der Drankere og Bolere have digtet udi syndig og ubekvem Handel, og pleje fordi at sjunge med løsagtige Noder og Stemme, der (desvær) nu alminbelige kvædes paa Hofgaarde og Herrehus. (Werlauffs Blandede Bidrag i Athene 2, 230.) Saa bleve de opskrevne, og hvor meget de da havde tabt, see vi af Karen Brahes Haandskrift. De fandtes endnu i de højere Kredse; og Nedskrivningen vedblev lige til Holbergs Tid. Det sidste Haandskrift, Sv. Grundtvig anfører, er N. F. S. Grundtvigs, som slutter med: Lejren ved Kjøbenhavn 1716. Nogen Tid før vare de allerede sunkne ned fra de højere Stænder til Almuen. Paa det at saadanne gamle Sange ikke skulde forglemmes, da have altid tilforn Herrerne paa Salene, Kjæmperne og Dunerne i Borgestuerne (hvoraf de kaldtes Borgestue-Viser) og menige Mand i alle lystige Værdskaber og Samkvem dem sjunget, siger Søren Povelsøn (Prosodia Danica 1671, S. 208).

Om Visernes Bevaring vidner endelig Melodierne. Hans Ravn (Corvini Heptach. Danicum, 9 Kap., S. 94) har paa Noder meddelt Melodien til: Ravnen han flyver om Aftenen; og Peder Syv anfører (i Fortalen til sin Udgave), hvorledes Peder Resen havde fortalt ham, at Vilhelm Lange, Landsdommer i Jylland, ikke alene selv gav Tonen til den i Samsøs Beskrivelse indførte Vise

(De vaare Sju og Sjuſindstjuge), og at Johan Lorents Orgemeſter udſatte Melodien, men Lange vidſte (kunde) den ogſaa til mange andre. Saa erfaren, vedbliver Syv, var denne ædle og for ſin ſtore Lærddom vidtberømte Mand i disſe vore gamle Viſer, ſom af mange agtes ſaa ringe og ſnart ganſke foragtes. Ja disſe Melodier ere ſaa ſøde og velklingende, at mange af vore Pſalmer, og end de bedſtlydende, ſynges efter deres Tone. Saa at vel ikke Spindekjærlinger ved Rokken have paafundet, men ſnarere forblandet og fordærvet Viſerne. — Det er en Underſøgelſe, ſom jeg ikke kan udføre: hvad der i Tiden er bedſt bevaret, Ordene eller Melodien? ſamt hvilke Melodier der bevislig eller efter Sandſynlighed høre ſelve Middelalderen til. Og det falder mig herved tungt paa Sinde, om vi, der ſtedſe have været og ere et ſaa ſangrigt Folk, ingen Kilder have til vor Muſiks Hiſtorie, ſiden vi ingen Bearbejdelſe have deraf, hvilken i flere Henſeender behøves til at oplyſe Literaturens Hiſtorie.

Sproget i Kjæmpeviſerne hører ikke til Middelalderen, men maa betragtes ſenere ved den Tid det hører til. Derfor kunne Sprogprøver ikke meddeles paa dette Sted, ligeſaa lidet ſom Sprogets Behandling her laber·ſig udføre. Og med Henſyn til Indholdet ere de ſaa bekjendte, at Prøver derpaa næppe behøves.

Tillæg og Rettelser.

Medens dette Skrift var under Pressen har Conferenceraad Werlauff haft den Godhed at meddele mig nogle Bemærkninger og Henvisninger, der ikke kunde indføres paa sit Sted; jeg tilføjer dem derfor tilligemed nogle andre Tillæg, som jeg under Udarbejdelsen havde lagt tilside. Saa ubetydelige de sidste end ere, har jeg dog villet tilføje dem; thi det følger af sig selv, at et Skrift som dette bestandig kan og bør modtage Forbedringer og Tillæg. Dets Hiemed er nemlig igjennem en Samling af mangfoldige Enkeltheder at vinde afgjørende Resultater. Enkelthederne kunne bestandig forøges, og Resultaterne muligvis derved forandres. Der kan endog gjøres en Samling af ny, hvorved der vindes et Resultat, som ikke hidtil blev omtalt; det sidste især burde bemærkes. Da jeg for at faa Stof til Forelæsninger begyndte at samle til dette Skrift, var min Opmærksomhed af let begribelige Grunde mindst henvendt paa Middelalderen. Jeg kjendte den af Erfaring og havde ikke Lejlighed til anden Gang at sætte mig fast i den, thi efter den havde jeg halvfjerde hundrede Aar med en meget rig Literatur at gjennemvandre. Der vil derfor endnu være adskilligt at føje til paa sine Steder; nu kan enhver gjøre det. Der gives nogle Partier, der næsten kun indeholde en Opregning af Haandskrifter. Haandskrifterne selv vare ikke tilgjængelige. Derved var intet at gjøre. — Ved Sprogprøverne har jeg, især naar de forhen vare trykte, ikke iagttaget en aldeles bogstavret Gjengivelse, men tilladt mig nogle smaa Bogstavforandringer, for at gjøre Læsningen mere tilgjængelig. — Naar Formatet af et gammelt Skrift ikke angives, menes der Oktav.

S. 15. Førend det ældste Sprogmindesmærke omtales, maatte Opmærksomheden henvendes paa Indførelsen af dansk Skrift, hvorfra den kom, hvorledes den indførtes, og hvordan den var beskaffen; især dens Forhold til Runeskriften. Herom vides kun lidet; men noget lod sig dog samle.

S. 18. Anm. Den rette Bethydning af det af alle ældre Fortolkere og endnu hos Rosenvinge misforstaaede Ord måle, isl. máli, Sold, er tilfulde oplyst af J. E. Larsen i hans Afh. om de danske Kongers personlige Deltagelse i Retsplejen, S. 4. Ordet rettæ er isl. rètta, t. entrichten, gl. d. rette, rede. Dette Sted er et af de mange Beviser paa, hvor fornøden Kundskaben i det islandske Sprog er til at forstaa de simpleste Ting i vore gamle Sprogmindesmærker.

S. 34. Lin. 24. Med de hos Anders Sunesen forekommende Opfatninger af Evas Skabelse, Menneskets Engle, af hvilke den sidste endnu har tiltalt vore Digtere, o. desl. maa sammenlignes den i hele Middelalderen herskende Kreds af lignende kristelige Forestillinger. Evas Skabelse forekommer paa samme Maade som hos Anders Sunesen i Grieshabers Predigten 2, 20, fra det 13de Aarh. (Weinhold, Die deutschen Frauen in dem Mittelalter, S. 276.)

S. 36 Lin. 4. Om disse og flere Lærde henvises til Gram i hans titanførte Oratio etc.

S. 36 Lin. 10. Til de anførte latinske Forfattere føjes: Juvenal.

S. 37. Anm. Ved Ordet Lækat, der forekommer i Absalons Testament, Ordet letther (Lægter), der forekommer i Gunners Levnet, er det faldet mig ind, hvor megen Oplysning der maaskee kunde vindes, naar de danske Ord bleve samlede, som findes hist og her i latinske Diplomer og Krønniker; især saadanne, hvis Tid nøjagtig kan angives. Steders Navne maatte her tages med, naar der i dem laa nogen Oplysning til Sproglæren. I Exordium Caræ insulæ omtrent ved 1207 forekommer gyaf, gyæf, byscopsgyaf, og i den meget senere Slutning Vlpærmosæ, Vlpæraa, Brytiæbæk, Hagthweth, Glappæthweth, o. desl. I et Diplom fra 1343 forekommer Gyæfnætoftæ, Gjentofte; i et fra 1377 cum cervicali

dicto puthæ, en Pude. Hvad der ved en saadan Samling især kunde vindes, vilde vel være: Beviser for at den gamle Ejeform paa —ær har holdt sig meget langt hen i Tiden; at den gamle Brydning, som gjaf, gjæf, altid har haft og senere har bevaret sin ægte danske Karakter, forskjellig fra den senere islandske; at det islandske Sprog kun kan benyttes til at oplyse det danske efter Fradrag af alt det, som kun er islandsk og aldrig har været dansk, o. desl.

S. 40 Lin. 12. De her omtalte Membranblade af Saxo fandtes om et Fogedregnskab paa Rentekammeret. (Gram om Christian den Andens Medfølgere i hans Landflygtighed, i Kbh. Selskabs Skr. 4, 286. Suhms D. Hist. 9, 110). Hvor ere disse Blade blevne af?

S. 47 Lin. 8. Læs: derpaa satte.

S. 52 Anm. 1. Her kunde være henviist til flere latinske Legender, især om Knud den Hellige. Noget af dem, som Langebek har optaget i Script. t. 3, maa i det mindste være samtidigt. Da der sjelden navngives Forfattere til deslige Skrifter, kunde nævnes den af Gram (Oratio S. 483) omtalte: Arnfastus Monachus, Fionensis ut opinor, cujus superest parvulus libellus ineditus de miraculis S. Canuti regis ex latinis varii generis et quidem rythmicis versibus maximam partem contextus. (jf. Suhms D. Hist. 4, 711.)

S. 54 Lin. 5. efter Lægekunst tilføjes: Naturkyndighedens Studium omtales meget tidlig; en Provst Adzer († 1131) skjænkede til Domkirken i Lund mange fysikalske Bøger (multos libros phisicales. Necrolog. Lund. i Langeb. Script. 3, 448).

S. 71 Lin. 8. læs: losreves.

S. 78 Anm. Ved de af Suhms D. Hist. anførte Steder maa tilføjes: 13, 164 (et skaansk Testament fra 1346, hvori nævnes en Bog om Medicinen, kaldet thesaurus pauperum); 13, 366 (ligeledes fra Skaane 1358, hvori nævnes Dicta Senece og Ypocratis Physiognomia); 13, 709 (fra Skaane 1372).

Skjøndt Bibliothekernes Historie i det enkelte ligger uden for min Plan, og maa danne et særeget Skrift, meddeler jeg dog

da der i Nyerups Hiſt. ſtat. Skildring kun findes lidet derom, følgende Henvisninger, der ere meddelte af Conferenceraad Werlauff: Om Kirkebibliotheker ſee Vedel-Simonſen i Nationalhiſtoriens Kilder S. 101. Bøger betragtedes ſom andre Kirkens Prydelſer (calices, libros et alia ornamenta, quibus ipsam ecclesiam spoliavit. Thorkelin, Diplom. 2, 237. 241; dog er her Talen om Norge). See iøvrigt om Aarhus Domkirkes: Thorkelin, Diplom. 1, 68. Langeb. Script. 6, 405. Nanneſtad, Hilaria Aarhusiensia S. 85. Hertel, Aarhus Domk. 1 Afd. 2 H. S. 156. Ribe Domkirkes: Terpager, Ripæ cimbr. S. 226. Langeb. Script. 7, 196. 5, 536. Suhm, D. Hiſt. 8, 131. Slesvigs Domkirkes: Langeb. Script. 4, 436. D. Atlas 7, 607; det blev 1779 efter kongelig Reſolution afgivet til Kiels Univerſitet. Hornſlet Kirkes: Schönau, Lærde Fruentimmer 2, 1279. Budolphi Kirkes i Aalborg: D. Atlas 5, 135. Roeskilde Domkirkes: Langeb. Script. 1, 323. 4, 274. D. Mag. 1, 297. Suhms Saml. 1, 206. Morten Pederſen, Abſalons Herkomſt, Bladet B 3. Suhm, D. Hiſt. 13, 164. Lunds Domkirkes: Langeb. Script. 3, 448. 452. 463. 498. 524. 556. 6, 279. 284. Suhm, D. Hiſt. 13, 164. D. Mag. 1, 297. Kofod-Anchers Lovhiſt. 1, 74. Rieſz, Skånska skolväs. hist. S. 245. Malms Kirkes: Sieborgs Saml. 3, 156. Om Kloſterbibl. D. Mag. 1, 51. 199. Lagerbring, Sv. hist. 2, 817. Vedel om den danſke Kronike at beſkrive S. 73. Suhms Saml. 1 D. 2 H. S. 151. Og i Særdeleshed om Sors Kloſters: Langeb. Script. 4, 560. 5, 425. Fortalen til Vedels Udgave af Adam af Bremen. Taubers Udſigt, S. 32. Neſtved Kloſters: Langeb. Script. 4, 308. 336. Suhms Saml. 1 D. 3 H. S. 136. Om Kloſters: Langeb. Script. 5, 255. 262. Suhms Ny Saml. 3, 312. Endelig om et Bibliothek ved Slotskirken paa Antvordſkov: Dän. Bibl. 3, 162. Ved et Hoſpital i Roeskilde, 1253: D. Atl. 6, 137. 140. Gildebibliothek: Terpager, Ripæ cimbr. S. 451.

S. 82. Anm. Ved Skolebøgerne kan ogſaa bemærkes det Uddrag af Nyerups tvende Skrifter, der findes i Münters Mag. für Kirchengeſch. des Nordens, 1, 290 og 324. Ogſaa her nævnes

blandt Skolebøger: Caser, welches Christian Petri anführt, wahrscheinlich ein Buch, das die Deklinationen enthielt und seinen Namen vom Worte Casus hatte. — Chr. Pedersen taler om Caser og Temporalier; var der da en anden Bog, der hed Temporalier?

S. 86. Lin. 19 tilføjes: Og blandt de Bøger, der nævnes i Kantoren i Lund Niels Erlandsens Testament, er der ogsaa en Bog kaldet Opus Astrolabii (Suhms D. Hist. 13, 709).

S. 87. Foruden de historiske og sproglige Oplysninger, der kunne hentes fra de latinske Love, kunde her tillige bemærkes Vigtigheden af de ældste latinske Gildeskraaer. Af Loven for Convivium corporis Christi eller Guds Legems Gildeslag fra 1388, aftrykt i Pontoppidans Annal. 2, 231, sees f. Ex. at der den Gang vare mange meklenborgske og andre vendiske Adelige i Laaland.

S. 91. Anm. Til Henr. Harpestreng, det Arnæ-Magnæanske Haandskrift og flere Lægebøger findes udførlige Oplysninger med Hensyn til Indholdet hos Mansa, de epidemiis maxime memorabilibus in Dania et de medicinæ statu 1, 39 fgg.

S. 99. Lin. 9 fra neden. Man kan undertiden have sit Bryderi med Sprogets Brydning; maaskee det paa dette Sted vilde være mere passende at læse: Piltring.

S. 102. Lin. 25. Efter en Meddelelse af Prof. Schiern gjøres opmærksom paa, om Langebek medrette antager Gheysmer for Forf. til Uddraget af Saxo. Slutningen gjør det tvivlsomt. Ogsaa disse vore latinske Krønniker maa underkastes en Revision. Findes der nogen anden Efterretning om den i Slutningen af Gheysmer omtalte Borger i Odense, Henrik Duvel?

S. 106. Til Slutningen af Anmærkningen: jf. Stiftelsesbullen og Kong Christians Diplom af 1478 i Münters Mag. für Kirchengesch. des Nordens 1, 58.

S. 116. Om den danske Bibeloversættelse findes ogsaa Bemærkninger hos Reuterdahl om de första försöken att bearbeta Bibeln på Svenska, i Vitterhets-Hist. och Ant. Academiens Handl. 18 D. Efter at have omtalt de svenske Oversættelser af det gamle Testamente, forfattede af Brigittinere i den sidste Halvdel af det 15

Aarh. og maaske noget senere, berører han, S. 27, den danske, som Molbech har udgivet; og bemærker, at den er fra samme Tid, og synes ligeledes at skylde Brigittinere (i Mariager Kloster) sin Oprindelse. Tillige findes her Prøver af begge til Sammenligning.

Flere saadanne Oversættelsers Tilværelse bevidnes af Hvitfeld, der i Christian den Tredies Historie under Aar 1550 (Folioudg. 2, 1546), efterat have talt om Christian den Tredies Bibel og Christ. Pedersens Oversættelser, yttrer: Saa fands og mangesteds udi Klosterne det gamle Testament og Propheterne udsæt paa Danske, men vaare ikke almindelige under Almuen eller saa ræt og fuldkommelig udsæt efter den Hebreiske Text som denne Dolmetsking. Pontoppidans Annal. 3, 305 tilføjer, at disse gamle Oversættelser vare efter Vulgata.

S. 118. Lin. 9 fra neden. Det her omtalte Brudstykke, der er Slutningen af en vidtløftig rød Overskrift, lyder saaledes:
mattæ kome til godhæ stadgæ nz igeen til guth, ok iættæ them misschund om the wilæ sech bædhræ ok han trughær them mz syn reetferdicheetz iaffnheet vm the ikkæ rætæ sech Ok thenne openbærelsæ kungiordhe frwe birgitte i for^{de} ærkebisschop herræ bernardi ok three mæsteræ i then hælghæ schrifft nærwærelse, ok swa kænnefædræ i kirkærætæn ok keyser ræten ok mangæ riddere ok burghæræ i samæ stath.

S. 120. Lin. 5 fra neden, for 1498 læs: 1497; Lin. 2 fra neden læs 4, 3. I Slutningen af Haandskriftet staar: thenne bogh lodh syster Anne Bradedatter schriffve 1497. Haandskriftet er det som kaldes Horæ Canonicæ i den Thottske Saml. Nr. 553. 4to.

S. 124. Lin. 3 læs: 4, 166.

S. 125. Om Gilder og Gildeskraaer henvises, foruden til Wilda's bekjendte Skrift, til Bircherod om Gilder og Gildeskraaer i Odense, i Suhms Saml. 1 D. 1 H.; samt til de interessante Bemærkninger hos Terpager, Ripæ cimbricæ S. 418.

S. 127. Anm. 1. Den plattyske Oversættelse af Eriks-Krønniken, i Hamborg, omtales i Molleri Cimbria liter. 2, 478.

S. 128. Blandt danske historiske Skrifter kunde anføres det Brudstykke, der er aftrykt i Suhms Ny Saml. 3 B. 2 H. S. 133, og som der menes at være fra det 14 Aarh., kaldet Om gammel Gvllandz Handell. Det er en dansk Oversættelse af det bekjendte historiske Stykke i Gotlandslagen (i Schlyters Udg. S. 93).

S. 131· Lin. 3. Werlauff bemærker, at Dedikationen i Rimkronniken omtaler Holsten og Stormarn som Grevskaber, og altsaa maa være skreven før 1474.

S. 136. Anm. Paa det anførte Sted i Staatsb. Mag. har Michelsen meddelt Beskrivelse over det plattyske Haandskrift og Prøver deraf.

Bidrag

til

den danske Literaturs Historie

af

N. M. Petersen.

II.

Reformationstiden

1500—1560.

Udgivet

af

den danske historiske Forening.

Kjøbenhavn.

Trykt hos Brødrene Berling.

1854.

Indhold.

Side

Den nyere danske Literatur.

§ 1. Forord 3

2. Perioder. Kilder og Hjælpemidler 15

Reformationstiden. 1500—1560.

Indledning.

3. Reformationens Forberedelse. Bogtrykkerkunsten. De første Bogtrykkere Johan Snell, Godfrid af Ghemen, Povel Ræff, o. s. v. Ældste trykte Bøger. Skriften 33

4. Reformationens indre Forberedelse og første Forkyndelse. Kongerne Hans, Christian den Anden og Frederik den Første. Skolemændene Morten Borup og Frands Berg 42

5. Reformationen. Kong Christian den Tredie. Forholdet imellem Adel og Geistlighed. Studeringer udenlands. Kjøbenhavns Universitet. De lærde Skoler; den latinske Kirkesang. Almuens Undervisning 50

Første Afdeling. Lærd Literatur.

6. Statsmænd og Geistlige. Forfattere: Professorer ved Universitetet, Peder Albertsen, Christen Terkelsen Morsing, Johannes Machabæus, Ole Gyldenmund, Jens Sjunesen. Ditlev Smyther, Peder Svave; Matthias Gadler, Johannes Cusanus, Albert Knopper, Ludolf Prigg, Matthias Hak, Jens Pedersen Skelderup. Hans Thomesen Guldsmed. Christen Mortensen Morsing, Hans Frandsen, Johannes Saxceridæs 67

7. Lærd Literatur fortsat. Naturvidenskaberne. Læger: Alexander Kinghorn, Peder Capiten, Jakob Bording (Joh. Spithov, Philip Bording, Lucas Bachmeister), Cornelius Hamsfort 86

Side

§ 8. Lærd Literatur fortsat. Udenfor Universitetet. Theologi, latinsk Poesi, Filologi. Forfattere: Jens Pedersen Grundtt. Jakob Jespersen. Johannes Blak. Jens Jørgensen Viberg og flere latinske Digtere samt adspredte Digte. Balthasar Jakobsen 90

9. Lærd Literatur fortsat. Historieskrivning. Laurids Stral. Peder Olsen (Petrus Olai). Hans Svaning. Historiske Aktstykker. Niels Svanss. Markus Jordan. Niels Pedersen (Nicolaus Petræus) 97

10. Lærd Literatur fortsat. Latinske Skrifter af Forfattere, der tillige have skrevet i Modersmaalet. Christiern Pedersen. Peder Litle. Frands Vormordsen. Peder Lauridsen. Peder Palladius. Niels Palladius 100

Anden Afdeling. Dansk og folkelig Literatur.

11. Overgang fra Katholicismen til Reformationen. Christiern Pedersen. Peder Litle og hans Broder Matthias Litle. Henrik Smith 113

12. Første Forsøg paa en Oversættelse af den hellige Skrift. Christian den Anden; Hans Mikkelsen; Povel Kempe og Christiern Vinter 147

13. Reformationen paa Øerne og i Jylland. Reformationskampen i sin Modsætning. Povel Eliesen. Hans Tavsen. 156

14. Reformationen i Skaane. Claus Mortensen Tøndebinder. Hans Oluffsen Spandemager. Frands Vormordsen. Peder Lauridsen 196

15. Andre Skrifter om Reformationen. Reformatorer af anden Rang: Jørgen Jensen Sadolin. Christen Clausen Skrok. Peder Borgsmed. Morten Hegelund. Simon Skaaning. Arvid Pedersen. Jeppe Nielsen Borgemester i Malmø. Anonyme Skrifter. Katholske Skrifter 206

16. Satiriske Skrifter fremkaldte ved Reformationen. Dialogus. Vigilies. Samtale imellem Peder Smed og Adser Bonde 213

17. Betragtning over de tidligere Reformationsskrifter. Deres Emne og Originalitet. Modersmaalets Forhold til Latinen. De enkelte Forfatteres Sprog og Stil 222

Side

§ 18. Reformationens Fuldendelse. Peder Plade og hans Broder Niels Plade. Hans Siunesen. Rasmus Glad. Jon Tursen. Peder Tidemand. Anders Pedersen Barsbyl. Jakob Henriksen. Niels Jensen Randrup. Christopher Sørensen Bjerg. Claus Jensen Fjerd. Christian den Tredies Bibel..... 234

19. Adelens Deltagelse i Literaturen. Lovkyndighed: Erik Krabbe. Hans Gaas. Historiske Skrifter: Jon Tursen. Regnebøger: Herman Veigere. Claus Lauridsen Skabo. Anders Olsen. Kalendarier..... 277

20. Poesien. Historiske Viser. Erik Krabbes Rimkrønnike. Epist-romantiske Digtninger: Flores og Blanseflor; Holger Danske; Persenober. Satirer: Broder Rus; Dødedandsen; Helvedes Badstue; Herman Veigeres Reineke Foss. Psalmer. Kjæmpeviser. Dramatisk Digtning..... 287

21. Literaturens Udbytte..... 307

Rettelser.

S. 33 sættes som Overskrift: Indledning.
S. 97 Lin. 7 for jendt læs kjendt.
S. 107 Lin. 7 for Jak læs Jakob.
S. 208 Lin. 2 nedenfra for udinden læs udinden en.

Bemærkning. Da den idelige Gjentagelse af det bekjendte sic i Længden vilde blive altfor uhyggelig, har jeg ved Bogstaverne ikke anvendt det, men derimod søgt (forsaavidt det under det af Jean Paul allerede angivne Triumvirat var muligt) at gjengive hvad der stod, hvad enten det nu var Trykfejl (som let kunne rettes) eller usædvanlige eller endog meningsløse Ord og Former. Ved disse gamle Skrifter, hvor jeg stundum var uvis om hvad det rette var, forekom det mig fornødent; i det følgende vil det kun i ganske enkelte Tilfælde finde Sted.

Den nyere danske Literatur.

Forord.

1. Efter at have meddelt en Udsigt over den danske Literatur i Middelalderen gaar jeg over til den nyere danske Literaturs Historie fra Reformationen til Ohlenschlägers Død. Til at foretage et saadant Arbejde har der været Opfordring nok. Min Livsstilling krævede det. Hvad der blev til i enkelte Partier, som det ubarmhjertige Øjeblik fordrede, samlede sig efterhaanden i større Grupper; og ligesom af sig selv sluttede Perioderne sig til hinanden, som om de længe havde længtes efter at forenes. For mig fandt jeg saa godt som intet, som jeg herved kunde lægge til Grund, saa at det kun behøvede at udvides. Saa mangfoldige Samlinger og Efterretninger der end haves til vor Literatur, manglede der dog en tilfredsstillende Oversigt for den ældre Tid. Efterretningerne om den ere ofte uefterrettelige, og nyere Forfattere have ingen Vejledning givet af en saadan Udstrækning og Paalidelighed, at det første Haandværksarbejde kunde undværes, og i det mindste Hovedideerne i Literaturens Udvikling vare klare. Det er noget vidunderligt: at have en Literatur og ikke dens Historie. Men det er vor Skjæbne. Krævede min Livsstilling da Samlinger og Udsigter til det mundlige Foredrag, saa laa der tillige i den et Kald, en Paamindelse, som jeg ikke torde overhøre, en Opfordring til

at bearbejde vor Literaturs Historie i et samlet Skrift med en saadan Udførlighed, at i det mindste dens bethydelige Fenomener stode frem i deres Sammenhæng.

Men Pligten mægter kun lidet uden Kjærlighed, der alene er den, der beaander Kundskab. Naar allerede den nordiske Højsang siger, at Mand er Mands Gammen, hvor meget mere maa ikke da Tanken vende sig til det Folk, i hvis Skjød vi fødtes, til det Tungemaal, i hvilket vi fik Bevidsthed, til Modersmaalet i Fædrelandet, til det Folkefærd, hvis aandelige Bedrifter ere nedlagte i vor Literatur. Thi uden Nationalitet ingen Literatur (sans nationalité point de littérature). Hvad vi nu have, have vi fra det, som noget givet, noget overleveret, noget forplantet, og det maa nødvendig være saaledes, førend det bliver noget erhværvet. Af dette Folks Færd afhænger vor Fremgang; og af den Maade, hvorpaa vi opfatte den, vor Udvikling. Ved at betragte denne dets Færd stuer man ind i Tiden, ikke fremad, men tilbage; og det har sit Gode, sin Tryghed, sin Fred. Nutiden, hvori Tilkomsten ligger skjult, sætter ofte de heftigste Lidenskaber i Bevægelse; Haabet og Frygten fremkalder Uro. Beskuelsen af det forgangne er derimod forbunden med en betryggende Ro. Sjælen ængstes ikke for det uvisse, den skal gaa imøde, men kun for det utilforladelige i sin Kundskab. At vinde denne Kundskab og at klare den, er den en Vederkvægelse. Saa skulle vi i Sandheden selv finde dens Løn. Det Sind, som Nutiden oprører, vil finde Lise ved at beskue Fortiden, der ikke skræmmer, men advarer. Men den Advarsel, den Indsigt, der vindes ved et oprigtigt og klart Billede af det forsvundne, det Haab tør vel enhver retsindig Forsker nære, vil heller ikke være uden Frugt for Nutid og Fremtid. Har Digterens og Granskerens Tilbageblik paa langt ældre Tider, paa Nordens ældste Poesi

og Hiſtorie, ikke haft en ſtor og velgjørende Indflydelſe paa den nærværende Slægt? Skulde da en Fremſtilling af vor egen Literaturs Udvikling, hvor ringe og mangelfuld denne Literatur end kan have været, og hvor ufuldkommen end den første Fremſtilling maa blive, ikke i mange Henſeender blive opvækkende for den yngre Slægt, for hvem denne Kundſkab næſten er et ubekjendt Land? Skulde et Overſkue af det danſke Folks literære Virkſomhed, ved hvilket der tilvejebringes en Forbindelſe imellem hin Fortid og denne Nutid, blive uden Indflydelſe paa hele Folkets Fremtid? Kan der ikke, ſelv i Grus, ligge Hvætteſtene ſkjulte, der kunne befordre en ny Granſkning og en ny Digtning? Er noget godt lagt hen, lagt tilſide, ligger det ſkjult i en Dynge af mangehaande Ting, ſaa gjør man jo vel i, at drage det frem paa ny, at reuſe Dyngen med Kaſteſkovlen, at ſkille det fine og det grove, det brugelige og det ubrugelige, ved Harpen. Ogſaa i vor Literatur ligger der Frøkorn, der have været ligeſom begravede i nogle hundrede Aar, men ſom ved Hjertets Varme og Aandens oplivende Sol atter kunne ſpire. Er der end meget, ſom vor Tid vil forſkyde, ja fordømme, ſaa hører jo til den gode Kundſkab ogſaa Kundſkab om det ſlette; og man lærer ikke at kjende ſit Folk alene af dets Dyder, men ogſaa af dets Lyder, af dets Beſtræbelſer, dets Formaal, dets Kamp og dets mangen Gang ſkuffede Haab. Endelig er det jo, ſom Bulwer ſiger, „en Pligt, ſom vi ſkylde de Døde, af og til at vende os bort fra Verdens mere ſtøjende og fornødne Sysler, for med en gavmild Urne at vande de Laurbær og Blomſter, ſom taknemmelige Fædre plantede paa deres berømmelige Afdødes Grave.“

Kunde jeg ſaaledes end ingen Betænkning gjøre mig ved at begynde paa et Arbejde, der, hvor ufuldſtændigt det end maatte blive og hvor mange Mangler det end maatte

have, altid maatte indeholde en Vejledning til min egen Brug, om ikke til andres Nytte, saa var der dog adskilligt at overveje baade med Hensyn til Stoffets Omfang og med Hensyn til dets Behandling og Ordning.

For det første maatte det betænkes, i hvilken Forstand Ordet Literatur skulde tages. Der er talt meget om en Nationalliteratur, som omfatter alt hvad der er nedlagt i Modersmaalet, og kun det. Deraf skal man kunne danne sig en Forestilling om hvad Nationen har virket. Og med Hensyn til Videnskabens Udvikling hedder det jo ogsaa, at Videnskabernes Indbegreb ikke hører til Literaturen, førend de ere blevne til Elementer af en almindelig Dannelse, og endda kun, naar de tillige kunne forebrages saaledes, at Udviklingen af Sproget, ikke den videnskabelige Terminologi, men det populære Sprog, bliver en væsenlig Betingelse. Ved at holde mig til denne franske Anskuelse vilde jeg være kommen temmelig nemt fra Tingen, og, det gjør mig ondt at jeg maa sige det, uden Tvivl have vundet langt flere Læsere. Men skulde jeg kun optage Skrifter, der ere forfattede paa Dansk, saa vilde jeg i Middelalderen ikke have haft noget at gjøre med Saxo Grammaticus og Svend Aagesen, der dog vare danske Historieskrivere; saa skulde jeg da heller ikke omtale den første danske Sproglære, efterdi den er skreven paa Latin; saa maatte Europas Vidunbere, Tyge Brahe og Bartholinerne, forblive i deres Glemsel, eftersom deres Skrifter just ikke have bidraget til Modersmaalets Udvikling; saa maatte Danmarks største Theolog, Niels Hemmingsen, der kun har forfattet eet betydeligt Skrift i Modersmaalet, kun i Forbigaaende berøres; saa vilde hverken Schlegels der Fremde eller Cramers Nordische Aufseher, skjøndt disse Skrifter bleve forfattede i Danmark og afhandlede nordiske Emner, erholde Plads i vor Literaturs

Hiſtorie; o. ſ. fr. Men ſaa vilde jo Literaturens Hiſtorie ingenlunde komme til at omfatte Folkets hele Udvikling. Hører ikke til den ogſaa den Maade, hvorpaa de ſtrænge Videnſkaber ere optagne og behandlede, forſømte eller berigede? Hvis kun den Indviede kan trænge ind i deres Indre, ſaa kunne de dog opfattes hiſtoriſk i deres vigtigſte Opdagelſer; ſaa finder der imellem dem og den øvrige Del af Literaturen en Vexelvirkning Sted, ſom kun den, der løber let hen ad Overfladen, kan overſee; ſaa kan det kun af deres Hiſtorie begribes, hvorfor Theologien i ſaa lang Tid var ſaa borneret og Poeſien ſaa uendelig afmægtig. Uden at have dem for Øje ſkulde da Holberg behandles ſaaledes ſom han ſædvanlig bliver, uden Henſyn til den lærde Verden, altſaa enſidig. Og overhovedet ſkulde da ikke alle, men kun nogle af Folkets aandelige Retninger komme tilſyne i deres virkelige Forholde. Saaledes med Tavshed at forbigaa eller behandle ſom en Biting, hvad der kaſter Lys over det hele, eller hvad der endog i Aarhundreder har hævdet Danmark, for ene at kunne dvæle ved Modersmaalets Frembringelſer, vilde dog kun være at tilfredsſtille en ſygelig Patriotisme, der higer efter Hæder, hvor den ingen havde. Ja, end ikke Modersmaalets Skjæbne, hvortil ogſaa dets Fornedrelſe hører, kunde da komme til at ſtaa klart i Fremſtillingen; klar bliver den først ved ſine Modſætninger. Naar endelig Sprogets kunſtrigtige Behandling ſkulde være det afgjørende Kriterium, ſaa vilde viſtnok overmaade meget blive ubelukt, ſom dog har Betydning, mangen enkelt ſaftig Urt blive overſeet, fordi den ſtaar paa en øde Hede; og en gammel Regnebog maatte uundgaaelig falde rent udenfor Betragtningen, thi den følger viſtnok ſin egen Terminologi, og har ſagtens ikke virket betydelig til at udvikle det populære Sprog. Strax fra først af ſtillede jeg mig derfor ſom et Formaal,

der naſladelig maatte haves for Øje: ved et tro Billede af den hele Literatur at give et Billede af Folket. Derved forøgedes Arbejdet; og ingenlunde falder det mig ind, at dette Maal saa lige vil naas, mindſt ved een Mands Kræfter (jeg begynder jo kun, sagde ogsaa Fermat); men attraas maatte det, og een Mand maatte attraa det, thi en Samvirkning af flere har til alle Tider viiſt, at Enkelthederne altfor let blive til Hovedsag, og Enheden splittes ad.

At jeg da, ved at begynde denne Vandring igjennem vor Literaturs libet beſøgte Egne, mangen Gang blev træt og mødig, træt af at opſøge det ſkjulte, at gjennemlæſe det smagløſe, at overtænke det uhyggelige, kan enhver foreſtille ſig. Men naar jeg lagde mit Arbejde bort, og tyede til Verden, saa fandt jeg heller ikke i den stort andet end Tomhed, for ikke at sige Løgn; og naar jeg da vendte tilbage til Literaturen, fandt jeg i den, som i Livet, at hvor Høſten er ringe, er Glæden deſto ſtørre over ethvert fyldt Ax. Ved denne Axſamling gik jeg som en fattig Mand paa Udkanten af den rige Mands Ager, paa Skrænten af Europas righoldige Literatur; jeg vidſte, at meget maatte ſøges, hvor libet ſkulde findes, og at jeg lettede Søgningen for mangen en, der ikke ſelv paa denne Vis kunde ofre ſin Tid og Flid til Fædrelandets Bedſte. Derfor gjorde jeg mig til Lov, at ſee alt hvad jeg kunde overkomme, og intet forud at vrage.

Dette var ikke det ſværeſte; men en ſtor Ubekvemmelighed var det, at saa libet fra den ældre Tid var forhen behandlet med tilbørlig Omhu; at jeg ikke blot maatte efterſee, men iſær for Reformationstiden meddele mangfoldige Henvisninger, der ellers ikke vilde være fornødne, og give mange Oplysninger, der vedkomme den blotte Bogkundſkab. Tømmerværket maatte ſamles, hugges til, føjes ſammen og reiſes op, førend der kunde tænkes paa at udfylde Murene, og at

glatte Væggene, at betrække dem og at smykke Salen, for endelig med Glæde at kunne leve deri. Men det første er en lidet lyftelig Gjerning; thi vore Literaturlexica ere for den ældre Tid saa ufuldkomne, at jeg selv efter Reformationen, næsten lige til Holberg, maatte henvende min Opmærksomhed ogsaa paa det, som de nødvendig burde angive, ikke blot Skriftets Tilværelse, men endog dets Titel. Dette Haandværksarbejde burde enhver være fritaget for, der har Literaturens Forholde, Udvikling, Indhold og Aand til Formaal. Det har altid været mig en Glæde at lære at kjende en ny Bog, men at samle Navne og Bogtitler eller overhovedet den nøgne Bogkundskab har altid kun været mig et Middel, aldrig en Hensigt. Dermed vil jeg ikke kaste Brag paa denne Kundskab; jeg veed meget vel at der til at bygge skal Tømmer, og har noksom erfaret, hvor ubehageligt det var, at det jeg fandt for mig var saa slet tilhugget; jeg vil kun gjøre opmærksom paa den Forvisning, som F. W. Schubert (Raumers Hist. Taschenb. 9, 529) allerede har udtalt: Nicht das Sammeln macht groß, nicht das Anschauen der Reliquien fromm, nicht die werthgehaltene Handschrift oder ihr Facsimile lehrt den großen Geist ihres Urhebers in sich aufnehmen. Og jeg har villet gjøre opmærksom paa, at Forbindelsen af tvende saa forskjellige Ting, det ydre og det indre, der hver for sig kan give Beskjæftigelse nok, har vanskeliggjort det, der altid kræves, og som jeg i det mindste altid vil attraa: Troskab i det smaa, som i det store.

Men denne Troskab i det smaa har maaskee bevæget mig til i Tiden før Holberg at optage meget, som mangen Læser vil anse for aldeles unyttigt; ikke blot mange enkelte Skrifter, hvis Udbytte i det mindste er overmaade ringe, men endog hele Grupper af Forfattere, der uden betydeligt

Tab kunde blive hvilende der, hvor Glemselen allerede har henlagt dem. Ved alligevel at optage og omtale dem, har jeg haft det for Øje, at Videnskabens, Historiens og Poesiens Udvikling maatte sees i sin første Begyndelse og fra alle Sider, under hvilke den er kommen tilsyne. Den løse Nysgjerrighed og den praktiske Nytte har sit Krav, førend Sandheden, den rene og skjære, bliver til Formaal; og ved Siden af Skjønheden fik det Uskjønne sin Bethydning; det er den nødvendige Skygge i Maleriet.

Skulde derhos, det er lige det modsatte, den systemelskende Læser finde, at jeg siden, fra Holberg af, eller noget før, hvor der ere mere Lejlighed til aandig Opvækkelse, skjøndt jeg stedse har haft Videnskabens Orden og Alvor for Øje, hist og her skejer noget ud, og ikke holder det behørige Fodskifte, saa maa han ligeledes holde mig tilgode, at jeg efter at Fødderne vare blevne ømme af de knudrede Stier, fandt Lise ved at gjøre en Omvej, og hvor der mødte mig en skjøn Udsigt gjerne dvælede noget paa Vejen. Det kan vel hænde sig, at jeg optager noget, der ikke saa lige i strængeste Forstand hører til Literaturens Historie, men som jeg ikke nænte at kaste bort. Et Indfald, der morede mig selv, tænkte jeg, kan maaskee ogsaa opvække andre. Og noget, Bemærkninger om Sproget, laa mig saa nært, at ethvert Bidrag dertil var mig byrebart.

Om Anskuelsen af Literaturens Indre kunde jeg have meget at sige, men vil kun sige lidet. Mine Bemærkninger maa selv tale for sig; at de skulde billiges af alle, vilde være den forunderligste Ting af Verden. Hovedsagen er at gjøre Fremstillingen saa objektiv som muligt. Det var jeg mig bevidst, at Sandhed og Skjønhed vare de eneste Formaal jeg hylbede; og at om end al menneskelig Kundskab bør skee sin Ret, saa er det alligevel den poetiske Fuldendelse,

det vil sige Ideens og Formens Harmoni, der er Fuldkommenhedens rette Spejl. Foran dette Spejl maa al aandig Frembringelse stilles, naar den ret skal vurderes. Og forenede maa Sandhed og Skjønhed aabenbare sig, i Særdeleshed i Religionen, Filosofien, Historien og Poesien. Fremhæves maa de, og i dem maa ingen Fordom taales, ingen Smagløshed være tilhuse. Men her er det just, at hver især har sin egen Maalestok. Den jeg har anlagt kræver mere til Literatur end Bogtitler, mere til Historie end Begivenheder (Fakta), mere til Poesi end Form, mere til Filosofi end Kunstord, mere til Religion end Troeslærdomme; og den sætter Livets Øjemed ene og uforanderlig i Opfyldelsen af den guddommelige Villie. Den tilhører ingen Sekt, intet Parti. Den anfægtes hverken af Rationalisme eller Pietisme. Allerede i den historiske Kristendoms første Morgenrøde blev Kristi Liv opfattet ikke blot som Historie, men tillige som Menneskehedens ypperste Digtning. Disse Elementer maa ikke forblandes saaledes med hinanden, at det ene fortærer det andet, hvilket dog har været Tilfældet i alle kristne Kirker. Det er derfor nødvendigt at søge den sande Kristendom der hvor den er, i Evangeliet selv. Paa Anskuelsen af den beror Dommen over al menneskelig Daad. Uden at have det for Øje kunne derfor heller ikke Literaturens Ydelser stilles i deres rette Lys. Og ligesaa lidet vil det kunne skee uden en klar Anskuelse af Religionens Forbindelse med og Gjennemtrængning af den rene Videnskab. Men om end saaledes disse Ydelsers endelige Maal ufravigelig er fattet, om end deres Fremstilling gaar ud paa at vise, i hvilke Retninger de skride frem imod Maalet, som er Guds Riges Virkeliggjørelse paa Jorden, saa fører dog ethvert Skridt ind i Mangfoldighedens Rige til en øjeblikkelig Fortabelse i den. Og her er det at Forskningen

bliver mere eller mindre individuel; her føre altsaa Meningerne for en Tid Herredømmet. Her beror meget paa et skjønsomt Valg, meget endog paa tilfældige Fund, fordi absolut Sandhed og Fuldstændighed ikke altid ere at opnaa i Mangfoldighedens uigjennemsigtige Blanding. Her maa det være Forskeren tilladt at fejle, naar han kun medbeler saa meget som kræves til over det hele at fælde en retfærdig Dom. Her maa han overlade Læseren ved egen Forskning at udfylde det manglende, at rette det skjæve, at afrunde det uformelige, og saaledes fortsætte og fuldende den begyndte Gjerning.

Ved Ordningen, der i Tiden før Holberg maatte skabes saa godt som af ny, mødte de sædvanlige Vanskeligheder. I Folkenes Liv finder en periodisk Udvikling Sted; Søvn og Vaagen afvexle med hinanden; der er en Stilstand, en Tilbagegang, en Fremgang. Til een Tid pausere nogle Stemmer, medens andre højrøstede synge Solo, og undertiden forene de sig alle i et kraftigt Kor. Men ved den historiske Fremstilling er det en bethydelig Mangel, at den ikke, som i Musikken, kan stille de samtidige Stemmer over og under hinanden, men maa lade dem følge efter hinanden. Paa dette Anstød strander al historisk Kunst. Og ved Literaturens Mangfoldighed bliver Vanskeligheden endnu større, fordi det almindelige har sine voxende og aftagende Perioder, medens det særegne hvert for sig har sine. Det almindeliges Hovedafdelinger falde ikke sammen med de enkelte Fags, og disse ikke heller med hinanden. De skyde ud og ind i den hele Række, som i Skubkarre; den der er med i Dandsen, finder sig tilrette, men hvo der staar udenfor og seer til, seer lutter Forvirring. Her maa en Bestemmelse tages. Skal hvert enkelt Fag behandles for sig, eller skulle de sideordnes i almindelige Tidsrum? Det første har sin store

Behagelighed. Det har noget ret tilfredsstillende, at kunne følge enhver Videnskabs Udvikling fra dens første Spire til dens fuldendte Blomstring. Overskjærer man derimod dens Historie med de almindelige Perioder, saa rives det fra hinanden, som hører sammen. Skulde jeg paa ny begynde Udarbejdelsen af dette Skrift, vilde jeg maaskee foretrække denne Ordning; først nemlig meddele en Oversigt over Kulturens og Literaturens almindelige Historie, og saa lade følge de enkelte Fags. Men paa den anden Side maa i Literaturens almindelige Historie netop det almindelige haves for Øje; og dens Opgave er just at finde det almindelige, som aabenbarer sig i det særegne. Begge maa altsaa forenes; og den Ulempe, som derved fremkommer, maa søges afhjulpet derved, at det særegne gaar op i det almindelige. De almindelige Perioder maa altsaa have et afgjørende karakteristisk Præg, og de maa forlænges saa meget, at de, der ligne hinanden, skjønbt Underafdelingerne angives, forbindes i Fremstillingen, og derved faa en saadan Udstrækning, at de enkelte Fags kunne rummes deri, og mindre ere udsatte for Adsplitning. Derved frembyder sig ganske naturlig den gamle Ordning efter Aarhundreder; men slaa til gjør den ikke. Grundtvig bemærker medrette (Verdenskrønike 1817, S. 282), at der ogsaa i den almindelige Historie er kommen Konfusion i Aarhundrederne. Det kommer deraf, siger han, at hvert nyt Aarhundrede ligesom andre Kongebørn have deres Mindreaarighed, i hvilken den Afdødes Venner drages om Formynderskabet. Og det er jo nokſom bekjendt, at naar man nedsætter et vist Aar som Grændsepæl, saa skeer det ene og alene for at give Hukommelsen et Støttepunkt. I sig selv er det noget ugyldigt eller kun gyldigt for dem, som den blotte Viden er nok, Begivenheden og dens Plads i Tiden. I Naturen selv gives der altid

Overgange, men ingen Grændse. Naar man i Begivenhedernes Fremstridning sætter en Milepæl der, hvor en bethydelig Forandring kjendelig er kommen tilsyne, saa maa Granskningen gjøre opmærksom paa, at det Stød, som har fremkaldt denne Forandring, ligger længer tilbage; det behøver Tid til at forplante sig. For Granskningen hører til Begivenheden selv ogsaa dens Aarsag; og dersom dens Aarsag ved en Tidsbestemmelse rykkes bort fra den selv, saa skjæres selve Begivenheden over. Forskningen vil under eet see, ikke blot Skabningen, naar den er i sin fulde Vext, men ogsaa dens Fremgang, ja den vil gjenskue den i sit Foster. Den er ikke nøjet med dens ydre Skue, den vil ogsaa have dens indre Livelser. Fosteret kommer jo ved Fødselen, ogsaa ved den aandige, ikke frem uden Kamp; og selv den mest fuldendte Manddom gjennemgaar ikke sin Barndom og Ungdom uden megen Gjenvordighed. Og maaskee er just det noget af det mest tiltrækkende, overalt at see de samme Naturens Love gjentage sig. Saaledes vil det ogsaa være bedst, ved Literaturens Ydelser at see mere paa deres Natur, end paa deres Aar; og hvor der er Strid imellem begge at lade Tiden vige for Naturen, det ydre tilfældige for det indre nødvendige. Uden Betænkning har jeg derfor henført Bogtrykkerkunsten til Reformationstiden, endskjøndt den ligger henved trehve Aar forud; og saaledes vil jeg fremdeles, naar Literaturens Ydelser ikke i sig selv bære noget fremtrædende Præg, lade dem fæste sig kronologisk; hvor derimod den indre Sammenhæng kun vilde forvirres ved Tal, vil jeg uden Betænkning lade Kronologien falde.

2. Perioder. Kilder og Hjælpemidler.

Den nyere danske Literaturs Historie lader sig efter sine Hovedfenomener opfatte i følgende større og mindre Afdelinger.

1. Under Navn af Reformationens Periode kan den Tid betragtes, hvis vigtigste Øjemed det er at indføre og befæste Reformationen. Den deler sig af sig selv i to Dele: 1) Reformationens Forberedelse (1500—1520) og 2) Reformationstiden selv (1520—1560). Reformationens Forberedelse, der allerede ved Bogtrykkerkunstens Indførelse i Slutningen af Middelalderen var begyndt, strækker sig velgjørende ind i denne Tid; og Reformationen selv giver Tiden sit afgjørende Præg. Tidens Hovedøjemed er igjennem Modersmaalet at virke paa Folket, igjennem det at bringe Guds Ord i Folkets Hænder, at oplyse dets Indhold for Forstanden, og at gjøre det tækkeligt for Hjertet. Det er en dansk Episode, med Latin foran sig og med Latin bagefter sig. Det er en Almueperiode, med Adel foran sig og med Adel bagefter sig, i hvilken Mænd, udgaaede fra Almuen, virke tilbage paa den og dens Oplysning. For dette Øjemed træder al Lærdom i Skygge. Selv den forsøger at iføre sig Modersmaalet. Og den nyere verdslige Poesi begynder sin første Morgengry.

2. En dobbelt saa lang Tid omfatter Adelsperioden eller den lærde Periode, der gaar til Enevoldsmagtens Indførelse (1560—1660). Hele dette Tidsrum har een Grundkarakter, men det lader sig ogsaa i literær Henseende dele i to mindre (omtrent 1560—1600 og 1600—1660); af

hvilke det første ligeledes tjener til at forberede det andet. Hint har endnu levende Minder om Modersmaalets Herlighed; i dette sejrer Latinen. I hint er der endnu friske Spor af fri Tænkning; i dette sejrer den stumme Orthodoxi. Derved bliver Gangen i det hele omtrent denne: Næppe havde Reformationstiden fuldendt sin Gjerning, førend Latinen med sin aldrig forstummede Røst krævet sit tabte Herredømme; Orthodoxien stiller sig under dens Ægide, og afhandler sine tvistige Spørgsmaal udelukkende i det lærde Sprog, for ikke at forarge. Undersøgelsen taber sin Frihed, og vender fra menig Mand tilbage til de Lærdes Kreds. Bersvet sine forfriskende og opvækkende Æmner maa Modersmaalet næsten udelukkende nedsænke sig i Andagten, i den idelige Gjentagelse af hvad der nu engang og uforanderlig var vundet. Uden indre Livskraft udfolder det sig i stivere, stivere og stivere, vidtomkrybende, uharmoniske Former. Derimod taler Videnskaben atter igjennem det rommerske Tungemaal med Europa. Danske Lærde modtage den ikke alene, men udvide og forherlige den ved ny Opdagelser, og sender den med ny Berigelser igjennem det fælles Organ til Europas fjerneste Lande, til Oplæring af Himmel og Jord. Det er et seculum illustre. Og ikke mindre forherliget er det ved sin herskende Stand, den danske Adel, stor ved Sejre paa Ærens Mark og i Kabinettets Lønkammer, med den dobbelte Roes at være baade lærd og dansk, Fædrelandets Tilflugt i Farens Stund og Modersmaalets Hævder og Beskytter.

3. Tiden vil gjøre et stort Omsving, og dertil behøver den en lang Forberedelse. Det er Indledningen til den Holbergske Tidsalder (1660—1710). Det er en nødvendig Blanding af det forgangne, der fuldender sig, og af det ny, der spirer. Enevoldsmagtens Indførelse tilintetgjør

Adelens Vælde; den gamle Adel dør ud eller synger hen eller skydes tilside. Borgerstanden hæver sig for at kappes med den ny Adel. Det er Overgangen til en Tid, da alle gamle Baand blive løste, alle gamle Forholde revne ud af deres Fuger, alle gamle Sæder lagte hen. Denne Overgang nærmer sig sin Ende under Frederik den Tredie; og den ny Tid har allerede taget sin Begyndelse under Christian den Femte. Lærddommen staar endnu i sin højeste Glands; Borgersønnen deler den med Adelen; han taler paa een Gang i de lærde Sprog og i de ny. Naturvidenskaberne blive til et Fag, og i det mindste Kjærlighed til dem maa aabne Sandsen for denne Verden. Men saa maa den gamle Gudelighed tage sin Afsked. Den synger sin Svanesang. De første Forsøg begyndte paa en videnskabelig Behandling af Modersmaalet; men med den forbinder sig en stedse mere indtrængende Indflydelse af det franske Sprog. Saa er den ny Vending i Literaturen forberedt, skjøndt den skeer ved et pludseligt Lynslag, som naar Jupiter tordner i klar Luft, ved Peder Paars, om hvis Mulighed der forud ikke er den mindste Anelse.

4. Saa kommer Holberg i Spidsen for en stor Skare af udmærkede Mænd, som Repræsentant for et halvt Aarhundrede, den Holbergske Tidsalder (1700—1750). Omgivet af Videnskabsmænd, der næsten i alle Retninger dyrkede det erhværvede og erhværve ny Kundskab, staar han ene paa sin Højde. De tjene ham alle, men ikke med samme klare Bevidsthed. Han støtter sig ikke til Hoffet, ikke til de Lærde; han vender sig til det hele Folk. Og det Organ, hvorigjennem han taler, er den sunde Menneskeforstand i sin mest fuldendte Aabenbarelse, det menneskelige Vid. De, som ikke besidde det i samme Grad, øve det i det mindste i dets lavere Sfære. Pedanteriet flygter, og den sunde Kritik

kommer tilsiye. Det er den verdslige Side af Menneskelivet. Derfor staar Holbergs Tidsalder som en Skillemur imod hele den foregaaende Tid, der næsten bedækkes af Glemsel. Selv Modersmaalet er ikke det forrige; det bærer et afgjort fransk Præg; men den Erkjendelse bliver almindelig, at det er det rette Organ, hvorigjennem Videnskaben skal meddeles Folket. Fremstillingen vinder Smag, og Smagen vækker Nydelsen. Det danske Folk bliver et læsende Folk. Og for med eet Ord at sige alt: der er skabt en ny Literatur. Ikke desmindre er der i denne Tidsalder to omtrent lige herskende Elementer, som give den sin særegne Karakter: det ene, Menneskelivets gudelige Side, kan ikke opgive sig selv, men bestrøet med Salt og Peber, løber den sig selv tildøde, som Maddiker, hvoraf laves Øjensalve; det andet, Menneskelivets verdslige Side, har endnu kun taget sit første Tilløb. Saaledes gaa Pietisme og Vid Side om Side. De smede Vaaben, men de skye Kampen, og anfalde i det høieste hinanden fra det fjerne med enkelte Raketter og Kastevaaben.

5. Udfægtningen af denne Kamp er forbeholdt det næste halve Aarhundrede, som derfor faar et saa broget Udseende, Rationalismens Tidsalder (1750—1800). Begge skulle naa deres Høide, Pietismen og Menneskeforstanden; og alle Elementer blande sig med hinanden, uvisse til hvilken Side de skulle holde sig. Den faste Jordbund, hvorpaa de tro at staa, viger efterhaanden tilbage under deres Fødder. Geniet og den prosaiske Aand er lige ilde farne; de svæve imellem Himmel og Jord, og vide ikke selv hvor de høre hen. Imellem Pietisterne paa den ene Side, Fritænkerne og Filanthroperne paa den anden, udbanner sig en Mellemklasse, der hylder den ydre Anstand, Dyden. Under denne blandede Udvikling forberedes alligevel den ny Tid:

Renſningen af Modersmaalet har allerede begyndt, og forbereder igjennem en ny Skole Udviklingen af den danſke Proſa. En tyſk og en franſk Koloni ſætter ſig faſt i Landet, og bejle begge til Folkets Gunſt. Men den tyſke Overſpænding forvandles i den Evaldſke Tidsalder (1760—1780) i det milde danſke Gemyt til de lifligſte Udbrud af lyriſk Poeſi, og den dramatiſke Poeſi gjør det første Forſøg paa at gjenknytte Tiden til det gamle Norden; imedens engelſk Dybde paavirker det norſke Gemyt, og fremkalder Parodiens Meſterværk. Den danſke og norſke Hiſtorie forbinder paa een Gang Kritik og Fremſtilling. Den danſke Lovhiſtorie ſtabes. Naturvidenſtaberne oprette deres Lærestole; og ved Siden af dem nedſætter Kunſten ſig. Filoſofien, der først har viiſt ſig i franſk Dragt, kaſter den af, for at alt kan gjennemtrænges af den kritiſke Filoſofi, der lover ſine Dyrkere Himmel og Jord. Under alt dette vedvarer Kampen imellem det fremmede og det egne. Det tyſke Element ſejrer over det franſke, og truer med at blive enemægtigt (1750—1772); men det danſke tager atter for beſtandig Landet i Beſiddelſe (1772—1800), ſkjøndt idelig berørt af den europæiſke Gjæring. Alting raaber paa Reformer. Menneſkeheden ſkal gjenfødes. Menneſkefrihed prædikes fra Tagene, og Bondefrihed forkyndes i de høje Sale (1784—1800). Forſtanden forguder ſig ſelv under det falſke Navn Fornuft, og bliver til Vanvid. Ikke blot Menneſket ſkal reformeres, men ſelve Naturen. Og i dette Vandſkyl forgaar Religionen.

6. Medens Forſtanden endnu i Begyndelſen af det ny Aarhundrede i en vid Kreds hævder ſit udelukkende Herredømme, viſer der ſig imidlertid en ny Morgenrøde igjennem en ny Poeſi i Øhlenſchlägers Periode (1800—1850). Ved nordiſk Poeſi ſtiftes en Forening imellem de nordiſke

Folk. Ved Granskning flyttes det gamle Norden forædlet over i den nærværende Tid. Det er en ny Tid, hvori de menneskelige Evner forsones og erkjende hinanden. Følgen deraf er den nuværende Literatur med et Tungemaal, hvori det gamle og det ny række hinanden Haanden. Udenfra kommer Filosofien, og gjennemløber sine bekjendte Stadier; tildels med Theologien i sit Følge. Den klassiske Filologi hæver sig ligesom for sidste Gang i sin fulde Højde, medens Modersmaalet lyder ved Højskolen, ja endog i Slesvig. De nordiske Sprog fremkalde Dyrkningen af de indiske og af Zend, der to Gange kalde sine Dyrkere til det fjerne Asien, ligesom det græske kaldte sine til Grækenland. Og i Landet selv, hvor snævert det end er, udvider sig en ny Aand. Veltalenheden kommer ind i Kirken, Filosofien i Loven, Naturvidenskaben bliver en Folkebesiddelse, og Danmark erkjender den Hæder, der kastes tilbage paa det fra Europas Spejl. Selv Statens Form giver efter for alle disse Paavirkninger, og Enevoldsmagten giver en Del af sit Herredømme over i Folkets Hænder. Men paa Grændsen af Tidsrummet staar endnu Spliden, og truer Statens Enhed. Derfor maa alle gode Kræfter forene sig. Ogsaa Literaturen ruster sig; den vil kjende sig selv; den kræver sin Historie.

Det følger af sig selv, at jeg ved denne Oversigt over Perioderne ikke har til Hensigt at udtømme Æmnet eller paa nogen Maade at foregribe den fuldstændige Udvikling i det følgende. Men ved Begyndelsen af den nyere Literaturs Historie syntes det passende at lade en Prolog med nogle faa Ord aabne Scenen for den forestaaende Handling. Da vi derhos mangle en Anvisning til Kilderne og Hjælpemidlerne til vor Literaturs Historie, har jeg forsøgt at meddele et Grundlag dertil, som enhver nu selv hvermere kan fuldstændiggjøre og udvide.

Fremstilling af Literaturens almindelige Historie findes især i følgende Skrifter:

R. Nyerups Historisk-statistiske Skildring, hvis første Del giver en Udsigt over Kulturen i Almindelighed; i Slutningen af anden Del gives Bidrag til Literaturen; tredie Dels første Halvpart meddeler de lærde Skolers Historie; sammes anden Halvpart Universitetets eller Universitetsannaler.

C. Molbechs Oversigt over det danske Sprogs Historie (foran Sammes Danske Ordbog, S. LXVI fgg.).

Sammes Indledning til Forelæsninger over det danske Sprogs og den danske Nationalliteraturs Historie, Kbh. 1822.

J. L. Heibergs Udsigt over den danske skjønne Literatur. Som Ledetraad ved Forelæsninger paa den Kongelige militaire Højskole, Kbh. 1831. 4. Skjøndt nærmest vedkommende den skjønne Literatur griber den dog ind i andre Sider af Literaturens og Sprogets Historie.

Dette gjælder, mere og mindre, tillige om følgende Skrifter, hvis nærmeste Gjenstand er Poesiens Historie:

R. Nyerup og K. L. Rahbek, Bidrag til den danske Digtekunsts Historie, Kbh. 1800. Med Fortsættelse indtil Digtekunsten under Christian den Syvende, 1828.

N. Fürst, Briefe über die dänische Literatur. Wien 1816. To Dele.

C. Molbech, Forelæsninger over den nyere danske Poesi. Kbh. 1832. To Dele.

C. J. Brandt og L. Helweg, Den danske Psalmedigtning. Kbh. 1846. To Dele.

En almindelig Udsigt meddeler A. G. Rudelbach i Artiklen Dänische Literatur und Sprache, hos Ersch und Gruber, Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste, 1 Sect. 29r Th. S. 44. Og lignende mere eller mindre betydelige Oversigter findes i andre Conversationslexica o. lign. Skrifter.

Fremmede almindelige Literaturhistorier, af Gräße, o. a. have ogsaa ydet den danske nogen Opmærksomhed, men kunne ikke benyttes uden behørig Kritik.

X. Marmier, Histoire de la litérature en Danemarc et en Suède, Paris 1839, behandler den nyere danske Literatur fra Reformationen til den nyeste Tid S. 79—253.

Lærebøger haves af C. A. Thortsen, tredie Oplag, Kbh. 1851 for de lærde Skoler; af S. C. Müller, Kbh. 1853, for Borger- og Pigeskoler.

Af Literaturlexica haves:

Jo. Moller, Cimbria literata cum præfatione Joh. Grammii. Havn. 1744. Tre Dele, fol. tilligemed Sammes Prodromus Cimbriæ literatæ, Slesv. 1687. 4.

J. Worm, Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd. Helsingør og Kbh. 1771—84. Tre Dele.

G. Sommelius, Lexicon eruditorum Scanensium. Lundæ. 4. Egenlig en Række Disputatser, der ere samlede i to Bind. 1776, Aaret efter Langebeks Død (Fortalen S. 6). Første Bind A—B; andet Bind C—F. (Findes paa Universitetsbibl. Mangler i Kongens Bibl.).

R. Nyerup og J. E. Kraft, Almindeligt Literaturlexicon for Danmark, Norge og Island. Kbh. 1820. 4. To Dele.

R. C. Øst, Literaturlexicon (Fortsættelse af Nyerups). Kun til Begyndelsen af Bogstavet C.

Sammes Materialier til et dansk biografisk-literarisk Lexicon. Kbh. 1835—38. 4. m. m.

Th. H. Erslev, Almindeligt Forfatterlexicon for Kongeriget Danmark fra 1814—1840. Kbh. 1841—53. Tre Dele.

Af Literaturtidender, literære Journaler, o. desl. haves især følgende:

Fremmede Literaturtidender ældre end vore, som Acta Eruditorum (1682. 4.) ɔc.

Nova literaria maris Balthici et septentrionis. Lubecæ 1698—1708. 4. Den første egenlige Literaturtidende, redigeret med flere af A. D. Leopold, der havde besøgt Danmark og Sverrig, † 1722. (Molleri Cimbria literata, 1, 341).

A. Hojer, Nova literaria Daniæ et vicinarum regionum. Hafn. 1721. (Kun 13 Nummere, jf. Luxdorphiana S. 266).

M. Anchersen, Nova orbis literati. Hafn. 1729 (jf. Luxdorphiana S. 268).

Den lange Række af lærde Tidender, som J. Wielandt begyndte 1720, og som derefter fortsattes af adskillige Redaktører og

under forskjellige Titler (jf. Molbechs Udsigt i D. Literaturtidende for 1834 Nr. 1 fgg.) omtrent saa:

Ny Tidender om lærde Sager for 1720. 1722—23.

Ny Tidender om lærde og curieuse Sager for 1724—48.

Kjøbenhavnske ny Tidender om lærde og curieuse Sager for 1749—59.

Kjøbenhavnske ny Tidender om lærde Sager for 1760—66.

Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager for 1767—77.

Kjøbenhavnske ny Efterretninger om lærde Sager for 1778—82.

Nyeste Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager for 1783—90.

Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for 1791—1810. Som derpaa udgik under Titel af

Dansk Literaturtidende for 1811—30. 1830—35. 1836.

Fremdeles F. C. Schönau, Journal over danske Bøger saavel gamle som ny, Første Stykke. Kbh. 1749.

P. H. Mallet, Mercure Danois, fra Marts 1753—58 (Marts—Juni 1757 mangler). Fortsat af E. S. F. Reverdil, 1758—1760.

Mémoires sur la litérature du Nord fra Juli 1759—60. (Maaskee af Reverdil). Syv Nummere.

A. F. Büsching, Nachrichten von dem Zustande der Künste und Wissenschaften in den dänischen Reichen und Ländern. Kph. u. Leipz. 1754—57. Tre Bind.

J. Lorck, Fortgesetzte Nachrichten. Kph. u. Leipz. 1758—65. Tre Bind; og fjerde Binds 1—6 St. 1766—68. Og Dänisches Journal. Kph., Odensee u. Leipz. 1767—70. 1 B. 1—4 St. 2 B. 1—2 St.

J. Erichsen o. fl. (eller Lillies) Efterretninger om ny Bøger og lærde Sager. Kbh. 1756—57. Tre Bind. (jf. Rahbeks Erindringer 2, 85).

B. G. Sporon, Breve i Anledning af ny udkomne Skrifter for 1767—68. Kbh. 1768—69.

J. Baden o fl., Maanedlige Tillæg til Adressecontoirets Efterretninger om Bøger og Skrifter eller Kritisk Journal for 1767—73; og Ny Kritisk Journal for 1774—79. Kbh. Fire Bind. 4. (jf. G. L. Badens Hist. Bibl. S. 6).

Fortegnelse (eller Kritisk Fortegnelse) paa de Skrifter, som Trykkefriheden har givet Anledning til (eller som siden Trykkefriheden ere udkomne). Kbh. 1771—72. Tre Aargange.

W. H. F. Abrahamson, o. fl., Den Kritiske Tilskuer over indenlandsk og udenlandsk Literatur. Kbh. 1775—76; og Den Ny Kritiske Tilskuer for 1777—79. Kbh. 4. (jf. Suhms Levnet i Saml. Skr. 15, 490 og Nyerup under Lønborg).

(E. Balling), Paketbaaden eller Literaturens Paketbaad. Kbh. 1777—79. 4. (Literaturen dog kun som Biting).

Den danske Literatur-Journal, 1779—81. (Tillæg til Almindeligt Dansk Bibliothek). Fire Bind. (Ogsaa kaldet den blaa Bog; jf. Nahbeks Erindringer 2, 336).

C. Iversen, Danmarks literariske Progresser. Odense 1781—89. Fire Bind.

J. C. Tode, o. fl., Kritik og Antikritik. Kbh. 1788—95. Atten Hefter og Fortsættelse: Kritisk og Antikritisk Journal for Literaturen i de danske Stater 1796—97. Første Bind. Samt Kritik og Analyse, Kbh. 1790.

J. Baden, Kjøbenhavns Universitets-Journal. Kbh. 1793—1801. 4.

Zeitung für Literatur und Kunst in den Königl. Dänischen Staaten 1807—10. Kiel. Tre B. 4.

Efter Dansk Literaturtidendes Aftagende begyndte Kritikken at tage en anden Vending i

Maanedsskrift for Literatur 1829—38; og dets Fortsættelse 1839—42. Men derefter synes den at have udtømt sig. Journal for Literatur og Kunst holdt sig kun 1841—42. Derimod begyndte Fyn med

For Literatur og Kritik. Udgivet af Fyns literære Selskab. Odense 1843 fgg.

Derhos mindre Literaturblade o. desl. af Baggesen, Høst, Malte-Brun, Rask, Liunge, o. s. v.

Til Bogfortegnelser, tildels tillige med Bemærkninger, Kataloger, o. desl. høre:

Mercurius librarius Danicus eller Maanedlige Fortegnelser paa udkomne Bøger, føjede til Daniel Pauli's Relationer. Hafn. 1682. 4. (Kun Bogtitler).

J. Langebeks Historiske Almanakker for 1764—66.

L. Linds Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek. Kbh. 1725. 4.

P. Syvs Danske Boglade. Udtog i Suhms Saml. 1 D.

Catalog over det Norske Videnskaberselskabs Samlinger. Første Del. Bøger og Haandskrifter. Kbh. 1808. 4. (Ogsaa med literære Oplysninger).

C. L. Fasting, Fortegnelse over de i Danmark og Norge udkomne Skrifter fra Bogtrykkeriets Indførsel til 1789. Bergen 1793.

En stor Mængde andre Bogkataloger, ældre og nyere, maa søges paa Bibliothekerne. Iblandt dem: P. Joh. Resenii Bibliotheca Regiæ Academiæ Hafniensi donata. Hafn. 1685. 4. Derhos er Hjelmstjernes Bogsamling Kbh. 1782—85. 4., to Dele, især mærkelig formedelst sin Rigdom paa danske Bøger.

Allehaande literære Excerpter, der undertiden maa træde i Bøgernes Sted, ere fremdeles:

E. Nyerup, Spicilegium Bibliographicum ex bibliotheca regia Havniensi. Spec. 1—5. (Af de ældste trykte Bøger, men ogsaa nogle senere).

Sammes Excerpter af gamle danske Bøger i det Kongl. Bibliothek, i Athene, 1 D.

J. Langebeks Excerpter fra det Kongl. Bibliothek, i Suhms Saml. 3 D. 1 H.

Sammes Excerpter af det Rostgaardske Bibliothek, i Suhms Ny Saml. 3 D. 1 H.

E. C. Werlauff, Blandede Bidrag til den nordiske Historie og Literatur, mest af trykte Bøger, i Athene, 2 D.

Men derhos maa Bidrag og Oplysninger til Literaturens Historie i Almindelighed søges i en Mængde andre Skrifter, af hvilke de ældste kunne betragtes som Kilder. De som vedkomme de enkelte Fag, skulle anføres paa vedkommende Steder i det følgende.

A. Thura, Idea historiæ literariæ Danorum. Hamb. 1723. (Fire Disputatser, der vare Forløbere derfor, ere optagne deri).

Er. Vinding, Academia Havniensis in regibus, conservatoribus, rectoribus, professoribus suis repræsentata. Havn. 1665. 4.

C. Bartholin, Oratio de ortu, progressu et incrementis Regiæ Academiæ Hafniensis. Hafn. 1620. 4.

C. C. Lyschander, De scriptoribus Danicis, i Westphalen Monumenta, 3, 447. (En efter Fornavnene alfabetiſt ordnet Fortegnelſe. Bogtitlerne ofte paa Latin. Overhovedet upaalidelig).

A. Bartholin, De scriptis Danorum liber posthumus. Hafn. 1666. Samt Alb. Bartholini Bibliotheca Danica a Thoma Bartholino et Jo. Mollero aucta. Hamburgi 1716.

Jo. Moller, Homonymoscopia historico-philologico-critica. Hamb. (1697). Og Sammes Bibliotheca septentrionis eruditi sive Syntagma tractatuum de scriptoribus illius. Lipsiæ 1699.

Ph. H. Friedlieb, De bibliis et libris theologicis quibusdam in Dania raris. Hafn. 1775, og Fortſættelſe 1776. 4.

O. Borrichius, Dissertationes de poëtis I—VII. Hafniæ 1676—1681. 4. (De danſke Digtere i Slutningen af diss. VII.)

P. Terpager, Seculum illustre seu de seculo nostro ejusque illustribus doctrina ingeniis. Hafn. 1682. (Et lille Skrift, der omfatter Literaturen i Europa i en kort Overſigt).

A. Thura, Gynæceum Daniæ literatum. Alton. 1732.

M. Schacht, De eruditis Daniæ mulieribus, i Nova literaria maris Balthici for 1700, S. 209.

F. C. Schönau, Samling af danſke lærde Fruentimmer. Kbh. 1753. To Dele.

C. Frimann, Bergenſke Skribentere eller en Fortegnelſe paa de Mænd ſødte i Bergens By og Stift, hvilke have udgivet noget ved Trykken, Samlet af C. F. Bergen 1766. 4. To Stykker.

N. Femmer, Programma de scriptoribus Christiansandensibus. 1780. 4. (To Blade, der kun indeholde Grundene til at der ingen er.)

J. E. Gunnerus, Hirtenbrief an die Prieſterſchaft im Stifte Drontheim. Dronth. 1759. Kph. u. Leipz. 1765. (Anmærkningerne dertil).

J. Hiersing, Schola Viburgensis alumnis suis nobilitata sive de claris Viburgensibus programma primum. Viburgi 1777. (Om H. P. Reſen og M. Schacht. Findes paa Univerſitetsbibl. Nyerup anfører det blandt Hierſings Programmer, trykte i Haderslev. Det er i Oktav).

Jak. Birkerod, om lærde Mænd som ere fødte i Odense, i Suhms Saml. 1 B. 2 H.

Frembeles B. Raupach, De præsenti rei sacræ et literariæ in Dania statu. Hamb. 1717.

G. C. Schelhamer, Oratio de augmentis et decrementis scientiarum superiori præsentique sæculo. Kilonii 1708. 4. (En kort almindelig Udsigt, i hvilken nogle danske berømte Forfattere nævnes).

P. F. Hane, De ingeniis gentium borealium philosophicis. Rostochii et Lips. 1724. 4.

A. H. Lackmann, Primitiæ Utinenses. Lubecæ 1725. 4. (Chr. Falster).

M. Crusius, Diss. epistolica ad Wormium de scriptis quibusdam integris fragmentisque hactenus ineditis. Lips. 1728. 4.

J. H. Schlegel, De statu rei literariæ et academiæ præsertim sub Christiano V et Friderico IV. To Programmer 1777. Optrykte i Acta literaria Univers. Hafn. 1778. 4.

P. J. V. Dauw, Q. D. B. V. Hør, Du danske Mand! Kbh. 1741. (Et Ark).

U. Roger og E. S. F. Reverdil, Lettres sur le Danemarc. 1757 (1767) og 1764.

J. C. F. Gesner, De præsenti statu rei literariæ in Dania brevis et succincta narratio. Hafn. 1761. 4.

P. F. Suhm, Nærværende attende Seculi Karakter, i hans Saml. Skr. 5 D. (Skrevet 1761; handler om Europa i Almindelighed).

O. H. Moller, Animadversionum in scriptores aliquot historiæ literariæ recentiores historico-criticarum specimen. Flensburgi (1765). 4.

C. F. Wadskiær, Aula eruditi septentrionis tergemina. Hafn. 1767. 4. (En sprænglærd Samling paa denne Forfatters Vis).

J. Andrews, The history of the revolutions of Denmark with an account of the present state of that kingdom and people. London 1774. To Bind. (Især med Hensyn til det historiske Oversyn, og i Appendix om de danske Love).

P. F. Suhm, Essai sur l'état présent des sciences (etc.) par un Anglais. 1771.

J. Ch. Gatterer, Hiſtoriſches Journal von Mitgliedern des Königl. hiſtoriſchen Inſtituts zu Göttingen. I 12 B. Däniſche, Norwegiſche und Isländiſche Literatur von 1770—76. Og i 15 B. Nachtrag zur Däniſchen Literatur von einem Dänen (Fr. Ekkard?).

N. E. Balle, De Danorum Norvagorumque in literis excolendis diligentia et in erroribus judicandis moderatione. Havn. 1782.

N. F. S. Grundtvig, Kort Begreb af Verdenshiſtorien. 1812. (De deri indeholdte Betragtninger over Literaturen).

P. Hjort, Reflexioner over Literaturen, i Athene. 8 D. (Fra 1784).

M. C. Brun, Udſigt over den ny danſke Literatur i Journal général de la litérature étrangère, Paris 1800—1801 (ſom jeg dog hidtil ej har kunnet overkomme), og Udtog i Lærde Efterretninger 1801, Nr. 46.

J. K. Høſt, Geſchichte der däniſchen Monarchie unter der Regierung Chriſtian des 7. (med den deri indeholdte Literärgeſchichte). Og andre Skrifter af ſamme Forfatter.

J. Møller, Udkaſt til den danſke Literaturs Hiſtorie fra 1801—1813, i de tre Aargange af Hiſtoriſk Kalender.

C. Molbech, Almindeligt Overſyn af den danſke Literatur 1813—1815, i Athene 2, 4, 6 og 8 D.

Derhos maa Oplysninger ſøges i mangehaande Samlinger; ſaaſom:

A. Schumacher, Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dännemark vom Jahr 1522 bis 1663. Kph. u. Leipz. 1758. Tre Dele.

J. Langebek, Bidrag til den danſke lærde Hiſtorie i det 16 Aarhundrede, i Langebekiana, S. 284.

G. L. Baden, Bidrag til Sædernes og Oplysningens Hiſtorie i det første Aarhundrede efter Reformationen, i Minerva, Oktober 1802. Sammes Antiquariſke Anekdoter, i Athene, 4 D.

Bert. Canuti (Aquilonius), Epistolarum selectarum duæ centuriæ. Rostoch. 1617. Cent. 3 et 4. Amstel. 1619. 4. Cent. 5. Rostoch. 1623.

J. Wower, Epistolarum centuriæ duæ. Hamb. 1608. (Ikke benyttet.)

O. Worm, Epistolæ. Hafn. 1751. To Dele. (Indholdsrige.)

J. Bircherods Dagbøger for Aarene 1658—1708, udg. af Molbech.

P. Terpager, Ripæ Cimbricæ. Flensb. 1736. 4. Og Inscriptiones Ripenses. Havn. 1702 med Appendix 1714. 4.

Dänische Bibliothek oder Sammlung von alten und neuen gelehrten Sachen aus Dänemark. 1—3 Stück af Langebek og Harboe; 4—9 St. af J. H. Moller.

J. Langebek, Danske Magazin, 1—6 D. af Langebek. Med de bekjendte Fortsættelser.

D. Bang, Samlinger af nyttige og opbyggelige Materier. Syv Stykker. 1743—1745.

C. Fleischer, samt Gerstenberg og Kleen, Sorøske Samlinger. Tre Stykker. Sorø 1765.

L. Evensen, Samling af juridiske og historiske Materier. Throndhj. 1784—87. To Dele. (Biskop Deichmann. Dons.)

P. Paludan, Magazin for Lidende. Kbh. 1790—1792. To Dele. (Kun et og andet. A. S. Vedel.)

K. H. Seidelin, Læsendes Aarbog for 1799—1801.

Genealogiske og biographiske Archiv, 1 B. 1840—42. (T. Rothe. Evald. ɔc.)

Samt Ville Høybergs Kjøbenhavnske Samlinger (Holbergiana og Tychoniana).

Giesings Tychoniana.

Nyerups Langebekiana, Luxdorphiana, Suhmiana.

Suhms Samlede Skrifter. Suhms Samlinger og Ny Samlinger.

G. L. Badens Afhandlinger.

Engelstoft og J. Moller, Historisk Kalender. J. Mollers Mnemosyne.

Pontoppidans Annaler og flere kirkehistoriske Skrifter.

Og med Hensyn til Personalhistorien de bekjendte Skrifter af Giesing, Zwerg, Vandal, Odin Wolff, Moe (den norske Personalhistorie) o. fl. desl. Samt det omfangsrige Skrift: J. P. Niceron's Nachrichten von den Begebenheiten und Schriften berümter Gelehrten mit einigen Zusätzen von S. J. Baumgarten, der ogsaa omhandler adskillige danske Lærde.

kommer tilliye. Det er den verdslige Side af Menneskelivet. Derfor staar Holbergs Tidsalder som en Skillemur imod hele den foregaaende Tid, der næsten bedækkes af Glemsel. Selv Modersmaalet er ikke det forrige; det bærer et afgjort fransk Præg; men den Erkjendelse bliver almindelig, at det er det rette Organ, hvorigjennem Videnskaben skal meddeles Folket. Fremstillingen vinder Smag, og Smagen vækker Nydelsen. Det danske Folk bliver et læsende Folk. Og for med eet Ord at sige alt: der er skabt en ny Literatur. Ikke desmindre er der i denne Tidsalder to omtrent lige herskende Elementer, som give den sin særegne Karakter: det ene, Menneskelivets gudelige Side, kan ikke opgive sig selv, men bestrøet med Salt og Peber, løber den sig selv tilbøde, som Maddiker, hvoraf laves Øjensalve; det andet, Menneskelivets verdslige Side, har endnu kun taget sit første Tilløb. Saaledes gaa Pietisme og Vid Side om Side. De smede Vaaben, men de sky Kampen, og anfalde i det høieste hinanden fra det fjerne med enkelte Raketter og Kastevaaben.

5. Udfægtningen af denne Kamp er forbeholdt det næste halve Aarhundrede, som derfor faar et saa broget Udseende, Rationalismens Tidsalder (1750—1800). Begge skulle naa deres Høide, Pietismen og Menneskeforstanden; og alle Elementer blande sig med hinanden, uvisse til hvilken Side de skulle holde sig. Den faste Jordbund, hvorpaa de tro at staa, viger efterhaanden tilbage under deres Fødder. Geniet og den prosaiske Aand er lige ilde farne; de svæve imellem Himmel og Jord, og vide ikke selv hvor de høre hen. Imellem Pietisterne paa den ene Side, Fritænkerne og Filanthroperne paa den anden, udbanner sig en Mellemklasse, der hylder den ydre Anstand, Dyden. Under denne blandede Udvikling forberedes alligevel den ny Tid:

Rensningen af Modersmaalet har allerede begyndt, og forbereder igjennem en ny Skole Udviklingen af den danske Prosa. En tyst og en fransk Koloni sætter sig fast i Landet, og bejle begge til Folkets Gunst. Men den tyske Overspænding forvandles i den Evaldske Tidsalder (1760—1780) i det milde danske Gemyt til de lifligste Udbrud af lyrisk Poesi, og den dramatiske Poesi gjør det første Forsøg paa at gjenknytte Tiden til det gamle Norden; imedens engelsk Dybde paavirker det norske Gemyt, og fremkalder Parodiens Mesterværk. Den danske og norske Historie forbinder paa een Gang Kritik og Fremstilling. Den danske Lovhistorie skabes. Naturvidenskaberne oprette deres Lærestole; og ved Siden af dem nedsætter Kunsten sig. Filosofien, der først har vilst sig i fransk Dragt, kaster den af, for at alt kan gjennemtrænges af den kritiske Filosofi, der lover sine Dyrkere Himmel og Jord. Under alt dette vedvarer Kampen imellem det fremmede og det egne. Det tyske Element sejrer over det franske, og truer med at blive enemægtigt (1750—1772); men det danske tager atter for bestandig Landet i Besiddelse (1772—1800), skjøndt idelig berørt af den europæiske Gjæring. Alting raaber paa Reformer. Menneskeheden skal gjenfødes. Menneskefrihed prædikes fra Tagene, og Bondefrihed forkyndes i de høje Sale (1784—1800). Forstanden forguder sig selv under det falske Navn Fornuft, og bliver til Vanvid. Ikke blot Mennesket skal reformeres, men selve Naturen. Og i dette Vanvidshyl forgaar Religionen.

6. Medens Forstanden endnu i Begyndelsen af det nye Aarhundrede i en vid Kreds hævder sit udelukkende Herredømme, viser der sig imidlertid en ny Morgenrøde igjennem en ny Poesi i Øhlenschlägers Periode (1800—1850). Ved nordisk Poesi stiftes en Forening imellem de nordiske

Folk. Ved Granskning flyttes det gamle Norden forædlet over i den nærværende Tid. Det er en ny Tid, hvori de menneskelige Evner forsones og erkjende hinanden. Følgen deraf er den nuværende Literatur med et Tungemaal, hvori det gamle og det ny række hinanden Haanden. Udenfra kommer Filosofien, og gjennemløber sine bekjendte Stadier; tildels med Theologien i sit Følge. Den klassiske Filologi hæver sig ligesom for sidste Gang i sin fulde Højde, medens Modersmaalet lyder ved Højskolen, ja endog i Slesvig. De nordiske Sprog fremkalde Dyrkningen af de indiske og af Zend, der to Gange kalde sine Dyrkere til det fjerne Asien, ligesom det græske kaldte sine til Grækenland. Og i Landet selv, hvor snævert det end er, udvider sig en ny Aand. Veltalenheden kommer ind i Kirken, Filosofien i Loven, Naturvidenskaben bliver en Folkebesiddelse, og Danmark erkjender den Hæder, der kastes tilbage paa det fra Europas Spejl. Selv Statens Form giver efter for alle disse Paavirkninger, og Enevoldsmagten giver en Del af sit Herredømme over i Folkets Hænder. Men paa Grændsen af Tidsrummet staar endnu Spliden, og truer Statens Enhed. Derfor maa alle gode Kræfter forene sig. Ogsaa Literaturen rusker sig; den vil kjende sig selv; den kræver sin Historie.

Det følger af sig selv, at jeg ved denne Oversigt over Perioderne ikke har til Hensigt at udtømme Æmnet eller paa nogen Maade at foregribe den fuldstændige Udvikling i det følgende. Men ved Begyndelsen af den nyere Literaturs Historie syntes det passende at lade en Prolog med nogle faa Ord aabne Scenen for den forestaaende Handling. Da vi derhos mangle en Anvisning til Kilderne og Hjælpemidlerne til vor Literaturs Historie, har jeg forsøgt at meddele et Grundlag dertil, som enhver nu selv ydermere kan fuldstændiggjøre og udvide.

Fremstilling af Literaturens almindelige Historie findes især i følgende Skrifter:

R. Nyerups Historisk-statistiske Skildring, hvis første Del giver en Udsigt over Kulturen i Almindelighed; i Slutningen af anden Del gives Bidrag til Literaturen; tredie Dels første Halvpart meddeler de lærde Skolers Historie; sammes anden Halvpart Universitetets eller Universitetsannaler.

C. Molbechs Oversigt over det danske Sprogs Historie (foran Sammes Danske Ordbog, S. LXVI fgg.).

Sammes Indledning til Forelæsninger over det danske Sprogs og den danske Nationalliteraturs Historie, Kbh. 1822.

J. L. Heibergs Udsigt over den danske skjønne Literatur. Som Ledetraad ved Forelæsninger paa den Kongelige militaire Højskole, Kbh. 1831. 4. Skjøndt nærmest vedkommende den skjønne Literatur griber den dog ind i andre Sider af Literaturens og Sprogets Historie.

Dette gjælder, mere og mindre, tillige om følgende Skrifter, hvis nærmeste Gjenstand er Poesiens Historie:

R. Nyerup og K. L. Rahbek, Bidrag til den danske Digtekunsts Historie, Kbh. 1800. Med Fortsættelse indtil Digtekunsten under Christian den Syvende, 1828.

N. Fürst, Briefe über die dänische Literatur. Wien 1816. To Dele.

C. Molbech, Forelæsninger over den nyere danske Poesi. Kbh. 1832. To Dele.

C. J. Brandt og L. Helweg, Den danske Psalmedigtning. Kbh. 1846. To Dele.

En almindelig Udsigt meddeler A. G. Rudelbach i Artiklen Dänische Literatur und Sprache, hos Ersch und Gruber, Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste, 1 Sect. 29r Th. S. 44. Og lignende mere eller mindre betydelige Oversigter findes i andre Conversationslexica o. lign. Skrifter.

Fremmede almindelige Literaturhistorier, af Gräße, o. a. have ogsaa ydet den danske nogen Opmærksomhed, men kunne ikke benyttes uden behørig Kritik.

X. Marmier, Histoire de la litérature en Danemarc et en Suède, Paris 1839, behandler den nyere danske Literatur fra Reformationen til den nyeste Tid S. 79—253.

Lærebøger haves af C. A. Thortsen, tredie Oplag, Kbh. 1851 for de lærde Skoler; af S. C. Müller, Kbh. 1853, for Borger- og Pigeskoler.

Af Literaturlexica haves:

Jo. Moller, Cimbria literata cum præfatione Joh. Grammii. Havn. 1744. Tre Dele, fol. tilligemed Sammes Prodromus Cimbriæ literatæ, Slesv. 1687. 4.

J. Worm, Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd. Helsingør og Kbh. 1771—84. Tre Dele.

G. Sommelius, Lexicon eruditorum Scanensium. Lundæ. 4. Egenlig en Række Disputatser, der ere samlede i to Bind. 1776, Aaret efter Langebeks Død (Fortalen S. 6). Første Bind A—B; andet Bind C—F. (Findes paa Universitetsbibl. Mangler i Kongens Bibl.).

R. Nyerup og J. E. Kraft, Almindeligt Literaturlexicon for Danmark, Norge og Island. Kbh. 1820. 4. To Dele.

R. C. Øst, Literaturlexicon (Fortsættelse af Nyerups). Kun til Begyndelsen af Bogstavet C.

Sammes Materialier til et dansk biografisk-literarisk Lexicon. Kbh. 1835—38. 4. m. m.

Th. H. Erslev, Almindeligt Forfatterlexicon for Kongeriget Danmark fra 1814—1840. Kbh. 1841—53. Tre Dele.

Af Literaturtidender, literære Journaler, o. desl. haves især følgende:

Fremmede Literaturtidender ældre end vore, som Acta Eruditorum (1682. 4.) ɔc.

Nova literaria maris Balthici et septentrionis. Lubecæ 1698—1708. 4. Den første egenlige Literaturtidende, redigeret med flere af A. D. Leopold, der havde besøgt Danmark og Sverrig, † 1722. (Molleri Cimbria literata, 1, 341).

A. Hojer, Nova literaria Daniæ et vicinarum regionum. Hafn. 1721. (Kun 13 Nummere, jf. Luxdorphiana S. 266).

M. Anchersen, Nova orbis literati. Hafn. 1729 (jf. Luxdorphiana S. 268).

Den lange Række af lærde Tidender, som J. Wielandt begyndte 1720, og som derefter fortsattes af adskillige Redaktører og

under forskjellige Titler (jf. Molbechs Udsigt i D. Literaturtidende for 1834 Nr. 1 fgg.) omtrent saa:

Ny Tidender om lærde Sager for 1720. 1722—23.

Ny Tidender om lærde og curieuse Sager for 1724—48.

Kjøbenhavnske ny Tidender om lærde og curieuse Sager for 1749—59.

Kjøbenhavnske ny Tidender om lærde Sager for 1760—66.

Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager for 1767—77.

Kjøbenhavnske ny Efterretninger om lærde Sager for 1778—82.

Nyeste Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager for 1783—90.

Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for 1791—1810. Som derpaa udgik under Titel af

Dansk Literaturtidende for 1811—30. 1830—35. 1836.

Fremdeles F. C. Schönau, Journal over danske Bøger saavel gamle som ny, Første Stykke. Kbh. 1749.

P. H. Mallet, Mercure Danois, fra Marts 1753—58 (Marts—Juni 1757 mangler). Fortsat af E. S. F. Reverdil, 1758—1760.

Mémoires sur la litérature du Nord fra Juli 1759—60. (Maaskee af Reverdil). Syv Nummere.

A. F. Büsching, Nachrichten von dem Zustande der Künste und Wissenschaften in den dänischen Reichen und Ländern. Kph. u. Leipz. 1754—57. Tre Bind.

J. Lorck, Fortgesetzte Nachrichten. Kph. u. Leipz. 1758—65. Tre Bind; og fjerde Binds 1—6 St. 1766—68. Og Dänisches Journal. Kph., Odensee u. Leipz. 1767—70. 1 B. 1—4 St. 2 B. 1—2 St.

J. Erichsen o. fl. (eller Lillies) Efterretninger om ny Bøger og lærde Sager. Kbh. 1756—57. Tre Bind. (jf. Rahbeks Erindringer 2, 85).

B. G. Sporon, Breve i Anledning af ny udkomne Skrifter for 1767—68. Kbh. 1768—69.

J. Baden o fl., Maanedlige Tillæg til Adressecontoirets Efterretninger om Bøger og Skrifter eller Kritisk Journal for 1767—73; og Ny Kritisk Journal for 1774—79. Kbh. Fire Bind. 4. (jf. G. L. Badens Hist. Bibl. S. 6).

Fortegnelse (eller Kritisk Fortegnelse) paa de Skrifter, som Trykkefriheden har givet Anledning til (eller som siden Trykkefriheden ere udkomne). Kbh. 1771—72. Tre Aargange.

W. H. F. Abrahamson, o. fl., Den Kritiske Tilskuer over indenlandsk og udenlandsk Literatur. Kbh. 1775—76; og Den Ny Kritiske Tilskuer for 1777—79. Kbh. 4. (jf. Suhms Levnet i Saml. Skr. 15, 490 og Nyerup under Lønborg).

(E. Balling), Paketbaaden eller Literaturens Paketbaad. Kbh. 1777—79. 4. (Literaturen dog kun som Biting).

Den danske Literatur-Journal, 1779—81. (Tillæg til Almindeligt Dansk Bibliothek). Fire Bind. (Ogsaa kaldet den blaa Bog; jf. Rahbeks Erindringer 2, 336).

C. Iversen, Danmarks literariske Progresser. Odense 1781—89. Fire Bind.

J. C. Tode, o. fl., Kritik og Antikritik. Kbh. 1788—95. Atten Hefter og Fortsættelse: Kritisk og Antikritisk Journal for Literaturen i de danske Stater 1796—97. Første Bind. Samt Kritik og Analyse, Kbh. 1790.

J. Baden, Kjøbenhavns Universitets-Journal. Kbh. 1793—1801. 4.

Zeitung für Literatur und Kunst in den Königl. Dänischen Staaten 1807—10. Kiel. Tre B. 4.

Efter Dansk Literaturtidendes Aftagende begyndte Kritikken at tage en anden Vending i

Maanedsskrift for Literatur 1829—38; og dets Fortsættelse 1839—42. Men derefter synes den at have udtømt sig. Journal for Literatur og Kunst holdt sig kun 1841—42. Derimod begyndte Fyn med

For Literatur og Kritik. Udgivet af Fyns literære Selskab. Odense 1843 fgg.

Derhos mindre Literaturblade o. desl. af Baggesen, Høst, Malte-Brun, Rask, Liunge, o. s. v.

Til Bogfortegnelser, tildels tillige med Bemærkninger, Kataloger, o. desl. høre:

Mercurius librarius Danicus eller Maanedlige Fortegnelser paa udkomne Bøger, føjede til Daniel Pauli's Relationer. Hafn. 1682. 4. (Kun Bogtitler).

J. Langebeks Historiske Almanakker for 1764—66.

L. Linds Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek. Kbh. 1725. 4.

P. Syvs Danske Boglade. Udtog i Suhms Saml. 1 D.

Catalog over det Norske Videnskaberselskabs Samlinger. Første Del. Bøger og Haandskrifter. Kbh. 1808. 4. (Ogsaa med literære Oplysninger).

C. L. Fasting, Fortegnelse over de i Danmark og Norge udkomne Skrifter fra Bogtrykkeriets Indførsel til 1789. Bergen 1793.

En stor Mængde andre Bogkataloger, ældre og nyere, maa søges paa Bibliothekerne. Iblandt dem: P. Joh. Resenii Bibliotheca Regiæ Academiæ Hafniensi donata. Hafn. 1685. 4. Derhos er Hjelmstjernes Bogsamling Kbh. 1782—85. 4., to Dele, især mærkelig formedelst sin Rigdom paa danske Bøger.

Allehaande literære Excerpter, der undertiden maa træde i Bøgernes Sted, ere fremdeles:

E. Nyerup, Spicilegium Bibliographicum ex bibliotheca regia Havniensi. Spec. 1—5. (Af de ældste trykte Bøger, men ogsaa nogle senere).

Sammes Excerpter af gamle danske Bøger i det Kongl. Bibliothek, i Athene, 1 D.

J. Langebeks Excerpter fra det Kongl. Bibliothek, i Suhms Saml. 3 D. 1 H.

Sammes Excerpter af det Rostgaardske Bibliothek, i Suhms Ny Saml. 3 D. 1 H.

E. C. Werlauff, Blandede Bidrag til den nordiske Historie og Literatur, mest af trykte Bøger, i Athene, 2 D.

Men derhos maa Bidrag og Oplysninger til Literaturens Historie i Alminedlighed søges i en Mængde andre Skrifter, af hvilke de ældste kunne betragtes som Kilder. De som vedkomme de enkelte Fag, skulle anføres paa vedkommende Steder i det følgende.

A. Thura, Idea historiæ literariæ Danorum. Hamb. 1723. (Fire Disputatser, der vare Forløbere derfor, ere optagne deri).

Er. Vinding, Academia Havniensis in regibus, conservatoribus, rectoribus, professoribus suis repræsentata. Havn. 1665. 4.

han trykte, var Den danske Rimkrønnike, trykt ved Gotfrid af Ghemen, Kbh. 1495. 4. Den er godt trykt, med kantet Skrift, uden Sidetal; Begyndelsesbogstaverne ere tilskrevne med rødt Blæk; den har ogsaa nogle Træsnit. (Om en formentlig ældre Udgave fra 1493 er talt ved Middelalderen). Især efter 1500 udgik det ene Skrift efter det andet fra hans Presse: saaledes 1501: Karl Magnus; 1504: Biskop Knuds Glosser; 1505: Skaanske Lov; Zelands Lov. 1506: Peder Laale. 1508: Af Joachim og S. Anna; Rimkrønniken; (Tyrkernes Tog paa Rhodis). 1509: Flores og Blantseflor; De femten Tegn; De femten Stæder; Nogre gudelige Bøner. 1510: Lucidarius; Historie om Jon Præst; Sjælens Klagemaal. Efter 1510 nævnes han ikke mere. Han havde, som Skik var, sit Bogtrykkermærke, der er afbildet i D. Mag. 5, 225.

Den første indfødte Bogtrykker var Povel Ræff, Kannik i Kjøbenhavn. Han var 1508 Universitetets Rektor, og hører altsaa til de lærde Bogtrykkere. Thura regner ham ikke med, men Nyerup mener, at han dog maa tælles med, da han i alt Fald forstod sig ligesaa godt paa Trykkeri, som Mængden af Kjøbenhavns Bryggere paa Bryggeri. Han trykte Hr. Michaels Rimværker 1514; 1522 har han trykt i Nyborg (Canon secundum usum Ecclesiæ Roschildensis, Nyburg. 4. arte et impensis Dni Pauli Reff, Canonici Haffniensis); og 1530 anlagde han et Bitrykkeri i Aarhus (Messens Kanon paa Danske, Aarhus 1531, hos Hr. Povel Reff). — I Kjøbenhavn var der naturligvis flere Bogtrykkere, som Peder Brand, Hans Barth o. s. v.

Ogsaa Provinsstæderne havde sine Trykkerier: I Ribe omtr. 1504 havde Lybekkeren Matthias Brandes eller Brand et Trykkeri, hvorfra Jyske Lov med Biskop Knuds

Glosser udgik. 1504. 4.[1] I Aarhus havde Melchior Blume et Trykkeri 1519 (Breviarium juxta lecturam ordinariam chori Arhuziensis. Impressum Arhussie apud sanctum spiritum per Melchiorem Blume, anno etc. 1519. 4.); men han findes næste Aar i Kjøbenhavn (Missale itinerantium, Hafn. 1520, impensis et arte Melchioris Blume, efter Terpager). Nyborg er allerede omtalt.[2] I Viborg trykte 1528 Johannes Vinitor Stutgardianus, Hans Vingaard eller Vingarthener (Hans Tavsens Klagemaal, Viborg 1528); men han nedsatte sig siden i Kjøbenhavn, 1532—1559. I Malmø trykte Oluf Ulriksen 1529 (Peder Lauridsens Et kort Svar ꝛc.); men derefter kjender man ingen der før Jørgen Hantsch 1660. Derimod hedder det, at Hans Brask's Trykkeri 1527 flyttedes fra Søderkøping til Malmø.[3] I Roeskilde trykte Hans Barth 1534—40 (Povel Eliesens En kort Undervisning til en christelig Forening ꝛc. Roeskilde 1534). Af Provinsbyerne er imidlertid, som foran er bemærket, Odense en af de mærkeligste. Her havde Domprovsten Mester Hans Urne, der gjorde sit Testament 1503, en Bogtrykker Simon Brandt, der trykkede Diurnaler og flere Bøger for ham, hvorom der efter hans Død (1504) opkom en Trætte med hans Arvinger.[4]

Paa Povel Ræff nær vare alle disse Bogtrykkere Tyskere, hvilket ikke var nogen gunstig Omstændighed for det danske Sprog. De allerældste Skrifter ere de mest korrekte og vel udstyrede; men efterhaanden vrimle især nogle af de danske

---

[1]) Terpager, Ripæ cimbr. S. 705. D. Mag. 1, 299. Der forekommer en Johannes Brandes i Lybek 1508 (Nordalbingische Studien 1, 243), saa Brandes er rimeligvis det rette Navn.

[2]) Povel Ræffs Bogtrykkeri i Nyborg omtales ogsaa hos Olivarius, Vita Pauli Eliæ, S. 118.

[3]) Gesner, Die Buchdruckerkunst und die Schriftgieserey, 2, 133.

[4]) Hans Urnes Testament i D. Mag. 1, 299.

af Trykfejl, og ere ſtjødesløſt behandlede. Derhos vedblev man endnu beſtandig at lade Bøger, ogſaa danſke, trykke udenlands, hvilket havde en endnu ugunſtigere Indflydelſe paa Sproget. Og ſkulde man have noget ret ſmukt, maatte man atter ty til Fremmede. Endnu 1550 maatte man til Trykningen af Chriſtian den Tredies Bibel, den ſtjønneſt udſtyrede Bog fra denne Tid, forſkrive Bogtrykkeren Ludvig Dietz fra Roſtock, og Træſnit fik man fra Hollænderen Joh. Binck. Selv Bogbinderen maatte forſkrives.[1]

Den anvendte Skrift var naturligvis den, der blev ind-

---

[1]) Om Bogtrykkerkunſten: L. Terpager, De typographiæ natalibus in Dania schedula historica, Havniæ 1707. 4. A. Thura, Idea hist. liter. Dan. cap. XI.. Th. Bartholin, de legendis libris, diss. 4. Wadſtiær, Lineamenter af Bogtrykkerkunſtens Hiſt. Viborg 1788, 4. (indholdsløſt). Nyerups Hiſt. ſtat. Skildr. 2, 430—434, hvor de ældſte latinſke Meſſebøger anføres. Nyerups Bidrag til de Kjøbenhavnſke Bogtrykkeriers Hiſt., i Seidelins Læſendes Aarbog for 1800. Engelſtoft, Reformantes et Catholici S. 5. Derhos: Den gamle Optegnelſe Notata in fronte variorum librorum in bibliotheca deperdita ecclesiæ b. virginis Hafniæ, i Langeb. Script. 8, 357. (Deriblandt Sermones Discipuli). Er. Nyerup, Spicileg. bibliogr. (iſær de første Specimina). Langebeks Bogfortegnelſe i Vid. Selſk. Hiſt. Almanak for 1764. o. lign. En ret mærkelig Fortegnelſe over danſke trykte Bøger før Luther i Tychonii Idea consummati episcopi (Gjeſſings Tychoniana 2, 226). — Om et Trykkeri i Aarhus, ſom Biſkoppen Niels Clauſen, Ove Bildes Formand, ſkal have faaet oprettet, og hvor der 1498 ſkal være trykt en Legende om St. Jørgen af Laurentius Olai, ſee Nyerups Skildr. 2, 437. Langebeks Hiſt. Almanak 1764, S. 1. Pontoppidans Annal. 2, 476, 716, der beraaber ſig paa Msc. Bartholin. Om et Skrift Regimen contra pestilentiam Domini Kaminti (= Kanuti) Episcopi Arusiensis ſee Terpager S. 12 og Langebeks Alm. — Naar jeg nu ſkulde være fuldſtændig, ſaa kunde jeg ogſaa henviſe til den Bog, hvor man kan finde alting: Borrebyes liden Tidsfordriv eller Raritetskamre, i hvis anden Del udi Værkſtædet S. 153 Bogtrykkerkunſten henføres til 1440 og anføres ſtrax efter den Skik at gaa med Buxer og den Videnſtab at ſalte Sild.

ført. Den var gaaet over fra Middelalderen, der kun kjendte et Slags Bogstaver, og anvendte dem saavel til Latin som Dansk. Men efterhaanden fremkaldte Skjønhedssandsen mere afrundede Former, og der opstod saaledes Anvendelse af to, de runde og kantede, eller, som man sædvanlig kalder dem, de latinske og gotiske Bogstaver. Den rommerske Stil eller de runde Bogstaver blev tidlig brugt i Frankrig, skjønbt det hedder, at den lærde Bogtrykker i Paris, Jodocus Badius, kaldet Ascensius (efter Beughem † 1526) bragte den fra Italien til Frankrig; i alt Fald blev han navnkundig formedelst sin smukke Tryk, skjønbt hans Karakterer ere hverken saa runde eller pyntelige, som de Stephanierne siden opfandt. Ved Christiern Pedersen, der hos ham lod trykke adskillige baade danske og latinske Bøger, var denne Skrift allerede indbragt hos os. Den Parisiske Udgave af Jærtegnspostillen er rigtignok ikke trykt med ganske runde Bogstaver, men i Vocabularium in usum Dacorum 1510 og i Petri Legistæ Parabolæ 1515 er baade Latin og Dansk trykte med een og samme Stil, nemlig den rommerske. Saaledes var man her paa den rette Vej: kun at anvende een Stil og det den smukkeste. Den første, der i Tyskland anvendte den rommerske Stil, var Melchior Lotther den Ældre, i Leipzig (1497–1518; Melchior Lotther den Yngre trykte i Wittenberg 1519—1525), der 1518 trykte baade Tidebogen og Jærtegnspostillen, og allerede nogle Aar før havde begyndt at bruge de rommerske eller runde Bogstaver. Men til al Fortred brugte han dem alene til latinske Bøger, og blev derimod ved at trykke tyske og danske med de gotiske. Saaledes fik vi da ogsaa Brugen af to Slags Skrift, een til Latin og en anden til Dansk, fra Tyskland.[1]

[1]) Disse Bemærkninger ere tagne af Cancellieraad Deichmanns Brev til Suhm 1720, der findes i Suhms Saml. Skr. 15, 322,

4. **Reformationens indre Forberedelse og første Forkyndelse. Kongerne Hans, Christian den Anden og Frederik den Første. Skolemændene Morten Borup og Frands Berg.**

Til Reformationens indre Forberedelse i Danmark kan fornemmelig henføres den hyppigere Brug af Modersmaalet, som især kan regnes fra Kong Hanses Regjering; den stedse dybere og dybere Erkjendelse af Katholicismens Mangler, af Hierarkiets Utaaleligheb og Munkevæsenets Fordærvelse, hvilken især lybelig begyndte at udtale sig under Kong Christian den Anden; den ydre Fordel, som Regjeringen kunde drage af Reformationen, ved Inddragelsen af de gejstlige Godser, o. desl., hvilket i Forening med den indre Overbevisning, maatte blive en vigtig Drivefjeder i Magthavernes Hænder, og dette kan især regnes fra Frederik den Førstes Regjering. At den indre Overbevisning, i det mindste derom, at det bestaaende ikke kunde holde sig, og at en Reform i flere Retninger var uundgaaelig, er opstaaet i mangt et stille Sind og har udbredt sig underhaanden i flere Kredse, kan der heller ikke være Tvivl om, skjøndt vor Historie er saa mangelfuld, at det i den næppe kommer tilsyne.

Den danske Udvikling, der allerede under Dronning Margrete, alle Hindringer uagtet, var kommen i en saa god Gang, kunde, fortsat af danske Konger, have vundet Fremgang; og da kunde der vel have fremstaaet en eller anden udmærket Mand, der gjorde Religionens Forbedring til sit Livs Øjemed, og saa med det samme fremkaldte en ny Literatur. Men derpaa var ikke at tænke. Det Aag, hvori Folket var spændt, strammedes stedse stærkere, og hver Gang det danske Element begyndte at frigjøre sig, blev det hemmet paa ny. Af Christopher af Bajern eller af Chri-

og som indeholder endnu flere artige Ting om de latinske og gotiske Bogstaver, samt om Brugen af de sidste kun i det store Tyskland og i det lille Danmark.

ſtian den Første kunde der ikke ventes, og var det ubilligt at forlange, nogen Opmærkſomhed for danſk Sprog eller danſk Folkeaand. Først under de næſte Generationer træde de paa ny frem, under Kong Hans (1481—1513) og Chriſtian den Anden (1513—1523). Kong Hanſes Regjering var idelig trykket ved det ulykkelige Forhold til Sverrig, der ved Toget til Ditmarſken næſten blev fortvivlet; og ved Forholdet til Holſten, der drog Slesvig til ſig. „De Holſter, ſiger Hvitfeld, vare i det Stykke for træſke, at de forenede Slesvig med det Fyrſtendømme Holſten, efter Kong Chriſtierns Brevs Lydelſe, ſom vare to adſkillige Len, det ene fra Tyſke Rige, det andet fra Danmark. Hvorom jeg ikke vil gjøre mig nogen videre Diſputats, men befaler den Sag andre, ſom den Lejlighed bedre kunde eftertænke." Uden disſe beſtandig nagende Saar vilde den jævne borgerligſindede Konge, paa ſamme Tid ſom han udentil ſtyrkede Landet ved Forbund med England og Skotland, i høj Grad have fremmet det indre i folkelig Aand. Hans hele Levemaade var „efter god gammel tarvelige Danſke Sædvane"; hans Drik „var meſten Danſkt Øl, og han aad gjerne gammel Mad efter Danſke Vis," ligeſom han ogſaa „havde en Danſke Kaarde ved Siden, thi ſaadanne Sværd, efter gammel Danſke Vis, gik han altid med." Han og hans Dronning, Chriſtine af Saxen, bragte ogſaa atter danſk Sprog til Hove. Han læſte danſke Romaner om Kong Artus og Kjæmperne ved det runde Bord. Hvitfeld (under Aar 1502) fortæller, at Otte Rud oftere ſkjemtede med Kongen. Engang ſagde Kong Hans til ham: Otte, det haver været mærkelige Riddere, jeg finder i denne Bog, Hr. Iffuent og Hr. Gaudian; hvor finder man nu ſaadanne Riddere? Den anden ſvarede: Jo, vi finde dem vel, derſom vi holdt ikkun ſaadant et Hof ſom Kong Artus. Fra Dronning Chriſtines

Enkestand, medens hun holdt Hof paa Næsbyhoved ved Odense, har man danskskrevne Dagbøger og Regnskabsbøger (Uddrag deraf i Molbechs Nord. Tidsskr. 1 B.)

Christian den Anden arvede dette Sind; og Dronning Isabella eller Elisabeth, Karl den Femtes Søster, „en dydelig og skjøn Fyrstinde", som Erik Valkendorf kalder hende, blev hjemlig i Danmark. Blandt Kongens mange egenhændige danske Breve ere ogsaa nogle til hende. Latinen krævede hans Tidsalder; det danske Sprog hans Tilbøjelighed. I hans stærkt bevægede Liv findes hos hans Omgivelse en stor Sprogblanding; Latin, Tysk og Dansk krydse hinanden.[1] Hans Love fra 1521—22 (udgivne af Resen 1684. 4. og i Rosenvinges Samling, 4 D.) vidne om hans Hensigter, at hæve Borger og Bonde, at uddrage dem fra Adelens og Geistlighedens trykkende Aag, at indskrænke de Fremmedes Handel, at fremme den hyppigere Brug af Prædiken og derimod indskrænke, man kunde fristes til at sige, efterhaanden at afskaffe Messen (hvor en Præst havde to Kirker, skulde Menigheden, hvis den hver Søndag vilde have Messe, selv dertil bekoste en Kapellan), at indføre Almueundervisning paa Landet, at reformere de latinske Skoler, og at fremme Modersmaalet. „Vil nogen, hedder det, have sine Børn til Skole, da skulle de sætte dennem til deres Sognepræst, Sognedegn eller nogen anden der i Byen, som lærde ere; og skulle de først lære Pater noster, Ave Maria og Credo paa Danske, saa de dennem vel kunne læse og understaa, og siden lære at læse og skrive paa Danske." Disse Love kom imidlertid ikke

1) Nyerup (i Librorum etc. notitia S. 19) bemærker efter Hvitfeld, at Christian den Anden var den af de oldenborgske Konger, der havde gjort mest Fremgang i Latinen; og efter Grev Schmettaw Ueber Empfindeley und Kraftgenies, at det var Faderens Daske, at Latin skulde indtage den vigtigste Plads i hans Opdragelse, hvilket var Prindsen imod. Anekdoten om den Quondam var naturligvis Skjemt.

til Udførelse, og bleve som forargelige brændte under Frederik den Første. Kongens Giftermaal bragte ham ikke alene i nøiere Forbindelse med Tyskland, men ogsaa med Nederlandene, hvilket har haft en ikke ringe Indflydelse paa vor Literatur. Han gjorde Forsøg paa at hæve Universitetet, og gjentog Kong Hanses Forordning, at ingen maatte studere udenlands førend han var bleven Baccalaureus i Kjøbenhavn. Endelig søgte han at bringe den næppe fødte Reformation til Danmark. Jørgen Skodborg blev sendt til Nederlandene (1519), og skulde bringe Lærere til Universitetet tilbage med sig; Erasmus fra Rotterdam var blandt dem, han underhandlede med; men de gjorde for store Fordringer. Peder Litle og Henrik Smith kom hjem fra Wittenberg (1520), og bragte Efterretning om Luthers Lære. Den har rimeligvis kun været meget dunkel og ufuldkommen; men formodentlig har den ikke været uden Indflydelse paa Christian den Andens Reformer. Endnu samme Aar skrev Kongen, just som han var kommen hjem fra Stokholm, til Kurfyrsten af Sachsen, for at faa en af de Wittenbergske Theologer til Danmark; da Bandbullen var slynget mod Luther, indbød han endog denne selv. Det er bekjendt, hvorledes Martin Reinhard, der udgav et Skrift her (Positiones etc. Hafn. 1521) prædikede i Kjøbenhavn ved Hjælp af en Tolk (Paulus Eliæ, som det hedder), men blev udsat for Spot og Haan; heller ikke Carlstadt udrettede noget ved sit korte Besøg. Der var ingen Lykke med Kongens Planer. De usædvanlige Reformer, der laa Aarhundreder forud for Tiden, Sigbrit og hendes Raadgivere, der som Halvlys og Halvskygge svævede over Kongens Regjering, hans heftige vilde Sind, det forfærdelige Stokholmske Blodbad, og Frederik den Førstes Rænker forenede sig til at bevirke hans Affættelse og Flugt. Opholdet i Nederlandene og Tyskland bragte ham til at gribe efter

ethvert Halmstraa; men blev dog ikke uden Følger for Reformationen i Danmark. Han kom tilbage, for at vandre ind i et langvarigt Fængsel, hvorfra han som en udlevet Olding skrev sine sidste hjertelige Breve til Kong Christian den Tredie. At hans Sind til sine Tider var mildt og velgjørende, at hans Planer, om end vidtgaaende, vare velmente, vidne de Mænd, der omgave ham; de vare Fædrelandets tro Mænd og det danske Sprogs oprigtige Venner.[1]

Paa Sprogblandingen i denne Tid findes der Beviser nok i Christian den Andens Breve, udgivne af Allen. Franciskanermunken Anders, Skriftefader for St. Claræ Kloster i Odense, blev sendt til Mecheln, og skriver derfra 1527 paa Tysk. (Allen, S. 477). Klaus Kniphof, der vel var af udenlandsk Herkomst, men dog født i Malmø, og som, naar han skriver til Kongen eller dennes Tjenere, i det mindste attraar at skrive Dansk, slutter et af sine Breve saaledes:

„Jeg hauer forstoyt, at y Meyddelborge vor eyn pige i jeder heyrbere, schovm hadde stovngit schig ponne yt schovm, scho at hovn haltede, och i rodde heynne ponne eyn nacht bodtt: deyn konsst eyr icke ovmberindes, nor i ville go till scheilgs ꝛc. Her mit jeder goud befalindes och myn tieneste althitt bereitt. Jeg houes till, at vy teyrre eyn inschynnen till houe, ffor eyn vy stylles at, mitt gouds heilpt, da ville vy proue jeder konst. Budy Andorpen den 8 october 1524. (Allen S. 301).

Og saa kunde det maaskee more en og anden at see, hvorledes Dronningen kommer ud af det med det danske Sprog. Hun skriver saaledes til Kongen:

Myn aler kereste here, werdes ether nade ad wyded jegh hauer ghue dy arthykel, som ether nade hauer ghue megh poscreft, myn brude tyl keyne, po welque arthykel, som jegh hauer lade ghue hayn tyl keynde for hans rod, da hauer hayn ghue megh screftelygh soyr, welque jegh sender ether nade. Om dy ayndet arthykel hauer hayn age dem y berod yn tyl lsirdagh, dy hayn er draued y ett kloster och wel kome same dagh hyd tyl bage ygen. Dogh hauer hayn

[1]) Sammenlign med Behrmann og andre nokſom bekjendte Skrifter om Kongens Reformationsplaner og Karakter Gram i Videnſk. Selſk. Skr. ældſte Saml. 3, 4—5. 68. 4, 257.

loued megh, ad hahn wel gøre ahl hans flyd thl, ad ded skal skye. Ded ahller første jegh fanger sohr, skal jegh strax ghue ether nade ded thl keyne. (Allen S. 178).

Alt syntes atter at skulle vende om, da Frederik den Første (1523—1533) kom fra Gottorp, hvor han helst dvælede. Forbindelsen med Lybek førte ham til Riget; Foreningen med Sverrig var for bestandig hævet. Adelen fik for en Stund sin Vælde tilbage, ja en større end den nogensinde havde haft; men just derved eggedes Borger og Bonde til Oprør. Kong Frederik havde faaet en lærd Opdragelse, skjøndt han „ikke havde synderlig Lyst til Bogen", og det er ikke usandsynligt, at han baade af Overbevisning fremmede Reformationen og af Klogskab gav Lutheranerne fri Religionsøvelse (i Hertugdømmerne 1525, i Kongeriget efter Herredagen i Odense 1527); men indføres kunde Reformationen ikke, førend en blodig Borgerkrig, der nokſom „varsledes ved den Mængde Blod, der udflød af hans Ligkiste, ihvor vel den end var forvaret", havde forvandlet Katholicismens Højsæder til Grushobe, og Kjøbenhavns langvarige Belejring, under hvilken Fredens Sysler hvilede, havde banet hans Søn Vejen til Riget. Af Vigtighed for Literaturen er denne Tids Forhold til Lybekkerne, der paa Hanſedagen 1535 udtalte, at ingen Konge i Danmark skulde vælges uden deres Samthykke, og saa havde det altid været.[1] Danmarks Afhængighed af Tyskland var for lang Tid afgjort.

Om Oplysningens Tilstand endnu paa Kong Hanſes Tid, „Mirakler baade til Sant Seffrin til Rye, vor Frue til Biſtrup og andre saadanne formente hellige Steder", især med den undergjørende Hostie, giver Historien tilstrækkelig Underretning. Men netop disse foregivne Mirakler, skulde

[1]) See f. Ex. Eine deutsche Colonie i Schmidts Zeitschr. für Geschichtswissenschaft, 5, 242—243.

man tro, tilligemed Munkenes ibelige Trætter om denne Verdens Gods, f. Ex. den om St. Knuds Kirke i Odense (1488), og deres forargerlige Levnet, maatte ikke blot fremkalde menig Mands Spot, men maa ogsaa have aabnet Øjnene paa mangen en Lærd for Kirkens Brøst. Dog findes der næppe, jeg vil ikke sige noget helt Skrift, men blot enkelte Ytringer hist eller her før Povel Eliesen, som kunde bære Vidnesbyrd derom. Det vil saaledes ikke være muligt, igjennem Skrifter at forfølge Reformationen før Reformationen; og vi have derfor endnu kun at bemærke, hvorledes den ny Lære kan være forberedt i Stilhed indenfor Skolens Vægge, eller hvorledes Skoleundervisningen i det mindste kan have forberedt Gemytterne til dens Modtagelse.

Blandt den Tids tidligere Skolemænd vide da alle at nævne Morten Borup. Født omtrent 1446 af Bønderfolk i Egnen af Skanderborg, øvede han Bondegjerning indtil sit 24 Aar, da han, efterat have faaet Hug ved Hoverigjerning, løb bort fra sit Hjem, og tiggede sig ind i Aarhus Skole, hvis Rektor han blev 1491. Han døde som Sognepræst ved Domkirken sammesteds 1526, 80 Aar gammel. Han var Lærer for flere af Reformationens ypperste Mænd: Kansleren Johan Friis, Hans Tavsen, Jørgen Sadolin, Jakob Skonning, Johannes Synningius, Petrus Paulinus, Torkild Abildgaard (Torchillus Pomœrius), o. fl.[1] Desuden er han bleven bekjendt af sine latinske Viser. Viser om de danske Kjøbstæder, hvis Begyndelse er:

[1]) See ogsaa om disse Morten Borups Discipel C. Brandt i hans Udgave af Jacobi Jaspari Epithalamium, Hafn. 1760. 4., hvor han om Mag. P. Paulinus Aarhusiensis, † 1572, 63 Aar gammel, bemærker, at hans Levnet nøjagtigere end hos Vinding anføres af Niels Hemmingsen i Fortalen til: Jt vist et fast Tegen, huer paa huer kand kiende sig selff, huad heller hand er Guds barn heller ey. 1573 in 12. et postea 1577, it. 1633. Om Abildgaard see Wegener, Bedels Levnet, 2 Udg. S. 16.

Clericali et regali
turba gaude, Hafnia!

findes i Vedels og ſenere Udgaver af Kjæmpeviſerne. Men intereſſantere er hans Majviſe, ſom Thura fik 1721 af Peder Fogh til Rhomgaard, og ſom viſer den latinſke Poeſis Overgang til Almueſproget. Den lyder ſaaledes:

In vernalis temporis
ortu lætabundo,
dum recessum frigoris
nuntiat hirundo,
terræ, maris, nemoris
decus adest deforis,
renovato mundo
vigor redit corporis,
cedit dolor pectoris,
tempore jucundo.

Terra vernat floribus
et nemus virore,
aves mulcent cantibus
et vocis dulcore;
aqua tempestatibus
caret, aër imbribus,
dulci plexus rore
sol, consumtis nubibus,
radiis parentibus
lucet cum decore.

O quam mira gloria,
quantum decus dei!
Quanta resplendentia
suæ faciei!
A quo ducunt omnia,
summa, ima, media,
formam specici,
magis hæc dictantia,
quam sit differentia
noctis et diei.

Det hedder ogsaa, at han, for at øve Ungdommen, opfandt Narrebandsen (chorea quæ a stultis habet nomen); saa at vi her vel tillige have et af de ældste Minder om Begyndelsen til de theatralske Skolesvelser.[1]

Blandt andre Skolemænd er den mest bekjendte Frands Berg, en Søn af Kunstneren Claus Berg, der for Dronning Christine forfærdigede den i Birkeligheden og ved Sagn mærkværdige Altertavle i Graabrødre Kirke i Odense. Han er født i Odense efter 1513, var Rektor i Odense og i Viborg, Præst til Nikolai Kirke i Kjøbenhavn, og Biskop i Oslo til sin Død, fra 1549—1591. Han var Peder Palladii Efterfølger som Skolemester i Odense, og talte Niels Palladius blandt sine Disciple. Da han var en Tilhænger af Luthers Lære, og just derfor blev formaaet til at opgive Skolen i Odense, er det sandsynligt, at han ogsaa har virket for den i Skolen.[2]

5. Reformationen. Kong Christian den Tredie. Forholdet imellem Adel og Geistlighed. Studeringer udenlands. Kjøbenhavns Universitet. De lærde Skoler; den latinske Kirkesang. Almuens Undervisning.

Reformationens Oprindelse og Virkning ere saa bekjendte, at vi her alene berøre dem for at oplyse Danmarks

[1]) Majvisen er trykt hos Thura (Idea hist. liter. S. 71) og i Berups Vita ex Claudii Lyschandri Historia mscta, meddelt af Vorm i Skrifter som i det Kongl. Vid. Selsk. ere fremlagte, II, 391. See isvrigt Vorms Literaturlex., Nyerups Hist. statist. Skildr. 2, 340. 473—474. Tauber, Hist. schol. Arhus. S. 14. Pontoppidans Annal. 2, 297. 324. 728, hvor hans Død henføres til 1504, og der henvises til Marmora Dan. 2, 118. Tidsbestemmelserne her ovenfor ere tagne af Vorms Skolehist. i Vid. Selsk. nysnævnte Skr. II, 356; Dødsaaret 1526 angives nemlig i Johannis Petræi Catal. mscti. Episcop. Arhus., efter Ros (Hans Tavsens Levnet, Thes. IV).

[2]) D. Mag. 1, 25; jf. Pontoppid. Annal. 3, 188.

Vilkaar. Menneſkehedens Udvikling krævede den. Dens velgjørende Følger ligge aabenbar for alle; dens Mangler maa heller ikke forties, naar Tidens følgende Tilſtand ſkal fattes. Ved Luther og Melanchthon blev ikke alene Religionen reformeret; den ene ſkabte tillige et nyt Skriftſprog, den anden fornyede Dyrkelſen af den klaſſiſke Literatur. To hinanden modſatte Kræfter vare ſatte i Bevægelſe i forſkjellige Retninger; Virkningen maatte følge Diagonalen. Ifølge den ene ſkulde hin omnis latinitas, ſom den hellige Bernhard lovpriſte, og ved hvilken Europa i Middelalderen udgjorde eet aandeligt Samfund, atter vende tilbage; ifølge den anden ſkulde Folkeſprogene kaldes op af deres Huler, og blive levende Organer for al aandelig Færd. Men begge disſe Kræfter virkede vexelvis og uden Harmoni; Virkningen vaklede imellem begge. Ved Reformationen indtraadte fremdeles en Sondring. Det forhen ene, ikke juſt enige, Europa blev opløſt i Nord og Syd, for aldrig mere at forenes, og der kom en uforſonlig Splid imellem alle aandige Elementer. Reformationen var ikke blot en Proteſt, en Benægtelſe; det var tillige en Afrivning fra den ene, ubelelige Kirke. Det afrevne Brudſtykke vedblev derfor ligeſom de ſmaa Planeter at dele ſig; og Enden derpaa maatte blive, hvad Tiden har viiſt, en Opløsning i Sekter, der enten, for at have noget Hold, maatte fordybe ſig i Pietisme, eller ſkyde ud til Benægtelſens yderſte Grændſe, Nihilisme. For Literaturens Udvikling var alt dette libet frugtbringende. Der manglede den beaandende Livskraft. Alle disſe Sekter forenede ſig i een Tro, Troen paa det døde Bogſtav. I Syden hvilede de romanſke Sprog paa eet Grundlag. I Norden var der intet Tilknytningspunkt imellem Germaniſk og Slaviſk. Reformationen, der var en i alle Henſeender ægte tyſk Frembringelſe, virkede kun igjennem det germaniſke Element;

man maatte see, hvad dermed var at udrette; thi det egentlig nordiske var næsten forglemt og kom ikke til Orde. Forbindelsen mellem de nordiske Riger var løs; ved den voldsomme Opløsning gik den over til Folkehad. Med Norges gamle Literatur var næsten al Forbindelse afbrudt. Danmark og Sverrig havde ingen. Heller ikke tænkte de paa, i Fællesskab at vinde nogen. Danmark vendte sig derhen, hvor det saae nogen Binding, til Tyskland, som det var forbundet med ved sine Konger, og hvormed det i lang Tid havde delt Anskuelser og Sympathier. Det modtog Reformationen som en Gave eller som et Laan; og det eneste ejendommelige, der kunde fremkaldes, var den Maade, hvorpaa enkelte Mænd modtoge den i et dansk Sind og tilegnede sig den. Derved kom der nyt Liv i den halvdøde Masse. Striden berørte ikke blot de højere Klasser, men selve Almuen, og fik just sin Fremgang ved den. Det var ikke en jevn Granskning, der havde sin rolige Gang, men alle Lidenskaber kom i Oprør. Medens de regjerende Herrer benyttede Reformationen ogsaa til verdslige Øjemed, saae Almuesmanden deri en himmelsk Binding. Hele Folket grundede paa og talte om det ny, spøgede med og spottede over det gamle. Den ny Lære, der talte til Almuen, maatte tale i Landets Sprog. Virkningen blev gjensidig. Uden Modersmaalet kunde Reformationen ikke fremmes; men for at fremme sig selv, maatte den uddanne det. Det hele Folk fik Mæle. Det Sprog, der hidtil næsten udelukkende havde øvet sig paa Folkelove og historiske Rim, skulde nu forsøge sine Kræfter paa Foreskillinger og Begreber, der næsten vare det fremmede. Begejstringen maatte erstatte hvad Organet manglede; og den løsladte Tænkning hævede sig med Lutherst Frimodighed, om end i en snævrere Kreds, til en Djærvhed, som man i Aarhundreder ikke havd

kjendt til. Ny og fri Anskuelser gjentoges fra Prædikestolen, og vandrede i Skrifter ud iblandt Folket. Isteden for latinske Messebøger fik man Oversættelser af den hellige Skrift, isteden for latinske Hymner danske Psalmer. Selv Plattysk, der saa stærkt havde virket paa Modersmaalet, og kun manglede Uddannelse for at fremkalde en stor nordtysk Literatur, maatte i Skrifter efterhaanden vige for Højtysk; man plejer at kalde det saa, skjøndt det oprindelig var en sachsisk Dialekt.[1] Men denne livfulde Periode var kun forbigaaende. Dens Fynd og Kraft var ikke udgaaet fra Folket, og kunde derfor ikke holde sig deri. Med Tabet af Luthers Begejstring sank Reformationen tilbage til det den var; hverken ved ydre Glands (udentil skalbet og tør kaldte Jens Beldenak den) eller ved fantasirig Næring eller ved dyb Grublen var den istand til at vække og opløfte Sjælens højere Evner. Snart gjorde den det til sit Formaal, at stille sine Læresætninger i Led, og af denne opstillede og stridbare Hær, der uden videre krævede blind Underkastelse, at vente den himmelske Sejer, ligesom Orgelet endnu i vore Kirker paa Lirekassevis afhasper sin Melodi, isteden for at begynde med et sjælfuldt Oratorium og at slutte med et gribende Miserere eller flammende Halleluja. Naar vi derfor nu glæde os ved det Liv, der begynder at yttre sig i Literaturen i denne Periode, have vi det alligevel klart staaende for os, at en fyldigere Udvikling ikke ad denne Vej er at vente eller var at vinde. Den følgende Tid lagde sig som en dræbende Rimfrost over de opskudte Spirer. Skolastikken vendte tilbage i en ny Skikkelse. Og paa selve Modersmaalet, heller ikke det tør fordølges, virkede Reformationen med en hemmende Kraft. Den maatte det,

[1]) See Pfeiffers Beiträge zur Gesch. der mitteldeutschen Sprache und Literatur, 1854. Indledningen.

forbi den kom udenfra og ikke var Landets eget Barn. Den ophævede den friere Selvudvikling, der var begyndt at komme i Gang under Dronning Margrete, Kong Hans og Christian den Anden. Under andre Omstændigheder vilde den, tilligemed de ringere Stænders friere Udvikling, have haft Fremgang i en renere dansk Retning. Men allerede under Frederik den Første havde Reformationen det tyske og det latinske Sprog i sit Følge; og snart skulde den Tid komme, da Modersmaalet ikke engang blev taalt i Landets Skoler. Endelig vidner den hos os som andensteds herskende Vandalisme mod alle Middelalderens Levninger tilfulde om de ved Friheden løsladte Lidenskaber.

Christian den Tredie (1533—1559) fik det Hverv at indføre Reformationen. Den Gudhengivenhed og Iver, hvormed han udførte det, vil stedse gjøre hans Minde dyrebart; og det danske Sind, han lagde for Dagen, gjøre det elsket. Det maatte vistnok være ham vanskeligt, at overvinde den naturlige Tilbøjelighed, som hans Opdragelse havde grundlagt; han var, som de katholske Biskopper jo ogsaa indvendte imod hans Valg, tysk fra Fødselen af, kjendte ikke danske Sæder og Skikke, og havde tilbragt sin Ungdom ved tyske Fyrsters Hoffer. Det sædvanlige Hofsprog var derfor tysk, og han brugte det helst selv[1]; han lod sine tyske Symbola sætte paa de offentlige Bygninger, havde

[1]) Det sees blandt andet af de saakaldte Pluderhoser, hvori der gik 80, skriver 80 Alen Tøj, og som han var saa forbittret paa, at han lod dem skjære istykker paa Kroppen af nogle Adelsmænd. For at udtrykke den Overdaadighed, der stak i dem, og dens Følger, kaldte han dem: Von Hus, von Hoff. At disse Pluderhoser, „denne slemme Bederstyggelighed", „denne afskyelige djævelske Dragt", ogsaa kom til os fra Tyskland, og at deres Forfølgelse her var en Efterligning af tyske Fyrsters, derom kan læses i Laurids Christensen Rhod's Verdens Spegl, Kbh. 1648. 4. S. 225.

tyske Hofpræster, og paa sit yderste lod han tyske Andagtsbøger læse for sig og sang tyske Psalmer. Men at han forstod og talte Dansk, sluttes deraf, at han selv læste de Suppliker, der overraktes ham, og talte med Supplikanterne.[1] Sin Kjærlighed for det har han i det mindste ved mange Lejligheder lagt for Dagen. Af Kirkeordinansen lod han forfatte et Exemplar paa Dansk, hvori der findes Tilsætninger med Jesper Brochmands Haand. Og i sin Kansler Johan Friis til Hesselager († 1570) havde han en ligesaa lærd som dansk Raadgiver. Borgerkrigen havde bragt Landet i en saa forvirret Tilstand, at de første Aar af hans Regjering maatte anvendes til at danne og forme alting fra ny af, Kirke, Universitet og Skole; de følgende til at udvikle og befæste de ny Stiftelser. Reformationens Indførelse fuldbyrdedes ved Rigsdagen den 30 Oktober 1536. Kongen lod for de samlede Stænder oplæse det bekjendte Skrift imod Biskopperne (trykt i Ny D. Mag. 3, 1), og foreslog derpaa, at afskaffe det biskoppelige Navn, at inddrage Bispegodset under Kronen, og at indføre den evangeliske Lære. Det blev antaget ved en almindelig Folkebeslutning. For at sikre Arvefølgen valgtes derhos Kongens Søn til hans Efterfølger, og for at give Regjeringen Fasthed gav Kongen sin Haandfæstning. Ved den blev tillige Norges Selvstændighed ophævet, saa at det, som Ordene lyde, hverken skulde være eller hedde et kongeligt Rige for sig, men være en Del af Danmarks Krone til evig Tid. Herved lagdes den første Grund til, at dansk og norsk Literatur, der hidtil havde været saa væsentlig forskjellige, efterhaanden smæltede sammen. Efter Reformationens Antagelse blev Bugenhagen indkaldt 1537, for at krone Kongen og indvie de ny Super-

[1]) Grams Fortale til Krag S. 158; og Niels Hemmingsens Ligtale, hos Krag 1, 419.

intendenter.[1] Det var lutter danske Mænd, undtagen Biskoppen i Ribe, Johan Bandal, der var en Tyskér og heller ikke forstod Dansk. Samme Aar blev Kirkeordinansen udstædt, og fik kort efter Lovskraft paa Herredagen i Odense 1539.[2] Reformationens Indførelse kan saaledes ansees for fuldendt 1540.

Der lod sig vel af Breve og Skrifter fra denne Tid samle adskillige Oplysninger om Sprogets Tilstand. Det tyske Krigsfolk havde ikke den bedste Indflydelse. Hvor de tyske Høvedsmænd førte Regimentet, gjorde de stakkels Bønder sit Bedste for at tale Tysk, men det vilde ikke ret gaa for dem.[3] At Kongen som Prinds og

---

[1]) Bugenhagen var Prof. ved Universitetet fra 1537—1542. Efterretning om de Skrifter han her udgav, findes hos Nyerup, Hist. stat. Skildr. om Universitetet S. 30.

[2]) En Ordinantz hvorledis Kircketienſten skal holdes vdi Danmarcks og Norges riger, oc de hertugdomme til Sleſwig oc Holſten. Aar effter gudz byrd M. D. xxxvii (sic). — Trycht vdi den Kongelige Stadt Roſchyld aff meg Hans Barth. M. D. xxxix (sic). Som Fortale tjener Kong Chriſtians Forordning, Giffwet paa wort Slaat i Kiøbenhaffn Aar effter Guds Byrd M. D. xxxvij. Den anden dag i Høſtmonet der Superattendenterne bleffue wyede oc offuerlyſt forſkickede til Stictene. — Den rette Ordinants ſom nu ſiſt paa Herre dagen y Ottenſe bleff offuerſeet oc beſegelet, Huorledis Kirketienniſten skal holdis vdi Danmarckis oc Norges Riger, oc de Hertugdomme Sleſuig Holſten — Prentet vdi Kiøbmenhaffn wed Hans Wyngaardt vdi den ny Cloſterſtræde boendis. Aar effter Guds byrd. M. D. xlij. Oc findes hun til kiøbs y Wiburg hos Andreas Perſen. hoeff S. Hans cloſter boendis. — D3ſſe Sex oc tiue artickle, ſom bleffue paa Religions vegne beuilgede, ſamtyckede oc beſeglede i Ribe, Skulle holdes lige ved den rette Ordinantz ſom i Ottenſe bleff offuerſeet oc beſeglet. Dog ſamme Ordinantz der met vforkrencket i alle maade — Tryct i Kiøbenhaffn aff hans Wingaardt, Pindze afften. Aar et c. M. D. xlij. (Exemplarer paa Kongens Bibl.). Kirkeordinansen er ogsaa trykt i Krags Chriſtian den Tredies Hiſtorie. See ogsaa Udkaſtet i Kirkehiſt. Saml. 1, 55.

[3]) Bugenhagen ſkriver til Kongen 1537 (Schumacher, Gelehrter Männer Briefe 1, 9—10): Die bawren zu Drachsholm, da ein deutſch heubtman iſt — die armen leute haben etwas deutſch lernet mit Irem Schaden von dem Kriegsvolck. Hvorpaa en

ſiden ſom Konge havde ſine tyſke Hofprædikanter (f. Ex. Niels Krag[1], Henrik von Bruchhofen, Henricus Buscoducensis[2]), var i ſin Orden, men det ſynes ſom ogſaa de danſke maatte ove ſig i Tyſk. Bugenhagen ſkriver til Kongen fra Wittenberg 1542,[3] og raader ham til, at lade een af de tre Magiſtre Olauus, Johannes Siningius eller Petrus Paulinus promovere ſom Doctor i Theologien, thi de ere ſaa lærde ſom nogen de kan ſende fra Tyſkland. „Siningius vnd Paulinus konnen auch deutſch ſo viel, das ſie auch wol zur not mit deutſchen Herren reden konnen. Ewr. M. laſſe Doctoren Petru, Magiſtrum Johannem Siningium vnd Petrum Paulini, die alle in Theologia promouiret ſind, predigen vmbſchicht, Ire boſe deutſch, das ſie ſich gewehnen zur ſprache, E. M. wird gelerte Predigen von Inen hören.“ Deſto mærkeligere er det, at baade Peder Palladius og Johan Machabæus ſkrive paa Danſk til Kongen om Troesſager.[4] Men iſær indeholde de ved Kongens Død udkomne Taler Oplysninger om, hvorledes baade han og Dronningen ſædvanlig brugte det tyſke Sprog, men han tillige drog Omſorg for det danſke. I Jacob Bordings latinſke[5] hedder det blandt andet (Biij): ut ipse dicere solebat, manipulus vnus superbiæ. Ein Hand voll hoffart. Blandt de Skrifter Kongen læſte var Wigands Heuptartikel Chriſtlicher Lehr. Hunc librum non ita pridem ipsi miserat Julius, Henrici Ducis Brunsuicensis filius. Tantopere autem eo delectabatur, ut de pluribus exemplaribus advehendis mandata daret, et de vertendo in linguam Danicam cogitaret. Denne Tale indeholder flere mærkelige Træk, der i den ſamtidige danſke Overſættelſe[6] faa et endnu naivere Udtryk.

Spøg følger med Ordene Speck og Spuck. Brevet viſer ogſaa Kongens muntre Karakter: Ich ſehe wohl, daß mein g. K. luſtig vnd frölich iſt geweſen.

[1]) Cimbr. liter. 2, 433 og Vorms Lex.

[2]) Sommelii Lex. erudit. Scanens. 1, 391. og Nyerups Lex. Han omtales ogſaa i Gelehrt. Männer Briefe.

[3]) Schumacher, Gelehrter Männer Briefe 1, 33.

[4]) Gelehrt. Männ. Br. 3, 128.

[5]) Oratio de obitu Christiani III. Hafniæ 1559. 4. (Paa Kongens Bibl. Optrykt i Cragii Ann. Chr. III.).

[6]) Stormectige, Høyborne Fførſtis oc Herris, Her Chriſtians den Tredie (ꝛc.) Salige affſted, aff denne Verden. Tilſammen

Da Kongen laa paa ſit yderſte, hedder det, „Dis emellom kom Drotningen aff Kircken til hannem, men hun kunde for ſtor hiertens ſorg oc graad intet tale. Sagde alenisſte disſe Ord, O mein Her, mein Her, och gick ſaa fra hannem igen. Der hun vaar bortgangen, kom en frem berendis met nogle Guldkeder, huor met han tilforn haffde befalet at ære nogle fremmede, der han dennem ſaa, ſagde han, Hen, hen, met det ſkarn, huad haffue vi her met at gøre.“ (I den latinſte: auſer (inquit) auſer, quorsum nunc hæc stercora?)

Ved Reformationens Indførelſe foregik en ſtor Omvæltning i Forholdet mellem Adel og Gejſtlighed. Man havde vel forhen ogſaa ſeet Biſkopper af ſimpel Fødſel, der ved Lærdom, Dygtighed eller verdslig Klogſkab, ſom Jens Beldenak, havde vundet Biſpeſtaven; men i Almindelighed udgik hele den højere Gejſtlighed fra Adelen, og denne tilegnede ſig tilſidſt udelukkende Ret til at beklæde Biſpeſtolen.[1] Ved Reformationen ophørte den gamle Biſpemagt; det højeſte gejſtlige Embede indbroges, og de øvrige droges ned i de Borgerliges Kreds. Hierarkiets Herredømme blev brudt, og Adelen fik Enevælde.

Allerede Kirkeordinanſen giver en Foreſtilling om, hvorledes de forudgangne Beſtræbelſer havde fremkaldt en Over-

---

Screffuit paa Latine aff D. Jacobo Bordingo, hans Naadis læge Doctor. Nu Nylige fordanſkit. Prentet i Kiøbenhaffn, hoff Hans Vingaard. 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Af lignende Skrifter kunne mærkes tvende tyſke: et af Ruprecht Geißputſcher, hvorom Grams Fortale til Krag S. 130; og den tyſke Viſe af Andreas Meier: Cantilena germanica, loco epitaphii, de morte admiranda Christianissimi Regis Daniæ Christiani III. (etc.) Autore M. Andrea Meiero, concionatore et confessario (sic) eius, cum Melodia 4 Vocum. (Exemplar paa Kongens Bibl.). For Muſikkens Hiſtorie kan maaſkee Melodien, hvis fire Stemmer ere udſatte hver for ſig: Discantus, Tenor, Altus, Bassus, have noget interesſant.

1) A Birgeri obitu decretum est a magnatibus regni, ut nullus post hæc in hoc regno fieret episcopus, nisi claro genere natus. Chron. Skibyense.

gang ved Gudstjeneſten, ved hvilken Modersmaalet havde vundet Fremgang, der nu blev befæſtet; i den latinſke Meſſe ſkulde Pater noſter og Ordene, ſom lyde paa Nadveren, læſes paa Danſk, Børn ſkulde døbes med danſk Læsning, o. ſ. v. Men den viſer tillige, hvor meget den lavere Gejſtlighed ſtod tilbage, og hvor overbærende man maatte være med deres Uvidenhed.[1] Og dette Fenomen vil man i den Tids Skrifter finde Bekræftelſe paa det hele Tidsrum igjennem. Under en ſaadan Aandsfattigdom hos Folkets Lærere kan man da ikke undre ſig over Literaturens Tomhed udenfor Tidens Hovedæmne.

Studeringerne udenlands vare endnu almindelige. Allerede de begyndende Straaler af Reformationen havde vendt Blikket mod Nederlandene, og Erasmus fra Rotterdam taler i ſine Breve ogſaa om ſin Virkning paa Norden (apud Cimbros).[2] De, der attraaede en dybere Lærdom, tyede, ſom det følgende tildels vil viſe, ligeſom før til Frankrig og Italien, til Paris, Montpellier, Bologne, Padua. I Tyſkland blev iſær Roſtock beſøgt; og endelig droge naturligvis Luther og Melanchthon den videlyſtne Ungdom til Wittenberg, der ikke blot blev Reformens Brændpunkt, men ligeſom Stapelſtad for al aandelig Omſætning.[3] Kjøbenhavns Univer-

[1]) „Paa landsbyerne ſkal oc ſammeledis ald tiid om ſøndagerne predickes det wonlige Euangelium en half time, oc den anden halffuetime ſkal bruges til at forklare Børnelerdommen vdi. Oc derſom nogle af de nu ere ſognepreſter paa Landet, kunde icke rett predicke dett gud tilhører, da mwe de aff danſke Poſtiller leſe ord fraa ord for ſyne folck, bode Euangelij vdlegning, oc børnelerdomens forklaring, dog ſaa at de med tiiden wenne ſeg til at predicke oc tale ſielff, att de ey tage nogen orſage til liſenhed aff dett der ſaa till nogen tiid offuerberes med dennem i kierlighed."

[2]) Pontoppid. Annal. 2, 293.

[3]) I Bugenhagens Breve til Kongen fra Wittenberg 1545 og 1546 omtales flere Danſke, ſom der ſtuderede, og for hvem han beder Kongen om Underſtøttelſe: Aeſcylus Danus, Tychicus Aſmund

ſitet havde under Krigen omtrent i 8 Aar (1530—1538) været ganſke opløſt. Reformationens Indførelſe krævede dets Fornyelſe, der foretoges 1537, men det gik langſomt med Bygningen, og Forelæsningerne maatte holdes i Kirkerne.[1] To Aar efter, 1539, udgik Fundatſen. Bugenhagen foreſtod Reformen, der blev fuldført efter tyſk Mønſter, og den gamle ſkolaſtiſke Form blev for en ſtor Del beholdt. Kun een Lærer gik over fra det gamle Univerſitet til det ny, dets førſte Rektor Chriſtiern Terkelſen Morſing, der modtog Inſignierne af Kongens egen Haand. Den ældſte Lektionskatalog, udſtædt af denne dets Rektor (Originalen paa Kongens Bibl., optrykt i Münters Magazin für Kirchengeſch. des Nordens 1, 271; jf. Lektionskatalogen i Peder Palladii Formula visitationis), angiver kun Undervisningsgjenſtandene i Almindelighed, men hverken Profeſſorernes Navne, eller hvorover de hver iſær vilde læſe. Foruden de tre Hovedfakulteter var der et in artibus, Mathematik, Fyſik, Rhetorik, Dialektik, Grammatik, det er latinſk Filologi, og in linguis, Græſk og Hebraiſk. Diſputationer og Deklamationer ſlutte Rækken. Muſik og Sang hørte til Undervisningsgjenſtandene. Stiftningen viſer en roesværdig Omhu for de fattige Studerende. Fundatſen (hos Krag) giver naturligvis mere enkelte Oplysninger, men de ligge udenfor vort Øjemed. Ved Uni-

eller Tuge Oſmund von Lunden, Chriſtiernus Bronno von Wiburg, Jacobus Henricus von Odenſee, Jacobus Nicolai eller Jep Nilſſon, eines Bürgers Sohn von Kopenhagen, Valentinus, Peter Harringes Sohn, Magiſter Johannes Ripenſis, Chriſtophorus Capfiſh? Neſtvedius. (Gelehrt. Männ. Briefe 1, 23. 40. 62. 63. 69. 72. 84. 88. 89. 186.) See ogſaa om diſſe og Canutius Ripenſis Langebekiana S. 288. jf. Sommelii Lex. erud. Scan. 1, 97.

1) „Wir von der Univerſitet ſind wedder mit vnſern lectionen in die Kirchen gekrochen — die arbeiter in dieſem Lande bedarffen einen treiber," ſkriver Bugenhagen til Kongen 1537. (Schumacher, Gelehrt. Männ. Br. 1, 9).

versitetets Ydre vidner meget om Sædernes totale Forskjellighed fra vore Tiders. Forsømmelser, hedder det, fandt jevnlig Sted. Professorerne toge ud paa Landet istedenfor at holde Forelæsninger og Disputationer; 1544 blev der endog bestemt Bøder derfor, som lære os, hvor høj Pris der sattes paa en Forelæsning: for en Times Forsømmelse i de tre øverste Fakulteter 4 Skilling; i det lavere 2 Skilling. To Skilling Danske for Stykket! (En Tønde Byg kostede paa Frederik den Førstes Tid 8 Skilling). Med Hensyn til det Indre er der vel ingen Grund til at antage, at Universitetet i religiøs eller endog blot videnskabelig Henseende skulde yttre nogen Selvstændighed. At det ikke blot viste Beskedenhed, men „en ydmygende Fattigdom i Aanden", naar der forekom et eller andet intrikat Spørgsmaal, synes Nyerup at bebrejde det; men det var jo en ligefrem Følge af dets Afhængighed af Stormagterne. Dr. Johannes Æpinus fra Hamborg havde udgivet et Skrift, hvori han paastod, at Kristi Sjæl havde lidt ved Nedfarten til Helvede. Det vakte Splid i Kirken. Kongen afforedrede sine Theologer et Responsum; de svarede, at de ingen Erklæring derom kunde give, fordi schola Vittebergensis de hoc dissidio non tulisset sententiam.[1] Skal man lægge dem det til Last? Det fornuftigste man kan gjøre ved et tosset Spørgsmaal, er jo at afvise det. Undertiden viste det latinske Universitet „Kongen den skyldige Opmærksomhed", som Nyerup udtrykker sig, ved at skrive til ham paa Tysk (der haves en saadan Skrivelse fra 1550); heller ikke deri seer jeg noget videre mærkeligt. Men indlysende er det, at om Efterretningerne end vare fuldstændigere, end de ere, vilde man

[1]) See derom Nyerup, Hist. stat. Skildr. 3 D. 2 H. S. 16. Pontoppidans Annal. 3, 306. Heiberg, Paladii Levnet i Theolog. Tidsskr. 4 D. 2 H. S. 129—130.

forgjæves søge efter Beviser paa nogen Omhu for en særegen dansk Dannelse. Universitetet maatte ellers siden aldeles have stiftet Natur.

Den lærde Skole stod i den nøjeste Forbindelse med Kirken, og blev ordnet tilligemed den ved Kirkeordinansen 1537. De gamle Klosterskoler, der i Middelalderen vare de egentlige Skoler, bleve forvandlede til Latinskoler, der fundereres efterhaanden af Kongerne, ofte med rund Haand. Af dem var der to Slags: den højere egentlige Latinskole, og den mindre Trivialskole, hvor der begyndtes med Abc, Donat ɔc. De maatte, ligesom Kirke og Universitet, formes efter tyske Mønstre, saa at Modellerne vel i det hele toges af Jesuiterskolerne, der havde vundet Hævd paa at grundlægge Folkeundervisningen. Fundamentet for Dannelsen var Latin. Modersmaalet blev ikke alene ikke taalt, men alle danske og tyske Skoler, hvor saadanne vare, bleve ophævede (som offentlige Skoler), og Indkomsterne henlagte til de latine.[1] De allermindste Peblinge lærte at stave og læse paa Latin; latinsk Grammatik var den eneste Dør til Viden-

[1]) „Udi hver Kjøbsted skal være en latine Skole. Udi hver Kjøbsted skal alleneste være een Skole, og alle hine andre Pugeskoler, som her og der holdes, skulle aflægges. Saa skal hun deles i flere adskillige Lektier, at der kan gjøres Skjelned paa Børnene. Ikke skal der heller læres andet udi dennem (i alle Lektierne), end Latine, fordi latine Skoler fordærves gjerne af de danske og tyske Skoler." Saaledes hedder det i Kirkeordinansen. I Peder Palladii Skrift Librorum Moisi explicatio, i hvis Tilegnelse Christian den Tredies Fortjenester anføres, forekomme blandt dem: Sunt et in singulis oppidis scholæ pueriles constitutæ, in quibus prima ætas linguam latinam et κατηχησιν Christianam discit. Men endnu nøjere Efterretning findes i hans Formula visitationis, hvor den Tabula de exercitiis Scholasticis findes, som han sendte til Synoden i Andvordskov og som der blev antaget. Deri hedder det: Minor schola trivialis dicitur, quæ est in oppidis, cui præsit Bacchalaureus promotus, vel sine, vel cum Colloboratore vno atque altero. ɔc. Den havde to Klasser.

skabernes Hal; noget Fundament i Græsk taaltes ikke uden som en Slags Tilgift i Mesterlektie, dog „uden al Afdrag og Forsømmelse udi Latinen.“ Selv Homer blev læst paa Latin.[1] Det var en Stilstand. Men der laa endnu mere dybt nede paa Tidens Bund. Forskjellige Lærebøger befordre ved afvigende Anskuelser et frit og grundigt Studium, men det var farligt. Læreren skulde være Hører. Ved at studere videre selv vilde han kun forvirre sig selv og sin Undervisning; kom han i Skolen frem med en eller anden ny Tanke, ja vilde han endog bringe den til Anvendelse, saa vilde han handle imod al god Skik og Orden. En Hovedsag ved Undervisningen var derfor Uniformiteten. Derfor udgav just Peder Palladius sin latinske Grammatik 1553, in usum Daniæ juventutis uniformitatis causa. At tilvejebringe denne Uniformitet var ogsaa et af Øjemedene for Synoden i Andvordskov 1546, der skulde fuldbyrde Kirkeordinansen. Samme Maade at konstruere paa, baade Latinen og Livet! Uniformitet i Skolen, som i Kirken! Samme saliggjørende Troesartikler for Kirken, og samme lærdgjørende Studieregler for Skolen! En paa ens Maade tilstaaren Dannelse for alle i denne Verden, en og samme Salighed for alle i den anden! Menneskets er en sælsom Ting.[2] Forplantedes nu saaledes Ensformighed i det tillærte fra den ene Slægt

---

[1]) „Ogsaa søge de mere deres egen Fordel og Forbedring, end Børnenes, de som læse Græsk og Hebraisk, som det vel kjender sig selv.“ — „Dennem (i Mesterlektie, som kunne skrive og tale god Latine) maa Skolemester vel forelæse noget Fundament udi Græsk, men dog saa, at det skeer uden al Afdrag og Forsømmelse udi Latinen; thi deres Mening er ulidelig, som ville, at Børn skulle lære Græsk og Hebraisk, førend de faa noget fremmelig bedret sig udi Latinen.“ Kirkeordinansen. Kommentar hertil behøves ikke.

[2]) La paix! siger Michelet, Elle est dans l'harmonie, sans doute; mais d'âge en âge on l'a cherchée dans l'unité.

forbi den kom udenfra og ikke var Landets eget Barn. Den ophævede den friere Selvudvikling, der var begyndt at komme i Gang under Dronning Margrete, Kong Hans og Christian den Anden. Under andre Omstændigheder vilde den, tillige med de ringere Stænders friere Udvikling, have haft Fremgang i en renere dansk Retning. Men allerede under Frederik den Første havde Reformationen det tyske og det latinske Sprog i sit Følge; og snart skulde den Tid komme, da Modersmaalet ikke engang blev taalt i Landets Skoler. Endelig vidner den hos os som andensteds herskende Vandalisme mod alle Middelalderens Levninger tilfulde om de ved Friheden løsladte Lidenskaber.

Christian den Tredie (1533—1559) fik det Hverv at indføre Reformationen. Den Gudhengivenhed og Iver, hvormed han udførte det, vil stedse gjøre hans Minde dyrebart; og det danske Sind, han lagde for Dagen, gjøre det elsket. Det maatte vistnok være ham vanskeligt, at overvinde den naturlige Tilbøjelighed, som hans Opdragelse havde grundlagt; han var, som de katholske Biskopper jo ogsaa indvendte imod hans Valg, tysk fra Fødselen af, kjendte ikke danske Sæder og Skikke, og havde tilbragt sin Ungdom ved tyske Fyrsters Hoffer. Det sædvanlige Hofsprog var derfor tysk, og han brugte det helst selv[1]; han lod sine tyske Symbola sætte paa de offenlige Bygninger, havde

[1]) Det sees blandt andet af de saakaldte Pluderhoser, hvori der gik 80, skriver 80 Alen Tøj, og som han var saa forbittret paa, at han lod dem skjære istykker paa Kroppen af nogle Adelsmænd. For at udtrykke den Overdaadighed, der stak i dem, og dens Følger, kaldte han dem: Von Hus, von Hoff. At disse Pluderhoser, „denne slemme Bederstyggelighed", „denne afskyelige djævelske Dragt", ogsaa kom til os fra Tyskland, og at deres Forfølgelse her var en Efterligning af tyske Fyrsters, derom kan læses i Laurids Christensen Rhod's Verdens Speyl, Kbh. 1648. 4. S. 225.

tyske Hofpræster, og paa sit yderste lod han tyske Andagtsbøger læse for sig og sang tyske Psalmer. Men at han forstod og talte Dansk, sluttes deraf, at han selv læste de Suppliker, der overraktes ham, og talte med Supplikanterne.[1] Sin Kjærlighed for det har han i det mindste ved mange Lejligheder lagt for Dagen. Af Kirkeordinansen lod han forfatte et Exemplar paa Dansk, hvori der findes Tilsætninger med Jesper Brochmands Haand. Og i sin Kansler Johan Friis til Hesselager († 1570) havde han en ligesaa lærd som dansk Raadgiver. Borgerkrigen havde bragt Landet i en saa forvirret Tilstand, at de første Aar af hans Regjering maatte anvendes til at danne og forme alting fra ny af, Kirke, Universitet og Skole; de følgende til at udvikle og befæste de ny Stiftelser. Reformationens Indførelse fuldbyrdedes ved Rigsdagen den 30 Oktober 1536. Kongen lod for de samlede Stænder oplæse det bekjendte Skrift imod Biskopperne (trykt i Ny D. Mag. 3, 1), og foreslog derpaa, at afskaffe det biskoppelige Navn, at inddrage Bispegodset under Kronen, og at indføre den evangeliske Lære. Det blev antaget ved en almindelig Folkebeslutning. For at sikre Arvefølgen valgtes derhos Kongens Søn til hans Efterfølger, og for at give Regjeringen Fasthed gav Kongen sin Haandfæstning. Ved den blev tillige Norges Selvstændighed ophævet, saa at det, som Ordene lyde, hverken skulde være eller hedde et kongeligt Rige for sig, men være en Del af Danmarks Krone til evig Tid. Herved lagdes den første Grund til, at dansk og norsk Literatur, der hidtil havde været saa væsentlig forskjellige, efterhaanden smeltede sammen. Efter Reformationens Antagelse blev Bugenhagen indkaldt 1537, for at krone Kongen og indvie de ny Super-

[1]) Grams Fortale til Krag S. 158; og Niels Hemmingsens Ligtale, hos Krag 1, 419.

intendenter.[1] Det var lutter danske Mænd, undtagen Biskoppen i Ribe, Johan Vandal, der var en Tysker og heller ikke forstod Dansk. Samme Aar blev Kirkeordinansen udstædt, og fik kort efter Lovskraft paa Herredagen i Odense 1539.[2] Reformationens Indførelse kan saaledes ansees for fuldendt 1540.

Der lod sig vel af Breve og Skrifter fra denne Tid samle adskillige Oplysninger om Sprogets Tilstand. Det tyske Krigsfolk havde ikke den bedste Indflydelse. Hvor de tyske Høvedsmænd førte Regimentet, gjorde de stakkels Bønder sit Bedste for at tale Tysk, men det vilde ikke ret gaa for dem.[3] At Kongen som Prinds og

[1]) Bugenhagen var Prof. ved Universitetet fra 1537—1542. Efterretning om de Skrifter han her udgav, findes hos Nyerup, Hist. stat. Skildr. om Universitetet S. 30.

[2]) En Ordinantz hworledis Kircketienſten ſkal holdes vdi Danmarcks og Norges riger, oc de hertugdømme til Sleſwig oc Holſten. Aar effter gudz byrd M. D. xxxvii (sic). — Trycht wdi den Kongelige Stadt Roſchyld aff meg Hans Barth. M. D. xxxix (sic). Som Fortale tjener Kong Chriſtians Forordning, Giffwet paa wort Slaat i Kiøbenhaffn Aar effter Guds Byrd M. D. xxxvij. Den anden dag i Høſtmonet der Superattendenterne bleffue wyede oc offuerlyſt forſkickede til Stictene. — Den rette Ordinants ſom nu ſiſt paa Herre dagen y Ottenſe bleff offuerſeet oc beſegelet, Huorledis Kircketienniſten ſkal holdis vdi Danmarckis oc Norges Riger, oc de Hertugdomme Sleſuig Holſten — Prented wdi Kiøbmenhaffn wed Hans Wyngaardt vdi den ny Cloſterſtræde boendis. Aar effter Guds byrd. M. D. xlij. Oc findes hun til kiøbs y Wiburg hos Andreas Perſen. hoeff S. Hans cloſter boendis. — D3ſſe Sex oc tiue artickle, ſom bleffue paa Religions vegne beuilgede, ſamtyckede oc beſeglede i Ribe, Skulle holdes lige ved den rette Ordinantz ſom i Ottenſe bleff offuerſeet oc beſeglet. Dog ſamme Ordinantz der met vforkrencket i alle maade — Tryct i Kiøbenhaffn aff hans Wingaardt, Pindze afften. Aar et c. M. D. xlij. (Exemplarer paa Kongens Bibl.). Kirkeordinanſen er ogſaa trykt i Krags Chriſtian den Tredies Hiſtorie. See ogſaa Udkaſtet i Kirkehiſt. Saml. 1, 55.

[3]) Bugenhagen ſkriver til Kongen 1537 (Schumacher, Gelehrter Männer Briefe 1, 9—10): Die bawren zu Drachsholm, da ein deutſch heubtman iſt — die armen leute haben etwas deutſch lernet mit Irem Schaden von dem Kriegsvolck. Hvorpaa en

siden som Konge havde sine tyske Hofprædikanter (f. Ex. Niels Krag[1], Henrik von Bruchhofen, Henricus Buscoducensis[2]), var i sin Orden, men det synes som ogsaa de danske maatte sve sig i Tysk. Bugenhagen skriver til Kongen fra Wittenberg 1542,[3] og raader ham til, at lade een af de tre Magistre Olauus, Johannes Siningius eller Petrus Paulinus promovere som Doctor i Theologien, thi de ere saa lærde som nogen de kan sende fra Tyskland. „Siningius vnd Paulinus konnen auch deutsch so viel, das sie auch wol zur not mit deutschen Herren reden konnen. Ewr. M. lasse Doctoren Petru, Magistrum Johannem Siningium vnd Petrum Paulini, die alle in Theologia promouiret sind, predigen vmbschicht, Ire bose deutsch, das sie sich gewehnen zur sprache, E. M. wird gelerte Predigen von Inen hören." Desto mærkeligere er det, at baade Peder Palladius og Johan Machabæus skrive paa Dansk til Kongen om Troessager.[4] Men især indeholde de ved Kongens Død udkomne Taler Oplysninger om, hvorledes baade han og Dronningen sædvanlig brugte det tyske Sprog, men han tillige drog Omsorg for det danske. I Jacob Bordings latinske[5] hedder det blandt andet (Biij): ut ipse dicere solebat, manipulus vnus superbiæ. Ein Hand voll hoffart. Blandt de Skrifter Kongen læste var Wigands Hauptartikel Christlicher Lehr. Hunc librum non ita pridem ipsi miserat Julius, Henrici Ducis Brunsuicensis filius. Tantopere autem eo delectabatur, ut de pluribus exemplaribus advehendis mandata daret, et de vertendo in linguam Danicam cogitaret. Denne Tale indeholder flere mærkelige Træk, der i den samtidige danske Oversættelse[6] faa et endnu naivere Udtryk.

Spøg følger med Ordene Speck og Spuck. Brevet viser ogsaa Kongens muntre Karakter: Ich sehe wohl, daß mein g. K. lustig vnd frölich ist gewesen.

[1]) Cimbr. liter. 2, 433 og Vorms Lex.

[2]) Sommelii Lex. erudit. Scanens. 1, 391. og Nyerups Lex. Han omtales ogsaa i Gelehrt. Männer Briefe.

[3]) Schumacher, Gelehrter Männer Briefe 1, 33.

[4]) Gelehrt. Männ. Br. 3, 128.

[5]) Oratio de obitu Christiani III. Hafniæ 1559. 4. (Paa Kongens Bibl. Optrykt i Cragii Ann. Chr. III.).

[6]) Stormectige, Høyborne Fførstis oc Herris, Her Christians den Tredie (ɔc.) Salige affsted, aff denne Verden. Tilsammen

Da Kongen laa paa ſit yderſte, hedder det, „Dis emellom kom Drotningen aff Kircken til hannem, men hun kunde for ſtor hiertens ſorg oc graad intet tale. Sagde aleniſte diſſe Ord, O mein Her, mein Her, och gick ſaa fra hannem igen. Der hun vaar bortgangen, kom en frem berendis met nogle Guldkeder, huor met han tilforn haffde befalet at ære nogle fremmede, der han dennem ſaa, ſagde han, Hen, hen, met det ſkarn, huad haffue vi her met at gøre.“ (I den latinſke: auſer (inquit) auſer, quorsum nunc hæc stercora?)

Ved Reformationens Indførelſe foregik en ſtor Omvæltning i Forholdet mellem Adel og Gejſtlighed. Man havde vel forhen ogſaa ſeet Biſkopper af ſimpel Fødſel, der ved Lærdom, Dygtighed eller verdslig Klogſkab, ſom Jens Beldenak, havde vundet Biſpeſtaven; men i Almindelighed udgik hele den højere Gejſtlighed fra Adelen, og denne tilegnede ſig tilſidſt udelukkende Ret til at beklæde Biſpeſtolen.[1] Ved Reformationen ophørte den gamle Biſpemagt; det højeſte gejſtlige Embede indbroges, og de øvrige droges ned i de Borgerliges Kreds. Hierarkiets Herredømme blev brudt, og Adelen fik Enevælde.

Allerede Kirkeordinanſen giver en Foreſtilling om, hvorledes de forudgangne Beſtræbelſer havde fremkaldt en Over-

---

Screffuit paa Latine aff D. Jacobo Bordingo, haus Raadis læge Doctor. Nu Nylige fordanſkit. Prentet i Kiøbenhaffn, hoff Hans Vingaard. 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Af lignende Skrifter kunne mærkes tvende tyſke: et af Ruprecht Geißputſcher, hvorom Grams Fortale til Krag S. 130; og den tyſke Viſe af Andreas Meier: Cantilena germanica, loco epitaphii, de morte admiranda Christianissimi Regis Daniæ Christiani III. (etc.) Autore M. Andrea Meiero, concionatore et confessario (sic) eius, cum Melodia 4 Vocum. (Exemplar paa Kongens Bibl.). For Muſikkens Hiſtorie kan maaſkee Melodien, hvis fire Stemmer ere udſatte hver for ſig: Discantus, Tenor, Altus, Bassus, have noget interesſant.

1) A Birgeri obitu decretum est a magnatibus regni, ut nullus post hæc in hoc regno fieret episcopus, nisi claro genere natus. Chron. Skibyense.

gang ved Gudstjenesten, ved hvilken Modersmaalet havde vundet Fremgang, der nu blev befæstet; i den latinske Messe skulde Pater noster og Ordene, som lyde paa Nadveren, læses paa Dansk, Børn skulde døbes med dansk Læsning, o. s. v. Men den viser tillige, hvor meget den lavere Gejstlighed stod tilbage, og hvor overbærende man maatte være med deres Uvidenhed.[1] Og dette Fenomen vil man i den Tids Skrifter finde Bekræftelse paa det hele Tidsrum igjennem. Under en saadan Aandsfattigdom hos Folkets Lærere kan man da ikke undre sig over Literaturens Tomhed udenfor Tidens Hovedæmne.

Studeringerne udenlands vare endnu almindelige. Allerede de begyndende Straaler af Reformationen havde vendt Blikket mod Nederlandene, og Erasmus fra Rotterdam taler i sine Breve ogsaa om sin Virkning paa Norden (apud Cimbros).[2] De, der attraaede en dybere Lærdom, tyede, som det følgende tildels vil vise, ligesom før til Frankrig og Italien, til Paris, Montpellier, Bologne, Padua. I Tyskland blev især Rostock besøgt; og endelig droge naturligvis Luther og Melanchthon den videlystne Ungdom til Wittenberg, der ikke blot blev Reformens Brændpunkt, men ligesom Stapelstad for al aandelig Omsætning.[3] Kjøbenhavns Univer-

[1]) „Paa landsbyerne skal oc sammeledis ald tiid om søndagerne predickes det wonlige Euangelium en half time, oc den anden halffuetime skal bruges til at forklare Børnelerdommen vdi. Oc dersom nogle af de nu ere sognepræster paa Landet, kunde icke rett predicke dett gud tilhører, da mwe de aff danske Postiller læse ord fraa ord for syne folck, bode Euangelij vdlegning, oc børnelerdomens forklaring, dog saa at de med tiiden wenne seg til at predicke oc tale sielff, att de ey tage nogen orsage til lisenhed aff dett der saa till nogen tiid offuerberes med dennem i kierlighed."

[2]) Pontoppid. Annal. 2, 293.

[3]) I Bugenhagens Breve til Kongen fra Wittenberg 1545 og 1546 omtales flere Danske, som der studerede, og for hvem han beder Kongen om Understøttelse: Aeschylus Danus, Tychicus Asmund

ſitet havde under Krigen omtrent i 8 Aar (1530—1538) været ganſke opløſt. Reformationens Indførelſe krævede dets Fornyelſe, der foretoges 1537, men det gik langſomt med Bygningen, og Forelæsningerne maatte holdes i Kirkerne.[1] To Aar efter, 1539, udgik Fundatſen. Bugenhagen foreſtod Reformen, der blev fuldført efter tyſk Mønſter, og den gamle ſkolaſtiſke Form blev for en ſtor Del beholdt. Kun een Lærer gik over fra det gamle Univerſitet til det ny, dets første Rektor Chriſtiern Terkelſen Morſing, der modtog Inſignierne af Kongens egen Haand. Den ældſte Lektionskatalog, udſtædt af denne dets Rektor (Originalen paa Kongens Bibl., optrykt i Münters Magazin für Kirchengeſch. des Nordens 1, 271; jf. Lektionskatalogen i Peder Palladii Formula visitationis), angiver kun Undervisningsgjenſtandene i Almindelighed, men hverken Profeſſorernes Navne, eller hvorover de hver iſær vilde læſe. Foruden de tre Hovedfakulteter var der et in artibus, Mathematik, Fyſik, Rhetorik, Dialektik, Grammatik, det er latinſk Filologi, og in linguis, Græſk og Hebraiſk. Diſputationer og Deklamationer ſlutte Rækken. Muſik og Sang hørte til Undervisningsgjenſtandene. Stutningen viſer en roesværdig Omhu for de fattige Studerende. Fundatſen (hos Krag) giver naturligvis mere enkelte Oplysninger, men de ligge udenfor vort Øjemed. Ved Uni-

eller Tuge Oſmund von Lunden, Chriſtiernus Bronno von Wiburg, Jacobus Henricus von Odenſee, Jacobus Nicolai eller Jep Nilſſon, eines Bürgers Sohn von Kopenhagen, Valentinus, Peter Harringes Sohn, Magiſter Johannes Ripenſis, Chriſtophorus Capfiſ? Neſtvedius. (Gelehrt. Männ. Briefe 1, 23. 40. 62. 63. 69. 72. 84. 88. 89. 186.) See ogſaa om diſſe og Canutius Ripenſis Langebekiana S. 288. jf. Sommelii Lex. erud. Scan. 1, 97.

1) „Wir von der Univerſitet ſind wedder mit vnſern lectionen in die Kirchen gekrochen — die arbeiter in dieſem Lande bedarffen einen treiber," ſkriver Bugenhagen til Kongen 1537. (Schumacher, Gelehrt. Männ. Br. 1, 9).

versitetets Ydre vidner meget om Sædernes totale Forskjellighed fra vore Tiders. Forsømmelser, hedder det, fandt jevnlig Sted. Professorerne toge ud paa Landet isteden for at holde Forelæsninger og Disputationer; 1544 blev der endog bestemt Bøder derfor, som lære os, hvor høj Pris der sattes paa en Forelæsning: for en Times Forsømmelse i de tre øverste Fakulteter 4 Skilling; i det lavere 2 Skilling. To Skilling Danske for Stykket! (En Tønde Byg kostede paa Frederik den Førstes Tid 8 Skilling). Med Hensyn til det Indre er der vel ingen Grund til at antage, at Universitetet i religiøs eller endog blot videnskabelig Henseende skulde yttre nogen Selvstændighed. At det ikke blot viste Beskedenhed, men „en ydmygende Fattigdom i Aanden", naar der forekom et eller andet intrikat Spørgsmaal, synes Nyerup at bebrejde det; men det var jo en ligefrem Følge af dets Afhængighed af Stormagterne. Dr. Johannes Æpinus fra Hamborg havde udgivet et Skrift, hvori han paastod, at Kristi Sjæl havde liidt ved Nedfarten til Helvede. Det vakte Splid i Kirken. Kongen afforedrede sine Theologer et Responsum; de svarede, at de ingen Erklæring derom kunde give, fordi schola Vittebergensis de hoc dissidio non tulisset sententiam.[1] Skal man lægge dem det til Last? Det fornuftigste man kan gjøre ved et tosset Spørgsmaal, er jo at afvise det. Undertiden viste det latinske Universitet „Kongen den skyldige Opmærksomhed", som Nyerup udtrykker sig, ved at skrive til ham paa Tysk (der haves en saadan Skrivelse fra 1550); heller ikke deri seer jeg noget videre mærkeligt. Men indlysende er det, at om Efterretningerne end vare fuldstændigere, end de ere, vilde man

1) See derom Nyerup, Hist. stat. Skildr. 3 D. 2 H. S. 16. Pontoppidans Annal. 3, 306. Heiberg, Paladii Levnet i Theolog. Tidsskr. 4 D. 2 H. S. 129—130.

forgjæves søge efter Beviser paa nogen Omhu for en særegen dansk Dannelse. Universitetet maatte ellers siden aldeles have skiftet Natur.

Den lærde Skole stod i den nøjeste Forbindelse med Kirken, og blev ordnet tilligemed den ved Kirkeordinansen 1537. De gamle Klosterskoler, der i Middelalderen vare de egentlige Skoler, bleve forvandlede til Latinskoler, der fundereres efterhaanden af Kongerne, ofte med rund Haand. Af dem var der to Slags: den højere egentlige Latinskole, og den mindre Trivialskole, hvor der begyndtes med Abc, Donat ꝛc. De maatte, ligesom Kirke og Universitet, formes efter tyske Mønstre, saa at Modellerne vel i det hele toges af Jesuiterskolerne, der havde vundet Hævd paa at grundlægge Folkeundervisningen. Fundamentet for Dannelsen var Latin. Modersmaalet blev ikke alene ikke taalt, men alle danske og tyske Skoler, hvor saadanne vare, bleve ophævede (som offentlige Skoler), og Indkomsterne henlagte til de latine.[1] De allermindste Peblinge lærte at stave og læse paa Latin; latinsk Grammatik var den eneste Dør til Viden-

[1]) „Udi hver Kjøbsted skal være en latine Skole. Udi hver Kjøbsted skal alleneste være een Skole, og alle hine andre Pugeskoler, som her og der holdes, skulle aflægges. Saa skal hun deles i flere adskillige Lektier, at der kan gjøres Skjelned paa Børnene. Ikke skal der heller læres andet udi dennem (i alle Lektierne), end Latine, fordi latine Skoler fordærves gjerne af de danske og tyske Skoler." Saaledes hedder det i Kirkeordinansen. I Peder Palladii Skrift Librorum Moisi explicatio, i hvis Tilegnelse Christian den Tredies Fortjenester anføres, forekomme blandt dem: Sunt et in singulis oppidis scholæ pueriles constitutæ, in quibus prima ætas linguam latinam et κατηχησιν Christianam discit. Men endnu nøjere Efterretning findes i hans Formula visitationis, hvor den Tabula de exercitiis Scholasticis findes, som han sendte til Synoden i Andvordskov og som der blev antaget. Deri hedder det: Minor schola trivialis dicitur, quæ est in oppidis, cui præsit Bacchalaureus promotus, vel sine, vel cum Colloboratore vno atque altero. ꝛc. Den havde to Klasser.

skabernes Hal; noget Fundament i Græsk taaltes ikke uden som en Slags Tilgift i Mesterlektie, dog „uden al Afbrag og Forsømmelse udi Latinen.“ Selv Homer blev læst paa Latin.[1] Det var en Stilstand. Men der laa endnu mere dybt nede paa Tidens Bund. Forskjellige Lærebøger befordre ved afvigende Anskuelser et frit og grundigt Studium, men det var farligt. Læreren skulde være Hører. Ved at studere videre selv vilde han kun forvirre sig selv og sin Undervisning; kom han i Skolen frem med en eller anden ny Tanke, ja vilde han endog bringe den til Anvendelse, saa vilde han handle imod al god Skik og Orden. En Hovedsag ved Undervisningen var derfor Uniformiteten. Derfor udgav just Peder Palladius sin latinske Grammatik 1553, in usum Daniæ juventutis uniformitatis causa. At tilvejebringe denne Uniformitet var ogsaa et af Øjemedene for Synoden i Andvordskov 1546, der skulde fuldbyrde Kirkeordinansen. Samme Maade at konstruere paa, baade Latinen og Livet! Uniformitet i Skolen, som i Kirken! Samme saliggjørende Troesartikler for Kirken, og samme lærdgjørende Studieregler for Skolen! En paa ens Maade tilstaaren Dannelse for alle i denne Verden, en og samme Salighed for alle i den anden! Mennesket er en sælsom Ting.[2] Forplantedes nu saaledes Ensformighed i det tillærte fra den ene Slægt

---

1) „Ogsaa søge de mere deres egen Fordel og Forbedring, end Børnenes, de som læse Græsk og Hebraisk, som det vel kjender sig selv.“ — „Dennem (i Mesterlektie, som kunne skrive og tale god Latine) maa Skolemester vel forelæse noget Fundament udi Græsk, men dog saa, at det skeer uden al Afbrag og Forsømmelse udi Latinen; thi deres Mening er ulidelig, som ville, at Børn skulle lære Græsk og Hebraisk, førend de faa noget fremmelig bedret sig udi Latinen.“ Kirkeordinansen. Kommentar hertil behøves ikke.

2) La paix! siger Michelet, Elle est dans l'harmonie, sans doute; mais d'âge en âge on l'a cherchée dans l'unité.

til den anden, saa at der bares ligesom en Slags Skræk for, at den næste skulde komme noget videre end den forrige, saa synes omtrent det samme at have været Tilfældet med den strænge Skoletugt. Ferle og Ris ansaaes for nødvendige Rekvisiter til at indprænte Lærdom; og det var Lærernes Mundheld: Saaledes har jeg kjøbt min Visdom (ligesom med mit blodige Kjød), og saaledes vil jeg sælge den igjen.[1] Ved hver Skole var en Skolemester (Rektor), og i de mindre een til to Lokater (Hørere), i de største fire til fem. Det er vanskeligt at fatte, hvorledes de kunde overkomme deres Gjerning, hvis den ikke var mekanisk, naar man betænker den store Frekvens, der allerede fandt Sted i den katholske Tid (700 i Riber Skole, 900 i Roeskilde) og vel senere aftog noget, men dog vedblev at være bethydelig.[2] Endelig var Forbindelsen imellem Skolen og Kirken ligeledes en Arvedel fra Middelalderen, der uafbrudt har varet ved lige til vore Dage, og har behøvet Aarhundreder for at lysnes. Fra først af var Baandet naturligvis meget stramt. Denne Forbindelse holdt i mange Henseender Skolen tilbage fra en selvstændig Udvikling, og spildte, formedelst Kirketjenesten, Skolens Tid. Men Skolen virkede ogsaa tilbage paa Kirken. Den havde ikke blot hver Dag sin Gudstjeneste paa Latin, der ogsaa besøgtes af Lægfolk; men især for Skolens Skyld

---

[1]) Jf. ogsaa for denne Tid: Bidrag til Skoletugtens Historie i Norden, i Henrichsens Indbydelsesskrift fra Odense Cathedralskole 1853. See derhos P. Palladii Tabula de exercitiis Scholasticis, som søgte at indskrænke den. Det hedder i det mindste her: Præterea nemo debet vti ferula, qua membra puerorum luxari possunt, sed alias debet virgis corrigere pueros, tamen in hunc vsum ferula concedatur, si Ribaldus aliquis opponat se ludimagistro vel hypodidasculis.

[2]) See om Skolefrekvensen Peder Palladii Visitatsbog hos Heiberg i Palladii Levnet, S. 4. Og iøvrigt Nyerups Hist. stat. Skildr. om Skolerne.

blev den latinſke Kirkeſang længe bevaret. Synodalbeſlutningerne angive det udtrykkelig: In cathedralibus ecclesiis canatur Introitus semper latine propter scholas. (Synoden i Kjøbenhavn 1540). In urbibus ad exercendam scholasticam juventutem Gloria in excelsis latine in tribus majoribus festis canatur. (Synoden i Andvordſkov 1546).[1] For Peblingernes Skyld ſkulde hele Menigheden høre paa hvad den ikke forſtod.

Udenfor den lærde Skole findes der ogſaa omtalt privat Undervisning. De lærde Skolers ſtore Frekvens og Vanſkeligheden med der at gjøre Fremgang har vel bidraget ſit til at fremkalde den allerede nu almindelige Skik, at ikke blot Adelen, men ogſaa velhavende Borgere ſatte deres Børn i private Undervisningsanſtalter eller under enkelte Mænds ſpecielle Tilſyn. Deslige Anſtalter omtales paa flere Steder i Landet, efterſom den ene eller anden Lærde fandt ſin Regning ved at oprette dem. Frands Vormordſen i Malmø havde en ſaadan Anſtalt, Ole Gyldenmund i Kjøbenhavn, Jens Grundit i Ribe, o. ſ. v.[2]

Deslige private Indretninger maa imidlertid regnes til Undtagelſer, og deres Øjemed var det ſamme ſom den lærde Skoles. Der gaves ſaaledes kun eet over hele Riget tilgjængeligt Middel til Ungdommens Undervisning, og det virkede udelukkende igjennem et fremmed Organ. Af de Børn i Kjøbſtæderne, der ikke ſkulde ſtudere, tog Regjeringen ſig

[1]) Pontoppidans Annal. 3, 250. 291.

[2]) Jørgen Roſenkrandſes Levnet i D. Mag. 4, 197. Wegener, Vedels Levnet. 2 Udg. S. 17. I Slutningen af Jens Gödiſſöns Ligtale over Jørgen Roſenkrands, Kbh. 1597, nemlig i dennes Levnet, det andet Blad, hedder det ogſaa, at han kom til Kjøbenhavns Univerſitet at ſtudere, og blev der befalet og overantvordet tvende mærkelige Mænd, en efter anden, ſom var M. Oluf Gyldenmund og M. Jens Sinningius.

ikke. Deres Undervisning var en Kommunalsag, og det var nærmest overladt Byens Øvrighed at give Bevilling til Skolemestre at holde Skole for de Borgeres Børn, der havde Raad og Villie til at betale dem.[1] Paa Landet vare ingen Skoler. Her bestod al Undervisning i, at Degnen nogle Gange om Ugen, eller hvor flere Byer hørte til eet Sogn, i det mindste en Gang hver Maaned, samlede Landsbyens Ungdom i en Gaard, og med høj Røst læste Luthers lille Katechismus for dem, samt nogle Sange og Bønner, og lod dem gjentage det saa længe til noget hang ved. Fire Gange om Aaret overhørte Præsten dem; og ved Visitatsen lod Biskoppen dem fremsige Fader vor, de tre Troesartikler og de ti Bud; een sagde for og de andre efter. Hvo der ikke fremstillede sig, blev stillet ved Majtræet (sat i Gabestokken?). De samme Elementer var ogsaa det der krævedes for at komme til Gudsbord. Tarveligere kunde Fordringerne ikke være.[2]

Førend vi begive os til Literaturen, have vi saaledes forsøgt at bestemme den Kreds, indenfor hvilken den kunde yttre sig, den, hvorfra den skulde gaa ud og til hvilken den skulde vende tilbage.

---

[1]) „Skriverskoler, som man kalder dem (Vulgares scholæ quas vocant) for Drenge, Piger og andre, som ikke duer til at lære Latine, maa Øvrigheden forsørge." Kirkeordinansen.

[2]) Om Undervisningen paa Landet see Pontoppidans Annal. 3, 33, 371; og Nyerup om Skolerne S. 5. Palladii Visitatsbog hos Heiberg S. 85. 44. Om den Kundskab, der behøvedes for at komme til Gudsbord, see Synodalierne fra Andvordskov 1546, fra Odense 1560, Pontoppid. Annal. 3, 295. 372.

Første Afdeling.

Lærd Literatur.

6. Statsmænd og Geistlige. Forfattere: Professorer ved Universitetet, Peder Albertsen, Christen Terkelsen Morsing, Johannes Machabæus, Ole Gyldenmund, Jens Sjunesen. Ditlev Smyther, Peder Svave; Matthias Gabler, Johannes Cusanus, Albert Knopper, Ludolf Prigg, Matthias Hak, Jens Pedersen Skelderup. Hans Thomesen Guldsmed. Christen Mortensen Morsing, Hans Frandsen, Johannes Saxcerides.

Literaturen i dette Tidsrum deler sig ligesom af sig selv i to Afdelinger: en lærd Literatur paa Latin og en folkelig i Modersmaalet. Den sidste har atter især Hensyn til Reformationsværket, medens den første forfølger andre Øjemed. Nogen skarp Grændse lader sig imidlertid ikke drage derimellem; Reformatorerne maatte ogsaa virke igjennem Kirkens antagne Sprog især paa Præstestanden; og Videnskaben begyndte at faa Smag paa sin Anvendelse blandt Folket.

Den lærde Literatur betragte vi atter i to mindre Afdelinger; i den første de Mænd, som have taget liden eller ingen Del i den folkelige; i den anden dem, der have virket paa begge Maader. En nemmere Maade til at vinde Oversigt frembød sig ikke. I den første Afdeling lode Forfatterne sig opstille kronologisk eller fagvis, men ved nøjere Betragtning fandtes en Sigtning nødvendig, for at Opmærksomheden kunde drages mere hen paa det betydeligere. Hele denne Del af Literaturen har overhovedet ikke meget at sige. Dels formedelst Universitetets ringe Kræfter, dels formedelst den herskende Folkebevægelse, maatte den nødvendig staa i Skygge; men det er dog fornødent, af Forglemmelsen at frembrage de Mænds Navne og Skrifter, der ved lærd

Meddelelse danne ligesom Mellemleddet imellem Middelalderen og den følgende lærde Periode; hvorved tillige oplyses det Forhold, hvori Æmnerne og deres Behandling staa til den europæiske Literatur; og det er omtrent det Udbytte, som heraf kan ventes.

Tiden frembragte flere mærkelige Statsmænd, der tildels studerede udenlands, og senere virkede i Statens Tjeneste som Kanslere, Rigsraader, Lensmænd o. s. v. eller havde Indflydelse paa Literaturen. Det maa her være nok at nævne Kansleren Johan Friis (Kansler 1532, † 1570); den for sin latinske Veltalenhed berømte Vincens Lunge[1] (dræbt 1536); Hans Urne til Aasmarke († 1552); Klaus Urne til Beltebjerg († 1562); Axel Urne til Søgaard, der studerede i Frankrig og Tyskland; Hr. Knud Rud til Vedby,[2] o. s. v. En af de mærkeligste Mænd, der uden at virke ved Skrifter havde betydelig Indflydelse, er Jesper Brokmand († 1562, 74 Aar gammel), hvis Fader skal være indkommen fra Sachsen med Dronning Christine, og som under Christian den Anden, Frederik den Første og Christian den Tredie var Sekretær i Kancelliet. Ved sin Deltagelse i Christian den Andens Lovgivning og i den danske Kirkeordinans, samt ved sin retsindige Karakter har han i Historien erhværvet sig et varigt Minde.[3]

Den højere Geistlighed, der senere tog saa betydelig Del i Religionsstriden, udgav i den katholske Tid allehaande Kirkeskrifter til praktisk Brug, som her vel maa nævnes, skjønbt de for Videnskaben nu have liden Betydning. Blandt

[1]) See om ham Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 258, hvor Gram har forhjulpet ham til sit rette Navn, og rettet Hvitfelds: Doctor Schindseck.

[2]) See om de sidste Kall-Rasmussens Anm. til Lage Urnes Testament i D. Mag. 3 R. 3 B. 3 H. S. 223. 230.

[3]) D. Mag. 6, 1 og Grams Fortale til Krag.

disse Mænd ere nokſom bekjendte: Lage Urne (Biſkop i Roeskilde 1512, † 1529), Erik Valkendorf (1516 Ærkebiſkop i Throndhjem, † i Rom); Olaf Engelbrechtſen, Hans Reff, o. ſ. v.[1] Lignende Skrifter haves af Chriſtiern Pedersen, der i det mindſte har beſørget deres Trykning i Paris: Diurnale Roeskildense 1511; Missale Lundense 1511 fol.; Statuta provincialia 1514 (udg. af Thorkelin, Havn. 1778); Breviarium Lundense 1517. Andre beſørgedes af Anders Fris (Kantor i Kjøbenhavn, flere Gange Univerſitetets Rektor, † 1526); de Roeskildſke Kanniker Boetius Ageſen (Achonis) og Albert Laurentſen (Laurentii), Kantoren i Throndhjem Peder Sigvardſen, o. fl. Ogſaa Ove Bilde (Biſkop i Aarhus 1520, † 1555) maa vel her nævnes formedelſt hans Deltagelſe i Reformationskampen.[2] Derhos forekomme flere mærkelige Mænd, ſom Lage Urnes Kansler, Mester Laurids Olſen, Mester Jens Roſengaard, Kannik i Roeskilde, (hvis Broder Mester Klaus Roſengaard var Univerſitetets Rektor 1526—28),[3] Mester Anders Glob, Provſt i Odenſe, o. fl.

Adſkillige Lærde, tildels Profeſſorer ved Univerſitetet, Kanniker o. desl. have gjort ſig mere bekjendte ved Statsunderhandlinger, end ved mærkelige Skrifter, ſom: Chriſtian den Andens Sekretær Brabandteren Ditlev Smyther, der er bekjendt ved ſin Tale til Dronning Eliſabeth i Haag 1515 (trykt i Langeb. Script. 8. 479), og hvis lignende Taler omtales, men næppe ere trykte. Pomeraneren Peder Svave († 1551), Forf. til flere Stridsſkrifter mod

[1]) Lage Urnes latinſke Tale til Dronning Eliſabet i Langeb. Script. 8, 483; jf. Vita Lagonis Urne i to Programmer af P. E. Müller. Valkendorfs Breve om Dronningen i D Mag. 2, 25.

[2]) Ny D. Mag. 1, 194. 2, 147.

[3]) Kall-Rasmuſſens Anm. til Lage Urnes Teſt i D. Mag. 3 R. 3 B. 3 H. S. 240. 243.

Christian den Anden.[1] Hans Epistola apologetica pro Petro Mosellano, Lips. 1519. 4. er endnu til, men ikke af stor Betydning.[2] Christian den Andens Kansler Mester Klaus eller Nicolaus Petri, juris utriusque licentiatus, Kannik i Ribe; Mester Jens Mikkelsen Mønbo († som Kannik i Viborg 1557)[3] o. fl.

Den Videnskabelighed, som Universitetet fremmede, kan man ikke just af de efterladte Skrifter danne sig nogen klar Forestilling om. Der dreves især Theologi, som der gjordes Forsøg paa at forbinde med Filosofien, Lovkyndighed efter kanonisk og rommersk Ret, og Lægevidenskaben, til hvis Udøvelse der især synes at være taget Hensyn. Næppe kjender man med Sikkerhed Navnene paa dets første Lærere eller i alt Fald ikke stort mere; flere af dem vare fremmede. Årskillige Skrifter ere ogsaa tabte.[4]

Til de vigtigere ved Skrifter bekjendte Lærere ved Universitetet høre især følgende:

Peder Albertsen, der ligesom havde været dets Stifter, døde 1517. En ny Udgave af hans grammatiske Skrifter, Fundamentum Scholarium, udkom Colon. 1502. 4.[5]

---

[1]) See Molleri Cimbr. liter. 2, 878, og om Stridsskrifterne Allen, de rebus Christiani secundi, S. 42.

[2]) Apologia Petri Swanenij Pomerani pro Petro Mosellano præceptore contra Joannem Cellarium. Fortalen er skreven Lypsiæ octauo Idus Augusti Anno M. D. 19, og Bogen indeholder tillige hans Epistola og Responsio ironica Ioannis Cellarii. Gjenstanden er P. Mosellani oratio de ratione disputandi. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Den er trykt med gotiske Bogstaver.

[3]) See om dem og flere Allen, Christian den Andens Breve.

[4]) See om Professorerne og deres Skrifter, foruden Binding, Thura, og C. Bartholins Fortegnelse fra 1540, Werlauff, Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, Program 1850; og om Theologerne J. Møller, Fortegnelse over de kjøbenhavnske Theologer i Nyt theol. Bibl. 5, 134; samt Statuta facultatis utriusque juris. omtr. 1517, i Langebekiana S. 284.

[5]) See Nyerups Mantissa. Bogen fandtes ikke paa Kongens Bibl.

Den første Rektor ved det ny Universitet var Christen Terkelsen Morsing, Christiernus Torchilli Morsianus (f. omtr. 1485 paa Mors, Rektor ved Frue Skole, og 1537 Prof. i Medicinen, † 1560). Han tilbragte mange (24) Aar udenlands og studerede i næsten alle hin Tids Retninger. I sin Fortale til Henrik Smiths Lægebog 1556 taler han om sit Ophold udenlands; han studerede ogsaa i Montpellier, „den ypperste høje Skole udi Lægedomskonst, som findes i Christenheden." Da Christian den Tredie kaldte ham tilbage, som Prof. ved Universitetet, opholdt han sig i Basel (me quoque Basileæ agentem ad idem munus vocare dignatus est, siger han selv i den ældste Lektionskatalog), og 1537 (Gram sætter 1538) blev han valgt til Universitetets første Rektor efter Reformationen. Til de af hans Skrifter, der nu haves, men som ingenlunde give nogen Forestilling om hans overordenlige Lærdom, høre: en Samling af grammatiske Arbejder, som han har udgivet medens han var Rektor ved Kjøbenhavns Skole[1]; en kort Arithmetik, som han udgav især til Bedste for de Studerende ved Kjøbenhavns Universitet[2]; og en Udgave af Dionysius de situ orbis.[3] Der tillægges ham ogsaa et Skrift Om Pestilentzes

[1]) De latina constructione vigintiquinque precepta ad puerorum institutionem ex probatissimis grammaticis Auctore: vt fertur: Ioanne Murmellio.

Regule grammatices Joannis Dugenhagii (etc.)

Rudimenta Jo. Dispauterij.

Hec omnia a Christierno Torchilli Ludimagistro Hafnensi ad studiose iuuentutis vtilitatem collecta, recognita, atque castigata sunt. Ved Slutningen angives Aaret 1519. 4. (Expl. paa Kongens Bibl.)

[2]) Arithmetica brevis ac dilucida Christierni Torchilli Morsiani in quinque partes digesta. (Exemplar paa Kongens Bibl. Det halve af Titelbladet er tilskrevet: Anno MDxxviii.)

[3]) Dionysius de situ orbis a Rhennio Fannio latinitate donatus: a Christierno Torchillo Morsiano ad exemplar Græcum diligenter

Aarſag, Forvaring og Lægedom derimod, Kbh. 1549, og med en Fortale af H. P. Reſen, 1619, hvilket ikke findes i vore Bibliotheker (paa Latin i Bartholini Cista medica, S. 21). Titlerne paa hans øvrige Skrifter, der næppe ere til, vise hen til hans Beſtjæftigelſe med Mathematik og Medicin.[1]

Morſings grammatiſke Arbejder give os, ſom flere fra denne Tid, en Foreſtilling om Behandlingsmaaden; det var mere en Samling end en Bearbejdelſe. Bogtrykkeren P. R. er Povel Raff. Mange Ord gives ogſaa paa Danſk; ſom: Amo dic vernacule. Amo ieg elſcker. Amabam ieg tog til at elſcha. Amavi ieg elgſta. See iøvrigt Nyerups Mantissa S. 21.

Arithmetikken er tilegnet M. Nicolao Hurno, ecclesiæ metropolitanæ Lundensis præposito; og ſkreven Coloniæ Anno M. D. XXVIII. Pridie nonas Septembris. Anledningen angiver han i Tilegnelſen. Efter at have beſøgt flere Univerſiteter (non pauca Europæ Gymnasia) ventede han paa Breve fra Hjemmet og var ledig; han tænkte da paa hvorledes han kunde gavne det Kjøbenhavnſke Univerſitets Ungdom; men vilde efter Horatſes Regel lægge ſit Arbejde hen. Verum quum libellum ipsum uix dum ad umbilicum (ut aiunt) perductum Ioanni Laurentio Nestuediano et Nicolao Hamero Roschildensibus canonicis, meliorum disciplinarum studiosissimis, conspiciendum obtulissem: hortari cœperunt ut pergerem, libellum absolutum ederem, et in manus studiosorum peruenire sinerem [(etc.) Bogens Indhold er: prima pars de numeris integris, secunda de fractionibus vulgaribus et physicis (inde i Bogen de minutiis physicis), tertia de regulis quibusdam (regula detri etc.), quarta de progressione et radicum extractione, quinta de proportionibus.

Udgaven af Dionyſius er tilegnet Prof. Severinus Harlingius Louaniensis academiæ, Louanij xxiij die Januarij An. domini

---

castigatus: et cum memorabilium rerum et celebrium locorum nominibus in marginibus illustratus. Antverpiæ 1529. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[1]) Nyerup angiver dem. De findes ikke i vore Bibliotheker.

M. D. xxix. Han foredrog der Elementerne af Arithmetik og Astronomi; thi Universitetet havde ypperlige Lærere, ut ingenuarum artium studiosus nihil præter solam mathesim in ea desiderare possit. Han vilde nu vende hjem (ut patrios laros repeterem itineri me accinxeram), men lod sig overtale til at blive for Vinterens Skyld, og saa udgav han Bogen. — See ogsaa om disse Bøger Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 271.

Ansete Theologer vare: Johannes Machabæus, en Skotte, hvis egenlige Navn var Mac-Alpin, Mac-Alpinas (1542 Prof. i Theologien, † 1557). Han tog virksom Del i denne Tids Religionsstrid, om Bogen Interim,[1] o. s. v., og var en frisindet Theolog. Ole Gyldenmund, Olaus Chrysostomus (f. i Vendsyssel, 1542 Prof. i Theologien, 1547 Biskop i Børglum, † 1553) var berømt for sin Veltalenhed (men meget ilde liidt, siger Vinding og Pontoppidan) og Forfatter til en latinsk Sang, der blev affungen i Frue Kirke i Kjøbenhavn.[2]

---

[1]) See Dän. Bibl. 5, 76. 6, 192. 7, 130. 168 (jf. Brevet til Palladius (14 Januar 1554) om Gjendøberne, hos Zwerg, Fortalen S. 105.) Hans Oratio recitata anno 1553, sst. 8, 257, skal omtales i næste Tidsrum ved Niels Hemmingsen. Hans Themata theologica fra 1554 og 1556, fol. findes ikke i vore Biblioteker. Johannes Machabæus omtales ogsaa i Hoini Oratio in memoriam Chr. Morsiani, Vitteb. 1554, hvorledes han nemlig ante duos dies under en Forelæsning fik et Sygdomsanfald, hvorved han tabte Mælet, men han kom atter til Kræfter. See ogsaa Sommelii Lex. erud. Scan. 1, 53.

[2]) Lamentatio ecclesie versibus exposita. tertio die Pentecostes Haffnie. in ede Virgini Matri sacra decantata Olauo Chrisostomo Autore. (5 Blade). Derhos fortale af Petrus Laurentii, efter hvilken følger Ad Franciscum Vormordum amstelredamum non infime classis Theologum, nec non in Vrbe Malmogensi concionatorem incorruptissimum Decastica nuncupatoria Olauo Chrisostomo Autorè. Efter Sangen selv følger frembeles: Franciscus Vormordus Malmogensis Vrbis ecclesiastes Christiano lectori, om Munkevæsenet, om Messen, o. desl. Ex Malmogia Idibus Augusti. Anno 1529. — Impressum Malmogie

Blandt Professorerne i Theologien er dernæst en af de Mænd, der ogsaa udgav danske Skrifter, her at nævne, formedelst den Oplysning han giver om Filosofiens Studium ved Universitetet: Jens eller Hans Sjunesen eller Sinnesen, Johannes Syningius eller Sinningius (f. i Jylland, Pontoppidan tænker paa Sinding ved Aarhus, en af Morten Borups Disciple, 1538 Prof. i Dialektik, 1544 i Theologi, † 1547[1]), Forfatter til et, senere af Anders Sørensen Vedel udgivet, Skrift om Forbindelsen af det theologiske og filosofiske Studium, der ikke blot for Udgiverens Skyld er mærkeligt.[2] I det nemlig Forfatteren i denne Universitetstale med Iver anbefaler de Studerende Filosofien, faar man en tydelig Forestilling om dens daværende Omfang. For det første bemærker han (ut a minimis initium sumam), at ingen kan ret forebrage Theologien uden Talekunst (qui artibus dicendi

per Olauum Vlrici in vigilia assumptionis Marie. 1529 (ikke 1559). 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[1]) Angivelsen af hans Dødsaar til 1548 er urigtig. See Grams Fortale til Krag, jf. Wegener, Vedels Levnet, 2 Udg. S. 26. Han omtales ogsaa i Hoini Oratio in memoriam Chr. Morsiani, og døde, ifølge de der tilføjede Epitaphia, post triduanam egrotationem II. Kal. Decemb. 1547. Ogsaa i Udgaven af hans Oratio findes Forfatterens Epitaphium, over hvilket der ogsaa her staar: Synningius † Hafniæ M. D. XLVII.

[2]) Oratio de studiis philosophicis, theologiæ studioso necessariis. Recitata a Jo. Syningio, piæ memoriæ, S. S. Theologiæ Doctore ac Professore in inclyta Academia Hafniensi ante annos xlvi. Ex officina Liliobergensi anno M. D. XCI. 4. (Expl. paa Kongens Bibl.). Vedel har tilegnet Bogen til Optimæ spei ac indolis Adolescenti, Lagoni, honestissimi civis Ripensis, Christiani Lagonii filio. Ripis Phundusiorum Idib. Martii Anno M. D. XCI; og tilføjet Slutningsbemærkninger, der ogsaa indeholde det Vidnesbyrd, som Melanchthon gav Synningius til Christian den Tredie, hvilket tillige findes i Erasmi Læti opus Bucolicum. Vitteb. 1560.

Synningii Annotationes in dialecticam Philippi Melanchthonis anno 1541 studiosis propositæ, findes ikke i vore Biblioteker.

destituitur) og grammatisk Indsigt (sine Grammatices integra cognitione). Derhos behøves der til at behandle Skriften Dialektik (Dialectica, quæ ad naturam, partes, caussas, effectus et fontes cujusque negotii vel controversiæ ordine inquirendo nos deducit). Saa gjendriver han den Indvending, at den kristne Lærdom uden Demonstrationer grunder sig paa Tro og Autoritet, men Dialektikken paa Fornuften (ratio), som det ikke tilkommer at forklare Skriften. Nu er ogsaa Rhetorikken nødvendig for den geistlige Taler, thi han behøver noget mere end den tørre og koncise skolastiske Form (jejuna illa et concisa forma sermonis scholasticis disputationibus similis, in qua tantum nudas propositiones argumentaque nuda proponat), nemlig Rhetorikkens Regler (Rhetorices præcepta), der lære at ordne og udføre Talen (disponendæ orationis et eloquendi rationem). Det er Filosofiens første Del, thi nu gaar han over til den anden, som omfatter Fysiologi og Mathematik (Dicam nunc de altera philosophiæ parte, quæ Physiologiam et Mathemata complectitur). Den anfee vel andre for ganske unyttig for en Theolog; men der er mange Steder i Profeterne, Psalmerne o. s. v., som man ikke kan forstaa uden Fysik (Physica, quæ hujusmodi res integrè tractat); Profeterne, Apostlene og Christus selv bruge Lignelser tagne af Naturen. Ogsaa de nyere, som Philip Melanchthon. Denne Betragtning af Naturen styrker Troen paa Gud hos de Fromme, og det vækker Beundring og Kjærlighed til Gud, naar man betragter Himmellegemernes Bevægelser, Solens Størrelse (solemque illum, quo quotidie fruimur, tota terra majorem esse), ja selv de mindste Urter. Desuden maa man jo kjende Sjælens Kræfter, Sandserne, Affekterne, og dens Dele, Forstanden og Villien (disputatio de potentiis animæ, de sensibus et affectuum causis, nec non et divisionem illam, qua animum

hominis in noticiam et vim appetendi dividunt). Og saa maa man jo ogsaa kjende Historien og Tidsregningen (historiæ et computationes temporum) og de forskjellige Beskrivelser over de Steder, der forekomme hist og her i den hellige Skrift, hvilket alt kræver Geografi og Tidsregning og andre Dele af Mathematikken, der høre til Fysikken (aliasque Mathematicæ partes quæ Physicæ annumerantur). Endelig forstaar det sig, at den tredie Del af Filosofien er Ethikken (postremo ultima philosophiæ pars Ethice). Imidlertid, det følger jo af sig selv, maa man dog vel skjelne imellem den sande Filosofi og Sofisteriet (vera philosophia et cauillationes atque deliramenta Sophistarum); og det er ingenlunde hans Mening, at Theologi og Filosofi skulle saaledes blandes sammen, at det jo bliver to Disciplíner; der var en Tid, da Aristoteles fik større Autoritet end Apostlene og Christus, det gaar ikke an; Theologien er Dronningen, og Filosofien skal være hendes Terne (serviat ancilla.)[1]

Af mindre Betydning ere andre Universitetets Profes-

---

[1]) Naar hermed sammenlignes Slutningen af Peder Palladii Formula visitationis, som er Diuisio philosophiæ, saa har man hele Filosofiens daværende Omfang. Det fremsættes der saaledes:

Philosophia est sapientiæ studium, et diuinarum humanarumque rerum noticia, quatenus humana ratio assequi potest, cuius partes tres sunt, Logica, Physica et Ethica.

Logica quæ sermoncinalis et rationalis dici potest. Estque verborum, orationis et argumentorum cognitio. Ad hanc tres artes referuntur. Grammatica, Dialectica et Rhetorica.

Physica quæ est in genere rerum naturalium et accidentium secundum naturam scientia. Huius tres sunt partes scilicet. Mathematica, Physiologia et Methaphysica.

Ethica, quæ est cognitio præceptorum de moribus et omnibus honestis actionibus, quas ratio humana iudicat in hac ciuili vita necessarias esse. Estque triplex scilicet. Ethica, Politica et Oeconomica. Jf. Nyerups Hist. stat. Skildr. om Universitetet S. 20.

sorer, hvis Skrifter og Skjæbne derfor kortere berøres. Foruden de allerede omtalte Ditlev Smyther og Peder Svave forekomme:

Matthias Gabler fra Stutgard, Dr. med., blev indkaldt som Prof. i det græske Sprog, men blev her kun i to Aar. Hans Epistola extemporanea in laudem Christiani secundi, Havn. 1521. 4. (optrykt i Langeb. Script. 8, 484) er historisk mærkelig især ved de historiske Bemærkninger, hvortil den har givet Anledning.[1]

Johannes Cusanus fra det Trierske blev indkaldt til at forebrage en Del af Personretten (om Slægtskabsforholdene); men hans Skrifter fra 1514 og 1533 falde før og efter hans Ophold i Danmark.

Albert Knopper fra Overhsel († paa en Gesandtskabsreise i Løwen 1577) blev 1549 prof. juris. Han har efterladt tvende Smaaskrifter.

Ludolf Prigg fra Hamborg tilvendte sig Christian den Tredies Gunst ved et latinsk Vers til hans Kroning[2], og blev kaldet til prof. artium et philosophiæ 1549, men drog næste Aar bort.

Matthias Hak, Mag. Matthias Hacus, blev eller var 1542 Prof. i Mathematik, men reiste, for at uddanne sig endnu mere, paa egen Bekostning til Tyskland, blev plyndret paa Veien, laa derefter (i Januar 1546) syg i Wittenberg,

---

[1]) I Langeb. Script. og af Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 255. Exemplaret paa Kongens Bibl. er vel det eneste, der nu er til. Slutningen er Paræneticon in comœdiam quam M. Christophorus Jacobi eques Danus lusit.

[2]) Carmen heroicum de coronatione Christiani Tertii. Witeb. 1589. (Paa Kongens Bibl. og i Langeb. Script. 8, 505). See ogsaa Molleri Cimbr. liter. 1, 506.

og døde i Tyskland, saavidt vides.[1] Det ældste Skrift man kjender af ham findes ikke i vore Bibliotheker.[2]

Jens Pedersen Skelderup (efter Nyerup f. af Bønderfolk i Skelderup i Fyen 1499; 1551 prof. physices, 1557 Biskop i Bergen, † 1582). Hans Themata findes heller ikke.[3] Heller ikke Klaus Scavenii.

Hans Thomesen Guldsmed, Johannes Thomæ fil. Aurifaber (f. i Husum 1517, 1556 Prof. ved Universitetet, † 1602), hvis Skrifter falde i den følgende Tid, er i en anden Henseende mærkelig; thi han er den første kongelige Bibliothekar man veed af at sige.[4]

Andre ved Skrifter eller Skjæbne mærkelige Mænd, som Iver Bertelsen, Ivarus Bartholinus, prof. pædagogicus 1558, Forf. til en Elegia in obitum Christiani Tertii; Niels Hemmingsen, Hans Albertsen o. fl. omtales i næste Tidsrum.

Den latinske Poesi, der som en Skolegvelse særdeles anbefaledes af Universitetets Foresatte, fandt ogsaa der sine Dyrkere. Dens ældste Forsøg ere hin Tids Skoledevers. Saaledanne udgav Christen Mortensen Morsing, Christiernus Martini Morsianus (f. i Nykjøbing paa Mors; efter at have været notarius universitatis, rejste han som Hovmester for to af Hr. Niels Billes Sønner til Frankrig, og kom efter tre Aar tilbage; han var først prof. pædagogicus, siden dialec-

---

[1]) Schumacher, Gelehrt. Männ. Briefe 1, 61. 77. 89.

[2]) Eclipses anni 1538 per Mathiam Hacum Danum brevi carmine redditæ. Norib. 1537 (to Kvartblade).

[3]) Medica themata de partibus humani corporis. Hafn. 1554. fol.?

[4]) See om ham Molleri Cimbr. liter. 1, 25, og Werlauffs Efterr. om det Kongl. Bibl. 2 Udg. S. 4.

tiees, † 1554[1]); nemlig Sulpitii Verulani Carmen de moribus puerorum.[2]

Den berømteste latinske Digter er Hans Frandsen, Johannes Francisci, (f. i Ribe 1532; han blev paa sin Rejse udenlands fortrolig med Melanchthon, Povel Eber og andre udmærkede Lærde, en Ven af den fejrede Digter Peter Lotichius i Heidelberg og selv poeta laureatus; efter sin Hjemkomst blev han 1561 Prof. i Medicinen, † 1584.[3]) Skjønbt hans Virksomhed ved Universitetet falder ind i næste Tidsrum, og han i det kunde stilles i Spidsen af den latinske Digterkohorte, maa vi dog allerede omtale ham her, da hans poetiske Virksomhed især tilhører denne Tid. Den viser os den Retning Tiden tog og allerede nu havde begyndt at tage: Lejlighedsversenes Tid.

Hans første bekjendte Digt er De natali domini ac salvatoris

[1]) Joh. Matthiæ Hoini Oratio funebris in memoriam Christierni Morsiani, qui obiit Haffniæ die 24 Aprilis 1554. Vittebergæ 1554. Høn eller Høne opholdt sig den Gang i Wittenberg.

[2]) Ioannis Svlpitii Vervlani de moribus puerorum in mensa præcipue seruandis, Carmen Elegiacum. Ad pueros Haffnienses C. M. Morsianus (uden Trykkeaar og Sted. Exemplar paa Kongens Bibl.). Hvorpaa følger et latinsk Vers til dem; og Bogen indeholder flere deslige Skolevers. Som Exempler paa Smagen i den udgivne Bog, der formodenlig ansaaes for et Mønster, kunne tjene følgende:

Mucorem haud tangas digitis, sputumve resorbe,
Panniculo nasum mungere nempe decet. —

Nec penitus mutum, nec te decet esse loquacem,
Conuenit ille thoro, conuenit iste foro. —

De sidste ere:

Os quoque tergebis semper post pocula, palmas
Ablue quum mensam deseris atque labra.

Inflectensque genu iungens quoque brachia, prosit
Dicito, Sed tolles ordine quæque suo.

[3]) Udførlig om ham i Molleri Cimbria liter. 1, 184; jf. Wegener, Bevels Levnet, S. 26.

nostri Jesu Christi Carmen, Johannis Francisci Ripensis Dani, Dicatum. Reuerendo Collegio Ecclesiæ Ripensis. His adiecta est precatio Erasmi Seuerini Ripensis. Witebergæ Anno 1553. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Digtet selv er 4 Blade, precatio et Blad. Der findes et Vers ad lectorem af Johannes Georgius Vibergius. Nederst paa Titelbladet er skrevet med Digterens Haand: D. Jacobo seuerino ludi moderatori Rip. dono dedit Johannes franciscus amiciter.

Derpaa fulgte en lille Samling af Ungdomsforsøg: Johannis Francisci Ripensis elegiarum liber primus. Vitebergæ 1554. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Den første Elegi er til Kansleren Johan Friis, der forener Fædrenes nedarvede Hæder med egne Fortjenester:

Sic sacra si conjuncta uenit cum stemmate uirtus
Junctaqve fortunæ dotibus ambiguæ,
Nescio qua ratione queat sublimior ullus
Dici, naturæ quem bona tanta beant;

hvorefter han tilføjer

His ego commotus, tibi, uir uenerande, dicanda
Censebam Musæ germina prima meæ.

Den tredie Elegi er De civitate Ripensi, hvis mange Herligheder han ophøjer, ogsaa de skjønne og dannede Kvinder. De andre ere kun mærkelige ved de Mænd, til hvilke de ere stilede.[1] Hertil slutter sig Johannis Francisci Ripensis Epigrammaton liber. Ad

[1]) Elegia 4. Ad Mag. Johannem Thausanum Diocesis Ripensis Superattendentem. Eleg. 5. Ad D. Philippum Melanth. præceptorem suum carissimum. El. 6. Ad M. Johannem Svaningium collegii Ripensis Decanum. El. 7. Ad M. Paulum Eberum præceptorem suum carissimum (han kaldes Rector eximius). El. 8. Ad M. Johannem Vibergium collegii Ripensis Archidiaconum. El. 9. Ad M. Laurentium Nicolai, ecclesiæ Ripensis pastorem et Canonicum, quod ex morte liberatus sit. El. 10. Ad D. Johannem Grundith, ecclesiæ Ripensis pastorem atque canonicum. El. 12. Ad Olavm Petri consulem Ripensem. El. 13. Ad Franciscum Matthiæ patrem (Digterens Fader). Han taler heri om sin Sygdom, og at han frygter for aldrig mere at see sit Fædreland. El. 14. Ad M. Johannem Canvtium ecclesiæ Ripensis Canonicum et Lectorem. El. 18. In nuptiis D. Jacobi Severini Ripensis.

M. Johannem Svaningium ecclesiæ Ripensis decanum. Vitebergæ 1554. (Exemplar paa Kongens Bibl.). De mærkeligſte af disſe Epigrammer ere: Epitaphium M. Guidonis Lang, equitis aurati et ecclesiæ Ripensis Decani:

— Officij postquam sacri fuit auctus honore
Ripensis primum cunque Decanus erat.
Multorum fremitum temnens, irasque minasque
Defendit uerbi semina pura Dei.
Ignauos Monachos simul impurosque Papistas
Eiecit templis, non sine laude, sacris.

Og In tumulum D. Johannis Severini Ripensis,

— Qui sanctum Christi spargebat dogma Viellæ.[1]

Hans Brylluppsvers til Hans Svanings Bryllup bemærkes ſom Oplysning til Svanings Levnet.[2] Men endelig forlod han Lejlighedsdigtenes trivielle Mark, og vandrede ind paa en mere poetiſk Sti i ſit ſmukke Digt om Øjet, dets Dele og Farverne: De oculorum fabricatione et coloribus liber, elegiaco carmine conscriptus, avtore Johanne Francisco Ripensi. Witebergæ excudebant hæredes Georgii Rhavv Anno M. D. LVI. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Det er tilegnet Kansleren Johan Friis. Som Prøve meddeles Begyndelſen og et Brudſtykke af Affſnittet De coloribus:

---

[1]) De i de andre nævnte Perſoner ere iſær: In tumulum Georgii Petri Julii Consulis Ripensis. In funere Georgii Petri R. M. Quæstoris, Anna uxor. Ad M. Laurentium Nicolai Diœcesis Vandalicæ Superattendentem. Ad tumulum M. Johannis Vardensis Canonici et pastoris ecclesiæ Ripensis. Epitaphium M. Severini Andreæ Canonici Ripensis. Qverela de obitu Johannis Leschii. Ad Nicolaum Tovvscho urbis Ripensis Præfectum. Ad Jacobum Severinum. Ad M. Martinum Simonem. Ad M. Johannem Georgium Vibergium. — In tumulum D. Laurentii Jacobi ecclesiæ Haffnensis ministri. Epitaphium honestissimæ matronæ Mettæ Lagonis, uxoris prudentissimi uiri Lagonis Stephani.

[2]) Epithalamion doctissimo viro Magistro Johanni Svaningio, collegii ecclesiæ Ripensis Decano, et honestissimæ uirgini Marinæ, natæ patre prudentissimo Seuerino Jacobo, inclytæ Ripis Senatori, scriptum a Johanne Francisco Ripensi. Vitebergæ 1555. — Ex officina typographica hæredum Georgii Rhavv. M. D. L. V. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

Ultima sit species variorum cura colorum
Luminis incæpti Musa referre tui.
Unde licet certos animæ cognoscere motus,
Qua patitur varias mens ratione vices.
Lumina splendentes nam sunt ceu nostra lucernæ,
Picta velut per quas mentis imago datur.
Hinc fit quod mores animi cuiusque sequuntur,
Pravi sive boni corporis harmoniam.
Horum firma manet nam consuetudo duorum,
Alter in alterius serpit amatque πάθος. — —
— — Corporis at pugnant oculorum signa colore,
Illi sæpe solet maior inesse fides.
Hos igitur tandem dicas, ô Musa, colores,
Et cuiusque simul significata refer.
Cæsius atque niger, rauus, caprinus, aquinus,
Et qui cæruleo sydere nomen habet.
Cæsius aut glaucus distinguitur ordine trino,
Qui sequitur glaucum signa timoris habet.
Qui sequitur viridis formam quamcunque coloris,
Denotat agrestes moribus, ingenio.
Postremus formam comitatur pinguis oliui,
Arguit egregium magnanimumque virum.
Lumina quæ turpi sordent nigredine, fraudem
Mollitiemque leuem significare solent.
Iusta, sed urbanos mores, aciemque nigredo
Mentis coniunctam fraude doloque refert.
Lumina si fuerint rauo dispersa colore,
Concavitatis item si mediocris erunt.
Præclarum signant præstanti robore, durum
Qui non Strymonij ferre recusat onus.
Perfrictæ frontis designant lumina iusto
Si plus flauescunt, absque pudore, virum.
Illud confirmat castæ sacra turba Dianæ,
Anne aliquis canibus cernitur esse pudor?
Conspicitur capris cum barbigerisque capellis,
Caprinus capris nomen habere volunt.
Hic inter reliquos præcedit iure colores,
Hunc plus sydereæ luciditatis inest. (etc.)

Den ældste Udgave af hans Hodoeporicon itineris franconici, Tubingæ 1556, findes ikke paa Kongens Bibl., men Digtet er aftrykt i Nic. Reusneri Hodoeporicorum siue itinerum totius fere orbis lib. VII. Basil. 1580, hvor det findes i 6te Bog under Titel: Joan. Francisci Ripensis iter Francicum ad D. Fridericum II. Regem Danum. Det er i samme Smag, som de øvrige Rejsebeskrivelser fra denne Tid: en Beskrivelse over Rejsen fra Sted til Sted, og et eller andet mærkeligt ved hvert, hvori der da i sig selv ikke er synderlig Poesi. De have kun det mærkelige, at man seer de Studerende for sig, hvorledes de have vandret og redet og sejlet, have forkortet sig Vejen; og Stedernes Navne, der ofte udtrykkes ved en eller anden Omskrivning; f. Ex.

Cum duce Lotichio (sic mens animusque ferebant)
Dulce Nicrum linquens ingrediebar iter.
Scilicet Hectoreos populos uisurus et urbem
Quam vetus a musto nomen habere ferunt,
Nostra sed herbarum de nomine nuncupat ætas. — —

Mane per anfractus uallis ripamque virentem
Pergimus, et rapidis acceleramus equis;
Prægredimurque urbem, cui montes, inter et amnem,
Flumen, et agrestis nomina fecit aper.
(Eberbachium). — —

Carmina Lotichius ueterum celeberrima uatum
Cantabat uarijs lata per arua modis.
Nunc quæstus Ariadna tuos, nunc Phyllidis ignes,
Et numeros citharæ, Lesbi puella, tuæ,
Eurialique necem Nisique canebat amorem.
Sic breuior dulci carmine facta uia est (etc.).

Af hans Elegia de amoribus suis angives at være en Udgave, Francof. 1567, der heller ikke findes paa Kongens Bibl., og der menes maaskee Aftrykket deraf i Ægid. Periandri Hortus amorum secundus floribus illustrium Germanorum poetarum consitus. Francof. 1567. Bladet 156. Den udgjør kun to Sider. Slutningen er:

Cernimus hic plures præstanti corpore nymphas,
Qua Rhodanus celeres in mare voluit aquas,
Quarum non potero cultas describere formas,
Quælibet Attalicum est digna subire thorum.
Si vultus facilesque pedes et musica blanda
Insignes potuit sæpe mouere viros,
Cur igitur nostram non possent flectere mentem?
Hic amor, hic choreæ, blandaque chorda vigent.
Virtutes harum plures recitare quiesco:
Quin nisi amem sæua Tygride natus ero.
Virginis hoc vultus suadēt, et prompta voluntas,
Blandaque præterito basia sumpta die.
O vtinam nobis maneant hi semper amores,
Et niueis pennis cuncta ministret amor.

En lille Digtſamling: Carminum liber ad Fridericum II., Daniæ et Noruegiæ Regem. His Sebastiani Gryphii Tumulus et alia quædam diuersorum authorum accesserunt. Lugduni apud hæred. Seb. Gryphii, 1561. 12mo, haves paa Kongens Bibl. (Den omtales ogſaa i Langebeks Excerpter i Suhms Saml. 1 D. 3 H. S. 149). Denne lille Bog oplyſer det nøje Forhold imellem de Lærde og Bogtrykkerne. Her findes allerede hans nysomtalte Iter Francicum og Elegia de amoribus suis, ſamt to ſtørre Digte: Ad philomelæ tumulum lacrymæ, ſom jeg vilde meddele, hvis jeg ikke allerede havde meddelt ſaa meget, og en Ecloga; Reſten er mindre Lejlighedsdigte, af hvilke et af de længſte In diem natalem begynder ſaaledes:

Sparge puer flores, celebrantur festa Joannis:
Nominibus nostris omen inesse solet.
Hoc noni fatigata graui sub pondere mensis
Dulcis me mater tempore progenuit.[1]

1) Her forekomme Digte Ad D. Johannem Frys Cancellarium, Ad Corvinum Canvtium Wlfeld, Ad M. Casparvm Mvle, juniorum principum in aula Danica pædagogum, Ad D. Hermolavm Trolle, Senatorem, Ad D. Jacobum Beck Regiæ M. Quæstorem, Ad D. Ioannem Trvdsen Wlstand, Mareschalcum, Ad M. Ioannem Svaningium (om hans Hiſtorieſkrivning), Ad Mag. Lavrentii Ripensis tumulum (hans Levnetsomſtændigheder), ikke at tale om udenlandſke Lærde. Denne Forfatters Typus veri et sinceri

I Slutningen af Tidsrummet fremstod en anden Digter, Johannes Sascribes, f. 1526 i Nærheden af Alkmaar i Holland, blev 1557 Prof. i det hebraiske Sprog, † 1594. Blandt hans latinske Skrifter ere hans aandelige Digte de vigtigste:

Odarum siue Carminum sacrorum libri ix. Quinque priores Davidicorum. Sextus Biblicorum. Reliqui tres recentium Autore Johanne Sasceride Vuermenhusano. Eiusdem Carmen Seculare pro Ecclesia. Basileæ per Joannem Oporinum. — Basileæ, ex officina Ioannis Oporini, Anno Salutis humanæ M. D. LVII. (Exemplar paa Kongens Bibl. 483 Sider foruden Register). Som Prøve paa de Davidiske Psalmer hensættes Begyndelsen af den første.

Ode 1. Foelix et placido gratus is est deo,
Quisquis consilio non stat ab impio,
Nec praua scelerum qui manet in via,
Risorumque ferox considet in throno.

Sed quem sancta boni lex recreat Dei,
Eiusque eximium pectus amabili
Noctes atque dies occupat ocio,
Includitque pium iugiter ætheri.

Non hunc absimilem dixeris arbori,
Quæ plantata secus uitrea flumina,
Fructum, diues aquæ, tempore fert suo,
E qua defluitat ne folium quidem (etc).

Sjette Bog eller Carmina Biblica ere over forskjellige Æmner; f. Ex. Ode 1 er Canticum Israelitarum. Exod. 15 Cantemus Domino etc. Ode 2 er Canticum Moysis. Deut. 32. Audite cæli quæ loquar etc. Nemlig

Audite, cæli, quæ loquar, et mea
Perdisce tellus verba, simul mea
Doctrina, sicut herba rore,
Et pluvijs madefacta crescit. (etc.)

---

amoris, Havn. 1579. findes ikke paa Kongens Bibl., saa jeg veed ikke til hvilken Kathegori den hører.

Ogſaa de følgende Boger, der indeholde Carmina recentia ere over gudelige Emner, meſt almindelige, men ogſaa nogle tagne af det N. T. f. Ex.

Ode 7. Concio Christi, ex cap. 7. Matth.

Alto monte sedet Deus,
Et bissena cohors ei
Charos assidet ad pedes.
Turbas ille regit labris,
Tandem et fessus hoc addit:

Totis viribus ingredi
Cæli mænia lucidi
Arctam quærite per viam:
Nam lata est quoque, quæ sua
Carni vota relinquit.

Hac se præcipitant senes
Tristes, et iuuenum chorus,
Plutonisque nigrantia
Complent atria, nec gradum
Unquam vertere possunt. (etc.)

Carmen seculare udgjør ikke mindre end 81 Strofer. Som hiſtoriſk Lejlighedsdigt kan ogſaa mærkes hans Epicedium in obitum Serenissimi (etc.) Christiani Tertii (etc.) Item Historia de coronatione (etc.) regis Friderici. Hafniæ apud Christophorum Barth. 1559. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl. Sorgedigtet optrykt hos Krag).

7. Lærd Literatur fortſat. Naturvidenſkaberne. Læger: Alexander Kingborn, Peder Capiten, Jakob Bording (Joh. Spithov, Philip Bording, Lucas Bachmeiſter), Cornelius Hamsfort.

Der findes adſkillige hiſtoriſke Vidnesbyrd om Kong Chriſtian den Tredies Kjærlighed til Videnſkaberne. Ogſaa Naturvidenſkaberne fandt i ham en Opmuntrer. I Niels Hemmingſens Ligtale over denne Konge (hos Krag 1, 420)

hedder det, at han imellemstunder fornøjede sig med mathematiske Sager, hvori han fandt en særdeles Behag, thi det var hans største Fornøjelse at betragte Planeternes og Stjernernes Gang, og det paa en Himmelkugle, hvis Lige næppe tilforn skal være seet. Dette bemærkes som en Indledning til den glimrende Vending, som Mathematik og Astronomi tog i det følgende Tidsrum. At han ogsaa gav sig af med Medicinen, sees af Henrik Ranzaus Skrift de conservanda valetudine 1591, i hvis Fortale der tales om at ogsaa Konger og Fyrster øvede Lægekunsten; blandt dem anføres ogsaa (cap. 51 og 53) Christianus III. rex Daniæ, hvorlunde han prøvede en Modgift paa en fra Livet dømt Forbryder, og hans medicamentum contra morbum caducum. Dette oplyser den til de højeste Kredse udbredte Interesse for Medicinen, der i dette Tidsrum især yttrer sig ved Lægebøger, og i det følgende tager en streng videnskabelig Retning. Den befordredes ved de kongelige Livlæger, der i Almindelighed tillige vare eller havde været Professorer ved Universitet. Blandt dem ere de bekjendteste: Alexander Kinghorn, ogsaa kaldet Alexander Skotte, der kom hertil som Doctor i Medicinen 1513, og blev Prof. ved Universitetet og Christian den Andens Livlæge; men siden brugtes han især i kongelige Sendinger.[1] Peder Capiten, Petrus Capitaneus, f. 1512 i Middelburg i Zeeland, var Prof. i Medicinen og Livlæge hos Christian den Tredie, † 1557. Hans Disputats De potentiis animi, Havn. 1550, 4. haves ikke paa Kongens Bibliothek; derimod er han bekjendt af sin Præservativ og Forvaring mod Pesten (oversat paa Latin findes den i Bartholini Cista medica, S. 12), som Peder Palladius udgav, paa Dansk, Kbh. 1553; i hvis

[1]) See om ham Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 266, og Allen, Chr. 2. Breve.

Overſættelſe Anledningen dertil tillige angives.[1] Jakob Bording, f. i Antwerpen 1511, ſtuderede i Paris og Montpellier, opholdt ſig i ti Aar i Italien, og drog til Bononia for at ſtudere Medicin, hvorefter han 1541 af Kjærlighed til Luthers Lære tog til Antwerpen og praktiſerede ſom Læge. Men da hans Tro ogſaa her udſatte ham for Forfølgelſer, drog han 1545 til Hamborg; 1549 kaldtes han ſom Prof. til Roſtock, og 1556 blev han Prof. i Medicinen i Kjøbenhavn og Livlæge hos Kongen. 1559 diſſekerede han Chriſtian den Andens Lig. † 1560. Hans Levnet er udførlig omtalt

---

[1]) I Palladii Fortale til en Præſervative og Forvaring mod Peſtilenſe af Dr. Petro Capitaneo hedder det nemlig:

„Høylerd Mand Doctor Peiter Capiten, kongelig Maieſtats Docter i Lægekunſt oc Profeſſor her i Vniverſitetet, haffuer ſcreffuit en ſtor oc merckelig Bog, om Peſtelentze, oc fordi at den kand icke faa ſnart komme paa Prenten, vilde hand beuiſe ſin tieniſte den Meninge Mand til gode her i Riget, ſom hand ſelff i denne lille Bog til kende giffuer, oc haffuer der faare, vddraget en Kerne och Blomme, aff ſamme hans ſtore Bog, ſom hand haffuer forhende, oc den forſent, til Predicanterne Her i Byen, Oc er forkyndet paa alle diſſe Prædikeſtole, ſaa at de ſom icke foracte Guds vrede och Riiß, holde ſig der effter, oc mange der aff vndgaa oc bliffue Reddede, Thi ſom mand ſiger, der hører Hielp til Guds Hielp." Capitanei Del af Bogen indeholder de legemlige Præſervative, „Først for dem ſom icke ere beſengde met Peſtelentz", dernæſt „En Legedom til dem ſom ere beſengde met Peſtelentz". For de første tilraades for unge Menneſker Aareladen, Purgatz, Røgning med Enebær, ſamt Feneyſke Triagels, Angelicarod, o. ſ. v. Bogen ender med: „Screffuit paa Halſniß Onsdagen effter Samaritanum Aar etc. M. D. Liii. Petrus Capitanius." Det er viſtnok ogſaa ham, om hvem Bugenhagen i Juni 1550 ſkriver til Kongen: Vns iſt geſchrieben von Lübeck, das Doctor Petrus Capitaneus beraubet iſt, das iſt vns leid, und das er kaum mit dem Leben davon gekommen iſt, das iſt vns lieb. Da ſprach ich, der frommer Doctor mag ſich mehr das fürſehen, das er ſeine gulden ketten vnd was er mehr von ſolcher ware lieb hat, ſolchen Kaufleuten nicht anbiete (etc. Gelehrt. Männ. Briefe, 1, 146.) See ogſaa Sommelii Lex. erud. Scan. 2, 20.

i Ligtalen over ham af Johannes Spithov (Monasteriensis), der blev Prof. pædagogicus 1545, senere i det græske Sprog og i Fysik, samt Doctor i Medicinen, † 1564.[1] Bordings Ligtale over Christian den Tredie er omtalt foran. Hans medicinske Skrifter, der indeholde hans Forelæsninger, udkom først efter hans Død: Deraf er hans Anatome 1585 det vigtigste, siden udgivet under Titel af *Φυσιολογια* (etc.) 1591 og Physiologia 1605.[2]

Jakob Bordings Søn, Philip Bording (f. i Antwerpen 1542, † i Stralsund 1565) kunne vi ikke tilegne os, uden for saa vidt han her udgav Themata de corporis humoribus (etc.). Hafn. 1560, 4. (der ikke findes paa Kongens Bibl.). Heller ikke Jakob Bordings Svigerson, Lucas Bachmeister, f. i Lyneborg 1530, Informator for de kongelige Prindser 1552—1555, og Hofprædikant hos Enkedronning Dorothea 1559—62, † i Rostock 1608; om end nogle af hans theologiske Skrifter, som De modo recte et utiliter concionandi, Rostoc. 1570, ogsaa for vor Literaturs Udvikling have Interesse. Heller ikke har Slesvigeren Cornelius Hamsfort (Fader til Historieskriveren), der var Livlæge hos Christian den Tredie, tog Doctorgraden i Medicinen i Kjøbenhavn, og fik 1549 Privilegium at oprette et Apothek

1) Oratio in funere (etc.) Doctoris Jacobi Bordingi, Hafniensis Academiæ Rectoris et Serenissimi Daniæ Regis Medici. Habita a Johanne Spithovio Monasteriensi, Academiæ eiusdem Professore Physico. Vitebergæ Excudebat Johannes Crato. Anno M. D LXII. (Exemplar paa Kongens Bibl.) See ogsaa Molleri Cimbr. liter. 2, 79. Brevene imellem Bording og Doletus (i Stephani Doleti Orationes duæ, det sidste Affsnit Epistolarum amicorum liber) skrevne medens Bording var i Paris, indeholde intet for Videnskaben mærkeligt.

2) Om disse Skrifter og Udgaverne findes Efterretninger i Herholdt og Manfas Saml. S. 141. See ogsaa om ham og de andre Læger Bartholins Skrifter og Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 268.

i Odense, hvor han tillige praktiserede som Læge, † 1580, saavidt vides virket umiddelbar for dansk Literatur, men vel har han paa en vis Maade middelbar fremmet den ved sit Legat, for hvis Renter der til fattige Disciple i Odense Skole skal kjøbes Træsko.

8. Lærd Literatur fortsat. Udenfor Universitetet. Theologi, latinsk Poesi, Filologi. Forfattere: Jens Pedersen Grundit. Jakob Jespersen. Johannes Blak. Jens Jørgensen Viberg og flere latinske Digtere samt adspredte Digte. Balthasar Jakobsen.

Blandt de Mænd, der virkede udenfor Universitetet, er en af de mærkeligste Jens (hos Nyerup Hans) Pedersen Grundit, f. af Bønderfolk i Grundit ved Vejle 1510; han gik i Ribe Skole, derefter i Aarhus, hvor mange strømmede hen formedelst dets Rektor Torkild Pomærii berømte Lærddom, og hvor Johannes Synningius var hans Medbisciepel. Under Borgerkrigen vilde han gaa til Kjøbenhavns Universitet, men kom (nescio quo vento, siger Vedel) til Malmø, efter hvis Overgivelse Ole Chrysostomus sendte ham som Rektor til Ystad (ut juventuti formandæ præesset). Her traf Synningius ham paa sin Tilbagereise fra Wittenberg, og fik ham med sig til Kjøbenhavns Universitet, hvor Grundit nu blev den første Magister efter dets Fornyelse. Derefter var han Rektor i Ribe 1542—1550, da han fraſagde sig dette Embede; 1554 blev han Kannik og Præst ved Domkirken. Han havde vedligeholdt sin Opdragelsesanstalt, i hvilken Anders Sørensen Vedel blev optaget 1557. Han døde af Pesten den 14 Aug. 1565.[1] Det Skrift, der

[1]) Grundits Vita af Vedel bag Udgaven af hans Similitudines, jf. Molleri Cimbria liter. 2, 255. Wegener, Vedels Levnet, 2 Udg. S. 14. Vedel fortæller Anledningen til at Johannes Synningius i Aarhus Skole blev kaldt Johannes Miro; og meddeler andre interessante Oplysninger om denne Tid.

har givet ham et varigt Minde i Literaturen, efterlod han i Haandskrift.

Det er udgivet af Vedel under Titel af: Liber posthumus continens Similitudines, quibus præcipua capita Religionis Christianæ explicantur et illustrantur, Collectus a Johanne Petro Grundith — nunc primum auctior editus una cum vita Autoris ab Andrea Severino Welleio. Witebergæ MDLXVII. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Bogen er tilegnet Vedels Lærer M. Jacobo Matthiæ Welleio apud Ripenses verbi dei ministro. Datum Witebergæ ipso die Apostoli Jacobi, Anno 1567. Den svarer til sit Navn; den indeholder nemlig en Række af Lignelser ved hver kristelig Lærdom, f. Ex.

Qvemadmodum concha initio ueris mirabili siti appetit rorem cælestem, ita ecclesia Christi appetit cœlestia dogmata, tradita uoce dei. Vt autem ex eo rore et conchæ carne, cuius odor optimus est, nascitur gemma pellucida, mirificam vim habens in pellendis uenenis et corroborando corde humano: ita uerbum fide apprehensum efficaciter medetur contriti cordis dolori, præstat et æternæ uerissima gaudia uitæ, gaudia quæ nullo sunt moritura die.

Sicut mater non modo lac præbet infanti, sed etiam cum lacte flammas mutui amoris in sobolem spargit: sic Deus per uerbum, quod merito comparatur lacti, spiritum suum gratiæ, Arrhabonem, in pectora nostra effundit, mouentem casta incendia amoris et inuocationem.

Sicut herbæ bene olentes, quo magis manibus teruntur, hoc magis emittunt odorem gratum. Ita uerbum Dei quanto maiori diligentia legitur et sæpius tractatur, tanto maiores et suauiores suppeditat consolationes. Lectio lecta placet decies repetita placebit.

Quemadmodum araneæ et apes sugunt ex una et eadem herba: illæ succum quem trahunt, uertunt in uenenum, non uitio herbæ, sed uenenatæ naturæ suæ, hæ vero quod trahunt, in mel conuertunt. Ita pij et impij misti audiunt uerbum Dei, sed hi inde offenduntur, illi uero emendantur.

Og saaledes hele Bogen igjennem, en uendelig Række af Lignelser, nogle meget smukke, der, som man kan tænke sig, skulde være

en Samling til Brug ved Udøvelsen af den Tids gejstlige Veltalenhed. Bogens sidste Blad er et græsk Vers a Jacobo Matthia Arhusiensi.

Vedel havde ogsaa oversat Grundits danske Ligtaler paa Latin, og agtede at udgive dem.

En ellers ubekjendt Jakob Jespersen, Jacobus Jasparus, f. i Aarhus, og som kalder sig publicus professor græcus ac trium linguarum studiosus, opholdt sig i Antwerpen, og udgav der det Lejlighedsdigt, som har bragt hans Navn til os.[1]

Bekjendt som Skolemand og latinsk Digter er Hans Blak, Johannus Blaccus, Rektor i Roeskilde. Han opholdt sig flere Aar udenlands, og udgav sine Digte i Paris.[2] Nemlig Odæ sacræ variis carminum generibus conscriptæ. Autor Joannes Blaccus Danus. — Parisiis apud Nicolaum du Chemin

---

[1]) Epithalamium illustr. D. Francisci à Lotheringia (etc.) ac inclytæ D. Christinæ à Dania (etc.) per Jacobvm Jasparvm Danvm Arhusiensem (etc.). Antverpiæ 1551. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Forfatteren var blind, hvilket sees af Slutningen, kaldet Epithalamium cæci, der begynder med:

Munera dent alii, pauper dat carmina cæcus. Hans Skrift var længe ubekjendt, indtil C. Brandt, der paa Exemplaret af den gamle Udgave har skrevet sit Navn og kalder sig Othinia-Fionus, kjøbte et Bind paa Auktionen 1753 efter Jak. Berg, Præst i Svindinge og Provst i Gudmeherred; i dette Bind fandtes Digtet, som han gav en smuk Udgave af, Hafn. 1760. 4. (ligeledes paa Kongens Bibl.). Han mener at Forf. var en Discipel af Morten Borup.

[2]) Brandt i den nysanførte Udgave af Jespersens Epithalamium, S. 16, mener, at denne M. Joh. Blaccus, som efter Thura, Idea S. 87, var Rektor i Roeskilde, maaskee er den samme som M. Joh. Blok, som Binding omtaler, Acad. Hafn. S. 127, og som Joh. Nicolai Block, autor Epistolæ de vita Joh. Tausani 1576 in fol. obviæ inter Mss. Bibliothecæ Herslebianæ p. 571 n. 83. I Giessings Jubellærere 3 D. 1 B. S. 4 i Niels Hemmingsens Levnet findes i Anledning af Niels Hemmingsens Lærer Nicolaus Black en temmelig uklar Anmærkning om denne Familie; jf. Pontoppid. Annal. 2, 306.

in uico D. Jo. Lateranensis, sub signo Gryphonis argentei. 1549. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Denne artige Digtsamling indeholder Digte over bibelske Emner, f. Ex. In festo natalis Domini redemptoris nostri; Ode Sapph. de tribus Regibus, o. desl. Som Prøve meddeles Begyndelsen af Carmen Pascale seu ode Sapphica de resurrectione, der bestaar af 89 Strofer:

Nescio quo mens agitata motu,
Quoue flagranti uelut incalescit
Spiritu, magnum similis nouunque
Parturienti.

Annus arridens nouus, undiquaque
Gratiam spargit facie decora,
Ver repubescens, modo læta adesse
Tempora monstrat.

Daulias cantu Philomela dulci,
Astra demulcet, reliquæ et uolucres
Gestiunt, tellus reuirescit, atque
Parturit arbos.

Arua fæcundi zephyri relaxant,
Induit pictum grauis herba florem,
In suos fœtus genitale tempus
Soluitur omne.

Tum noui corpus reparant calores,
Sanguis et uenis salit inualescens,
Redditur rebus sua iam iuuenta
Florida cunctis.

Caussa tantorum puto gaudiorum est,
Quod resurgentem dominum salutant,
Illius sancto recreata flatu
Cuncta creata.

Languidus mundo incubuit ueternus,
Mortis et sensu stupuere secla,
Rebus at uitam rediuiua uita
Omnibus auget.

Slutningen er Joannis Vincentii Gigliani Finariatis Itali Epigramma, hvorlunde Flaccus hidtil gjældte for den første lyriske Digter, men nu rivaliserer Blaccus med ham; og da den ene besynger hellige Ting, den anden profane, stig mig saa Læser, hvilken der skal mest holdes i Ære:

Hactenus in lyricis fertur tenuisse Poetis
Conspicuo summum Flaccus honore locum,
Nunc Blaccum dulcem Musarum Flaccus Alumnum
Aegra conferri non sibi mente ferat (etc.)

Næste Aar udgav han Ad generosissimum Danorum Principem Fredericum, Christiani (etc.) regis filium, Sermonum liber vnus, ex Isocratis oratione de Regno, carmine Heroico. Autore Joanne Blacco Dano. — Parisiis Ex officina Reginaldi Calderij et Claudij ejus filii. 1550. 4. (Et smukt Exemplar paa Kongens Bibl.). Fortalen til Prindsen er skreven i Paris i Oktober 1550, og det hedder i den, at det var nu det sjette Aar han for at studere havde tilbragt udenlands. Først findes kortelig i Prosa Præcepta de officio principis ex hac oratione in compendium contracta; og derpaa Udførelsen i Vers.

Biskop Sadolins Søn, Jens Jørgensen Viberg, der blev Sognepræst i Laaland 1559, men formedelst Lejermaal 1579 dømt fra sit Embede,[1] begyndte sin poetiske Virksomhed med

Johannis Georgii Vibergii Elegidia
In zoilum.
Quem non edax liuor petit,
Hic omnium est miserrimus.
Famæ, sacræque gloriæ
Oblatrat omnis inuidus.

---

1) Johannes Francisci har i sine Elegier ogsaa Eleg. 16. In natalem M. Johan. Georgii Vibergii, der begynder saaledes:
Romani redijt nunc lux uigesima Martis
Qua læto et fausto sydere natus eras.
Hunc sine labe diem quondam celebrabat alumnus
Sulmonis clarus Naso poeta suum.

Tabesce belle zoile
Liuore, dum tandem crepas.
Witebergæ ex officina Viti Crevtzer
M. D. LII.

(Exemplar paa Kongens Bibl.). Det er en Samling af mindre Digte, tilegnet hans Lærer Christ. Torch. Morsianus, for det meste til Personer, som til Melanchton, Ad M. Davidem Cellium Malmogium, Ad D. Christiernum Pauli Priorem cænobij chanutini. De mærkeligste Digte ere de, som vise, at han har beskjæftiget sig med Physiognomik og Chiromanti og Tegninger, som skulde oplyse dem. Nemlig Ad Lucam Andream Coagium de Tabulis Physiognomicis, hvori det hedder

Ex nostra uarias mentes cognosce tabella,
Ne pereas læsus fraudibus atque dolis.
Cernere diuersos animos, et noscere mores
Diuersos, non est ars, mihi crede, leuis.

Ligesaa Ad M. Georgium Martinum Boringholmium de tabulis chiromanticis. Der er flere Ad Cassionellam, som dette:

O celebris nostro uersu lætare puella
Namque tuum nomen iam super astra uolat.
Quid pia uirgo mihi pro tali munere reddis?
Aurum? hui nolo tali dona dari.
Basiolum teneris saltem mihi fige labellis,
Basiolo uendam carmina nostra tibi.
Basia nunc sumpsi, tibi basia reddo uicissim,
Nam precio Musas uendere nolo sacras.

For Skolen udgav han Johannis Georgii Vibergii *παιδεια*, seu institutio, pio studio edita in usum puerorum. Accesserunt Disticha moralia eiusdem. Vitebergæ. Ex officina Typographica Viti Creutzer 1553. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Bogen er tilegnet hans Fader; der findes ogsaa en Anbefaling for Forf. af Melanchthon. Det er latinske Vers, indeholdende gode Formaninger. Hans Portræt staar foran Disticha moralia, af hvilke der haves et særskilt Aftryk i Kvart uden Titel.

Der findes vistnok adskillige flere latinske Digtsamlinger og adspredte Lejlighedsdigte, men de anførte ville være tilstrækkelige til at

give en Foreſtilling om Indholdet. En ſlesvigſk Præſt Joh. Busmannus udgav Poemata quædam, Witeb. 1537, et Epigram, en Elegi til Chriſtian den Tredie, m. m. hvori findes hiſtoriſke Mærkeligheder om denne Konge. (Langebeks Excerpter af Bøger i det Kgl. Bibl., i Suhms Saml. 1 B. 3 H. S. 173; og Werlauffs Efterr. om det Kong. Bibl. 2 Udg. S. 3. Indledningen viſer, at Forf. da længe havde været Præſt i Slesvig). Den bekjendte Povel Krumpe ſkrev et Epithalamium ad M. Ononem, m. m. (Allen, Chriſtian Andens Breve, S. 391). Den nysnævnte Hone, Johannes Matthiæ Hoynius eller Hoinus, udgav et Vers i Wittenberg 1550, 4. ſom Langebek har kjendt (D. Mag. 1, 125), men ſom nu ikke findes. Derimod haves paa Kongens Bibl. af ſamme Hone en proſaiſk Oratio de angelis recitata Witebergæ in privato conventu, die castorum angelorum, Anno 1550. A Johanne Hoyno Ripensi Dano. Witeb. 1550. (defekt uden Ende). Den afhandler Englenes Natur; begynder med et Vers af Wesselus Palemonius Malmogensis; og er tilegnet Johan Friis. Den er holdt i en Samling af hans Landsmænd i Wittenberg, og juſt det er det mærkelige ved Bogen; man ſeer at de Danſke ſamledes, og holdt deslige Foredrag iſteden for vor Tids politiſke Taler.

Endelig digtede man ikke alene ſelv, men aftrykte ogſaa fremmede Arbejder, hvilket vi allerede have ſeet Exempel paa i Morſings Skolevers. Et ſaadant, paa Kongens Bibl. nylig opdaget, i Midten defekt Skrift er: Antonii Mancinelli de Moribus et Officiis. Antonius Mancinellus Meliternus ad Phastum filium. — Haffniæ ex officina honesti viri Joannis Vinitoris habitantis in nouo vico claustrali. Anno 1541. Begyndelſen er:

Inspice virtutis Speculum dulcissime fili,
Quo sapiens fias, quo probus ipse magis,

Dogmata percipies vitæ, normamque loquendi,
Sanctus eris, nostra cæperis ire via,

Bina simul pergunt mea carmina, proptereaque
Anterior dux est, posteriorque comes.

Derpaa følger da Speculum de moribus et officiis, a quibus honeste viuendi præcepta ducuntur. Prudentiæ officia i lignende Diſticha, ikke blot for Skolen, men for hele Livet.

Af Skrifter vedkommende klassisk Filologi[1] har jeg, udenfor Grammatikerne, ikke fundet andet end det af Balthasar Jakobsen, Balthasar Jacobi, (f. i Malmø 1524, Erkedegn i Lund, † 1586), om det formentlige Fund af Ciceros Grav og to Urner, hvoraf den større skulde indslutte hans Aske og den anden var et Taarekar. Forfatteren havde selv jendt Opdageren Desiderius Lignamineus Patavinus, og fremstiller Formodninger om, hvorledes Ciceros Aske kunde være ført herhen, og at hans Søn Marcus kan have ladet Graven opføre, samt meddeler Bemærkninger om Indskriften.[2]

9. Lærd Literatur fortsat. Historieskrivning. Laurids Stral. Peder Olsen (Petrus Olai). Hans Svaning. Historiske Aktstykker. Niels Svanss. Markus Jordan. Niels Pedersen (Nicolaus Petræus).

Christian den Tredie berømmes ogsaa for sin Kjærlighed til Fædrelandets Historie, og de dannede Mænd paa hans Tid vare ingenlunde uden historisk Sands, der imidlertid udenfor Saxo ingen anden Tilfredsstillelse kunde finde end Krønniker. (En stor Del forekomme, ogsaa tyske der-

1) Om det Haandskrift, der indeholdt Livii tabte Bøger, see Pontoppid. Annal. 2, 309.

2) Sepulchri facies M. Tul. Ciceronis, Nuper in Zacyntho insula reperti, et nunc in gratiam studiosorum Scholæ Hafniensis in lucem editi. Impressa Hafniæ Apud Christophorum Barth. Anno M. D. LIX. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.) med et Træsnit over de to Urner. Bogen er stilet til Lave Brockenhus, der havde besøgt disse Steder og var anseet i Rom og Venedig, hvilket Forf. selv havde erfaret, og omtaler tillige Coruinus vilkelt. — Naturligvis er dette Skrift kun mærkeligt som en literær Kuriositet. Det omtales ikke der, hvor man skulde have ventet det, i Ciceronis Opera, ed. Orellius, t. 6, S. 109 (hvortil Prof. Ussing har henvist mig), hvor Desiderii Skrift omtales; heller ikke hos Bähr, Gesch. der Röm. Liter. 3 Ausg. 2, 235.

iblandt, i Mester Hans Urnes Testamente, D. Mag. 1, 296). Krønniker og Bønnebøger fulgtes jevnsides ad. Til denne Tids vigtigere Krønnikeskrivere hører formodenlig: Laurids Stral, Laurentius Stralius, hvis Levetid dog er aldeles uvis. I hans Annales Danici (Langeb. Script. 3, 302) forekomme nogle faa danske Sætninger, som: Kotkarle ware alle galne met there kylwer; war i Lund Klærkemod. Uden Tvivl hører i det mindste Grundlaget til disse Annaler Middelalderen til. Peder Olsen, Petrus Olai Minoritaskal være f. i Sannerup i Sælland og † imellem 1560—70. Af hans Paralipomena (Arnæ-Magn. Nr. 107. 8.) ere flere Stykker optagne af Langebek (Script. t. 1 og 2; jf. Langebekiana S. 64). Chronicon Skibyense omtales ved Povel Eliesen. Af en ubekjendt Forfatter, der levede 1527 (Petrus Olai?) haves Duodecim excellentiæ regni Daniæ (i Langeb. Script. 8, 493); og et andet vigtigt historisk Skrift er Seditionum Daniæ liber (sst. 8, 515). De kongelige Historiografers Tid begyndte. Christiern Pedersen skal have været Christian den Andens. Hans Svaning, Johannes Svaningius (f. 1503 i Svaninge i Fyn, † 1584) blev Rigets Historiograf 1553. Tiden gav Anledning til mange Taler, Stridsskrifter og andre historiske Aktstykker, som det ikke vedkommer Literaturens alminbelige Historie at drøfte. Navnlig vexledes der, som bekjendt, en Mængde Stridsskrifter imellem Christian den Anden og Frederik den Første. (Allen, de rebus Christ. 2. S. 36. Christian den Andens Breve S. 503 o. fl.). Og Opmærksomheden var allerede henvendt paa Beskrivelser over Fædrelandet. Mag. Niels Svanes, Præst til St. Jakobi Kirke i Varde omtrent 1540, der havde deltaget i Striden med Katholikkerne (Langebekiana S. 64), efterlod en Descriptio Daniæ, en Blanding af Vers og Prosa (hvoraf Uddrag findes i Suhms Ny Saml. 1, 331.)

For Fuldſtændigheds Skyld maa tillige nævnes de ældſte Landkort over Kongeriget og Hertugdømmerne 1552 og 1559 af Markus Jordan (f. i Krempe, Prof. 1550 i Mathematik, † 1595).

Ligeſom Chriſtiern Pederſen, der ſiden ſkal omtales, i Modersmaalet forſøgte at bearbejde den danſke Oldtid, ſaa blev den ogſaa nu Gjenſtand for den lærde Forſkning. Niels Pederſen, Nicolaus Petræus eller Petrejus, Præſt i Loderup i Skaane (ſiden Præſt paa Møn, † ſom Superintendent i Sønderjylland), hvis Skrifter først ſenere ere udgivne, begyndte allerede omtr. 1550 at meddele ſine oldhiſtoriſke Underſøgelſer, der ſædvanlig gaa under Navn af den Gullandſke Hypotheſe, og han bekræftede dem ved Gullandſke Folkeſange. Derſom disſe ejendommelige Forſkninger vare blevne forkaſtede paa hans Tid, var det maaſkee næppe værd at nævne dem; men de have vundet Tiltro en rum Tid efter, og hyldes endnu af Stephanius.[1] Denne Mands Granſkninger, hvilken Oprindelſe de end ellers have, føre os tilbage til Oldforſkningens Begyndelſe; og de viſe paa hvilket Trin Sprogkundſkaben ſtod. I denne Henſeende have de Betydning; ja den Heftighed, hvormed Gram ivrer imod dem, viſer jo, hvilken Vægt de endda havde, thi ellers vare hans Ord jo ſpildte. Denne begyndende Forſkning har det ſtore Gode, at den veed det, ſom ingen anden kjender, at den tror det, ſom ingen anden har Lid til; af lutter Patriotisme fører den Danmarks Ælde tilbage til Syndfloden etc.; og der er vel flere end mig, ſom den i deres unge Dage har moret ved ſin Troſtyldighed

[1]) Han ſiger om det Gullandſke Vers, at det er vetustissimum — multo verius, multoque accuratius, quam est a Paulo (Diacono) præstitum. (Stephanii Notæ in Saxonem S. 181).

og fit ſnurrige Sprog, der beſtaar i til de ſædvanlige Former at føje lutter =ummer, ligeſom i Kragemaal. Den begynder med Confusio linguarum circa annum mundi 1790, med Gomer og hans Sønner, og fører os saa lykkelig og vel igjennem Tiden ved Hjælp af Beroſus, Joſephus o. ſ. fr. Og hvo kan endnu læſe denne Chronica Gothlandica med dens vidunderlige Sprog uden at ſmile?

Saaledes begynder dens Primum et antiquissimum monumentum:

Japhet, Tredium Noe Son, afflede einum Son, hucken heite Gomer. Hand indtog Valland, meten Tyger Gomers son foer till einum Landum vdinden hæd mindrum Aſia: och neſſnede hæd folcket, hucket hanum folgdum Thygraner. Hucket Landum fortidum neſſndis Phrygia. Hæd er Skedt daa aff Verldrums alder gangen vaar attartan hundert och halffandum sthe, vdinden Sarthchs tidum.[1]

10. Lærd Literatur fortſat. Latinſte Skrifter af Forfattere, der tillige have ſkrevet i Modersmaalet. Chriſtiern Pedersen. Peder Litle. Frands Vormordsen. Peder Lauridsen. Peder Palladius. Niels Palladius.

De Forfattere, der ſom den allerede omtalte Spnningius have virket ſaavel for den lærde Verden, ſom for Folket, have i førſte Henſeende iſær haft et dobbelt Øjemed. Deres Skrifter tjente til at befordre det latinſke Sprog eller Re-

1) Haandſkriftet, ſom Lyſkander har bevaret og forſynet med Forfatterens Levnet, og af hvilket kun en Del er udgivet, findes blandt Arnæ Magn. Nr. 846. 4. Udgivet er Cimbrorum et Gothorum origines (etc.) Lips. 1695. Paa Dansk af Winsløv: Cimbrers og Gothers ældgamle Herkomſt og Handel. Kbh. 1707. See isvrigt Suhms Saml. 1 D. 2 H. S. 138; Grams Noter til Meurſius (i Meursii Opera t. 9.) S. 84—85. Sv. Grundtvigs Folkeviſer, 1, 319. Om Haandſkriftet i Stokholm, Umbra Saxonis (etc.) ſee Molbech, Danſke Haandſkr. i Stokh. i Hiſt. Tidsſkr. 4, 186.

formationsværket. Forsaavidt som Skrifter af første Art, især Vokabularierne, i vor Tid kun ere vigtige for Modersmaalet, ville de blive anførte i den følgende Afdeling; de øvrige derimod meddeles her i en samlet Oversigt.

Christiern Pedersen udgav, som vi allerede have seet, i Paris latinske Messebøger o. desl. Der anføres tillige af ham et Skrift de gratia divina et confessione, Malmogiæ 1532, hvilket ikke findes i vore Bibliotheker, og som Brandt heller ikke i Sverrig har truffet paa; om hvis Tilværelse og Indhold jeg derfor intet kan afgjøre.

Peder Litle, Petrus Parvus Rosæfontanus, udgav Joh. Campensis Omskrivelse af Psalmerne, Roeskilde 1536.[1]

Frands Vormordsens Skrift om Kirkevæsenet er allerede foran anført ved Gyldenmunds Lamentatio ecclesiæ. Han udgav ligeledes et andet med Hensyn til Reformationen i Malmø vigtigt Skrift: hans med et latinsk Vers af samme Chrysostomus anbefalede Apologia adversus Lundenses Canonicos,[2] nemlig mod deres nuperrime latam sententiam et

---

[1]) Psalmorum omnium iuxta Hebraicam veritatem paraphrastica interpretatio, authore Joanne Campensi, publico Louanij Hebraicarum literarum professore (etc.). Accessit Athanasius ad Marcellinum in librun psalmorum Capnione interprete. Paraphrasis in concionem Salomonis Ecclesiastæ quantum phrasis Hebraica permittit, ad literam proxime accedens per Joannem Campensem. — Roschildiæ apud Joannem Bart Idibus Nouembris Anno M. D. xxx. vj. (Et Exemplar paa Kongens Bibl. paategnet Jo. Grammii). Omskrivelsen er i Prosa. See iøvrigt om Joh. Campensis Parafraser Schellhorn, Amoenit. Literar. t. xi, S. 74, hvortil ogsaa allerede Gram paa Bogens Titelblad har henvilst; og om dette Skrift, efter Nyerups Henvisning, Lorks Bibelgesch. 1 Th. 2 Art. No. 22.

Gnaphæi Acolastus, Roeskildiæ 1537. og Carmen in obitum virginis Annæ a Bruchhofen, Witeb. 1557. 4. findes derimod ikke i vore Bibliotheker.

[2]) Ad generosissimum ivxta atque sapientissimum, illustrissimi Daniæ regni Senatum, proceres atque magistratum et pia et erudita,

indicium contra quosdam Scaniæ urbium ecclesiastas. De havde derved ikke blot fordømt uskyldige Mænd, men selve Christi Evangelium. Han forsvarer derpaa disse Præsters Lære om Sakramentet, om Ægteskab o. s. v.

Til ydermere Oplysning om Reformationen i Malmø har Peder Lauridsen efterladt vigtige Skrifter, af hvilke kun det ene vides at være til, hans Expostulatio ad Canonicos Lundenses, Malmogiæ 1533.[1]

Et kort Uddrag af dette Skrift vil oplyse de daværende Forholde. Det begynder med:

Olaui Chrysostomi Carmen ad lectorem:
Venditur hic paruus, paruo licet ære libellus
Occulit ingentis utilitatis opes
Nam docet a uero, falsum dinoscere, recte
Iudicium, et fructus huius ab alterius.
Quæ noua, quæque uetus dicenda ecclesia iure, et
Vtraque quã uiuo picta colore uenit
Et quantum impietas, pietatis imagine sumpta
Ledit et in uitæ protrahit exitium
Disces et hic qui sunt ueri sine cornibus hirci
Et quibus inuisus connubialis amor (etc.).

I Skriftet selv hedder det: Audiui primum, iam hisce diebus, deinde et re ipsa, certisque scriptis et obsignatis literis, com-

---

Francisci Vormordi, Amstelredami, apologia aduersus Lundenses Canonicos.

Ad libellvm apologeticum in publicum exiturum Carmen Phaleucium (?) Olavo Chrysostomo, hæryngiano authore (uden Aar og Sted). Apologien ender med: Ex urbe uestra Malmogia, pridie Kalendas Nouembres. Anno salutis M. D. XXXIII. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Jf. Engelstoft, Reform. et Cathol. S. 32.

[1]) Expostulatio Petri Laurentii Malmogiensis ad Canonicos Lundenses, aduersus temerarie latam exilii (s)ententiam et condemnationem in quosdam uerbi Dei precones, contra manifestum Dei uerbum ueterum conciliorum canones, Et sanctorum patrum et ueræ ecclesiæ doctrinam. Malmogie Anno MDxxxiij. (Paa Kongens Bibl.). Trykken er særdeles slet.

peri, Iudicium non æquum a uestrum plærisque exiisse, aduersus pium et bonum uirum D. Olauum Biug, pastorem Helsinborgensem, et paulo post contra Landiscronenses et Trelleborgenses ecclesiastes, longæ inuidiæ et ueteris odij, ut uidetur, argumentum et manifestum signum, ob Euangelium Christi syncerius predicatum, et propter abusus quosdam in rebus sacris et ecclesiis abolitos.

Istud enim uestrum consilium, et iudicium, fuerat iam diu alta mente repositum, ante pij principis Frederici mortem, quod nunc tandem a fatis eius erupit, et contra pauperes hos preualuit omnium primos. (etc.)

Hvad have da hine Mænd gjort? hvorledes ere de klart og tydelig blevne overbeviste om Kjætteri? Quin potius erubuissetis, apud homines ullius sensus et fidelis iudicii, dicere hæresim esse, laicis utramque partem integritatis Sacramenti Eucharistiæ dare. O Deus, o ueritas, o cœlum, o terra, o omnis creatura testis. Hoccine est hæreticum, laicis integrum sacramentum (quemadmodum Christus instituit) dare? et apostoli eorumque successores et tota Christi ecclesia, plusque mille annis, in usu habuerunt. (etc.)

Jam de tertio, quod uidetur caput et summa causæ condemnationis hæreseos aduersus oppressos illos et inopes, quod scilicet relicto spurcissimo et impurissimo papisticæ ecclesiæ cœlibatu, legittimas in domino duxerunt uxores, quas impudenter dicitis, dicitis autem, at non probatis, nec esse, nec unquam posse illis legittimas fieri, secundum universalis ecclesiæ ius et constitutionem. Denne Gjenstand afhandles udførlig. — Malmogiæ feria quarta proxima ante natiuitatis Mariæ. Anno domini MDxxxiij. Petrus Laurentij Malmogiensis lector.

Seqvvntur Literæ Capittvli Lundensis. Det er temmelig kort og syndigt. F. Ex. Impia autem doctrinæ tuæ fermenta, Expostulatrici epistolæ inserta, De utraque specie sacramenti laicis danda. De sacrilegis scortis uestris, pro legittimis tutandis uxoribus. Deque sacramentorum non debita confessione. Placvit in presentiarum execrando contemnere, et contemnendo præterire. — Lundis ex domo nostra capitulari.

Anno Domini M. D. xxxiij. feria. vi. proxime post festum diui Mauritii et sociorum eius.

Derefter følger Petri Lavrentii ad prædictas litteras Responsio. Hvor ſtarpt dette er ſkrevet ſees allerede af Overſkriften: Pro arroganti mendaci et contemptore spiritu, spiritum sanioris consilii et rectioris intelligentiæ uobis opto in Christo. Han havde af disſe den ſkaanſke Kirkes Støtter ventet ſig Lærdom og Gudsfrygt; sed spe et opinione frustratus, uideo tantos montes, post grauem nixum, murem ridiculum, sed dentatum et mordacem peperisse. (etc.) Malmogiæ. Feria tertia proxima post Michaelis. Anno domini. M. D. XXXIII.

Bogen ſlutter derpaa med: De sacerdotum sanctis conivgiis deque aliorum sacerdotum impuris scortationibus Axiomata per Petrum Laurentij.

See ogſaa om dette Skrift og de Omſtændigheder, der fremkaldte det, Pontoppid. Annal. 2, 878, og Engelstoft, Reform. et Cath. S. 32, der henviſer til en Afſkrift deraf, men Skriftet ſelv haves.

Derimod har jeg ikke kunnet overkomme det andet Skrift, der maa indeholde vigtige Oplysninger: De reformatione missæ cæterarumque ceremoniarum. Malmogiæ 1539.

Begge Palladierne have endelig, ifølge deres Stilling, villet virke igjennem det lærde Sprog. Peder Palladii Skrifter angaa dels den latinſke Sproglære, og give derved Oplysning om Skoleundervisningen, dels indeholde de lærd Exegeſe eller andre Anvisninger for Præſterne. Hans Grammatica latina, hvoraf flere Udgaver haves,[1] er ſom ſædvan-

[1]) Den jeg har benyttet er:

Grammatica latina in vsum Danicæ ivventvtis vniformitatis causa. Hermanni Torrentini Commentaria in primam partem Alexandri. Johannis Despauterij Syntaxis.

Eiusdem Despauterij de Figuris Grammaticalibus Libellus.

Anthonij Mancinelli Prosodia.

Addita est Præfatio Doctoris Petri Palladij. (etc.). Witebergæ Anno M. D. LVIII.

— Impressum Witebergæ in officina hæredum Georgii Rhau 1558. Impensis Nicolai Förd, Ciuis et Bibliopolæ Haffniensis.

See iøvrigt Nyerups Librorum etc. notitia S. 22. Wegener, Bedels Levnet S. 13.

lig en Samling af flere ældre grammatiske Arbejder, og i Fortalen[1] (Hafniæ 1552) forklarer han, som allerede er omtalt, dens Øjemed. Man maa nemlig lægge Vind paa Uniformitet i Skolerne som i Christi Kirker; og det var en almindelig Klage i Trivialskolerne, at man ikke lærte Børnene een og samme grammatiske Autor, men nu een og nu en anden; og hvilken Forvirring gav det ikke, naar Lærlingen, sub ferula sui Præceptoris, havde lært een Grammatik, og saa drog til en anden Skole, hvor den ikke brugtes. Quæ diversitas seu discrepantia non tantum confusionem ingeniorum, sed etiam Scholarum et Scholasticæ pubis ac iuuentutis dissipationem parit. Foran findes nogle Skoleregler (efter Erasmus), hvor da Latine loqui assidue ikke er glemt. Imidlertid indeholder Bogen mange danske Ord (med latinske Bogstaver), saa der kunde gjøres en hel Ordsamling deraf.[2] De af Palladius udgivne Responsoria ere mærkelige, forsaavidt de alle ere paa Latin; og da Bogen er forsynet med Melodier, yder den vel tillige et Bidrag til Musikkens Historie.[3] Hans Katechismus for de norske Præster er hvad den hedder, men var for den Tid en meget vigtig Bog, som han selv bemærker i Fortalen: Solus catechismus hoc tempore facit miracula, et transfert homines a traditionibus humanis et doctrinis dæmoniorum ad synceram Euangelij doctrinam. Den nu afdøde M. Johannes Slauus Superintendent i Ribe opmuntrede ham til at give de danske Præster en Vejledning; men de norske trængte

[1]) Den er stilet til omnibus Triuialium Scholarum in Dania, Noruegia, Islandia et Farensibus Insulis, moderatoribus.

[2]) Som Arra, Gudspending; botulus est farcimen de carne suilla, Metister; ferculum — etiam est sedile, in quo portatur homo, rossbar; Nummularius, Vesseler, o. s. v.

[3]) Pia quædam cantica, quæ vulgo Responsoria vocantur. Pet. Pall. MD. Liiii (Hafniæ). (Exemplarer paa begge Biblioteker).

endnu mere dertil.[1] Men Hensyn til Troeslærdommene er ligeledes et andet Skrift vigtigt, hvoraf der haves mange Udgaver: de poenitentia et de justificatione. Disse to Hoveddele af Troen fandt han blev hist og her af Præsterne paa Landet (a ruralibus parochis et uerbi dei ministris) meget forsømt, og konfust trakteret og prædiket.[2] Hans Postil efter Luther, flere exegetiske Skrifter, hvoraf der tildels haves mange Udgaver, have ligeledes for hin Tid været en Velsignelse; hans Skrift om Kjætterne har endnu kirkehistorisk Værd; og Skriftet om Sværgen og Banden fører os endelig lige ind i Sædernes Historie.

Af disse Skrifter haves paa Kongens Bibl. Enarrationes lectionum evangelicarum, iuxta Dominicarum ordinem, Scriptæ à Reuerendo viro Petro Palladio Doctore Theologiæ, qui eas bona fide excepit, publice recitatas à Reuerendo uiro Martino Luthero Doctore Theologiæ. Vitebergæ excudebat Johannes Crato Anno M. D. LX. Tilegnelsen til Herluf Trolle til Hildresholm handler om Kirken. Evangeliet er oplyst ved Træsnit.

Korte Indledninger til Bibelens Bøger findes i Isagoge ad

[1]) Paa Kongens Bibl. findes adskillige Udgaver; deriblandt den ældste: Brevis expositio Catechismi pro parochis Noruegianis per Docto. Petrum Palladium. M. D. XLVI. — Impressum Magdeburgæ. M. D. XLVII. Under Fortalen: Hafniæ 26 Julij Anno Domini XLI (sic). I Eftertalen omtales M. Gebelus Petræus Superintendent i Bergen og D. Jonas Gothormi nylig ansat som Superintendent i Stavanger. — Denne Bog angives at være oversat af Matthias Litle under en noget underlig Titel: En kort Catechismi Udlæggelse (etc.) for Norske Sognepræster, nu ved Matthiam Parvum Rosæfontanum udsat paa Danske, de Christne udi Island til gode. Kbh. 1546 hos Hans Vingaard. Med Træsnit og i mange Oplag. Denne Oversættelse har jeg ingensteds fundet.

Om Catechismus Pueris in templo et scholis recitandus. Malmogiæ apud Olauum Vlrici M Dxxxviij see Mynster om Udgaverne af Luthers Catechismus, 2 Udg. S. 60.

[2]) De poenitentia et De Justificatione adhortatio et commonefactio scripta a Petro Palladio (etc.) Vitebergæ 1558. 1559. 1592. Hafniæ 1638. (Paa Kongens Bibl.).

libros Propheticos et Apostolicos (etc.) Witebergæ 1557 og meget oftere; paa ny af Cramer med Tillæg af en Methodus concionandi, et Calendarium generale etc. og tilegnet Holger Rosenkrands (Stetini sub finem Anni M. D. C. IIII.), og atter Witteb. 1606. Samt i De bibliis sacris et libris veteris et novi testamenti. Hvortil er føjet: Brevis sed lvcvlenta Explicatio Orationis Christi Johannis 17. Francoforti 1558. Tilegnet Livlægen Jak Bording og Hofpræsten Henrik Buscodunensis.

En Betragtning af Bibelens Bøger, i Særdeleshed det gamle Testamentes, og derpaa exegetiske Betragtninger findes i: Librorum Moisi, qvi sunt fons doctrinæ ecclesiæ, explicatio breuis et ad usum piorum accommodata (etc.) Vitebergæ 1559. Bogen er tilegnet Frederik den Anden, og Tilegnelsen, der udførlig omtaler Christian den Tredies Fortjenester, og har en smuk Bemmelse over Jak. Bording,[1] slutter saaledes: Anno 1559 die Martij 25. quo die filius Dei ante annos 1525. in cruce uictima factus est. Et scribitur eo die creatos esse Adam et Heuam, ante annos 5521. At Mose Bøger gjøres til fons doctrinæ ecclesiæ viser os, hvor fast Palladius hang ved de da herskende Anskuelser. (Christus hos Moses og Profeterne).

En kort exegetisk Forklaring er ligeledes: Enarratio in Threnos Jeremiæ (etc.) Witebergæ 1560. Tilegnet Domino Bore Troll Equiti aurato, Consiliario Inclyti Regis Daniæ Friderici. Calend. Martij 1560. Anvendelsen paa Christus af Spaadommen i 4 Kap. forkaster han. Det gaar en hel Tid som det enkelte Menneske; udenfor visse fixe Ideer gjør den sunde Sands sig gjældende.

Catalogvs aliqvot hæresium hvivs ætatis, et earum refvtatio (etc.) Vitebergæ uden Aar (paa ny udgivet af Resen: Petri Palladii de novis hæresibus seu Svermeriis suæ ætatis commonefactio etc. 1638), begynder med Melanchthons Brev til Herluf Trolle til Hildrisholm. (August 1557). Her stilles Troens Renhed (Manet tamen norma, uidelicet doctrinæ puritas, quæ discernit ueros cives ab hostibus) mod Tidens Kjætterier; og Bogen selv

[1]) Quantum ornamentum est et Academiæ et Ecclesiæ Jacobus Bording Doctor artis medicæ, qui ad amplissimam totius Philosophiæ cognitionem adiungit ueri dei Inuocationem et honestissimos mores.

bliver en vigtig kirkehiſtoriſk Kilde. Om Servet ytrer han: Ac re ipsa totum doctrinæ Serueti corpus est Mahometicum, o. ſ. v.

Formula visitationis provincialis seu præpositorum conscripta a Doct. Pet: Pall: 1555. — Impressa Haffniæ. Heri findes, ſom forhen er anført, Tabula de exercitiis scholasticis, og Diuisio philosophiæ.

Fortalen til Venerandis viris, Ecclesiarum et Scholarum in his regnis et terris, Daniæ, Noruegiæ, Rugiæ, Gothiæ, Islandiæ et Farensium insularum, præpositis, ophyſer, at det paa ſidſte Synode i Kjøbenhavn blev beſluttet, at denne Bog, ſom han hidtil kun havde beſtemt for Provſterne i Sælland, ſkulde udgives. For nogle Aar ſiden havde han allerede tilegnet den til prouinciæ Calenburgensis præposito, domino Melchiori Johannis, med et Brev dateret Ex prouinciis 16 Augusti 1543.

Skriftet giver en god Indſigt i Tidens kirkelige Forfatning i det det gjør Provſterne opmærkſomme paa, hvad de ved deres Viſitats have at iagttage. Deriblandt:

De Pastore quærendum est — — — An cælebs an maritus, Si cælebs, An habet apud se mulieres publicas et famosas, Si maritus, An habet liberos et familiam sibi obsequentem in omnibus. Si Vxorem habet probam et honestam. Si cum grauitate domui suæ præesse potest. An ortum sit aliquod scandalum vel ex doctrina vel vita vel familia ipsius. Vtrum conuersatio talis sit, vt omnes cum eo commode conuersari possint, in templo, conuiuiis, agris (etc.)

De Diacono An docuerit fideliter rusticanam iuuentutem Catechismum, tam in templo quam in pagis tempore præscripto. An iuxta antiquam consuetudinem campanas pulsat, Templum verrit, In æstate illud frondibus ornat. An in summis tribus festis latine et in reliquis omnibus danice consuetas cantilenas cecinerit, et populum ad cantandum instruxerit (etc.).

De Parochianis. Her viſer ſig iſær Fremgangsmaaden ved Viſitatſen, der lige ſaa vel angik de Ældre ſom Ungdommen. Heri forekommer, at Provſten ſkulde underſøge: An concinunt psalmos et cantilenas sacras. An seruent publicas et honestas ceremonias, procumbendo, stando, sedendo, provt res postulat in templo. — An animos adhuc papatui addictos habent. An adhuc rosaria secum gestant. — (Om trol koner) — (etc.).

Derpaa følger: De Collatione parochorum seu de prouinciali Synodo, nemlig hæc prouincialis Collatio quæ danice Callent vocatur. Og for den foreſkrives udførlig hvorledes den ſkal holdes. F. Ex. De forma Conuiuii. Conuiuii forma sit mediocris apparatus duarum aut trium mensarum, prima pro parochis, secunda pro vxoribus et tertia pro diaconis et famulis seu aurigis. Conuiuio dentur tres horæ, quibus ex dispensatione, quarta si libet addatur, vt prima tantum sit prandii, reliquæ duæ aut tres, honestæ compotationis, a duodecima, videlicet, vsque ad secundam vel tertiam horam, vt ante solis occasum quisque domum discedat. Nemo vero ex conuiuis in domo conuiuii nisi summa necessitate coactus pernoctabit, sed propriam domum petat.

De Colloquiis. Colloquia sint pia et honesta de rebus quæ spectant ad religionem, vt tractant fabrilia fabri, Si vero interim admisceantur iucunda, non tamen scurrilia seu iocularia scommata. Nec admittantur Cytharedæ, Lyrani, tibicines, aut scurræ pro exhilarandis conuiuis. Jf. Wegener, Pedels Levnet, S. 13. 14. 18.

For Præſterne ſkrev han ogſaa, efter Øvrighedens Befaling, Compendiolum, in quo pessima et horrendissima iurandi et maledicendi consuetudo vtcunque deprædicari possit. Haffniæ 1556 og 1627. I en ganſke kort Fortale til Parochis et ministris Ecclesiarum, omnibus, in his Daniæ et Noruegiæ Regnis, yttrer han: Cvpit Magistratus noster hoc Compendiolum per vos in primis vestro Populo vestrisque auditoribus, contra horrendam iurandi et maledicendi consuetudinem, adeoque summam nominis dei blasphœmiam, assidue et diligenter proponi. Haffniæ 28 Augusti. Det er et ganſke kort Skrift, der udvikler hvorfor Banden er Blasfemi; og ikke, ſaa vidt jeg ſkjønner, ligefrem taget af Muſculus, ſkjøndt Palladius ſelv yttrer det i et tilſvarende danſk Skrift. (See hans danſke Skrifter.)

Palladii Epistola de vita ministrorum V. D. quotidiana, 1547, ſtaar i Reſens Visitatio catechetica, 1627. Hans Modus absolvendi puerorum oppressores (en ganſke kort Optegnelſe) findes i Suhms Saml. 1 B. 2 H. S. 137, aftrykt efter Syvs Samlinger. Derimod har jeg paa vore Bibliotheker forgjæves efterſpurgt: Ad superintendentes Daniæ literæ 1554. Declaratio

verborum Esaiæ ix. 1555. fol. Strena novi anni ad Her. Trolle. 1555. fol.

Niels Pallabii Skrifter, hvilke han udgav som Biskop i Skaane, og som alle findes paa Kongens Bibl., have ligeledes Troens Renhed og Kirkens Tilstand for Øje, hvilket vil sjønnes af følgende Uddrag:

Tractatus brevis de articulo prædestinationis conscriptus a Nico: Pall: M. D. Liiii. Med en kort Anbefaling af Petrus Palladius: Cum hæc oratio veritatis, in articulo satis obscuro, sit simplex et perspicua, tibi debet, optime Lector, esse commendata (etc.) Han har skrevet den, fordi nogle Præster prædikede saaledes herom, at mange Tilhørere vare i Uvished, om de vare udvalgte til det evige Liv eller forskudte af Gud til evig Pinsel.

Regulæ quædam vtiles ac necessariæ, concionatoribus obseruandæ, conscriptæ a Nicolao Palladio. 1556. Impressa Haffniæ M. D. Lvi. Nyt Oplag Hafniæ 1570. Og Concionator seu Regulæ (etc.). Hafniæ 1627. Det er en sand Præstebog, hvorledes en Præst skal være, tænke, tro og prædike. F. Ex. Octava Regula. In vno sermone non vtendum est multis similitudinibus, sed vna atque altera ad illuminandum textum. Sunt autem similitudines imagines rerum. — Decima tertia Regula. Antitheses probe obseruandæ, et in quovis textu vsurpandæ sunt: Valde enim prosunt et plurimas res ostendunt. Vbicunque enim fit mentio Christi, e contrario occurrit mentio Diaboli.

Oratio de vera et catholica Ecclesia, et quomodo, quibus modis ac mediis Deus se et suam voluntatem ei patefecit, scripta a Nicol: Palla: Superintendente Schaniensi. 1556. — Haffniæ Anno 1556. I Indledningen ønsker han, at der maatte holdes i det mindste een aarlig Synode for at vinde Enhed i Læren. Bogen selv gjennemgaar Troeslærdommene, med Hensyn til Katholikkernes Lære; saasom: De vera et catholica ecclesia: quid sit; quanta sit; quid agat; quid patiatur; vbi quærenda sit; qui ipsius ædificatores sint. De enkelte Troeslærdomme meddeles kort og klart; f. Ex. coenæ Domini sacramentum. Sacramentum altaris est verum corpus et verus sanguis Christi, Christianis

omnibus in pane ad edendum, et in vino ad bibendum, mandatum in memoriam passionis Christi et in certum signum remissionis peccatorum, quod Sacramentum qui vel ex contemptu vel alias in casu scandali communicare nolit, sit tibi velut ethnicus et publicanus. Matth. 18. Derpaa følge de papiſtiſke Vildfarelſer. Ved Bønnen forekommer: Qui orandi gestus? Varii, qui sunt tanquam verisimilia testimonia piæ orationis, vt genuflectio, suspitio in cœlum, manuum sublatio, et expansio, totius corporis prostratio, pectoris percussio, capitis detectio. (etc.)

Nicolai Palladii Commonefactio de vera invocatione dei, et de vitandis idolis. Witebergæ excudebant hæredes Petri Seitzii Anno 1557. Et artigt Skrift. Det begynder med et Brev fra Melanchthon, Datæ Calendis Februarij, om ſamme Emne, der, ſom Titelen viſer iſær er en Advarſel imod Helgenbilleders Tilbedelſe, ſom det faldt haardt for Reformatorerne at faa udryddet; han henvender ſig derfor til Præſterne, at de med al Iver maa virke derimod. Miror, ſiger han, quare in his Ecclesijs, in hac clara Euangelij luce impiæ statuæ et imagines adhuc in tanto honore habeantur. Docetur nunc (Dei beneficio) in nostris Templis purum uerbum Dei, quod damnat omnem templorum ornatum, qui doctrinæ cœlesti repugnat, et Christi fidelibus offendiculo esse potest. Verus autem ornatus templorum Christianorum est ipsum sanctissimum uerbi diuini ministerium, et usus Sacramentorum ac piæ Ceremoniæ, quibus se adiungunt, non trunci, ligneus nasus uel oculus, pictæ et fictæ facies: Sed uiuæ imagines, quæ se uertunt ad suggestum, nunc ad Aram, nunc flexis genibus inuocant Deum, nunc sedent audientes uerbum, nunc stant hymnis celebrantes Deum, et hoc modo transformantur de die in diem ad imaginem Dei, ut Apostolus ait. — Et interim uidemus imagines et statuas non tantum simplicioribus esse admirationi, sed etiam a multis (ut proh dolor in his templis cernere licet) inuocari, adorari, coli candelis, oblationibus, uestibus, geniculationibus, prostrationibus, circuitionibus, et alijs gesticulationibus, quod quam horrendum sit in conspectu Dei et sanctorum Angelorum, norunt omnes ueri Dei cultores, in hac clara Euangelij luce. Hvor almindelig denne Tilbedelſe har været, ſees af følgende Sted:

Quantus quæso concursus more gentium hactenus fuerat ad statuas S. Magni in Thorrom, ad S. crucem in Edenstet. oc till det hellige Losen in Parochia Losen? Quot sunt qui adhuc in honorem et laudem beatæ uirginis coram eius statua multas candelas incendunt? quique ad eam in necessitate qualicunque pro auxilio clamant, eique munera offerunt? Item adhuc omnes in quibusdam Parochijs fere uiri ac mulieres rosaria gestant, et non desinunt abuti angelica salutatione, ac semper in ore habent, Gudts lon oc Merilon etc. Han fortæller ogſaa følgende Hiſtorie: Quidam Monachi ante aliquot annos non erant contenti mortua figura Christi pendentis in cruce, Sed scribebant ad quendam mirabilem Artificem, ut faceret eis uiuum crucifixum. Cui respondit, Si uiuum fecero, fortassis a nouo interficietis. Tandem precibus et magnis muneribus adductus, fecit crucifixum quasi uiuacem, caput in cruce mobile, oculos et labia mobilia etc. Hanc imaginem Christi crucifixi in suo templo super ianuam chori collocauerunt, et illa magnam multitudinem hominum longo tempore deceperunt. Quoties enim magna hominum turba conflueret ad uidendam et adorandam statuam, quidam Monachus a tergo stans traxit funiculum, quo auertebat caput idoli, quasi nollet illos respicere et exaudire, unde fiebat magna animorum consternatio. Statim clamauit Monachus (inquiens) date, offerte opulenter nobis miseris fratribus, tunc rursus conuertet ad uos placidum uultum. Tunc cœperunt homines offerre munera ad Aram. Et interea Monachus traxit alium funiculum, quo conuertit caput idoli ad populum, acsi se donis placari significasset. Tandem idolum proditum est, et Monasterium destructum. Hæc est uera historia. — At Skriftet er vel forſynet med Skriftſteder mod Billeddyrkelſen, forſtaar ſig ſelv, men han anfører ogſaa Kirkefædre. Slutningen danner Betragtninger over Luthers Ord imod Billedſtormere, at de ej ſkulde misforſtaas; ſamt om Billeder i Bøger. Med dem er det en anden Sag.

Anden Afdeling.

Dansk og folkelig Literatur.

11. Overgang fra Katholicismen til Reformationen. Chriſtiern Pederſen. Peder Litle og hans Broder Matthias Litle. Henrik Smith.

Ved Overgangen fra Katholicismen til Reformationen er Latinen endnu herſkende, men allerede ſom Katholik baner Chriſtiern Pederſen Vejen for Modersmaalet, og behandler det med en ſaa ſtor Omhu, at denne Periode kunde benævnes Chriſtiern Pederſen og hans Samtid. Med ham ſamvirke andre Mænd, der ikke egenlig kunne regnes til Reformatorerne.

Chriſtiern Pederſen ſkal være født i Svendborg omtrent 1480; at han var af borgerlig Herkomſt, ſluttes deraf, at han i ſit Segl fører et Bomærke. Han gik i Roeskilde Skole; i Fortalen til Peder Laale omtaler han ſin Lærer, Rasmus Simonſen, der var Lokatus (Hører) i Roeskilde 1485 og Vikarius 1494. Som Kannik i Lund underſkrev han et Skjøde 1505. Han ſtuderede i Paris (omtr. 1510) og blev der Magiſter (han kaldes nemlig Magister Christiernus Petri Lundensis ecclesiæ canonicus i Diurnale Roeskildense 1511, og Magister Parisiensis, ſamt Artium bonarum apud Parisios magister i Udgaven af Peder Laale 1515). Hans Brevvexling med Lage Urne og de af ham i Paris udgivne Skrifter vise, at han har opholdt ſig der endnu 1517.[1] Efter ſin

[1]) D. Mag. 1, 38; jf. Nyerups Hiſt. ſtat. Skildr. 2, 475. Münters Reformationshiſt. 2, 67 og Kirchengeſch. 3, 272. Lagerbrink, Monum. Scanensia, S. 231. Stemmer fra Reformationstiden, udg. af det Fynſke liter. Selſk. S. 1. Molbechs Bidrag til en Hiſtorie og Sprogſkildring af de danſke Bibeloverſ., Program

Hjemkomst vendte han sandsynligvis tilbage til Lund, hvor han findes som Kansler hos den, efter Kong Christian den Andens Befaling, i Februar 1522 udvalgte Ærkebiskop Hans Bes, og blev, som flere af denne Ærkebiskops Tjenere, indviklet i hans heftige Strid med Hans Skovgaard. Ved Christian den Andens Flugt blev han tilbage, for at varetage den ligeledes bortdragne Ærkebiskops Anliggender; men Hans Skovgaard forfulgte ham saa heftig, at han ikke engang var sikker i sit eget Hus, og forgjæves søgte han Beskjermelse ad Rettens Vej. Da maatte han ty til de ny Magthavere, og fik et Lejdebrev af Frederik den Første. Men han var naturligvis udsat for den ny Regjerings Mistanke, og det blev ham forbudet under Tab af Liv og Gods at forlade Riget. Derom skrev han til Hans Bes den 1 September 1524. Han havde imidlertid ingenlunde opgivet Christian den Andens Sag, som kun Adelen, siger han, var imod; og da Søren Norby i Foraaret 1525 faldt

---

for 1840, S. 41. Svendborg antages for hans Fødested af Langebek efter Resenii Ind. Bibl. Efter Erasmi Læti Res Dan. gik han i Kolding Skole; jf. Fyhns Beskr. over Kolding. Lyskander (Slægtebog Fort. S. XVII) kalder ham endog Morsianus; han siger nemlig, at Saxos Chronica blev først oversat af Mester Christen Pedersen Morsiano, derefter af Mester Jon Turesen, Canonicis Lundensibus. At han var Kansler hos Ærkebiskop Birger, antages af Lyskander de scriptor. Dan., af Resen i Ind. Biblioth. og af Bartholin de scriptor. Dan. Der forekommer andre Mænd af samme Navn: en ældre Christiernus Petri 1481—82 (Werlauffs Program om Univers. S. 53. 73), en yngre, Christiernus Petri Dacus, Baccal. Ottoniensis, indskreven ved Universitetet i Leipzig 1520 (sst. S. 82). Deraf er vel den Mening kommen, som anføres i en Optegnelse ved Slutningen af det Kgl. Bibl. Exemplar af Jertegnspostillen: at der i det adelige Klosters Bibliothek i Odense findes et Haandskrift, at han har studeret hos Dr. M. Luther. En Niels Pedersen fra Svendborg omtales i Peder Lauridsens Bog om Præsteembede (Engelstoft, Bef. et Cath. S. 28 nederst).

ind i Skaane, sluttede han sig til ham. Da Forsøget mislykkedes, søgte han Tilflugt hos Søren Norby i Sølvitsborg; men blev saggiven for Landsforræderi, og som skyldig i crimen læsæ majestatis dømt fra al sin Ejendom i December (lille Juleaften) 1525. Næste Aar fik Søren Norby ham med flere af Christian den andens Tilhængere forskikket til Tyskland, hvor han i Sommeren 1526 var i Berlin i saa nødlidende Tilstand, at han maatte laane Penge til at kjøbe den Hest, han vilde ride paa til Nederlandene. Her kom han i November 1526 til Kongen, der i Marts 1527 sendte ham i et vigtigt Ærende til Paris. Da han i August var kommen tilbage derfra, havde han sit stadige Ophold i Nederlandene fra 1527—1531. At han havde vundet Kjærlighed til Evangeliet, vise de Skrifter han udgav i Antwerpen 1529—1531. Kong Christian paaskjønnede ogsaa denne sin tro Tilhænger; han sørgede ikke alene, saa godt han kunde, for hans Udkomme, men søgte endog, efterat han i Begyndelsen af Aaret 1530 havde forpligtet sig til at følge den katholske Lære, at beholde ham hos sig som Hofpræst. Da Kong Christian drog til Norge eller nogen Tid efter maa Christiern Pedersen ogsaa have forladt Nederlandene; men at han var med i Norge, findes der intet Spor til. Efterat Kongen som Fange var ført til Danmark, i Slutningen af Juli 1532, findes der (i Tegnelser: Danske Kongers Historie) et Protektorium udstædt for ham, at han „maatte bo i Malmø, nære og bjerge sig af Prenteri og være Kongl. Maj. huld og tro."[1] Der angives ogsaa, at hans Skrift de gratia divina et

[1]) At Chr. Pedersen ikke fulgte med Christian den Anden 1523 har Allen allerede oplyst (de rebus Christiani secundi S. 32 Anm.) nemlig af Brevet hos Ekdahl af 1 Sept. 1524. Nu ere de ovenfor meddelte, hidtil ubekjendte, Forholde i hans Liv ved Brandt og Allen omstændelig oplyste. See Allen, Christian den Andens Breve S. 497 fgg.

confessione er trykt i Malmø 1532; men da dette Skrift ikke er bekjendt, kan der ikke bestemmes, paa hvilken Tid af Aaret det er trykt. Uden Tvivl havde han ført sit Bogtrykkeri med sig fra Antwerpen, med hvilket han nu lod Bøger trykke i Malmø 1532—1534. Molbech[1] slutter det deraf, at de i Malmø trykte Bøger ere med samme Skrifter, i Træ skaarne Forsiringer og Initialer, som i de Andorpske; heller ikke nævnes der nogen Bogtrykker i hans Malmøske Bøger. Hans literære Virksomhed blev rimeligvis standset ved Grevens Fejde, under hvilken han, efter Hvitfeld, var den bekjendte Borgemester i Malmø Jørgen Kok eller Mynter's anden Haand og Sekretær. Ved Malmøs Overgivelse 1536 har han formodenlig, som de andre Jørgen Mynters Tilhængere, faaet Lejde, saa at han i Ro kunde fortsætte sin literære Virksomhed, om hvilken der dog hidtil kun var lidet bekjendt, indtil Peder Litles Vidnesbyrd fandtes om, at han efter kongelig Befaling forfattede Oversættelsen af Christian den Tredies Bibel, med hvilken han var færdig 1543.[2] Sine sidste Leveaar, 1544—1554, tilbragte han hos sin Frænde Hr. Peder Andersen, Præst i Helsinge i Holbo Herred. Her døde han, som ogsaa ældre Efterretninger sige, den 16 Januar 1554, to hundrede Aar før Holbergs Død.[3]

---

[1]) Program om Bibeloversæ. S. 44.

[2]) See derom Christian den Tredies Bibel i det følgende.

[3]) De ældre Efterretninger ere hel forvirrede. Hvitfeld omtaler ham i Christian den Tredies Hist. under Aar 1554, og bemærker, at han døde hos en sin Frænde i Helsinge 1554 og er der begraven. Pontoppidans Annal. 3, 330 har tillige Dødsdagen den 16de Januar. Efter Olivarii Vita Pauli Eliæ S. 98 var han i de sidste 14 Aar den første evangeliske Præst i Kirkehelsinge ved Slagelse, ifølge en Fortegnelse over Præsterne der; men Navnet er saa almindeligt, at en Festtagelse let kunde finde Sted. Et Manuskript paa det Kgl. Bibl., hvoraf der findes Uddrag i

Christiern Pedersens latinske, Theologien vedkommende Skrifter ere foran omtalte. Hans danske eller for dansk Sprog og Historie vigtige Skrifter ere især religiøse for Menigheden, sproglige for Skolen, historiske for Folket, Lægebøger for hver Mand, og nogle mindre Skrifter, der have Hensyn til Tidens Fremskridt, og derfor tillige have særlig Interesse for vor Tid.

Til de sproglige Arbejder høre: en latinsk-dansk Ordbog, Vocabularium ad usum Dacorum, impressum Parisiis 1510. Coloniæ 1514. Lipsiæ 1518. 4., der almindelig tillægges ham, skjøndt hans Navn ikke forekommer i Bogen[1]; og Udgaven af Peder Laale, Parisiis 1515. 4.

Krags Christian den Tredie, 1, 376, meddeler: at han blev mistænkt af Adelen, men dog blev ved sit Præbende; han havde stedse elsket Roligheb, og havde udi denne ulejlige Tid forholden sig af Vejen hos sine Folk og Frænder udi Stillinge i Sjælland, hvor han er siden død og begraven. Her maa for Stillinge læses Helsinge. Alt er nu oplyst i: Noget om Chr. Pedersen, Oplysninger fra Tingbøger i Helsingør, meddelt af P. V. Jacobsen i Hist. Tidsskr. 3, 628. Heraf sees, at Christiern Pedersen, Kannik i Lund, 1551 og de to følgende Aar flere Gange mødte paa Helsingørs Byting i Anledning af et Hus, hvori han havde Pant. Endnu i Begyndelsen af Aaret 1553 mødte han selv flere Gange, men længer hen paa Aaret hans Svoger (Svigersøn) Bastian Hülsebrock, Borger i Malmø. Den 12te Marts 1554 omtales salig Mester Christiern. Præsten i Helsinge Hr. Peder Andersen kom frem med en Fordring i hans Bo paa 100 Daler for Mester Christierns Underhold med Mad, Øl og Seng i 10 Aar.

1) Vocabularium ad vsum dacorum ordine litterario cum eorum vulgari interpretatione diligenter et fideliter collectum. Impressum Parisiis. Anno domini millesimo qvingentesimo decimo. Samt Vocabularium ad vsum Dacorum: ordine literario: cum vulgari eorum interpretatione. quod nuper Lipsiae longe accuratius et emendatius quam ante Colonie impress. — Lipsiae ex officina Lottheriana. Anno dominico Millesimo quingentesimo decimo-octauo. Med nogle Tillæg. (Begge paa Kongens Bibl.). Tillægget er Forkortelse af latinske Egennavne; de diversis herbis

Begge disse Skrifter ere Skolebøger, der skulde tjene til at oplyse Latinen; for os ere de vigtige for Modersmaalets Styld. Ordbogen giver mange Oplysninger om dets Beskaffenhed; som abnego, at versige, agnosco, at verkende (Forstavelsen ve der); affecto, at begere (Forstavelsen be); enkelte mærkelige Ord, som acuo, at huedye, affatim, rwndelig v. til offred, alburnum, sau aff trae, appothegma, trest swar, aqueus, wanniſk, ceruix, halſſbasth, cilium, ogenhualff, color, lyd, calantica, hwybeklede (Hoive, coiffe), cespito, at snaffue, cento, ry at haue paa seng, cerdo, drawelss man eller skalk, cenipeta, dryllegest, deficio, at vanske, dextrarius, karm hyngst, dragma, handmell, dureo, at harne, ephippium, strøyer paa heste, eremus, ødk, gruo, kurlle som trane, halucinor, at twesynes, nugæ, squalder, wask eller bympt? Ord, som endnu manglede, som agonia, arbeyde som man hauer i dødz tyd (Dødskamp), castra, skerm som heer liger y (Lejr), continens, land som icke gaar van om (Fastland), chiragra, podagel i henderne (det er Haandværk, lig Fodværk), o. s. v.

Uforgjængelig Fortjeneste erhværvede han sig ved Udgaven af Saxo. Han sparede ingen Møje for at tilvejebringe et Exemplar til Trykningen; to Gange sendte han Bud hjem, endelig rejste han selv til Danmark, og støvede alle Bibliotheker igjennem; men vare der Exemplarer, saa vare de ikke til at have. En Karmelitermunk, Mag. Anders Christensen, tilbød med egen Haand at afskrive et til ham, men dette Tilbud modtog han ikke (af Hensyn til Mandens Stilling). Endelig hjalp Ærkebiskop Birger ham ud af Forlegenheden.

Men Chr. Pedersen udgav ikke alene den latinske Saxo; han vilde tillige enten oversætte eller endog fortsætte Saxo ved at udarbejde en Danmarks Historie. At han oversatte Saxo, om end som det hedder med lidet Held (sed minus respondente eventu), haves der ældre Efterretninger

et plantis; de gemmis et lapidibus; de cibis coctis et potibus (med dansk Oversættelse) m. m.

om; og Vedel stikler i Fortalen til sin Oversættelse ikke uthdelig til sine Forgjængere (Chr. Pedersen og Jon Tursen).[1] Ja, det synes endog nu at være oplyst, at det af Regjeringen var ham overdraget at bearbejde Danmarks Historie paa Dansk. Han efterlod sig dertilhørende Arbejder. Embedsmanden paa Krogen (Kronborg), Herluf Trolle, lod nemlig Chr. Pedersens Svigersøn Bastian Hülsebrock tiltale, fordi han hos Præsten Peder Andersen havde ladet sin Svigerfaders Mester Christierns Bøger afhente, hvilke Herluf Trolle i Kongens Navn havde lagt Beslag paa „Riget til Bedste" (som offenlig Ejendom). Disse Bøger havde lidt en slem Medfart af Bastians Dreng, der bortskar flere Læg af Danmarks Krønnike. Til denne Efterretning slutter sig en anden, at Kansleren Johan Friis laante Vedel en stor skreven Bog, udi hvilken fandtes Saxo udsæt og nogle andre gamle smukke Historier. Dog var det ikke ligefrem en Oversættelse af Saxo, thi der formærktes, siger Vedel, at Saxonis Mening var ikke vel dræbt (truffen), men gjort langt videre og af Vejen, ja ofte tvært derimod. Indholdet af denne Frises Bog findes i nogle af Vedels Haandskrifter, som ere uddragne eller affkrevne af Chr. Pedersens Krønnike, og i et Haandskrift, som Suhm kjøbte efter Langebek, paa hvis Bind Langebek har skrevet: Christierni Petri Krøniker. Det første Stykke er om Odin; trykt deraf er kun St. Sebaldi Krønnike (i Suhms Krit. Hist. 3, 227). I dette Haandskrift citeres Paulus Emylius med det Tillæg: som nu boer i Paris. Paulus Emilius døde 1529; det er altsaa skrevet før denne Tid. Dette Haandskrift er udskrevet med Vedels

[1]) Som første Oversætter af Saxo ansees Chr. Pedersen af Svaning (Svaningii Chronol. Dan. Proleg. S. 28), Stephanius, Hvitfeld, Pontanus o. fl. See Grams Yttringer derom i hans Fortale til Krag S. 125—126. jf. Gram om Christian den Andens Medfølgere i Kbhavnske Selsk. Skr. 4, 287.

Haand (i hans Promus Condus, Appendicis Saxonianæ t. 2). Levninger af Chr. Pedersens danske Krønnike findes ogsaa i et Haandskrift i Stokholm. Alt dette synes tilstrækkelig at oplyse, at Chr. Pedersen, efter at han havde udgivet den latinske Saxo, har begyndt paa Samlinger til en Danmarks Historie, der begyndte med den ældste Tid, og som, efter Levningerne at slutte, blev fortsat fra Valdemar Sejer indtil Christian den Førstes Død. Han har saaledes været Danmarks første danske Historieskriver.[1]

Til de historiske Skrifter maa vel ogsaa henregnes de bekjendte Folkebøger: Karl Magnus og Holger Danske, som han formodenlig tidligere havde oversat, og udgav i Malmø 1534. Hverken Kilden dertil eller hans Behandling er endnu tilfulde oplyst. I Fortalen til Olger Danske yttrer han, at han ofte var ombedet, ja det var ham saa godt som budet og befalet, at gjøre sin Flid til at opsøge den; og der var lovet ham god Løn for sit Arbejde, hvis han paa Dansk vilde beskrive den. Omsider fandt han den i Paris prentet paa Fransk, lod den saa først udsætte paa

---

1) Efterretninger om Chr. Pedersens lemlæstede Danmarks Krønnike findes i P. V. Jacobsens nysnævnte Oplysninger. Der sees deraf, at det var et stort Arbejde: Bastians Dreng, hedder det, skar samme Tid af Danmarks Krønnike først foran udi 6 eller 7 Sexterner, item midt udi 5 eller 6, og bag udi Bogen 7 eller 8 Sexterner. Gram om Chr. 2 Medfølgere i Vid. S. Skr. 4, 287 yttrer sig imod Hvitfelds Angivende, at han udsatte Saxo; jf. Grams Fortale til Krag, S. 125 og D. Mag. 1, 41. Om Sammenstillingen med Vedels Arbejder see Nyerup i Tillægget til Vedel om den danske Hist. at beskrive S. 59. 62. 64. Wegener, Vedels Levnet i de adspredte Anmærkninger S. 68. 72. 79. 80. 81. 83. 84. 231. Molbech i Nyt hist. Tidsskr. 5, 482. Om Haandskriftet i Stokholm see Molbech i Hist. Tidsskr. 4, 136. At Chr. Pedersen er Forf. til Historia S. Canuti Ducis et Martyris (Langeb. Script. 4, 231) formodes af Wegener, Vedels Levnet S. 231.

Latin, og gav derfor Guld og Penge, og skrev den saa paa Dansk efter Latinen med stort Arbejde, og lod den udgaa paa Prent. Originalen har da været en af de franske prosaiske Behandlinger, som ere udgaaede fra den kronede Digter Adenés' Ogier le Danois.[1] Med Hensyn til det fabelagtige Indhold og de Beskyldninger der rejste sig imod ham, „at han her kom frem med katholske Sager, som ikke vare værd at prente," forsvarer Udgiveren sig med, at ham burde jo skrive og prente Krønniker efterhvi Exemplaria og de gamle Bøger lyde, af hvilke han dem udskriver paa Danske, og ikke efter sit eget gode Tykke. Dette bekræfter ikke den tit gjentagne Yttring, at han ansaae disse Fabelbøger for virkelig og ægte Historie. Derimod viser Udtrykket, at han her kom frem „med katholske Sager," aabenbar nok, at han vel kan have oversat disse Krønniker under sit tidligere Ophold i Paris, men at han ikke har udgivet dem hverken 1501 eller 1514 eller overhovedet medens han var Katholik.[2]

---

[1]) Hos Beughem (Incunabula typographiæ S. 186. 188) anføres som Bøger, der ere trykte i Paris før 1500: Le conqueste du grand Roy Charle Magne, à Paris, fol. og Osier le Danois, à Paris, in 8.

[2]) Af Karl Magnus er trykt en Udgave hos Ghemen 1501; et Brudstykke deraf findes i Upsala; men dette Skrift vedkommer ikke Chr. Pedersen. Af hans Bearbejdelse udkom første Udgave i Malmø 1534, hvoraf et Exemplar findes i Upsala og et i Stokholm; samme Aar og Sted udkom den første Udgave af hans Olger Danske. Med disse forelsbige, af Chr. Pedersens fortjente Udgiver Cand. Brandt meddelte, Oplysninger maa jeg her lade det bero, og henvise Læseren til Brandts Udgave. De Udgaver, der ellers angives af disse Folkebøger ere: af Keiser Karls Krønnike, den ældste der hos os haves, Kbh. 1656 (ikke 1636) i Karen Brahes Bibl.; dernæst Kbh. 1695 i Hjelmstjernes Samling paa Kongens Bibl.; af Olger Danskes Krønnike, Malmø 1552 af Oluf Ulriksøn, hvoraf et Exemplar var i Suhms Bibl. men forkom, et andet i Scavenius' Bibl. brændte

Skrifterne af religiøst Indhold dele sig af sig selv i dem før og efter hans Antagelse af Reformationen. I begge gaar hans Hensigt ud paa at gjøre Indholdet tilgjængeligt for alle. Til den første Periode høre følgende fri Bearbejdelser af latinske Grundlag: Vor Frue Tider, Paris 1514. Leipzig 1517 ved Henrik Smith.[1] Det er en katholsk Bønnebog. Med den er sædvanlig forbunden Bogen om Messen, Paris 1514. Leipzig 1517 ved Henrik Smith.[2] Hensigten af denne Bog er at oplyse og anprise Messens Fortrinlighed, især ved efter den Tids Maade at give enhver Handling derved en symbolsk Bethydning; den giver os derfor den klareste Indsigt i hin Tids Tro, Andagt og Smag. Af størst Omfang er Jertegnspostillen Paris 1515 fol. Leipzig 1518 fol.[3] Det er, som Navnet viser, en katholsk

1807; dernæst i Kbh. 1665 i Karen Brahes Bibl. og Kbh. 1695 i Hjelmstjernes Samling. See isvrigt indtil videre: Nyerup i Minerva, Marts 1789, S. 404 (om den Malmøske Udgave i Suhms Bibl.), Iris, Marts 1795, S. 240 (Olger Danskes Krønnike sammenlignet med den franske), samt Nyerups Morskabsl. S. 88. Rahbeks Dansk og Norsk Nationalværk eller Alm. ældgammel Morskabslæsning, 1 D. Molbechs Fortale til Trykkefrihedsselskabets Udgave af Holger Danske. Rothe om Holger Danske, Program fra Sors 1847 (om de franske Udgaver).

1) Vor frue tider. — Denne tide bog er sat i Paris i Franckerige oc corrigeret aff Mester Christiern pædersen, Cannick i Lund Aar effther gudz byrd Tusinde femhundrede paa det siortende pingetz afften. — Samt: Vor froe Tider — Denne tide bog er sat i Liibs i land til Misen aff Melchiar Lotther och corrigeret aff Henrick Smyth. Aar effter gudz byrd Tusinde femhundrede pa det søttende. (Exemplarer paa Kongens Bibl.) Beskrivelse og Uddrag findes i Nyerups Hist. stat. Skildring 2, 451.

2) J denne bog leriss at hore messe — Denne bogh wor sat i Pariss vdi Franckerige Sancti Hanniss afften Aar effter gudz byrd Tusinde femhundrete paa det siortende. — Samt samme, sat i Liibs (2c.) Aar Tusende femhundrede pa det søttende. (Exemplarer paa Kongens Bibl.).

3) Alle Epistler oc Euangelia som lesiss alle Søndage om aared. sammelediss Jule dag Paaske dagh. Pingetzdag. meth deriss vd-

Postil. Efter Udviklingen følger et Jertegn som afgjørende Argument. Den naive Overbevisning om disse Jertegns Sandhed overrasker ved sin Troskyldighed, og Sproget har ved sin Simpelhed og Naturlighed noget tiltrækkende. Fortalen viser hen til latinske Originaler.[1]

Da disse Bøger nu maa antages at være i alles Hænder, hensættes kun en kort Prøve paa Chr. Pedersens tidligere Sprogbehandling; nemlig Slutningen af Bogen om Messen:

Det xxvi Ca. Huad alt det betegner oc merker som hører til messen som er presten. altered kalk disk. corporal messe klæderne oc alt andet.

---

tydning oc glose oc eth Jertegn till huer dag mz flere artickle som alle menniske nyttelige ere. Tryct i Pariss sancti Ualentini martiriss dag Aar effter gudz byrd Twsinde femhwndrede paa det femtende. Impressus est Parisiis Anno domini Mdxv Cum preuilegio octo annorum subsequentium. — Samt: Alle Epistler (ꝛc.) Nw nyglige corrigerede oc satte mz figurer oc eth Jertegen til huer dagh (ꝛc.) — Tryct och sat i Lybs i land til misen aff Melchiar Lotther aar effter Gudz byrd. Twsinde femhundrede paa det attende. met manghe figurer hwilcke dhe andre icke haffue som føre vaare satte. (Exemplarer paa Kongens Bibl.)

1) Blandt dem har man især søgt Kilden til Chr. Pedersens Postil i den saakaldte Discipuli (Johannes Herold eller rettere Johannes Herlot's) Skrifter: Sermones de tempore et sanctis (Nurenb. 1482. fol.) og Promptuarium exemplorum et de miraculis B. Mariæ virginis (Daventriæ 1485. fol.) eller maaskee Sermones super epistolas dominicales collecti a sermonibus Guillielmi Lugdunensis et ex dictis S. Thomæ, Joh. Nideri et aliorum. Men der gives mange andre lignende Skrifter, som man ogsaa kunde tænke paa, som Jacobi a Voragine meget tit oplagte Aurea legenda Sanctorum; Jordani de Quedlinborg Opus postillarum et sermonum de Evangeliis dominicalibus (Argent. 1483. fol.), Opus sermonum de sanctis (Argent. 1484. fol. Paris. 1500. 4.) o. s. v. Om denne Undersøgelse maa flere Oplysninger søges i Udgaven af Chr. Pedersens Skrifter 2, 488. See ogsaa Dän. Bibl. 1, 78. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 479. Grundtvigs Danevirke 1, 339. Lignende Legender findes i Ett fornsvenskt Legendarium i Sv. fornskrifts. saml. 1 B. 3 H., en Legende, hvori den glødende Sol forekommer, sst. 1 B. 2 H. S. XV. Wiselgren oplyser, at vor danske Postil blev meget læst i Sverrig.

Altered betegner det hellighe korss som vor herre tolde sin swære død paa. Presten betegner wor herre som hengde paa korsset. Kalken betegner vor herriss graff som han laa vdi. Corporalet betegner det huide klede som vor herre vor swbt i før han lagdiss i graffuen Det lille lærit man pleger ath stryge kalken inden i med. Det betegner det klede som vor lagd offuer vor herriss ansict i graffuen. Patenen. betegner den sten som laa paa var herriss graff. Hoetlynet. betegner det klæde som Jsderne bunde for vor herriss øgen den tiid de bespottede hannū sigendiss ged til huo dig slo. Messe serken betegner den hwide longe kiortel sō Herodess lod føre wor herre vdi til bespottelse Stolen som presten haffuer om halsen han betegner det lencke oc reb som isderne kaste oc bunde om vor herriss halss den tiid de grebe hannwm i vrtegaarden. Handlinet betegner de bond oc liner wor herriss benedide hender vaare bundne met Oc det henger stedsse paa prestenss venstre hand Thii naar isderne løsde vor herriss hender tha lode de bondene henghe ved hanss venstre hond. Linen som presten giorder sig mz hun betegner den line wor herre wor būden til støtten mz den tid han vor hustrugen. Hagelen som er bag oc faare heell oc oben paa baade sider vden all skickelse betegner det purpur klæde sō Pilat⁹ lod føre vor herre i till bespottelse. Det korss som stonder bag paa hagelen oc recker fra axelen oc til iorden Det betegner det hellige swære korss som wor femten føder langt oc wor herre bar och drog paa sin axel till Caluarie bierg der som han tolde sin swære død och pine. Kronen som presten er raget met paa sit hoffuit. hwn betegner den hwasse torne krone som wor herre vor kronet och stunghen meth ind i hanss hierne. De sticke oc lappe som side paa hagelen hoss prestenss hender oc bag paa hanss skuldre betegne de tre stompede iern naffle meth hwilke han wor slagen til det hellighe korss. De two lappe eller sticke som side paa serken nedre hoss føderne betegne de two siele oc træ som isderne hagde slaget fulle met søm oc spiger oc bundet nederst paa vor herriss kiortel da han bar det hellige korss at naar han tren frem eller til bage daa stwnge samme spiger hannwm saa swarlige ath alle hans fodspor ware blodige effter hannwm. (etc.)

Til Skrifterne fra den anden Periode høre fornemmelig Oversættelserne af det Ny Testamente og Davids Psalmer. Det Ny Testamente, Antwerpen (Andorp) 1529

og nyt Oplag 1531.[1] Fortalen begynder med: „NAade och fred aff Gud vaar fader och aff vaar Herre Jesu Christo vaar frelsere Vere met alle Danske, Suensk oc Norske, oc meth Alle andre som forstaa wort twngemaall" (i anden Udgave er det forandret til: med alle Christne). Han bekjender den Vildfarelse, han før var udi, da han lod sætte de Jertegn og Fabel i de andre Bøger i Paris, „som menniskene haffue selffue opdictet oc drømet". Hvorfor han har foretaget dette Arbejde, angiver han med de Ord: „Jeg haffuer fordi nw vdset dette Ny Testamente och Euangelia paa reth danske, Ath den menige almwe maatte diss bedre faarstaa dem, Thi der vaare før mange som kerde, ath de kwnde icke faarstaa Danskен i de andre Ny Testamente som før vaare sette (anden Udgave tilføjer: i lipsk). Jeg haabis ath hwer mand skall vel forstaa denne danske, Vil Gud vnde migh sin naade da wil ieg vdsette det gamle Testamente paa Danske i framtiden." Han sigter herved først fjernere, siden bestemtere til den ældre Oversættelse (Hans Mikkelsens). Og da Christus bød sine Apostle, at de skulde gaa over al Verden og prædike Evangelium, saa er jo, mener han, „fast oc vist ath han ville ath alle cristne skulle lære oc vide dem

[1]) Det Ny Tastamente Jhesu Cristi ord oc Euangelia som Han selff predickede oc lerde her paa Jorden, Hwilke Hans hellige Apostle oc euangeliste siden beskreffue de ære nw vdsette paa reth Danske, Gud til loff oc ære oc den menige almwe till tieneste. — Her endis det Ny Testamente Sat i Andorp vaar Frue afften dyre Aar effter Gudz Byrd M, Dxxix. — Samt: Det Ny Testamente Jhesu Christi egne ord oc Euangelia, som han selff predickede oc lærde her paa Jorden, Hwilke hans hellige Apostle och Euangelister siden beschreffue De ære nw vdsette igen paa ret Danske och forbedrede Gud till loff och ære, och den menige almwe til notte och tieniste. MDxxxi. — Her endis det Ny Testamente som er prentet i Andorp (oc rettet paa ny igen aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund) Aar efter Gudz Byrd MDxxxi. (Exemplarer paa Kongens Bibl.)

paa deris egne tungemaal." At han ikke oversatte efter Græsken, giver han selv tilkjende i Fortalen til Pauli Breve, hvor det hedder, at ingen skal „forundre derpaa ath danskeu følger icke alle stede lige ord fra ord met latinen", thi den, som vil udsætte noget, skal det saa gjøre, at andre, som ere af det Tungemaal, kunne det ogsaa forstaa. Havde han skrevet „ord fra ord lige som det staar i latinen, Da hagde der ingen dansk forstondet danskeu rettelige." Derfor har han „effterfult de alder beste och ypperste klercke som nw ære till, som haffue best vdlagt och vdtydet dem, ath mand skulle diss bedre forstaa dem"; og han gjorde og mest sin Flid derpaa, efter den Naade Gud gav ham, at han „kunde saa sette dem vd paa ret danske, Ath de som dem læse maatte forstaa dem." Der er dog somme Ord, som kunde ikke anderledes udlægges eller skrives med saa Ord, end som de staa i Latinen (som Troen, Naaden, Loven, Retfærdighed, Kjødet, Aanden). Det havde blevet meget for langt om han skulde her have udlagt hvert Ord særdeles med sin Udtydning og Glose; thi lod han det „nw betemme paa denne tid." Han har saaledes tænkt vel efter over sin Gjerning, og i det hele udført den med en Indsigt og Smag, der for hin Tid er beundringsværdig. Thi hans Oversættelse udmærker sig, efter Kalkars Bemærkning, ved sit rene danske Sprog, ved sin Selvstændighed og Uafhængighed af fremmede Domme, endog Luthers, og ved sin Troskab, der er ligelangt fra al Parafrase paa den ene Side og Ængsteligheb paa den anden.[1] — Oversættelsen af Davids Psalter, Antwerpen 1531 (Nyerup anfører tillige en Udgave

[1]) Stemmer fra Reformationstiden, S. 3. See iøvrigt Olivarii Vita Pauli Eliæ S. 92. Münters Reformationshist. 2, 71. Molbechs Program om Bibeloversæ. S. 44.

af 1529, der ikke findes)[1]; paa det nÿ prentet i Kbh. af Matz Vingaard (1582—) 1586. I Eftertalen yttrer han sig udførlig om dette Arbejde. Blandt andet siger han: „Skulle ieg set Danſken efter den Latine ſom S Iheronimus ſcreff, da hagde der ingen forſtondet hende, Hun hagde och huercken hafft hoffuit eller hale, Som huer kan-ſelff ſee oc mercke aff de andre Pſaltere ſom før vaare vdſette Alle kere der paa, ath de kunde icke forſtaa dem — — Huo ſom vil noget vdſette aff Latine, Hebraiſke eller Grebſke, Han ſkal det ſaa vdſette, ath alle andre ſom ere aff det twngemaall kunde det vel forſtaa, Ellers waare det bedre ath han lode det betemme Thi at de ſom dem læſe oc kunde icke forſtaa dem De ſonge lede der aff till Gudz ord, oc kedis ſiden ved ath læſe dem Och ſige Huad ſkulle wii gøre meth diſſe bøger, wii forſtaa dem icke, Det er flensborgis Danſke (thi man taler der Danſke och tydſke till hobe) Diſſe ord haffuer ieg hørt aff mange, De ſige oc ſaa almindelige i Danmark ſom alle vel ſelffue vede. Tager fordi dette føÿe arbeÿde til tacke til Gud vil vnde mig naade till ath vdſette mere paa Danſke, Huilken ſke loff, tack, heder och ære aff alle ſine creature till ewindelig tid Amen."

Desuden har Chr. Pedersen i Antwerpen 1531 udgivet

[1]) Dauids pſaltere Hwilken den Helligand ſelff giorde gennem Dauidz mwnd Han er alle Chriſtne meunifkis rette bog, thi man finder i hannem hworledis man ſkall tro, tiene och elſke Gud aff alt ſit hierte, och bliffue ſalig. Han maa well kallis en liden Bibell thi det ſtaar i hannem meth faa ord ſom ſtaar i Biblien. — Denne Pſaltere er vdſet paa Danſke af Chriſtiern Pe- (derſøn, ſom ſkulde begynde næſte Linie, er glemt) ſom vaar Cannick i Lund och prentet i Andorp Aar effter Gudz byrd MDxxxi. (Exemplar paa Kongens Bibl.). — Den formentlige Udgave af 1529 grunder ſig formodenlig paa Langebek (Bib. Selſk. Hiſt. Almanak for 1764). I Vingaards Oplag ſtaar, at den førſt blev prentet i Andorp 1581. See derom Molbechs Program om Bibeloverſ. S. 63.

adskillige Smaabøger, sigtende til at befæste Folk i den ny Lære; nemlig: Den rette Vej til Himmeriges Rige,[1] hvori endnu et Sted ophøjer Marias uforkrænkede Jomfrudom.[2] — En christelig Bog om mærkelige Spørgsmaal og Svar, udsat paa Danske.[3] — Hvorledes hvert christet Men-

[1]) Den rette vey till hiemmerigis Rige Han læris her i de thi Gudz bud ord, och i Credo, och Pater noster I huilke hwert christet menniske finder alt det som staar i scrifften, Och alle de ting som hannem er nøttelige och tilbørlige ath vide til sin sielis saligheed Læff bogen til ende da skalt dw det saa finde MDxxxi. — Denne bog er prentet i Andorp och rettet aff Christien Pedersen som vaar Cannick i Lund. Aar effter Gudz byrd MDxxxi. Jf. Mynster om Udgaverne af Luthers lille Catechismus, 2 Udg. S. 59.

[2]) Jomfrw Maria vor Herris Jhesu Christi moder bleff en klar oc ren Jomfrw for vden all besmittelse paa hennis Jomfrw dommis oc legemis vegne — Hun hagde icke helder nogen pine ve eller modgong i sin fødelse som qwinder haffue almindelige, Men hun fødde sin søn met løst oc glede for vden all ve oc pine, och bleff en klar, ren, och pur iomfrw fore sin fødzel, och i sin fødzel, oc effter sin fødzel for vden al smitte oc bekrenckelse i alle maade.

[3]) En Christelig bogh Om merckelige spørsmaal och swar Om Troen och kerlighed och huorledis en cristen skal ræt lære och vndervise den anden i mange gode artickle som alle menniske ere nøttelige ath vide til deris sielis saligheed. MDxxxi. — Denne bog er vdset paa Danske aff Christiern Pedersen, som vaar Cannick i Lund Och hwn er prentet i Andorp. Aar effter Gudz byrd MDxxxi. (To Exemplarer paa Kongens Bibl.) — Den samme Bog haves af Jens Pedersen, paa Fortalen nær den samme, under følgende Titel: En merckelig grund fest disputath giort Paa tiltale och gienswar, troen oc kierlighet angrindis hworledis ien Christen skal Christelig wnderuise en anden, Alle Christen nøttig och gaffuenlig och besynderlig prestmend til retforstand i Christelig lærdom aff then hellige schrifft. Marci xvj. Saligh bliffuer alle the som troer, the wantro fordømmis. MDxxxi. LAUS DEO. — Prendthet aff Hans Wyngarthener von Stuckgarthen ath medfaste MDXXXI. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Fortalen begynder med: „Naade friid och saligheed aff Gudfader och aff hans søn Jhesu Christo ønsker ieg Jens Peersøn ether Christne læsere"; og ender med: „Hwilken bog ieg nw haffuer vdsatt aff tydsch och fordanskedt Gud almegtigste til ære och priis — Thii beder ieg ether alle sammen Christne læsere

neſke ſkal bære ſit Kors.[1] — Hvorledes hvert Menneſke ſkal betænke vor Herres Død og Pine.[2] — Om vor Herres Død og Pine og om Billede.[3] Titelen er trykt paa den ene Side, Billederne lige overfor paa den anden. Bogens Begyndelſe anpriſer dem med de Ord: „Det er meget gaat, och nøtteligt for vnge folk, Ath man ſetter paſſional oc billede om vaar Herris død oc pine for dem i deris bøger, och andre ſtedis".[4] — Om Ægteſkab og Børn at opføde.[5] — Endelig er i Antwerpen 1531 trykt det lille mærkelige

---

athij tilforne læſe och forſtoor før end i domme, och at i anamme thenne myn føge arbeide i thet beſte, ſom ieg haffuer aff en troo willie, och en ienfold mening tagedt meg thenne wmag til, Screffuit i Wiberg then førſte dag aff thette ny Aar MDxxxi (Engelſtoft, Reformantes et Catholici, S. 10—11).

[1]) Huorledis huert Chriſtet menniſke ſkal bere ſit kaarff met Jheſu Chriſto vaar Herre och frelſere. — Denne bog er vdſet paa Danſke, aff Chriſtiern Pederſen ſom vaar Cannick i Lund, oc hun er prentet i Andorp Aaar effter Gudz byrd MDxxxi (To Exemplarer paa Kongens Bibl.).

[2]) Huorledis huert menniſke ſkal betencke vor Herris død oc pine oc vide hennis krafft oc mact fruct oc godhed. — Denne bog er vdſet paa Danſke, aff Chriſtiern Pederſen ſom vaar Cannick i Lund, oc hun er prentet i Andorp. Aaar effter Gudz byrd MDxxxi.

[3]) Om vaar herris død oc pine Och om billede. — Denne bogh er prentet i Andorp oc rettet aff M. Chriſtiern Pederſen ſom vaar Cannick i Lund Aar effter Gudz byrd MDxxxi.

[4]) Exemplaret paa Kongens Bibl. har tilhørt Eliſabeth Sehefted 1548; hun har ſelv ſkrevet foran i Bogen, og hendes Navn findes paa Bindet, der i ſin Tid har været et Stadsbind. Billederne ere græſelige, afſkyelige. Hvilken Tid maa det have været, da adelige Damer opbyggedes ved dem! — Denne Bog ſtaar hos Vorm og Nyerup tillige under en anden Titel: Jeſu Leffnets og Døds Hiſtorie med Figurer, ſom om det var to Bøger. (Meddelt af Brandt.)

[5]) Om Ecteſkaff oc børn ath opføde Gud til loff och ere, och deris ſiele til ſaligheb. — Denne bogh en prentet i Andorp oc rettet af M Chriſtiern Pederſen ſom vaar Cannick i Lund Aar effter Gudz byrd MDxxxi.

Skrift: Om Børn at holde til Skole og Studium.[1] — Til denne Kreds hører fremdeles: Hundrede og halvfjerdesindstyve mærkelige og ret christelige Spørgsmaal med deres Svar, Malmø 1533.[2] — Endelig har Chr. Pedersen, som forhen er bemærket, oversat Bibelen, der er bekjendt under Navn af Christian den Tredies Bibel; og at han har oversat Spangenbergs Postil, sees af det Privilegium Christian den Tredie 1555 gav hans Svigersøn Bastian Hilsebroch i Malmø paa at udgive den.[3]

Den mærkeligste af disse Smaaskrifter, Bogen om Børn at holde til Skole, er en Omarbejdelse af Luther An die Bürgermeister und Rathsherren aller Städte Deutsches Landes (etc.) Wittenb. 1524[4]; men den bærer et saa stærkt Præg af fri Behandling og Originalitet, at følgende deraf efter D. Mag. maa tjene til Prøve paa Chr. Pedersens senere Skrivemaade:

Nogen motte nu saa sige, Om vi skulle endelige holde Skoler, hvad gioris oss da behoff at lære Latine, Gredske, Hebraiske, eller andre Konster, Kunde wi ey læse Biblien oc Euangelia oc andre Bøger paa vort eget Tungemaal, som ere oss nok til vor Salighed.

---

[1]) Om børn ath holde till Scole och Studium Och ath skicke gode Scolemestere till dem. — Denne bogh en prentet i Andorp oc rettet aff M Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund. Aar effter Gudz byrd M D xxxi. (Exemplar paa Universitetsbibl. Exemplaret i Kongens Bibl. mangler Titel og Ende, og har Huller i Midten. Uddrag i D. Mag. 1, 45.)

[2]) Hundrede och halffierde sindz tiwe merkelige och ret Cristelige spørsmaall met deris Suar Som enfoldige Cristne menniske baade vnge och gamle meget nøttelige ære ath lære och vide til deris sielis saligheb, Och til ath trøste oc støricke dem met mod dieffuelens fristelser oc mod alle hans disciplis falske lerdomme. — Denne bog er vdsat paa Danske aff Christiern Pedersen i Malmø, och prentet der sammestedz den første wge i Fasten Aaar effter Gudz byrd Twsinde Femhwndrede paa det trettende oc tiwe. — Sat i Malmø. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[3]) See Jacobsens forhen anførte Noget om Chr. Pedersen.

[4]) Nyerups Librorum, qui ante reformationem in scholis prælegebantur, notitia, S. 68. jf. Nyerup i Borgervennen for 1797 og 1820.

Da maa man saa swaare hannem derpaa: Jeg ved vel, ath wi Danske, Suenske oc Norske mue vel altid bliffue vanwittige oc vforstandige, saa at wi kunde ingen subtilig Konst eller god oc fast Lerdom, ligesom de tale oc sige om os i andre Land oc Rige, som ligge allevegne omkring oss. Och alle grue och forundre derpaa, at wi hagde nogen tid den ene wise oc lærde Mand i Danmarckis Rige, som hed Saxo Grammaticus —

Wi ere och saa utaknemmelige mod Gud, at wi wille icke lade oss nøye met vore egne kaastelige oc edelige Vare oc gode Føde, som wi selffue haffue offuerflødige nock i Landene i alle honde maade, fordi ath wi kende dem icke selffue och kunde icke ret skøne der paa. Men alle fremmede, som der haffue vered aff atskillige Land, de kende vore Land og Rige bedre en wi gøre selfue, som der ere fødde, oc de rose og prise dem storlige blant dem selffue. Oc de komme fordi saa mange utallige til oss baade til Land oc Vand, at de kunde der nære och føde dem, och drage Guldet, Penningene oc Varene aff Landene. —

O huor mange underlige oc store mandomelige Gerninger skulle wi Danske, Svenske oc Norske haffue i vore Krønicker, om det hagde bleffuit ret beskreffuit, som vore Forfedre giorde oc bedreffue i forme Tid i mange atskillige vduertis Land oc Rige oc desligest hiemme. Mand finder fast mere beskreffuit der om i fremmede Latine Krønicker, en wi haffue selffue baade paa Latine, Danske, Svenske oc Norske. Oc det er all ene sket, fordi at der var ingen, som dem kunde eller ville beskriffue. Var der och nogre, som det kunde gøre, da var der ingen, som dem ville løne for deris Vmage oc Arbeyde. Hagde de oc nogre gamble Krønicker i samme tryg Rige, da haffue de ladet dem forfare. Der fore wide wi Danske, Svenske oc Norske en søye Ting at sige, huad vore Forfedre giorde oc bedreffue i vduertis Land oc Rige oc hiemme hos dem selffue. Men wise oc lerde Mænd, som haffue veret i Rom, Italien, Franckerige og Spanyen, de kunde vel sige, huor meget de vide der at sige aff de Gother, som vare Danske, Svenske oc Norske, huilke som vunde alle Land oc Rige til Verdens Ende. Men det er nu komet der til, diss wer, at wi vide nu bedre at æde oc drikke oss fulle, och at kiffue, trette oc dele met huer anden, en at gøre nogen saadan erlig oc mandomelig Gerning. Men de Latinske, Gredske oc

Hebraiſke ſcreffue deris Gerninger oc Krønicker ſaa ſkarpt och nøye, at huor en Quinde eller it Barn giorde eller talede noget, ſom mærkeligt war, da maa all Verden det nu vide och læſe. Men vi Danſke haffue altid veret forſømelige, och ere ocſaa en nu deſligeſt, ath wi icke ville beſkriffue det vi daglige ſee och høre for wore Øgen. Huad ſkulle wi da beſkriffue det, wi i Sandhed udſpørge kunde aff wore gamble Oldinge.

At udarbejde Lægebøger har for flere af denne Tids Videnſkabsmænd været et vigtigt Foretagende. Af Chr. Pederſen har man to Skrifter af denne Art: en Lægebog, trykt i Malmø 1533, 4.[1] ifølge Fortalen uddraget af mange mærkelige Latine og Tyſke Bøger og hyperlige Meſtere i Lægekunſten. Sygdommene ere ordnede efter Legemets Dele; Henſigten er den ſamme ſom de ſkrevne Lægebøgers, at vejlede hver Mand til at hjælpe ſig ſelv. Ordenen er bedre end i de forrige, heller ikke findes der ſaa mange overtroiſke Midler, men de fleſte Forſkrifter ere, efter vore Lægers Dom, ifølge Tidens Ukyndighed enten uvirkſomme eller ſkadelige. Intereſſantere endnu er Bogen om Urtevand, Malmø 1534, 4.[2] thi den indeholder Oplys-

[1]) En nøttelig Legebog Faar Fattige och Rige Vnge och Gamle Om mange atſkillige Siwgdomme ſom menniſkene hender til ath komme paa deris legeme i mange honde maade Oc om gode raad oc Legedomme til dem Ath de ſom leſe kunde mwe hielpe dem ſelffue oc andre flere met vrter ſom her voxe i Riget. Sat i Malmø. — Denne bog er vdſcreffuen paa Danſke aff Chriſtiern Pederſſen ſom vaar Cannick i Lund, oc Prentet i Malmø S. Hanſis affton Aar effter Gudz byrd MDxxxiii. 4. (To Exemplarer paa Kongens Bibl.).

[2]) Om Urte Vand Till ath Lege alle honde Sotter oc Siugdomme Vulde Blegner Peſtilentze oc all anden broſt met Indvertis oc vduertis paa menniſkens legeme Och huorledis och paa huad tid om aarit man ſkal brende ſamme vand aff de vrter ſom her voxe i Riget. Sat i Malmø. — Her endis denne Bog om Vrte vand ath bruge mod alle haande ſiugdomme Som er vdſcreffuen paa danſke aff Chriſtiern Pederſen, ſom vaar Cannick i Lund, oc prentet i

ninger om Kemiens og Botanikkens daværende Tilstand; den beskriver de kemiske Apparater, og omtaler omtrent 140 Urter med deres danske Navne. Disse to Bøger ere de første medicinske danske Bøger, som ere trykte her i Landet.[1]

Foruden de her anførte Skrifter tillægges der Christiern Pedersen endnu flere. Det er en gammel Mening, der endog har fundet Gjenklang i vore Dage, at han var Forfatter til Rimkrønniken. I Ravns Vers foran Arsbos Hexaemeron hedder det:

„Læs Rimekrønnikken, som mester Christen skrev,
Der finder du hvad hver en Danske konge drev.

Rhimekrønnikken skrev M. Christen Pedersen, ut putatur." See ogsaa Grams Fortale til Krag, S. 125 - 126. Det gjentager sig: Dauw i Hør du danske Mand, S. 14 siger: „Aar 1495, da efter almindelig Beretning den allerførste danske Bog, nemlig Mag. Christen Pedersens Danske Krønnike paa Rim, er trykt".

Saa forekommer der ogsaa en, vel aldrig trykt, Bog af Chr. Pedersen: „Om philosofernes Leffnit och seder", som han sendte Mikkel Brokkenhus til Brangstrup (der omtrent 1540 var Lensmand i Nyborg) og hans Hustru Fru Karine. Men at denne Bog er af vor Chr. Pedersen, hvilket Nyerup engang antog, veed jeg ingen Sikkerhed for. (See Nyerup om Almuelæsning i Iris og Hebe for Jan. — Marts 1796, S. 168). I Bogen om Morskabslæsning S. 286 siger Nyerup i denne Anledning: Nyere Lys har jeg siden ikke faaet i denne tvivlsomme Sag (nemlig om de Underlige Spørgsmaal var fra det sextende Aarhundrede).

Dog, det er paa Tide at jeg holder op, ellers vil jeg ikke see Ende paa Efterretningerne om Chr. Pedersen. Tilsidst har han ogsaa skrevet Anmærkninger til Virgil, ja giftet sig og haft en Søn. Thi 1748 skriver Grave fra Bragernæs til Langebek saalunde: „Jeg sender Mantuani skrevne Ecloger, som jeg fandt sammenheftet ved Canonici Christen Pedersens Urtebog. Jeg har seet udi Engelland hans Skrifter udi 4 Bøger, men saaledes forklaret ikke. Jeg holder

---

Malms, Midfaste tide, Aar effter Gudz byrd M. D. XXX iiii. 4. (To Exemplarer paa Kongens Bibl.).

1) Om Chr. Pedersen og hans medicinske Skrifter see Herholdt og Manfa's Saml. til den danske Medicinalhist. 1, 45.

for, at det er Christen Pedersens Arbejde, thi man seer i Bredden danske Forklaringer, og at den bag i Bogen benævnte Petrus Christiani H. er Christen Pedersens Søn, og det efterstrevne H. bemærker Helsing; thi at Faderen døde som Præst i Helsing, trøster jeg mig næsten til at bevise". (Langebekiana S. 46).

Denne Mand kan formedelst sin Kjærlighed til Fædrelandet, sit rene Sprog og sin flersidige Virksomhed betragtes som Grundlægger af den nyere danske Literatur. Langebek bemærker om ham: Saa vidt man af hans Skrifter kan spore, har han været en god Patriot, elsket sit Fædreland, ikke sparet sine Landsmænds Fejl, og især beflittet sig paa at dyrke det danske Sprog. Fynboen Nyerup siger om ham hvad Biskop Balle sagde om sin Landsmand Hemmingius: ejus nomine, doctrina, mansuetudine, moribus exsulto. Grundtvig har udhævet hans flersidige Fortjenester, og atter samlet dem i eet Punkt, i det han kalder ham Udtrykket for den historiske Aand i Danmark paa den Tid. Han anviser ham formedelst Oversættelsen af det Ny Testamente en høj Plads mellem Danmarks Reformatorer, skjøndt hans Navn ikke glimrer over nogen Bispestol; belægger hans Kjærlighed til Modersmaalet med Chr. Pedersens egen kostelige Bemærkning, at havde nogen af Apostlene skrevet til Danmarks Indbyggere, havde han sikkerlig skrevet paa ret Danske, saa alle kunde det forstaa; og beundrer hans Foredrag, der med den højeste Simpelhed forener Skjønhed, Kraft og Salvelse i en Grad, der i det mindste paa den Tid var mageløs.[1] Ikke desto mindre har Chr. Pedersen i lang Tid været forglemt, og saa lidet bekjendt, at de fleste af Danmarks Lærere næppe have kjendt mere end hans Navn, indtil endelig hans Danske Skrifter fandt Udgivere i C. J.

[1]) Yttringer om Chr. Pedersen: af Langebek i D. Mag. 1, 42; af Nyerup i Tillæg til Bedel om den danske Hist. at beskrive S. 57; af Grundtvig i Danevirke 1, 337.

Braudt og R. Th. Fenger, Kbh. 1850 fgg. Med denne Udgave begynder et nyt Tidsrum i vor Literaturs Historie. Fuldendt vil den oplyse ikke blot denne Mands enkelte Skrifter, men tillige Overgangen i Foreſtillinger og Udtryk fra Middelalderen til den nyere Tid.

Blandt de Mænd, der bragte den første Efterretning om Reformationen til Danmark, nævnes de allerede omtalte Peder Litle og Henrik Smith. Peder Litle, Petrus Parvus Rosæfontanus, ſkal nemlig være kommen hjem fra Wittenberg 1519. I Efteraaret menes han igjen at være reiſt bort, for at høre Luther og Melanchthon, og med et levende Indtryk af dem kom han atter hjem 1520, og ſpaaede ſtore Forandringer. Han overſatte Ant. Corvini Poſtil, Roeskilde 1539[1]; dog ſaaledes, ſom han i Fortalen bemærker, at han „icke fulde det Tydſke exemplar allene effter, oc eh heller Latinen, men nu det ene, oc nu det andet, effter ſom det kunde lempeligſt oc bæſt falle paa wort Danſke maal;" ſamt en lille Tractat i en Sum befattende Skriftens Bøger, 1543.[2]

[1]) Poſtilla offuer de Søndagis Euangelia, ſom falde om alt Aarit. For de fattige Sognepreſter oc Hwſfædre beſcreffuen aff Antonio Coruino. Och vdſæt paa ræt Danſke aff Petro Paruo Roſæfontano. M. D. xxxix. Samt: Korte vdleggelſer paa de Søndagers Euangelier, ſom fra Paaſke oc indtil Aduent bliffue predickede (ꝛc. ſom forrige). — Prenttet i den Konninglige Stad Roſchilde, aff mig Hans Barth, den Friddag næſt for S. Lauridtz dagh Anno, M. D. xxxix. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[2]) DEnne Bog eller tractat korttelige i een Sum befatter alt deh ypperligſte oc mæſt beſynderlige ſom den Hellige ſcriftis bøger, deh er, deh Gamle oc Ny Teſtamente indholde. Wdſæt aff Frandzſoſe paa Danſke af Petro Paruo. R. — Prentted i Kiøbenhafn af Hans wingaard, den Tiende dau i April maaned. Aar M. D. xliij. (Et Exemplar deraf findes nu paa Kongens Bibl. blandt Rördams Gave, 1853). Det hele er otte Blade. Den er tilegnet Fru Helenæ til Skiøringe i Falſter Her Henrick Gisies efterleuerſke. Han kalder ſig i Tilegnelſen Peder Paruus Læſe-

Om Broderen Matthias Litle, Matthias Parvus Rosæfontanus, er intet bekjendt uden hans Skrifter. Han udgav en Bedebog, 1531, senere udgivet af Peder Palladius 1544[1], og et Par Oversættelser: Urbani Regii

mester i Kiøbenhafn; og siger at han „i Fiorsommers" af en from Mand blev ombedet at udsætte denne lille Bog „af Frandzfose paa ræt Danske" — „Jeg hadde tenct ad icke ladeb henne wdgaa før end den samme hadde kommeb hid i landeb igien som meg deb Frandzfoske exemplar der ieg wdsætte efter, til troer haand meb nogle andre sine bøger antuordede. Nu efterdi ad hand saa lenge tøwer paa sin rætte reysse oc verf bestillindis sin forwerfuing oc profit, som menig mand gierne giør, oc meb ære altiid seg oc sine, ia, ocsaa alle andre til gode, for vden nogens beswigelse eller besuaring bør ad giøre: vor Matthias Paruus min broder af meg begiærindis, ad ieg vilde lade henne wdgaa nu strax oc ey lenger forholdeb her meb, serdelis der fore, ad (som ieg kand vel besinde) denne lille bog er som een ræt Compas der een i deb store, mectige, vide, brede oc dybe Bibelske haf, kand holle sin kaaff efter". — Fremdeles siger han om denne sin lille Traktat: „Hwilcked samme ieg oc icke lenge siden ower kom pretted paa Latine i Venedien, oc kand vel skee, ad ieg oc i fremtiden lader wdgaa, Men deb Frandzfoske, som min gode gamle wæn Robertus nu eth aar siden i Pariis baade scref oc prenttede, holler nogeb meer och videre end deb paa Latine er, dog er deb den samme materie oc mening i alle maade. Der fore følgde ieg nu aleniste deb Frandzfoske Exemplar efter, oc icke Latinen, som ieg oc intet behof hadde, ad bruge her til". — Screfueb i Kiøbenhafn den Tiende dau i Tormaanet. Aar ꝛc. M. D. xliij. Det mærkeligste i denne lille Bog er det forhen omtalte Vidnesbyrd om Chr. Pedersen. — See iøvrigt om Peder Litle: Gamst, diss. de vita et scriptis Petri Parvi Rosæfontani, 1755. Engelstoft har i Paulus Eliæ, en biografisk-hist. Skildr., i Nyt histor. Tidsskr. 2, 39, af de hinanden modsigende Efterretninger om Peder Litles Udenlandsrejser uddraget det, som ovenfor er optaget. Om Corvini Postil see ogsaa Stemmer fra Reformationstiden, S. 69.

[1]) En ræt Bedebog aff den hellige scrifft Gamle oc ny Testamente, met den rætte Passional, wdi huilcken klarlige findis oc beuises alt det som menniskeu er nytteligt til sælens saligheb, flytelige offuerseet oc corrigeret. Kiøbmenhaffn M. D. xliij. (Paa Kongens Bibl.). I Fortalen: D. Peder Palladius til Læseren, hedder det: at han blev ombedet at overseе den lille Bønbog, som ud-

Sjælens Lægedom, 1544[1], og Luthers Undervisning om den ypperste Lærdoms Hovedstykker, 1544.[2]

Henrik Smith (Smid), Henricus Faber Malmogius eller Elsebogensis, var født i Malmø, og studerede i Rostock; men han maa tidlig have besøgt Wittenberg, da Peder Litle grundede sin Bevømmelse over Luther for en Del paa hans Ord. I Fortalen til sin trebie Urtegaard, som er tilegnet Antonius Brykse til Langesø, omtaler han ogsaa deres Ophold i Wittenberg (dog med det Udtryk: nogle Aar forledne). Han bosatte sig i Malmø, og blev Vejermester der. Hans første literære Virksomhed er fra 1517, hans sidste fra 1563; han maa altsaa have været jævnaldrende med Chr. Pedersen, og opnaaet en høj Alder.

Han udgav paa ny i Leipzig nogle af Chr. Pedersens Skrifter (Vor Frue Tider og Bogen om Messen 1517; Vocabularium latino-dan. 1518); og samlede derpaa sin egen Hortulus synonymorum, Havn. 1520, 4.[3] Det var

gik paa Dansk nu tretten Aar siden (altsaa 1531). Men det er den, der anføres i Stemmer fra Reformationstiden S. 45: Een ny Bedebog aff then hellige scrifft thet gamble oc ny Testamentis, hvis lige tilforn icke er seet eller hørd. Wdi huilken klarlig findes oc beuises alt thet som er mennisken nytteligt til sælens salighed. Med gantske flyt forsamled. Med en skøn Passiebog, med figurer oc scrifft subtilig wdstafferet. MDXXXI. I Forbindelse dermed anføres sst. Georg Smaltzings Davids Psalter giord wdi Bønner. Fordanskет 1533. Af hvem?

[1]) Sielens Lægedom, for de Karske oc Syvge i disse farlige tider oc i dødz nød. ved Doct. Vrbanum Regium. Oc wdsæt aff Tydske paa ræt Dansk, ved Matthiam Paruum Rosæfontanum. — Denne Christelige bog er prentet aff Hans wingaard i Kiøbenhaffn M. D. xLiiij. (Paa Kongens Bibl.). Den er tilegnet Fru Eline til Skiøring i Falster, Hr. Henrik Gisies Efterleverske. Tilegnelsen skrevet i Kbh. 1544.

[2]) Den findes ikke paa Kongens Bibl.

[3]) Hortulus Synonymorum per Henricum Fabrum Elzebogensem ad usum Danorum concinnatus, cui Libellus de vocum proprietatibus subjunctus est. Tam solutam orationem quam ligatam scri-

Hans første Urtegaard, der imidlertid ikke handler om Urter, men om Gloser, og som han i den Tredie Urtegaards Tilegnelse til Antonius Brytte omtaler med de Ord: Den havde jeg tilsammenlæst (samlet) for de unge Børn, som til Skole gaa. Det mærkeligste ved Bogen er Peder Litles Brev om Luther og Melanchthon, samt om hans og Henrik Smiths Studeringer i Tyskland. Men da den til de latinske Synonymer undertiden meddeler en dansk Oversættelse, og har et Register over de danske Ord, bliver den ogsaa et Bidrag til det danske Sprogs Historie.[1]

De til Reformationen sigtende Skrifter ere: En liden Dialogus eller Catechismus, udsat, Malmø 1537 (lille 8.)[2], tilegnet Mester Christoffer Ipsen, Canick vti Roskilde, affattet som en Samtale imellem Hans og Niels over Catechismens Æmner. Da Bibeloversættelsen af 1550 var

---

bere volentibus opidoque utilis et necessarius. Cum Petri Parvi epistola ad auctorem. — Stanneis excusum calamis. Haffniæ apud Melchiarem blumme: artis Calcographæ Magistrum admodum peritum. Anno a redempto mundo vltra sesquimillesimum vigesimo xiij Kalen. Martias. (Paa Kongens Bibl.).

[1]) Her forekommer f. Ex. at elende eller holle sig aff nogen selschab; at farue eller at lødhe; aff en andhens ophoff eller raad; at kiære oc klaghe; at liwe, fisle oc squaldre; at lofftwe eller ietthe; artig till at lere eller nømmig; at snafftwe (titubare, vacillare), at hidmæ (estuare); lerdom eller kennedom; kircke vielse eller kirmisse (dedicatio templi); om siger eller i det siste oc kortelige; starblind, ensget eller stel. o. s. v.

[2]) En liden Dyalogus eller Catechismus Indeholdendis de thi Guds buds Troens Faders vaars Daabens oc aff Jesu Christi legeme oc blods Sacramentis forclarelse, Sammeledis ith almindelict scrifftemaal begrebet vti de thi Guds budord, Troen Oc Fader waar, saare nyttelig for de enfoldige christne och sognepresther, Vdsaat aff Henrick Smith aff Malms. Anno domini MDxxxvii. Med et Mærke, hvori H. S. men uden Trykker og Trykkested. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Nyerup angiver urigtig at Bogen er i Kvart. See ogsaa Mynster om de danske Udgaver af Luthers lille Catech. 2 Udg. S. 58.

udkommen, udarbejdede han to Skrifter, der skulde tjene til at fremme dens Brug: en Tavle og Register, Kbh. 1560, 4.[1], den første Slags Konkordans; og en Oversættelse af Luthers Indledninger til Bibelens Bøger, Kbh. 1560, 4.[2], mærkelige ved deres Sprog.

Hans vigtigste Skrifter ere Læge- og Urtebøger. Man seer af Lægebogens Tilegnelse til Hr. Mogens Gyldenstjerne, at han selv havde øvet Lægekunsten, der var en fri Kunst, men kun lønnedes med Utaknemmelighed. Den Syge agter Lægen som en Gud; naar han fornemmer sig lidt bedre, for en Engel; men naar han bliver aldeles tilpas, og Lægen vil have Penninge for sin Bekostning, Kunst og Umage, da agtes han nøje (næppe) for et Menneske og værre end en Bødel, ja han bliver da saa godt som en Djævel. Han har derfor forladt denne Kunsts rette Grundvold, som er Theorica; men vil dog ikke aldeles nedgrave og skjule den Penning Gud haver givet ham, men uddele den iblandt dem, som den have behov. Thi det er et almindeligt Ordsprog, at hvo som skjuler og begraver sit eget Gods efter sin Villie, han gjør ingen Uskjel uden sig selv, men hvo som skjuler og begraver det, som menige Mand kan komme tilgode, han gjør hver Mand Uret og Uskjel. — Paa den første Urtegaard (Liber Synonymorum) fulgte den anden, Malmø 1546; Rostock 1599.[3] Den begynder

[1]) Henrick Smiths Taffle oc Regiſter, flittelig tilhaabe dragen aff den Hellige Schrifft (etc.) Prentet vdi Kiøbenhaffn aff Chriſtoffer Barth (etc.)

[2]) Alle Doctoris Martini Luthers fortale ſom han ſcreff offuer det Gamle oc Ny Teſtamente (etc.) (Af diſſe to eier jeg Exemplarer.)

[3]) Een skøn loeſtig ny vrtegaardt. prydet med mange atſkillige vrter, ſom tiene til menniſkens legemmes ſundheds opholdelſe, deſligeſt huorledis Electuaria, Syruper, Conſerua, oc Olier, ſkulle ret konſtelige gøres, oc beredes, aff denne vrtegaards vrter, deres rødder oc blomſter, Oc andre ſaadanne ſubtilige

med en Anbefaling af Christiern Terckelsøn, Doctor udi Kiøbenhavn, hvem det tyktes meget nytteligt, at denne Bog

nyttelige ting, aldrig tilforn seet paa vort danske tungemaal, Tilhobe samblet oc fordanskedt aff Henrick smith vdi Malmø. Anno MDXLVj (Exemplar paa Kongens Bibl.). Samt Prentet i Rostock af Stephan Möllman Anno 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Slutningen af den første Udgave af 1546 findes ikke i de andre, hvortil Grunden sees af den selv. Det hedder nemlig: Paa det at ieg vil inge ledige blad haffue i denne myn Bog Saa haffuer ieg ladit her effter følge een skøn Licio Janus, paa danske Rym, saa at huert ord giør en Dag i maaneden, huor aff mand kand lettelige lære aarens tiid oc løff vden til, oc sammeledis hellige Dage, Nyttig alle dem som læse kunde, fordanskett aff Bentt Jensen, Stadtzscriffuere i Malmø, In anno etc. MDXLvj. Som Exempel paa disse Rim maa tiene:

Martius. Tord.
Derneſt kom lucius och tord mz ſit lange ſteg
Bad Gregorium locke børn vnder weg (o. ſ. v.)
October. Sedemaanet.
Saa kommer da frantz med søder vin.
Kaller Dioniſium hiem til ſiin (o. ſ. v.).

Og Bogen ender saa med følgende Rim:

MD oc fire X.
Oc leg saa der til fex.
Der finder dw det rette aar.
Att denne bog predtit war.
Vdi Malmøs Stadt min kiære wen.
Aff mig her Oluff Brickſen.
Vdi Nouembri maanet den x dag.
Bleff endelige endt denne vmag.
I samme aar, at du kand vide.
Haffue de erlige mend i Malmøs raad ſide
Med deris elſkelige almues byſtand.
Opbygd deris Raadhuſſ paa myn ſand.
Kongelige Maieſtat deris naadige Herre
Desligeſt deris by, oc alle Danſke til ære.
End it giffuer ieg dig her til kende.
Huad ſig i ſamme aar monne hende.
Een ſkeppe meel, fire oc tiwe ſkelling galt.
Desligeſt xij ſkelinge een ſkeppe malt.
Inge menniſke ſom leffue nw.
Komme nogen tidt ſlig dyrcke i hw

udgaar for hver Mand, efterdi her er ikkun eet Apoteke i alt Danmarks Rige og Norge, og desligeſt ikke mange, ſom den rette Lægedoms Kunſt forſtaa eller lært have. Den er tilegnet Meſter Claus Urne til Belteberg, Provſt i Lund (en Søn af Lage Urne til Boſerup i Skaane, og Broderſøn til Biſkop Lage Urne, † 1562); thi han og hans elſkelige Huſtru, Fru Margret, havde ſtor Lyſt til adſkillige Urter, og havde derfor gjort en beſynderlig Urtegaard i Bieltebierge, begjerendes af Henrik Smith at vide, med hvilke Urter ſamme Urtegaard bedſt prydes kunde. Da tog han ſig fore, at han med Guds Hjælp vilde ſkrive de almindeligſte og bedſte Urters Dygder, Kraft og Nature, ſom her voxer i Riget; og efterdi han ikke havde Tid til at gjøre det om Dagen, gjorde han det om Natten. Foruden at han har villet ſamle nogle af Apothekernes lønlige Kunſter vilde han i denne føje Bog beſkrive de Urters Dyder, ſom han kjender og kan nævne paa vort danſke Tungemaal. Men vi have dog ſaare faa paa vort Maal; meſte Parten nævnes af den menige Mand med brøden Latine eller brøden Tyſke, og ej af een ſom af en anden. Urtebogen begynder med Neller (Brændenelder), ſom overgaar alle ved Kraft og Dyd, og anfører derpaa Urterne med deres danſke, latinſke og tyſke Navne, ſamt deres Dyder. — Den tredie Urtegaard, 1555, tilegnet Antonius Bryſke til Langeſø, Danmarks Riges Kansler,[1]

For wore ſynder tror jeg viſt.
Er oſſ giffuen ſaadan bryſt.
Der fore laber oſſ trolige alle.
Jnd til wor hiemmelſte Fader falle.
Att hand for Chriſti hans kiære ſøns død.
Vilde fran oſſ vende tillig iammer oc nød.
Amen.

[1]) Det hedder i denne Tilegnelſe til Antonius Bryſke i Udgaven Kbh. 1557 (den af 1555 findes ikke i vore Bibl.): „Jeg haffuer tit och offte met mig ſelffue betenckt och offuerueigt den ſtore

med Christierni Morsiani Fortale fra 1556, og den fjerde Urtegaard 1557, tilegnet Fru Anne Claus Brnis til Beltebierg, ere af medicinsk Indhold, nemlig en almindelig Lægebog og om Kvinders og Børns Brøst og Sygdom. Disse Urtegaarde, den tredie og fjerde, tilligemed en Lægebog for Saar, „indhollendis atskillige mange skøne forfarne Lægedommer, hvilke som tjæne Bartskerrerne", tilegnet Mogens Gyldenstjerne til Stjerneholm, der havde gjort ham Hjælp og Bistand og andet godt til at lade prente hans Lægebøger med, en Bog om Pestilentze, først udgaaet 1536 og tilegnet Claus Urne,[1] samt en liden Bog om Menniskens Vand af Dr. Laurentius Frisius, fordandsket 1557, „dog ikke Ord for Ord, men stundem frataget og tilsæt," og tilegnet Herloff Trolle til Hillerødsholm, udkom samlede, Kbh. 1557, 4. (et Exemplar paa Kongens Bibl. samt paa Universitetsbibl., kjøbt af Langebek paa Stobæi Auktion i Lund); og under Titel af Henrick Smids Lægebog, Kbh. 1577, 4., tillige indeholdende Urtebogen (et Exemplar paa Kongens Bibl. og paa Universitetsbibl.); og under Titel: Henrik Smids

---

velgerning, ære och dygd, som mig aff eders Velbyrdighed nogle Aar forledne vdi Wittenberg er hendt och vederfaren (och ferdelis den tid ieg der rettede det Ny Testamente som først paa vort danske Tungemaal prentedis och vdgick) huilcken velgerning ieg io gerne vilde findis villige ath forskylde effter min fattige formue, met Guld, Sølff eller Pendinge kand ieg det icke gøre. Der faare tilskriffuer och skencker ieg eders Velbyrdighed denne min tredie Urtegaars Bog oc arbeyde" (o. s. v.). Parenthesen er udeladt i den senere Kjøbenhavnske og i den Lybekske Udgave.

[1]) Hos Nyerup staar 1535, men i Udgaven Kbh. 1557 staar: „Jeg lod vdi foresagde M. D. xxxvi. aar der Pestelentzen her i Riget saa regerede vdgaa wid Prenten en liden Bog om Pestelentzis aarsage, forvaring oc Lægedom eders Velbyrdighed til vilge oc tieneste, — thi paa den tid wor ingen her i Riget som noget haffde screffuit paa wort danske Tungemaal om saadan handel"; og ligesaa i den senere.

Lægebog i sex Parter, Urtebogen ligeledes medregnet, Lübeck 1598—1599, 8. (ligeledes paa Kongens Bibl.). Om der i disse Lægebøger end ikke findes noget for Lægevidenskaben frugtbringende, ville de dog være artige til at oplyse dens Udvikling og Fremgang.

Ligesom Urtebogen indeholder Bidrag til Urtekundskabens Historie, vil der vel i den til Bartskærbogen føjede „Taffle paa atskillig legedom som skal købis i Apoteken, thi den ingen anden stedz findis til købs," gives Oplysninger om Apothekernes daværende Tilstand og Tidens Tro paa Lægedoms Kraft.[1] Og om Lægekunsten selv forekomme mærkelige Ytringer. Chr. Terkelsen Morsing taler f. Ex. i sin Anbefaling om dens Tilstand udenlands og her hjemme: Udenlands stædes ingen Bissekræmmere med deres Knapsak at give sig ud for det som de aldrig lærte. Hvo der forbrister sig dertil, bliver paagreben og sættes paa et Asen, og drives af Staden med raadne Æg og anden Urenlighed; hos os derimod tilstæder man ofte hine Empiricos, som man saa kalder, eller Bisselæger at komme udi Riget. Ligeledes yttrer Henrik Smith i Tilegnelsen til Antonius Bryske, at mesten Parten udi alle Stæder i Riget har man kristelig Øvrighed, gode Sognepherrer eller Prædikere og fromme og lærde Skolemestere, men lærde og trofaste Læger og Jordemødre fattes. „Udi deres Sted, siger han, have vi forløbne Munke, Nonner, ulærde Præster, fordærvede Kjøbmænd, gamle Kjerlinger, ja Sudere og Smede, Troldkarle og Troldkoner, og andet saadant ørkeløst Folk. Saadanne næsevise selvgjorte Læger kunne og see udi den Sjuges Vand, hvor mange Grise Soen skal faa, og hvor mange Kalve Koen er med. De

[1]) F. Ex. „Anacardina, Er ith Electuarium, her aff brugit gør en god hukommelse, och ith subtiligt forstand, thi brugis den offte aff vise oc forstandige mend."

handle og gjøre ligesom den Skomagere, der haver ikke uden et Par Læster, og vil gjøre Sko over dem, som skulle tjene til hver Mands Fødder. De stjæle Livet, Helbreden, Gods og Penninge fra mangen Mand. Thi vaare det nytteligt, at Øvrigheden udi hver Kjøbsted havde her Agt oppaa, og lode ingen bruge Lægedoms Kunst udi deres Stæder, førend han havde været forhørt. af Lægedoms Doctoribus udi Kjøbenhavns høje Skole, og havde deres Brev og Skrivelse med sig, at maatte bruge sin Kunst her udi Riget, hvor han komme. Thi at en ret Læge bør at hjælpe Naturen, og ikke forbærve hende." Om disse Empirici, og det ere de, som sætte al deres Ting i „Forfarelsen", taler han endnu udførligere i Tilegnelsen af Bogen om Menniskens Vand. Og efter at have glædet sig over „Docter Christiern Morstanum, som obenbarlige læser og lærer de vnge Studenter denne Konst, som Lyst til den haffue i Kiøbenhaffns høye Schole", vedbliver han, at som han haver forstaaet, vilde Kongen det gjerne saa skikke, at i hver Biskopsstift her-udi Riget skulde være en lærder og forfaren Doctor i Lægekunst, til hvilken man kunde have sin Tilflugt, om nogen finge nogen Sjugdom, og med hans Kunstes Hjælp beredde sit Liv, om det vaare Guds Villie; ligesom hans kongel. Majestat haver gjort udi Ottens Stad udi Fyn, hvor den vellærde Mand Doctor Cornelius er, og tjen alle der med sin Kunst, som den behov have. — I Bogen om Pestilense omtales i Tilegnelsen, hvori ogsaa Luthers Raad mod Pestilense er oversat, Pesten i Danmark 1536, 1546, 1553. I Bogens første Kap. hedder det, at Kong Christian den Tredie udgav et almindeligt Bud og Befaling at der for (det er udenfor) hver Kjøbsted her i Riget skulde udvælges og tilstikkes en Sted, hvor som døde Menneskes Kroppe skulle jordes. (Altsaa Asistenskirkegaarde). I tredie Kap. omtales Salig

Lektor Andres Liung, der havde været i Landskrone Kloster, og var en af de første her i Riget, som forlod Pavens Regimente, og var Sogneherre i Landskrone i elleve Aar, derefter i Malmø i fjorten Aar, og døde 1555. — Naar man derhos læser de mangen Gang artige Bemærkninger, f. Ex. om „fordøfuelsen" (Fordøjelsen) og „lucthen" (Luften), har man i disse Bøger en rig Lejlighed til at øve sig i Sproget.

Endelig finder man, at Henrik Smith ogsaa beskjæftigede sig med historiske Arbejder; thi i Tredie Urtegaards Tilegnelse til Antonius Bryske, skreven i Malmø den 2 Jan. 1555, hvori han omtaler sine Skrifter, slutter han med: Desligeste vil jeg ogsaa skikke til eders Velbyrdigheds Hænder en Chronica, som jeg tilsammen draget haver af lærde Mænds Bøger, indeholdendes de mærkeligste Mænd og deres Gjerninger, som noget mærkeligt gjort have fra Verdens Begyndelse og indtil dette Aar, være sig aandelige eller verdslige, som ere „Patriarcher, Propheter, Keysere, Konger, ypperste Prester, Leuiter, Phariseer, falske Propheter, Doctores, Mestere, Poeter, Philosophi, Oratores, Historie-Scriffuere, Loukiøne Mend, Traaldkarle, Paffuer, Bisper, Prester, Fædre, Concilij, Secter, Kettere, Muncke, Ordens paafindere oc stifftere etc." Det er da det første historiske Konversationslexikon, men som Pressen ikke har ført til os.

Han endte sin literære Virksomhed med en latinsk Skolebog, der indeholder artige Bidrag til det danske Sprogs Oplysning.[1]

---

[1]) Libellus vocum latinarum cum interpretatione Danica, ex optimis latinæ linguæ scriptoribus in usum iuventutis Danicæ congestus. Autore Henrico Fabre Malmogio 1563. — Extat venale apud Henricum Fabrum, Ciuem et Zygostatem Malmogiensem. Hafniæ, excudebat Johannes Zimmerman 1563. (Exemplar paa Universitetsbibl. hvori Aarstallet er forandret til 1583).

Skriftet har han tilegnet Hans Skaugaard. Paa Grund af det latinske Sprogs Vigtighed (est enim oratio latina commune artium vehiculum) har han, nu da hans Kræfter aftage og han ikke kan beskjæftige sig med vigtigere Materier, troet at gavne Skoleungdommen med denne Samling af 6300 Ord (vocabula ad sex milia et ter centum); men da han forudseer, at hans Bog vil møde megen Dadel, beder han om at den maa udgaa under Skovgaards Beskyttelse. Ogsaa i Fortalen benytter han sig af Erasmi Ord imod dem, der gribe enhver Lejlighed til Dadel, og, som dog, naar det kommer til Stykket, ikke selv kunne frembringe noget bedre. Fortalen er skreven Malmogię ex Lararío nostro prima Maij 1563. Ordbogen er ikke alfabetisk, men ordnet efter Materierne med tilføjet dansk Oversættelse. Forfatterens Stilling oplyses deraf, at han kalder sig zygostatem Malmogiensem, hvilket forklares S. 187—188: pensor, Weyere, libripens, idem Eller den som retter vecten, zygostata, idem.

Man finder under visse Afdelinger, saasom om Gud, om Himmelen og himmelske Ting, om „Weyerene", om Tiden, om Jord eller Land, om Menniskens Lemmer, om „Kønnernes Underskied" o. s. v. en Del danske Ord samlede, og lærer tillige, hvilke man den Gang har maattet omskrive. Som Exempler derpaa kunne følgende tjene, der dog kun er en ringe Del af det Udbytte Bogen kan yde: radius solaris, Soelgisel; Orion, Marirock; halo, Haugard, En kreds om monen om natten; solstitium, Soelhuerff; Februarius, Blidel; dies religiosus, Forvorpen dag; ruma, Kulck paa struben; spondilus, Ryggekode; hesitans, Stam; blæsus, Lesp; phanaticus, Elluff vild; hydrops, Vatersot; chiragra, Podagel i henderne, podagra, Podagel i fødderne; hernia, Kil; tuber, Orel; vestis clauata, Forhaauit eller knoppit Klæde; exomis, Paltzkiortel, kiortel vden erme; bulla, Spang som belte prydes met; procus, Beel, som gil; obstetrix, Joremoder; lithostratus, Steengade, eller den sted som er brolagt med astrag; parentalia, Eruid, eller maaltid som gisres effter den døde; exequiæ, Begengelse, eller offer for de døde; bibliotheca, Liberi; lanius, Kødmangere, slactere; digitale, Fingerbør; incus, Smedested; postomis, den tang som settes paa Hestis næse naar de skoes, kalles en brems, mercker oc en mulkorff; cancelli, clathrus, Sprinckel, Eller spranckuerck, som gisres som sprinckelvindue; man-

tica, Veske, eller seck som er it hul mit paa at stoppe hoffuedet igennem, saa at der kand legges i begge ender, huad man vil; fauilla, Falaske; catillus, Saltsercken; vrna, Spand eller Junge, vrnula, Kitte; perna, Bøste, petaso, idem Eller Flycke; sistrum, Skerre; catellus, Racke; apes, Riffuisse; spina, Fiskegraader; virgultum, Telling som rinder op aff iorden; cænipeta, Dryllegest; vmbra, Dryntelgest som sig selff indbiuder, oc følger dem som ere indbodne, o. s. v.[1]

12. Første Forsøg paa en Oversættelse af den hellige Skrift. Christian den Anden; Hans Mikkelsen; Povel Kempe og Christiern Vinter.

For at sætte Christiern Pedersen paa sin rette Plads, i Spidsen for den nyere danske Literatur, have vi sammenstillet de tre Mænd, der kunne betragtes som Forløbere for Reformationen, og fulgt dem til Enden af deres Virksomhed. Vi maa nu atter vende tilbage, for at betragte de første Forsøg paa at fremme Reformationen ved at oversætte den hellige Skrift, især det Ny Testamente, i Modersmaalet. De foretoges under Christian den Andens Landflygtighed. Det er aabenbart, at det var Kongen selv, der drev dette Værk, og stundum personlig deltog deri; ja hans Plan gik endog videre, end man hidtil har vidst, i det han selv prøvede paa at oversætte noget af det Gamle Testamente[2]; af det Ny veed man, at han gjennemsaae Oversættelsen af Johannes'

[1]) Om Henrik Smith see Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 480. Sommelii Lex. 2, 320. Om Mester Claus Urne Werlauffs Program, S. 78. Hortulus synonymorum er beskreven i Nyerups Mantissa S. 30. Om Henrik Smiths Fortjeneste ved Udgivelsen af Urtebogen Herholdt og Mansas Saml. 1, 248.

[2]) Hans Mikkelsen skriver nemlig til Christian den Anden. Lier den 6 Marts 1527: „Och huessom ethers nade haffuer translaterit aff thet gamle testamente, sender ieg ethers nade met forne sloo och puntuffeler" (Pantofler). Allen, Chr. 2. Breve S. 464. Herom findes ellers intet i Kongens Papirer.

Evangelium og flere Stykker. Sædvanlig tillægges Overſættelſen af det Ny Teſtamente Hans Mikkelſen, den bekjendte Borgemeſter i Malmø. Han havde været i Wittenberg og hørt Luther; var en tro Tilhænger af Chriſtian den Anden, med hvem han drog bort fra Danmark 1523; og døde landflygtig i Harderwyck i Geldern 1532. Han var imidlertid ikke ene om Arbejdet; han overſatte Brevene, men Evangeliet maa have haft en anden eller flere Overſættere.[1] Et omtrent ſamtidigt Brev fra Guſtav den Førſtes Sekretær Laurentius Andreæ til Ærkebiſkop Olaf i Throndhjem, dat. Stokholm den 10 Auguſt 1526, taler ogſaa om flere Deltagere, Hans Mikkelſen og maaſkee Kongen ſelv[2]; og af Kongens Breve ſeer man, at Povel Kempe, Paulus Petrus Kempe, „Ebers Naades egen Paulus", ſom Hans Mikkelſen etſteds kalder ham, og Kongens Sekretær Chriſtiern Vinter, Christiernus Hiems eller Chimonius, have haft dermed at gjøre. At Henrik Smith var med, have vi hans egne Ord for, ſkjøndt han ſiden ikke vilde have

[1]) I Hans Mikkelſens Brev hedder det: „Ther til haffuer gud rørd konggelig Maieſtat, Kong Chriſtiern (etc.), at hand haffuer ladet vt ſeet the fire Euangelia paa danſke, oc ſo haffuer ieg foretagit meg ſancte Pouels breff, met nogre andre chriſtelige tractater at ſete vd paa danſk maal."

[2]) Efterat der er talt om den ſvenſke Overſættelſe, hedder det i dette Brev: Circa finem laboris quando jam opus per calcographum in proximo absoluendum fuit, venit michi in manus liber unus noui Testamenti in danicam linguam translati. — Scribit michi M. Olaus Magni e Lubeca, quod nonnulli juuenes studentes Dani in Wittenberga translationem illam danicam fecerunt. Erat enim inter eos homo alias mature etatis Johannes Michelsson Malmogensis, et fortassis Christiernus rex in persona, quod facile fieri potuit, quando translationem germanicam ante oculos habebant. Verum continere videtur in prologis et glosellis nonnichil scandali, a quo temperauimus nos in translatione nostra neminem libenter offendentes. Ekdahl, Chr. 2. Archiv. Norby, 3. Afd. S. 1075.

det omtalt.[1] Povel Kempe, en meget heftig Mand, godt svarende til sit Navn, var formodenlig allerede i Tyskland før Kongens Landflygtighed, fulgte med ham til Norge, og blev under Frederik den Første Forstander for St. Hans Kloster i Viborg. Han var færdig i fremmede Sprog, men skrev formedelst sit Ophold udenlands sit Modersmaal ikke altfor rent. Han oversatte de tre første Evangelier og femte Mosebog, hvilke Arbejder ere tabte. Efter at Oversættelsen af det Ny Testamente var udkommen, vedblev han endnu at oversætte. I November og December 1526 var han i det mindste i fuld Beskjæftigelse dermed.[2] Men især have Christiern Vinter, der var en dygtig Græker,[3] og Hans Mikkelsen været beskjæftigede dels med at oversætte Tidebøger, hvoriblandt en til Dronningen, dels med det Ny Testamente; og man kan i Christian den Andens Breve fra Aaret 1524 følge den fremskridende Gang deri. Fra Wittenberg den 30 Januar 1524 skriver Hans Mikkelsen til Kongen om Tidebøgerne.[4] Fra Wittenberg den 20 Februar skriver Christiern Vinter til Dronningen, at den Prenter, som skal prente vor Ny Testamente, han er til Liibs; strax

[1]) See foran S. 142, Anm.

[2]) See om ham Gram om Chr. 2. Medfølgere i Vid. S. Skr. 4, 289. Allen De rebus Christ. sec. S. 33 og Chr. 2. Breve S. 376. 388. 391. 398. 451. Han skrev fra Berlin den 17 November 1526 en Seddel til Kongen:

Jesus

Jeg arbeder nw ther paa, at ieg kan met gwdz hielff wendhe nogen bøgger vt aff biblien, ethers nade oc alle andhen christne til helff oc trøsth. Oc wildhe ieg gerne arbede vt aff alle myn formuge ther paa, om ieg wisth raid til, at thet kwnde bliffue trøckt, helders war thet meg en stoir arbeed at gøre til forgeffuis.

Og han gjentager under 2 Dec., at han vil gjøre sin yderste Flid og Arbejd, at den evige Guds Ord skal blive rent og ret udsæt.

[3]) See om hans Deltagelse Allen de reb. Chr. sec. S. 32; og om hans Stilling Gram i Vid. S. Skr. 4, 256. 287.

[4]) Allen, Chr. 2. Breve, S. 139.

han kommer hid, skal han prente mer; saa vil han efterhaanden sende Dronningen saa meget som de prenter, indtil de ere ude, saa vil han binde „en hiel boog" og sende Dronningen. Fra Wittenberg den 22de Marts skriver Hans Mikkelsen til Kongen, og beder at faa Besked, om der skal prentes mere end Evangelia, og naar som prentet er, hvorledes dermed holdes skal. Mattheus, Marcus og Lucas, siger han, blive aftrykte i denne Uge. Den attende April sender han Kongen Apostlernes Gjerninger og Pauli Breve til Gjennemsyn, med Begjering at de første strax maa sendes tilbage for at overgives til Trykken; og melder at Johannes' Evangelium er færdigt. Men i hele April har der været en stor Forsinkelse med Trykningen. Fra Wittenberg den 4 April skriver nemlig Christiern Vinter derom til Kongen, at den Sætter, „som skulde sætte paa Ebers Naades Evangelie," ikke er tilstede, saa de kunne intet arbede førend han kommer, uden de maa tage en af de andre Sættere, som de vel kan faa, hvis han kun har „den Forstand, at han kan sætte Dansk". Det Pergamen var ikke endnu kommet til Libst. I Slutningen af Maaneden have lignende Forhalinger fundet Sted, hvilket sees af Johan Locher von Minchen's Brev fra Zwickau den 29 April, hvilke da ogsaa forøgedes ved politiske Underhandlinger.[1] Slutningen af Oversættelsen af dette Ny Testamente blev tildels færdig før Begyndelsen, og endelig blev den hele fuldendt i Leipzig i August 1524.[2] Foran Brevene indsattes tillige Hans Mikkelsens Brev til

[1]) See disse Breve hos Allen, Chr. 2. Breve, og De rebus Christiani sec. S. 30.

[2]) Thette ere thz Nøye testamenth paa danske ret effter latinen vdsatthe. M. D. xxiiii. — Trockt oc saat vti Lybs i land til Myssen, aff Melchiar Lotther, aar efter guds biurd, tusinde oc fembhundrede paa thet fierde oc tiwsue, mondagen nest fore Barth olomei dag. Paa Titelbladet af Pauli Breve staaer 1523. (Exemplarer paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.)

fine Landsmænd, som er bateret Andorp (Antwerpen), hvorhen Oplaget blev bragt, og hvorfra det udbredtes i Danmark. Der opvakte dette Brev megen Bevægelse. Det var nemlig et Angreb paa de uforstandige Prædikere og Blindførere, og gik derpaa over til et Anfald paa Regjeringsomvæltningens Ophavsmænd. Det blev derfor udtaget af de Exemplarer, der senere sendtes til Danmark, men er bevaret i Pauli Eliæ Svar derpaa, hvor det stykkevis er aftrykt foran Svarene. Oversættelsen var, som den angiver, gjort efter Latinen; Evangelierne og Apostlernes Gjerninger især efter Erasmus fra Rotterdam's Oversættelse; men enkelte Steder afvige baade fra den og fra Vulgata og Luther. Ingen i Danmark var fornøjet med den, og ingen kunde være det. Sproget er paa mange Steder uforstaaeligt. Heller ikke har den ivrige Paulus Eliæ, som vi strax skulle omtale, glemt at bebrejde Hans Mikkelsen det. Han er uudtømmelig i at variere sine Anfald: „Det Ny Testamente, siger han, der du stoltelige nok skriver dig en stor Part at have paa Danske udtrykt, hvilket vi ogsaa fuldkommelige tro, helst fordi det er dig saare ligt, at som du est Klerk og Biis, saa haver Du og gjort dit Mesterstab, thi er det forvandlet, men ikke udtrykt i ret og forstandig Mening. Du vilde være saa retfærdig og christen, at du torde hverken tale Danske eller Tyske." „Din Vanvittighed, siger han atter, giver du tilkjende derudi, at du haver det hverken udsat af Latine eller Tyske, men somt af det ene og somt af det andet, og fordi haver du stundum sat det Maal, der hverken er Tyske eller Danske. Det, som efter danske Maals Natur og Ejedom skulde staa fore, haver du sat bag, og saa forvendt, at det er hverken forstandelige adskild eller bekvemmelige tilhobe kommet. Saa haver du forvandlet Texten, at de som ere kloge forstode de ikke Latinen, af Dansken skulde de ikke blive

vise," o. s. v. Og om Brevet: „Vi have vel spurgt, hvad Bending I gjorde med samme Testament, førend I lode det udgaa. Dog at dit Brev findes i nogle af de første; men det var skeet, førend du havde berammet, at det første og sidste Ovatern skulde forvendes og omkring sættes; saa plejer Skalkhed at længe vendes, førend det udgaar, og naar det udkommer, det bliver endda Skalkhed, og kan sig fordi ikke længe betecke". At denne Oversættelse mislykkedes var, som vi allerede have seet, en af Grundene til at Chr. Pedersen forsøgte en ny.

For at Læseren selv kan domme, meddeles nogle Prøver. Af Hans Mikkelsens Brev:

Ther for elder keriste brødre oc søstre vti Christo Jesu, lader oss nw opuage, wij haffue lenge nog soffuit, vti wantro, oc wor saligbed er nermere end wij troo, som sancte Pouild scriffuer til the Rhomere vti thet trettende capittel, natten er forgangen, lader oss icke forsømme thette skynende lyss, oc lader icke thendne edele oc dyre guds gaffue omkringgaa ether, for huilken wij forgessues tro at sonbe, naar wij lsbe til Rhom oc sancte Jacob etc. som wij haffue til thendne tijdt omkring struget ber, oc der, effter afflad, oc naade, ret bedregrijge, oc alt forgessues, Nw haffuer gud skicket ether thend dyre gaffue, guddommelig sandhedsens lyss for dorren euangelium, hans hellige ourd wort leffnet oc afflosning, at i inthet idermere trossue vmage ether, end at vplade sygnene at see, oc øren at høre, for thi afflad oc naade er ingen steed, vthen ther som guds euangelium predickes, som er guds ourd, huo thet hører oc gemmer det, forthi hand hører tha oc wijd syn losen, oc haffuer syn saligbed, kommer hand til Rhom, eller for afflad, tha wijd hand icke huad han for, vthen vmag, oc bly, oc vox, oc papir, haffuer hand gudz ourd, tha er hand wijs som hand haffuer gimt thet, til it weg breff at wide sin lossning oc rette weg.

Af Marci 4 Kap. Oc hand sagde, so er guds rijgi, esstir thend mode, om it menniske kaste seed i iourden, Oc hand souffuer, oc hand vpstaar nat oc dag, oc seedet grønes oc vpuoxer i høgelse, thend stund hand icke wijd Thi iourden giffuer willigen fruct, først orteren, ther efftir axen, siden fuld korn i axen, Men naar fructen er fuldbaret strax vtsendner hand segelen, Thi høsten er nerueredes.

Af Lucæ 8 Kap. Ther megit folk til sammen kom, oc vt aff huere steder hastede the til hannom, sagde hand wijd lignelsse, en huilken wille giøre seed, vtgick at ſoo sijn seed Oc emellom som hand ſooid,-somt fiold huoss weygen oc thet er vptroit, oc himmelske fugle vpaade thet, oc somt fiold paa steen, oc thet vpuexte, oc foruisnit for thet haffde icke wedske, Oc somt fiold eblant tuorne oc tuorne met vpuoxte forkoulde thet, oc thetandit fiold vti guod iourd, oc thet vpuexte giorde hundritfold fruct, sigendis thesse robte hand huosom haffuir ørne til adhøre hand høre.

Af Brevet til Rommerne, 8 Kap. Thi the som kødelige ere, the ere aff en kødelige bogere, men the som aandelige ere, the ere aff en andelig bogere, Nw kødens bogere, thet er døden, oc aandens bogere er liff oc frijd, thi kødsens bogere er en fiendelskab emod gud, thi hun er icke gudz loug wnderdanig, oc hun ey kand, oc the som ere kødelige kunde icke teckes gud,

Men nw ere i icke kødelige, men aandelige, om gudz aand bor elders vti eder, oc huosom icke haffuer Christi aand, thend hører icke hannom til? om Christus er nw vti eder, saa er legommet sandelige dødt, fore søndsens skyld, men aanden er liffuid, fore retuiſhedens skyld, om nw hans aand, som haffuer opreiſd Jesum aff døde, boer vti eder ſo skal oc thend samme (som Jesum haffuer opuecket aff døde) boo vti ether, saa bliffuer oc thend samme, ther christum aff døde opuecket haffuer, ethers dødelige legomme leffuendig gøre, forthi hans aand boor vti ether.

Kere brødre, soo ere wij nw skyldenere, icke kødet, at wij skulle leffue effter kødet, thi om i leffue effter kødet, thaa skulle i døe? men om i formiddelst aanden døde kødsens gerninger, thaa skulle i leffue, thi the samme som driffues aff gudz aand, the ere gudz børn, thi i haffue icke wnfanget en thieneres aand, at i eder end nw skulle frøcte, men i haffue wndfanged en sonnelig aand, aff huilken wij robe abba, kere fader, then samme aand, wys gør wor aand, at wij ere guds børn, Ere wij nw børn, ſo ere wij oc arffuinge, kallendes guds arffuinge, oc Christi met arffuinge, om wij elders lyde met honnom, paa thet wij oc muge ophøffues vti eren.

Thi ieg holder thet ther fore, at thet wij lijde vti thende tijd, er icke werdugt thend ere, som oss skal obenbares, thi creaturens endelige bhelse, warer ther paa, at guds børn motte obenbares, thi

creaturen ere wndergiffne forsengelighed, emod theres willie, men for hans skyld, som haffuer wndergiffuet hende, til it hob, thi creaturen skal oc gøres fry, fran thend forgengelig werelses thieneste, til guds børns erlige frighed, thij wij wide at alle creature, inderligen bogere oc haffue end nw angeste met oss.

Hans Mikkelsen udgav ogsaa med en Fortale Kong Christian den Andens Brev til Borgemester Wendeland i Dantzig. (Et Exemplar uden Begyndelse og Ende findes paa Kongens Bibl.) Den latinske Original er af Povel Kempe (trykt i Langeb. Script. 8, 489). Hans Mikkelsen foretog Udgivelsen paa egen Haand, og Kongen var meget fortørnet derover.[1]

For at oplyse den Maade, hvorpaa denne Mand omtales af Frederik den Førstes Tilhængere, maa man stille hele hans Livs Dobbelthed for sig. En stor verdslig Synder erkjendte han sig selv at være, da endelig Evangeliets Lys gik op for ham. Hos Christian den Anden har han været en højt betroet Mand, og havde endnu i Landflygtigheden megen Indflydelse, men kunde ikke komme tilrette med Kongens øvrige Omgivelse. Før Kongen drog bort var han Befalingsmand paa Kjøbenhavns Slot,[2] men var ingenlunde blind for Kongens Tyranni.[3] I sit lange Undskyldningsbrev til Kongen ønsker han ikke at have for meget at handle med Kongens eget Folk, uden hvad Kongen aabenbare skriver ham til. „Thi de mene alle, siger han, at dersom jeg ikke raadte Eders Naade, da vaare alle Ting vel skikket. Gud have Lov, jeg kan skikke mig til Villie og Venskab med al fremmed Nation uden med Eders Naades eget Folk. De

[1]) See Allen, Chr. 2. Breve S. 374. 426. 458.

[2]) Then tidt flotloghen till Kioffnehaffn wor teg beffallid, siger Povel Eliesen i sit Svar.

[3]) Then tijdt vijde wij wel, ath tw blandt thine wenner straffede mange af konning Eriftierns wchriftellige gierninger, siger Povel Eliesen sst.

ere nu de, dersom det vaare udi deres Magt, forførte mig gjerne fra Ære, Liv og Gods, men Herren straffer det vel udi sin Tid."[1] Det maa have været en haard Tid for den Mand, der opgav alt sit timelige Gods, for at følge sin Konge, og, som bekjendt, ansaae denne Troskab for sit højeste Gode. Hans Venner i Rigens Raad, fortæller Hvitfeld, sendte ham Bud, at hvis han vilde forlade Kong Christiern og komme tilbage, vilde de skaffe ham Kongens Venskab og sit Gods igjen. Han svarede, at han agtede ikke det Gods, han havde ladet efter sig i Danmark; han havde det ypperste med sig. Men der er endnu et andet Forhold i hans Liv, hvortil hans Modstandere især sigte, og som tydelig stiller os hele den katholske Slutningstids Fordærvelse for Øje, og viser, hvor nødvendigt det var, at den afløstes af Fornyelse og Anger. Hans Mikkelsen havde skilt sig fra sin Hustru, og tog hende først atter til sig i Tyskland, hvor han klager over, hvor kummerligt det var for ham at faa Udkomme, og i hvad Sorg og Elende han, Husfrue og Børn vare stikkede. Han havde, som det synes, levet med en Kvinde, der kaldes Ebers Naades Pige Gertrud; thi man seer at der var Underhandlinger om at faa en Foureer til at ægte hende, der imidlertid undskyldte sig med, at Ægteskaber sluttes i Himlen. Kongen var yderlig forbittret, og Povel Kempe pustede Ilden op i lys Lue. Da bekjender Hans Mikkelsen sin svare Synd, ønsker at Kongen vil værdes udaf en kristelig Kjærlighed og have en kristelig Medlidenhed over hans Svaghed og Synds Sjugdom, som han var falden udi; og at Kongen med den kristelige Menhed ville værdes at gjøre sin Bøn fore ham til Gud, at han, som nu er et af de sjuge

[1]) Efterskriften i Brevet fra Lisre den 13 Dec. 1527, der omtales hos Allen, Chr. 2. Breve S. 502.

Faar, maatte formedelst den kristelige Menheds Bøns Skyld komme til den rette Hyrde igjen Christum, og efterfølge hans hellige Ord og Evangelium med et godt Levnet, paa det ingen skulde arge sig udi hans onde Levnet. Og naar de ønske Regentinden i Nederlandene Margretes Straf over ham, saa svarer han: „Jeg kan skøt ikke komme til større Vanlykke og Fordærv paa Verdsens Vegne end som jeg er, uden alleneste denne gamle slemme fule Jordsæk, som jeg endnu haver af Verden at drages med, hvilken som dog dagligen skynder sig til Graven. Jeg veed, at hendes (Regentindens) Magt strækker sig over Liv og Gods, og ikke længer. Sjælen vil jeg indsætte udi Guds rene og blotte Barmhjertighed, som os arme Syndere er forelagt og tilsagt udi Christo."[1]

13. Reformationen paa Øerne og i Jylland. Reformationskampen i sin Modsætning. Povel Eliesen. Hans Tavsen.

Imedens man udenlands oversatte det ny Testamente, der med alle sine Mangler ikke blev uden Virkning, stred Reformationsværket frem her hjemme. Allerede 1526 sneg den ny Lære sig omkring i Jylland, beskyttet af Byernes

[1]) Det nysanf. Brev, og Povel Kempes hos Allen S. 502. — See iøvrigt om Hans Mikkelsen og hans Oversættelse: Gram om Chr. 2. Medfølgere i Kbh. Selsk. Skr. 4, 285. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 481. Pontoppidans Annal. 2, 786. Münters Reformationshist. 1, 407. Hans Mikkelsens Brev 1, 410. Kirchengesch. 3, 128. Olivarius, Vita Pauli Eliæ S. 65. Engelstofts Paulus Eliæ i Nyt histor. Tidsskr. 2, 152. Friedlieb, de bibliis et libris theologicis in Dania raris, Continuatio 1776, S. 3—9. Harboe i Dän. Bibl. 1, 120. 3, 80. Molbechs Program om Bibeloversf. S. 26. 36. Henderson, dissertation on Hans Mikkelsen's transl. Cop. 1813. Om Titelbladet Engelstoft, Reform. et Cathol. S. 7.

Øvrighed;[1] og næste Aar, 1527, gav Frederik den Første Religionsfrihed; 1529—30 dannede sig en evangelisk Forfatning i Viborg og i Malmø, som 1530 fuldendtes i Kjøbenhavn. Den danske Tunge kom i Bevægelse. Ved de Katholskes Indlæg eller de 27 Artikle indgivne paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530 (Ny D. Mag. 5, 315) kom det rigtignok ikke til nogen Mundkamp; men de Evangeliske holdt heftige Prædikener, først to om Dagen i Helliggejstes Kirke, saa hver Søgnedag fire og hver Søndag tolv Gange rundt om i Byen. Borgerne sang Spotteviser paa Gaderne. Hvad der kunde rime skrev Satirer. Det gamle Universitet opløstes.[2] De katholske Biskopper, Joakim Rønnov i Sælland, Ove Bilde i Aarhus, satte sig forgjæves mod Ordets Virkning. Fyns Biskop Knud Gyldenstjerne bøjede endog over imod den ny Orden. Da Vaabnene hvilede, vandt endelig Ordet Sejer. Striden maatte ogsaa udkjæmpes i Literaturen. Blandt de Mænd, som da fremtraadte, betragte vi først dem, der ligesom repræsentere de to Partier: Povel Eliesen og Hans Tavsen. Den første har Nyerup kaldt den danske Erasmus Rotterodamus, den anden den danske Luther.

Povel Eliesen, Paulus Eliæ (f. omtr. 1480, Skrifter 1526—34, †) ogsaa kaldt Vendekaabe, Versipellis, var født i Varberg i Halland. Faderen var dansk, Moderen svensk. Han havde fra Barndommen indsuget den herskende Lære; „ieg haffuer af barndom været i closter," siger han selv. Han var Munk i Karmeliterklostret Mariekloster i Helsingør, som Erik af Pommern havde stiftet 1430. Første Gang han nævnes er i den Skibyske Krønnike 1519, hvor han kaldes: quidam frater P. E. Varbergensis. 3 Klosteret

[1]) Vere anni 1526, cum jam per universam Cimbriam serperet Lutheranicæ factionis virus. Chron. Skibyense.

[2]) Engelstoft, Paulus Eliæ, i Nyt hist. Tidsskr. 2, 450. 458.

befordrede han de grundige, ikke skolastiske Studier, og havde Frands Vormordsen blandt sine Disciple. Endnu tidligere end Luther ivrede han imod Afladshandel og andre Misbrug i Kirken; derfor hilste han med Forventning den ny Lære. Og til at virke i en reformerende Retning paa en større Kreds fik han især Lejlighed, da Karmeliterordenen, ifølge Christian den Andens Bevilling af 1517, i Aarene 1517—1519 grundede sit første Kollegium i Kjøbenhavn, kaldet Hvidekloster, beliggende i St. Pederstræde (nu Valkendorfs Kollegium), hvis første Forstander han blev, og ifølge Kongebrevet, der forpligtede Ordenen til at holde ved Universitetet en doctor eller baccalaureus theologiæ, tillige Lektor i Theologien (lector in sacra pagina) ved Universitetet. Han skal ogsaa have været Tolk for Martin Reinhard, da denne prædikede i Nikolaj Kirke. Hans Virksomhed standsedes imidlertid ved det bestandige Had han nærede og yttrede mod Christian den Andens tyranniske Færd. Kongen havde (1519—20) sendt ham en Bog at oversætte (det skal have været Machiavellis Il principe); han oversatte ogsaa noget deraf, og sendte det til Kongen; men da han „fornam, at samme Bog havde stor Umage og ingen Frugt, thi at hun mer lærte at gjøre Synd end at bedre og aflægge den, og der derhos blandes megen Snak og Skvalder i samme Bog," saa fandt han den ikke værd at udsættes paa Danske, men oversatte Erasmus fra Rotterdam's Institutio principis christiani, og sendte Kongen sin Oversættelse med en Tilegnelse, dateret den 24de Januar 1522, netop den Dag, da Didrik Slaghæk blev henrettet; og i det han anbefalede Bogen, som alle Fyrster burde læse isteden for deres Bønnebog, thi da haabede han, „at theris righe skulle baade bliffve stadighe, oc Gud meer taknemmelige," bad han for Guds Skyld Kongen, at Bogen ikke strax maatte henlægges, om

alle Ting ere ikke behagelige i alle Maade, thi det, som, vel maa skee, med det første er hardt og ubehageligt, bliver dog med Tiden let og behageligt nok. Samme Aar prædikede han paa Johannes den Døbers Dag paa Slottet for Kongen om Herodes og hans Bolerske Herodias. Fortørnet tilbagekaldte da Christian den Anden det Gavebrev han havde givet Karmeliterkollegiet, og Povel Eliesen maatte forlade Hovedstaden. Han flygtede først til Biskoppen Lage Urne i Roeskilde, siden i Efteraaret 1522 til Jylland, hvor han gjorde Bekjendtskab med Morten Borup, som han 1523 tilskrev et Brev: de luxu et ineptiis Clericorum compescendis. I den Omvæltning, hvorved Christian den Anden blev forbreven, havde han uden Tvivl Del; og han skrev (1523) en Satire paa danske Vers over Mynten Klipping, efter hvilken Kongen fik sit bekjendte Øgenavn Kong Klipping; denne Satire var efter Hvitfelds Vidnesbyrd endnu indtil hans Tid i Folks Hænder, men er nu forsvunden. (Den omtales ogsaa hos Holberg i Danm. Hist.). Ligeledes skrev han, ifølge hans egne Ord, en udførlig Kommentar paa Dansk til det Skrift, hvori de Store angave Grundene til deres Troskabsopsigelse, hvori han blandt andet ankede paa den Vold, der var øvet mod Kapitlet i Lund. Det gjorde han ikke for Forbels Skyld, men fordi han hadede Ugudelighed og Tyranni. Og saaledes som han skrev, vilde han heller ikke have skrevet, hvis han havde været en Tilhænger af Luther, thi dennes Skrifter og Tale vare jo lige tvært imod.[1]

[1]) In fuga regis Christierni interpellatus a quibusdam magnis viris edidi commentarium in vulgari lingua super litteris illis, quibus regni Magistratus defectionis causas prodidit, satis prolixum, insuper et iisdem commentariis inserui prolixum caput de violentia vestro Capitulo, ut vocatur, facta. An ego unquam ista scripturus fuissem, quæ ex diametro pugnant cum Lutheri

Men da Christian den Anden var fordreven, blev det da bedre? Bittert blev hans Haab skuffet, som saa mange andres. Adelens Vold traadte isteden for Kongens. Den ny Lære blev et Middel til at plyndre Kirken; alle grebe til. Kirken selv truedes med Undergang. Alle grundige Studier vilde nu gaa tilgrunde; og om Kirkens Prælater talede nu menig Mand værre, end de nogensinde havde gjort om Kong Christian. Mange ønskede ham tilbage, thi eens Tyranni var dog lettere at bære end mange Umætteliges. Ogsaa han havde begyndt at læse Luthers Skrifter, thi ogsaa han glædede sig til en Reform i Kirken, men han vilde ikke have den omstyrtet. Han havde hørt op dermed, da Kirkens Hoved forbød det, og da hin Skrivefrækhed begyndte at rase. Det han forkyndte, og som han altid vilde hænge fast ved, var Kristi Evangelium. Nogle af Luthers Meninger hyldede han, andre vare fordømmelige. Han var Rettroende, ikke Kjætter. Den Fremfærd man nu fulgte var fordærvelig; den maatte føre til Barbari. Hans Embede og Studeringer gave ham nok at gjøre; aldrig vilde han yppe en forargelig Strid.[1] Saaledes viser han sig og

---

scriptis et dictis, si ego Lutheranicæ factioni tantopere favissem. Ista scripsi sola commiseratione pauperum, absque ulla spe lucri ad me saltem redituri, quod semper toto pectore ac propemodum ex vi horrebam impietatem et tyrannidem. Quid, putas, fecissem, si ambiissem amplam ditionem et pingue sacerdotium quorundam exemplo, qui nihil non faciunt, quo undecunque lucelli aliquid corradant. Si scires, mi Petre, qua de causa et quibus autoribus natum est istud de me commentum, non dubito, quin aliter de Paulo sentires, quam facis (etc.). Epistola ad Petrum Ivari (hos Olivarius S. 172).

[1]) Multi insignem quandam omnium hactenus collapsarum rerum restaurationem exspectarunt. Quæ adeo non secuta est, ut plures etiam seditiones, turbæ et reipublicæ pestes videantur exortæ. — Ego olim legi quædam ex ejus (Lutheri) dogmatibus, sed priusquam furiosa illa scribendi licentia coepit insanire. —

sin Tænkemaade i sine Breve fra Aarene 1523 og 1524. De ere skrevne fra forskjellige Steder, fra Helsingør og Skjelskiør, maaskee fordi han som Karmeliternes Provincial drog om i Landet. Af deres Indhold og de stedfindende Omstændigheder er det ikke vanskeligt, at danne sig et Begreb om hans Stilling. Han afskyede Luthers stormende Ensidighed, der maatte føre og førte til Kirkens Opløsning; men han vilde dog en Reform, en stærk Reform, derfor var han en Tid lang en Torn i Øjet paa Prælaterne. Han afskyede Religionens Misbrug til verdslige Øjemed, og hadede Adelens Tyranni, ligesaa meget som Christian den Andens; den rejste sig med Heftighed imod ham, især 1526. Almuen raabte, at han var bestukken. Da lod han sin Oversættelse af Luthers Bedebog trykke; den var kommen hertil 1524, og hans Oversættelse havde gaaet om i Afskrifter. Den blev trykt i Roeskilde 1526.[1] Det er

---

Semper pro viribus evangelium Christi propagare studui. — Equidem ut quædam a Luthero usurpata, quæ digniora sunt, quum ut Lutheriana appellitentur, vehementer probo, ita nonnulla, quæ vere Lutheriana sunt, hoc est hæretica et absurda, adeo execror, ut nemo magis execrari possit. — Orthodoxus sum, non hæreticus. Paulus vocor, non Lutheranus. — Non intelligunt, invidum et non religiosum esse, eas odisse litteras, quas nesciunt, etc. — Ego nunquam fui nec unquam ero contentiosi dogmatis auctor. Epistolæ ad Johannem Laurentii et ad Petrum Ivari (hos Olivarius S. 167. 169.).

1) EEn Kristelig vnderwysningh paa the thy Gudz budord, Then menige Kristen kirkis tro ock loffue. Wor herris bønn Pater noster, oc huore Jesu Christi død oc pyne schulle rettelige begaas oc tracteris. (Det eneste Exemplar findes paa Kongens Bibl.). Aftrykt i Povel Eliesens Skr. ved C. E. Secher. — Hos Olivarius og Nyerup kaldes dette Skrift: Institutio catechetica, og antages af dem at være det samme som: Den liden Catechismi prøve oc forsmag ved Paulum Elie, da han var omvendt, Kbh. 1571, som skal have været i Karen Brahes Bibliothek.

hans første trykte Skrift. Man lærer af det, siger Engelstoft, Grændsen for Forfatterens Tro, i det han hyldede denne Bog, og af og til indskjød noget af sit eget. Og han oplyser tillige sit Forhold til Lutherdommen i Tilegnelsen til Hr. Oluf Nielsen til Valløff, skreven i Kjøbenhavn Viti og Modesti Dag 1526. Han fandt i Luthers Bog noget, som var udgaaet af Luthers egen Aand, en Part ogsaa, der ikke tilhørte ham, som hans Sed altid haver været, at blende ondt iblandt det gode og Løgn blandt Sandhed, at han kunde desbeder sætte os Glarøjne paa Næse. Da han nu betænkte hos sig, at mange skulde fare vild af samme Lærdom, om han (Lærdommen) blev tilhobe, saa faldt det ham i Sinde, at skjelne det gode fra det onde, og det lade udgaa paa Dansk, at deres Sind kunde derved drages fra de tyske Bøger, som hver Mand da læste gjerne. Kirkens Sakrament, Magt, Ære, Lydelse, Guds Helgen, de gode Gjerningers Fortjeneste hævder han imod Luther. Naar menig Mand gjerne vil høre kjætterske Lærdomme, og Klerkeriet er kommet i stor Foragt og Haanhed, saa er Antichristens Komme; og saa er det nu. Det siges ham saa til, at han ikke bliver hos Skriften, men er det saa, at han nogen Tid træder fra hende, vitterlige eller fortrebelige, give det Gud, at ham overgaar Guds Plage, alle Mand til Aasjun. Om Bogen yttrer han, at den er ti eller tolv Gange udskreven, og er i deres Hænder, som ikke gjerne ville af med den; han vilde heller selv indføre den paa Prenteriet, end nogen anden skulde gjøre det, og at der ingen uchristelige Stykker skulde tilsættes af hans Uvenner, der gjerne gjorde ham Luthers, om de kunde der faa Lempe til. Endelig siger han atter: Jeg haver vel spurgt, kjære Hr. Oluf, at jeg er forklaget hos eder, at jeg skulde et Stund anderledes prædike end jeg nu gjør, det er, at jeg da prædikede med Luther

og nu imod. Men derſom jeg nogen Tid havde været af Luthers Mening, da vilde jeg takke Gud, at han havde mig forløſt af den Djævels Snare, der da haver hegtet til en Tid dem, ſom ere viſere end jeg nogen Tid bliver. Dog jeg ikke kjendes mig nogen Tid være beſoren enten med Luther eller nogen af hans Tilhængere. Saa meget ſom jeg nogen Tid gav Magt af Luthers Bøger, det giver jeg endnu Magt, ikke fordi at Luther ſaa ſkriver, men at jeg læs det ſamme udi Hieronymi og Bernhardi Bøger. — Derſom man altſaa vil tage noget Henſyn til denne Mands egne, beſtandig gjentagne, Forſikkringer, der ingen Modſigelſe, men Bekræftelſe, finde i hans Skrifter (han ſiger ogſaa i Brevet til Hans Mikkelſen: Vi ville tuſinde Sindum heller dø, end vitterlige ſtaa imod den hellige Skrifts rene og klare Mening); derſom man vil erkjende, at en Mand kunde attraa mange og ſtore Forbedringer, men indenfor Kirkens Skjød og dens Enhed uforkrænket, og ſaare naturligt kunde anſee det, at danne en ny Kirke ved Siden af den gamle, for en uchriſtelig Færd; ſaa vil han ſtaa i et andet Lys for os, end han har ſtaaet i Aarhundreder, og man vil da, førend man dømmer ham, kræve klare hiſtoriſke Kjendsgjerninger.[1] Hans egen Tid gav ham Øgenavnet Vendekaabe; den kunde ikke fatte, at en Mand kunde have en ſelvſtændig Mening, og dette Maadehold, juſt da alt blev drevet til den yderſte Grændſe, forvirrede den. Den anſaae ham for en Apoſtat; og han havde kun een Trøſt derimod, hvilken han yttrer i et af ſine Breve: hans Diſciple, der kjendte ham, vilde redde hans Ære.[2] Men deres Røſt blev kvalt, hvis den

[1]) Det vilde i mange Henſeender være intereſſant at ſammenligne Povel Elieſens Meninger med Erasmi. See dennes Yttringer i A. Müllers Leben des Erasmus von Rotterdam, S. 299—300.

[2]) Habeo mihi faventissimos adolescentes, qui non patientur vestem meam gratis lacerari, nedum famam aut nomen. Epistola ad Petrum Ivari (hos Olivarius S. 173—174).

nogen Tid lod sig høre; den ene Slægtfølge efter den anden har moret sig over Vendekaaben. Dette Frafald, som aldrig havde fundet Sted, skulde imidlertid have en Aarsag. Bestukken, bestukken! skreg Hoben; og det kunde alle forstaa. Svaning begynder da: Biskop Lage Urne i Roeskilde bevægede ham især til at forlade Guds rene Ord og at antage menneskelig Fortolkning. Saa lægge de andre til: Biskopperne bestak ham med Løfter; men Løfter, hvad vil det betyde? Med et Kanonikat. Hvad for et Kanonikat? det ere de ikke enige om. Nogle sige, det var i Odense, andre, at det var i Roeskilde, atter andre, at det var Lage Urne i Roeskilde og Ove Bilde i Aarhus, der gave ham det Kanonikat i Odense. Da det nu seer noget broget ud, finder Pontoppidan, at han paa flere Steder fik flere Beneficier; indtil Nyerup endelig slutter Rækken med de bekjendte Ord: et godt Kanonikat, som Bisperne forskaffede ham, var som et farvet Glas, hvori han saae Gjenstanden anderledes. Saaledes skriver man Historie.[1]

Povel Eliesen havde en Mening, en Overbevisning; og den var ikke de Magthavende ligegyldig; han skulde forsvare den. St. Hanses Halshuggelsesdag (den 29 Aug. 1526) hentede Marsken Tyge Krabbe ham selv op til Slottet. Han præ-

[1]) See om det Kanonikat, han skal have faaet, Ny D. Mag. 5, 209. Lage Urne betænkte ham i sit Testament: Lector Pouell en Ungers Gylden (Lage Urnes Testament i D. Mag. 3 R. 3 B. 3 H. S. 217.) Mærkelige nok ere Hvitfelds Ytringer om ham (Chr. 2 Hist. Kvartudg. S. 138, Aar 1520): Han lærte og prædikede Guds Ord af første retteligen og klart som de Evangeliste. Men det varede ikke længe. Biskop Lave Urne og Ove Bilde bestak ham med et Kannikedom, saa at han vendte om, og blev kaldet Doctor Povel Vendekaabe. Han var en af de Lærdeste paa de Tider her udi Riget, og udi Kong Frederiks Tid skrev han meget imod Mester Hans Tavsen og de lutherske Prædikanter. Dog han vel benægter sig ikke af første at have lært anderledes end af sidste.

dikede for Kongen. Adelen vilde have hans Mening at vide; han ſagde den temmelig frit: ingen af Parterne var ædru, der var Fejl paa begge Sider.[1] Det blev ikke vel optaget. Han havde faaet frit Leide, at der ingen Fornærmelſe ſkulde tilføjes ham, hverken i Ord eller Gjerning; men da han gik bort, blev han modtaget med Haan og Forfølgelſe af Krigsfolket. De hidſede Mogens Gjøs Hofnar, Jakob Nar, paa ham; Narren forfulgte ham med draget Sværd til Slotsporten, og deres Haan og Skjældsord varede ved til han kom dem af Syne. De ſkrege efter ham, at han var beſtukken, og ſkjældte ham for en Munk og Hykler, en Ulv og Sjælemorder. Hans Liv var endog i Fare.[2] Saaledes holdt den Tids Fyrſter deres Ord, og ſaaledes ærede de Geiſtligheden.[3] Denne Dag var juſt ſamme Aarsdag ſom han havde prædiket for Kong Chriſtian den Anden. Han havde en hvas Tunge, men han havde heller ingen Grund til at glæde ſig ved ſine Bedrifter til Hove. Spliden blev beſtandig ſtørre; og man behøver ikke at forklare hans Heftighed af Egennytte. Det gik ikke anderledes her, end ved alle Partiſtridigheder; det ene driver det andet til Yderligheder; og der ſkal ingen Fløjtedus men en Pikkoloſløjte til at høres imellem Trommer. I Slutningen af Aaret, 1526, prædikede Hans Tavſen i Viborg. De vare i Begyndelſen ikke juſt af meget forſkjellig Mening; nu ſkrev Povel Elieſen et Sendebrev til Erasmus Minorita i Viborg, for at advare ham mod Hans Tavſens Lære. Det er desværre tabt. Samme Aar forfattede han et Sendebrev

1) Mediocri libertate, ingenue confessus, neutram partem esse sobriam, adeoque alteram non sine altera corrigendam. Chron. Skibyense (Langeb. Script. 2, 581).

2) Pæne lapidatus, ſſt.

3) Talis erat fides principum illius seculi, talis etiam honos clericis habitus, ſſt.

til nysnævnte Marsk Tyge Krabbe: En christelig Undervisning; man kjender den kun af nogle Uddrag i den svenske Reformator Oluf Pehrsons Modskrift. Bevaret derimod er Svaret til Hans Mikkelsen, skrevet i Odense Sabbato primæ dominicæ Aduentus 1526, trykt i Rostock hos de Brødre i St. Michaelis Kloster 25 April 1527. 4.[1] (Trykt i P. Eliesens Danske Skrifter ved Secher). Da Hans Mikkelsens Brev og Povel Eliesens Svar her findes samlede, har man ligesom paa een Gang begge Mænd for sig. Den første, hvis Sind var blevet haardt prøvet, taler rolig og mildt om Guds Ord, der nu er givet alle, ogsaa den menige Almue; og selv naar han anker paa Kong Christians Forjagelse, minder han kun om Apostelens Ord, at man skal være Herrer og Fyrster underdanig, ikke alene gode og fromme, men ogsaa onde og uchristelige. Om sine Modstandere taler han ikke mildt; han kalder dem vanvittige, forblindede og forstokkede Knubbe, ubeskæmmede Præster og Munke, Guds Bespottere og Menneskens Bedragere. Den anden er heftig og ordrig, han kan næppe finde Ord nok, og i sin Tiltale til Hans Mikkelsen er han næsten saa grov som nogen kan være; men i Sagen selv er han mere besindig og klar. Han bebrejder Hans Mikkelsen, at han nu er saa kjæk (stinger med Sterten), og det fordi han skriver paa Danske, det han hverken kan eller torde paa Latine, helst udi Kejserlige Land og Stæder. Fra sit Standpunkt fægter han som en kyndig og skarpsindig Stridsmand,

[1]) Till thet ketterlige wcristelige och wbesindige breff, som then wbeskemmede kettere Hans Mickelß aff Malmø, lod wdgaa met thz ny Testamente, ther konningh Cristiern lod pnckellige och wtilbørlige forwandle paa sith tiranniske wildt, oc icke Gudt till loff, eet kort och tilbørligt swar. (Et Exemplar paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.). — Om dette Skrift og dets Indhold taler ogsaa Hvitfeld i Frederik den Førstes Hist. 4. S. 122.

og fører os midt ind i den Tids Bevægelser: Hvis H. Mikkelsen havde ladet det Ny Testamente udgaa udi den blotte Text foruden de kjætterske Gloser og venetske (forgiftige) Fortaler, saa havde han forskyldt nogen Tak, men nu har han forvandlet og formørket Skriftens sande Mening. Der findes allerede større Tvedragt blandt Kjætterne, end der nogen Tid har været imellem den hellige Kirkes Lærere. Skriften, vil man sige, er saa klar, at hun kan af sig selv forstaas og begrundes, naar hun er udsat paa det Tungemaal, den menige Mand kan tale; men hvi haver da Luther og hans Efterfølgere, Kjættere og Skalke, skrevet og gjort saa mange Gloser paa Skriften, og udsat saa mange Bøger i den Mening at de skulde Skriften forklare? Dog ere de der saa tvedragtige udi, at de understundum komme ikke nærmer sammen end en Ko og en Vedermølle, som vi sige udi et af vore danske Sprog om de Ting der kunne ilde sammes. Eller hvi skriver da Luther mod sine besorne Tilhængere, Carolstadium, Oecolampadium, Capitonem og Svinglium, og de mod ham? og de mene jo paa begge Sider, at Skriften er dem medstandig og vildig. Eller hvi kan ikke Luther med sig selv fordrages, hvis Skriften er saa klar, og haver ingen anden Dybhed paa sig end de blotte Ord, der hun med sættes og udtrykkes? efterdi han nu det nedbryder, som han tilforn opbygde, og nu raaber igjen det han tilforn gav Magt. Forstaar han nu en Part af Skriften bedre end han tilforn gjorde, da giver det jo tilkjende, at hun kan ikke altid eller af hver Mand forstaas og begribes, mindst af menig Mand, som er vanvittig og uforstandig. Nu i denne Tid, hedder det, haver den Helligaand med sin Naade saa overfaldet den menige Mand, at Skriften er af hver Mand forstandelig. Med dette Stykke bedrage I Lutheraner mange simple Mennesker, dog at det

haver intet paa sig. Er den Helligaand en Mestere til Tvedragt og til de Meninger, som ere tvært imod hverandren? Hvo er saa baarlig, at han skulde tro, den Helligaand ikke haver været blandt christne Mennesker nu i fjorten hundred Aar, og nu først skal være kommen blandt Luthers Tilhængere, der da ikke mer høre til den hellige Kirke, end det femte Hjul hør til en Vogn. Er det hellige Guds Ord underganget af Klerkeriets Forsømmelse, i Sandhed da skal det ogsaa igjen opkomme af deres Flid og Vindskibelighed. Syndig er Kirken, og haver været i nogle Aar, og det klage vi alle med Luther; dog er han ikke den første det haver befindet. Det er mange Aar siden Sanctus Bernhardus gjorde den samme Klage (etc.). Luther siger, besynderlige om fire Apostel og Evangelister, Matheus, Marcus, Lucas og Jacobus, at deres Evangelium er ikke den sande og rene Lærdom, som Christus lod udgaa her paa Jorden, ikke er heller Sancti Jacobi Epistel skreven af en Apostels Aand, som Luthers spotske Mund haver talt og sagt vel hundrede Sindum. Ligervis som de hellige Evangelister havde andet skrevet, end Christus lærte og gjorde, eller og Christus havde intet mere gjort, der os ligger Magt paa, uden det som Sanctus Johannes skrev. Havde nogen Pave eller Bisp sagt disse bespottelige Ord, talt eller skrevet (dem), da maatte din Kjættere kalde dem Christi Modstandere; og dette er da et af de mindste Stykker blandt de grove, der Luther lader udgaa paa Skrift. Luther laber hellige Løfter brydes; ophidser menig Mand mod Øvrigheden. Han haver ofte, det Gud hannem straffe, givet christne Fyrster Raad, at de skulde gjøre deres Hænder røde ubi Klerkeriets Blod. Ydermere haver han sine Apostel og Rendere omkring den ganske Verden; og samme hans Apostel ere da ikke andet blandt den menige Mand, end et forgiftigt Afskum og Brag,

som ere forløbne og forsorne Munke og Præster, Kræmmere og Prakkere, Spillemænd og andre Landløbere, Landsknægte, Baadsmænd, Prentere og Bogfører, og dem særdeles, som plejer at omføre kjætterske Bøger. Det see og høre vi daglige blandt disse ny Christen, der saa meget tale om andre Folks Gjerrighed, Ukyskhed og Hovmod, at dette ny Evangelium haver dem givet skjønne Hustruer, Gaard og Grund, Skat og Rente, som tilforn vare ganske libet agtede; og de, der bade sit Brød i Guds Navn, have nu saa tvinget Herrer og Fyrster, og ere dem saa vældige, som de vaare deres fødte Trælle; og dem give nu Herrene Skat og Rente, som tilforn trøglede Skjeppe Korn og Stumpe Flæsk. Er det at forsage Verdsens Hæder og Ære, Hovmod og Gjerrighed, da kjendes vi gjerne, at vi her tildags ikke rettelige forstode den hellige Skrift. Lad saa være, at det hellige Evangelium haver været forsømmet i nogle Aar, hvilket Sancta Birgitta haver ogsaa beklaget udi sine Bøger, ikke skal Bønder eller Borgere, Kræmmere eller Baadsmænd, Ryttere eller Snaphaner komme det tilgavns igjen. Skal det trakteres i aabenbare Kroer, Badstuer, Badskjærhus, Smedier, Møller, Toldhus, Borgerstue, Gildehus og Gjæstebud, iblandt Drankere og Doblere, Dandsere og Springere, Hunde og Hofmænd, af Skreppere og Daarer, Pibere og Legere, Sudere og Skrædere, Møllere og Toldere, Landløbere og Kræmmere og andre saadanne ædele og lærde Mænd, blandt hvilke den synes visest, som mest kan raabe, skreppe og spotte, da skal det aldrig komme til endrægtig og ensindig Ende (etc.). I Slutningen synes endelig Forfatteren at blive mere og mere bevæget, naar han tænker paa hvad der skal følge efter dette: Vi kunne ikke andet see og læse, spørge og høre, end at Bulder, Oprør, Trængsel, vældig Magt, Spot, Had, Avind og Ulydelse have altid fanget en sørgelig Ende.

Hvad heller vi ere Biſper, Præſter eller Munke, vi ere da danſke Mænd og fødte af det danſke Blod. Tror du, at Moderen kan forglemme og forſmaa det Foſter, hun haver født af ſit Liv? Om dit Brev end agtes af en uforſtandig Almue, ſom ere Bryggere og Bagere, Smeder og Skrædere, Sudere og Remmeſnedere, Bardſkere og Badſtumænd, Kjøbmangere og Fiſkere, Toldere og Aagerkarle, Prakkere og Kræmmere og anden ſaadan Adel, monne du fordi have indlagt ſtor Pris? Du fornemmer, at Konning Chriſtiern ſidder endnu i Hoved og Hjerte paa mange, og fordi vilde du ſkynde dennem ydermere i ſamme Mening. Gud være med dig og alle dine, og give eder et mildere og bedre Hjerte! — Ogſaa af hiſtoriſk Vigtighed er dette Svar til at oplyſe Chriſtian den Andens Umildhed og Biſkoppernes Stilling.

Povel Elieſen deltog ogſaa i den ſvenſke Reformationsſtrid ved ſit Sendebrev til Kong Guſtav (Kbh. 1527) og Nogle chriſtelige Svar, trykte tilſammen Kbh. 1528. 4. Sendebrevet fremkaldte Modſkrifter af Olaus Petri.[1]

[1]) Swar vppå itt ochriſteligh it ſendebreff ſom en lögnachtigh Munck hetandes Paulus Helie, haffuer vthgåå latit emoot thz helga Euangelium ſom nw (aff gudz nådhe) är i liwſet kommet. Olauus Petri. M. D. xxvij. Stocholm. 4. — Itt föghe ſendebreeff til Paulum helie aff Carmeliters orden i Danmarc, ther honom geffues ſwar til thet breff och ſpörſmål han för itt åår ſidhen förfcrifuit hadhe til höghmechtig förſta her Götſtaff Sweriges och Götes etc. konung, om then förwanling her ſkeedt är. Olaus Petri. Stocholm MDXXviij. 4. — Nogre Chriſtelige Suar till the ſpørſmaall ſom Koning Gøſtaff till Swerigis Riige lodt wdgaa till ſith gantſche Klerckerij, berammede aff Broder Paulo Heliæ, thenom till beſtandt ſom bodelige raffue ij thenne tidt oc ere ick en nw falden, met then menige Luthers hob. Kiøbmenhaffn. Anno domini M. D. xxviij. — Trøct ij Køhmenhaffn aff Petro Brandis (etc.). 4. (Exemplarer paa Kongens Bibl. Nogle chriſtelige Svar findes i Povel Elieſens Skr. ved Secher.)

I Chriſtelige Svar omtaler han ſom en af Grundene til, at han tog Ordet: helſt fordi at mine Forældre paa mit Møderne ere ebers Naabes fattige Underſaatte. Han taler ogſaa om Sta. Birgitta og hendes Bøger, der findes baade paa Latine og Svenſke; at hun udi Latinen ikke er ſaa forſtandelige udtrykt udi ret og god Latine, ſom hun burde, men hun har noget mer paa ſig udi det Maal hun først er ſtrevet, ſærdeles hos Svenſke Mænd, ſom vide og beſt forſtaa deres Tungemaals naturlige Ejebom. En mærkelig Anbefaling af Modersmaalet!

Da Omſorgen for Fattige og Syge begyndte at gaa over fra Kirken til den verdslige Øvrighed, tænktes der paa Oprettelſen af et Hoſpital i Kjøbenhavn, der dog ikke kom iſtand. Borgemeſteren Niels Stemp (eller Stampe) henvendte ſig i Paaſkeugen 1527 til Povel Elieſen, ſom i denne Anledning forfattede ſit Skrift om Hoſpitaler, Kbh. (1528) 4.,[1] hvori der ogſaa findes Oplysninger om Tilſtanden under Reformationstiden, f. Ex. hvorledes der fares med mange Nonnekloſter, ſiden de kom udi Forlening, hvor kleine Piger og ſtrøbelige Jomfruer, gode Mænds Børn, medhandles værre end Trælle. (Uddrag af dette artige Skrift af Sandvig findes i Saml. til den danſke Hiſt. 1 B. 2 H.).

Da Povel Elieſen hjalp Frands Vormordſen med Overſættelſen af Pſalmerne, fik han Anledning til ſelv at over-

[1]) Huore krancke miſſlige, ſaare arme oc fattige menniſtir ſchule tracteris oc beſørgis een kort vnder wiſſning aff brober Paulo Helie. Slutningen mangler, men findes i Haandſkriftet. Aftrykt hos Secher. (Exemplaret paa Kongens Bibl. er det Optryk, ſom Hjelmſtjerne 1762 lod trykke efter det gamle Exemplar i Karen Brahes Bibl., og hvoraf ej mere trykkes end det ene Optryk, ſaa der gives kun det og nogle faa ſamlede af Revideerarkene.)

sætte St. Athanasii Bog om Psalterens Kraft. Denne Oversættelse, der ikke er efter den græske Original, men oversat fra Latinen, og som er det første paa Dansk trykte Skrift af en Kirkefader, er trykt med Frands Wormordsens Psalter, Rostock, 1528.

En endnu alvorligere Kamp forestod Povel Eliesen under Reformationens bestandig fremskridende Gang. Ved Biskop Lage Urnes Død i Foraaret 1529 tabte den katholske Lære sin vigtigste Støtte ved Universitetet og i Kirken. Kongen kaldte Hans Tavsen fra Viborg til Kjøbenhavn, der inden et Aars Forløb kom i fuld Bevægelse. Det kirkelige Liv fik en ny Skikkelse. Hvad der allerede var fuldført i Malmø, saae P. Eliesen gaa for sig i Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn. Han stillede sig imod Strømmen i et Skrift imod den Malmøske Reformatz. Det er kun til i Haandskrift. Herredagen i Kjøbenhavn 1530 fremkaldte endnu større Bevægelse. Det gjældte om at frelse den katholske Messe; han forfattede derfor i Efteraaret 1530 sit Forsvar for Messen (explicatio Canonis missæ ad Hafnienses, kaldes det hos Hvitfeld), og sendte det med et Sendebrev til Borgemester og Raad i Kjøbenhavn, som han opfordrede til at lade Hans Tavsen besvare det. Tavsen svarede ogsaa i Advent (hvorom see Hans Tavsen strax herefter). Men Messestriden blev afgjort paa en mere haandgribelig Maade ad den praktiske Vej ved Billedstormen i Vor Frue Kirke tredie Juledag 1530. Borgemesteren Ambrosius Bogbinder og hans Følgesvende Vilhelm Rong, Hans Sort, Rasmus Bager, Herman Rolling eller Røling, Skipper Tøger, Jakob Pottemager, Peder Guldsmed, „de, som Hoveder, Pot og Pande, med flere," brøde ind i Kirken, reve Helgenbillederne om, gave dem Ørefigen, spyttede paa dem, og hug dem endelig istykker med Øxer. Kirken blev derfor efter Kongens Befaling luk-

ket, og først paa andet Aar efter aabnet for de Katholske.[1] Povel Elieſen maatte see sig om et andet Sted for sin Virksomhed. I Aarhus samlede Katholicismens Tilhængere sig om Biskop Ove Bilde; Povel Ræffs Presse kom i Gang. Her udkom den nysnævnte Bog om Messen i April 1531.[2]

I Randers var man efter Borgemesteren Niels Hammers Tilskyndelse ifærd med at nedlægge Messen. P. Elieſen skrev da sin Undervisning paa det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Canon, trykt i Aarhus hos Povel Ræff, 1531. 4.[3] Det var som han selv siger, især taget af Blancicampianus (hvis latinske Sermoner om Messen udkom i Mainz, 1527). Derhos var der et skarpt Brev til: Alle christne Mænd og Kvinder, som bygge og bo i Randers, med heftige Angreb paa Borgemesteren, og Undskyldning for, at han endnu ikke var kommen did, for at handle med dem om Messen. Herpaa svarede Randers By med at lade Rakkeren nagle hans Bog fast til Kagen. Messen blev afskaffet, og næppe kom han der, for at disputere med dem om den.

[1]) See om Billedstormen Pontoppidans Annal. 2, 857 og Chron. Skibyense i Langeb. Script. 2, 586.

[2]) En kort vnderviisning paa then hellige Messe oc hennis brug, emod nogre ny Messedrædere, met et søye tilhenge om samme Messe, af Broder Paulo helie Carmelita. — Trykt i Aarhus hos herr Povel Ræff aar efter Christi mandoms fødsel MDxxxi then xxi Dag i Aprilis maaned. (Ansees for tabt. Uddrag hos Olivarius S. 119.) Heri var tillige Sendebrevet til Kjøbenhavns Borgemester og Raad; og der var tilføjet et Gjensvar til Mester Hans Tavsen, der kaldes: øfverste Predikant i Kiøbenhaffn oc Fønnikedrægere for thet gandske Lutherie her udi Danmarks riige.

[3]) Titelen i Exemplaret paa Kongens Bibl. er: EEn kortt oc Christelig vnder wiisning paa thet hemelige stycke ij messen som kaldis Canon, mett eett føge breff till Borgemestere oc Raadt ij Randers. Aff Broder Paulo Helie Carmelita. — Trycht ij Aarhwss. hoes Her. P. R. Aar. effter Christi mandoms fødtill. M. D. xxxi. Then xxviij dag ij Junij Manett. 4. (Uddrag hos Olivarius S. 124. 125.)

Da de katholske Biskopper havde formaaet Dr. Stagefyr til at forfatte en Gjendrivelse af de Evangeliskes Apologi, saa omstøbte han dernæst 1531 dette Skrift paa Dansk, trykt 1533.[1] Heri taler han ogsaa om en „Vnderschede eller forklaring paa theris christne trois bekendelse", som Prælaterne med det snareste vilde lade udgaa. Deraf blev der dog næppe noget; og i alt Fald maatte disse Bøgers Virkning sløves, da Kong Christian den Anden landede i Norge, og nu erklærede sig for Katholicismen. Ved denne Tid vendte Povel Elieſen sine „sidste advarende" Ord til Rigsraad og Adel 1532 i et Skrift, kaldet En kort og christelig Formaning, der imidlertid ikke er bleven trykt, maaskee heller ikke offenliggjort;[2] „et lynende Fejdeskrift," hvoraf kun en Afskrift er til fra det syttende Aarhundrede (paa Kongens Bibl. Thottske Saml. Nr. 327. 4.). Afskriften kalder det: Diabolica prorsus Adhortatio Pauli Heliæ cognomento Vendekaabe contra Lutheranos; og Afskriveren har hist og her tilføjet en Randglosse, saasom: o mendacium papisticum et diabolicum, O dit Asen!

Følgende Uddrag deraf vil tjene til ydermere at oplyse Forfatterens Tankegang og Udtryksmaade.

Efter at have anført flere Lutherske Lærdomme, der ude deres første Anseende have et skjønt og sødt Behag, vedbliver han:

Desse oc andre fleere stycke lærdom therisf lige ere som sagt er udi første anseende en sønderlige schiønt oc søt behaff. Men tha

---

[1]) Menige Danmarkis Rigis Biscoppers och Prelaters christelige oc retsindige Geensvar. till the Lwtherianske artickle. — (Trykt i Aarhus). Per d. P. R. (Povel Ræff) M. D. xxxiij. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.) See om dette Skrift Engelstoft, De confutatione latina, quæ Apologiæ concionatorum evangelicorum opposita est. Program 1847. 4.

[2]) En kort och Christelig formaning medt en søge underwisning om then Lutherske Handels vrange och wretsindige willkaar, hastelig forrammet aff Broder Paulo Heliæ (etc.) 1532.

schall ther nøye sees till at slige schencke kar, med honning oc sucker saa flittelig besmurde haffuer icke udi seg et betacht men dog forgiftigt eder.

Saa eenfoldige schulle i fordii wære som duffuer at i icke arge eller schade noger mand, men i schulle oc disligest were wise som orme at Sathanas som er klog aff tusende konster schall eder icke bedrage, ey heller forbiistre ederss sind, fra then retsindighed som er i Christo Jesu.

Besinder fordii nogre stycker aff then gandsche Luthersshandel ther ere oc wærit haffue et gott behaff hoss alle retsindige Christen folck, geistlige oc werslige, oc ther haffue met seg bode schrift oc schiell, oc wore udaff hanss første udsprong, then tid hand stuntis icke at søge andet, end then menige Christen kirckis forbedring oc reformatz udi noger misbrug oc mishandell huor mett gerige forstandere haffuer forbiistret oc forsthyrret then eenfoldige gudelighed oc retsindige simpelhedt Som behørlig waar een sand Christen dom, oc paa then tid schreff oc talede hand emodt synd oc udhygdt emod mishandell oc misbrug, oc emod wrang gudelighed oc ugudelig wranghed. Saa lenge Luther oc hans tillhengere thette giorde, tha haffde Luthers Handel et gott behaff aff mange lerde oc drabelige mend ther aff slige orsager forhaabede en stoer forbedring paa mang stycker, som lenge haffde standet y klage hoss retsindige Christen folck, befandtz udi Lerdom oc Leffnet bode hoss the geistlige oc the werslige Men siden hand begynte at føre udi tuill oc trette all then lærdom som wærit haffuer i then Hellige Kircke, medt sæt, schick, bud ceremonier, seedwaaner oc anden Christendoms handell, som haffuer wæret uknurret blant Christendommen, somme i femtenhundert aar, somme i tolff hundert aar, somme i tretten oc fiortenhundert aar, Ligerwiis at som i saa lang tid haffde huercken weret sandhed, saligheed eller helligheed udi then hellige kircke, dog att sandhed, saligheed oc helligheed vaar aldrig meer større siden werden begyntis end udi the fire eller fem hundrede aar næst effter Christendoms første begyndelse.

Siden hand fremdeelis begynte at kalde Christendoms forstandere Paffuer y Rom then store Antichrist, Bisper oc andre Prelater tiffue oc forrædere oc siele mørdere, oc Christne furster naadige bødele, oc haffuer medt slige forachtelige ord kommet all offrighed udi fald oc misacht, mod all schrifft oc schiell oc thermed forstørret fra magt oc befalning all hørsommelighed, agt oc ære.

Oc siden hand begynte at afflegge gode gierninger, att forschiude sacrament, at spotte helgen oc iertegn, helgens anrob, hæder oc ære, at reppe gamle fordømde Ketterij, at forsage gammel oc christen underscheede paa schrifft oc christelige Lerdomme, oc medt saa ord at giffue schisling offuer kircker Closter oc andre hellige stæder at giøre Herrer oc furster wise huor the ere icke plictige, at holde therif Christelige sorne eder, beseglede breff, handfestning oc recess, som the giort haffue therif tro undersotte.

Oc siden hand oc hanf tillhengere begynte at trenge oc nøde folck till besvering oc forbund mod en christen friihed, mod Herrer oc Furster, Borgemester oc raad oc anden werslich magt udi synd oc udygdt, oc møghen uchristelig Handell, oc thermet gich fra schrifft oc schiell rettelige bruget, tha gaff hand tillkende, at een anden end Gudtz aand regerede hannom, ther nu icke lenger stundede effter Christendomf forbædring imod synd oc misbrug, men effter thet Beemische oc Rytsche mytterii oc oprør oc at opdrage mod Gud, oc alt thet, som Gudt tillhør, then mahometische handell, ther of kand giøre Tyrcker oc mammelucher men aldrig Christet folck.

Saa well som mange drabelig mend behaffuede Lutherf første anslag, saa ilde haffue the thet andet behaffuett, som en part er nu summelig bersrt, oc kunde fordi nu befinde at hanf mening fra begyndelsen vaar baade wrang oc schrømptelig, huordan therif mening pleyer at wære ther icke wele forsde synd oc syndig handell, men ther wille oprette riige, magt oc rett, weldigt tyrannii, udygdt, selffwold oc schalcked, till beschyttning oc beschermelse.

Huor i vele fordi wære biistandige oc trøstige i thenne ny handell, tha være bestandige oc trøstige i the stycke lærdom som kunne forbedre synd oc syndige willkaar oc formeere dygt oc dygdige willkaar, oc icke udi then handell som kand for derffue folck, edre christelige brødre, eller forstørre hellighedt, gudelighed oc retsindighed, Christendoms encke oc synderlig biistand.

Icke fordi Luther er then første som haffuer befindet en Christen reformatz till sydetz forbedring, naar samme reformatz er en gammel ønsche oc begæring hof mange lerde oc hellige mend, ther Luther oc sielff tillstaar, men fordy thet haffuer bestand aff schrifft oc schiel, oc er en christelig handel, oc bør fordi at haffue trøst oc tillgang aff huer Christen mand, ther will lade seg regere aff Gudtz ord oc et christelig schiell.

Saa lang haffuer ieg været Lutherſ oc [redacted]nger, saa mogbet will ieg oc bliffue then ſtund ieg leffuer oc [redacted] meer, huor till ieg raader oc alle, fordi thett er icke at være Lutherſ, men en ſand chriſten mand. —

Blandt hans øvrige Yttringer ere der flere, der endnu i en eller anden Henſeende kunne have Intereſſe. F. Ex.

Er thet oc ſaa at diſſe ny predickantere intet andet tillſtæde eller ſamtykke, holde eller bruge, end thet ſom ſchicket waar aff the hellige Apoſtele, huorfore ſcheer thet tha aff therif befaling at bode qvinner oc mend ſiunge tillhobe i therif kircker oc forſambling, effterdi S. Paulus oc en Apoſtell biuder oc befaler at qvinner ſchulle icke tale udi kirckelig forſamling, end ſige qvede eller ſiunge?

Eller med huad ſchrifft kunde the beviſe at nogen Apoſtell lod ſig qvede till prædikeſtolen eller fra, ſom ſamme prædikanter nu lader høre? Eller ſige ſeg om the kunde, huilcken Apoſtell thet haffuer ſchicket, at hellige pſalmer udlagde paa riim med megen vrang tillegge, at et rimeligt fatzun ſchall icke være forſpilt, ſchulle ſiungiſ ſom en ſpring wiiſe udi nogre Kircker? oc ſerdeliſ udi ſaa forgifftig en ſchalcke mening, at thet ſom er ſcheed meer end femten hundrede aar ſiden all werden till ſalighedt, qvælis under ſlig tancke, at thet ſchall nu være ſcheed i wor tid, fordi mange qvæde diſſe ny Wiſer med ſaadan mening at Chriſti Kundſchaff ſchall icke haffue wærit udi then hellige Kircke førend Morthen Luther haffuer thet giort og forſchreffuet fra Wittenberg offuer then gandſche Chriſtendom. —

Jeg troer the ſiunge neppelig aff hiertet alle ſom qvæde oc ſiunge ỹ then Lutherſke Kircke, ther mange aff therif eget beſoren ſeelſchaff allerede beſinde, oc kiendiſ fordi ſaare wed then ny qvædſchaff ſom the haffue i theris tempel, naar the formercke therudaff rob oc ſchraal wære forsget, men ingen gudelighedt wære formerit.

Endelig faar vi tage en Prøve paa hvad der iſær har forarget Affkriveren:

Men at the Lutherſche prædickantere prædicke oc ſige, at huercken ere gode gierninger duelige till ſalighed, ey heller onde ſchadelig till fordømmelſe, at menniſchen haffuer ingen frihed till ont eller got, at legomſ tuang till en ſyndig trengſell er et ſandt geckerii, oc till Gud en ſtor miſloffue, at then hellige meſſe er et fordømmelig affgudii oc at ſamme meſſe haffuer icke andet end viin oc brød,

ther som hun troes at haffue Jesu Christi sande legome oc blod, Att iett oc løffte forpligter inghen mand lenger end hannum løster [herved og det følgende i Margen: o mendacium papisticum et diabolicum contra orthodoxos], oc fordi sige the at een ung qvinne, ther haffuer en gammel mand icke synder om hun hollder till med en anden mand hemelige, Att hellgen som ere affgangne ere icke udi himmerige, oc at samme helgen hoss Gud intet formaa oss till gode, at vi maa en tid, anden oc tredie tid bede for affgangne Christne siele, thermed at fornøye vor Consciensze dog thet giordis intet behoff, [hertil i Margen: Vanitas papistica et superstitio diabolica]. —

Then samme Gud, som straffer all Verdens synder med tyrannii, velde oc magt, besuaring oc trengsell, hand straffer oc vor onde forschylling med vanvittige oc uduelige prester [hertil i Margen: O dit Asen torst du kalde den ævige Gud en tyran] oc fordi naar vi see onde Furster, uchristelige herschaff, umilde fogeder, girrige Bisper, vanvittige prester, oc andre ugudelige oc uduelige Klercke, tha see vi vore egne synders børlige straff.

Med indtrængende Ord minder han om Enighed og Fred:

Wi haffue saa mange Villkaar ther oss schulde drage til Kierlighed oc fred oc forstørre all Had oc ufred, Vi haffue en Gud oc Herre, oc en Frelsere oc igienløsere Jesum Christum gudtz Søn, een menig Christen kircke, eett Dob, en tro oc Lærdom, oc kand thet icke røre oss, tha ere vi dansche mend beshynderleg saa got som en natur, et blod, oc udaff et tungemaal, naar saa mange enighedtz Villkaar kunne oss icke stille till fred oc Kierlighed tha maa vi befinde at enten er Gudtz vrede stor eller dieffuelss fristelse saare sterck.

Men han vender strax igien tilbage til Advarsel mod de Evangeliske:

Thi raader ieg alle at haffue thette udi sinde, bliffue fastelig hoss then menige Christne Kirche, thet er udi Jesu Christi Kroppis enighed, oc at i huercken Vige till then Høyre eller Venstre side, men at i Vislige Boete eder for dennom som haffue en smigrende oc en forgifftig tale, ther kryber som en Krefft. The bære oss under øghen prøsters onde leffnet, the schriffue saare høygt Paffuens tyrannii, the saare forhæffue Closstermendtz schrømpt oc trange lærdom, oc under dess loffue the oss een aandelig frihed, huor med the ville oss

locke ligervilſ ſom met lechert affn (det er Agn, Mading), men vi ſchulle oſ dog vogte, at under ſamme affn findiſ icke en iernkrog ther kand vorde vor død oc faa ſnart en ævig forderffue (etc.).

I Slutningen ſiger han:

Huad rett thet menige Klerckerii haffuer till godtz, rente, oc eyedom, haffuer ieg wiidelig noch beſchreffuet udi en anden bog mod then Malmsſche reformatz, huor med ieg lader fordi nu betemme.

Denne Bog mod den Malmsſke Reformats, ſom er til i et Haandſkrift i Sverrig fra 1530, er imod et Skrift, ſom Borgemeſter og Raad i Malms havde ladet udgaa, og ſom han kalder Malmsbogen. Den omtaler ſaavel Troeslærdomme, ſom Begang og Amindelſe, Tiende, Hoſpitaler, Kloſtre o. ſ. v. Den vil blive meddelt i Udgaven af P. Elieſens Skrifter.

Ved Frederik den Førſtes Død 1533 fik alting et andet Udſeende. Biſkopperne fik Magten. Paa Herredagen efter Kongens Død ſatte Ove Bilde Recesſen af 3 Juli 1533 igjennem; den evangeliſke Frihed blev ophævet, og de evangeliſke Præſter forfulgtes. Engelstoft antager, at det ogſaa var nu (ikke 1532) at Prælaternes Gjenſvar blev trykt, men, ſom det ſynes, ikke udgivet af P. Elieſen, og med en Efterſkrift af en anden Mand. Der blev oprettet Gymnaſier og Skoler i katholſk Retning ved Domkirkerne; P. Elieſen var 1534 Lektor i Theologien i Roeskilde, hvor der blev oprettet et Bogtrykkeri. Man kunde tænke, at han nu vilde benytte Tidens Gunſt til ſtormende Skrifter; det modſatte var Tilfældet. Thi her udgav han ſin Overſættelſe af Erasmus fra Rotterdams En chriſten Fyrſtes Undervisning, Roeskilde i Auguſt 1534.[1] Og ligeledes et andet Skrift af

[1]) Een Chriſtelig oc nyttelig bog om kongers, Furſters, rigis landtz oc ſtæders regemente digthet aff then høglerde Mand Erasmo Rotherodamo, och kaldett een Chriſten Furſtis wnderwiiſning oc lære. Roschildie M D xxxiiij — Førſt dictett paa Latine aff Doctore Erasmo Roterodamo, oc ſiden wdſett paa Dantſche aff broder Paulo Helie (etc.). Under Fortalen: Roschildie in pro-

ſamme Erasmus, men med Anvendelſe paa Danmark: Underviſning til en chriſtelig Forening og Forligelſe, Roeskilde 1534.[1] Dagen før Trykningen fuldendtes (den 28 Oktober) havde han maattet udſtæde det Brev, hvormed Kapitlet i Roeskilde maatte ſende Kirkens Guld og Sølv til Grev Chriſtopher af Oldenborg. Dette hans ſidſte Skrift er, ſom Engelſtoft bemærker, forſonende og mæglende. Dog vedbliver han at bekjende, at han ikke er Luthers. Det er heller intet Under, om den Krig og Tvedragt, der ſaa tit havde fortørnet ham, og i Grevens Fejde viſte ſig i ſin rædſomſte Skikkelſe, havde bøjet hans Sind. Chriſtian den Tredies Valg og de paafølgende Begivenheder maatte endelig lade ham indſee, at al Modſtand nu var forgjæves. Ogſaa Ove Bilde, hans eneſte Medkjæmpe, nedlagde ſine Vaaben, eller ſtiftede Tro, ſom det hedder. Det ſamme fortæller H. P. Reſen, men førſt hundrede Aar efter (i Lutherus triumphans) om P. Elieſen, at han nemlig i Roeskilde eller andenſteds levede ſom evangeliſt Præſt. Det have mange ſagt efter, og Engelſtoft finder det ikke ufandſynligt;[2] men alle oprindelige Oplysninger mangle.[3] Fra nu af veed man intet om hans Skjæbne og Virkſomhed; ethvert Spor forſvinder. Efter Olivarius levede han ſom Kannik

---

feſto beati Laurentii martyris Anno domini M. D. XXX iiij. — Trykt wdi Roſchilde wed Hans Barth (etc.). (To Exemplarer paa Kongens Bibl. Ogſaa i Univerſitetsbibl.).

[1]) Een kort vnderwiiſning til een chriſtelig foreening och forligilſe emod hueſſ wchriſtelige twyſt oc twedracht, ſom nw haffuer i wor liid ſtiørdet then menige chriſten Kirckes eendrechtige ſamfund Chriſtendommen til eet ſtort affbreck. — Trykt i Roſchilde aff Hans Barth then xxix dag i Octobris maanedt anno domini MDxxxiv. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[2]) Reform. et Cathol. S. 163. Om Ove Bildes Troesforandring ſee Ny D. Mag. 1, 240.

[3]) Den liden Catechismi Prøve og Forſmag, ſom foran er omtalt, og ſom han ſkal have ſkrevet da han var omvendt, ſiges at være

i Roeskilde; det er troligt, at han som uskadelig kunde faa Lov at blive der med de andre Kanniker. Naar og hvor han døde, vides ikke.[1]

P. Eliesen anfees ogsaa for Forfatter til Chronicon Skibyense, saa kaldet, fordi Haandskriftet blev fundet i Muren bag Alteret i Skiby Kirke i Hornsherred 1650. At han er Forfatter dertil, har allerede Langebek formodet, da Yttringerne deri ligne hans Skrivemaade og Forfatteren viser sig som en bitter Fjende af Lutheranismen. Engelstoft anseer det for utvivlsomt. Der findes nemlig i Krøniken samme Yttringer som i P. Eliesens Breve, saa at han anfører sig selv.[2] Saa meget større Lys derved vindes om

---

udkommen 1571; han maatte da have opnaaet en meget høj Alder. Men den findes nu kun bag Resens Overs. af Luthers Aabenbare Skriftemaal, Kbh. 1631. Der har den til Overskrift: D. M. L. Lidle Catechismi Forsmag i Danmark. Som det siunis, ved Paul: Heliæ, der hand vaar nu omvend til dend sande Lærdom. See Mynster om Udgaverne af Luthers lille Catech. 2 Udg. S. 52. Da det sidste ikke kan have staaet paa den oprindelige Udgave, saa seer det jo ogsaa ud som en løs Formodning af Resen. Jf. Kalkars Efterretn. om Odense Byes Bibl. S. 8.

[1]) See om Povel Eliesen: Olivarius de vita et scriptis Pauli Eliæ, 1741. Sommelii Lexicon eruditorum Scanensium, 2, 233. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 487. Münters Reformationshist. 1, 267. 2, 27. 284. 291. Werlauffs Program S. 23. 61. Brevene hos Olivarius og i Dän. Bibl. 1, 36. 43. Men især Engelstoft, Paulus Eliæ, biografisk-historisk Skildring, i Nyt hist. Tidsskr. 2 B. S. 14. 51. 57. 62. 90. 93 og 549. 131. 427. 439. 450. 462. 470. 472. 476. 477. 483. 502. 506. 513. 517. 544. og om hans Skrifter især S. 98. 70. 79. 81. 100. 104. 118. 123. 131. 136. 140. 142.

[2]) Paafaldende er det vistnok, at der om Didrik Slaghæks Straf findes i Chron. Skibyense (S. 570) næsten de samme Ord som i et af P. Eliesens Breve (hos Olivarius S. 163): Quo supplicio utinam omnes pereant (quo supplicio sunt digni omnes), qui principum animos, non nisi optimis rationibus imbuendos, corrumpunt atque pessimis consiliis labefactant (qui animos principum falsis opinionibus contaminant atque corrumpunt).

P. Eliesens Dannelse, Tænkemaade og Karakter, saa oplyser dog heller ikke denne Krønnike os om hans følgende Skjæbne. Ogsaa den ender, afbrydende midt i en Sætning, med Aaret 1534; Fortsættelsen, der er af en anden, lutherſk ſindet, Mand, gaar til 1555. Den egenlige Krønnike, der paa nogen Maade, tildels eller hel og holden, kan tilhøre P. Elieſen, er det mærkeligſte og meſt ejendommelige hiſtoriſke Skrift fra denne Tid, om end enſidigt dog vidnende om en friſindet og retſindig Forfatter.[1]

Endelig haves der en Formodning om at en haandſkreven Pſalmeſamling fra 1520—1530 (Gl. Kongel. Samling Nr. 1551. 4.) hidrører fra Povel Eliesen.[2]

Hans Tavſen, Johannes Tausanus (f. 1494, Skrifter 1528—1552, † 1561) var født af Bønderfolk i Birkende, Annex til Marslev, i Fyn. Faderen Tage var Smed. Efterretningerne om hans Ungdom ere ikke ret klare. Han gik i Odenſe Skole, hvor han ſom andre fattige Peblinge maatte ſynge for Døre; men han nævnes ogſaa blandt

---

Men mere beviſende er det ſtrax derpaa følgende Sted, hvor han anfører Beſkyldningerne mod Chriſtian den Anden (S. 570—571), hvilke han med ſamme Ord omtaler i et af ſine Breve (hos Olivarius S. 171—172), hvor han udtrykkelig anfører hvad han blot har overſat og hvad han ſelv har tilføjet. — Afgjørende er dog heller ikke det. See iøvrigt Langebeks Indledning i Script. 2, 554. Engelſtoft, Paulus Eliæ S. 527. 540. 543. og Reform. et Cathol. S. 24.

1) Ogſaa enkelte tilfældige Ytringer ere ret mærkelige. F. Ex. S. 591 om Frederik den Førſte: Habebat regiam suam in Arce Gotterop Ducatus Slesvicensis, nunc violenta occupatione Holsatie subjecti, cum sit revera vetustissimum Danie feudum. S. 597: ob innatam Danorum tarditatem, quorum iccirco tarda sunt semper consilia, et tunc maxime, quando res ardua maturitatem flagitat.

2) Brandt og Helweg, Bidrag til en danſk Pſalmehiſt. i Danſk Pſalmedigtning, 2 D. S. III.

Morten Borups Disciple, enten han nu gik i Aarhus Skole, eller han som Lærer for den fynske Lensmand Knud Ruds Sønner opholdt sig med dem i Aarhus. 1515 var han Munk i Johanniterkloſteret Andvordſkov. I Oktober 1521 blev han indſkreven ſom Theolog ved Kjøbenhavns Univerſitet.[1] Efter at have faaet et Rejſeſtipendium fra ſit Kloſter, rejſte han udenlands, men det blev ham, ſom det hedder, forbudet at beſøge Wittenberg. Han kunde imidlertid ikke modſtaa. Efter at have beſøgt Köln, hvor han ikke blev længe, drog han til Wittenberg, hvor han blev indſkreven iblandt de Studerende den 16 Maj 1523.[2] I noget over et Aar hørte han Luther og Melanchthon, men blev uformodet (prius sua opinione) kaldt hjem; paa Hjemvejen blev han (efter Hvitfeld) Magiſter i Roſtock. Det er en nokſom bekjendt Fortælling, hvorledes han ſtrax efter ſin Hjemkomſt, for den Prædiken han holdt Skjærtorsdag eller Langfredag (den 24 eller 25 Marts) 1524, af Prioren i Andvordſkov, Eſkild Thomſen, blev kaſtet i Fængſel;[3] og

[1]) ad theologiæ facultatis professionem. Nogle have forſtaaet disſe Ord ſom om han blev Prof. i Theologien. Det vil vel ſige, at han beſtemte ſig til Theologiens Studium, og derfor holdt dertil hørende Foredrag. Paa lignende Maade have andre Studerende været anſete for professores poeseos i en meget ung Alder. Hvitfeld ſiger: Aar 1521 mense Octobris profiterede han publice til Kjøbenhavn Theologien.

[2]) I Matriklen kaldes han: Johannes Taussen ex Dacia, Roschildensis dioeceseos.

[3]) Der er en ſaa god Sammenhæng i denne Fortælling, at det er en utilſtrækkelig Grund til at forkaſte den, at den ſtriider mod Tidsregningen: nemlig at Hans Tavſen, naar han over et Aar havde været i Wittenberg, til den Tid ikke kunde være kommen hjem. Den ſmaalige Vejen af Tiden har kun lidet at ſige, naar nøjagtige Angivelſer alligevel mangle. Der er ingen der veed, naar han kom til Wittenberg, hvor han maatte opholde ſig hemmelig, og han kan gjerne have været der, førend han lod ſig indſkrive blandt de Studerende; han kan altſaa gjerne have hørt Luther noget over et Aar. Jf. Dän. Bibl. 1, 3—4.

hvorledes Prioren, der ikke kunde faa Bugt med ham, sendte ham over til Johanniterklosteret i Viborg, hvis Forstander, Peder Jensen, der stod under Prioren i Andvordskov, ved Trusler, Løfter eller Magt skulde faa ham fra sin Vildfarelse. Men Hans Tavsen prædikede ogsaa der, selv igjennem Lydhullerne af Fængslet; og et Par Tilhængere, han havde vundet, bare hans Ord rundt om i Byen.[1] Borgerne toge ham i Beskyttelse. Kong Frederik den Første gjorde ham endelig til sin Kapellan, og gav ham ved et Kongebrev, udstædt i Oktober 1526, Tilladelse til at forkynde Ordet i Viborg. Han benyttede da Johanniternes Kirke,[2] St. Hanses, til Aftensang, men da den ikke kunde rumme Tilhørerne, søgte Borgerne om Kongens Tilladelse til at ophæve de katholske Kirker, hvorpaa de fortrængte Minoriterne fra deres. Alle Helgens Dag 1527 holdt Hans Tavsen to Prædikener, og lod sine Tilhængere synge tre danske Psalmer.[3] Da Rigsdagen i Odense 1527 havde sikret de Evangeliskes Frihed, vandt Hans Tavsen, understøttet af Sadolin og Skønning, bestandig flere Tilhængere. Biskoppen Jørgen Friis vilde bruge Magten imod ham, men Borgerne kom be-

---

[1]) Disse hans første Tilhængere vare en Graabroder Rasmus og en Korsbroder Thøger (Løvenbalk), der siden blev den første evangeliske Præst til Graabrødre Kirke i Viborg.

[2]) Han holdt sin første Prædiken efter Hist. eject. Monach. i Benhuset, efter Erichsen (Viborg Byes Beskr. S. 10) paa en Ligsten ved Vaabenhuset, hvilket Knudsen forkaster (Kirkehist. Saml. 1, 375.). See om denne Ligsten ogsaa Molbechs Optegnelser paa en Udflugt i Jylland i Nord. Tidsskr. 3, 138. 603. Det fortælles ellers om Thøger Løvenbalk. Dän. Bibl. 1, 6.

[3]) Et tres odas suæ factionis ab auditoribus suis declamari fecit. Den ældste Psalmebog fra 1533 meddeler to, med det Tillæg: af den Aftensang, som sjunges i Jylland. Det er derfor rimeligt, at vi der have to af dem. Heller ikke er det usandsynligt, at de ere digtede af Hans Tavsen selv. De findes i Brandts Psalmeb. Nr. 41 og 42.

bæbnede til Kirke, og spændte Jernkjæder over de nærmeste Gader, for at spærre dem for Biskoppens Ryttere. Fra denne Tid ere ogsaa Hans Tavsens første Skrifter: En christelig fadzon at christne Børn med, Viborg 1528 (anføres hos Røn, men er næppe mere til), og Et ynkeligt Klagemaal, Viborg 1528. 4.[1]

Da Biskoppen i Fyn, Jens Andersen Beldenak havde sendt Borgerne i Viborg og Aalborg en Advarsel imod den evangeliske Lære, udgav Hans Tavsen et Svar derpaa, trykt i Viborg 1529. 4., hvori han Stykke for Stykke gjennemgaar Biskoppens Brev, og som giver et tydeligt Billede af hans tidligere Skrivemaade.[2]

Det begynder saaledes:

Wii Jenss Andersß mz gudz naadhæ biscop wdi Othense.

Aha her Jens Andersß, hwor thz skal bliffwæ ether hardt ath bestaa, at i ere en bisp aff gudz naadhæ, A ney (thess werr) icke aff gudz naadhæ, men aff gudz stoeræ fortørnelsæ wøndhestæ och

---

[1]) HEr haffue wij bodhae edt enckelight Klawaemooll Och edt wenlight tilbudh, huorledes then herre Jesus Christus beclawer, ath wij ere saa faldhnæ hannum fraa, Och haffue kaft then helig Christeligbæ troo Ath wij inthet haffue beholdhet ther aff wdhen naffnet. Och huorledes hand naadheligh tilbydher oss gudz naadhæ och wenskaff ighien formedelss sidt helige Euangelium. M. L. Wdhsadt aff Hans Tawssen i Wiborg. — Slutning: Giiffuet aff then ssfuerste hymmerligst thronæ paa myn fadhers høyghre hoend, Aar essther myn menneskelig fødzell MDxxviij. — Prendthet i Wiborg aff megh Hans Wyngarthener. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[2]) Edt kort antfwor till bispens sendhæbreff aff Othense huilcketh hand tilskreeff the borgheræ i Wiborg och Olborg raadhendess thennum ath bliffwæ wbeworedhæ meth thenne Euangelische lerdom, som gudh haffwer nu aff syn besønderligh naadhæ seend oss, aff Hans Tawssen predickeræ i Wiborg. — Schreffweth i Wiborg første søndagh i Aduent Aar essther Christi mennæskeligh fødzell MDxxviij. — Prendthet i Wiborgh aff megh Hans Wingarthener. Fridagh essther kiørmøss Anno domini MDxxix. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

beſonderlich wredhæ, for wor wtacknemheedh och mangfuldighæ ſondherſſ ſkyld haffwer gudh bersbeth oſſ woræ redthæ ſielæſhrgheræ (etc.). — For at viſe, at han ikke er nogen forløben Munk, men forviiſt og fordreven, omtaler han ſit Ophold i Andvordſkov Kloſter (Bladet Biiij). Ildebrande i Viborg for et Aar ſiden og for 27 Aar ſiden omtales (Bladet Cii).

Fra Viborg blev Hans Tavſen kaldet af Kongen til Kjøbenhavn; før ſin Bortrejſe foretog han den første Præſteordination. Han forlod Viborg i Foraaret 1529, og prædikede (efter Hvitfeld) paa Gjennemrejſen i Odenſe for Biſkoppen Knud Gyldenſtjerne, ſom han ogſaa i en Samtale ſøgte at omvende. Kongen anſatte ham af egen Mynbighed ſom Præſt til Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn, hvor han nu, ſom Povel Elieſen og den Skibyſke Krønnike kalde ham, blev Fænnikebrager for det ganſke Lutheri her i Danmarks Rige (omnium Lutheranorum in Dacia antesignanus). Om Efteraaret indførte han danſk Sang og Meſſe i ſin Kirke („Davids Pſalmer og anden geiſtlig Sang paa Danſke at ſiunges," ſiger Hvitfeld). Paa Herredagen 1530 ſtod han i Spidſen for de Lutherſke, og indgav med dem Den chriſtelige Troesbekiendelſe eller de 43 Artikle (indførte hos Hvitfeld under Aar 1530) ſaavel ſom Svaret paa de Katholſkes 27 Artikle (ligeledes hos Hvitfeld).

Da Povel Elieſen 1531 havde udgivet ſin Bog om Meſſen, gav Tavſen ſig i Bogkamp med ham. Af hans Svar er dog kun den ſidſte Halvdel trykt, Malmø 1531. 4.[1]

---

[1]) Suor til then falſke oc vchriſtelige vnderuiiſning ſom lector Powell ſcreff til Raadet y Køhenhaffn Om then papiſtiſke Meſſe. Hanff Thauſøn. — Screffuet midſommerff dag Aar ꝛc. MDXXXI. Tryckt y Mallmø wedt Oluff Wlrickſſen anden dagen effter Sancte Pederff och Sancte Pouelſſ apoſtelerff dag Gudtz aar tuſinde. femhundrede tyuffue oc paa thet elloffte. Bogen kalder ſig: Then anden deell. Og en Bemærkning til Læſeren ſiger, at han lige et halvt Aar ſiden har ſvaret paa den Bog, ſom Lector Povel nu nyligen har

Til denne Tid hører ogsaa hans egenhændige Haandskrift som findes i Karen Brahes Bibliothek, nemlig: Luthers Svar paa det kejserlige Mandat, som nu udgik, nu i dette Aar, efter den almindelige Herredag i Augsborg i det Aar tilforn, 1530. Med en ydmyg tro Formaning til Kong Frederik. (Denne Formaning er trykt med Facsimile i Stemmer fra Reformationstiden S. xxxiii, jf. Engelstoft, Reform. et Catholici S. 15.)

Efter Frederik den Førstes Død blev Hans Tavsen som den, der ivrigst og djærvest havde virket for Reformationen, især udsat for Prælaternes Forfølgelse. Han blev tiltalt og domfældt for en Skandbog, som det heb, han nogle Aar forleden udskrev og lod prente, hvori han kaldte Prælaterne Tyranner, Bedragere, haardnakkede og forbandede Knubbe, som ingen Mand enten med Ord eller Gjerninger nyttige vare; for haanlige og hovmodige Ord imod Biskop Rønnov o. desl. Han blev forviist fra Sjælland, og maatte hverken prædike eller lade prente uden Biskoppernes Samtykke. (Dommen hos Hvitfeld, 1533.) Det var under denne Forhandling paa Raadhuset, at Borgerne bevæbnede havde samlet sig udenfor, og at Hans Tavsen, for at beskjerme Biskop Rønnov imod deres Forbittrelse, fulgte bag efter ham til hans Biskopegaard. Forviisningen varede imidlertid ikke længe, kun en fjorten Dags Tid. Mogens Gjø gjorde Biskop Rønnov Foreстillinger; hans smukke Datter (Sofie, eller

---

ladet udgaa om Messen; men at samme Svar ikke er udkommet af Prenteriet, der have været adskillige Forhindringer til, og efterdi Tiden nu er kort, lader han alene udgaa den anden Part af hans Bog, som lyder besynderlig paa Messen, og forholder den første Part, indtil Prenteren haver bedre Tid, saa vil han ogsaa lade den med det første udgaa. (To Exemplarer paa Kongens Bibl. Den sidste Halvdel af det ene er nyt Optryk. Samt paa Universitetsbibl.) Hele dette Skrift burde udgives paa ny.

rettere efter Hvitfeld den navnkundige Birgitte, der siden blev gift med Herluf Trolle), som Biskoppen godt kunde lide, forenede sine Bønner med Faderens; og Kjøbenhavns Borgere vilde have deres Præst igjen. Hans Tavsen kom da tilbage til sin Kirke, imod en Revers, at han vilde afholde sig fra alle Skjendsord og være Biskoppen hørig. (Reversen udstædt paa Bistrup Søndagen efter Frue Dag assumptionis 1533, tilligemed Morten Gjøes Forsikring, hos Hvitfeld). Paa denne skjæbnerige Tid forfattede Hans Tavsen sit allegoriske Digt: Løgn og Sandhed (trykt i Dän. Bibl. 1, 29. Sandvigs Levninger af Middelalderens Digtek. 1, 110. Brandts Psalmeb. Nr. 40).

Da dette Digt udtrykker hans daværende Stemning, en saare naturlig Forstemthed, der dog er forenet med et lyst og levende Haab, maa et Par Strofer deraf tjene til Bevis derfor:

Fordum var Sandhed mægtig og bold,
afholden i alle Maade;
over al Verden havde hun Vold,
og ingen Mand gjorde hender Skade.
Men nu er Løgen vorden hender vred,
han maa hender hverken høre eller see;
han vil hender plat fordrive.

Men Sandhed faar atter Magt:

Sandhed fortrykkes til en Tid,
det kan hver Mand vel mærke;
og Djævelen gjør dertil stor Flid,
at han kan Løgen bestærke.
Men kommer Sandhed til Ords igjen,
da raader jeg, Løgen, du bruger dine Ben,
du veedst hvad det vil koste.

Et af de vigtigste Sprogmindesmærker er Hans Tavsens Oversættelse af De fem Mosebøger, der (ligesom Luthers

Overſættelſe) udkom under Titel af Det gamle Teſtamente, Magdeborg 1535. 1536. 1537.[1]

Fortalen til dette Skrift ſlutter han ſaaledes:

Dy wore det wel bode nytteligt oc nsdigt, att denne hellige ſchrifft formaledes paa alle wegge, ſchreffues wdi alle wraar, wdthydes paa alle tungemaall, att ongdomen motte betiden wennes wed att offues der wdi. Saa haffuer ieg nw bewyſt myn tiænſte paa deſſe Moſes bøger oc fordanſkedt dennom effter myn formue. Kunde forſtandige folk ſkiønet att det ſaa kan wære lideligt, da wil ieg gierne giøre ydermere hwad ieg kan, Ellers wil ieg her med haffue giffuet dennom orſage til att giøret bædre ſom bædre kunde.

I den udførlige Fortale forekommer:

Dy lad fare dyn egen tycke oc mening, oc holt aff denne ſchrifft, ſaa ſom aff den allerhøyeſte oc ædelſte helligdom, ia ſom aff den aller rigeſte weldekiælde, huilken man aldrig til fulds kan wdgronde, att dw mot finde den Guddomelige wiſdom, den Gud ſaa barnafftteligen oc enfoldeligen her ſetter fram, att han der med wil vnderquelle all homod. Ja her ſkaltw finde de ſwøbeklude oc den krybbe der Chriſtus ligger wdi, dyd ſom Engelen oc wiſte hiwrderne hæden. Enfoldige oc ringe ere ſwøbekludene, men dyr er den ſkatt Chriſtus ſom der wdi ligger.

Da denne Overſættelſe er et af vore vigtigſte Sprogmindesmærker, meddeles nogle enkelte Sætninger deraf:

Af 1 Moſeb. 1 Kap. Da ſagde Gud, wandet ſkyde aff ſeg rørelige oc leffuende dyr, oeſaa flyende fowle offuer iorden, vnder den himmelſke huelffuing, Der ſkabte Gud ſtore huolffiſke, oc alle honde leffuende oc rørelige dyr, ſom wandet ſkød aff ſeg, hwert effter ſyn art, oc alle honde fiegrede fowle, hwer effter ſyn art, oc det anſaa Gud for got, Saa welſignede Gud dennom oc ſagde, øxler oc formerer eder, oc fylder wandene fulde wdi hawed, oc fowlene formere ſeg oppaa iorden, oc der med bleff wdaff afften oc morgen den femte dag.

---

[1]) Det Gamle Teſtamente, Med tro oc flijt fordanſkedt aff M. Hans Tauſſen, Prædicker udi Kisbenhaffn. — Prented i Magdeborg wed Michel Lotther. Aar effter Guds byrd M. D. xxxv. (Exemplar paa Kongens Bibl., men hvis Titelblad mangler; af Oplaget 1536 er der derimod et fuldſtændigt Exemplar. Af Oplaget 1537 et Exemplar i Karen Brahes Bibl.)

6 Kap. MEn det begaff seg saa, der menniſken begynte att formere seg paa iorden, oc dennom affledis døter, da sowe Guds sønner effter menniſkes døter, fordi de wore dehlige, saa toge de seg huſtruer aff alle de dennom løstede. Da sagde Herren, Icke skal myn aand saa tyd fraa tyd sendes paa menniſken, effterdi det er io idelt kiød, de mwe end nw haffue hundrede oc tiwe aars frest.

40 Kap. Da fortalde den ael skenck syn drøm for Joseph, oc sagde til hannom, Meg drømde att der stod een wynstock for meg, oc den hadde tree rebber, han wor saa hæden grødefuld, han woxte op oc brød wd, saa lenge att druerne wore bleffne mode der paa, Oc ieg hadde Pharaos begheræ wdi myn hand, saa tog ieg oc tryckte dennom wdi begheret, oc fick saa Pharao begheret paa handen.

Da sagde Joseph til hannom, dette er wdtydningen der paa, De tree wynrebber ere desse tree dage, om tree dage mod løter Pharao dit howid op, oc setter deg ind igien y dit embede, att dw saar Pharao begheret paa syn hand, som dw plehede att giøre, der du worst hans skenck.

41 Kap. OC det begaff seg saa thw aar der effter, att Pharao fick een drøm, Hannom siuntes att han stod offuer een flod, oc wdaff samme flod stegé wd siw nød, skone til siune, oc vel fede paa kroppen, oc ginge oc fødde seg paa maen. Atter saa han andre siw nød stige op wdaff floden, effter desse her, de waare slemme til siune oc magre paa kroppen, oc de trodde op til desse andre nød paa flodbredden, oc de samme slemme oc magre nød aade de siw skone fede nød op, Oc saa wognede Pharao.

Oc han soff til igien, oc drømde end een sinde, da saa han hwor der woxte siw ax paa een stilk, bode fulde oc skone, oc see, effter desse woxte der andre siw axer op, bode tønde oc forbrende, oc de tønde axer slaage de siw fede oc fulde axer op, oc der med opwognede Pharao, see, da wor det icke wden een drøm. Men om morgenen bleff han dog bekomret wdi aanden, saa sende han wd, oc lod kalde sammen alle spaamend wdi Egipten, oc alle de wise der wore, oc dennom fortalte Pharao syn drøm, men der wor ingen aff dennom som kunde wdtyde hannomen (ɔ: hamom den).

Ved Valget af de ny Biskopper eller Superintendenter blev Hans Tavsen, den ny Kirkes hjærveste Stridsmand,

forbigaaet.[1] Han blev Præst og Lektor i Theologien i Roeskilde, saa siger man; men det kan kun have været som et Laan for en kort Tid. Raadet i Roeskilde ønskede ham til deres tredie Præst, men han kunde ikke undværes i Kjøbenhavn, hvor han tillige brugtes til den hebraiske Lektion, saa at de i det højeste kunde faa ham til Laans for en Tid til Prædiken og Lektion.[2] Han kaldes endnu paa Titelen af sin Postil 1539: Prædiker i Kjøbenhavn; medens Fortalen til Lidelseshistorien er skreven: Af Roeskilde den Søndag Judica 1538. Ved disse Skrifter og Oversættelsen af Menii Oeconomia Christiana,[3] vedblev han at virke til Kirkens Fremme. Vinterdelen af Postillen udkom i Magdeborg 1539; som Tillæg til denne stakkede Postil, som han kalder den, udgav han: Lidelseshistorien, Magdeborg 1539; endelig fulgte: Sommerdelen af Postillen, Magdeborg 1539.[4] Postillens Formaal angiver han selv i Fortalen til

---

[1]) Forholdet er ubekjendt. Sigter han hertil eller til sit svage Helbred, naar han i Vinterdelen af Postillen (fol. cxxxiv b) yttrer, at han ikke længer vil tænke paa dette Liv, men haver Hu og Mundheld ligesom han vil strax dø.

[2]) Saaledes skriver Bugenhagen til Kongen, Copenh. 1538, Innocentii: Der Radt hat geschriben an vnsern Radt hie zu Copenhagen vmb Magister Joannem Taussen (welchen wir auch in der hohen Scholen brauchen zur hebraischen lection vnd ist fleißig) das sie Jn zum dritten pharherren mögen haben, darvmb auch D. Petrus vnd E. M. heubtmann gebeten (etc. Gelehrt. Männ. Br. 1, 14).

[3]) Justi Menii Oeconomia Christiana. Det er, En Christelige hwsholding Hworledes hwer maa met Guds frycht, tage waare paa det hannem til hør, effter sith Kaldt. Vdsat aff Mester Hans Taussen, Predickere vdi Kisbenhaffn. — Trycht til Rozstock aff Ludouich Dietz Anno MDxxxviij. Den er tilskreven Borgemestere og Raadmænd og menige Almue i Kjøbenhavn. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

[4]) Winterdelen aff Postillen berid aff M. Hanss Tausen, Predickere tj Kisbenhaffn. M. D. xxxix. — Tryct till Magdeborch hoss Hanss Walther M. D. xxxix. — Sommerdelen aff Postillen berid

Vinterpostillen med følgende mærkelige Ord: Jeg har med denne Postil ikke seet højt op og ikke tænkt at fornøje de vise Aander, men aleneste at ramme enfoldige Folks Tarv, og synderlig de Sognepræsters Gavn og Nytte, som en grov og enfoldig Undervisning have behov. — Thi jeg har i Sandhed fornummet og erfaret i disse tolv eller tretten Aar jeg har prædiket Evangelium, at mange have staaet i Stampe og ere i Lærdom blevne de samme de vare, ikke af nogen ond Villie eller Had til Ordet og den evangeliske Lærdom, men af en Vanvittighed, de fornam og følte i sig selv, at de ikke trøstede sig til at gjøre deres Tilhørere fyldest. Derfor bleve de som de vare, og gjennede deres Hjord til den Fælled, bid som de selv vidste Vejen bedst, og bade dem tro som deres Forfædre, uagtet de ikke vidste hvad dette havde været. Men herefter haaber jeg, at ingen med skjellig Grund skal undskylde sig. Er Villien god, da kan man her behjælpe sig, og begrunde heraf saa meget, at en Mand kan først lære sig selv en hel Uge, og siden om Søndagen lære sine Sognefolk.

Af Postillen selv kan her kun meddeles nogle korte Prøver:

Anden Juledag. HEr see wy hworledes Jesus nu sielff sandsager oc stadfester Engelens ord, att han wil wist were oss fød til en stor glæde, att han wil were oss det samme som en kyglingemoder er sine kyglinge. Men det er alt hanss største kiære oc klage

---

aff M. Hans Tauffen, Predickere tj Kiøbenhaffn. M. D. xxxix. — Tryct till Magdeborch hoss Hanff Walther oc wel med stort flytt corrigeret. M. D. xxxix. — Wor Herris Jesu Christi Hellige Passies oc pinsels hystori ord fra ord wddragen aff alle iiij Euangelister med en søye forklaring aff M. Hans Tauffen. — Tryct till Magdeborch hoss Hanff Walther M. D. xxxix. Bogen er forsynet med ret gode Træsnit. Paa sidste Blad staar: Denne figur skulde stoet fore tj denne passies text wdi sin bequemme sted men hwn wor icke berid oc wdsknid paa den tid. (Exemplarer paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.)

maal, att wy ere ſaa vbeſindige oc ſaa forſømelige til wort eget gaffn, att wy wilde icke achte oc holde hannom derfor, Oc holde oſſ till hannom ſom kyglinge vnder hønen.

Derfor truer han oſſ, oc legger nydien höſſ wedikaſten, Oc ſiger oſſ hwad ont oſſ ſkal forſtaa, om wy forſee oſſ herwdi. — —

Oc til ſtørre adworſel ſiger Jeſus Ecce ſee, ieg wil nu ſige eder det y ſkulle faa att ſee, om y ellers kunde ſee, det ſkal oc wel were werd att tencke paa. Oc at y ſkulle achtet deſſ ydermere, oc giffuet deſſ ſtørre macht, da er det Guds wiſdom ſom eder ſiger dette Luce xj. denn feyler icke, naar all menniſkelige wiſſdom bliffuer til daarhed. Ja det er Guds ſøn, den ewige Faders ewige wiſſhed, der oſſ ſaadant tilſiger oc forkynder, at wy ey ſkulle anſee hannom for nogen ſtiden Prophete, der giæder till att ſige, oc weed ey hwad, Han er den, wed huilken Gud haffuer ſaa wyſligen ſkabt, berid oc beſticket alle ting ſaa pyntelig oc wel, han weed oc hwad igien ſtaar (etc.).

Af Paſſien. S. Peders Fald. — Icke det alene, men ſee hwort ſynden fører hannom heden, wed en time effter første hønſegal kome de atter paa hannom igien, oc tale hannom end hordeligre til, Ja wilde bewiſe hannom det offuer, att han er en wdaff det ſelſkaff, helſt fordi han lader ſeg kiende paa maalet att were en Galileeſk mand, oeſaa tiyer hannom det Malei frende vnder øyne, att han ſaa hannom wdi hawen med Jeſu. Ja nu ſkal ey aleneſte Guds naffn wanæres, men Gud maa oc nu lade ſeg paa det høyeſte freſte, han forbander oc formaledider ſeg, og beder Gud bliffue ſeg ewindelig wred, oc dieflen tage ſeg, om han nogen tyd haffuer kiend den menniſke, den ſamme menniſke der y tale om, ſiger han, Saa fryeter han huercken Gud, eller redes for ſeg ſielff att diflen ſkal tage hannom effter ſin egen bøn, men ickun for ſit eget arme liff.

Oc ey kunde han endnu kiende ſieg ſielff, endog hanen galide anden ſinde, med det ſamme ſom han ſaa hadde ordet y munden. Men hannom hielper ingen ting til ſand weyerkiendelſe før end Jeſus den hellige Herre oc ſande, hiærtelige wender ſeg fraa ſine bødle oc til hannom. Hanſſ anſeelſe kan noget bedre drabe S. Peders hiærte end et hanegall. Thij kaller Lucas hannom oc her en herre tyſſer, der ſom han treller alſomſuorſt wnder korſſet, att han med ſine guddommelige øyne giffuer Peder ſodant ett ſkud oc ſtød paa ſitt hiærte det han kand finde, den ſamme anſeelſe ſkaffer

oc den ſtoore angergiffuenhed y hanſſ hiærte, oc twinger de gredinde taare wdaff hanſſ øyne. Oc vden tuiſl lod han ſeg ey troſte før end om Poſche morgen der hannom bleff forkynd det troſtige Euangelium, det hannom Chriſtus tilſende. —

Af Anvendelſen: Først, at wy der med mue lere at kiende Jeſum for en faſt oc ſandrw mand y ſine ord, ehuorledes de ſiunes oſſ muelige, eller vmuelige, att wy dog mue oc ſkulle troo hannom bedre end oſſ ſielff, eller wore ſind, finden, eller følen.

ij. Werdſens ſtore wdygd ſee wy oc her emod herren oc hanſſ Chriſt, de ſom aff den vgudelige hoff, der kunde icke komme hannom ſielff ſaa neer, att de kunde giøre hannom ſielff noget fortred, de ligge her oc giøre en ſkompelſkud oc et affueſpill aff denne hanſſ fattige diſcipel, oc ere hannom ſaa ſtoor en orſage til ſin ſtore ſynd.

Efter Vandals Død blev Hans Tavſen Biſkop i Ribe 1542. Da han med megen Nidkjærhed tog ſig af Kirke og Skole, gave hans Embedsforretninger ham nok at gjøre, ſaa at hans literære Arbejder fra denne Tid ere faa. Han var, ſom vi have ſeet, den første, der lod danſke Pſalmer ſynge i Kjøbenhavn; nu udgav han den danſke Pſalmebog forbedret, 1544. Den er imidlertid tabt, og vi kjende kun dens Tilværelſe af ſenere Vidnesbyrd[1]; dog er det troligt nok at dens Grundlag er gaaet over i de ſenere Pſalmebøger, af hvilke den ældſte, der nu er til, er trykt i Kbh. 1553. Hans ſidſte Skrift er: Pater Noſter og den 71 Pſalme forklaret, Wittenberg 1552.[2] Den ſamme Djærv-

[1]) Nemlig Hans Thomiſſøns i Fortalen til hans Pſalmebog; og Corvini i Heptachordum Danicum (Prolegomena Bladet f). Hans Thomiſſøn vidner, at af Hans Tavſen, da han var kommen fra Viborg, bleve danſke Pſalmer først ſungne her i Kjøbenhavn 1529 om Høſten; og lod han den danſke Pſalmebog udprentes forbedret i det Aar 1544. Corvinus ſiger: M. Johannes Tausen primus omnium Hafniæ Psalmos Danicos cani jussit, Psalteriumque Danicum auctum et castigatum edidit 1544. See iøvrigt Brandts Pſalmeb. 2, v. ix.

[2]) Pater noster, Met en føye forklaring, Oc den LXXI. Pſal. ſom er den hellige Kirckes euige Bøn, kortelig forklaret aff M. Joha.

heb, som han viste i sine Skrifter, øvede han i Livet; engang skal endog en Adelsmand have draget sin Kaarde imod ham, da han som Biskop stod paa Prædikestolen. Han plejede at sige: Den Dag jeg ikke føler en ny Smerte, frygter jeg for, at Gud ikke er mig naadig. Hans Valgsprog var: Imorgen skal min Retfærdighed svare mig. Han var to Gange gift og havde tretten Børn. Hans første Hustru Dorothea var en Søster til Sadolin; den anden hed Anne. Han døde Mortensdag den 11 November 1561. Hans Billede findes i Ribe Domkirke (Kobberstik deraf i Dän. Bibl. 1 St.). Facsimile af hans Haandskrift foran Stemmer fra Reformationstiden.[1]

Tausen Superattendent wdi Riper skict. — Denne Bog er prentet i Wittemberg Hoff, Jurgen Rhaus arffuinge, Aar effter Christi byrd 1552. Paa een Side har han en Tilegnelse til hans Hustru med den Overskrift: Joh. Tausen helser Anne sin Hustru. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

[1]) See om Hans Tavsens Levnet og Skrifter: Chronicon Skibyense (om hans Skjæbne efter Frederik den Førstes Død, S. 592); Hvitfeld i Frederik den Førstes Historie. Kvartudg. S. 157. Om de danske Psalmer Jacobus Minorita, Historia ejectionis Minoritarum i Pontoppidans Annal. 2, 822 og paa ny udg. af Knudsen i Kirkehistoriske Samlinger, 1, 325. Bröndlund, Memoria Tausani, 1721 (ubetydelig). Moller, Cimbr. liter. 2, 886. Harboe, Lebenbeschr. von Joh. Tausen, i Dän. Bibl. 1 St. P. Rön, Sciagraphia Lutheri Danici sive Biographia (etc.) Joh. Tausanii, Hafn. 1758. Dreyer om en Sølvpenge slaaet til Erindring af Herman Taft, i Kbh. Selsk. Skr. 8, 158. Vandals Jægerspris 1, 283. Zwerg S. 434. Bloch Suhr, Joh. Tausens Levnet, 2 Udg. 1846 (ubetydelig). Brandts Psalmeb. Forfatterne 1, 4. Samt: Olivarius, Vita Pauli Eliæ S. 9. 108. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 490. Boesen, Herluf Trolles Levnet S. 49 (om Birgitte Gjø). Münters Reformationshist. især 2, 51. 176. Molbechs Program om Bibeloversk. S. 63. Engelstoft, Reform. et Cathol. paa mange Steder. Werlauffs Program S. 69. Stemmer fra Reformationstiden S. 65. Knudsens Bidrag til Reformationens Hist. i Annaler for nord. Oldk. for 1847, især S. 86. 87. 90. 92. 98. 111. 118.

14. Reformationen i Skaane. Claus Mortensen Tønbebinder. Hans Olufsen Spandemager. Frands Vormordsen. Peder Lauridsen.

Reformationens Udbredelse var hele Riget over forbunden med Munkenes Frafald og Forfølgelse af dem der holdt Stand.[1] Et levende Billede deraf yder Skaane. Her som andensteds befordredes Fremgangen ved Kommunalbestyrelsen, da Borgemester og Raad, der under de kongelige Lensmænd, som havde Byen i Forsvar, styrede Byens Sager, blev valgt blandt Borgerskabet. I Malmø vare to Borgemestre, den bekjendte Vestfaler Jørgen Kok eller Mynter, der 1523 af Christian den Anden var bleven beskikket til Myntmester, og Jeppe Nielsen, formodenlig en indfødt Borger. Blandt Raadmændene nævnes Hans Fynbo. De gjorde, som den Skibyske Krønnike udtrykker sig, Byen Malmø til en Røverkule og et Tilflugtssted for alle Kjeltringer og Frafaldne;[2] og 1529 stiftede Frederik den Første et Gymnasium der for Reformationens Skyld. Paa katholsk Side, men uden Held, virkede især Electus til Lund Aage Sparre, hvis Brev imod de lutherske Gejstlige i Malmø 1528 endnu haves (D. Mag. 3, 236), Kantoren Adser og Dominikanernes Provincial Hans Nielsen. Blandt Reformatorerne have følgende gjort sig bekjendt ved Skrifter:

Claus Mortensen Tønbebinder eller Bødker, Nicolaus Martini eller Nic. Vascularius, født i Malmø, en ulærd, men meget veltalende Mand,[3] skal først være optraadt

1) Augustinermunkene i Vestervig skreve paa Væggen i Klosteret det bekjendte Vers:

Torquemur, trahimur, toleramus tetra, tacemus.
Tanta tamen tollet tandem tortura triumphum.

2) latronum spelunca omniumque desperatorum et apostatarum asylum.

3) homo plane indoctus. vulgari lingua mirè facundus et disertus; — bona et sonora præditus voce. Chron. Skibyense.

i Frue Kirke (i Kjøbenhavn), men da Biskoppen (Lage Urne) forbød ham at prædike i sit Bispedømme, blev han af Jørgen Mynter kaldt til Malmø 1527. Først prædikede han paa en Eng udenfor Byen, siden i Hellig Korses Kapel. Med ham forenede sig Hans Oluffen Spandemager, Johannes Olai, Joh. Urnarius, Joh. Sitularius (thi det er altsammen kun een Mand, som nyere Forfattere have gjort til tre), ligeledes født i Malmø og Munk af den Helligaands Orden. Da Tilhørernes Antal voxte, overlod Kongen dem en Klosterkirke, Minoriternes; og her samlede sig da, for at bruge den gamle Munks Ord, Byens Pøbel hver Dag for at synge sine Psalmer og holde lutherst Messe paa Dansk.[1] At Ordet ved denne Tid kom i Bevægelse, viser følgende Fortælling: Engang kom Claus Tøndebinder ind i Minoriternes Kirke til Vesper, da netop Brødrene Jakob og Christopher Madsen ikke vare tilstede; han gik op paa Prædikestolen, og prædikede eller gjøede som en Hund imod Brødrene. Imidlertid kom Christopher, og nu prædikede han for at forsvare dem. Saa atter Claus og atter Christopher; og saa bleve de ved til Aften. Lutheranerne fik derefter Præsten Henrik Hansen til at overlade dem sin Kirke (ædes divi Petri apostoli); men Aage Sparre fordrev dem. Stolende paa Kongens Beskyttelsesbrev kom de tilbage, efter at have indsuget endnu mere Kjætteri,[2] vendte op og ned paa alt, ødelagde Altrene, og fordrev Præsterne. Henrik Hansen maatte afstaa Kirke og Kald til Borgemester og Raad, og

[1]) quo maxima civitatis turba quotidie convenit, ubi odas suas decantaverunt et missas more Lutheranorum Danica lingua fecerunt. Hist. ejectionis Minorit.

[2]) Pergentes Harsslegiam Danicas odas et Lutherane hereseos venenum plenius hauserunt, hedder det i Hist. eject. Minor. See Knudsens Anm. i Kirkehist. Saml. 1, 390. De hentede danske Psalmer i Hadersleb; det seer dog noget underligt ud.

Claus Tøndebinder blev Præst i hans Sted.[1] Han blev tillige Lektor ved Gymnasiet, levede endnu 1569 og blev 76 Aar gammel.[2] Hans Spandemager døde som Provst og Præst i Lund 1571. I Literaturen ere disse Mænd især bekjendte ved Udgivelsen af den første danske Psalmebog. Claus Tøndebinder udsatte nemlig 1528 nogle tyske Psalmer paa vort danske Maal, og med sin Medbroder Hans Spandemagers Raad og Hjælp lod han udgaa den første danske Psalmebog. Men Bogen selv (hvis den eller noget deraf udkom allerede 1528), saavel som de senere Udgaver fra 1529 og 1534 ere alle tabte; saa man veed kun dette af senere Beretninger.[3]

Næst efter Hans Tavsen og Povel Eliesen er, som Nyerup siger, den berømteste Skribent fra Frederik den Førstes Tid, Frands Vormordsen, Franciscus Vormordi eller, som han selv kalder sig, Franciscus Vormordus Amstelredam. Han var født i Amsterdam 1491, men kom i sin

---

[1]) Afstaaelsesbrevet, givet Mikkelsdag 1529, findes i Original i Malmø; det er trykt i Knudsens Bidrag til Reformationshist. S. 168.

[2]) efter Fortalen til Hans Thomissøns Psalmebog.

[3]) Nemlig Fortalen til Hans Thomissøns Psalmebog og Gjentagelsen deraf i Corvini Heptachordum Danicum, Prolegomena, Bladet f, hvor det hedder: Claudius Martini Pastor Malmogiensis, qui consilio et auxilio M. Johannis Spandmageri, Ecclesiastæ Lundensis, sublevatus, primum psalterium Danicum Malmogiæ formulis excudendum curavit, quod ab iisdem authoribus recognitum et locupletatum est anno 1529 et 1534, Multum ad id operis adjumenti conferente Dn. Petro Arvidi, verbi Divini Ministro ad D. Jacobum in Bornholmia, nec non compluribus aliis viris.

See iøvrigt om disse Mænd: Chronic. Skibyense. Historia ejectionis Minoritarum i Kirkehist. Saml. 1 D. samt Knudsens Bidrag til Reformationshist. i Annal. for nord. Oldk. 1847. Om Psalmebogen i Særdeleshed Knudsen sst. S. 144. Nyerup i D. Digtek. 1, 192. Brandts Psalmehist. i D. Psalmedigtn.

Barndom til Danmark, var Karmelitermunk i Helſingør, og blev tilligemed Oluf Gyldenmund Lektor ved Kjøbenhavns Univerſitet, ſom han endnu var 1528. Som Povel Eliesens Ordensbroder fik han Biſtand af ham til ſit vigtigſte Skrift: Overſættelſen af Davids Pſalmer, Roſtock 1528. 4.[1]

Bogen er tilegnet Anders Bille til Søholm, Høvedsmand paa Stegehus, og hans Huſtru Fru Petronille Olufsdatter, der havde anmodet ham om denne Overſættelſe. Tilegnelſen indeholder mærkelige Ytringer om hans Sprog og den Hjælp Povel Elieſen havde ydet ham, hvilket ſees af følgende Prøve:

Nw maa ij ſee (edele Folk) wdi huad dierfſhed ieg er kommen aff eder ſtore begiæring oc lange traa. Her maa y nw fordi ſee pſalterin icke paa latine eller tydſcke men danſcke ther ij wore aff meg ſaare begærendis. — — Dog att ieg er thz dantſcke maal ſaa wbewan ſom eet wanwittigt barn wdi bog ther førſt ſettis till ſkole Hwilckedt Tydſckin myn moders maal ſom meg altyd falder ij mwnden nar ieg en ſkal tale danſcke haffde clarlige bewijſt. Ther ſom then gode fader Lector Paulus myn gamble meſtere haffde icke met ſyn twnge ſom met een gran fæll hiwlpitt meg til at føge thette mit arbeyde effter danſcke maals naturlige eyedom. hwilcked han tilbeden giorde meget heller en mange aff hans wwenner ſckule troo ſom hanwm nw berobe thett hellige Euangelij fiende oc modſtandere Nar han altijdt giffuer thette arbeyde ſtor magt ſom wdi een retſindig mening wdtrycker then hellige ſcrifft paa wor almenelige tale. Att han aff ſijn fornwfft merckelige beſinder hueſſ fruct ther wdaff kan fødis. icke alſomeniſte alle Danſcke mendt till gode. Men oc ſaa Swenſcke oc norgſcke. oc om nogre andre findis. hueſſ maall ſom haffuer almenig eyedom mett then danſcke tale Kunde fordi forneffnde

[1]) Dauids pſaltere paa danſke wdſat aff B. Franciſco Wormordo Carmelita. mett nogre føye vnderſcheede till the ſteder ſom meſt giordis behoff oc mett eett ſckønt Regiſter bag ij boghen om huer pſalmis brygilſe bygdt och krafft. — Efter Overſættelſen af Pſalmerne følger: Then ſtore Archibiſpis wdi Alexandria ſancti Athanaſij bog om pſalterins krafft wdſett aff Broder Paulo Helie Carmelita. — Tryct ij Roſtock hoff the brødere ij Sancti Michaelis cloſter Anno M. D. xxviij. then femte dagh wdi Septembri. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

landtſckaff aff thette arbeyde hentte nogen fruct oc gudelighedt. tha ere the eder ij ſandhedt neſt gudt plictig ſtor tack. at ij haffue wærit førſte ophoff till thenne chriſtelig handell. Dog att ij ther till haffue bruget wor føye wmage oc willige tieniſte. Men huore ſwaagert thet wor att frambringe kan ingen troo wden then ſom haffuer tracterit ſamme handel Fordi thz danſcke maall er icke føyeligt mett andre maall att thz kan ſeg althydt wel befalde. oc beſynderlige wdi diwb oc grwndig handel. Oc then ſcrifft ſom er førſt wdgangen paa then hebraiſcke tale. ther haffuer oc bruger mange wilkor ſom andre twngemaall kwnde icke taale oc fordrage Oc ſerdelis danſcke ther ſaar haardelig wdtrycker then hemelig krafft ſom then hebraiſcke text indeholder. (Efterat der derpaa er talt om de adſkillige Texter han har brugt) Aff ſaa mange atſckillige texter. ligerwyſſ ſom windſckiffuelige byer aff allehonde blomſter haffue wij wdraget thz ſom aff wort forſtand kwnde ſeg allerbeſte føge oc lemppe mett wor Dantſcke tale. oc ther aff beredt thette arbeyde. ſom een byſtock tilhobe kommer aff atſckillige yrther oc blomſter. Men then hebraiſcke text ſom er then prophetelige mening neſt angaaendis haffue wy dog beſynderlige effther ſwldt. Nw wel an ij edele herſckaff. Annammer fordi paa eder hoffgaard thenne aller edeliſte konge Dauid met al ære oc thckt oc lader her effter fare andre løſſactige wijſer. ther dranckere oc bolere haffue dictedt wdi ſyndig oc wbeqwem handel oc pleije fordi at ſiwnge met løſſactige noder oc ſtæmme ther (theſſ wær) nw almenelige qwedis paa hoffgaarde oc ij herre hwſſ. then ewige Gud til een ſtor haanhed oc foracgt (etc.). (Her menes naturligvis Kjæmpeviſerne.)

Om Overſættelſen ſelv vil Læſeren faa en Foreſtilling af følgende korte Prøve:

Then ſiette pſalm̄ Dauidꝭ

Dn̄e ne in furore tuo

O Herre ſtraffe meg icke wdi thijn grwmhedt Oc reffſe meg icke wdi thijn wrede

Herre wær meg miſckwndelig Fordi ieg er ſckrøbelig

Herre heelbreijde meg. fordi mijne been ere forſckreckede Oc mijn ſiell er ſaare forſtørledt. Oc thu herre huore lenge?

Thette ſpørſmaal betecker hemelige deſſe ordt oc thenne mening O herre nar ieg er ſaa beſtedt ſom nw ſagt er. huore lenge

ſckaltu lade meg bliffue ij thenne ſorg oc pijne. oc icke frelſe oc beſtyrcke meg

Herre went teg om, redde mijn ſiell For thijn eghū godgedt ſckyldt

Fordi att ij døden haffuer thu inghen amijndilſe Huo wil loffue teg wdi heluede?

ij døden thet er wdi dødelig nødt. oc trang. Wdi heluede thet er een ſyndig conſcientzis forbijſtring. wdaff gudz ſtrenge doms forfærilſe ſom hende paahenger

Jeg haffuer arbeijdett wdi mijn ſwck. mijn ſeng ſckal ieg giøre flydendis huer natt Mett mijn gradt ſckal ieg wetſcke mijne lægre.

Att arbeijde wdi ſwck. thet er mett grædeligt anger att iemre ſeg for ſijne ſynder. Att giøre ſijn ſeng flydende. oc wetſcke ſijne lægre. thz er ſwarlige oc inderlige at begræde ſijne ſynder.

Wdaff bitterhedt er ieg bleffuen ſtwbsghet. oc alderne J blant thenom ſom trenger meg.

Wijger fra meg. alle ij ſom giøre ontt Herrin haffuer bønhørt mijn grædelige røſt.

Herrin haffuer hørt meg bøn. Mijn begæringh haffuer herrin anammet.

Skemme maa ſeg alle mijne w wenner oc forſckreckis Omwende oc beſckemme ſeg ſnarlige

I Begyndelſen af Aaret 1529 blev han kaldt til Præſt i Malmø,[1] og blev tillige Lektor ved Gymnaſiet. Foruden hans latinſke Skrifter fra denne Tid er iſær mærkelig hans Deltagelſe i den første danſke Meſſebog, og hans Fortale til Meſſebogen, Malmø 1539. 4. Af denne Fortale (aftrykt i Stemmer fra Reformationstiden, S. 42) ſees, at han havde overdraget diſſe Meſſebøgers Udgivelſe til Claus Tøndebinder.[2] Foruden den ſæregne Intereſſe,

[1]) efter hans egen Optegnelſe i Langebeks Excerpter i Suhms Ny Saml. 3, 81.

[2]) I denne Fortale ſiger han, at han havde udſat en Haandbog om Meſſen paa Danſk; men jeg veed ikke om det er den der haves paa Kongens Bibl. med Titel: Thz chriſteligh meſſze embedh

ſom deslige Bøger kunne have for Theologer, have de tillige en mere almindelig; de oplyſe nemlig, hvorledes Latinſk og Danſk endnu var blandet ved Gudstjeneſten.[1]

Forholdet til Povel Elieſen havde nu forandret ſig.

---

paa danſche. 8. eller lille 4. uden Aar og Trykkeſted. Den handler egentlig kun om Nadveren, ſom Meſſen nærmeſt vedkommer.

Derhos haves: Een handbog ſom inde holler det hellige Euangeliſke Meſſe embede med ſine formaninger oc brug ſom nu hollis y den Chriſtne kircke. Med Doben, Brudvielſe, Oc huor mand ſkall ſøge de ſiuge Oc følge de døde til graffue oc begaa dennem effter Chriſti befaling oc Gudz bud. Anno Mdxxxv. — Satt i Malmøs Taarsdagen effter Tyburtii. MDxxxv. 4. Det er et af Hjelmſtjerne bekoſtet Optryk efter Exemplaret i Karen Brahes Bibl.

Frembeles: Een gantſke nyttelig oc alle ſognepreſter oc predicanter nødtørtelig Handbog Om den rette Euangeliſke Meſſe oc hennis vſtraffelige oc gamble ſedvanlige Ceremonier. mj Collecter oc Prefacionibus Deſligeſt om Børn at chriſtne. Brudet att vye. De ſiuge oc dennem ſom fengſlede ere at ſøge. Oc om at Jorde liig Flitteligen effter kongelige maiſtads Ordinantſis indeholdelſe. Colligered. ordinered oc ſomeſtedis fordanſtedt. Anno domini Mdxxxix — Impressum malmogie per Olaum Vlrici xvij die Aprilis. Anno domini mdxxxix. 4. Med rød og ſort Tryk og med Melodier. Ligeledes et af Hjelmſtjerne bekoſtet Optryk efter Exemplaret i Karen Brahes Bibl. „Deg ere de muſikalſke Noter og endeel bekiendte Pſalmer blevne udeladte.“ Den omtales i Corvini Heptachordum Dan. S. 49: Est et alius Liber Ritualis, ut vocant, qui inscribitur Manuale Pastorum, qui Authore Francisco Wormordo, Episcopo quondam Scaniæ, impressus est Malmogiæ, eodem anno quo Ordinatio regia exiit, nempe 1539.

[1]) F. Ex. efter Haandbogen: Confiteor, ſom Præſten bad knælende for Alteret, kunde han bede paa Latin eller paa Danſk. Dereſter ſynges officium dominicale paa Latine i Kjøbſtæderne eller og en danſk Pſalme. Paa Landsbyerne og der ſom ikke ere latinſke Skoler ſkal altingeſt læſes og ſjunges paa Danſke. — En nøjere Fremſtilling heraf var ønſtelig; ſaavel ſom Oplysning om Kirkemuſikkens Beſtaffenhed.

Det seer man af hans Skrift om Forskjellen imellem den gamle og ny Lære, Malmø 1531.[1]

I Fortalen hedder det: Alle fromme Christne læsere Hwer oc een besynderlig, ynsker Jeg Lector Franciscus Vormordus, Fredt oc naade (etc.) Thij jeg fornemmer att Satan icke saaffuer, Men wdaff sin alsomstørste magt, Konst oc fliit, wdsthnder sine tiænere oc lemer til Gudz ordtz fordempelse oc fortryckelse, Oc ther til her wdy Rigett, bruger serdelis oc offuer altt, Powell helieson oc Peder gardian ij Lundt, huilke medt mundt oc scrifft Beraabe oss (som nw kalles oc vdi sandhedt ere) ewangeliske predickere, at wære forledere, bedragere, bantzkroppe oc kættere, Oc fordi tilhaab saffne oc wdscriffwe nogre Articule icke som vij thennom eenten lære eller predicke, men the sige oss them at predicke oc lære, lsgnactelige oc vdaff ett hadtskt hiærte til oss, saa att mand wel kan vnderstaa, huess mening the haffue her vnder næden, Thij wil ieg wdaff Gotz hielp med thenne scrifft selffuer giffue til kenne wor predicken oc lærdom. (etc.)

Ligesom han her behandlede Lærdommens Indhold, kjæmpede han ogsaa i Modersmaalet for det andet Tvistepunkt, der havde et ydre Formaal, ved Forsvaret for de Gejstliges Ægteskab, Malmø 1531. 4.[2] tilskrevet Borgemestere og Raad i Malmø. Paafaldende er Sprogforskjellen imellem disse senere Skrifter og de tidligere.

---

[1]) Een korth oc lydhen forklaring oc forstell paa then Euangeliske oc Papistiske predicken oc lærdom wdaff huilcke huertt Christet menniske som ett christeligt forstandt haffuer oc sandhedt elsker kandt domme paa huilcken ret eller vret lærdom er oc ham effterfylge. 1531. — Tryckt y Malmøs fæmte dag Pientze Aar effter Gudtz byrdt. 1531. (Exemplar paa Kongens Bibl. Denne Bog mangler hos Vorm og Nyerup.)

[2]) Een saare nyttelig oc alle thennom som giffte ere eller Giftes wille, hugsualelig Disputatz. emellom Her Atzer Prelatt oc Cantor vdi Lundt oc Franciscum Vormordum Predickere vdhi Malmøs. — Tryct vdhi Malmoe hooss Oluff vlricksoen Borgere ther same stedt onsdag for katharine virginis dag Anno domini Milleſimo Quingenteſimo Trigeſimo primo. 4. (Exemplaret paa Kongens Bibl. er et af Hjelmstjerne taget Optryk efter det i Karen Brahes Bibl.)

Af mindre Betydning ere hans seneste Skrifter: Artikle uddragne af Skriften, Malmø 1535.[1] Samme Aar som han blev første evangeliske Biskop i Lund 1537 udgav han en Oversættelse af Luthers lille Katechismus;[2] og samme Aar som han døde 1551 udkom hans Bønnebog,[3] der har oplevet mange Oplag.[4]

Peder Lauridsen eller (som han selv skriver) Laurentsen, Petrus Laurentii, der ved sine latinske Skrifter fremmede Reformationen, er født i Nestved, skal have været Dominikanermunk i Asfens, blev Lektor i Malmø og døde i Lund 1552.[5] Hans danske Skrifter ere enten tabte eller ufuld-

---

[1]) Een oc Tiue de alder skønniste oc hwgswaleligste Artickle, Som alle menniske ere nøttelige ath vide til deris sielis saligheed Paa det korteste vddragne aff den hellige scrifft. — Sat i Kobenhaffn aff Hans Wiingaard aff Stuckgaard Aar effter Gudz byrd M. D. xxxv. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[2]) Den lille danske Catechismus. huilken aff alle sognepresther effter predicken, om søndagen besynderlige, for Almuffwen fortellies scall, ordt fra ordt, som effter screffuit staar, oc er fordanskedt wdaff Franciſco wormordi. — Sat J den kongelige stad Malmø MDxxxvij. (Exemplar paa Kongens Bibl. defekt i Midten og Enden.) See ogsaa Mynster om Udgaverne af Luthers Catechismus, 2 Udg. S. 56.

[3]) Et defekt Exemplar i mindste Format paa Kongens Bibl. En skøn liden Bønbog, vddragen aff den hellige Schrifft, oc aff nogre Vdkorne Dauidz Psalmer, Fordanskет aff Franciſco Vormorſøn (etc.) Anno 1553. En Udgave uden Begyndelse og Ende, men hvori findes den i de andre manglende Fortale til Kong Christian den Tredie, Screffuit i Lund Ny aars dag, Anno Domini 1551. Senere Udgaver: Lybeck 1569. Rostock 1575. etc.

[4]) See om Frands Vormordsen Chron. Skibyense. Dän. Bibl. 3, 73. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 491. Molbechs Program om Bibeloverſ. S. 54. 58. Münters Reformationshist. 2, 23. 205—239. Knudsens Bidrag S. 156. Stemmer fra Reformationstiden, S. 42. 46. Engelstoft, Paulus Eliæ, S. 430. Reform. et Cath. S. 14. 15. 16. 32. 33.

[5]) Om ham og hans Skrifter: Chron. Skibyense. Pontoppidans Annal. 2, 835. 878. Engelstoft, Ref. et Cath. S. 12. 17. 23. 32.

stændig komme til os.[1] Men hans Undervisning om Præsteembede, Malmø 1533. 4. viser os i ham en veltalende Mand ogsaa i Modersmaalet. I dette Skrift omtaler han „den lille bog wi lode vdgaa" „nw try aar siden" „Om den Reformatz oc omwendelsse, here i Malmø er gort". Paa et Par Steder roser han „Erlig Prelate oc Biscop Her Gyldenstierne till Othenss huilcken met bud, myndig befalning och prentede christne bøger" har fremmet Guds Ord og christen Lærdom. Og der forekommer en mærkelig Yttring om Niels Pedersen i Svendborg:

Lad nw saa wære ath Jouinianus giffuer loff, met Gudz loff, til ecteskaff, Er det icke bedre, end ath Pawen forbiuder emod Gud alle sine Prester och klerckerii helligt och erligt ecteskaff, Och der met giffuer aarsage till fordømmelig vkyskhed och vrenhed som wi see? Dom nw selff baade dw christne oc dw vchristne læsere, i din samwittighed och achte hwilcket best er.

Wi haffue dog intet med Jouiniano ath skaffe, wi haffue Gud och hanss ord for oss, det som wi (met hans naadis hielp ville fast bliffue hoss) och lade baade Muncke och gecke spotte Gudz skick, oc bande oss och dricke deris Collatz och gestebud met oss, som dem lyster, de haffue oc deris roskaff der aff, Oc der met synes de wise mend, och deris hellige kirckis trofaste mend og tienere, Gud straffer dem vell naar han will, Han finder oc vell Niels Pederssen den graa vulff i Swine bwrgis faaresti eblant de gode simpel folck, eller

[1]) Svar paa Hr. Aage Jepsens Sendebrev til Borgemester og Raad i Malmø om den christelige Handel og Lærdom, som der begyndt er, Malmø 1529. 4. ansees for tabt. Og Lærdom imod de papistiske Bistoppers Satser, Malmø 1533. 4. er maaskee kun en anden Titel paa det Skrift, der haves: En sand oc ret cristen vnderuisning om preste embede och om deriss leffnit Gifftermaal, oc ret kyskhed. Disligest om kloster folckis loste och frihed, oc ath de mwe giffte dem effter Gudz ord, oc gammel kircke low. (etc.) Sat i Malmø. — Denne Bog er prentet i Malmø aff Johan Hogstrate Aar effter Gudz byrd. MDxxxiii. Den fredag nest hellige Tre Kongers dag. 4. (Et meget defekt Exemplar paa Kongens Bibl.)

anden sted naar hans tid kommer, oc andre hans lige met, Han wille icke altiid til forgeffues være spottet aff dem.

15. Andre Skrifter om Reformationen. Reformatorer af anden Rang: Jørgen Jensen Sadolin. Christen Clausen Skrok. Peder Borgsmed. Morten Hegelund. Simon Skaaning. Arvid Pedersen. Jeppe Nielsen Borgemester i Malmø. Anonyme Skrifter. Katholske Skrifter.

Foruden de hidtil omtalte Hovedmænd have adskillige andre Reformatorer virket ved Skrifter. De mærkeligste ere:

Hans Tavsens Svoger, Jørgen Jensen Sadolin eller Vibergius, f. i Viborg 1499, var en Sadelmagers Søn, og tog deraf sit Tilnavn. Efter at have studeret i Wittenberg (1522—1525) kom han hjem til sin Fødeby, som han fandt i fuld Bevægelse ved Hans Tavsens Prædiken. I Slutningen af Aaret 1526 fik han af Frederik den Første, som Hvitfeld udtrykker det, „Befaling til at maa bo i Viborg, og læse for unge Personer hves nyttigt var"; og efter Tavsens Afrejse til Kjøbenhavn fortsatte han med Jakob Skonning og andre hans Gjerning. Ved denne Tid udgav han vel sin Oversættelse af Luthers Bog om Ægteskab, Viborg 1530.[1] Men i historisk Henseende mærkelig er hans Beretning om Herredagen i Kjøbenhavn 1530, trykt (i Viborg) 1530 (Uddrag i D. Mag. 1, 88[2]). Ogsaa anses han for at have affattet Lutheranernes Svar paa Prælaternes Klagemaal, Malmø 1530.[3] Den udvalgte

[1]) Twenne Beslutninge med nogre christelige Raad af Guds Ord om Ægteskab, af M. Luther. Viborg 1530, findes ikke paa Kongens Bibl.

[2]) Her anføres ogsaa den fuldstændige Titel. (Paa Kongens Bibl.)

[3]) The artickle Scrifft oc handell Som wore mellom werdige fædre Danmarckff Prelater oc Ewangeliske predickere heer aff riiget nu

Biskop i Fyn Knud Gyldenstjerne kaldte ham til Odense, hvor hans Ord maa have gjort Indtryk. I det mindste siger den sidste Prior i St. Knuds Kloster i Odense, Christen Povelsen, i sine Optegnelser:[1] Electus til Fyn forskrev samme Mester Jørgen hid at være hans Prædikanter; saa prædikede han ham fra Fyns Stift og sig selv deri igjen.

Knud Gyldenstjerne skrev ogsaa Fortalen til Sadolins Oversættelse af Luthers lille Catechismus, Kbh. 1532.[2] I sproglig Henseende er hans Oversættelse af den Augsburgske Confession, Kbh. 1533, ret mærkelig.[3] Han udgav aandelige Psalmer, Kbh. 1534?, hvoraf Gram ejede et Exemplar; de ere tabte, og man kjender nu kun een Psalme af ham (D. Psalmeb. Nr. 43). Efter Langebek blev han Præst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn; han blev Fyns

---

siste herredag i Kopnehaffn Aar effter Christi fødsel MD 1530. — Tryct y Malmøs wedt Oluff Brickssøn Løssuerdagen nest effter S. Symonis et Jude dag Gwdz aar Tusende fem hundrede oc trediwe. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Dette Skrift indeholder Oplysninger om Reformationens Modstandere; deriblandt om Munken Hans Nielsen og hans Brev til Biskoppen i Fyn; i Aarhus Lecther Christiern Mwss, Jørgen Samsing, etc.

[1]) D. Mag. 2, 67.

[2]) Een Catechismus (etc.) forschicked af Her Knud Gyldenstiern til syne Præstemode i Odens. (etc.) Aar M. D. xxxij. Fordansked af Jørghen Jensen, tha Predicker y samme Stadt. (etc.) Noget trykt Exemplar vides ikke at være til; men der findes en nøjagtig Afskrift i Universitetsbibl. (Additam. Nr. 38. 8.) og en i Kongens Bibl. See ogsaa Mynster om Udgaverne af Luthers lille Catech. 2. Udg. S. 7.

[3]) Then Christelig Troes oc lærdoms bekiendelsse som bleff indførd fore Høybornste Stoermechtig Keyser Karl: V: i Augsborg MDXXX. Vdsatt til Otthenss wed Jørgen Jenssen aff Biberg: Alle Dantske til een wnderwiiselig paamindelsse Som mod samme w offwerwindelig lærdom ere forførde Och til hennes medholderes aldtiid rede vndschylding. Kisbenhaffn 1533. — Trycht aff Hans Biingart i Kisbenhaffn S. Peders och Powels afften Aar zcete. MDxxxiij. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Jf. Münters Reformationshist. 2, 275.

første evangeliske Biskop 1537, og havde en haard Strid med de gjendøberske Præster i Odense.[1] Han var to Gange gift, og døde den 19de December 1559. Han skildres som en from og sagtmodig, lærd og skarpsindig Mand, som en veltalende Prædikant og en nidkjær Biskop.[2]

Det mærkeligste ved Knud Gyldenstjernes Catechismus er den forudskikkede Formaning, som omtaler „then swaare iammerlighed man maa høre, paa then fattige vlerde almwe, saawel y kiøbsteder som paa landet. att mange ther haffwer meer end halffdelen vdleffwedt syn alder, wyde end nw saa gott som platt inthet, enthen aff theres Pater noster, eller credo, eller de x Guds Budordt" (etc.) „The arme folck haffwe icke dyrt skilsmys fraa wschellige Bester i then sag". (etc.) Og med Hensyn til Præsternes Dannelse siges i Slutningen af denne Formaning: „Thersom oc nogre ere saa saare skrøbelige ij lærdommen, att the aldelis Inthet wyde aff thette wden att, tha lade seg icke wære for gode ther til, att læsse syn Sognefolck for thenne lærdom aff bogen, ordt fraa ordt, som wij haffwe heer ladet fordanskedt, oc wdsatt for eder." (Paa Tyst findes Begyndelsen til dette Hyrdebrev i Pontoppidans Annal. 2, 448 og Slutningen 2, 283.)

Christen Clausen Skrok var den første evangeliske Prædiker i Fyn. Jens Beldenak kaldte ham til Præst ved Nikolaj Kirke i Svendborg 1524;[3] men faa Aar efter begyndte han Reformationen i Asfens, hvor hans Forkyndelse af Evangeliet fremkaldte et skarpt Brev af Jens Beldenak til Borgerne i Asfens, hvori han blandt andet forsikrer dem, at det var meget bedre, at „vi og alle lutherske Prædiker vare hængte udinden Galge, end at vi og de skulde lægge en Messe neder".[4] Peder Lauridsen kalder ham 1529

[1]) Universitetets Beretning i D. Mag. 5, 194.
[2]) D. Mag. 1, 90. 2, 67. hans Gravmæle 5, 193. D. Psalmed. Forfatterne S. 6. Engelstoft, Reform. et Cath. S. 11. 33.
[3]) Kaldsbrevet i Pontoppidans Annal. 2, 284.
[4]) Hvitfeld i Frederik den Førstes Hist. 4. S. 147. Brevet er givet prima dominica adventus domini 1527; noget før maa Skrok have begyndt sin Prædiken.

i sin Fortale til det strax herefter nævnte Skrift: Sognepræst oc Guds ordts forkyndere wdy Affens; men 1537 underskrev han Kirkeordinansen som Præst i Svendborg;[1] 1549 blev han Provst i Sundsherred, † 1572.[2] Han er Forfatter til det mærkelige Skrift: En føje Forklaring at Ægteskab tilstedes, med en Fortale af Peder Lauridsen, Malmø 1529. 4.[3] Og til de mærkeligste Reformationsskrifter hører ogsaa hans Sermon om Troen og dens Kraft, Kbh. 1537 til 1539.[4]

Af Sermon om Troen findes en Prøve i Stemmer fra Reformationstiden, S. 75. Her meddeles en anden:

Der for skulle vy icke acthe vduortes apparentz eller veierfarryng, Men alle tiide tilhenge Guds ordt oc loste y hor det gaar, Thy effter som Apostelen beskriffuer oss troen til de Hebreer, da er hun en viss tilfluct til det som vy haabe, Oc skicker seg effter det som icke synes, Det er, troen er en substantz og en sterck fast grund Alle vsiwnlige tings som oppeholdes i wor hw, oc bliffue bestandelige, Vden huilcken ald andelig bygnyng neidfalder, Och alle wsiwnlige himmelske ting som Guds ord forwisse oss de bortfalde alle sammen,

---

[1]) Krags Christian den Tredies Hist. 1, 174.

[2]) See ogsaa Stemmer fra Reformationstiden S. 69.

[3]) Een føye forclaring oc beuiisning aff skrifften oc hellige Forfædernes ordt oc exempel, att then hellige stadt Egteskaff tilstedis oc icke forbydis Prester eller Klerckeriidt, som Pawen oc hans tilhengere haffuer lang tid giort. Christiernus Schroch. — Impressum Malmogie Per Olauum Ulrici Decima octaua die Mensis Septembris Anni domini Millesimi Quingentesimi Uiscesimi Noni. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Uddrag i Münters Reformationshist. 2, 60.

[4]) Een Sermon, om Troen oc hendis krafft, ved huilken Gudt rætferdig giore alle menniske for seg, oc tager dem i sin hellige gunst oc nade. Christiernus Scroch. Anno Domini M. D. xxxvij. — Prentet i Kisbenhaffn aff Hans Wyngaard Anno MDXXXIX. (Findes i Karen Brahes Bibl. Nu haves ogsaa et Exemplar i Kongens Bibl. blandt Rørdams Gave 1853).

Oversættelsen af Luthers Sermon, hvorledes man skal berede sin Hu til Døden, Kbh. 1538, findes ikke paa Kongens Bibl.

naar deres fundamentæ troen vndrøckes, Fordi hun er den eniste bewisning som vesgiør oss de ting i vort hierte oc how, som wore øgne aldrig ßoe, Oc wort skiel oc forstand aldrig befatte kand, At de mørckelig beskoes i hwen langt borthe, Oc forwentes dog wisselig vden ald twiffuel at skulle tilkomme, Di det som en seer oc forstaar, det heder icke tro, men det kalles helder (agnitio) det er, en kiendelse, som han ved met siwn oc wis forfaring, Men troen effterfølger enfoldelig guds ord vden ald naturlig vitskab oc forsindelse, Och hun lader Guds mact wære sin bewisning, oc lader Guds sandhed wære sit skiel (etc.)

Peder Borgsmed, den første evangeliske Prædiker i Horsens, kaldes Ryanus, saa han maa være født i Ry; han døde i Horsens 1572. Af ham haves: En liden Indgang udi Skriften, oversat af Svensk, Viborg 1530;[1] og en Bordbøn paa Rim (D. Psalmed. Nr. 63).

Simon Skaaning prædikede i Aarhus 1526. Af ham haves kun en Del danske Breve (i Ove Bildes Levnet, Ny D. Mag. 1, 194).

Morten Hegelund begyndte 1527 at prædike Evangeliet i Budolphi Kirke i Aalborg. Af ham haves kun en Psalme (D. Psalmed. Nr. 6).

Arvid Pedersen, der havde studeret i Wittenberg 1524—25, og blev Sognepræst til St. Ibs paa Bornholm, havde Del i Udgivelsen af Psalmebogen 1534, og var selv Psalmedigter. Hans Tre mærkelige Sange ere udgivne af Peder Palladius 1554, Kjøbenhavns Peblinge til Nytaarsgave (optrykte i D. Mag. 5, 345, og i D. Psalmed. Nr. 31. 32. 33.)

[1]) Een liidhen Indgangh vdi scriffthen Som førsth bleeff vdsadt aff Tydesk paa swensk wedt mester Oluff perßen Secreterer vdj stockholme Ther effther aff swenske paa danske Oc nw tridie gangh forlenghedt oc foregth (etc. etc.). Wiberg 1530. Efter Registeret følger en Tilskrift af Bogtrykkeren Hans Vingartener til Forfatteren Her Pether Burgeßmedt. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Uddrag i D. Mag. 1, 157 med Oplysninger om Forf.

Endelig har Borgemesteren i Malmø Jeppe Nielsen selv deltaget i Striden; hans Navn staar under Indledningen til et mærkeligt Skrift: En liden Disputats imellem Borgemester i Malmø (Jeppe Nielsen) og Kantor af Lund (Hr. Adser Pedersen fra Helsingborg), Malmø 1530.[1] (Optrykt i D. Mag. 2, 108.)

Foruden disse Skrifter haves der adskillige af unavngivne Forfattere, der i flere Henseender have Interesse. De fleste ere Oversættelser, især af Luthers Skrifter, og for Theologerne vil en Samling af Luthers paa Dansk oversatte Skrifter vel engang blive en ønskelig Ting. Skjøndt de som Oversættelser ikke indeholde noget nyt, ere de dog i deres danske Dragt artige at læse; og med en vis Forundring vil man ved nogle af dem bemærke, hvor meget af det katholske Væsen der nu ikke blot er ophørt, men forsvundet af Folkets Minde (f. Ex. Faste dwg eller hunger dwg. Palmer at kaste. Palmer at fluge. At krybe till kaarssit. Kaarssit at begraffue. Mørcke Otteſang, som de siunge i dimel vge om afftenen. At løbe med skerrer oc klapper. Ath tage kaarssit op aff graffuen met en Fastelagens leeg. etc. etc.)[2]

---

[1]) Een liden Disputatz wdaff then hellige scrifft emellom Borgemester aff Malmøe, oc Her Cantor aff Lundt om retsindige oc Christelige Prester oc Messeprester, Sang oc lesning, Althere, oc saadan Guttieneste. — Trøckt wdti Malmø. Then andhen dag i Junij maaned, Ved Oluff Brickssen borghere, ij samme sted, Aar efftther wor i gen løssning MDXXX. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[2]) Skjøndt Titlerne paa nogle af deslige Skrifter, der findes paa Kongens Bibl., ligge for mig, maa jeg dog her indskrænke mig til at antyde dem:

The tolff article aff wor christelige tro (etc.). Rostock 1528. Findes tilkøbs ij Kiøbenhaffn til Herman Køsters i Klæboerne ij then hwide Swan. Mærkelig i sproglig Henseende.

D. M. Luthers En christelig Formaning 1530. (Titlen mangler. Engelstoft, Ref. et Cath. S. 16).

M. Luther Om den grumme forferdelige Tiende Messe (etc.) Magdeborg 1531.

Huorledis hwert Christet menniske skall berede sig mod døden (etc.) Prentet i Malmø aff Johan Hochstraten 1533. (Reform. et Cath. S. 33: fortasse Christierno Petri auctore aut interprete.?)

Ogsaa Katholikerne have benyttet Modersmaalet. Længe før der var Tanke om nogen Reformation gjordes der ved Pressen Forsøg paa igjennem det at virke paa Almuen. Disse Skrifter, som jeg har antaget for Frembringelser af Middelalderen, men som nu især ved Godfred af Ghemens Presse bleve udbredte, kunne ansees som en Forberedelse for Reformationen; thi ved dem oplystes nu Almuen, i hvis Hænder de kom, om Katholicismens Beskaffenhed, og maatte saa meget mere fristes til at forskyde den.

Under selve Reformationskampen maa Katholicismens Tilhængere ligeledes have virket ved danske Skrifter. Vel skreve de helst paa Latin, og foragtede Talen til Almuen; men vi have allerede af Biskoppers og Prælaters Gjensvar til de lutherianske Artikle 1533 seet, hvorledes Noden tvang ogsaa dem til stundum at bruge Modersmaalet. At vi nu kun kjende saa af deslige Skrifter, er en ligefrem Følge af at de hørte til det tabende Parti; de bleve foragtede eller undertrykte. Mangen Gang kjende vi kun deres Tilværelse af Lutheranernes Modskrifter. Saaledes har Hans Tavsen bevaret Jens Beldenaks Brev i sit Svar derpaa. Naar Peder Lauridsen forsvarer Præsternes Ægteskab, kommer han til at tale om et Brev af en os ubekjendt Forfatter, „prentet i Aars 1530". Et andet

---

(M. Luther) Om den gamle Gud oc om den ny Gud (etc.). Malmø 1535. (Ref. et Cath. S. 34).

M. Luther, Om mand maa fly for døden oc Pestilentze. Malmø 1539. (Af Jon Tursen?).

M. Luther. Hworledes Lowen och Euangelium skulle ræt grundelige ath skillies (etc.). Lubeck 1547.

Et Par andre ere ogsaa værd at bemærke:

Een pratica (Practica) practiseres aff de hellige och elste Astronomie bøger xxxiij. och mange flere effterfølgende aar (etc.). Aff Otto brunfell paa tydske, oc siden paa danske formeret oc forbedrett. (Slutningen mangler).

Oversættelsen af Johannes Pfefferkorn's (En isde fødder, oc nw eth cristhen menniskæ. en klerk i Colnæ) Nouiter in lucem data iudeorum secreta. Thenne bog er vdraghen aff latinen oc vtsæth paa danskæ, til theris behoff som icke kwnne forstaa latinæ. Hwn tracterer oc indhæ holdher, alle the hemelighæ stycker som the swlæ isøder haffue mellom sig sielff, baadhæ i theris isdhætempel, och i theris egræ hws. Paa thet at cristnæ menniskæ scullæ widhæ ath straffæ them. (Slutningsbladet mangler.) 4.

Sted omtales et Brev fra Broder Hans Nielsen til Biskop Knud Gyldenstjerne i Odense.[1] De ere forgaaede, og med dem uden Tvivl flere.

16. Satiriske Skrifter fremkaldte ved Reformationen. Dialogus. Vigilies. Samtale imellem Peder Smed og Aser Bonde.

Et af de Vaaben, der virkede maaskee ligesaa kraftigt, som den alvorlige Undervisning, var Satiren. Religionsstriden maatte fremkalde den, og for at virke maatte den være i Modersmaalet. Af deslige Skrifter har Tiden levnet os følgende:

Dialogus. 1533.[2] Det er en Samtale paa Vers. Blandt Personerne ere: Doctor Johan Ulf, Doctor Stagebrand, Broder Dirick Vendekaabe og Hr. Cantor. Den førstnævnte er en virkelig Person, Mester Hans Ulf, der allerede forekommer 1503 som Mester og Degn i Malmø, 1521 som Kannik i Lund († 1541), og var en af Katholicismens ivrigste Forkjæmpere.[3] Doctor Stagebrand er vel ligefrem Stagefyr, o. s. fr. Men skjøndt denne Samtale saaledes er lokaliseret, er den dog taget af en tysk Original (Die kranke und sterbende Messe). Den er først trykt 1533, men maa tidligere have været til, eftersom Hans Tavsen sigter til den i sit Svar til Lector Povel 1530. Den tyske Original er trykt 1528, og har rimeligvis strax fundet en Oversætter.

---

[1]) Engelstoft, Reform. et Cathol. S. 23.

[2]) Dialogus. En grefelig ond tiende, som Pauen (fik) til Rom om den Papistiske Messe s(om) er det ypperste høffuitstycke i hans oc Antechristens kircke, Och huad suar hand oc hans hellige aandelige selffskaff der til swaret haffue. M. D. xxxiij. (Exemplar paa Kongens Bibl. Optrykt i D. Mag. 2, 53. 84. 103.)

[3]) Kall-Rasmussens Anm. til Lage Urnes Testament, i D. Mag. 3. R. 3. Bd. 3. H. S. 222.

Efter Fortalen siger Cardinalen til Paven:

Allerhelligste Fader kiere,
En Tidinge ny haffuer ieg at bere,
Jeg haffuer her faat it Sendebreff,
Her Proest aff Borlunde til mig skreff.
Saa lenge ieg haffuer wandret omkring,
Hørde ieg icke en farliger Ting,
Den Forstøring, som war i Jerusalem giort,
War ey saa farlig, haffuer ieg sport.

Pawen.

Hvad er det Her Cardinal,
Men der gaar aff saa megen Pral,
Anrører det alle Rige oc Land,
Besønderlig Folck, eller en meenlig Stand.

Cardinalen.

De beste Folck anrører det,
Som øpperlige er och i mechtig Stedt,
Oc det beste Stycke, som er Fundament
I Presters oc Monckes Ategement.

Pauen.

A hwad det er it stort Nimere,
Det maa wel om wor Messe were,
Det Arbørst haffuer lenge weret spent,
Skyder det løss, da ere wi skient,
Den Strale hun i wort Hierte gaar,
Saa faa wi deraff wort Banesaar.

Cardinalen.

Drømmen radde I Herre fuld wel,
Jeg mig forskricker i all min Skel,
Jeg wil det oc for Sandinge sige,
Mine Tænder de knabre, ieg wil ey liuge. —

Pauen.

Hwad er dog Messen kommen til wanck,
Men hun er nu saa saare kranck.

Cardinalen.

Hun er nu kommen i Rechte oc Ry,
Ath hun er det ſtorſte Affguderi,
Der nogen tid kand were til,
Det ſiger nu alle, i hwo ſom wil,
De ſige, hun er en Klo ſaa ſkarp,
Hun napper bort baade Kortil oc Serck,
Dertil det beſte i Bondens Boo,
Baade Suin och Heſte, Oxe och Koo,
De kalde hende oc ſaa ſkiendelig
En Penigen Seck bedragelig,
Jeg frøchter, hun kommer ſnart i den Kreds,
At hun ſkal løbe igennem en Spedz.

Pauen.

Monne denne Tidinge were ſand,
Eller det er Fog, de føre om Land.

Cardinalen.

Hun er ſaa ſandt, will ieg eder ſige,
Som Døden er dem alle der leffue. —

Pawen.

Hwo er den meth ſit Hoffmod,
Der ſtaar wor Meſſe ſaa imod,
Er han Jøde, Hedning, eller Turck,
Vdi huilcke ſig bruger denne onde Hoffwerk,
Oc kommer wor Meſſe i ſaadant Ry,
At hun maa plat aff Landen fly.

Cardinalen.

Chriſti Nadtwore er den Hoffuit Sag,
Der giør wor Meſſe ſaa ſtor Wmag,
Hans Biſtander er de Chriſtne alle,
Som ſig lade nu til Troen kalle,
Høylerde Mend oc meget wiſe,
Wor Meſſe giøre de hwercken Roo eller Liſe,
Forløbne Moncke, Nunner, oc Preſter,
Chriſtum kalle de deres Meſter,

Sudere oc Skindere giøre oc saa,
De kunde nu Scrifften saa ret forstaa,
Oc der til Bønder foruden Ende,
De wille wor Messe nu intet kende. —
Pawen.
Huem haffue de til Dommere set
Ath grandske oc døme i denne Ret.
Cardinalrn.
Femten Epistoler monne det were,
Apostle Gerninger met anden Lere,
Vil Messen sin Misbrug ey da forlade,
Bekende sin Ondskaff oc bedis om Naade,
Saa ville de siden til Vidne kalle
Propheter met deris Bøger alle,
Oc lade sig saa sterckelig røste,
Paa den Hebreiske Epistel sig saare trøste,
Det gamle Testament er Høffuitzmand,
Christus bær Fennicken i sin Hand,
Paulus er en Kempe god,
Han vil oc vor Messe staa imod.
Pauen.
Dette giør mig saa saare glad,
Jeg springer vel som en Krøbling i Stad,
Oc queder nu, som de græde i Fyn,
Min Glæde er stor som it Haffre Gryn (etc.).

Da denne Satire er trykt, maa dette være nok til at give en Forestilling om Behandlingen. Naar man ikke vidste, at det er en Oversættelse, skulde man ikke saa lige kunne see det.

Vigilies.[1] Det er en Satire paa de papistiske Ceremonier og Gejstlighedens Laster. Den er paa rimede Vers, skjøndt uden Versafdeling. Paa sine Steder falder den

[1]) Vigilies. Vigilies paa Danske haffuer du her,
Som dig skal lære om Hyckeler (etc.).
Uden Aar og Sted. (1529?) (Exemplar paa Kongens Bibl. Aftrykt i D. Mag. 2, 150.)

meget plump. Engelstoft har oplyst, at ogsaa den har haft en tysk Original, i nedersaxisk Dialekt; naar man nemlig oversætter de ufuldkomne Rim paa Tysk, blive de bedre; ja, paa nogle Steder, hvor der slet ingen Rim er, komme de frem.[1] Den latinske Messe persifleres, og til den Ende blandes Latin ind imellem.

F. Ex. Naar det i det Rommerske Missale hedder: Requiem æternam dona eis, domine, et lux perpetua luceat eis, saa lyder det her saaledes: Requiem nederst i Helffuedis Affgrund, O ve de bestorne Seller saa mangelund, at de icke mer telge den trinde Gud met den røde Mund, Dona eis Domine, de haffue pranget til deris wild fra de Arme baade Fisk oc Sild, oc derfore io den euige Ild luceat eis.

Samtale imellem Peder Smed og Adser Bonde.[2] Et Skrift, hvoraf der nu kun haves et senere trykt Exemplar. Peder Smed underviser Adser om al det katholske Væsens Falskhed. Scenen er hos Lars Foged i Skive, i hvis Stue Munken Broder Koort og Præsten Hr. Jens sidde og lege Vartavel; og af og til give ogsaa de et Ord med i Laget.

---

1) Som hobe og kjøbe: haufen, kaufen; give og leve: geben, leben; Rette og knechte: Rechte, Knechte; ede og vide: eten, weten; Skickede og penninge: bestelb, geld; undfange og skamme: nehmen, schämen.

2) I Denne Lille Bog Lærer oc vnderuiser Peder smid oc Aaer bonde, huad hand skal holde oc tro aff siele Messer, Siele gaffuer, Vigilies, Psaltere at læse, Skersild, Schrifftemaal, hellige Dage, Kiød at æde, om Tiende, plict oc bod, Faste, Afflad, Afflads breff, Pillegrims reyse, band, Vituand, viede Liuff, wit Salt, oc vide Palmer, om Prester, Om Munckernis bedregeri, Om Sacramenterne, oc anden saadan Vildfarelse, som haffuer verit brugit i Paffuens Kircke i mange Aar. (Et Exemplar paa Kongens Bibl. saavidt vides det eneste der er til. Efter Peder Syvs Bemærkning prentet i Hamborg 1559. I dette Exemplar mangler baade Slutningen og adskilligt i Midten. Det seer ud i Trykken som et senere Skrift, og Aftrykket er, som allerede Begyndelsen af Titelen viser, fejlbesløst behandlet).

Samtalen er paa Rim, og Rimene ret gode. Det er et af de artigste Skrifter fra Reformationstiden. Nyerup antager Navnet Peder Smed for overført fra den djærve Lægmand Peder Smed i Roeskilde, der med saa megen Djærvhed 1533 modsatte sig Joachim Rønnov.[1] Herved komme vi hen til den Tid, da Samtalen maa være forfattet, nemlig til Fejdetiden, da de Katholskes tilsyneladende Sejer maatte opfordre til at bruge alle mulige Vaaben. Den maa have gjort en bethydelig Virkning. Den forekommer mig at være original. Terpager har kjendt den.[2]

Da der allerede i D. Digtek. Hist. findes interessante Uddrag af dette Skrift og det hele nu er udgivet af Lic. F. Fenger (i Kirkehist. Saml. 2 D.), saa meddeles her kun en kort Prøve af Slutningen.

Atzer Bonde.

Due Afflads breffue da intet mere,
oc skulle wi aldrig kiøbe flere,
Jeg haffuer it Afflads breff fuld skønt,
oc indsegled henger i Silcke grønt.
Oc voxet det er altsammen rød,
ieg meente at naar ieg bleff død.
Der met løsis aff skyld oc pine,
oc saa skillies ved alle Synder mine.
Saa ville ieg flue for vden spot,
strax op i Himmelen oc haffue gaat.

Peder Smid.

Ja det vilde gaa lige saa til,
som Koen i muse hullet løbe vil.

---

[1]) Pontoppidans Annal. 2, 881: Joachim Rønnov vilde bringe den Kjøbenhavnske Rigsdagsbeslutning 1533 imod Lutheranerne i Udøvelse, og fordrive adskillige evangeliske Lærere fra Roeskilde; men en Lægmand Peder Smid modsatte sig og satte Mod i de andre Borgere, saa at Biskoppen maatte tage lempeligere afsted.

[2]) Han anfører et Stykke deraf, om de store Gildehuse, i Ripæ Cimbricæ i Afsnittet om Gilderne S. 418 fgg.

Mene i at Gud er saa hor,
hand acter saa meget kalffskind oc vox.
Kunde det saa oss Salige giord,
da vaare intet Creatur paa Jord,
Saligere end kalffue oc by,
aff huilcket de breffue gisris aff ny.
Haffue wi ey lenge faret vild,
at wi laade oss gecke saa ild.
For deris Kapper oc Klædebon,
oc for de vore smurde oc ragede i Kron.
Gud haffuer tilsted det saa,
wi fare vilde for vor vantro.
Gud vil icke breff eller Indsegle haffue,
men it rent hierte oc ingen anden gaffue.
Den som alenisste setter sin trøst,
til Gud som haffuer alle løst,
Oc lader sig i intet andet forføre,
den vil Gud visselig Salig gisre.
Jeg det for sandingen sige vil,
der hielper icke Breff eller Indsegle til.
Lige som nogen kiøbte en By,
oc lode der paa gisre breff aff ny.
Men alting haffue de bestillet saa,
at de store hobe Penninge kunde faa.
De ere icke vden thu Sacramente,
men at de skulle flux Penninge rente.
Da haffue de giort der aff siu,
de ere met rette icke vden thu. — —

Axer Bonde.

Hui ere de thu siger mig det,
oc icke andre fem til met.

Peder Smid.

Det skulle i vdi slig maade forstaa,
Sacramente heder fordi saa.
Huor Guddommelig skickelse i euighed,
til vor Siels Salighed.

Er hos denne ſkickelſe ret,
vdi Daab findis retteligen det.
Oc i Guds Legeme ſkulle i forſtaa,
der faare ſkulle wi dem ey forſmaa.
I de andre fem icke ſaa ere,
det ſkal da Paffuens ketteri vere.
Der faare mercker mine ord vel,
ieg giorde oc føre der faare ſkel.
De Preſter bør oſſ vel at høre,
ſom Guds ord retteligen for oſſ føre.
Dem ſkulle wi føde klæde oc hedre,
ſaa behøffue wi ingen flere.
De andre alle lader fare,
giffuer dem icke Penninge eller Vare.
De loffue eder vel faſt Himmerige,
de ville eder Gods oc Penninge aff ſuige.
Det ſtaar icke i den hellige leſt,
mand ſkal kiøbe Himmerige aff Muncke eller preſt.
Vide i vel huad ſcreffuit ſtaar,
at en Scriffiklog til Jeſum gaar.
Oc ſagde Meſter du komſt aff Gud,
huad er det ypperſte oc ſtørſte bud.
Jeſus ſuarede du ſkalt giffue act,
at elſke Gud aff all din mact.
Aff Hierte, oc krafft, oc gantſke Siel,
det er det ypperſte, merck det vel.
Det andet bud er lige ſom det,
du ſkalt elſke din Jeffuchriſten met.
Lige ſom dig ſelff oc icke minde,
ingen er ſtøre bud end de tuende.
Hand ſagde icke du ſkalt løbe,
til Paffuen oc Afflads breff kiøbe.
Du ſkalt giffue Prieren Penninge dine,
hand ſkal dig løſe aff Synd oc Pine.
Du ſkalt Fleſk til Mordker giffue,
for de ſkulle dig i brøderſkab ſcriffue.

Du ſkalt giffue Garden viij. marck eller x.
for en gammel Kappe at ds vdi.
Du ſkalt giffue Abbeden gode gaffue,
for hand ſkal dig i Claaſteret begraffue.
Du ſkalt løbe effter Afflad til Rom,
oc til S: Jacop Apoſtel from.
Du ſkalt til hellige ſteder gaa,
oc lede effter vor Herre ſaa.
Ney, huo ſaa effter Gud monne lede,
det ſkulle i for ſandingen vide.
Den finder haynem aldrig leffuendis eller dsd
end dog han haffuer ſig ſtorlig msd. — —
Elſk Gud offuer alting, hør mig,
oc din JeffnChriſten ſom ſelff dig.
Skod icke huad Preſter i Predicken atſkillie,
lad dem ſige huad de ville.
Bliffuer hand icke hoſſ Chriſtum met ſin ord
da tro hannem huercken lidet eller ſtor.
Komme hand med ſnack om mariager eller ryde
oc huilcken en naade der monne vdflyde.
De huorledis Helgen hielpe ſiuge Folck,
til Gud ſkulle de vere deris tolck.
For tanduerck er S. Appellonis ſterck,
oc S. Lucia for Ogne verck.
S: Giertrud ſkal Herbere beſtille,
øſter oc veſter eller huor de ville.
S: Loduig kand vel rocte en Heſt,
S: Deyens tager fæet vare beſt.
S. Anthonius ſkal rocte vel Suin,
de andre haffue huer gierning ſin.
En Helgen haffuer det at vare paa,
den anden it andet faare at ſtaa.
De ſom naturlige Meſtere priſe,
ſkulle oſſ veyen til Himmerige viſe.
De ſelffue kiende icke Gud,
de vaare Hedninge oc viſte icke hans bud.

De ſnacke om Skrødſild oc om Sicke,
de ſide der bundne i, ved pele.
Somme ſide i met Ben oc Laar,
oc ſomme vnder log met hud og Haar.
Somme ſide i met all deris Krop,
ſomme vende neder oc ſomme op.
De huorledis de hjelpis aff den tuang,
met Meſſer, Offer oc Pillegrims gang.
Met ſaadant mere de framfore,
den prediker ſkulle i icke høre.
Gaar fra bannem hand vil eder forraade,
hand prediker efter ſin egen baade (etc.)[1]

17. Betragtning over de tidligere Reformationsſkrifter. Deres Emne og Originalitet. Modersmaalets Forhold til Latinen. De enkelte Forfatteres Spreg og Stil.

De første Reformatorers Skrifter ere blandt Tidens øvrige Frembringelſer af en saa ſtor Betydning, at vi, før vi forlade dem, kortelig maa betragte dem under eet; til dem ſlutter ſig da Povel Eliesens og de øvrige Mænds, ved hvilke Reformationen eller Modersmaalet blev fremmet.

I Almindelighed, og det er da heller ikke at vente, tør man vel udenfor hin Tids saa godt ſom eneſte Formaal, ikke tillægge dem noget ſærdeles aandrigt Indhold. Næppe ere de heller gjennemlæſte af nogen uden med Hensyn til et eller

[1]) Til deslige Satirers Literatur findes Oplysninger hos Johannes Voigt, Ueber Pasquille, Spottlieder und Schmähſchriften aus der erſten Hälfte des ſechzehnten Jahrhunderts, i Raumers Hiſt. Taſchenbuch, 9 Aarg. Die kranke und ſterbende Meſſe findes i Strobels Neue Beyträge zur Literatur des 16 Jahrh. B. 1. St. 2. S. 25. See Engelſtoft, Paulus Eliæ S. 475. Reform. et Cath. S. 35. Paa ſidſte Sted ogſaa om Bigilies. Kjerup har meddelt Bemærkninger og Uddrag af alle tre Satirer i D. Digtek. Hiſt. 1, 165. 171. 173.

andet literært Øjemed eller i sproglig Henseende. Et bethdeligt Værd have de kun for dem, som ville eftergranske Tidens Udvikling i Almindelighed og Kirkens i Særdelesheb. I den Henseende kan man vel sige, at de, indtil den mindste Tøddel, ere af Vigtighed, og indeholde Oplysninger, der endnu ikke fuldstændig ere dragne for Lyset.

Reformationens Fremme udgjør deres Hovedtanke; men Fremstillingen svækkes ved Mangel paa Originalitet. Det er Luthers Mening de søge, og det er den de hylde; det videnskabelige Udbytte er derfor, hvad Selvtænkning angaar, kun ringe, og den æsthetiske Interesse endnu mindre; saa det er kun det naive eller særegne i Fremstillingen, der især tiltrækker os. Af alle Reformatorer synes Hans Tavsen at have været den eneste, der fulgte en friere Retning; hans Anskuelse af Nadveren er derfor ikke, saaledes som de andres, fastbunden i Luthers. Hvorledes iøvrigt den ensidige Antagelse af Skriften som eneste Trosnorm, og den eneste Udvej, der under de frem og tilbage gaaende Anskuelser stod aaben til dens Fortolkning, at den Helligaand indgav hver især denne Fortolkning, samt overhovedet Mangelen paa noget fra Begyndelsen af herskende og gjennemgribende Princip for Kirken fremkaldte Halvhed paa begge Sider, det fremgaar allerede af Engelstofts Skrift, der meddeler en Udsigt over Udviklingens fremskridende Gang, og derpaa samler Udslaget deraf.[1] Da den egentlige dybere Grund til Spliden laa i Foreſtillingen om Kirken, og ingen endnu kunde vinde ved at klare sig den, saa drejede Striden sig om de mangfoldige Enkeltheder, der for Øjeblikket laa alle saa nær. Reformationen i Danmark blev saaledes ikke saa meget en Frugt af en indre klar Overbevisning, som en Følge af den fra

[1]) Reformantes et Catholici. S. 161 fgg.

Tyskland indskyllende Strøm, der rev Norden med sig, og som paa sin Vej fandt nok, som den kunde føre bort med sig, Misbrug, der maatte hæves, og indgroede Fordomme, der maatte udryddes.

Nøje forbunden med Reformationen er Modersmaalets Kamp med Latinen. Ved den havde Gudstjenesten vundet en Ærværdighed, som man frygtede for, den skulde tabe, og den har derfor, skjøndt bestandig mere og mere indskrænket, holdt sig lige indtil vore Dage, hvor den, ifølge den gamle nedarvede Ærbødighed for den fremmede Højtidsklang, endnu ikke kan undværes ved en Bispevielse. Den latinske Kirkesang blev derhos besørget af den katholske Kirke med megen Omhu som en af dens Prydelser; naar den nu skulde overgives til Almuen (ifølge det samme Princip, som Troen) maatte den, ligesom endnu i de fleste af vore Kirker, fremkalde en uendelig Disharmoni. Thi Sangens Tilstand udenfor Kirken var ikke synderlig god; skulde den anvendes ved festlige Lejligheder, maatte man endog forskrive fremmede Sangere dertil.[1] Alt det stod ogsaa Povel Eliesen for Hovedet. „Det er, siger han, mer skikkeligt, at Messen er paa Latine end paa Danske, ikke alsomeneste Sacramentens dybe Værdighed, men ogsaa det latiniske Maal til Ære, som er længst og mest bruget i Christendoms Handel, og

[1]) Det hedder i et Brev fra Hans Valkendorf til hans Broder Ærkebiskoppen 1515 (D. Mag. 2, 122): Er thet suo ath myn Herræs Nade haffuer ingenn Sangere, tha vore thet meget got, ath Hans Nadæ lodt hente the aff Lybke eller nogenn af Danskenn (Dantzig), ath the wore hoess Hans Nadæ then Stund then Herredag standes yppo, thil the songe (synge) ther meget ildæ wti Kopnehaffn, Ethers Nadæ wed well huat Sanck ther falder wdi Landet. — Der omtales dog under Christian den Anden en Henrik Sangere, Evers Naades gamle Tjener (Allen, Chr. 2 Breve S. 176) og en Gregorius Urgemester, der var i Paris paa samme Tid som Christiern Pedersen. (Allen, sst. S. 496).

haver fordi et synderligt Ynde og Behag ovi alle christne Land og Rige." „Er det, siger han paa et andet Sted, imod St. Pauli Ord, at Kvinder tale eller spørje udi christne Forsamlinger, meget mere er det imod hans Bud, at de kvæde og klynge med de Nøder og Laber, som mer have Fantzun efter Sprytngeviser end hellige Psalmer og Lofsang. Skulde det end samtykkes, den menige Mand til Villie, at noget skal sjunges paa Danske, enten fore eller efter Messen, Messen aldeles uforvandlet, da skulle de stikkes dertil, som kvemme ere baade af Røst og Kunst, paa det at christne Tempel skulle ikke have Skraal og Braal for skikkelig og gudelig Sang og Kvædskaf." Med den Erfaring han vandt i denne Henseende var han ikke tilfreds. „Ved den ny Kvædskaf, siger han, formærkes Raab og Skraal være forøget, men ingen Gudelighed være formeret." Endnu mindre mener han, at dansk Prædiken kan have Fremgang. „Vel, siger han, kan den danske Messe gjøre os Sangere og Kvædere, men Propheter og Prædikere gjør hun ikke. Hvad hun haver gjort her i Danmark, kjendes paa vore Skoler og andet; men hvad hun skal gjøre herefter, vil klages om femten Aar, og da begrædes, men det kan dog ikke da bedres."[1] Denne hans Spaadom slog fejl, men der maatte rigtignok hengaa Aarhundreder, førend Modersmaalet ogsaa i denne Henseende ret kunde udvikle sig.[2]

---

[1]) Jf. Engelstoft, Paulus Eliæ, S. 447. Reform. et Cath. S. 60. Pontoppidans Annal. 2, 295.

[2]) Ogsaa udenfor Kirken synes det under Christian den Tredie at have taget en bedre Vending med Sangen. Han havde sine Hofsangere. Der omtales en kongelig Sanger Mag. Georgius Præstonius, der kaldes Rector Cantorum regiæ M. in arce; han døde uden Tvivl 1533, i hvilket Aar hans Ven og Slægtning (affinis) Petrus Parvus Rosæfontanus satte ham en Gravskrift. (Hoini Oratio funebris in memoriam Chr. Morsiani).

En særegen Interesse have disse Skrifter i sproglig Henseende. Der var givet disse Mænd en stor Opgave: at skabe et Skriftsprog. Næppe har nogen af dem været sig det bevidst, uden Christiern Pedersen. Han staar saa langt over alle de andre, at han var baade den første og den eneste. Allerede Tidebogen, Jertegnspostillen og flere af hans tidligere Skrifter vidne om et for den Tid saare forunderligt Herredømme over Sproget. Selv ved Oversættelsen af det Ny Testamente arbejdede han ikke som de andre afhængig af Luther, men med Sprogets egne Kræfter; og han formede jo, efter Molbechs Bemærkning, ved disse sine Skrifter det danske Sprog tidligere end Luther det højtyske. Hos ham møde vi allerede et skjønsomt Valg i Udtrykket, en grammatisk Ordning og Overensstemmelse, en vis Harmoni i Stilen; og som Følge af denne Sprogharmoniens Virkning paa ham herster der ogsaa i hans Retskrivning en vis Enhed. Han skriver det danske Sprog og ikke nogen enkelt Dialekt.

Ingen af de andre have haft disse Formaal for Øje. Nogle vare fremmede, andre indfødte, men fra forskjellige Landskaber. Dialekten gjør sig hos dem overalt gjældende. I Ord og Ordformer findes der en saa stor Forskjel, at man hos den ene kan finde mange Ord, der aldrig forekomme hos den anden. Heller ikke harmonere de med sig selv. I een Ting ere de alle lige ubehjælpelige, i Stilen; og det er dem altid vanskeligt, for nogle næsten umuligt, at faa Sætningerne til at forbinde sig i en simpel harmonisk Orden.

Skjøndt Povel Eliesen var en Hallænder, skriver han dog Dansk, og de i Malmø trykte Skrifter ere overhovedet ikke i skaansk Dialekt. Det har foresvævet Forfatterne, at de dog her skulde tale til det hele Folk, og ikke blot til et

enkelt Landskab; men ubevante vare de dermed, og Dannelsen i Klosteret udelukkede dem næsten fra Livet. Povel Eliesen yttrer ogsaa (i Tilegnelsen til Kongen i hans Oversættelse af Institutio principis christiani): „Haver jeg og syndet mod god Dansk i denne Bog, da skal og det meget mildelige forlades, baade fordi at Danske (d. e. Danskен) er ikke saare bekvem til at udlægge andre Maal, og jeg haver af Barndom været i Kloster og føje Omgang haft med dem, der af Kunst tale kunne, af hvilke jeg skulde have lært kunstelig Snak og mærkelig Tal efter danske Maals Ejedom. Meningen haabes mig, at jeg haver ikke forglemt, dog at alle Ord have ikke den Ære dem burde." Hans Fødemaal førte ligefrem til, at han bruger haardere, mindre afslidte Former, stundum endog i Danskен forældede Endelser, og overhovedet Svenskheder.[1] Dertil kommer, efter Engelstofts Bemærkning, at han ikke har Ro til at vælge og vrage; han er næsten altid i Affekt, behøver derfor mange Ord, og tager hvad der kommer forhaanden. Hans vidtløftige Skrivemaade danner derved en Modsætning til Luthers koncise Kjærnesprog; og han opløser Luthers korte Sætninger i lange Omskrivelser. Selv de ti Bud kan han ikke anføre, uden at udvide dem.

Povel Eliesen var, som vi have seet, igjen Frands Vormordsens Lærer, men denne var det danske Sprog ubevan, som et vanvittigt Barn udi Bog, der først sættes til Skole, og Tyskен, hans Modersmaal, falder ham altid udi Munden. Han bruger derfor mange usædvanlige, tildels selvgjorte Udtryk og Former, og bliver ikke sjælden ganske uforstaaelig.[2]

---

[1]) Som: hwat eller hwadt (hvad), sandt kiærligheedt, altiidt, findt, bwdt, o. s. v.; et forstand; meget ofte: findwm (Gange); fremende (fremmede), lædie (Ledliggang), o. s. v.

[2]) F. Ex. Brygilse (Brug), Raadilse (Forstand), Offuertræding

Hans Mikkelsen og de, der have deltaget i den første Oversættelse af det Ny Testamente, blevе saa stærkt paavirkede af Tyskеn, at deres Sprog, som vi have seet, sammenlignedes med Flensborger Dansk, der er hverken det ene eller det andet. Denne Oversættelse udmærker sig snart ved gamle, snart ved tyske, snart ved selvgjorte Ord, hvilket endnu ved Trykfejl og en underlig Skrivemaade forværres.[1]

Hans Tavsen var en Fynbo og virkede en Tid lang i Jylland; overvejende kjendeligt er Sproget fra hans Fødes. Hans Former ere næsten overalt blødere, sammensmæltede, stundum atter bredere.[2] Kun i Begyndelsen var han, som

---

(Overtrædelse), behydding (Beskyttelse); ledesmænd (Geleitsmänner), forstykede kleder (gestickte Kleider), archener (Ercker, Karnapper). Andre Ord, der have et fremmed Udseende, ere dog ram nordiske, som mantel (hos de andre ogsaa mattel, isl. möttull); indelsſue (Indvolde, inniſli); hoffuitſmug, o. s. fr.

[1]) F. Ex. thette folck naaler meg (nærmer sig mig) met ſiin mund. Meeret eller mæret (Havet), en udsetzſſer (Aussässiger), en viinſuber (Weinsäuffer); echtig huoor (Ægteskabsbrud); iordſkeil (Jordskjælv); hues ſkowotueng (for ſkwotueng) ieg er icke werdig at ieg molsse (maa løse); meniſkulle (men J ſkulle) dsbes vti then helligand icke legne (længe) effter theſſe dage. J Fortællingen om den forlorne Søn: men hans eilſte ſon var paa aggern, oc ther han kom oc benalit huſit. Apostl. Gjern. 5, 26: For the frøchtit folckit, at the icke ſkulle worde ſtenede (de frygtede at de skulde blive stenede); 5, 28: Oc ſee i haſſue vofsilt (opfyldt) Hieruſalem met ethers lerdom. Rom. 8, 19: thi creaturens endelige byelse, warer ther paa (Skabningens Forlængsel venter paa), at guds børn motte aabenbaris. 8, 23: Icke aldene the men oc wij ſelſſue, (som haſſue aandens anfang) inderligen begere vti oſſ ſelſſue, effter ſonſtaben (sukke efter sønlig Udkaarelse) o. ſ. v.

[2]) F. Ex. kiæld (Kilde), maen (Engen), orken (Arken), mallen (Marven), fowel (Fugl), houkommelſe (Hukommelse), beklawe (beklage), klawæmaal (Klagemaal), at liyæ (lide), ſtore oc forweyne ſlaw (stærke Slag), weyerkende (vederstjende), wutte (vogte), ſlsyæ (slyve), at blsynes (blues); ſoghlenæ i luktben och dyernæ (Dyrene) her paa iorden o. ſ. v. Derimod har han ogsaa mange gode gamle Ord, der dog vel ogsaa kunne findes

vel nødvendigt var, en heftig Stormer og brugte sin Tunges skarpe Sværd;[1] senere stemmede hans blødere Sprogformer ret vel med hans i Almindelighed rolige, jævne, sindige Foredrag, der vel ikke bryder ud i Geniglimt, men har nogle enkelte ypperlige Partier. Og „det Anstrøg af plebejisk Nationalitet, som dog ikke klæder ham ilde," hvilket Molbech allerede har bemærket hos ham, har i det mindste for en Fynbo noget ret tiltrækkende.

Om Peder Lauridsen yttrer Pontoppidan,[2] at hans Skrivemaade er usædvanlig poleret og behagelig; og det gjælder navnlig i Sætningernes Forbindelse.

I de andre Smaaskrifter træffer man ikke sjælden paa ret gamle, undertiden uforstaaelige Udtryk.[3]

Mangel paa Originalitet maatte have Indflydelse paa Udtryk og Stil. En meget stor Del af disse Skrifter ere, om ikke ligefrem Oversættelser, saa dog laante af et andet Skrift, eftergjorte, besørgede. Ved nogle af Christiern Pedersens Skrifter bemærkes det udtrykkelig, og man har mangen Gang Vanskelighed med at afgjøre, hvor meget der tilhører ham selv. Indholdet af et fremmed Skrift gav Forfatteren Anledning til at yttre sin Mening. Det er just Begynderens Maade. Saaledes bar ogsaa, efter Engelstofts Bemærkning, Povel Eliesen sig ad med Erasmus Roterodams og Luthers Skrifter: undertiden oversætter han eller

---

hos andre, som: fromme og dandnesse (dannis i Flert.); om tho dagemot (dægramót) giør hon oss leffende; somme christnæ eræ nu i woræ tiidher breendhæ i falaske.

1) Eller som Wadskiær siger til hans Berømmelse: „som een af Helligdommens gyldne Lysesaxe jog han Tyvene af Lyset og det cimmeriske Mørke ud af Cimmerien". Wadskiær, Lineamenter af Bogtrykkerkunstens Hist. Sidste Blad.

2) Annal. 2, 307.

3) F. Ex. schwrll oc usame (Eddas jorl, joll?) (En liden Disputats).

maaskee kun memorerer, og dog taler han i første Person, som om Tanke og Udtryk vare hans egne.

Denne Forlegenhed med at finde egne Tanker og Uvanthed med at udtrykke dem gjør Stilen vidtløftig. Den faar megen Fyldekalk. Der bruges mange Ord, fordi et eneste udtømmende mangler, flere Sætninger, fordi man ikke har lært at forbinde Klarhed og Kortheb, og samme Tanke udtrykkes paa flere Maader. Paafaldende er især den hyppige Brug af Synonymer, stillede ved Siden af hinanden, som om man tænkte sig, at hvis Læseren ikke forstaar det ene, forstaar han vel det andet; vel ogsaa for at forstærke Udtrykket.[1]

Vil man nu betragte alle disse Skrifters Sprog som en Enhed, som et og samme Tungemaal, saa vil man mangen Gang have Vanskelighed med i denne Blanding af alle mulige Ting at gjenkjende Modersmaalet; og der maa engang anstilles en udførlig Sammenligning med det nuværende. Her er meget, som vi nu slet ikke vilde sige paa den Maade[2]; meget gammelt og godt, som den Gang var i fuld Brug, men som

[1]) F. Ex. beskydde oc forbetinge; Sterckhed oc Styrke; berøchtet oc berømt. Hos Chr. Pedersen: bander, sender (det er Senner), bulder, mact eller velde; saadant squalder, søg oc røg. Hos Hans Tavsen: at boldræ oc banghæ; at trebhæ oc platze; wutthæ oc kuoghæ; føle oc træffue; bolder, rumoer; beldher oc rey; bolder oc bang; bløyfell oc flam; høetzel oc trufel; willibruhed oc gode willie; samholdenheb oc eenfindighed; dønckelgedheth oc ognæfckalkerij; en Biskop skal være: leraftigh, icke tredafftigh, wredhwurdhen eller snebsom.

[2]) Som: lange traa (Længsel efter); gladsom, heffnsom; anheffue (begynde); trappe (Grad) eller grade; skelnet, skabnet (Skabning); et gladført hierte (H. T.); hoffuitsmug (Hovedklæde); hør mig bøn (bønhør mig); at udstørte (udgyde) sit Blod; uyndest (Ugunst): haffueløse widuer (fattige Enker, H. T.); guds lon (Guds Gave, H. T.), en leyning (Lejesvend, H. T.), Helbrud (Dødskamp, H. T.), de drøfffulde Apostle (H. T.), try samholdne widne (overensstemmende, H. T.); bembere, ther løber och saader allehande fortalelsse (Sadolin).

vi ikke længer kjendes ved,[1] og sagtens en Del, som vi ikke uden noget Hovedbrud kunne forstaa;[2] meget, som vi nok kunne forstaa, men som vi have forkastet;[3] og derhos en Tilnærmelse til det daglige Sprog, som vi nu vilde anse for uklar og usikker, f. Ex. Smaaordenes Sammentrækning med Hovedordet,[4] vaklende Former, fordi Udtalen var usikker,[5] o. m. dsl.

Een Ting maa man imidlertid lade disse Forfattere; de have hver paa sin Maade beriget Sproget navnlig med Skjeldsord eller, som de kalde det, Skjendsord. Det er ikke blot, som Engelstoft bemærker, en ligesom vedtaget Talebrug iblandt dem, at kalde den katholske Kirke den babyloniske Hore, Domkirken i Roeskilde og Lund det store Horehus, Domkapitlet i Viborg en Røverkule; de spare heller ikke Personer, men kalde hinanden: Drømmere, Løgnere, Forledere, Bedrægere, gantelig vanvittig Daare og æreløs Skalk. Hans Tavsen, der endda er maadeholden, kalder

---

[1]) Som: at læ (laane), at wege (bevæge), at sendæ eller sennæ (trætte), at snaffuæ (snuble), at sønie (afslaa), strag (stiv), hal (glat), øynebraar, indtelffue (Indvolde), smwrd (salvet), tilrygge (tilbage), huort (hvorhen), blonæ (Røg, Taage, H. T.); at kueghæ (besee): Abraham stod oc offuerkogte Sodoma og Gomorra (H. T.); herren wende seg om oc kogte til Peder (H. T.)

[2]) Som: stwbbede øyne, stwbøghet (med sløvt Syn); compact (Pagt); slagbrand (Anstødssten, P. E.); wnndet eller blænwurdet (H. T.); skowle, moldinger (H. T.); knappene oc slindingerne (H. T.); børnene tuttides wdi liffuit paa henne (H. T.); en from første skal ey were altho pietten (H. T.)

[3]) Som: behydde (bevare), weyæ (indvie, H. T.), underscheede (Forskjel), en tuige (Zweig, H. T.), egen nockgiørilse (Genugthuung).

[4]) Jsær hos H. T. som: moneth icke (mon det ikke), lod henten (lod hende hente), baren ind (bar den ind), haffuer forfaridet (forfaret det), saa bliffueret (bliver det), bæret (bære det), saa forakthesseth togh (foragtes det dog), liyeth (lide det), mesbrugen (misbruge den) o. m. fl.

[5]) Som: omsiger (for: omsider), og ligeledes: end siger, end sier, end siden (for: end sider, endnu mindre.)

Povel Eliesen: Lector Drømmere, dit papistiske Creatur, en Fabels Karl, og det han skriver: staalent Ripsraps; Jens Beldenak kalder han: Fader med Gud Bisp Jens hin gamblæ Curtisanæ. Povel Eliesen er uudtømmelig; han skjælder sine Modstandere for: Bedrægere, Forledere, Bandskroppe, Dravelsmænd, Øglere og Sjælemordere; til Hans Mikkelsen siger han: din fule gamle graa Kættere, dit Skalkehjarte med din skendige Mund, den store Malmøs Basune; der haver været saa mangen hellig Præst og Munk, der du est ikke værdig at muge under; nu stinger din Skalk med Sterten; nu spijr din Stymper op det du haver ubi Livet, og haver da længe haft, men dig væmmede ikke før nu, o. s. v. Den heftige Povel Kempe kalder Regentinden af Nederlandene, for hvis Forfølgelse han rigtignok var udsat, den allerblodigste Jesabel, og Ærkebispen af Palermo den „forgyffteligh spøgelse", archidiabolus Panormitanus. Det maa have ligget i Tiden. I det mindste havde vore Landsmænd en Forgjænger i Luther, som de ikke forsømte at efterligne, om de end ikke kunde naa ham eller overgaa ham, hvilket var vanskeligt. Thi saa træffende Udtryk, som det, hvori han ligner Fyrsterne, disse „naadige Bødler", med „Gnidder, med Orlov sagt, som ikke endnu ere blevne til Lus" hører der en usædvanlig Opfindsomhed og Kraft til at fordunkle.[1]

---

[1]) Om Reformatorernes Sprog findes der hist og her adskillige her benyttede Bemærkninger, som i Molbechs Program om Bibeloversf. om Christiern Pedersen S. 43. 47. 49. 51; Hans Mikkelsen S. 31; Frauds Vormordsen S. 55. 59; Hans Tavsen S. 64 fgg. Samt: Dän. Bibl. 1, 135. 3, 82. Woldike om Hans Tavsens fem Mosebøger i Vid. Selsk. Skr. 1, 9. Engelstoft, Paulus Eliæ S. 95. 152. 159. 429. 445 og mangfoldige Anførelser i Reform. et Cathol. Povel Kempes Brev hos Allen S. 398. Povel Eliesen udhæver som det synes i Begyndelsen af sin Formaning netop det ovenfor anførte Udtryk af Luther som

I grammatisk Henseende følger det af sig selv, at, skjøndt Forfatterne ikke tage det saa nøje med, at bruge forskjellige ensstydige Former ved Siden af hinanden,[1] staar den grammatiske Udvikling dog i det hele paa det Trin, der tilhører denne Tid, og ingenlunde endnu falder sammen med den nærværende uden forsaavidt denne har bevaret gamle Levninger. Det gamle Kjøn er ofte bevaret.[2] Ejeformerne og Flertallet danne Overgangen fra den ældre Bøjning til den nyere;[3] den betingende Maade, selv i Datiden, er endnu almindelig;[4] Biordene ende paa e[5] o. s. fr.

---

et non plus ultra. Det er naturligvis derfor jeg har anført det; hvilket ogsaa Engelstoft allerede har (S. 486).

1) Som: leffuede og leffde; elskede og elste; lidde og led; sgen og srn; smørge og smørje; dere og deris; stundum og stundem.

2) Som: denne menniske (ofte hos H. T.), thenne scrifft; Menniskeu (Menniskct, Chr. P.) etc. Tempelen (Chr. P.); En banere (Chr. P.)

3) Som: legemens (Legemets), werdsens (Verdens), frihedsens (Frihedens), sielsens (Sjælens), hiertens (Hiertets), barnsens (Barnets), børnis (Børns), wenneris (Venners), sine unge (sine Unger), alle elemente, de land (Chr. P.) etc. Mange gode brøderss leffnid (Chr. P.) etc. Høffdinge og høffdinger (Chr. P.). Han geste (gjæstede, Chr. P.). Der hans brødre nu soge (saae) det. o. desl.

4) Da hølle de (vilde de holde); hwad hulpe det oss ath wii lenge leffuede; da vaare det fast bedre, ath man gaffue ith hwndred gyldene vdh til ath oplære en god cristen persone meth, at han bleffue en ret cristen mand (Chr. P. om Børn at holde til Skole). Læser thenne glosæ wdhen wild, liighe som hwn koeme ether indthet wedh (H. T.); thet wore bedhræ ath ald werden forginghe end een siell schulde forfaress, hwadh sighe saa manghe (H. T.); att dw toge deg henne til een hustru (H. T.); lige som nogen stode op emod sijn næste, oc sloe hannom ihiel (H. T.). Om de fiølde y nogher krankheb (P. E.). Hnad skader, om all verden forlode dig, och ingen læge hoss dig bleffue, Naar som Gud bleffue hoss dig (Om man maa fly for Døden) etc.

5) mectige stor pine (Chr. P.); dog ogsaa: ydmygelen och kerlige (Chr. P.); dylligen oc tolmodeligen (Om man maa fly for Døden).

18. Reformationens Fuldendelse. Peder Plade og hans Broder Niels Plade. Hans Siunesen. Rasmus Glad. Jon Tursen. Peder Tidemand. Anders Pedersen Barsbyl. Jakob Henriksen. Niels Jensen Randrup. Christopher Sørensen Bjerg. Claus Jensen Feerd. Christian den Tredies Bibel.

I Slutningen af Reformationstiden virkede adskillige Mænd, der vel tildels fremtraadte tidligere, men hvis Skrifter mere sigtede til at fremme Reformationen, end til at fremkalde den. Den mærkeligste blandt disse Mænd er Peder Plade, Petrus Palladius (f. 1503, Skrifter 1538—1560, † 1560). Han er født i Ribe; hans Fader, Esbern Jensen, var en jævn Borgermand. Han gik i Skole i Ribe, derefter i Asfens, hvor han gav en anden Pebling en dansk Hvid, for at lære ham, hvorledes han skulde gaa om i Byen at tigge Almisse, hvilket han dog snart kom efter. Derefter høres der ikke noget til ham, førend der berettes, at han var Skolemester (Rektor) i Odense (1527?) og afstod sit Embede til Mag. Frands Berg.[1] Hidtil havde han været Papist, og fandt sig vel faren dermed; men nu resignerede han, uden Tvivl af uimodstaaelig Lyst til at høre Luther og Melanchthon. En Borgemesterenke i Odense, Magdalene Michels, og hendes Søn, Knud Michelsen, understøttede ham med Rejsepenge. I Wittenberg blev han immatrikuleret den 3die September 1531, og opholdt sig der i en sex Aar. Melanchthon skal have forandret hans Tilnavn Plade til Palladius, hvilket gav Anledning til et Ordspil, som de latinske Digtere fra denne Tid ikke forsømte at anvende: de kalde ham Kirkens Palladium.[2] Og ikke uden

---

[1]) D. Mag. I, 26.

[2]) Ogsaa Johannes Franciſci har i sin Epigrammaton liber et Epigram til ham, hvori det hedder:

Quem merito celebrat docta de Pallade nomen
Namque est Palladiæ lausque decusque scholæ.

Grund. Han blev Magister i Wittenberg 1533 tilligemed Hans Svaning. Luther hørte han med en saadan Opmærksomhed, at han siden efter hans Foredrag kunde udgive: Enarrationes evangeliorum dominicalium, Vitteb. 1560. Med Melanchthon stemmede han overens i Anlæg og Karakter. Bugenhagen anbefalede ham i sine Breve til Kong Christian den Tredie som den dygtigste Mand til at fremme Reformationsværket i Danmark. Efter Kongens Ønske tog han derfor den theologiske Doctorgrad 1537;[1] og blev efter sin Hjemkomst i samme Aar (formodenlig fulgte han med Bugenhagen), kun 34 Aar gammel, Prof. i Theologien, og, tilligemed de andre Superintendenter, i September 1537, af Bugenhagen viet til Biskop, til Sællands første evangeliske Biskop. Som saadan havde han fuldt op at gjøre med at sætte Ordinansen i Værk, at visitere sit Stift, hvor alt skulde skabes ligesom fra ny af, og overhovedet at ordne Kirkevæsenet i begge Riger. Til denne kirkelige Virksomhed sigter derfor ogsaa en stor Del af hans Skrifter.

Sin første Visitats begyndte han allerede i Efteraaret 1537, og besøgte først Roeskilde, den papistiske Stad, som Bugenhagen kaldte den. Her prædikede han hver Dag i fjorten Dage med saa stort Bifald, at hele Byen, baade Raadet og Borgerne, strømmede til for at høre ham. Daglig holdt han derhos Forelæsninger paa Latin for over hundrede Tilhørere; deres Hensigt var vistnok Kannikernes Omvendelse.[2] Dernæst gik det ud paa at faa Helgen-

[1]) Bugenhagen skrev til Kongen fra Wittenberg dominica prima adventus (3 Dec.) sin Anbefaling af Petrus Danus. „Das Doctorat will bei hundert Gulden wegnehmen, mit den gradibus die dazu gehören. Vnd weil es geraten, das er noch ein Jahr hie bleibe oder auch etwas da vber (etc.). Schumacher, Gelehrt. Männ. Br. 1, 4—5.

[2]) Bugenhagen skriver til Kongen fra Copenhagen, midwochens nach

billederne ødelagte. Roeskilde Patron St. Lucius stod i Domkirken med sine tre Kroner, med en Bispestav i den venstre Haand og Sværdet i den høire. Lensmanden og Palladius lode denne Billedstøtte bringe ud af Kirken, hvor meget end Kannikerne paastode, at den hørte med til Kirkesmykkerne, som Kongen havde tilladt maatte blive i Kirken. Det hjalp ikke, men Bugenhagen bad Kongen give Kannikerne nogle Læs Brænde til Erstatning; St. Lucius, mente han, kunde nok gjøre Fyldest derfor i Kakkelovnen, hvis han ikke indvendig var hul.[1]

Overalt hvor Palladius kom frem, erfarede han, hvor uvidende og udannede Præsterne vare. Her maatte især virkes igjennem Modersmaalet. Allerede 1537 havde han oversat Luthers Catechismus: Den lidle Danske Catechismus.[2] Efterat have endt sin Visitats, udgav han 1538 Luthers Enchiridion: En Haandbog for Sognepræster.[3] Kirkeordinansen oversatte han paa Dansk, og det var denne hans Oversættelse, der paa Rigsdagen i Odense 1539 fik Lovskraft. Sproget deri var imidlertid ikke godt, hvorfor der blev foretaget nogle Forbedringer deri i den næste

Elisabeth 1537: Jch lies D. Petrum Palladium xiiij Tage zu Roschild, In der papistischen stad, da predigte er alle Tage, vnd Jm lieff zu die gantze stad, dancken vnd loben Got, Radt vnd burger. Er las auch alle tage da eine lateinische lection, und hatte cxxv Zuhörer. — Wie es Jm weiter Jn der Visitation an andern orten geht, kan E. M. wol mercken aus diesem eingelegten brieff, den ich vnversihens etwas makuliret habe auswendig mit meiner Federn. Got sei gelobt. (Gelehrt. Männ. Briefe.)

[1]) Der götz ist so gros vnd vermügen, das er sulch vnkost reichlich vnd reddelich wol bezahlen kan Jm Kacheloffen, so er anders nicht inwendig hol ist. Bugenhagen til Kongen fra Copenhagen 1538 Innocentii. (Gelehrt. Männ. Br. 1, 14—19.)

[2]) Titel og Beskrivelse hos Mynster om Udgaverne af Luthers lille Catech. 2 Udg. S. 14.

[3]) Ligeledes hos Mynster, sst. S. 20.

Udgave 1542.[1] Men der vare mange Præster, der ikke kunde forstaa Ordinansens Bestemmelser, skjøndt de vare tydelige nok; derfor udgav han som en Art Supplement til den en Anvisning for Præsterne.[2] Ligeledes gav han senere en Anvisning for Provsterne,[3] hvilken Langebek anseer for et Uddrag af hans endnu ikke fuldendte Visitatsbog. Denne, Palladii Visitatsbog, har aldrig været trykt; Langebek ejede et gammelt, maaskee dengang det eneste, Exemplar, deraf;[4] nu er der næppe mere deraf tilbage, end det haandskrevne Uddrag, som Biskop Harboe har gjort deraf paa Tysk!, og som Palladii Levnetsbeskriver Heiberg har benyttet. Endelig forfattede Palladius den bekjendte Alterbog, Meydeborgk 1555 og meget oftere, samt Libelseshistorien, Kbh. 1556, hvori den egenlige Libelseshistorie er den, der endnu bruges;[5] lutter Skrifter, som det vedkommer en ganske anden Kreds nøjere at drøfte.

Ligesom disse og flere af Palladii latinske Skrifter havde Hensyn til Kirken og Præsterne, forfattede han adskillige andre, for at fremme Andagt og Gudsfrygt. Hertil hører

---

[1]) Grams Fortale til Krag S. 139—140.

[2]) Een liden oc nyttelig bog. Om lønligt scriftemaal. Om obenbare Penitentz for obenbare synder. Huorledes mand skal handle Sacramentet hoff de syuge. Meth nogre andre nyttelige artickle. Oc Om Jordeferd. Kiøbnehaffn M. D. xxxviii. — Prentet i Kiøbenhaffn, af Hans Vingaard, den xxiiij dag Septemb. Aar etc. 1538. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Fortalen er aftrykt hos Heiberg, Hist. Fremst. af Skriftemaalets Indførelse, i Scharling og Engelstofts Theol. Tidsskr. 4, 118.

[3]) En Tractat om de Stycker mestendelen som Guds salige Ord skal holdis ved Mact met, aff Guds Naade oc Miskund. Til Prosterne in Synodo Roschildensi. Prentet i Kiøbenhaffn Torsdagen i Pintz Vge 1553. (Exemplar paa Universitetsbibl. Optrykt i D. Mag. 3, 54.)

[4]) D. Mag. 3, 55.

[5]) Heiberg i Palladii Levnet, S. 65.

iſær Overſættelſen af Luthers Bedebog: En ret enfoldig Bedebog, Magdeborg 1541.[1]

Han tilegnede Magdalene Michels og hendes Søn Knud Michelſen den ſom en Takſigelſe for deres Velgjerninger. Den første var uden Tvivl Enke efter den Borgemeſter i Odenſe, Michel Pederſen, ſom Chriſtian den Anden tog ind hos 1517, da han vilde tale med ſin Fru Moder, ſom holdt Hus der i Byen udi St. Klare Kloſter (Hvitfeld i Chriſtian den Andens Hiſt. 4. S. 64). Palladius ſiger i Tilegnelſen:

KJere venner, ſender ieg eder, denne lille bedebog, ſom ieg haffuer vdſæt aff tyſke oc latine paa Danſke, for en ſøyge ſkenck oc gaffue, til en tacknemmelighedz bekendelſe, for edre mangfoldelige velgerninger, ſom y meg altid bewijſt haffuer, dog beſynderlige vden lands, ij det at ij lode bekoſte Mine studia oc lærdom, vti bogelige konſter, oc vti den hellige ſcrifft, Gud till loff oc ære, oc den hellige Kircke till opbyggelſe, huilcket ieg vill, oc trolige forarbeyde paa, met Guds hielp, indtill min døde dag, at eders vmage oc bekoſtning, icke ſkall være giort forgeffues. — Screffuet vti Kisbmenhaffn S. Morthensdag Aar etc. M. D. XL.

En daglig Bekjendelſe, Bøn og Takſigeſſe. Kbh. 1551. indeholder dels en daglig Bekjendelſe eller Bøn, dels en daglig Takkebøn.[2]

Ligeledes hører hertil hans Overſættelſe af Viti Theodori Nogle Sprog af den hellige Skrift, Kbh. 1550,[3] tilegnet Fru

---

[1]) En ret enfoldig Bedebog oc maade, huorledes mand ſkal rettelige giore ſin bøn, ſom ſcreff for ſin gode Ven D. Mort. Luth. fordanſket af D. Pet. Pall. — Trykt i Magdeborg hoff Hanff Walther M. D. XLI. (To Exemplarer paa Kongens Bibl. hvori Titelen mangler; en ſenere Udgave uden Aar.)

[2]) En daglig oc perſonlig Bekendelſe, Bøn oc Tackſigelſe, til Gud, ſkenckt Københaffns Indbyggere, til Nyt Aars gaffue. Pet. Palla. 1551. — Prented i den Kongelige Stad Københaffn hos Hans Wingaard, i det ny Kloſter ſtræde, Aar effter Guds byrd MD L I. (Syv Blade. Exemplar paa Kongens Bibl. blandt Rørdams Gave).

[3]) Nogne deylige Sprock, Aff den Hellige Scrifft, for en bedrøffuit ſamwittighed, beſtickede alle Chriſtne til troſt, aff Vito Theodoro, oc fordanſkede aff D. Petro Palladio. 1550. — Prentet i den

Berete Gøye, thi den lille Tyske Bog laante han af hendes Hosbonde Herluff Trolle, og sender hende nu Oversættelsen til Nyt Aars Gave, „som it ædelt Liggende fæ, der dog icke skal skiulis i kister oc skrin, men vddelis til Guds vdualde. Thi det er tilhobe sancket aff det Ny oc Gamle Testamente, til at trøste bedrøffuede Hierter i fristelsens tid, som tit oc offte er behoff, Fordi at Satan icke vil lade Guds vdualde vere met fred, i denne iammer dal."

En mere bestemt Tidsanledning har han haft til En Undervisning om Troens Frugt, Kbh. 1553,[1] som er tilegnet Rentemester Eskil Oxe. Thi han udgav denne liden Undervisning om Fred og Enighed at holde med sin Næste til at bruges mod det, som Satan, alle Christnes Modstander, haver allerede begyndt med Kiv og Trætte, med Klammer og Bulder udi nogle Kjøbstæder, „besynderlige her i Sjæland." Han giver en Christen tolv Sager at betænke, naar han er fortørnet af sin Næste, belægger naturligvis sine Ord med Skriftsteder, og ender med en udførlig, meget indtrængende og veltalende Paamindelse.

Oversættelse af Nogle mærkelige Bønner, oftere oplagt,[2] tilegnede Frue Eline Gøye paa Skjoldenis, Salig Her Moritz Olsens Ridders efterleffuerske. Det er „tredue smaa Bøner, huilcke" han „uddrog aff tho lange Latins Bøner, som en lerd oc from Christen mand aff Valland, ved naffn Bernardinus Ochinus aff Senis, vdi Papisteri, giorde oc bad." Tilegnelsen er Screfftuit i Kiøbenhaffn, Palme Syndag, 1551.

Kongelige stad Kiøbenhaffn aff Hans Vingaard, Aar M. D. L. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[1]) En vnderuisning aff den hellige Scrifft, Om denne Troens fruct som kaldis Mildhed eller Sactmodighed. Peder Palladius. Matth. v. Salige ere de Sactmodige, Thi de skulle beside Jorden. M. D. Liii. Tilegnelsen er Screffuit i Københaffn den Søndag nest faar S. Mortens dag Guds Aar M. D. L III (Sexten Blade. To Exemplarer paa Kongens Bibl. det ene defekt, det andet er Rørdams Gave).

[2]) Nogle merckelige Bøner vdi denne Verdens modgang oc elendighed, at indfalde Hart til Gud met, besynderlige naar det vil gielde for aluore vdi Kaarsiit. Fordanskет aff Doct. Peder Palladius. Lybeck. (Exemplar paa Kongens Bibl. Defekt i Slutningen. Fuldstændig sst. Lybek 1558. Rostock 1572).

Uddrag af Melanchthons Loci communes, Kbh. 1561.[1]

Og endelig kan hertil henføres Nogle Christi Navne, 1556. fol.,[2] der giver en Foreſtilling om deslige Nytaarsgaver, ſom vore adelige Damer nu vilde kaſte Brag paa. Det er de Navne, hvorunder Frelſeren forekommer, med tilføjede Bibelſteder, ſtillede i to Kolonner paa den ene Side af et ſtort Folioblad, formodenlig beſtemt til at kunne ophænges paa Væggen; f. Ex.

Jeſus eller Frelſermand. Matth. i. Act. iiii. Phil. ii
— Den ſiuohnet ſten. Zach. iii. o. ſ. v.

Af mere dogmatiſk-exegetiſk Indhold ere:

Overſættelſe af Savonarolæ Udlæggelſe af den 51 Pſalme, 1551.[3] Tilegnelſen Screffuit i Kiſbenhaffn paa Sancti Michaelis dag, Aar M. D. LI, er til Borchart van Bohnelberg, Hoffuitzmand paa Solthe, hvis Frue, Fru Margarete, han tillige hilſer. Deri angives Anledningen til Overſættelſen ſaaledes: „ieg loed mig gerne beuege der til, den tid Erlig oc Vellerd Mand Her Seuren Perſen, Sognepreſt oc Prouiſten i Neſtued, bar mig eders Bog, ſom i haffde ladet vdſcriffue ſamme Pſalme vdi paa Tydſke, oc gaff mig eders vilie oc begering til kende, at i ſaae gerne, at denne Pſalme bleff vdſet paa Danſke." Desuden havde mange andre af Adelen begjeret det ſamme: „Fru Anne Globs begerede

---

[1]) Ith Allmindeligt Scrifftemaal och bekendelſe, vdi vor Herris Hellige Budord. Vdſet paa Danſke, vdaff Philippi Melanchthonis Herlige oc mercklige Bog, ſom kallis Loci communes Theologici. Met en daglig oc perſonlig bekiendelſe for Gud. Pet. Pall. Kiſbenhaffn 1561. — Prentet i Kiſbenhaffn, aff Lauritz Benedict. Vdi det Ny Cloſter ſtræde 1561. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[2]) Nogle Vor Herris Jeſu Chriſti Hellige oc ſalige Naffn oc Titeler, aff den hellige ſcrifft, alle Chriſtne meget troſtelige, tilſammen ſcreffne oc ſtenckte Erlig oc Velbyrdig Quinde, Frue Pernille Oxe, oc hendis kære Søſtre, til Nyt aars gaffue Aar M. D. LVI. in folio patenti. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[3]) Den ældſte Udgave har jeg ikke ſeet; men paa Kongens Bibl. findes en ſenere: Den lj. Pſalme, Miſerere mei Deus, Chriſtelige vdlagt aff Hieronimo Sauonarola, Oc fordanſket aff D. Petro Palladio, alle fromme Chriſtne, til troſt oc huſuaſelſe. 1562. — Prentit i Magdeborg, hoff Ambroſio Kyrchner. M. D. LXII.

(det) storlig aff min Broder Mester Niels Palladius, at hand vilde vdsette samme Psalme paa Danske, oc icke end heller saa megit for hendis skyld, effterdi hun forstaar oc saa vel Tydske tunge maal, som for mange andre, dem til trøst." „Der til met for Psalmens skyld i sig sellff, Thi det er en aff de siu Psalmer, som haffuer veret i stor vanbrug vnder Paffuens Vildfarelse, oc i it dageligt mundklammer, icke aleniste hoss alle Prestmend oc Closter Folck, men oc saa hoss dem, som haffde de smaa viielser oc den lille plet i Hoffuedet, Thi at de vaare oc saa forplictede oc forbundne til en daglige siu Psalmes lesning, dog met ingen fruct, foruden anden vanbrug de vaare wdi, saa at mand sette en siu Psalmers lesning mod en dødelig Synd, som vaar bedreffuit, at den skulde der met vere affslet, vor HErris JEsu Christi wskyldige Død oc pine til en bespaattelse (etc.)

Phil. Melanchthons Traktat om de Dødes Opstandelse, Kbh. 1555,[1] tilegnet Erick Bøllie til Tureby, som en Trøst efter hans salig Hustru Fru Sophies Henfærd. København Søndag Oculi 1555. Derhos er tilføjet: Petrus Palladius til den Christen Lessere; dernæst En ret vey igennem vor Herris Christi opstandelses Histori befattit i tolff samtaler (efter Evangeliet), samt Oversættelse af det 15 Kap. af 1 Brev til Korintherne.

Vigtigere med Hensyn til Indhold og Sprog ere: Prædikener over S. Peders Skib. Kbh. 1554.[2] og Forklarelsen paa Thabor. Kbh. 1555.[3] Det sidste Skrift

---

[1]) En merckelig Tractat, om de dødis opstandelse, oc om det euige liff. Philip: Melancth: Ffordansket aff D: Petro Palladio. M D L V. — Prentet i Københaffn Aar M. D. L. V. — Senere udgivet af Jens Søffrensøn Nør-Nissom, Boghandler i Roeskild. Kbh. 1638. (Exemplarer paa Kongens Bibl.)

[2]) En Nøttelig bog om S: Peders Skib, det er, om den Hellige og Christelige Kircke, predicket i København vdaff D. Pet. Pall. Apoc. XVIII. Den Romske Babylon er falden. M. D. Liiii. — Prented i København. Guds Aar. M. D Liiii. Bogen er dediceret til Herluf Trolle. (Exemplar paa Universitetsbibl., og paa Kongens Bibl. findes tillige den senere Udgave: Prentet i Helsingør Aff Peder Huæn M. DC. XV.

[3]) Den Offuermaade Herlige Historie, om vor Herris Jesu Christi

er sexten Prædikener eller rettere Homilier over Forklarelsen. Det første derimod er ikke egenlig Prædikener, men en underholdende kirkehistorisk Betragtning over Kirkens Skjæbne, hvori Lignelsen om Kirken som et Skib bestandig vedligeholdes. Dette St. Peders Skib have Papisterne tilegnet sig; „men ingen maa tage sig det til, som hører den menige Mand til; St. Peders Skib er den hele Christenheds; derfor har den Romerske Kirke ikke den Magt, at tage sig samme Skib til, fordi det har været deres nogle hundrede Aar, ikke anderledes end under nogle Sørøvere". I disse Skriftets Ord ligger Tankegangen deri. Det viser i flere Afdelinger, hvorledes Forsynet har vaaget over Kirken. I Afsnittet om Pavedømmet fremstilles, hvorledes alle Hovedlærdomme ere blevne forvanskede, men atter ved Luther rensede. Det slutter med en kort Summa paa vor Salighedslærdom og en Efterskrift.

De foregaaende Skrifter have viist os Palladius i hans kirkelige Virksomhed; og mange ville endnu i dem kunne finde, ikke blot Oplysning om Troens Tilstand og Opbyggelse, men tillige paa mere end eet Sted Næring for Aand og Hjerte. Der gives endnu en anden Række af Skrifter, der maaskee for vor Tid have en mere særlig Interesse, dels i historisk Henseende, dels fordi de oplyse os om Tidens Nød og Brøst og give mærkelige Bidrag til Sædernes Historie.

Pesten begyndte stærkt at rase i Sommeren 1553. Den havde allerede i Kjøbenhavn bortrevet vel et Tusende Mennesker, og udbredte sig i Skaane og andensteds, da den legemlige og aandelige Læge forenede sig for at møde den. Peder

---

ærefulde forklarelse paa Thabor bierg, Predicket oc vdlagt aff Docter Petro Palladio. — Prentet i Køpenhaffn 1555. Bogen er tilegnet Peder Gaatske, Lensmand paa Kjøbenhavns Slot St. Michelsdag 1554. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

Capiten overtog det første, Peder Palladius det andet Hverv, og der udkom saaledes det allerede foran (S. 87-88) berørte Skrift: Præservativ mod Pestelents, Kbh. 1553.[1] Ligesom Capitanei Skrift, som vi allerede have seet, indeholder de legemlige Lægemidler, saa meddeler naturligvis Palladius de aandelige; og Kvintessensen af dem, kan man tænke, er Skriftsteder.

Der findes dog i dette Skrift flere mærkelige Ting, som følgende Uddrag vil vise:

Fortalen nævner Borgemesterne, som Bogen er tilegnet: Povild Hanssen, Oloff Ipsen, Mattis Clausen, Peder Jensen. (Altsaa fire foruden Raadet). I Slutningen, Bladet Liii, omtales Raadmand her i Kobenhaffn Frantz Ibsen och hans kære hustru Anne Ambrosius salige met Gud, dode i disse dage.

Fortalen omtaler, hvorledes Pesten havde indtil denne Dag bortrevet vel et Tusende; og hvor ringe hans Haab var om Lindring, viser følgende Udtryk: „at det er til fare, at det vil icke slyckis her inden Portene, alligeuel at wi Hulde tre bede dage, at affbede Guds vrede oc Riisf, end ocsaa andre til ith gaat exempel oc efftersiun, at de skulde gøre lige saa, naar de haffue det behoff, Det hielper io noget, oc Gud vil Bønhøre oss oc giffue oss ænten det wi bede om eller oc det som bedre er."

Hvorledes Ligegyldighed for Livet og Drukkenskab havde taget Overhaand, udtrykker han med de Ord: „Den frimodighed pleger mand aff gammel tid, at spaatte met dette Ordspraack, Leb ich saa pip ich, leb ich nicht, saa pip ich nicht." (Bladet Liiii.) Saaledes som vi see Skildringen af hele denne Slægt for os, var den nedsænkt i aandelig Slovhed; ja hvor mange Bibelsteder han end opregner for dem: „De bliffue alligeuel de samme som de ere, som

---

[1]) En Praeseruatiue oc forvaring mod Pestelentze screffuit aff Doctore Petro Capitanio, til Kobenhaffns indbyggere.

Och der hoff for en indgong oc beslut, en Aandelig Recept, oc Præseruatiue, som Doct: Petrus Palladius haffuer tilhobe screffuit aff den Hellige scrifft, mod Pestelentze. M. D. Liii. — Prentet i Kobenhaffn. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

du maat ſee paa Siſſe Monſis, paa hendis ſøſter Karene Raſmuſis, oc paa andre deris anhengere, ſom intet ſkede effter Gudz ord."

Hans Hovedformaal er at bekjæmpe Ligegyldigheden mod Peſtilenſen, og at vække og befæſte den Grundtanke, at det er en Guds Straf. Som Yttringer af denne Ligegyldighed anfører han:

„Peſtelentze er ekon en børnedød, Jeg dør icke i børne død.

Det er ekon glæde met børn, at de dø hen, de fare vel, her fødis flere til igen, Her Chriſtnis oc Døbis ſaa mange huer Søndag i alle Sognekircker.

Der ſkulle io nogle dø, Verden er fuld met folck.

Lad gaa, dør ieg i aar, ſaa dør ieg icke at aare, Der dør ingen vden de ere feye.

At Gud tager børn oc Fattigfolck aff Verden, der gør hand vel vdi, Der er alt formange till aff dem.

Item Det vaar en almiſſe død naar man hør en fattig vere død.

Item lad dø, ſaa faa vi god tid her ere for mange folck til.

Item, naar ſom et Barn dør, ſige de, ieg vil giffue ith andet for ſiælen.

Ja, ſomme tøre bande deris børn met Helſoet oc Peſtelentze, i halſſ oc liff etc.

Item, Saa driſtige ere mange at der graffuis aldrige en graff, at de gaa ey til oc koge ned i huer Graff, oc ſtaa oc henge offuer dem, ſom graffue.

Diſligeſt naar mand haffuer lagt Liget ned, da ſtaar det alt fult met Folck oc koger ned paa Liget.

Ja de lede oc bære deris børn ind til dem ſom ere beſengde, paa det, at de kunde ocſaa faa deris deel.

De findis end ocſaa, ſom bande alle dem, ſom vnddrage ſig fra Peſtelentze, Oc roſe der aff, at de taare bliffue til ſtede, oc mene at de ville der faare dø ſom Chriſtne mend, oc fordømme der offuer alle dem ſom ikke ere til ſtede, i Peſtelentzis tid, ath følge effter huert lig etc.

Mange andre løſe noder oc facter i ord oc gerning, ſom er dog alt ſammen ſagt oc giort, vnder det tække, ſom Dieffuelen holder for deris øyen, at de ſkulle icke kunde ſee, huad Peſtelentze er for en ting, at de ſkulle icke komme til en ret aluorlig Penitentz etc. At det ſkulde vere it riiſſ oc ſtraff aff Gud offuer oſſ, for vore Synder,

det kunde de icke tencke, ellers vaare de icke saadanne huercken i ord eller Gerning, som de ere."

Det kunde vel gjøres nødig, vedbliver han derpaa, at svare særdeles til hver deres Ord, Spot og Vidunder, men da det vil blive for langt, saa vil han kortelig stoppe Munden til paa dem med visse og klare navnkundige Steder af den hellige Skrift. Og det gjør han da. Ja, han oplyser end videre Guds Fremgangsmaade heri med ret artige Lignelser.

Heraf ville vi dog kun udhæve det Sted, hvor han viser dem Pestelensen som en Straf for deres Synder:

Disse andre Pestelentzes foractere de vide icke ath Satan som visiterer, Guds børn faar først tilladelse aff Gud, at sla Fæ oc Faar ihiel, oc at sla Børn ihiel før end hand faar loff ath tage fat paa de gamle, som det gick met S: Job, Oc ath Gud bruger den samme kaanst met sine, som hine løue Temmere bruge met Løuuerne de hustruge en liden Hund eller hualp, faar Løuens øyen, der aff bliffuer hun saa forferdet oc redt, at hun staar oc beffuer oc skeluer, oc fryeter at hun skal faa met, Saa slar Gud vore Børn faar vore øyen, ath wi gamle Løuer oc bryde basser, hyglere, Trold folck, Nagerfolck, Kornpuger, Voldzmend, Horfolck, Gerige oc Hoffmodige stympere Gudz ords forfølgere oc foractere eller huad wgudelighed wi haffue faar hender, skulle forskreckis der aff och rette oss, ath Bermen aff Pestelentze, Suerdet, Hunger och Dyrtid skal icke øses paa oss, naar vaare wskyldige Børn ere tagne aff dage faar vor skyld. [Hvilken Gud!]

Blandt Tidens Laster maa Nager have været en af de herskende; thi ikke blot udgav Palladius en Bog derimod, Rostock 1553;[1] men efter at have raadført sig med de Højlærde, udgav Christian den Tredie en Forordning derimod i Recessen af 1557.[2]

---

[1]) De merckeligste Steder i den Hellige Scrifft som forbiude og fordømme Den formaledidede Nager, tilsammen dragen aff Doctor Peder Palladio. Trycht i Rostock aff Ludouich Dietz. M. D. LIII. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[2]) Hos Krag, 2, 270.

Denne lille Bog indeholder dog kun Skriftsteder med nogle Bemærkninger af Palladius, Luther og Oecolampadius. Det eneste mærkelige jeg har fundet deri, er følgende Sted: „Men huor almindelige det er nu met Aager oc saa iblant Bønder, Ja iblant Tieneste Teund oc Staader, saa vel som iblant Edel Folck och Borgere, fram for det vaar for Trediue Aar siden, der mand neppelige skulde finde en Herremand i dette helle Rige som waar berychet for Aager, oc der den ganske Riber By viste icke vden aff den ene Morthen Aagerkarl at sige, som haffde det veder Naffn der aff. Hues Børn haffue siden flacket oc faret omkring i vsel maade, Det skulle io Griſſene gielde etc."

Langt vigtigere Bidrag til Tidens Skildring yder en lille Bog, der kan tjene som Indledning til den Overtros- eller Djævelskabs-Literatur, der i det næste Tidsrum bliver saa frugtbar: Undervisning om de Besatte 1547 (trykt i D. Mag. 3, 89), oversat paa Islandsk 1560. Vi føres herved ind i en uhyggelig Kreds, hvis Forbindelse med Troen det tilkommer en Theolog at udvikle.

Denne Undervisning opstiller først som Grund-Sætning: Diefflen gaar om som en skrydendis Løffue, oc søger epther huem hand kand opsluge. Derefter viser Fortalen dens Anledning, at mange havde begjeret af ham, at han paa Embedsvegne maatte tillade dem at opsøge en Troldmanere, hvilket dog ikke maatte skee med mindre Provsten i Herredet først saae og læste de Ord, han vilde bruge; mange gode Præstemænd vidste ikke ret Besked. Derpaa meddeler Bogen, hvorpaa man kan kjende de Besatte, Aarsagen, hvorfor de blive det, og Fremgangsmaaden ved deres Behandling.

Der udtaler sig, ret beseet, i dette Skrift en besynderlig Vemod over et Onde, som man dog ikke altid torde fordømme og intet Middel vidste imod.

Hvorledes man kan kjende de Besatte, fremstilles saaledes (Retskrivningen tilhører en senere Afskriver, hvorfor adskillige overflødige Bogstaver her ere bortkastede):

„Der er mange Guds Plager til offuer syndige Menniske, som synis icke andet for Folk, end at de ere besette, oc ere dog icke, derfor kand mand først forfare met den Siuge, oc bede hannum lese op sine Budord, Troen, oc Fader wor, oc bekiende sin Tro. Hues

hand [den Forrykte!] kand det giøre, da er det et Tegen, at hand er icke beſett, thi den Onde maa icke det lide, ja tør wel ſtrax wrenge hans Mund op til bode hans Ørne, oc komme hans Øgene til at ſtaa obne, ſom en brendendis Ild, oc komme hannum til att ſtrole, at de maa høre hannum en heel By egennem, ſom det gik den fattige Hans Skram vti Farendelsſſe hos Ringſtedt, dend Tid ieg bad hannum læſe, oc den Tid wy fulde ind oc bad for hannum. Det er wel en ſtor Plage at were beſett, dog ſkal mand regne det for en ſuare Siugdom, ſom den Fallenſoett eller ſpedalſke Siuge, oc ſaadanne andre, ſom er oc Plager for Synden, oc icke grue for dem, ſom ere beſette, mere end ſom for andre Plager, fordi, derſom den Onde giffuer ſig tilkiende vdi Øgne, Næſe oc Mund paa Folck, det er icke ſaa farligt, ſom det er met dem, vti hues Hiarter hand boer lønlig wid Synd oc Ondſkaff" (etc.)

Det Spørgsmaal kommer ogſaa under Betragtning, om det er tilladt at tale Hebraiſk til Djævelen; det forbydes ikke, at ſige naar man ſelv forſtaar det. Og noget papiſtiſk har vel endnu hængt ved; i det mindſte hedder det:

„In Vitis Patrum ſkriffues, at en Eremit ſaae nogle vnge Drenge løbe tilſamen at lege, al den Stund de forligtis wel, da ſaae hand en degle Hob huide kledde Børn hos dem, det haffuer werit deris gode Engler, Men ſtrax de begyndte att ſendis, bandis oc ſlaaes, da ſaae hand, att de huide kledde Børn flydde fra dem, oc der komme nogre ſuorte Suiin, oc laa oc welte ſig hos dem, det haffuer weret de ſlemme onde Aander."

Endelig have vi af Palladius tre Skrifter imod Sværgen, Drukkenſkab og Overdaad i Klæder, der nokſom vise os dem ſom Tidens Skjødeſynder; nemlig En Formaning om den leppede og forklubede Hoſedjævel, Kbh. 1556. 4. Om den ſtore Gudsbeſpottelſe med Sværgen og Banden, Kbh. 1557. 4. Drukkenſkabs Aflysning, Kbh. 1559. (af nogle tillagt Niels Palladius.)

Fortalen til Skriftet mod Sværgen og Banden[1] har mere end literærhiſtoriſt Intereſſe, hvilket følgende Uddrag vil vise:

[1]) Om den ſtore Guds Beſpaattelſe, met Suæren oc Banden. — Prentet i Kiøbenhaffn Anno 1557. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.

„Gud giffue ath det maatte ellers være velsted, at her gaar saa mange smaa bøger vd paa Danske, icke alenisste de som staa i den hellige Scrifft, som Kong Dauidz Psaltere, Kong Salomons Ordsprog, Jesus Syrach etc. Men ocsaa andre som ere vdspundne oc vddragne aff samme hellige Scrifft, mod allehonde store synder, som nu ere gengse hoff den menige mand, oc saa almindelige, lige som det vaare kaastelige Dygder oc velgerninger, i dette klare Euangelii liuff, som mod det formaledide Aager, mod den forbandede Druckenskab etc. Oc nu her mod den skendige Guds bespaatelse, met Suæren oc banden. — Oc paa det, at inted skulde forsømmis, til at affpredicke och affuende, den offuermaade formaledidet Suæren oc banden, lod ieg denne Bog vdgaa i trende maade, paa det at naar Rebet er tresnod da holder det snareste. — Tre smaa Bøger sagde Jeg, ere nu nylige vdgongne mod Suæren oc Banden, Den første er it Quatern paa Latine, tilskreffuit, aff Offrigheds befalning, det gandske Klerckeri, som er vdi Predicke Embedit, at affpredicke samme suare Guds Bespaattelse och fortørnelse, saa megit som dem mueligt kand være. Det andet Quatern vdsæt aff Latine paa Danske, er skreffuit til Almus faalck, at ingen skal kunde brede sig vild der om, at de io faa baade at høre oc læse, det som dem skal icke behage vel, vden, de rette oc bedre sig. Den tredie er nu denne Bog som de andre tho ere vddragne aff, den skal være Offrigheden oc al deris Hoffsinder oc Hofftienere tilscreffuit, skenckt oc giffuit til en paamindelse oc vnderuisning, i dette ny Aar, effterdi det gamle er bortte, met mange gruselige och store Synder, alligeuel at straffen oc regenskabet staar end nu tilbage, suart oc grumt nock, huo sig icke vil rette oc bedre." — — Efter at have omtalt, at Doctor Andreas Musculus har skenkt denne Bog paa Tydske en fromme ædel Krigsmand, og henviist til saadanne Ældre, vedbliver han: „och andre, huilcke vort Herrefaalck och Hoffaalck skulde io gerne see sig i Spegel vdi, effterfølge deris Exempel, oc kobe dem den danske Bibel, oc andre Bøger, nyttelige oc gode, smaa oc store, som vdgaa nu i denne sidste tid, dem til it Vidnißbyrd, enten at staa faar Guds Domstol, eller at falde, Gud være loffuit, at det er icke Hanff skyld

---

i Midten defekt). Ogsaa aftrykt i Skriftet: Om Guds hellige Naffns forsængelige vanbrug oc foragtelse. Kbh. 1624.

her oppe i Himmelen, som skal tillade saadant, oc ey helder deris, som skal det bære saar, Men skylden skal findis hoss dem, som det icke ville annamme, Thi huad helder wi siunge glædelige eller grædelige saar dem, da skicke de dem inted der effter huercken met glæde eller sorrig, men ere som hine onde oc wbærige Børn, der forælderne kunde ingen vey komme met, der som de staa end met Riset offuer Hoffuedet paa dem, Ere wi icke nock truede met Guds Riss, wtidelige Torden oc Liunild, i fiord paa nytaars affton, och met andre tegn strax i Jule helligedage, siden met Comet, Item Solens oc Maanens formørckelse, met dyrtid och anden wlycke her paa Jorden, som wi haffue, och mere wi faa, om wi icke rette oc bedre oss, besynderlige i disse fire vnderlige efterfølgendis Aaringe, som nu tilstunde om huilcke er aff gammel tid propheterit, och besynderlige om det fierde, i saa maade. Anno sexagesimo caueat sibi omnis Homo, det er, paa det tredieste tiuffuende Aar skal huert Menniske paa Jorden vogte och vare sig. Saadant maa mand frøcte sig faare, Thi Synden føder saadant aff sig, och drager straffen effter sig, som en Hund, der haffuer brudit sig loss, drager Lencken effter sig.

Huo er den der veed icke her i Danmarck, at alle Sognepresster, skulle tho gange om Aarit i det alder minste bandsette, effter Kongens Ordinantz, som er, den Søndag nest faare Jul, oc den Søndag nest faare Paaske, da skal hand vare alle dem at, som icke mue gaa til Sacrament, som ere icke alenisste Mandrabere, Horefaalck, Skorleffnis faalck, Bolere faalck, Item Slemmere och demmere, Løgnere etc. men ocsaa Bandere oc Suærere, som forstaas ocsaa vnder det ord Skendegeste.

Thi huor kand den Hellig Aands naade være vdi det Hierte, som saa mange skaacker (Gud beuare oss) flyffue vdaff hanss hals, sin fattige Neste til onde, Gud giffue du faar etc. Gud beuare oss, siger ieg end en tid, Haffuer du saa mange aff de onde, at giffue bort, Huilcken hob maa der da være inde igen, som du haffuer at fare met oc der siden fare hen met dig, til Helffuedis affgrund, din Tunge er er liden Lem. (som tilforn er sagt) Men hun forkaster din salighed saa snart, som mand velter en Vogen om.

Mand siger det, at den bondeman vdi farendelöss. hoss Ringsted, som vaar besæt, skulde haffue bandet sine gester vdi sig, hand skulde haffue tagit en skaal fuld aff Øl oc sagt, gid Jeg dricker saa mange

i mig ſom her er taare i etc. Huo veed der torde vel været ſaa mange vdi hannem, ſom hand ſagde til mig, vdi en hel almues nerwærelſe, der hand kom til ſig igen, effter at hans mund vaar tit hen vrengt op til hans Øren oc hans øyne vaare ſtore trinde oc røde, met gruſelig Skraal oc Skrig hand gaff vd aff ſig, fordi hans geſte kunde icke lide en Chriſten bøn, Peder, ſagde hand, det krilder oc miſrler vdi mine Ben oc Laar, ſom der vaare tuſinde Spurge vdi dem, Wi haffue end om en beſet in Euangelio, der vaar it ſkaack aff de onde vdi hannem. Huor mange ere i? (ſagde Chriſtus) de ſuarede it ſkaack, det er ſextuſinde, ſexhundrede, tryſinde tiuffue och ſex [6666], Du tørſt icke regne dem op i ſkaack, leſter eller Tynder tal, eller forplicte och forſpunde dem, de ere io ſelffue veluelige nock til rede, de løbe icke bort, de bliffue vel hoſſ dig, alligeuel at du løcker dem icke vdi Tynder, oc er en ſtor Guds naade och miſkundhed, at en gang, naar du haffuer dem alderſlemmiſt, vdi din mund de bryde icke da vd i Øyene, Næſe oc mund, at du bliffuer obenbarlige beſæt, ſom du eſt alligeuel lønlige beſæt.

Diſligiſte met Suæren, er det icke en ønckelig ting, at mand finder dem, ſom haffue ſaa lenge ſorit om Gudz død (Gud beſkerme oſſ) at de gide icke nu lenger giort dem ſaa ſtor wmag, at neffne det ſaa bart her vd, der faar drage de det ſammen i it ord, och Suære alligeuel ved huert ord de tale oc ſige, Sts, gack tremmen i vaald, Sts ieg troer icke det, Sts du ſkalt faa tuſinde etc. Andre de ville forſeyre deris Suæren met ſkemt Eeder, Guds klunden, Guds Sacralent, Men det hjelper dem inted ſom Jeſus Syrach ſiger 23 Cap.

Derfaar effterdi at Gud lader gøre ſaa ſuare formaninger til Øffrighed, til leg oc lerd, da er det høy tid at vende paa halff vey, i huad raad mand finder der til, Den fromme lerde mand Vitus Theodorus gaff en Borgere vdi Norenberge dette raad, at naar mand kunde mercke hannem det aff at hand ſor, da ſkulde han ſtrax gaa hen vdi Kircken oc legge en Øylden i fattige faalckis blaack, det raad begynte hand at bruge, oc end før han kom til hundrede, da haffde hand vaand ſig aff at Suære. Der er raad mod alle wraad, Gud almectigſte for Jeſu Chriſti ſkyld, forlæ oſſ met de beſte raad, at wi kunde betencke oſſ, bekende vaare Synder, oc falde ind vdi hans Skød, met græden oc affbeden, alligeuel at hand haffuer Riſet

offuer Hoffuedit paa oss, at hand vilde spare oss, oc brende Riset op, der som hand formercker vor aluorlig retning oc bedring, oc at wi ville temme oc spæge vaare Kindben i Bidsel oc Grime, Gud giffue oss sin Naade der til Amen. Screffuit i Kiøbenhaffn anden Jule dag. 1556."

Bogen selv indeholder ikke meget, der for vor Tid kan være tiltrækkende. Fjerde Afdeling slutter med, at Forf. vil sende disse Bandere, Høvedsmænd og Fennikedregere, mod Tyrken: „de som kunde driffue hannem paa fluct foruden Bøsser oc mands krafft, alenisste met deris slemme høser oc forskreckelig Guds bespaattelse." I femte Afdeling omtales Vinkelmesser; og som et troværdigt Bevis paa hvorlunde Gud straffer Bespottelse fortælles Historien om Ulrick skræder i Suidzerland.

Af Drukkenskabs Aflysning[1] findes der allerede Uddrag hos Heiberg. Da jeg maa benytte en senere Udgave, er Retskrivningen ikke beholdt i følgende:

Fortalen begynder med, at han skjænker dette sit føje Arbejde alle dem, som man kalder Selskaber her inden Kjøbenhavns Porte, hine rette Slemmere og Demmere, som lade dem dagligen finde i Ølkones Hus først til Brændevin om Morgenen, dernæst op paa Dagen til Tyskøl, paa det sidste om Aftenen til Prytsing.

Hvilken Skade kommer af deres Drukkenskab, som ere i Husregimente, det forfarer man dagligen, naar Husbonden er en Dranckere, Hustruen en Ølsæk, der er en ulykkalig Husholdning (etc.).

En Part, naar de ere drukne, blive som Asene i deres Handel, det er de blive grove, plumpe, ufornuftige, ubluſommelige i Ord og Gjerning. — En anden Part Drankere blive som galne Hunde. — Somme blive ligesom Kalve og Aber, saa de kunne ikke være stille, men hoppe og springe af Bænken paa Bordet i Maden, i Skaale, og Bægere, lade aldrig af at fnyse og grende. — Somme blive ligesom galne Geder og Bukke, det ere de som i Drukkenskab støde

[1]) Druckenskabs Affliußning eller Aarsage, Huorfor en Christen aldeelis bør at fly oc fly den formaledidede Druckenskab. Nicol. Pallad. Saaledes hedder Titelen i et Exemplar paa Kongens Bibl. Kbh. 1626. Der haves ogsaa et fra 1610. Over Fortalen staar: Peder Palladius, under den: Haf. 1559. Af det Aar maa da den ældste Udgave have været.

omkring sig og ville stange, hugge og stikke, saa at ingen kan være dem nær. — En Part blive ligesom Svin, ja meget slemmere end Svin, slemme og demme, og sluge i sig Dag og Nat, og kunne intet uden syhbe og sette. — Man hører tit hvorledes saadanne Epicureer sidde ligesom Svin og grynte ad hverandre, og sige: Syh du Svin, met en sloß, Nu, leg ede du Skollehals etc. drik det du sprecker.

Smuk og indtrængende er Slutningen til Bønderfolk om et ærligt Samsæde i Gilde og Gestebud, og om Bønders Kjøbstedfærd. Deri forekommer: Alle Nattedryck oc utilbørlig Nattevegt, som ere Hueghorß, Huidebørn, Julebuck, Huggetynde, Daarethynde udi Brylluy, og andet saadant er altsammen aflagt til Landsting, under Kongens Sværd. Nogle Viser ere tilsøjede, den ene med Melodi.

Begyndelsen af Hosedjævelen[1] er en Oversættelse af Doctor Andreas Musculus' Bog. Giffuet i Frankfort hoff Oderen, paa vor Frue dag Asumptionis. Guds aar. M. D. Lv. Af den Hestighed, hvormed han ivrer imod den ny Mode, som iblandt andet bevægede en Landsknægt til at lade sig kjøbe „Ni oc halffemtesinde tiffue Alne til vnderfoer," sees, at Dragten ogsaa maa have været usædelig. Han beviser nokſom, hvor ugudelig denne Mode er, men „Her hielper ingen ord til, Dieffuelen haffuer paa denne tid saa aldeles forblindet vngdommen, oc sidder i dem met en beel stock i deris leppede Hoser. Der faar vilde ieg ønsket, paa det de kunde kende dem selff, huilcke dehlige Kompaner de ere, oc huor dehlige deris Hoser staa dem, at de vnge drenge paa gaden, vilde kaste skarn paa dem oc Pigerne disligeste raadne Eg, at de kunde dog føle det, effterdi at Dieffuelen haffuer tilluct deris øyen at de kunde det icke see."

Efter Musculus' Bog følger: Peder Palladius til den Christen læsere. Efter at have nævnt Musculus siger han: „Huilcken hans Bog oc Christelig formaning ieg vdsette gerne, aff Tydsk paa danske

[1]) En formaning oc atuarsel om den leppede oc forkludede Hosedieffuel, som er opuect mod al tuct oc ære. (Det er Overskriften, thi Titelbladet mangler i Exemplaret paa Kongens Bibl.) — Prentet i Kiøbenhaffn den iiii dag Martii, paa det Aar 1556. 4.

beſynderlige for denne ſag ſkyld, at naar der er Jld i vor Naboes huſſ da kommer det io ſnart til vort huſſ, om wi icke tage diſnøyere vaare paa. Huad vil ieg ſige? Den Hoſe dieffuels Jld, brender alerede, mange ſtæder her i Dannmarckis rige, oc tendis op io mere oc mere, ſiden de Landsknecte, ſom komme vd paa Skibene, vaare her i Københaffuen hen ved Pintzdags tide, i dette forgangne aar, ſom haffde det ſkendige Offuertog paa, der hengde oc flagrede om Benene paa dem, ſaa at deris Hoſer vaare viſt lompede, palte oc forkludede, met huer mands vidunder, ſpaat oc ſpe, ſom de ocſaa giorde denne lignelſe om dem, at de ginge lige ſaa met ſamme deris flageruoren Klædebaan, ſom nogle Tiffue vdi en Galie, der deris reffne Klæder henge oc flagre om Benene paa dem. Paa det at ingen ſkal tage ſaadant exempel oc efterſiun aff dem, her i Riget, er ſaadannen formaning ocſaa ſtorlige behoff paa Danſke, at den Jld, hueſſ gniſt, floy hid offuer aff Tydſkland, icke ſkal optendis ocſaa i vore Huſe, men at Folck vil io lade dem raade, oc kende Huit for ſort, ſøt for beſkt, oc gaat for ont, ſom Eſaias formaledider dem det icke gøre.

Vngdommen er nu paa denne tid, ſaa vel i Danmarck ſom i Tydſkland, ſaare loſſ paa tøyelen, ath efterfølge al forfengelighed, huad de ſee der nyt er, huad heller det er erligt eller werligt, Chriſteligt eller wchriſteligt, huilckit er snckeligt at tencke paa, end ſige, at tale eller ſcriffue der om, i dette klare Euangelii liuſſ, och ſalighedz tid. Der faar bør ocſaa førſt Foreldrene at finde deris børns ſtraff, och forbiude dem ſaadant, diſligeſt Offrigheden deris vnderſaat, paa det, at den ene met den anden, i it ganſke Land oc rige, ſkal icke nydet det ont at, oc faa en almindelig ſtraff etc.

Efterdi at de Vnge kunde ſaa langt ſpørie, ſom de Gamle kunde mindis, da er det io høy tid paa, ath de nu ſpørie dem om, huad almindelig ſtraff, der er gaait offuer Danmarcks Rige, for nogle deris loſſactige noder, facter, Klædebaan oc onde ſeder, ſaa at Børn i voggen maatte røffue det, ſom de maatte inted om volde, ſom det almindelige ſpraack liuder, det ſkal Griſene gielde, ſom gamle Suin bryde, Jeg vil icke tale, om Kri, Aarlog oc Blodſtyrtning, ey heller om Peſtelentz, hunger oc dyr tid, men aleniſte om nogle beſonderlige ſlugdomme, vil ieg ſette nogle exempler, ſom wi kunde ſee oſſ i ſpehel vdi, rette oc bedre oſſ, oc frøete for ſaadant mere. Thi

ſtraffen følger effter Synden, ſom en Lencke henger vid halſen, oc følger effter Hunden der bryder ſig løſſ etc.

Huer kand ſee ſig til bage, vdi dette ſiſte Hundrit aar, huad for ſtraff, der er kommen ind i Danmarck, effter løſactige Klæder, adfore oc onde ſeder, exemplum.

For det første, nogle aar før ieg bleff fød (ſom ieg haffuer ſpurdt i ſandhed) der mand indførde her i Riget, mod Rigens erlige dregt, Klædebaan oc ſeder fremmede Klædeſed oc løſſactige ſeder vdaff Valland, da fulde ſtrax der fra met effter, de velſte Roer, ſom den tid vaare gengze, oc mand nu pleyer at bande met, her i Riget gruſelige, ekon met ſiu eller otte oc det er alt for meget, Nu den Klædebaan er vel lenge ſiden bortte oc afflagt, der faare er oeſaa ſtugen forſuindet, dog vdi Mands minde, oc met ſaadan en bande til en ihukommelſe.

Ffor det andet, der de Hiſpaniſke ſeder oc Klædebaan drogis her ind i Riget, met den løſſactighed dem fulde, da kom oeſaa der fra, den Hiſpaniſke ſkab her ind i Riget, ſom er oeſaa en gruſelig ſtraff aff Gud, oc er formildet aff Guds Naade oc barmhiertighed ſom den anden tilforn.

For det tredie, den tid de Frantzoſke løſſactige noder, oc facter i Klæder oc ſeder, bleffue indførde her i Riget, da komme de Paacker der fra ind i Riget met, oc henge end nu fuld hart ved, oc det vaar i min Barndoms tid, huor faare mand maatte ødelegge almindelige Badſtuer alle vegne, ſom den Badſtue i min fødeby Ribe, vaar end nu aldrig optagen ſiden, der ieg kand faa at vide, alligeuel at Steden beholder ſit gamle naffn oc Gaden diſſigeſte, ſom de kalde Badſtugade.

For det fierde, hen vid trediu aar ſiden eller nogit mere, der Guds fortørnelſe, kom her ind fra Engeland, da fulde den Engelſke ſuedſiuge her ind met, oc haſtige foer Riget igennom, ſom en fortærendis Ild, oc ſlo mange ned, ſaa vel dem, ſom aldrig ſaa England, ſom den der ſaadanne fremmede ſeder ind førde, ſom den wſkyldige met den ſkyldige maa holde faar i ſaadan Guds ſtraff, ſom den Hiſtorie vduiſer om Kong Dauid, der han talde ſit Folck etc. oc mange andre ſaadanne Hiſtorier, vdi den hellige Scrifft oc anderſteds. Oc det maa være vnderligt, at Gud lader ſtraffen

komme, aff de ſamme Land oc Stæder, ſom Synden er fra kommen tilforn.

For det femte, nogle aar der effter, kom den hede ſiuge aff Skaatland, for lige ſaadanne ſager ſkyld, och ſigis ath være ſaa almindelig en ſiuge hoſſ dem i Skaatland, ſom den kaalde ſiuge er her i Danmarck.

Jeg vil inted tale om Spidalſke ſiugdom, ſom ſiunes at være vandret fra Jsdeland och hid, icke helder om Krefft, den Fallende ſot, Item om den draabe eller ſlag ſom mand bliffuer rørd met, oc kaldis almindelige Popelſi, Diſſe ere viſſelige huer kommen fra ſin hiørne i Verden, for ſynd oc ondſkabs ſkyld, Det mand kand kende paa Jſland, Fferør och andre vdøer ſom fremmede komme icke hen ſaa almindelige, at føre dem ny klæder oc ny ſeder at effterfølge, at de roſe der aff oc tacke Gud, at de neppelige vide aff nogen Siugdom at ſige, al deris alder igennem, ind til de ere gamle vdleffuede mend. (etc.) —

Jeg haffuer talet, om alle haande løſactigheder, och Guds forstørnelſe, diſligeſte om Straffen, ſom er med indførd i dette Rige, vdaff Valland, Spanien, Franckerige, Engeland, Skaatland etc. Item om ny Synder oc ny ſiuger. Huad om ieg taler ocſaa it ord om Tyrchi, och huad wi haffue der faaet fra? Haffue wi icke deris høye taappede hatte oc anden klædebaan der fra? Item deris Vaaben oc verie oc Tyrckiſke ſeder alle vegne? Oc hierte lag indvortis effter ſom de ſticke dem vduortis met ſaadanne fremmede dregt och vnderlig klædebaan, huad vil der dog følge effter, end nu ydermere end her til er ſkeet? Naar mand taler om Gog oc Magog, da veed icke mange huad det er for en tale, Gud giffuit, at de her i diſſe Land, naar de faa end at vide huad det er, aldrig ſkulde friſte och forſøge dem, ey helder deris børn och afkomme intil niende knæ, ia indtil det tuſinde knæ, om Verden ſkulde ſtaa ſaa lenge, ſom vor Chriſtne brødre oc ſøſtre i Vngerland, i Østerrige, och i andre Riger och Land kende nu vel, ia alt for vel Gog og Magog, friſte oc forſøge alt ont, aff deris neruerelſe offuerfald oc henførelſe, dagelige dag, aar fra aar, det kende Gud, oc hand føre ſtyre der til oc naadelige affuende dem. Och wi der met ville lade oſſ paaminde, at wi och vore effterkommere icke ſkulle faa det ſamme Guds riſſ at føle, ſom det er oſſ lenge ſiden propheteret, och beſynderlige aff en

frommer Guds mand, hueſſ Prophetie ieg vil paa det allerkortiſte ſette her effter, ath det icke bliffuer forlangt, och dem kedſommeligt at læſe eller høre læſis, ſom icke mue gerne lide at man taler om Synden oc Syndſens ſtraff. Huo er den, ſom vil gerne røre och vende i ſit egit ſkarn, met orloff ſagdt? Saa vil mand icke helſt gerne komme ſine ſynder i hu etc. Ey heller høre at der predickis oc tales om dem, och det maa alligeuel ſaa gaa til, om Troen ſkal komme i hiertet oc der ſkal bliffue Salighed aff."

Herpaa omtaler han Spaadommen af en Mand for hundrede Aar ſiden, i den Stad Iſenach, vdi Dyrringer Land, i Graamunkenes Kloſter, ved Navn Johannes Hilten; han profeterede meget om Pavedommens Forſtyrring og Tyrkernes Indfald; at 1600 ſkal et Menneſke regiere paa det allergrummeſte udi den ganſke Europa, at Gog og Magog ſkal regiere 1606. o. ſ. v. Herefter gaar Palladius atter over „til den Hoſedieffuel;" og da der er ſaa mange andre Djævle omkring os, „ſom der er grand i Solen," ſaa advarer han iſær mod „de fortagelige Dieffle": Afgudsdjævelen, og herved omtaler han „den Faſtelaffuens Dieffuel her inden Kobenhaffns Porte, der wi haffue predicket mot, nogit nær i diſſe tiffue aar, indtil nu try aar ſiden, den ſalige Peder Gaadſke ſom vaar Kon. Maieſtatz beffalnings Mand, her paa Kobenhaffns Slaat lenge oc vel, hues Legem nu i dag (anden dag effter Matthiæ Apoſtels dag) er begraffuet, Gud giffue hannem oc oſſ alle ſammen, en gledelig opſtandelſe) han lagde en haand paa met, oc beuiſte ſig i Offrigheds embet ſom en from Chriſten Mand, met den Duns fogit etc. Huor met den Faſtelagens Dieffuel bleff bort iaget, ſaa at wi haffue ſiden hafft fred faar hannem, des være Gud loffuit." Fremdeles „den Hoffmodigheds Dieffuel, ſom fornilder Folck nu tuſindmaal mere i denne tid, end nogen tid til faarne, met Prang oc offuerſettelſe i ald offuerflsdighed, met Klædebaan oc andre ting, huilckit Hieronimus kalder en høy tiffueſtyld, naar det vnyttelige oc offuerflsdelige vonbrugis, ſom fattig Folk hør til oc kunde behielpis der met" — „den Aagerdieffuel" og for det fjerde „den Drancker-dieffuel ſom de kalde Huffa, oc hans vnderſaatte neſſnis oc kaldis Selſkaber, det er de ſom pleyer Selſkab, oc findis gerne tilhobe vdi Kruhuſſ førſt hoſſ Brendeuin, ſaa hoſſ Tyſtøl, paa det ſiſte vd paa natten hos Pryſſing, hoſſ Vin och anden drick til hen imod dag, de

veltis i seng, saa fulde som suin, saa at de faa aldrig Solens opgang eller nedgang at see." (etc.) — Screffuit i Kiøbenhaffn 26 Februarii 1556.

Bogen sluttes med to Rim, et om den forkludede Hosedjævel, og et andet om denne sidste og korte Tid og om denne onde Verden; kun mærkelige ved nogle enkelte Ord, som: fordømme oc vaske paa bag; Finantz oc bedregeri; foruende retten met snedighed oc suenck.

Hertil kan endnu føjes Oversættelsen af Huberini Traktater om Ægteskab og om frugtsommelige Kvinder, Kbh. 1555,[1] tilegnet Erlig og vellærd Mand Hr. Hans Henrickssen, som tjente salige Biskop Offue Bilde; i Anledning af hans Bryllup, da han agtede „effter lang oc tro tienste at sticke sine fødder vnder sit eget bordende," og at give sig i det hellige Ægteskabs Stat „met Erlige quinde Bold Mattisdaatter Borrisker i Malmø." Palladii Skrøbelighed hindrede ham fra at være personlig nærværende. Screffuit i Kiøbenhaffn. Mitsommers dag 1556.

Af denne Bog hensættes et Par smaa Prøver, formedelst de deri forekommende Udtryk:

Der faare talede de oc saa skendelige om en dannequinde, naar hun laa inden kirckegang, da sagde de at hun laa hiene, det er saa megit at forstaa aff Muncke lære, at hun er en henske Quinde vdi sin Barselseng oc ingen Christen quinde, at hun haffuer dieffuelen met at fare paa den tid oc icke vor Herre, at hun skal haffue liuss oc vand naar hun gaar i kircke, at liuse oc stencke diefflen fra sig met igen, ia døde hun bort i sin barsel seng, da skulde hun vdi en graa kappe oc it sluct liuss bæris ind faar hende, ia vist maatte det være sluct, der løbe de da fastelagen met, oc sagde at man ledde en graa Munck i kircke effter hans første barn, Saa at wi kunde tage, føle oc treffue paa vildfarelse, som wi haffue vært vdi. —

Der faare er nu en dannequinde inden kirckegong, at hun skal forme offuer sig selff, paa saa long tid. Oc min kere quinde, der

[1]) Tuende merckelige Traktater, den ene, om den hellige Ecteskabs Stat, den anden, om fructsommelige Quinder, meget trøstelige, screffne vdaff Huberino, oc vdsætte paa danske aff Doct: Pet: Palla: 1556. — Prentet i Kiøbenhaffn 1556. — (Exemplar paa Kong. Bibl.). See ogsaa Nyerups Excerpter af Bøger paa det Kongel. Bibl., i Athene, 1, 427.

som du eſt end ſaa ſterck, at du kant end gaa vd før end din kirkegangs tid kommer, da ſkulde din egen naturlige hoffuiſthed holde dig inde ſaa lenge, vden du haffde io diſſ større nød oc trang til at giffue dig vd, paa det at en anden fattig ſkrøbelig dannequinde der haffuer en ſkalck inden dørre at drages met, icke ſkal nyde dig ont at, oc ride ſin Huſtru dig i næſen, oc ſige alt gick hun vd, hui maat icke du gaa vd. Saa ſkal mangen fattig ſkrøbelig quinde nyde en hoffmodig ſtolt oc ſterck ſtomper ont at, der faare er det beſt, at den ene bliffuer inde met den anden, indtil deris kirkegangs tid kommer. Gud almectigſte bevare dem alle ſammen inden ſin naade til det evige liff Amen.[1]

Pet: Pall:

Palladius var ogſaa Pſalmedigter. Han overſatte eller omſatte ældre katholſke eller Davids Pſalmer, og forbedrede andres (f. Ex. Knud Gyldenſtjerne til Thim's Pſalme: O Gud, vor Fader i Evighed). Mærkelige ere iſær: En ny Dagevise, om Skabelſens Dage (i Pſalmedigtn. Nr. 65) og Vor Herre Jeſu Chriſti Brudevise at ſiunge Brude i Seng med (i Pſalmedigtn. Nr. 68), der ſkulde træde iſteden for den gamle ugudelige Brudevise: Mariſkiold. I diſſe Pſalmer findes en ſaa ſimpel Hjerteligheb, og Ideen ſelv er ſaa ſmuk, at de med lidt nyere Politur endnu ville gjøre Indtryk. Meget brugt i ſin Tid, men uden poetiſk Værd

[1]) Foruden de her anførte Skrifter har Palladius udgivet adſkillige andre, ſom paa ſit Sted ere angivne, men ogſaa nogle, ſom jeg ikke har fundet. Efter Titlerne at ſlutte ere de manglende dog næppe af megen Betydning. Kun Overſættelſerne af Jeſus Syrach og af Tobiæ Bog, der af Nyerup (ikke hos Vorm) angives hver for ſig at være trykte i Lybek 1558, vilde være vigtige, hvis det er andet end Aftryk af Chriſtian den Tredies Bibel. Men diſſe Overſættelſer ere maaſkee ligeſaa apokryfiſke ſom Bogerne.

I en nyere Udgave og med forandret Sprogform haves Overſættelſen af Juſti Menii Bog Om Exorcismo, At den ike bør at fordømes ſom en Troldoms Bederſtygelighed (etc.). Justus Menius 1551. Fordanſket af Petro Palladio. Trondhiem 1751. 4. Efter Nyerup udgivet af F. Rannefiad. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

er derimod: En ny Evangelisk Rimstaack, 1554, med en Fortale til alle Sognedegne i Sællands Stift (i Psalmedigtn. Nr. 70); det er kun nogle Rim, hvorved unge Folk kunde erindre sig Søndagsevangeliernes Indhold.

Foruden Palladii her omtalte Virksomhed, hans Iver for med det mundlige og skriftlige Ord at undervise og oplyse Præster og Menighed, deltog han som Biskop og theologisk Professor i de mange Bevægelser, der den Gang oprørte Kirken; og hans biskoppelige Idrætter omfattede foruden Sælland tillige Rygen, Gulland, Norge og Island. Skildringen heraf hører til Kirkens Historie. Her berøres kun hvad der i literær Henseende havde nogen Virkning. I Norge hang Folket fast ved Katholicismen, og modtog de ny Lærere med megen Uvillie. Biskoppen i Bergen, Geble Pedersen, skrev (1537 eller 1538) til Palladius, for at faa dulige Lærere til Kirker og Skoler; men han kunde ikke formaa nogen til at rejse til Norge, thi man havde den Tro i Danmark, at de Norske sloge sine Præster ihjel. Ved denne Lejlighed skrev Palladius sin Bog for de norske Præster. Han indviede Olaf Hjaltesen til Biskop i Holum, og brevvexlede med den bekjendte Biskop Jon Aresen; overhovedet tog han sig meget af Islænderne, der opholdt sig i Kjøbenhavn. Derfor bleve flere af hans Skrifter oversatte paa Islandsk.

Palladii Helbred var svag; anstrængende Arbejde nedbrød den endnu mere. Naar Niels Hemmingsen taler om, at han, som mange andre, paa deres Legeme kunde forudføle Vejrets Forandringer, anfører han ogsaa Palladius.[1]

---

1) Han siger om ham: Ex multorum annorum observatione potuit ex loco corporis affecto prædicere ex qua plaga cœli tempestates erant venturæ, et raro fallebatur. Admonitio de superstitionibus magicis vitandis, i Hemmingii Opuscula theologica 1586, S. 926.

Allerede i sit Brev til Provsterne fra August 1543 (i Formula visitationis) yttrer denne: Plura sunt in meos humeros coniecta, qvam vt ferendo par esse possim. Endnu i Aaret 1554 var han dog i Virksomhed, men nedbøjet af Sygdom og Kummer;[1] i Maj 1555, i Begyndelsen af Rigsdagen, som da holdtes i Kjøbenhavn, blev han paa Prædikestolen rørt af et Slag, som lammede venstre Haand og Side. Fra den Tid rejste han sig næppe fra Sygelejet; thi i Marts 1558 skriver han om sig selv: in tertium annum decumbens sub potenti manu dei. Nytaarsdag 1559 døde Kong Christian den Tredie. Ved Efterretningen om Kongens Død fældte han Taarer. Dog skrev han fra sin Sotteseng sit Trøsteskrift til Frederik den Anden, der endnu udmærker sig ved stærke og levende Billeder; og tillige er historisk mærkeligt formedelst den deri optagne Beretning om Christian den Tredies Død.[2] Palladius døde den 3 Januar 1560 (samme Aar som Melanchthon) i sit 57 Aar. Han blev begravet i Koret ved Alteret i Frue Kirke. Hans Billede findes i Haas's Samling af evangeliske Præster i Sællands Stift. Hans Valgsprog var: Nostra conversatio in cœlis. Philip. 3. I hans Signet stod Apostelen Peders Billede som han var ifærd med at fiske, og derover P. P. Hans Skrifter bleve af Paven satte i første Klasse i Index librorum prohibitorum. En fuldstændig Fortegnelse findes

---

[1]) I Hoini Oratio funebris in memoriam Christ. Morsiani, der udkom i Wittenberg 1554 hedder det om Palladius: Is quantis laborat his proximis annis infirmitatibus! quantis debilitatur tentationum et ærumnarum oneribus!

[2]) Hegborne Første (etc.) Her Frederick den Anden (etc.) Tilskreffuit aff hans Naadis Vnderſaatte Petro Palladio. Prentet wdi Kiøbenhaffn, aff Christoffer Barth. 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Indeholder tillige: en Bøn tilskikket Hertug Frederik, samt Christian den Tredies Afsked af denne Verden.

hos Heiberg; naar man medregner Oversættelser og Fortaler var Tallet af de trykte 65; og af Haandskrifter kjender man 15, hvoraf 7 brændte 1728. — Hvo hans Hustru var, vides ikke; heller ikke om han havde Børn.

Palladii Gravskrift vidner, og med Sandhed, at han var en aarvaagen, nidkjær Biskop, en from, lærd, mild og venlig Mand. Som næsten alle udmærkede Mænd besad han en vis Grad af Jovialitet.[1] Naar han taler om sin Skolegang, mindes han gjerne, at de lærte med Lyst og med Leg. I sin Visitatsbog siger han endog, at eftersom Djævelen tilskikker os saa mange onde Timer, saa er det vel tilladt at stjæle os en glad Time, ja vel endog at drikke et Bæger med hverandre over Tørsten. Adskillige af hans Yttringer vidne om hans Sands for Poesi og Glæde ved Sang: Hvilken Fornøjelse var det ikke, at høre Mønboerne synge i deres Kirker; men ikke alene i Kirken skal man synge, ogsaa i Mark og Skov, naar Lejlighed tilbyder sig. De mange dejlige Takkepsalmer udi Kong Davids Psalmebog, desligeste andre Hymner og Lovsange, baade i den hellige Skrift og uden ved, paaminde alle fromme Christne at de gjerne lade deres Mund op, baade i Kirken og andensteds, Mand og Kvinde, ung og gammel, den ene med den anden,

---

[1]) En gammel Tradition fortæller: De to Brødre vare allerede Biskopper, da de fik deres Fader til at komme til Kjøbenhavn. Han blev ført ind i et Selskab, hvor en af Gjæsterne spurgte ham, om han ikke havde et Par Sønner, og hvor de vare blevne af. Han svarede, at siden de vare reiste til Tyskland, havde han ikke hørt synderlig til dem. Da man spurgte ham nøjere ud om dem, svarede han: ja, de vare vel gode nok, men noget skalkagtige, og Peder især var den største Skalk. Gjæsterne brøde ud i Latter; og nu gave Sønnerne sig tilkjende. Nogle nægte Sandsynligheden af denne Fortælling, der dog intet utroligt har, naar man forestiller sig, at Faderen selv var en jovial Mand, der nu var bleven gammel og blind.

at sjunge, love og takke Gud. Vi ere skabte til Guds Ære og Lov, og det er den rette Guds-Dyrkelse. Ja, disse dejlige Fugle med deres Sang og Kvidren, her i Vejret omkring os, fra Morgen og til Aften, paaminde os det samme. Det er bedre, naar Konen ved sin Væv og Pigen ved sin Spinderok synger aandelige Sange, end utugtige Viser, eller bagtaler andre. Det giver et glad Sind, og det er den hellig Aands Gave.[1]

Peder Palladius danner ligesom Slutstenen paa Reformationens Skribenter. Intet, hverken Lærdommens egen Haardhed eller Tidens Ugudelighed eller et svagt Legemes Lidelser, var istand til at tilintetgjøre hans friske frimodige Liv, førend Herrens Time var kommen. Hvilke tvende Livsbilleder have vi ikke i ham og i Christiern Pedersen; i Chr. Pedersen, den indtil Enden tro Arbejder, der som Fledføring i en sællandsk Præstegaard slumrede ind til Aarhundreders Glemsel, og i Ped. Palladius, der døde paa Sællands Bispestol som et for sin Eftertid længe straalende Lys. Den ene en Literaturs Grundlægger, den anden dens Opfostrer. I dem er Sproget givet. Ved Siden af dem blegne ogsaa de øvrige Forfattere, som vi derfor endnu kun kortelig skulle omtale.

Broderen Niels Plade, Nicolaus Palladius, (f. i Ribe, Skrifter 1537—1557, † 1560) gik i Odense Skole

---

1) Efterskrift til Arvid Pedersens Sange (D. Mag. 5, 352) — See om Palladius: Vinding, Acad. Hafn. S. 63. Molleri Cimbr. liter. 1, 476. Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 633. Pontoppidans Annal. 3, 89. Haas, S. 1. Zwerg, S. 55. (Om Peder Gerske S. 22.) Vandal, Jægerspris, 1, 325. Stemmer fra Reformationstiden, S. 91. Brandt og Helweg, Psalmed. S. 10. Palladii Levnet af Heiberg, i Scharling og Engelstofts Theolog. Tidsskr. 4 B. 1840 og Tillæg i 6 B. (Om Absalons Ring, hvis nogen vil eftersee det, Suhm, Damm. Hist. 8, 585.)

under Frands Berg. Han studerede i Wittenberg og havde den Gang Hustru og tre Drengebørn. Om han var Læsemester og Prædikant i Maribo, veed jeg ikke. Han blev 1547 Sognepræst til Frue Kirke i Kjøbenhavn; 1552 Biskop i Skaane. Begge Brødrene døde i samme Aar.[1]

Det vigtigste af hans Skrifter er næppe mere til: Skilsmisse imellem den rene evangeliske Lærdom og Pavens ugudelige Lærdom. Wittenb. omtr. 1537. Langebek har kun seet eet defekt Exemplar deraf (D. Mag. 6, 22). Hvad Tiden har levnet os er nogle opbyggelige Skrifter og et Par, som oplyse Tidens Sæder.

Til første Slags høre især Viti Theodori Summaria over vor christelig Lærdom, Wittenb. 1552.[2] Tilegnet Johan Friis til Hesselager. Kbh. 1551. Efter Kanslerens Begjering havde han nemlig begyndt at oversætte Luthers Huspostil; men da dette ikke kunde ske saa snart, har han udsat denne korte Summa.

Fremdeles en Prædiken Hvorlunde en Christen skal bereede sig til Døden. Kbh. 1558,[3] tilegnet Claus Urne til Belteberg, Kong. Ma. tro Mand og Raad, og Provist i Lunde Kapitel.

---

[1]) See D. Mag. 1, 26. Brevet fra Peder Palladius til Sadolin om Niels Palladius og hans Ophold i Wittenberg, hos Heiberg S. 183, jf. S. 164.

[2]) Summaria offuer vor christelig lerdom, For vnge Folck, huad besynderlige er at merck, vdaff huer Søndags Euangelio, met en Bön der hoff ved Vitum Theodorum. Wittemberg 1552. — Denne Bog er prentedt i Wittemberg hoes Jurgen Rhaws Arffuinge, Aar effter Guds Byrd, M. D. LII. (Exemplar paa Kongens Bibl. og paa Universitetsbibl.)

[3]) Huorlunde ith Christet Menniske skal, paa sin Soteseng, bereede sig til Døden, prediket i Kobenhaffn af Nicolao Palladio. Prentet i Kobenhaffn Anno 1558. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Mange Oplag. Et paa Kongens Bibl. Prentet i Kiøbenhaffn af Laurentz Benedict (uden Aar) findes bag en Lucidarius. Et andet uden Titel, Prentet i Kobenhaffn, aff Matz Wingaardt, Aar M. D. LXX, o. s. v.

Om Dommedagen. Kbh. 1559.[1] tilegnet „Johan Friis til Helsselager". Han siger i Tilegnelsen, at der ogsaa i disse Lande findes mange Epicureer, som klarlige give tilkjende med deres skjændige Levnet, at de hverken tro, de skulle opstaa af døde, eller de skulle komme for Dom og gjøre Regnskab. Item, de tro ikke, at der er Djævle og Helvede til. „For deris skyld och dem til vnderuisning, oc aduarsel, haffuer ieg ladt denne lilde Bog vdgaa paa danske, ath de skulde paa Dommedagen intet haffue at kunde aarsage sig met."

Og endelig En Bønnebog: Davids Psalter i Bønner, Kbh. 1570.[2]

Til det andet Slags hører: Det hellige Ægteskabs Ordensregle, Kbh. 1557,[3] som han tilegnede Erick Rosenkrantz, Be-

[1]) Om Dommedagen, en nyttelige Tractat, tilsammen scriffuit och fordanskt aff Nicolao Palladio Aar 1559. — Prentet i Københaffn aff Hans Vingaard Aar 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl., saavelsom en senere Udgave, Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurenz Benedicht 1575.) Et og andet artigt Udtryk forekommer deri, saasom naar han taler om at Dyderne ere forkølede; de snurkede Jomfruer; al Phantesi och Dieffuelens huskud.

[2]) Et Exemplar findes paa Kongens Bibl. men uden Begyndelse og meget defekt. Prentet i den Kongelig Stad Kiøbenhaffn, aff Matz Wingaardt. Aar Effter Guds Byrd, M. D. LXX.

Et Himmelbrev 1555 in fol. pat. har jeg ikke fundet. Derimod haves paa Kongens Bibl.: En megit nyttelig taffle, som indholder de besønderligste Aarsager, huor faar Guds søn, Jesus Christus, kom ned aff Himmelen, anammet Mandom, oc lod sig føde til Verden, screffuit aff Nicolao Palladio, oc skenckt erlig oc velbyrdig mand, Laue Brne, Kongelig Maiestatz tro befalnings mand offuer Stigtens Gods, i Skaane stigt, til Nytaars gaffue, Aar 1558. — Prented i Køben haffn aff Hans Vingaard. in fol. pat. (Paa Kongens Bibl.) Her have vi da et andet Exempel paa Nytaarsgaver; men dette er en Udvikling af saadanne otte Aarsager, som i en Bog, trykt paa een Folioside.

Paa Dansk er ogsaa N. Palladii Fortale til det islandske Skrift af Gilbert Jonson, Margarita theologica, Screffuit i Køben havn 10 Febr. 1558. Den indeholder en Anbefaling for Bogen og hvorledes en Kirketjener bør at være.

[3]) Den ældste Udgave har jeg ikke seet; men Kongens Bibl. har en senere: Det hellige Ecteskabs Ordens Regle, effter huilcke alle Ectefolck bør ath leffue, Tilsammen screffne aff Nicolao Palladio 1557. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Lauritz Benedict. Vdi det Ny

falingsmand paa Vaarbierge Slot, thi det er dem han kortelige opregnede, da han viede ham og hans Brud Jomfru Heleuig Harnbergs i vor Frue Domkirke i Kjøbenhavn, og han lader dem nu udgaa, ham og hans kjære Brud til Ære. Thi „haffue Muncke och Munder i Kloſter tagit flittelig vare paa deris Regle, ſom deris Ordens Abbet, Dieffuelen haffuer ſtictet oc dictet, at de ſkulde paa viſſ tid være i Chor, paa Capittel, i Pibeſtue, paa Soffnhuſſ, oc viſte naar de ſkulde ringe, ſiunge, faſte, nicke, bucke, brumle. Item at de ſkulde vide huilcke Ordens Brødre oc Søſtre der ſkulde bruge ſort, huid, graa, blaa eller braaget Cappe", hvor meget mere bør da ikke den hellige Ægteſkabsordens Brødre og Søſtre tage vare paa Ægteſkabsregle, ſom Gud har ſelv lagt dem paa.

Meget i denne lille Bog er endnu anvendeligt, ſaa at ny Udgaver deraf, i Gjerningen at ſige, ville være meget ønſkelige; et og andet, hvorpaa vi her give et Par Prøver, har noget ſæreget i Udtrykket. Saaſom: „Mand eller dreng ſkal først vel vdſpørge alle omſtandendis vilkaar, Huorledis det haffuer ſig met den hand begerer til Ecte, om hun er lad, ørckeløſſ, en vinduefugel, løſactig. Item om hun er tuctig, tro, ſandru, en god Huſholderſke. Thi ith vel optuctigt (optugtet) Barn, lader ſig regere aff ſin Mand. Men er hun ilde optuctit hiemme, da er hun ſiden ont at temme. Lige maade ligger mact paa at en Jomfru, Quinde eller Pige flittelige vdſpørrer den Perſonis vilkaar, ſom begerer hende til Ecte, om hand er huigelhiernit, vild, wmild, knuburen, om hand er en doblere, dranckere, huggebaſſe, lad etc. Spør mand icke ſaadant vd først, da bliffuer det ſiden ith wroligt Ecteſkab, oc ingen fred huercken i Stuen eller i Kammerſit." Det er viſt ogſaa vel betænkt, at den Mand, „der vil Chriſtelige regere ſin Huſtru", ſkal ſtrax i Begyndelſen „holde hende til huſholding, icke lade hende være aldelis ledig, at gaa oc ſtrabadze i alle gader, eller ſtaa idelig i dørren oc Vinduerne, och holde lang faderſnack. Men hun ſkal venne ſig til Quinde arbeyd och Husholding, oc hielpe til næring, det beſte hun kand." Og det er en viis Regel, der gives Ægtefolk: „Manden ſkal holde ſin Huſtru for den ſkønniſte, klogiſte oc dydeligſte Quinde ſom kand vere paa

Cloſterſtræde 1561. Og en endnu ſenere, Prentet vdi Libeck aff Aſſweri Krøgers Arffuinge. Anno M. D: XCVI. Jf. Nyerups Excerpter i Athene 1, 429.

Jorden. Quinden skal i lige maade tencke det samme om hendis Mand, her vdi skal Mand och Quinde hassue Ecteskabs øyen oc icke skalcke øyen." Overhovedet findes der meget smukt, men i Forbindelser, som vi næppe nu vilde anvende, som dette:

„Til det Tredie. For den skone fruct hun giffuer aff sig. Thi hassuer en Husfader it Træ kiert i sin Gaard, for fructen skyld, huor meget mere skal hand elske sin Hustru for hendis Fructis skyld, som er skone Børn, Sønner oc Dotter, som er den edeligste fruct, der kand vere paa Jorden. Derfaare skal Manden icke vere vtolmodig och forsmaa sin Hustru, om hun er icke end saa from, som hun skulde vere. Jt Eble enddog det er knortet, dog kand det alliges uel vere gaat. Wi læse ath den Høylerde Philosophus, Socrates, hassde en knurren Quinde, En dag sente hun saa lenge paa hannem, at hand nødtis til at sette sig vden dørren. Saa gick hun paa losstit och slo Vand paa hannem, da sagde hand met sactmodelige ord, Jeg tenckte vel ath effter Torden skulde komme en stor øsende Regn. Den tid en anden Philosophus straffede hannem, ath hand skød icke saadan en ond Quinde vdaff Dørren, da sagde hand, Min Trætactige Quinde Føder mig dehlige Børn, derfaare lider jeg hende gerne." — „Huo som vil verme sig ved Ilden, den skal vndertiden lide røgen met." Dermed vil han dog ikke undskylde den trætagtige Kvinde; tværtimod, hun „skal tuert om igen icke vanbruge hendis Mands fromhed, icke storme oc bruse mod hannem, och icke sidde hannem op i Næsen som Sennip, icke sende og bande, oc bide ath hannem, icke gøre hannem til vermod huad hun kand" (etc.).

Her talede Palladius selv, derimod er han kun Oversætter i et beslægtet Skrift: Jmod Ægteskabsdjævle, ligeledes Kbh. 1557,[1] som dog ved enkelte Ord og Udtryk kan være mærkeligt.[2]

---

[1]) Heraf haves et Par tildels defekte Exemplarer paa Kongens Bibl. Jmod Ecteskabs Dieffle. Fordanskit aff Nicolao Palladio Aar etc. M. D. Lvii. — Prentet i Kiøbenhaffn M. D. Lvii; og Prentet i Lybeck, hoss Affweri Krögers Erffuinge. Anno xcvi.

[2]) Som: Den Ecteskabs Dieffuel driffuer Saadanne (som sørge for deris nering) hen til Gerighed, riffuen oc kratten. — De bliffue kede aff graapenbrad, oc lengis effter vildbrad. — Der hører io saa stor konst oc forstand til rettelige at regere en Hustru, som at regere it lempelige land.

Oversættelser af nogle Bøger af det gamle Testamente haves: Af Hans Siunesen Salomons Bøger, og Tobiæ Bog, Wittenberg 1552, der i flere Henseender høre til denne Tids mærkelige Skrifter.[1] Af den ved sine historiske Skrifter bekjendte Rasmus Glad, Erasmus Lætus, Davids Psalter med Luthers Summarier, Lybek 1556?[2]

Jon Tursen, Jonas Thuanus eller Turonis, skal være født i Svendborg omtrent 1510, studerede ved Universitetet i Leipzig, hvor han blev indskreven i Foraaret 1535, og var den sidste Nordbo, der studerede der før det blev reformeret. Han blev Kannik i Lund 1536, og kaldes Magister 1544, men kan naturligvis have været det forud. Hans Anseelse skjønnes deraf, at han var een af de fire Mænd, der af Lunde Kapitel bleve sendte til Kjøbenhavn til Disputationen 1544. Ogsaa havde han Fortjenester af Skolen, til hvis Bedste han forfattede sin Ordbog,[3] der ligesom de

[1]) Salamonis Bøger paa Danske. — Wittenberg 1552. (Exemplar paa Universitetsbibl.) Forf. angives i: Fortalen paa Salamonis Bøger, fordansket aff Hans Siunesøn. Indeholder Salomons Ordsprog, Prædiker og Hoisangen.

Tobiæ Bog, paa danske. Wittenberg 1552. (Exemplar paa Universitetsbibl.) Den bærer derimod intet Mærke af Oversætteren, men de ere formodenlig udkomne paa een Gang.

[2]) Dauids Psalter met Doct. Martini Lutheri Summarier. Wittemberg 1557. (Exemplar paa Kongens Bibl. Slutningen mangler.) Tilegnet den udvalgte Konge Frederik den Anden. Kiøffnehagen, den xxvj. dag Augusti Anno 1556. Erasmus Mich. Lætus. Kongen havde givet sit Privilegium, at Dauids Psalter maatte udprentes paa Danske udi liden form; og derfor har han udsat Lutheri Summarier, at de maatte prentes med Psalteren. (Jf. Langebekiana S. 292.)

Hos Nyerup staar, at Jonas Venusinus' Oversættelse af Thomas a Kempis udkom 1559; det skal være 1599.

[3]) Vocabularius rervm: cvm omnibvs fere verbis singularvm coniugationum: a M. Jona Turson olim Ludimagistro Lundensi, fideliter collectus. Cvm præfatione clarissimi viri D. Nicolai Hemmingij ad Lectorem, Præterea, adiecta sunt forensia, ac seorsim

lignende forhen anførte latinſk-danſke Ordbøger giver nogle Oplysninger til Modersmaalet.[1] Fra 1562 til ſin Død 1577 var han Formand i det ſtore Gilde i Lund. Sin Tænkemaade har han udtalt i ſit Valgſprog: Prudens simplicitas et amor recti.[2] Denne flittige Arbejder, der kan ſammenlignes med og tildels ſtilles ved Siden af Chriſtiern Pederſen og Henrik Smith, er iſær mærkelig ved ſine Arbejder i Fædrelandets Hiſtorie, men ſom falde efter 1560, og derhos retteſt blive at omtale i Forbindelſe med And. Sørenſen Vedel; hvorimod hans religiøſe Skrifter her under et kortelig ſkulle nævnes.

Der tillægges ham af Bartholin, de scriptis Danorum, en Udgave af det Ny Teſtamente, „ſom nok ingen ellers kjender." Forklaring over den 71 Pſalme. Wittenb. 1551 fandtes heller ikke.

---

svb vnum titulum redacta. Haffniæ, 1561. — Haffniæ, Excudebat Laurentius Benedict, in officina Typographica hæredum Joan: Vin: (etc.). (Exemplar paa Univerſitetsbibl.). Og et ſenere Aftryk: Hafniæ. Excudebat Andreas Gvtterwitz (etc.) Anno M. D. LXXIX. (3 Exemplarerne paa Kongens Bibl. mangle Titelbladene).

[1]) Bogen er beſkreven af Molbech, om de danſke Ordbogsarbejder, i Ny D. Mag. 5, 242. I Niels Hemmingſens Fortale, Hafniæ 24 Aprilis, Anno 1561, ſiges om M. Jona Canonico Lundensi: qui non paucos annos in schola Lundensi summo cum fructu et magna laude artes docuit.

Blandt her forekommende Ord ere: Baltheus orionis, Marie Rock; ensis orionis, Thenen; vesperascit, det afftenis; cilium, Øyne huol, Leg; palpebræ, Øynebrar; bucca, Huol inden i Munden; vola, Loffue i Haanden; amiculum, Trøie, Opplød (blandt Kvinders Klædebon); vestis acupicta, Singlet, draget; bulla, Spang, Smide; clibanus, Griſle; peripetasma, Boned, Drette Dug; lanietum, Rye; festuca, Skeff; fax, Dortisſel; temo, Tiſſle, Skagel; — frequens, ydig; erectus, rag, opreyſt; procerus, rag; iurgiosus, trættebrøg; — mugio, ieg bøler; cunctor, ieg tøffuer, forhindrer; moror, ieg tøffuer, duelger; licitor, ieg faler ideligen, eller ieg paa biuder; amitto, ieg miſter, forlorer; necto, ieg knyder, (etc.)

[2]) See Kanniken Jon Turſøn af C. J. Brandt, i Kirkehiſt. Saml. 2, 276, hvor ogſaa de øvrige Kilder angives.

En Chriſtelig Samtale imellem en Jøde og en Chriſten om vor Herre Jeſu Chriſto. — Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurits Benedict. Vdi det ny Cloſterſtræde. 1561. (Paa Kongens Bibl. Titelbladet mangler.) Tilegnet Her Eyler Hardenberg til Mattrup, Kongelige Maieſtats oc Danmarckis Riges Hoffmeſtere. Lund hellig Trefoldigheds Søndag, 1561. Jonas Turſon. Fortalen oplyſer, at Forf. er Vrbanus Regius; men Bogen indeholder flere gudelige Tillæg, der ogſaa findes i Gudelige Bønner.

En Chriſtelig vnderuiſſning oc lærdom, vdi Spørſſmaal befattet, for den Chriſtne vngdom, Naar mand vil gaa til Alterens Sacrament, oc anamme vor HErris Jeſu Chriſti Legeme oc Blod. Vddraget oc forſamlet, aff M. Joen Turſon Cannick i Lund. Prudens simplicitas et amor recti. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. uden Aar. (Paa Kongens Bibl.) Er i Spørgsmaal og Svar for Børn paa Landet. Bogen er ren lutherſk, og ſiger meget rigtig: „Det gelder icke i denne ſag, at ſee, Men at tro. — Endog at der nu ere mange ſuermere til, ſom dette ſynes vnderligt.“

En Chriſtelig Bønebog, met mange Gudelige Bøner og Bekiendelſer (etc. etc.). Oc følger der effter en ſkøn Vnderuiſſning aff de gamle Lærefædre, om Bønen (etc.). Ved M. Jon Turſon, Cannick vdi Lund. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. 1584. (Paa Kongens Bibl. En ældre Udgave 1572 fandtes ikke.) I Fortalen gjentager han den almindelige Klage: Hvad hjælper al Prædiken? Er ikke Synden lige ſtor? Hvem lader ſig gaa det noget til Hjerte? Ere ikke alle Menneſker nu faſt ſlemmere med al Ugudelighed, end de noget ſinde have været tilforn af Verdens førſte Begyndelſe. Ja, ſandeligen, Naar haver man hørt ſaa mange Secter og Ketteri være udi Chriſtendommen ſom nu er? (etc.)

En Aandelig Recept, Præſervativa oc Lægedom, huorledis it chriſtet Menniſke ſkal ſtycke ſig imod Døden, Oc beſynderlige naar Peſtilentze regerer. Vddragen aff den hellige Scrifft, aff Doctore Hieronimo Veller, Oc nu fordanſket aff M. Joen Turſon, Canick i Lund. Met en kaart Vnderuiſning oc betenckelſe, aff D: Luthero, om mand maa fly for Døden. M. D. LXXVII. — Prentet i Kiøbenhaffn, aff Andrea Gutterwitz (etc.) 1577. (Paa Kongens Bibl.). Er udgivet i Anledning af Peſten, der i Fortalen tilſkrives Djævelen.

En frugtbar Oversætter var fremfor alle Peder Tidemand, Præst i Hersted i Sælland (Skrifter 1539—1564), der dels efter Luther oversatte Bøger af det gamle Testamente,[1] der nu ere store Sjeldenheder; dels har leveret Overfættelser af gudelige Skrifter,[2] blandt hvilke der ogsaa findes en Bønnebog trykt paa Pergament.

---

[1]) Dommernes Bog, Kbh. 1539. (Et defekt Exemplar paa Kongens Bibl. See Molbech om Bibeloverf. S. 70, hvor der tillige findes Prøve deraf.)

Salomonis Wijshed till Tiranner, fordansket aff Peder Tidemand. — Trict i Magdeborg hoff hanff Walther. M. D. XLI. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Med Luthers Fortale.

Jesus Syrach. Tryct i Magdeborch hoff Hanff Walther M D XLI. (Exemplar paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl. Er ikke trykt i Kbh.). Med Luthers Fortale. — Paa Kongens Bibl. findes et i Begyndelsen defekt Exemplar af en Jesus Syrach. Prentet i Lybeck hoff Jørgen Rickolff, Anno M. D. LX. Oc findis til Købs hoss Anders Scriffuer i Wiborg.

[2]) Hierusalems iemmerlige oc ynckelige forstøring oc ødeleggelse, fordansket aff Peder Tydemand. M. D. XXXIX. — Tryckt till Magdeborch hoff Hanff Walther, oc wel flyttelig corrigeret. M. D. XXXIX. XXXIII. dag Augustj. (Paa Kongens Bibl.)

En offuermaade nyttelig oc edel Bog, om Guds grumme straff oc wrede, oc om hans store naade oc miskund, som Caspar Huberinus screff. Fordansket aff Peder Tidemand. — Prentet i Magdeborch, hoff Hans Walter. M. D. XLIII. (Paa Kongens Bibl.). Fortalen er af Peder Palladius, der har tilegnet Bogen til Hr. Axel Brade til Krogholm og hans kiere Frue, Fru Sophie Rosenkrantz. De kunde vel forstaa Huberinus paa hans tyske Maal, men havde dog længe ønsket, at Bogen var paa Dansk; og deres Exempel ønsker han at andre Riddere og Riddermændsmænd, Fruer og Jomfruer ville efterfølge „oc tage denne arme foractede Christum, som ligger swøbter i krubben vdi clude, ind paa deres herregaarde oc fruerstuer.“ Kiøbmenhaffn S. Valentini Dag 1543. — Af en senere Udgave, Lübeck 1548, haves flere Exemplarer. — Denne Bog gaar igjen under en anden Titel: Huberini Samtale imellem Theodidaktum og en Christen. Magdeborg 1543.

En liden bog der det gantske Christelige leffnet er kortelige befattet wdi, nyttelig at haffue altid for øyen oc betracte. Philippus Melanchthon. Om boed oc bedring, fryct oc redzel for

Endelig have endnu flere Forfattere beriget Literaturen med ligneude Skrifter: Anders Pedersen Barsbyl,

---

Guds forferdelige wrede, Oc et Chriſteligt leffnets begyndelſe. Fordanſket aff Peder Tidemand. — Prentet i Magdeborch, hoff Hanff Walther. M. D. XLIII. (Paa Kongens Bibl.).

Hortulus animæ. Siælens Vrtegaard met deylige, lyſtige Figurer, oc Kalendario. Fordanſket aff Pe. Ti. M. D. LII. — Prentet i Wittemberg hoff Jurgen Rhaws Arffuinge, Aar effter Guds Byrd. M. D. LII. (Paa Kongens Bibl.). See Norſke Bib. Selſk. Bibl. S. 70. Kalendariet ſtaar foran. Bogen er ſammendragen af fromme lærde Mænds Bøger „ſom en hunnings kage aff atſkillige deylig vrter," efterdi den ſidſte Tid nu er kommen. I Resenii Bibl. S. 126 hedder den: Peder Thidemands Siælands Urtegaard, 1552; og hos Vorm ſtaar: Et herbarium Selandicum paa Danſk. 1552.

En enfoldig vnderuiſning paa Fader vor, ſom Vitus Theodorus ſcreff for ſin gode Ven (etc.) 1552. — Denne Bog er prentet i Wittemberg hos Jurgen Rhaws Arffuinge Aar (etc.) M. D. LII. (Paa Kongens Bibl.). Pauel Knufflock Bogbinder (i Lybeck) har tilegnet den til Falcko Gøye. Fortalen er af P. T. Det er en Bønnebog.

Catechismus for Børn 1552 findes ikke paa Kongens Bibl.

Børnepredicken om de beſynderligſte Høytider det gantſke aar igennem beridt aff Vito Theodoro. Fordanſket flitelige aff Peder Tidemand 1556. — Prentet i Magdeborg (aff) Michael Lotther. M. D. LVI. (Paa Kongens Bibl.). Efter hver Prædiken en kort Bøn. Jf. Langebekiana S. 298, hvor Povel Knoblochs Privileg. paa Overſ. af Viti Theodori Poſtil 1556 omtales.

Paſſio Eller Hiſtorien, om Chriſti Jeſu vor Frelſeris pine oc død. Predicket aff Vito Theodoro i Nornberg. Nu nylige fordanſket aff Peder Tidemand. M. D. LVI. — Prentet i Magdeborg aff Michael Lotther. M. D. LVI. (Paa Kongens Bibl.)

Den rette chriſtelige Lerdoms Hoffuit artickle, af Melanchthon. (Roſtock 1558.) (Paa Kongens Bibl. men Titelbladet mangler.) Tilegnet Herluff Trolle til Hillerødzholm. Kiøbmenhaffn de Hellige Englis dag. Anno 1557.

Den 80 Pſalme i Bønner, af Savonarola, 1561, fandtes ikke.

En deylig Bøne Bog met mange chriſtelige Bøner (etc.). Tilſammen dragne oc fordanſkede aff Peder Tidemand. — Prentet i Kiøbenhaffn aff Lauritz Benedict. Anno 1563. (Paa Kongens Bibl.) Med Fortale af D. Hans Albritzen. Tilegnet Fru Suſanna Bøllys Dotter. — Senere Udgave: Prentet i Lybeck aff

om hvem der kun vides, at han gik i Ribe Skole og studerede Theologi i Wittenberg 1554;[1] Jakob Henriksen, f. i Odense 1522, der studerede i Wittenberg, var Rektor i Oslo, Lektor i Theologien i Odense, 1553 Sognepræst til St. Hans i Odense, og endelig Provst i Odense Herred, † 1577;[2]

Affwerus Krøger. M. D. Lxviii. Paa Pergament med illuminerede Kobbere. (Paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.). Jf. Nyerups Excerpter i Athene I, 401.

Vdleggelse paa Søndages Epistler (etc.) aff Johanne Spangenberg. Fordanskет af Peder Tidemand 1560. Tilegnet Coruitz Wilfeld til Kowrbølle. — Postilla (etc.) af D. Johan Spangenberg. Anno M. D. xcv. 4. (Paa Kongens Bibl. Ældre Udgaver af Evangelierne fandtes ikke i vore Bibl.)

Huspostille (etc.) Doct. Morten Luther. Fordanskет aff Peder Tidemand. Prentet i Kiøbenhaffn aff Lorentz Benedict. 1564. fol. (Paa Kongens Bibl.). Tilegnet Her Byrge Trolle til Lillø. Giffuit i Kiøbmendhaffn den 18 Januarij Anno 1564. — Senere: Prentet i Kiøbenhaffn, af Matz Vingaard 1577. fol. (Paa Kongens Bibl.). Med Fortale af Hans Albritzen. Af Poffuel Knufflock tilegnet Arild Huitfeld til Lillø. — Denne Oversættelse, af Aaret 1564, omtales hos Friedlieb de bibliis, Continuatio S. 11, som en meget sjelden Bog.

[1]) En kort vnderuisning om en Christen Ridder, med huilcke Fiender hand skal stride, Tilhob draget aff den hellige Skrifft, ved M. Johan. Spangebergium, Oc aff Tydsk fordanskет aff Anders Barsbyl. Prentet i Wittenberg hoff Jurgen Rhaus arffuinge. 1554. (Paa Kongens Bibl.) Tilegnet Kong Christian den Tredie. Wittemberg, paa S. Pedersdag Cathedra. Anno 1554. Anders Barsbyl. — I Cimbr. liter. 2, 57 tillægges denne Bog Christian den Tredies bekjendte Kansler Andreas Barby.

En huspalelig Lærdom om smaa Børns Daab. Wittenb. 1555 har jeg ikke fundet.

[2]) Han omtales i Gelehrter Männer Briefe. See ogsaa Blochs Fynske Geistl. 1, 817.

Samtale over Fader vor 1560 har jeg ikke fundet. Af hans Oversættelse af Cyriacus Spangenberg: Den christelige Hustavel, hvorledes hver christen Menneske skal retskaffen skikke sig vdi sit Kald og Stat, vdlagt ved Høylærd Mand, M. Cyriacum Spangenbierg (etc.) Fordanskет ved Jacob Henricksøn, Predicker i Ottensse til S. Hans, findes et meget defekt Exemplar paa Kongens Bibl. uden Titel og uden Ende; og en senere Udgave

Niels Jenſen Randrup;[1] Chriſtopher Sørenſen Bjerg, Præſt til Karebæk;[2] og ſiden den Tids Boghandlere ogſaa gave ſig af med Forfattervirkſomhed, maa hertil høre den, ſom det hedder, for ſin Lærdom bekjendte (eruditione clarus) Boghandler Claus Jenſen Fœrd, Nicolaus Jani Foederus? eller Nicolaus Foratus, f. i Kiel 1511, anſeet for den førſte proteſtantiſke Boghandler i Kjøbenhavn, † 1584;[3]

1605 findes bag efter: Den ſtore D. Martini Lutheri Catechismus (etc.) ved M. Johannem Spangenbergium (etc.). Nu nylige aff Tydſke Sprock vdſat paa Danſke aff Jens Nielſſøn, Cloſtergaard, Borger vdi Thyſted. Anno 1605. (Denne Jens Nielſen Kloſtergaard findes ikke hos Nyerup.) Denne Huſtavle er af Overſætteren tilegnet Otto Rud til Mogelkær, Lensmand til Nesbyhovet. Datum Ottenſe, Femte Dagen Martij 1561.

Han har ogſaa overſat Dionyſii Catonis Diſticha paa danſke Vers, hvoraf Uddrag i Hans Langs Regnebog. Jf. Wegener, Vedels Levnet, S. 14.

[1]) En Offuermaade Herlig oc ſtøn, Nyttelig oc Salig Predicken ſom den Ereverdige oc høylerde Herre. Her Johannes Brentius giorde om Iøgen oc ſandhed. Nu nyllig fordanſket aff Niels Jenſen født i Randrup. Anno 1559. Kiøbenhaffn. — Prentet i Kiøbenhaffn aff Hans Vingaard. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

En ſmuck oc meget Nyttelig Børne tuct, (ved) Leonardum Kulleman Tuctmeſter. Nu nyllige Fordanſket aff Niels Jenſen født i Randrup. Anno 1559. — Prentet i Kiøbenhaffn aff Hans Vingaard i det ny Cloſter ſtræde. Anno M. D. Lix. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Tilegnet Hederlig och Vellerd mand Jens Sørenſen Ripen:, hvem till villge han har fordanſket den lille Bog. Bogen indeholder ikke blot Moral, men ogſaa Regler for Anſtand, ved Bordet etc. Slutningen er et Blad med danſke Vers (uden Værd): Aarſag huor faar det gaar nu ſaa ilde til i verden. Jo: Placotomus. Fordanſket.

[2]) Joh. Spangenbergs Femten Ligprædikener fordanſkede, Kbh. 1559. findes ikke. (Den islandſke Overſættelſe af Gudbrand Thorlakſon, a Holum 1598, angiver ingen danſk.)

[3]) Cimbr. literata, 1, 177. Pontoppidans Annal. 3, 500. Jf. Wegener, Vedels Levnet, S. 125. 165. Men her er jeg bange for, at to Mænd ere ſlaaede ſammen til een; de nedenſtaaende Bogtitler ville viſe, at den ene ſkriver ſig Claus Fœrd, og det var Boghandleren, en Kieler; den anden, Overſætteren af Lyſt-

han digtede Pſalmer,[1] udgav det ny Teſtamente, Wittenberg 1558,[2] og adſkillige gudelige Skrifter.[3] Selv blandt den

---

gaarden, ſkriver ſig Niels Fædder og har med Svendborg at gjøre. Hvilken var nu Pſalmedigteren? Niels Fædder formodenlig. Og hvem var den Lærde?

[1]) D. Digtek. Hiſt. 1, 212. D. Pſalmed. Forf. 1, 22.

[2]) Et Aftryk af Chriſtian den Tredies Bibel. See Norſke Videnſk. Selſk. Bogfortegnelſe, S. 48. Det Privilegium Clawes Fœrd fik at lade prente det Ny Teſt. paa Danſke vdi en Bog for ſig ſielff, 1556, findes i Langebekiana S. 293. Kongens Bibl. eier to Exemplarer: Det Ny Teſtamente Paa Danſke. Tryckt i Wittembergk. Anno M. D. LVIII. — Gud Alſommectigſte till Loff Ere oc Prijs, Oc alle dem ſom vort Danſke Tungemaal forſtaa, til en Chriſtelige troſt oc huſualelſe, Er dette Ny Teſtamente met Guds Naadis hielp, Prentet i Wittemberg hoff Jørgen Raus Arffuinge, Aar effter Chriſti Fødzel. M. D. LVIII. Oc findis ſamme Teſtamente til kiøbs met Kongelige Maieſtats Naade oc Friheb, hoff Claus Fœrd Borger oc Bogfører i Kiøbenhaffn.

[3]) Den Chriſtne Lyſtgaard. En Chriſtelig, ſkøn Troſte Dict, Huorledis oc huor met en Chriſten ſkal Troſte ſig i Kaarſf oc Drøffuelſe. Beſcreffuen aff M. Leonhardo Northusiano. Oc Fordanſket aff Nicolao Fœddero. Prentet i Kiøbenhaffn, af Laurentz Benedicht. 1579. (Paa Kongens Bibl.) Tilegnet Erlig oc Belfornumſtig Quinde, Kirſtine Mandz, Salig Matz Fædderſens effterleffuerſte, Borgerſte vdi Suenborg min kiere Suogerſte. Kiøbenhaffn den 10. dag Nouembris, Aar 1560. Niels Fædder. — Senere Udgave: Chriſtiania 1681. af Mickel Thomæſøn, Privilegirt Bogtrycker. — Bogen er ſkjær Proſa. — En chriſtelig Digt om diſſe ſidſte Verdſens farlige Tider, Kbh. 1563. findes ikke. Menes der Pſalmen i D. Pſalmed. Nr. 93?

Kaanſt Chriſtelig oc vel at Dø. En Diſputatio oc Samtale, imellem it ſiugt Menniſke oc Friſteren. Beſcreffuen aff Jnone Barmſchampe. D. Oc nu vdſet paa Danſke. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. 1575. (Paa Kongens Bibl.) Den ældſte Udgave angives at være fra 1570, hvilket bekræftes af Tilegnelſen til Erlig oc Belbeſteden Mand Powel Powelſen, Cannick vdi Opſlo oc Slots Scriffuer paa Agershuff. Kiøbenhaffn, S. Powels Omuendelſis dag. Anno 1570. Claus Fœrd, Bogfører i Kiøbenhaffn.

Ogſaa har Hermind Beyer, Borger i Kjøbenhavn, udſat Locos communes Philippi paa Danſke. Chriſtian den Tredies Brev til Univerſitetet, Nyborg 1555, ſiger, at han til at lade den

danske Abel have uden Tvivl flere givet sig af med at forfatte om ikke udgive gudelige Skrifter. Albert Gjø til Krenkerup i Laaland, † 1558, lod P. Palladius udgive sine Loci communes, Kbh. 1549,[1] der kun ere mærkelige derved, at de indeholde Palladii Anskuelser.

Slutstenen af Reformationsværket blev ligesom lagt ved Christian den Tredies Bibel, Kbh. 1550. fol. I det Forbud mod Eftertryk, som er aftrykt deri, hedder det, at Kongen har ladet den tilforne med Flid overse af lærde Mænd udi Danmark, og besynderligen af de Højlærde udi Universitetet i Kjøbenhavn. Gamle Brevskaber oplyse tillige, at der for Arbejdet ved Bibelværket bleve udbetalte forskjellige Summer til Superintendenten Dr. Peder Palladius, der, ifølge hans Ytring til Provsterne 1547, vel især har været

prente »maa faa hundrede Ris Papir af det Vi have der udi Universitetet standendes; Halvdelen deraf have vi givet ham og anden Halvpart skal han betale. Superintendenten i Sællands Stift Doctor Peder skal overlæse Bogen.« (Langebekiana S. 291.)

[1]) Loci communes. Det er, vor Christelig lærdoms hoffuit artickle kortelige til sammen screffne for legfolck oc offuerseet af Doct. Peder Palladio. Prentet i Køben haffn M. D. xlix. — Prentet vdi Kiøbenhaffn hoff Hans wingaardt vdi den ny Closterstræde boendis. Aar effter Guds byrd. M. D. xlix. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Palladius begynder sin Tilskrift med de Ord: Kære Albret sender ieg eder eders bog igen, noget forbedret effter eders begering. Det mærkeligste i Bogen forekommer mig at være: Den ren lutherske, smukt fremstillede, Artikkel om Nadveren; og om Afløsning: at alle Kristne i Almindelighed er given Magt paa Jorden at forlade Synder; er ikke Sognepræst tilstede, maa hvert kristet Menneske sige sin Jevnkristen Syndsforladelse til og afløse ham; er ingen anden tilstede, maa hvert kristet Menneske ved Troen til Jesum Christum løse sig selv af og sige sig selv Syndernes Forladelse til i Jesu Navn.

[2]) Biblia, Det er den gantske Hellige Scrifft, vdsæt paa Danske. Prentit i Køben haffn, aff Ludowich Dietz. M. D. L. fol. (Exemplaret paa Kongens Bibl. er noget defekt i Slutningen. Fuldstændige Exemplarer forekomme endnu i Boghandelen).

beskjæftiget med Revisionen,[1] til Dr. Joh. Macchabæus, til Mester Niels Hemmingsen, til Hr. Hans Henriksen og Hr. Peder Tidemand; derhos, at der to Gange var skeet Udbetaling til „Mester Christiern Pedersen, fore han udskrev først Bibelen", og „som havde corrigeret og udskrevet Bibelen første Gang". Allerede heraf kunde man slutte, at det første Grundarbejde tilhører ham, og maa have været en vigtig Beskjæftigelse i hans sidste Leveaar. Fuldkommen Sikkerhed for, at han er den egentlige Oversætter, er imidlertid først givet ved Peder Litles klare Vidnesbyrd fra Aaret 1543 i hans foran anførte Sum paa Skriftens Bøger.[2] Saa indsees tillige, hvorfor Oversættelsen er saa vel lykkets, og især hvorfor Sproget deri er saa dansk. Det var Kongens Villie, at Luthers tyske Oversættelse, saavidt Sproget tillod det, skulde følges; den Udgave, der nærmest er benyttet, er den anden gjennemsete af 1541. Det er sandsynligt, at man til enkelte Bøger tillige har benyttet ældre danske Oversættelser. At Revisionen foretoges 1547 stemmer med det sædvanlige Antagende, at Trykningen begyndte 1548 og endtes 1550. Der kom et Exemplar til hver Kirke.[3]

[1]) Necessitas ipsa postulat, ut domi manere cogar, in revidendis Danicis bibliis occupatus. Epist. de vita ministr. v. d. quotid.

[2]) I Tilegnelsen siger han nemlig om sin egen lille Bog, at den „med rætte kallis oc bør ad hide een Sum paa ded Gamle oc Ny Testamente Oc kand, skal oc maa være som een forløbere for den store Danske Bibel, som nu Erlig, fornumstig, viis oc vel lærd mand Mester Christiern Pederssen som vor Canick i Lund, met stoor flitt paa rætt forstaandeligt Danskt maal wdsæt hafuer, efter vor Naadigste Herris Konglig Maiestatz Ordinantz, med vort Vniuersitetz fuldburd oc myndighed ded aller snariste der Gud altmechtigste giifuer naaden oc efnen til paa prentten kommendis".

[3]) Udførlig Efterretning tilligemed Oplysninger om Sproget er givet af Molbech i Progr. om Bibeloversæ. S. 71. Jf. Friedlieb de Bibliis, 1 Afd. S. 5. Hans Thomesens Ligtale over Chr. 3, hos Krag 1, 446. Om Bogtrykkeren Ludvig Dietz findes Hen-

Det er det ypperste Sprogmindesmærke og fortrinligste typografiske Arbejde fra denne Tid.

19. Adelens Deltagelse i Literaturen. Lovkyndighed: Erik Krabbe. Hans Gaas. Historiske Skrifter: Jon Tursen. Regnebøger: Herman Veigere. Claus Lauridsen Skabo. Anders Olsen. Kalendarier.

Naar man begiver sig udenfor den Kreds af Reformationsskrifter og Andagtsbøger, som var Tidens Hovedøjemed, og undersøger hvad der i Modersmaalet blev til, som vedkommer Videnskab, Historie og Poesi, er Udbyttet kun ringe. Danske Lægebøger og Urtebøger ere omtalte ved Chr. Morsing, Chr. Pedersen og Henr. Smith. Skrifter, der kunne oplyse det danske Sprog, i det mindste middelbar, ere ligeledes forhen nævnte. Den Stilling, som den danske Adel indtog i Literaturen ligetil Enevoldsmagtens Indførelse, maa der allerede nu have været Spor til, men de ere kun svage. At den især beskjæftigede sig med Lovene, var en ligefrem Følge af dens Stilling i Staten. Men kun een Mand har virket saa meget for dansk Lovkyndighed, at han her maa nævnes.

Erik Krabbe til Bustrup, Rigsraad, † 1564, Udgiveren af Saxo, Forfatteren til Rimkrønniken om Kong Hans, Oversætteren af Jyske Lov (udg. af Resen, Kbh. 1684. 4.), forfattede en almindelig dansk Lovbog, der i Haandskrift siden har været benyttet ved Lovrevisionen.[1]

Den af sin tappre Færd i Grevens Fejde bekjendte Hans Gaas, Prior i Svendborg, første evangeliske Præst

visninger i Lackmanni Annal. Typograph. sel. quædam capita, S. 22. 23. Om Bibelens Trykning, Indbinding og Salg see C. J. Brandt, i Kirkehist. Saml. 2, 394.

[1]) See hans Levnet i Hofmans D. Adelsmænd 2, 206. Kofod-Anchers Saml. Skr. 1, 371.

til Frue Kirke ſammeſteds, 1549 Biſkop i Trondhjem, † 1578, foretog ſig, da han var bleven Biſkop i Trondhjem, at overſætte den Norſke Kriſtenret. (Overſættelſen i Paus' Samling; Fortalen i D. Mag. 6, 313).[1]

Den var, ſom han ſelv ſiger i Fortalen, udſkreven paa gammel Norſke Maal, ſaa han kunde paa den Tid ikke læſe med ret Forſtand to Linier af hende; men da ingen af de lærde Mænd indfødte udi Norges Rige vilde udſætte ſamme Chriſten Ret paa Danſke eller paa det Maal, ſom da forſtandeligt var, og der i Riget menlig brugtes, ſaa begyndte han i Jeſu Navn med ærlige og vellærde Mands Lector Anders paa Trondenæs' Hjælp, det retteſte dem muligt var, at udſætte den af gammel Norſke og paa Danſke.

Til den danſke Lovkyndigheds Fremme kan ogſaa regnes Udgivelſen af ældre Love.[2]

Ogſaa i andre Retninger foregik den danſke Adel med ſit Exempel. Snart gav den ſig af med religiøſe Skrifter, ſom vi allerede have ſeet ved Albert Gjø, ſnart digtede den danſke Pſalmer, eller beſkjæftigede ſig med Fædrelandets Hiſtorie, ſamlede Ordſprog, Kjæmpeviſer, o. desl.[3] Men lidet

---

[1]) See ogſaa Pontoppidans Annal. 3, 194. D. Mag. 6, 300. 321. Hans Bog om Ægteſkab ſſt. 6, 331.

[2]) Foruden den gjentagne Udgave af Jyſke Lov 1504 og 1508 hører hertil: Hær begynnes then zelands low paa ræt danſk (etc.). Hos Ghemen 1505. — Hær begynnes ſkonſkæ logh paa ræth danſkæ (etc.). Hos Ghemen 1505. (Paa Kongens Bibl.) — Frembeles: Her efter følger den høgeſte oc elſte watterret (etc.). Hos Hans Vingaard 1545. (Ligeſaa). See iøvrigt K. Ancher og Roſenvinge.

[3]) Pſalmedigtere vare f. Ex. Knud Pederſen Gyldenſtjerne til Thim, af hvem der haves en Pſalme, der urigtig er tillagt den ſynſte Biſkop Knud Gyldenſtjerne (D. Pſalmed. Forf. S. 13); Eiler Erikſen Hardenberg til Mattrup og Vedtoftegaard (ſſt. S. 7); den nysnævnte Erik Krabbe. Hans Søſter Eliſabeth Krabbe efterlod ſig en Samling af Ordſprog, der omtales af Peder Syv (i Fortalen til Ordſprogenes 2 D.); og Efterretninger om Peder Skrams Levnet, der ligge til Grund for Pontoppidans Bearbejdelſe (Kbh. Selſk. Skr. 2 D.). Rigs-

er deraf blevet bevaret. Til videnskabelig Historie kan heller ikke henføres de ved Pressen bevarede historiske Aktstykker, der ellers i anden Henseende kunne være mærkelige nok.[1] Til Fædrelandets Historie i Modersmaalet er Udbyttet derfor tarveligt.[2]

I den almindelige Verdenshistorie haves Jon Tursens Oversættelse af Carions Chronica, Wittenberg 1554;[3] i hvilken der kunde have været Anledning til at udfylde det manglende i Fædrelandets Historie, men det er ikke Tilfældet.

Bogen er tilegnet Kansleren Johan Friis aff Hesslagger. Til Exempel paa Sprogformen maa følgende tjene. I Tilegnelsen hedder det:

Efftherthi at wi ere alle dette loff ligne riighe vort indfødde Federne Land Dannmarck, meget gott plichtige, huer effter sin formue, Oc eders fromhedt haffuer oc all tidt verit meg saa gonstig i alle maade, Thi haffuer ieg nu fordanskett thenne Chronica M. Johannis Carion, baade mit federne landt oc alle Dannmarcks Riigis indbyggere til godhe, Oc edher til ære, oc alle edhers slect oc efftherkommere (aff den gamle eddel Friis slect) till een euigh hugkommelse. —

---

raaden Claus Bille tillægger Lyskander et Par Krøniker, om hvis Tilværelse intet er bekjendt (Worm 1, 109. Badens Hist. Bibl. S. 46). Herluf Trolle efterlod sig Samlinger til Fædrelandets Historie, som Hvitfeld benyttede, og Breve eller Beretninger om Krigen med Sverrig. (D. Mag. 3, 188. 210 etc. Melchiors Herlufsholm S. 48).

[1]) F. Ex. En Udisse aff Kong Frederichs fulde Mactbreff, som han gaff Her Knud Gyldensterne (etc.) 1532. (Lang Format. Paa Kongens Bibl.).

[2]) Worm 1, 489 anfører, men uden Kilde, et Skrift af Zacharias Jakobsen: Kong Hanses Historie af Latin fordanskt 1560. Nyerup har det ikke; og jeg har ikke fundet det.

[3]) Chronica M. Johan Carion, paa thet flitigste sammen dragen, huer mand nytteligt att læse, oc er nu fordanskt aff M. Joenn Turszon Canick i Lund (etc.) 1554. — Prentet i Wittenberg, hoff Jurgen Rhauues arffuinger, Aar effter Guds Byrd. 1554. (etc.) (Exemplar paa Kongens Bibl.) Fortalen er skreven Lundis Anno Domini 1553. in vigilia Pentecostes.

Doch ville ieg beſonderlighen lade thenne bog vdgaa paa Danſke, vnder edhers Velbyrdighedz naffn oc titel, meg til vern oc beſthyttelſe, emodt allom them ſom vilde thenne min formetenhedt laſte oc forſtale, huilcket ieg doch icke forhaabes, att noghen med ſkel giøre kand. —

Sammeledes finder mand oc kortelighen i thenne Bog the aller merckeligſte handel, Hiſtorier oc foruandlinger ſom ſkede ere fraa verdens begyndelſe i attſkillige Regimente, Oc ther hoff antegnet mange Guds lønlighe doom oc orſager, huorfore att Gud haffuer ſliigt ladett ſkee, oſſ alle till paa mindelſe oc lærdom. —

Jeg haffuer icke ythermere behoff, att bruge mange ordt ther til, huru nytteligt denne Bog kand vere. Effterdi att then Høglærde Mand M. Johan Carion Mathematicus haffuer thett ſielffuer nockſammeligen giffuit til kiende i fortalen i ſamme Chronica, huor nytteligt thet er att læſe oc vide Hiſtorier, Huilcken fortale, ieg formaner alle læſere grangiffuelighen att mercke. —

Aff ſlige orſagher haffuer ieg taget meg føre att fordanſte thenne Chronica, Som er en rett ſpegel, exempel oc effterdomme til Chriſtelig tuct oc dydelighedt. Oc haffuer ieg ingen ſtedz foruendt Carionis rette mening i nogen maade, oc allermeſt effterfuld then Tydſke oc retteſte Carionis forſte impreſſio, Forthi hun giffuer ſeg mer effter vort Danſke maal end Latinen.

Aff Bogen ſelv maa følgende være en lille Prøve:

Til Magdeborg er en Chronica ſkreffuen langt for hundret aar, wti huilcken theſſe ord ſtande hoff enden paa latine ſaa lydendes, wtaff then ſtamme Keiſers Caroli, oc de Kongers aff Franckeriige ſkal komme en Keiſere med naffn Carolus, hand ſkal bliffue Herre i then gantzſke Europa oc ſkal reformere then Chriſtelig Kircke oc thet Romiſke Riige, Fordi ther ſkal komme ett ſlag folck oc ſkal hede det folck for wthan hoffuit, oc tha vehe Preſterne. Det ſkib Petri ſkal liide ſtor nod, men endeligen ſkal thet komme til rolighedt, naar ſtormen er forgongen, oc beholle ſeyer, The Moncke ſkulle forgonge, Den beſtia aff Occident, oc den Løffue aff Orient ſkulle Herſke, oc haffue Herredomme wdi all Verden, oc the Chriſtne ſkulle tha fare friligen egenom Aſia wdi 15. aar, Siiden ſkal mand høre ſtor forgruelige vnder om Antichriſtum. —

Item ieg finder en Propheeie med nogre vdtrøchte merckelig ord beſkreffuen, En Keiſere ſkal opueckes, ligeruiſt ſom ett Menniſke ther

modeligen ſoffuer, hannom ſkulle menniſkerne achte oc wurde, lige ſom han vor død, han ſkal ſette ſeg op paa det ſtore haaff oc drage emod the Tyrcker, oc ſkal thennom offueruinde oc fonge theris Huſtruer oc Børn, Stor frøckt oc ſtor forſkreckelſe ſkal komme offuer de Tyrcker, oc theris Huſtruer, oc Børn ſkulle grede oc beklage ſeg, oc alle de Tyrckers Land ſkulle offuerantuordes i en Romiſke Keiſers hender. —

Huad nu framdeles begiffuer ſeg i denne tog emod Tyrcken, ſkulle nu de andre fornumſtuge mend, ſom nu ere i Marcken med Keyſeren, klarligen mercke og beſchriffue, Fordi ieg haffuer end nu inthett mehr i ſandhedt fornummet, wthan hues jeg haffuer fortaldt om denne forſamling oc opreyſſning emod Tyrcken, Derfore vill jeg her med beſlutte

IN Septembri wti dette aar haffuer mand atter ſehet een Cometa nogre wger i øſter om morgenen ved 2. tymer for ſolens opgong, oc paa den tiid att jeg haffuer hinde ſehet, Achter jeg, att hun vor in Virgine, oc vende ſiin ſtertt emellom ſønder oc veſter, Men Himmelen haffuer nu i deſſe dage veriit ſaa mørck her i denne eigen, att mand haffuer icke kundet ſehet hinde, dett er doch forſtreckeligt att tuende Cometer ere ſtrax komne effter huor anden, nogit neher paa ett aars friſt. —

I andre mode att verdens ende er neher, dett giffue ocſaa til kiende de ſtore ſtreckelige foruandling oc omuendelſſe ſom ehre ſkede i alle Riige oc Regimente, Wi haffue ſehet paa een kort tiid, huorledes dett er till gonget med Paffuen, Franckeriige, Hungeren, Danmarck, oc dett haffuer icke end nu ende, wti andre Kongeriige ſkal ocſaa korteligen dett ſamme vederfares.

DAniel giffuer til kiende, att ſtrax naar Tyrcken begynder att falle, ſkal verdens ende da til ſtunde, Nu ſkulle wi ſehe, att Tyrckenſſ Riige ſkal falle (om Gud vill) inden faa aar, Oc naar ſom den fromme Keiſere Carolus aff gonger, ſkall dett Tydſke Riige bliffue jammerligen forſtørret oc forderffuit aff de Tydſke indbyrdes, Fordi jeg befrøchter, att tuende ſkulle der om ſlags med huor anden, Gud den almechtigeſte affuende oc formilde ſaadan gruelig opror. —

Verden er liige ſom een ſtor gammel bygning, ſom helder oc vil falle, oc faller nu førſt een veg her oc een anden der, Saaledes ſkicker ſeg nu ocſaa verden til fald, oc faller nu ett ſtycke her oc ett

andet der, Først falder eet Kongeriige der hen oc siiden ett andett, til saa lenge att dett falder altsammens, Icke skal heller nogen tencke att saadan merckelig stor bygning kan sachteligen neder falde, Men ehuor lenge Hun luder oc helder, da falder Hun hasteligen paa dett siiste alt sammens, Gud giffue naade, att den forskreckelige vndsegelse, som stander wti Euangelio, kunde gonge oss til hiertet, Att wi ocsaa ville søge trøst oc hielp hoss Christo, oc att de store Herrer ville oc regere, oc vandre i Guds frøcht, oc med viisshedt oc tolmodighedt, til att formilde oc affuende all orsage til møgit ondt, jammer oc forargelse, Fordi saa att de ere jo ther til skickede aff Gud, Att the skulle regere, oc oppe holle dette elendige, suage menniskelige slecht med deris flitighedt oc viisdom, oc om de stande theris embede vel fore i Guds frøcht, da vil Gud vere med thennom, oc hielpe dennom wti all lockſaligheð, Amen.

Isteden for Mathematik komme vi til at tage tiltakke med nogle Regnebøger, der imidlertid formedelst deres Ælde ere artige nok. Og til dem slutte sig Kalendarier, der til daglig Brug vare saa fornødne, at de forenedes med Psalmebogen.

Den ældste Regnebog man veed af at sige er uden Tvivl den af Herman Veigere, hvis Levnetsomstændigheder man kjender saare lidet til. Efter Lyskander[1] var han en Broder til Henrik Smith, og han var Borger (Vejer) i Kjøbenhavn. Om den Omstændighed, at begge vare Vejere, har gjort dem til Brødre? Hans Regnebog er trykt i Wittenberg 1552. Den er tilegnet Johan Friis til Hesselager, og Tilegnelsen skreven i Kjøbenhavn S. Laurentii Dag 1551. I denne siger han, at han har udgivet denne ringe Bog, som tracterer af den fri Kaanst Arithmetica, „Paa det at vi som Danske ere och engang maatte nagit vide och faa at sye huad Arithmetica vaare faar en kaanst, och huor til hun er gaffnlig och nyttelig, Thi hun aldri paa vaart maal her til dags haffuer verit i prent, Enddog at ieg vel vid at eders er. denne min regne Bog icke behoffue." At det er en Oversættelse, sees af hans Yttring i samme

[1]) De scriptor. Dan. i Westphalen, Monum. 3, 463.

Tilegnelse: „at dette arbeyde, er ganske ringe och ick stort och kaasteligt, och maa velske icke heller saa vel fordanskid som det burde (thi her findis naagle ord besinderlige i det brødne tal som icke ere dirt brugelige vdi Danſken)." [1]

Som Prøve meddeles af Regnebogens Sjette Deel: Regula De tri omuent. Det første om brødz Bagning:

Item, Borgemeſter oc Raad aff Kiøbnehaffn, eller aff nogen anden kiøbſtæt, haffue offuerueyd deris Almues oc fattige menighedz lehlighed nytte oc gaffn, i saadan maade ath naar en ſkippe huede geldet 10 ß. da ſkal en huidzbrød veye (ſom gelder en ℔) 7 lodt, oc Bagerne kunde det vel gøre vden all ſkade. Nu ſlas kornit op oc bliffuer dyere saa ath en ſkippe gellir 14. ß hvor mange lodt ſkal da ſamme pendings Brød veye etc. (Derpaa følger Opløsningen.)

Blandt Exemplerne paa Maſkaberi:

Item, en Quinde kom fra Amage met nogle æg, der hun ſkulle haffue æggene til land, da vor Myndricken drucken, oc lodt æggene falde, saa at te bleffue ſønder ſlagne. Quinden lodt ſteffne ſamme Myndrick for Fogeden, oc ville haffue ſine æg betalede, Fogeden ſpurde hende huor mange æg hun haffde met ſig, Da ſuarede hun ieg kan icke telge, men ieg lagde dem først i en kurff met 2 til lige, Oc ieg beholt it æg offuer. Saa lagde ieg dem i en anden kurff met try, oc end beholt ieg it æg vdoffuer, Der neſt lagde ieg dem i en anden kurff met fire, oc end bleff it æg offuer, der neſt met 5, oc end bleff it æg offuer. Der neſt lagde ieg dem atter i en anden kurff met 6. oc bleff end da it æg vdoffuer. Paa det ſiſte lagde ieg dem atter om igen i en anden kurff met 7, oc da kom ieg lige vd, heer

[1]) Paa Kongens Bibl. findes to Exemplarer, det ene meget defekt; i det andet mangler Titelbladet, ſom Hjelmſtjerne har ladet optrykke: En Kaanſtelig och nyttelig Regne Bog, ſaar Scriffuere, Fogeder, Kiøbmend, Och andre ſom bruge Kiøbmandſtaff, paa Linyerne met Regne pendinge, och met Zifferne vdi heelt och brødit tal. Nu nylige faar Danſket aff Hermen Weyere Borger i Kiøbenhaffn. — Denne Bog er Prentedt i Wittemberg hoefs Jurgen Rhaws Arffuinge, Aar effter Gudz byrd, M. D. LII. oc findis tilkiøbs hoefs Claws Foerd, borger oc Bogfører i Kiøbenhaffn. (Jf. Nyerups Excerpter af gamle danſke Bøger, i Athene 1, 401.)

ſpøris nu huor mange æg, at ſamme Quinde haffde met ſig. (Der-paa Oplosningen; hun havde 721).

I Slutningen findes „nogle Øſtige Regle ath handle vdi Collatz for morſchaff oc tidkortning", ſaaſom at ſige en anden, hvor mange Penge han har i ſin Pung, „at gæde huad en anden haffuer for it Tal i hue eller i ſinde", lyſtige Collatzſtykker, o. desl.

Samme Aar udkom en anden dansk Regnebog i Paris. Claus Lauridſen Skabo, Nicolaus Laurentii Scavenius (født i Skagen, hvor hans Fader uden Tvivl var Raadmand, omtr. 1555 Prof. i Mathematik. † 1590) rejſte udenlands med Johan Oxe til Torss, og har vel ved den Lejlighed udgivet ſin Arithmetica eller Regnekunſt baade med Ciphrer og Regnepenning, Paris 1552.[1] Den er tilegnet Albret Oxe til Nielſtrup; og Forf. havde villet hjælpe til med, at nogle kunde fange des ſtørre Lyſt til at læſe hans kjære Læremeſters Dr. Chriſtierns Morſiani latineſke Arithmetica. Tilegnelſen er dateret Paris 7 Jan. 1552.

Den tredie, der ſlutter Tidsrummet og ſiden ofte er oplagt, er

---

[1]) Bogen er trykt med latinſke Typer og har følgende Titel: ARITHMETICA Regnekunst, Bode med Cyphret oc regnepenningh Nyligen wdgod po Danske, wed Claus lauritſſen. Vdi huilken han haffuer berammet och beſchreffuet then mode, och the regle, wdaff huilcke en persone kan snarligen well forfremmes, tyll ett gott forstand 1552. — Imprimé à Paris, par Estienne mesviere (etc.) 1552. (Exemplar paa Univerſitetsbibl.; det paa Kongens Bibl. er defekt.) Artige Uddrag af denne Bog, der ogſaa indeholder hiſtoriſke Mærkeligheder, findes i D. Mag. 1, 118, og i Suhms Ny Saml. 3 D. 1 H. hvoriblandt Forfatterens Ligvers over Torbern Oxe 1547.

Oplysning om Univerſitetsbibliothekets Exemplar har Nyerup givet i: Sic transit gloria mundi (Kbh. Skilderi 1812 Nr. 23) hvor han handler om Salget af det Lethraborgſke Bibliotheks Levninger. Blandt dets Sjeldenheder blev Ghemens Udgave af Skaanſke Lov kjøbt af Prof. Oluſſen for 9 Rdr.; Leipzigerudgaven af Chr. Pederſen om Meſſen af Murmeſter Egerod for 7 Rdr.; Chr. Pederſens Ny Teſtamente, Antw. 1529 af Biſkop Birch for 4 Rdr. Men Claus Lauridſens Regnebog blev kjøbt til Univerſitetsbibliotheket for 3 ℔ 4 ß; og det var dog en ſtørre Sjeldenhed end nogen af de tre foregaaende, da Langebek kun kjendte det defekte Roſtgaardſke Exemplar.

Anders Olsens, Kbh. 1560.[1] Den er tilegnet Her Herloff Trolle til Hillersdzholm, i hvilken Tilegnelse han taler ganske net om Tallet, hvilken drabelig Tingest det er. Men med denne Bog ere vi da komne lige ind i de praktiske Regnebogers Kreds, saa at vi med den til Lykke kunne slutte denne Slags Literatur.

Kun to korte Prøver:

Item, En Jegere Jaffuer en Hund effter en Hare, og Haren haffuer 80. spring for Hunden, saa tit som Haren springer 6. spring springer hunden 9. spring, vdi huilckit spring oplober, eller ophenter hunden Haren. Facit vdi 240. spring (etc.).

Heri er ogsaa lystige Collatzstykker.

I Slutningen er et Par Vers. Det ene begynder saaledes:

En Discipel han helder vil dantze oc springe,
End hand vdi Kircken vil sunge.
Oc heller for vnge Quinder hoffiere,
End vdi Kircken Ministrere. (etc.)[2]

Nærmest hermed beslægtede ere Kalendarier o. desl. Skrifter. Af den Slags nævnes en Aandelig Almanak og Prognosticum oversat af Niels Schriffuer paa Clausholm. Wiborg 1530.[3] Kongens Bibl. har nylig erholdt en lille Bog, af en ubekjendt Forf., der vel i sin Tid har været en almindelig Haandbog, og heller ikke har glemt en gudelig Anvendelse.[4]

[1]) En ny Konstig Regne Bog, vdi Tal Maader oc Vecter, paa Lynnerne, och met Ziffre, baade vdi helt och Brødit tall, met skisne och nyttige Regle och konstige Exempler, oc der til nogle Kisbmandskaffs Taffler, huilcken gantske nyttig oc gaffnlig er dennem som bruge Verdzslig handel oc Kisbmandskaff. Nu Nylige vdgangen ved mig Anders Oelsen, som holder Regne oc Scriffuer Skole vdi Kisbenhaffn. Prentet vdi Kisbenhaffn, aff Christoffer Bart 1560.

[2]) See ogsaa Langebeks Excerpter af Bøger paa det Kongl. Bibl., i Suhms Saml. 1 B. 1 H. S. 151.

[3]) Den anføres hos Worm efter Langebeks Hist. Almanak; men findes ikke.

[4]) Her Effterfølger Først eth Regenskaff om en Mands fortæring om det ganske Aar, Item it Regenskaff om Skippund, Lisbund, Lodt, Marck, Pund, oc Quintin. Item om det Tal som faldt aff Himmelen med Lucifero. Item Een Skøn Vise om Guds misgundt. Nu bedre Corrigeret en til forne. (Uden Trykkested eller Aar. Fire Blade. Blandt Rørdams Gave).

Viſen om Guds Miſkund, ſom findes deri, er der ikke noget videre ved. Men følgende Prøve kan i alt Fald ſammenlignes med Eddas bekjendte Angivelſe af Hobe. Her er det kommet ind fra Syden, og har en gudelig Tendens:

Her efter følger det tal, der falt aff Himmelen med Luciffero.

Sanctus Dioniſius Ariopagita ſiger in Celeſti Jrarchia at x gange x gior hundrede, Item x hundrede gior tuſende oc x tuſende gør et fuldkommen ſtock Oc x ſtock gør et morigen Item x morigen gior et tal kallis murion, oc x murion gør en liden ſkare, x ſmaa ſkarer gør en ſtor ſkar Item x ſtore ſkarer gør et Chor oc x chor gør et tal heder phalanga Item x phalanger gør en ſtor forſamling, oc x ſtore forſamlinger, gør en Hær Item x Hær gøre een chateruam Oc x chaterue gøre een turbam Item x. turbe gøre de forgifftige wrene aanderſſ tal ſom fald aff hiemlen med Luciphero.

I den ældſte Pſalmebog [1] findes ligeledes et Kalendarium, forſt Forklaring, ſaa et Vers til hver Maaned, ſamt om Aarcladende og hvilke Dage dertil ere de bedſte og værſte.

Af Verſene til hver Maaned henſætter jeg et Par, ſkjøndt det kun er en fattig Overgang til Poeſiens Rige.

Martius ſiger:

Jeg ſnider vintre oc renſer min haue
oc leſſ min Eng i diſſe daue
I min tid ſkalt du blod ey lade
men det er ſunt vel varmt at bade
Lad ey aarer paa dit Hoffuit ſlaa
Naar Vædren monne vdi mig i gaa

---

[1]) En Ny Pſalmebog medt ſtere Pſalmer oc Chriſtelige oc Aandelige loffſang met Collecter oc Bøner ſom icke ere tillforne Prentet i de andre Pſalmebøger, vddragne aff den Hellige ſcrifft.

Oc met en Enig Kalendarium ath finde naar Ny tendis i huer Maanet met ſine taffler til alle Aarlige feſter Gud til loff oc ære alle Chriſtne Menniſke til nytte och gaffn. Kobenhaffn M. D. Liii. (I Karen Brahes Bibl. det eneſte fuldſtændige Exemplar. Paa Kongens Bibl. findes kun Kalendariet. See Pſalmed. 2, 1.)

Auguſtus ſiger:
Her ſkal Bonden gaa at ſkære
met glæde ſit korn tilſammen bære
Oc haffue om høſten arbeyd oc møde
oc dricke om vinteren Misden hin ſøde.
Naar Jomfruen monne i maanen ſtaa
da ſkalt du icke i ægteſkab gaa.

20. Poeſien. Hiſtoriſke Viſer. Erik Krabbes Rimkrønnike. Epiſk-romantiſke Digtninger: Flores og Blanſeflor; Holger Danſke; Perſenober. Satirer: Broder Rus; Dødedandſen; Helvedes Badſtue; Herman Veigeres Reineke Foſſ. Pſalmer. Kjæmpeviſer. Dramatiſk Digtning.

Vandre vi fra diſſe tørre Egne ind i Poeſiens Omraade, ſaa maa vi ogſaa her trøſte os med Udſigten til en rigere Høſt med Tiden; thi endnu ſee vi kun de førſte Spirer. Den epiſke Digtning havde allerede i Middelalderen forbundet ſig med Hiſtorien, og fremkaldt den danſke Rimkrønnike. Lignende Digtninger opſtode ogſaa nu, ſnart enkelte mindre, ſom hiſtoriſke Viſer eller beſkrivende Smaadigte, ſnart ſtørre Rimkrønniker; men de ere ſaa blottede for Poeſi, at de kun have hiſtoriſk og ſproglig Intereſſe.[1] Desværre gjælder ogſaa det om Erik Krabbes Fortſættelſe af Rimkrønniken, Kbh. 1533.[2]

[1]) Som Exempler paa de mindre kunne nævnes: En hiſtoriſk Viſe om Kong Hanſes Tog til Sverrig. D. Mag. 3 R. 1 H. S. 143. En Viſe om Feiden imellem Erik Gyldenſtierne og Einer Tjeld, i Paludan-Müllers Aktſtykker til Grevefeiden 2, 261.

Bergen Stads Chronica, ſom tillægges Henrik Chriſtenſen 1560, findes tilligemed Alphabetum Aulicum eller Hofalfabetet (paa Latin med Overſættelſe i danſke Vers) i et Haandſkrift paa Kongens Bibl. Thottſke Saml. Nr. 941. fol. See ogſaa D. Digtek. Hiſt. 1, 277.

[2]) Her begynnes then Danſke krønnicke wel offwerſeet oc corrigeret bedre end til forn. Kiøbnehaffn 1533. Kong Frederiks Privile-

Nogle epist-romantiske Forsøg findes af forskjellig Beskaffenhed, dels Middelalderens Frembringelser, der nu første Gang bleve trykte, som Flores og Blanseflor (hos Ghemen 1509),[1] dels Oversættelser af prosaiske Romaner som Holger Danske, eller rimede som Persenober af Henrik Christensen (fra Bergen?)[2] Derhos Oversættelser af satiriske Digte efter tyske Originaler, som Historien om Broder Rus, Døbebandsen og Helvedes Badstue af Hans Sachs, i taalelige Rim af Niels Jensen Randrup, Kbh. 1558? Ved flere af disse Skrifter ere imidlertid de ældste Udgaver forsvundne, saa at de mangle den Friskhed og det Tidens Præg, som just skulde give dem Interesse.

Broder Rus er en gammel Historie og hører Middelalderen til. Vor er oversat af Tysk, men lokaliseret. Scenen er i Esrom Kloster, in quo cœnobio frater Rusius fuit (Hamsfort de familia Sprakalegum i Langeb. Script. 3, 281). Nyerup kjendte et Exemplar

---

gium, givet Bogtrykkeren Hans Wiingarttber, omtaler tillige Tilsætningen: then Danske Krønnicke som nw er tilsett Hygborne Førstis Konning Hanssis wor kiære broders Krønnicke. Paa den sidste Side staar: Thesse bøger finder thw falle i Kiøbmenhaffn hoff Hans Prenthere i thet ny klosterstrede Oc wdi Wiborg i Jutland hos Peder snecker som boer ved sancte Hans kloster Oc wdi Assens i Fyn hoff her Christiern Skrock Predickere. Ther med teg ewindelig Gud befalindis. (Exemplar paa Kongens Bibl.). See forresten Molbechs Udgave af Rimkrønniken, og D. Digtek. Hist. 1, 37. Samt Tillæg til den danske Rimkrønike (Christian den Andens Historie) i Suhms Ny Saml. 4 B. 3-4 H. S. 34.

[1]) D. Digtek. Hist. 1, 105. Nyerups Morskabsl. S. 112. Da jeg formoder, at Brandt vil meddele os denne interessante Digtning, har jeg her kun nævnt den. I Exemplaret paa Kongens Bibl. af Ghemens Udgave mangler Begyndelsen. Senere haves en Udg. Kbh. 1695, og paa ny forbedret 1745.

[2]) D. Digtek. Hist. 1, 271. Nyerups Morskabsl. S. 145. Nyerup angiver to Udgaver, 1560 og 1572; jeg har kun seet den sidste.

fra det 16 Aarhundrede, men uden Titelblad. Indholdet i det mindste omtales af Christen Hansen 1531:

Give Gud, hver vil ikke være saa fus
ligervis som den Djævel Broder Rus;

og Rimene kunne vel ligne efter denne Tid. [1]

Dødedandsen er den bekjendte Historie om Døden, der henter alle Stænder. Det er en Digtning, der gjennemløber hele Middelalderen, fra det spanske Drama Almendandsen af Jøden Don Santo Rabby til den engelske Digter Young. (Villemain, Cours de litérature française, 2, 116). Det Exemplar af vor Dødedands, som findes paa Kongens Bibl., mangler baade Titel og Slutning; det henføres der til 1536. Den er kjendelig nok oversat af Tysk. Døden siger til Biskoppen:

— Aff Christi faar plockede du den vuld —
Suick stille, holdt din mund tilhobe.

Men tillige lokaliseret. Kanniken siger:

— Motte ieg leffue nogen stund
da bleffue ieg snart Prelat i Lund. etc.

Embitzmanden:

Hielp nu Gud oc Sancte Loye
Jaar skulde ieg skiude Papegoye.

Karakteristisk er det, at Døden lader lidt Latin løbe ind med, naar han taler til studerte Folk, men Krigsmanden tiltaler han paa Tysk.

Den sjeldne Levning, der haves, burde aftrykkes hel og holden, thi der er mere mærkeligt deri, end det der findes i Prøverne deraf.[2] Til Munken siger Døden:

Hør her til nu broder Tuul
læg nu aff din Ordens Kuul.

Er dette Tuul et Egennavn? Til Nunnen taler han om

Din viiel oc kuuitl oc rosenkrantz skøn. etc.

---

[1]) See forresten Indholdet og Prøve i D. Digtek. Hist. 1, 114. Nyerups Morskabsl. S. 239.

[2]) See D. Digtek. Hist. 1, 181 og Nyerups Morskabsl. S. 305. Om der findes nogen Oplysning til vor Dødedands hos H. F. Massmann, Literatur der Todtentänze, Leipz. 1840, vides ikke.

Den ældste Udgave af Helvedes Badstue angives af Nyerup at være snart fra 1558, snart fra 1588. I alt Fald er den kun til i senere Udgaver.[1]

I hjemlige Toner at besynge hjemlig Daad, lykkedes ikke. At omplante fremmed Digtning var en Udvej; men de Forsøg, vi hidtil have betragtet, vare ubetydelige. Der er saaledes kun eet større Digt, der ved sit Indhold og dets Behandling fortjener vor Opmærksomhed: den nysnævnte Herman Weigere's Oversættelse af Reineke Foss, 1554, trykt i Lybek 1555. 4.[2]

Dyrefablen, hvis Oprindelse taber sig i Oldtiden, fandt, efter at være behandlet i næsten alle nyere Sprog, ogsaa Vejen til Danmark igjennem denne Bog, der i mangfoldige Tider har været en af de ypperligste Folkebøger, og af hvilken en ny Udgave nu er højlig fornøden. Ved at komme til Norden hilste den kun paa sit gamle Fædreland. Man har antaget, at dens Oprindelse maa søges i meget gamle tyske Digte, fra det syvende Aarhundrede, hos Frankerne. Derved mindes vi, at Svalerne allerede tale med Sigurd Fos-

---

[1]) See D. Digtek. Hist. 1, 267. Nyerups Morskabsl. S. 211.

[2]) En Ræffue Bog, som kaldes paa Tyske Reinicke Foss, Oc er en deylig oc lystig Bog, met mange skønne Historier, lystige Rim, Exempel, och herlige Figurer, som aldri føre haffuer været paa Danske, nu Nylig fordanskit aff Hermen Weigere, Borgere vdi Cøbnehaffn. M. D. LV. — Prentet i Lybeck aff Jørgen Richolff, Aar effter Gudz Byrd. M. D. LV. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl. I Universitetsbibliothekets mangler Titelbladet). Tilegnelsen til Kongen: Aff Cøbnehaffn den 20 Dag Septembris. Anno 54. Bogen er ganske modern; den er illustreret. Senere Udgaver: Kbh. 1656. 4. og paa ny, uden Aar i Oktav. Paa Svensk Stokh. 1621. See om Udgaverne og de svenske Bearbejdelser Nyerups Morskabsl. S. 17. 20. D. Digtek. Hist. 1, 237. Af Thura og flere og derefter hos Worm anføres: Herman Weigeres Oversættelse af Æsops Fabler, Lybek 1555. Det er en Fejltagelse. Det er det samme som Reineke Foss. See Nyerups Morskabsl. S. 14.

nersbane, og at flere Fortællinger hos Saxo om Hane, Ulf, Ræv, Bjørn uden Tvivl oprindelig ere at forstaa som lignende Digtninger.[1] Men sligt havde Herman Veigere ingen Anelse om; han tog hvad der var ham givet udenfra. Efter at Reineke Foss, en almindelig Satire, ikke sigtende til visse historiske Personer, men et levende Billede af Livet, og i sin Renhed uden falske Tilsætninger af Moralisering, havde været behandlet paa Latin, Fransk, Nederlandsk o. s. v. kom den paa Nedersachsisk eller Plattysk vore Grændser nærmere. Forfatteren til denne plattyske Bearbejdelse antoges en Tid lang at have været Heinrich van Alkmaar, men det er libet sandsynligt;[2] det skal da have været Nicolaus Baumann († i Rostock 1526). Den ældste Udgave udkom i Lybek 1498,[3] (paa ny udgivet af Hoffmann von Fallersleben, Breslau 1834), siden hos Bogtrykkeren Dietz i Rostock 1517 og oftere. Denne Bogtrykker blev, som vi allerede vide, kaldt herind for at trykke Christian den Tredies Bibel; til Grund for Veigeres Oversættelse ligger, efter Nyerup, netop Dietzes Udgave af 1549. 4. Der er saaledes Grund til den Formodning, at Dietzes Ophold her i Landet kan have givet Anledning til, at Oversætteren blev bekjendt med dette artige Digt, som han fordanskede, dels af Kjærlighed til Modersmaalet, dels for at tjene sig en Nødskilling. Han oversatte heller ikke alene Digtet, men ogsaa de vidtløftige rimede og

[1]) Hano, Bero, Reso hos Saxo S. 354. 433, jf. Gautrekss. Kap. 9—12. Saxos Hano er, efter P. E. Müller, at forstaa om Hanen paa sin Mødding; saa er Rötho vel en Ridder Rød, Ræven, o. s. fr. Det vilde da være de ældste danske Dyrefabler vi kjende, som Saxo eller hans Tid forvandlede til Historie. See ogsaa J. Grimms Bemærkninger i Reinhart Fuchs, Nachtrag.

[2]) Allerede Lackmann, Annal. typogr. selecta quædam cap. S. 165, tvivler derom.

[3]) Et Aftryk, som jeg har benyttet, findes paa Universitetsbibl. under Titel: Reineke de Vos mit dem Koker. 1711. 4.

prosaiske Anmærkninger af adskillige tyske Forfattere; men dette var just, efter Nyerup, Bogtrykkeren Dietz, der i sine Udgaver lod disse protestantiske Anmærkninger indføre istedenfor de forrige katholske. Derved have vi oven i Kjøbet faae Oversættelser af Sebastian Brandts og flere Vers.[1]

I Fortalen til Kongen fører Herman Veigere ham igjennem de danske og jødiske Konger, for at komme til hans egne Fortjenester, og deriblandt Udgivelsen af Bibelen. Den og nogle faa Postiller er saa godt som det eneste paa vort danske Maal, som K. M. og andre kunne have Lyst at læse. Men Kongen haver dog ogsaa stundum behov at forlyste Sind og Forstand udi Historier og andre høviske verdslige Bøger. Man kan just lære af adskillige Bøger og ikke blot af een. (Det er en dristig Tale). Da Maleren Zeusis skulde give et Billede af den skjønne Helena af Greken, formede han det efter syv de skjønneste og dejligste Jomfruer. Bierne sanke ikke deres søde Honning af et Blomster eneste, men af mange og adskillige. Derfor haver han nu ogsaa ladet denne Bog prentelige udgaa. Den evige Gud har af sin besynderlige Godhed nødt og tvunget ham til dette Arbede,

---

[1]) Udførlige Oplysninger om denne Digtnings Natur og Literatur høre ikke herhen, og maa søges i andre Skrifter. Den latinske Reinardus Vulpes er udgivet af F. J. Mone, Stuttgardiæ et Tub. 1832. Den franske Roman du Renart af Méon, Paris 1826. Flere i J. Grimms Reinhart Fuchs, Berlin 1834, hvor der desuden findes mange interessante Undersøgelser. Om de nederlandske Haandskrifter Mone, Uebersicht der Niederl. Volkslit. S. 319. Om de franske Les Romans du Renard, examinées par A. Rothe (i Sors), Paris 1845. (nærmest efter Grimm). Samt Nasser 1, 108. 145. 147 og senere tyske Literaturhistorier. Nyerups Morskabsl. S. 17. Fortalen til Vinthers Oversættelse, o. s. v. Speculum vitæ Aulicæ Eller den forbandskede Reynike Foss af J. H. H. Kbh. 1747 er et Forsøg paa en ny Oversættelse. De andre nyere danske Bearbejdelser, Oehlenschlägers efter Goethe, og Schaldemoses i to Oplag ere nok som bekjendte.

og har visselige selve som den øverste Verkmester brugt ham dertil som sit arme Redskab. Thi den lille Gnist, som aldeles var skjult i ham, ligesom Ild i en haard Flintesten, ham ganske uvitterlige, haver Gud „i endelige" (jo endeligen) villet aabenbare, og haver smukt efter hans guddommelige Vilge og Godhed borttaget og af Vejen lagt det ham herudinden kunde forhindre, som er Rigdom, Gods og Pendinge. Thi havde han blevet i sin Handel og Kjøbmandskab, som han var først han blev gift, da havde han aldrig taget sig slig Umage og Stunder. Gud er en retvis og gober Gud, som gjør ingen Ting uden Aarsage. — Han er en fattig ulærder Mand. De Lærde beder han derfor kjærlige forbrage, om de heri finde noget, som ikke er saa skinnende vel prydet og smykket som sig af rette burde, eller „saa Pibrit och Pabrit", at det deres Mund og Mave kan „talle och vel smage."

Oversætteren følger Originalens brede Maneer, men ingenlunde med slaviſk Troskab; Rimene nødte ham allerede til mere Frihed, og den har fremkaldt adskillige ejendommelige Udtryk, hvortil Originalen ikke ligefrem giver Anledning; f. Ex. Ræven er vel snild og falsk „met sin tunge, kan han, hand setter eder paa en gunge" (ja, kan he, he wirt juw gewisse bedregen). Men just det giver Oversættelsen noget tiltrækkende, gjør den mere original og poetisk. Dernæst har han villet lokalisere Digtet. Det er rigtignok ikke gaaet op for ham, at det burde fuldstændig lokaliseres og maaskee, ligesom Peder Paars, hensættes til en vis Tid i vor Historie, saa at alle Allusioner vare samtidige. Det forbrejede Navn paa Rævens Bolig, Malepartus (Malpertuis, Boccacio's Malpertugio[1]) har han ogsaa beholdt. Men

[1]) Odin Wolfs Oversættelse i Andreas fra Peruse. 1, 28.

han har dog ligesom hans Forgjængere følt, at kun ved at blive lokalt kunde Digtet gjøre sin fulde Virkning. Kong Nobel holdt Hof „vdi en Stad, som heb Lemuig" (1, 1); „ieg tror i ere Abbet i Esserom" siger Ræven spottende til Bjørnen (1, 10); Ræven gaar til Rom, „Der haffde hand huerff som mette til Møre, Der hun did kom miste hun et øre" (1, 34),[1] hvor desuden det om Øret er lagt til, thi det var en dansk Historie, o. s. v.[2] Nogle Germanismer ere hist og her løbne ind med: Mikkel løb overmaade „svinde" (hurtig), thi at det er et nordisk Ord (isl. svinnr) har Veigere vel ikke været sig bevidst; for at rime paa forbarme, siger han: det maa jeg vel „karme" (karmen, klage); Isegrim sanker Fiskene op, „En graad kom i hans halff at side" (Grath, Fiskeben) o. s. v.

For at give en Forestilling om Bogen aftrykkes Begyndelsen efter første Udgave.

Den Første Bog.
Det Første Capitel.
Huorledis at Løven som var Konge
offuer alle Diur, lod vdrobe en fast Fred,
och bod alle Diur komme
til Heredag.

PAa Pingetz dag ville i det mercke,
Da hørde mand siunge gøg og Lærcke.

[1]) I Originalen: alse Meybom to Aken. Jf. Binthers Reineke Fos og Anm. S. 238.

[2]) Nogle af disse Lokaliseringer ere pudsige nok; f. Er. denne (3,6):

Samme Scrifft vaar Hebraisk mercker det vel,
De vaare try Raffn dog huert faar sig sel.
I dette Land vaar ingen som kunde,
Forstaa den Scrifft red vd til grunde.
Vden eniste Mester Abrian aff Trier,
Han er en Jøde aff slig manier.
Han kan alle Tungemaal vel forstaa,
Som talis mellem Ribe oc Obenraa.

jf. Binthers Reineke Fos S. 169.

Skoffuene stode grøne store oc smaa,
Jordē gaff sine Blomster huide oc blaa.
Grøne oc gule met herlig luct,
Alle smaa fule de slunge smuct.
En saare lystig Dag vden Rægn og Vær,
Alle vaare glade som der vaare nær.
Nobel offuer alle Diur en Kong,
Han haalt sit hoff alt samme gong.
Vdi en Stad som hed Lemuig,
Thi han vaar veldig, stor oc Rig.
Han loed vdrobe i sit Land,
En Herredag saar menig Mand.
Der saffnedis mange store Hanse,
Fruer oc Jomfruer som gerne dantze.
Almuens folck desligest vden ende,
Der kom og Tranen huo hende kende.
Thi Kongen vilde det saa rætte,
Oc alting vel til rette sette.
Oc vilde der holde erligt Hoff,
Alt hans Rige til ære oc loff.
Han haffde oc forsereffuit desslige,
Alle Diur baade fattige oc Rige.
Store oc smaa offuer alle sine Land,
Vden Reffuen hin røde den falske Mand.
Han haffde wskickelige holdet sig
Mod Kongen oc hans Vnderdane met suig.
Thi torde han icke gaa obenbare,
Han bar alt saar sine gerninger fare.

Joannis 3. Huo ille leffuer met falsk oc suig,
Han skyre vist liuset tro du men mig.
Saa giorde oc Ræffuen den listige skalck,
Han torde ey komme saar Kongen oc hans folck.
Den tid de begynte at rette Sager,
Da maatte mand der høre mange klager.
Aff alle Diur som der vaare hoff,
Alle kærde de paa denne Foss.
Vden Greuingen som vaar hans frende til grunde
Hand forsuarede hannem det beste han kunde.

Herre gunst oc Abrille luct, Quindfolcks ven staff oc it Rosen smuct. Desligest alle honde Dabbelspil, omuendis snart, huo det acte vil.

Huo sit leffnet til Hoffue vil ende, Hand skal sin kaabe effter været vende. Oc lade den henge til baade side, vil hand ellers lenge til Hoffue ride.

Og til Sammenligning med de andre Bearbejdelser meddeles følgende, men uden Randglosser, af 1 B. 9 Kap., hvor Bjørnen Isegrim er kommen i Klemme hos Bonden Rustefil:

STrax kom Rustefil vd och saa,
At denne Biørn saa fangen laa.
Han løb vel fast thi det vaar silde,
Did som Bønderne holle gilde.
Bærer snare sagde han oc gaar met mig,
I skulle nu see en vnderlig leg.
En Biørn ligger fangen i min Gaar,
Han skal nu faa sit bane Saar.
De fulde hannem alle oc vaare glade,
Huer tog met sig det samme han hafde.
Alt det han først kunde faa i haand,
Den Ene en greb den Anden en vaand.
Den Tredie it spiud, den Fierde en rage,
Den Femte en stor Eneber stage.
Presten oc Klockeren komme och her til,
At vilde se dette lystige spil
Prestedøhen som hed fru Jutte,
Kunde faar det Bulder inted skøtte.
Hun vaar den samme der vel kunde kaage,
Den beste grød der naagen vilde smaage.
Hun kom met sin Rock alt i sin hand,
Der hun den samme dag hoff spand.
Hun vilde Biørnens Ryg der met maale,
Alt fra hans Taap oc til hans haale.
Der Biørnen hørde dette store Bulder,
Alt der han laa saa sorgefulder.
Han robte i sin nød paa Sancte Knud,
I det samme fick han sit hoffuit vd.
Men all huden ved hans øern forsant,
Maatte han der lade alt faar it pant.
Hans fremfødder, saade end i klemmen fast,
Der aff hafde han den største nød oc last.
Hand ryckte dem vd oc vaar ey seen,
Men klørne bleffue i klemmen igen.

All huden aff Foderne han der oc myste,
Det honnig han fick vaar icke det bæste.
Som Mickel rosede at han skulde faa,
Fuld ond en reyse giorde Biornen da.
Han kunde ille Raffue op til en Væg,
Det røde Blod rand offuer hans skæg.
Hans Foder vaare sme han kunde ey gaa,
Rustefil kom, oc begynte flux at slaa.
Oc alle de andre der komme met ham,
Actede oc at giøre Biornen skam.
Presten haffde met sig en stor Beg staff,
Han gav Biornen der met mangt it slag.
Han kunde huercken krybe eller gaa,
Oc alle robte sla men flux oppaa.
Mangen haffde spiud samme gang,
Smidden kom oc met hammer oc tang.
Oc somme haffde spader oc somme skule,
De sloge paa hannem, at han maatte hule.
De støtte hannem baade store oc smaa,
Saa at han sig begiorde der som hand laa.
De vaare hannem onde huer oc en,
Der kom slubbert met de krogede ben.
Oc Jeppe met den forgylte Næse,
Alder verst vaare hannem disse.
Per Jernskæg met sin krogede haand,
Alt met sin Suager her sogeland.
De sloge alle, thi de vaare vrede,
Saa kom Per skyhaffn oc giorde rede.
Met en staff slinge all fuld met steen,
Han kaste paa Biornen at han hueen.
Abel quacks oc hendis søster Jutte,
Talicke lordenquacks slo met en Bøtte.
Blanck ridethg haffde it rustigt Suerd,
Bodel huirtens kom oc selffue der.
Icke ene disse men Qvinderne alle,
Sloge paa Biornen at han maatte falle.
Han maatte anname det de hannem baare,
Esber tyndskæg kom oc buldrede saare.

Han vaar den eddelſte der til ſtede,
Fru Giſeltrud hans Moder monne hede.
Men huo han(s) rette Fader vaar,
Der aff haffuer man ingen ſcrifft klar.
Dog ſagde Bønderne at rygtet gick,
At hans Moder ham met Nis Landzknect fick.
Den tid den Herredag ſtod i Lund,
Krøb han til hende ſamme ſtund.
Vdi en Bagere Ovn ved røde Port,
Der bleff denne merckelige kempe giort.
De kaſte paa Biørnen met ſtene ſtore,
Piger oc Drenge alle de der vore.
Ruſtefils Broder paa det ſiſte til ſprang,
Oc haffde met ſig en ſtor ſuar ſtang.
Han ſlo Brun ret offuerſt paa ſin Pande,
At han fuld nær haffde myſt ſin aande.
Alt aff det ſlag han fick ſaa ſtort,
Løb han i mørcke han viſte ey huort.
Han kom blant Quinderne, der de ſtode,
Oc begynte flux blant dem at røde.
Han trengde dem hart før han kom fram,
Saa at fem fulde i en mølledam.
Den ſamme ſø vaar dyb oc ſtor,
Der Preſten det ſaa da robte han Mor.
Han løb vel faſt oc begynte at ſtrige,
Aha ſeer hiſſet flyder Jutte min Pige.
Hendis rock ſtaar her den maa i ſee,
Hennes Pelſſ bliffuer vaad, det gør mig ve.
Ach hielper mig at hun bliffuer i liffue,
Tho Tynder ſl vil ieg eder giffue.
Der til Afflad oc mange Kariner,
O kære ſeer huor hun nu griner.
Hun druckner viſt komme i icke ſnart,
Da løbe Bønderne alt met en fart.
Oc lode ſaa Biørnen ligge for død,
Att de kunde hielpe de Quinder aff nød.
Der de ſaa droge de Quinder op,
Da krøb Biørnen met ſin ſlagne krop.

Alt i en Sø ſom der vaar nær,
Oc haffde i act at druckne ſig der.
Han brummede ſaare oc lod vel ilde,
Jeg haffuer nu været i Mickels gilde.
Han haffde icke troedt, at kunde ſømme naaget,
Men ſig ſlet at druckne haffde han voget.
At de Bønder hannem ey mere ſkulde ſlaa,
Men det monne hannem dog naaget bedre gaa.
Han kunde ſømme end dog han det icke trode,
Der de Bønder det ſaage, O huor ilde de lode.
Tui voſſ ſagde de den ſtore ſkam,
At denne Biørn ſaa fra voſſ kam.
Dette haffuer voſſ diſſe Quinder giort,
At han ſaaledis er kommen bort.
De maatte vel haffue været hiemme,
O Kære ſee nu huor kan han ſømme.
I Det Træ der klemmen i vaar,
Der ſad hans kød, Blod, hud oc haar.
Alt aff hans øern oc føder viſt,
Kom igen robte de huad haffuer du miſt.
Dine øern ere her, hent dem igen,
Dine handſke henge oc hoſſ denne Sten.
Stor ſpaat hand nu til ſkaden fick,
Dog vaar han glad at han vndgick.

Digtets Slutning lyder:

Huer ſkal ſig til Viiſhed ſtedze vende,
Det onde ſky oc det gode bekende.
Derfaare er denne Bog Scriffuin oc ſett,
Oc icke faar andet merck mig rett.
Fabele oc andre Biſpraack flere,
Ere voſſ beſcriffne til tuct oc Lære.
At wi ſkulle ſky wtuct met flid,
Oc Lære Viſhed, Dag, ſtund oc tid.
Denne Bog køb hun gelder en Daler,
Al Verdzens handel hun ret aff Maler.
Vilt du den vide oc rettelige kende,
Da køb denne Bog oc Læſſ i hende.

Her met ender sig Mickels Historie,
Gud hielpe voss alle vdi i sin Glorie.
AMEN.

Den lyriske Poesi aabenbarer sig paa denne Tid næsten kun i aandelige Sange og Psalmer. Reformationen fremkaldte dem, og vi have allerede seet dem blive til. Flere af Reformatorerne selv digtede saa godt de kunde, og andre gave deres Skjærv med. Claus Tøndebinder og Hans Spandemager samlede den første Psalmebog 1528; Hans Tavsens Psalmesamling 1544, der har været til i flere Oplag, ligger maaskee til Grund for den ældste Psalmebog der nu haves, den fra 1553.[1] Derhos digtede Arvid Pedersen, Jørgen Sadolin, Peder Borgsmed, Peder Palladius, Eiler Hardenberg, Herluf Trolle, o. fl.[2] En almindelig Kirkepsalmebog begyndte dog først Hans Thomissen at samle efter Hans Tavsens Raad omtr. 1557. Dens Udgivelse hører til næste Tidsrum.

Selvdigtning var ikke istand til at tilfredsstille Dagens Fornødenhed. Fra Begyndelsen af tog man derfor de gamle katholske Sange, og dannede dem om paa Modersmaalet efter den ny Tro; eller man ombannede Hr. Michaels aandelige Sange saa godt som det lod sig gjøre; eller man oversatte hvad man nærmest trængte til af tyske, hvilke da tilbels paa lignende Maade vare opstaaede. I denne Henseende er den Omstændighed vigtig, om Reformatorerne i Malmø hentede Psalmer fra Hadersleb.

---

[1]) Den er beskreven i Bidrag til en dansk Psalmehist., i Psalmeb. 2, 1.

[2]) Som dansk Psalmedigter nævner Thura ogsaa: Tyge Asmundsen, f. 1522. Efter at have studeret i Wittenberg (Gelehrter Männer Br.) blev han Prof. ved Universitetet, 1560 Præst til Frue Kirke i Kjøbenhavn, 1561—1577 Biskop i Lund, † 1586. (Sommelius 1, 97. D. Psalmeb. Forf. S. 18).

Ifølge Oprindelſen ere Pſalmerne af temmelig ulige Beſkaffenhed. Nogle af de ældſte have bevaret den Poeſi, ſom Katholicismen meddelte dem; og de have noget tiltrækkende ved deres Naivetet og umiddelbare Friſkhed; f. Ex. Dagviſen (Pſalmeb. Nr. 1); de, der udtrykke den barnlige Glæde over Jeſu underfulde Forholde (ſom ſſt. Nr. 2); Juleſangene om Jeſu Fødſel, ſom Et Barn er født i Bethlehem (Nr. 156); Et lidet Barn ſaa lyſteligt (Nr. 200). Blandingen af Latin og Danſk gjør derhos en egen Virkning, ſom i den gamle Juleſang (Nr. 3), In dulci jubilo (Nr. 154).[1] Mattere blev Sangen, naar Forfatteren vilde give en kort Sum af Troen: Englenes Fald, Slangen i Paradis, Synden og Forløsningen, ſom Arvid Pederſens (Nr. 31); og endnu mere, naar den blev til blotte Hukommelſesrim, ſom Peder Palladii Evangeliſke Rimſtok (Nr. 70). Næſten eneſtaaende i ſit Slags er Hans Tavſens forhen nævnte Allegori om Løgn og Sandhed (Nr. 40).

Da vi endnu i Kirken bruge adſkillige af disſe Pſalmer, er en Sammenligning imellem de ældſte og de nuværende ikke uden Intereſſe; ſom Vi tro alleſammen paa een Gud (Nr. 17), Nu er os Gud miſkundelig (Nr. 19), Vor Gud er ſaa faſt en Borg (Nr. 168).[2]

Blandt Kjæmpeviſerne (jeg mener naturligvis den Samling, der kaldes ſaa) findes der nogle hiſtoriſke Viſer, meſt i Rimkrønnikemaneer og uden poetiſk Værd. Nogle

[1]) Det er i det mindſte tildels Overſættelſer. Til den ſidſte ſvarer Peter von Dresden's

In dulci jubilo
Nun ſinget und ſeid froh.
Unſers Herzens Wonne
liegt in præsepio. (Naſſer 1, 84).

[2]) Større Udførlighed har jeg ikke fundet fornøden ved dette Æmne, der er ſaa omſtændelig behandlet i D. Digtek. Hiſt. 1, 191, men iſær i Brandts og Helwegs Danſke Pſalmedigtning.

høre maaskee til denne Tid, som Christian den Tredies Valg; og Sammes Afgang (af Niels Bredal). To bære det allegoriske Præg: De Danskes Nederlag i Ditmarsken, en allegorisk Fuglevise; og Ørnevisen eller Adelens Overmagt over Christian den Anden. Indtil nøjere Oplysning vindes forekommer den mig som et Tidens Barn. Den giver i en skarp Allegori Tidens Tilstand; det er en Gjenklang af de ringere Stænders Forhold til Adelen og Frederik den Første; og det er sandsynligt, at Forfatteren har hørt til dem og digtet under Christian den Andens Landflygtighed; Slutningen kunde da heller ikke ret vel digtes eller offenlig gjentages i den følgende Tid. Det er ubilligt, tykkes mig, at affige Fordømmelsesdom over den; den overgaar i Fynd og Vemod alle de andre i dens Nærheb. Det vil være nok at minde om hvorlunde

Sammen da sankes den Høgehær,
den skjulte baade Skov og Kjær;
og vi ville os til Lunden fare,
og gjøre den Ørn et Blær. —

Bort da floj den gamle Ørn,
alt med sine Unge saa smaa;
de andre smaa Fugle de bleve saa vilde,
de vidste dem ingen Raad. —

Herre Gud, du hjælpe den fattige Ørn,
som flyver i vilden Hede;
han veed sig hverken Læ eller Ly,
som han tør bygge sin Rede.

Den dramatiske Digtning, som det gamle Norden ikke kjendte noget til, havde en lang Vej at vandre før den kom til Danmark. Efter at den gamle Verdens Skuespil vare tilintetgjorte ved Kirkefædrenes Forbud og Barbarernes Hærgning, udgik der et nyt Theater fra Kirken. Omtrent 1080 opførte Nonnerne i Gandersheim latinske Skuespil, forfattede

af Nonnen Hroswitha. I Frankrig opførtes Mysterier af et Selskab, confrèrie de la passion, omtr. 1402; Forløserens Levnet med 87 Personer blev spillet i flere Dage, og deltes derfor i Dagværker (journées); en anden Forbindelse, corporation de la Bazoche, opfandt det moralske Drama med allegoriske Personer. Hermed vare de tvende Hovedarter givne, der nu efterhaanden vandrede nordpaa.[1] Fra Tyskland, Nederlandene og England modtoges de første Indvirkninger hos os; men Efterretninger derom i det enkelte mangle. Man seer kun saa meget, at Opmærksomheden derpaa maa være bleven vakt, uden Tvivl nærmest fra Tyskland. Her opførtes blandt andet den hellige Dorothea 1412 paa Torvet i Bautzen (thi man spillede paa et Torv, Gade eller anden Plads under aaben Himmel), under hvilken Foreſtilling Taget paa et Hus, hvor Tilskuerne sade, faldt ned. Og i Pommern opførte man, efter Hvitfelds Fortælling, 1498 „Tragœdiskervis Christi Passion, der blev til en virkelig Tragedie, da den som var Longinus, stak for hart til, og stak Christum ihjel, og Christus faldt ned og slog Mariam død, som stod under Korset" (etc.).

Dette forudsætter Opførelse af Skuespil i Modersmaalet; men til saadant kjende vi endnu ikke. De ældste hos os[2] vare to Slags: de, som Skolediſciplene opførte,

---

[1]) Udførlige, tildels meget interessante, Efterretninger om Dramaets Udvikling i Syden findes hos Villemain, Cours de littérature française 2, 243. Roux-Ferrand, Hist. des progrès de la civilisation en Europe 3, 258. 4, 382. Sismondi, Die Literatur des südl. Europas 1, 248. Chasles, Études sur l'Espagne, S. 228; jf. Holbergs 332 Epistel. Samt Die Entwicklung des englischen Dramas i Herrigs Archiv für das Studium der neueren Sprachen 1, 28. 384. 2, 318. Og om Tyskland Ettmüller, Handbuch der deutschen Literaturgesch. S. 284, o. lign. Skr.

[2]) De vigtigste nyere Oplysninger til Kundskab om vore ældste Skuespil findes hos: Vandal, Efterretninger om nogle Skuespil,

for at øve sig i Latinen, og de Foredragelser, der gaves ved visse højtidelige Lejligheder, ligeledes paa Latin, for de Lærde. De første gaa langt tilbage i Tiden. Hos Thura findes en gammel Efterretning om et Skuespil, der blev opført af Skolediscipelene i Aarhus 1501, og som bivaanedes af Kong Hanses Kansler; der fandtes ved Skolen en gammel Bog, hvori Tilskuernes Navne vare optegnede.[1] Paa Fastelavns Mandag 1546 legede ogsaa Aarhus Skolediscipler en Leg for Christian den Tredie, som derfor gav dem og Skolemesteren 30 Mark.[2] At disse Øvelser ogsaa fandt Sted i andre Skoler sees af enkelte afskrevne Efterretninger og den Tids Skolelove. Det ældste ved Universitetet opførte, som noget vides om, er det, som Matthias Gabler omtaler i sit Ærevers til Christian den Anden 1521, hvilket Prof. ved Universitetet Christopher Ravensberg lod opføre, som det synes, til megen Glæde for de Studerende, der hele Dagen havde Ferie.[3]

---

foran første B. af (Gyldendals) Originale Skuespil, 1776. D. Digtek. Hist. 1, 131. Jacobsen, Om Skuespil og Skuespilforfattere i det 16 Aarh., i Hist. Tidsskr. 5, 495.

1) Det mærkelige Sted hos Thura, Idea hist. liter. S. 72, lyder saaledes: Olim (quod non prætereundum) quotannis heic habebatur Convivium scholasticum, Vor store Frues Gilde, Convivium magnæ nostræ Dominæ dictum, in quo coram parentibus aliisque civitatis incolis specimina profectus sui publice edebant discipuli comœdiis, tragœdiis aliisque ad literas pertinentibus exercitiis. Invitabantur non plebeji modo, sed et optimates, adeo ut regis Johannis cancellarium anno 1501 his sacris interfuisse constet ex libro manuscripto, ubi nomina spectatorum semper annotari solebant, quem longo post tempore asservabat Rector. Men at denne Bog var til 1618 staar ikke hos Thura, thi dette Aarstal hører til den følgende Sætning.

2) Efter et Regnskab i Geheimearchivet anført af Jacobsen i Hist. Tidsskr. 5, 501; jf. Hübertz, Et Blik paa Aarhus S. 53.

3) Gabler i sin forhen omtalte Epistola in laudem Christierni (etc.) tilligemed Panæneticum in comœdiam, quam Mag. Christophorus Jacobi, eques Danus, lusit. Hafn. 1521. 4. siger derom:

De første Forsøg paa Skuespil i Modersmaalet tillægges Christiern Hansen, Skoleholder ved Frue Skole i Odense 1531.[1] I et (dog ikke samtidigt) Haandskrift paa Kongens Bibl., den Thottske Saml. Nr. 780. fol. findes nemlig tre Skuespil paa dansk rimede Vers, med den Efterskrift: Anno mdxxxi Christiernus Joannis, pedagogus juuentutis in parrochia diue virginis, prelato suo viuente[2] magistro Andrea Gloeb; hvorpaa følger Begyndelsen til et fjerde. Det første handler om en Kones Forførelse, det andet er Paris' Dom, det tredie og længste er den hellige Dorothea. At de to første ere Originaler, er der ingen Grund til at antage; det tredies Indhold findes i et latinsk Skuespil i Prosa, trykt i Leipzig 1507. Baade Paris' Dom og den hellige Dorothea have tidligere været bearbejdede paa Tysk. Man maa derfor med Rahbek fristes til at antage

Lector amice, diem per totum lectio cedat,
Et manibus quicquid doctus in urbe tenet.
Ut cupidos pascat Comœdia dulcis ocellos
Compositis salibus, ridiculisque jocis.

See ogsaa Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 263.

En Forloren Søn paa Latin maa Peder Litle have givet sig af med, da der hos Vinding o. fl. anføres et Skrift af ham med hans Scholier dertil: Guilielmi Gnaphæi comœdia de filio prodigo cum scholiis Petri Parvi Rosæfontani et epistola ad Bugenhagium. Roskildiæ 1537. Gamst omtaler Bogen S. 3. 25. 42, men har aldrig seet den, Pontoppidan anfører den Annal. 2, 764; den findes, som forhen bemærket, ikke i vore Biblioteker.

[1]) Altsaa medens de ældre Skoler endnu vare til. See om Domskolen og de to Pugeskoler i Odense Vedel-Simonsens Bidrag til Odense Bys ældre Hist. 1, 118, og Henrichsens Bidrag til Odense Cathedralskoles Hist. 1846, 1, 3–4.

[2]) Man kan ikke læse anderledes det der staar: viuete. Anders Glob, Provst til vor Frue, hvis Provstegaard laa og ligger tæt ved Kirken, levede virkelig den Gang (D. Mag. 4, 168), men hvorledes kunde det falde en Dalevende ind at bemærke det? For en senere Afskriver, der forsøgte at fortsætte, vilde derimod disse Ord være meget passende. Skriften synes heller ikke gammel nok; og prelato suo viser jo, at det er en anden der taler.

det vi have for Oversættelser af tyske Rimerier,[1] saa at der næppe er stort andet originalt i Samlingen end Epilogen til Dorothea, der udtrykkelig nævner Fyn, og i Overskriften kaldes: De fide ex operibus brevis ad spectantes Comœdiam (etc.) concionatio, hvorved der, mærkeligt nok, betegnes, dels at Oversætteren ikke hyldede Luthers Lære, men Troen af Gjerninger, skjøndt „mange findes nu Klerke til, som anden Visdom have vil", dels at denne danske Dorothea var bestemt til Opførelse. At nogen saadan er bleven den til Del, vides ikke. Trykte have disse Skuespil heller ikke været, og de ere uden nogetsomhelst æsthetisk Værd. De anføres derfor kun som Indledning til næste Tidsrum.[2]

---

[1]) Jacobsen har ogsaa allerede gjort opmærksom paa de forekommende Germanismer: Juno kalder Paris myn leffwe kyndt; i Dorothea forekommer at sterfwe for dø, at forgiffue for tilgive, o. desl. Hertil hører vel ogsaa det Udtryk, der anføres af Rahbek som „et synderligt Bevis paa hvad Virkning et uædelt og ulykkeligt Ord kan gjøre"; nemlig at hver, som vil træde i Christi Fodspor, skal tage sin Galge; thi det er det simple mosogotiske Udtryk for Kors, hvori der intet uædelt findes: saei ni nimiþ galgan seinana jah laistjai afar mis, nist meina vairþs, hvo som ikke tager sit Kors etc. Det er ikke af Vejen allerede nu at gjøre opmærksom paa sligt, for at vore gamle Digte ikke skulle komme til at lide under vor egen Ukyndighed.

[2]) Prøver meddeles heller ikke, da der er nok af dem i D. Digtek. Hist. 1, 131; i Minerva, Juni og September 1786; og hos Jacobsen i Hist. Tidsskr. 5, 498. Jeg anfører kun det mærkelige Sted i Epilogen efter Dorothea:

Ther beder ieg alle menisse here
Eller hor som helst the mwe wære
At gisre mz troen alle tiide gott
oc holle ingen menisse for spot
saa giorde thenne iomfrw sin brwdgoms liin(?)
hennes maghe er nw ey i fyn.

Jacobsen har ogsaa allerede anført et Par andre Forsøg: I Peder Syvs Boglade forekommer, at M. Peder Terpager 1696 sendte ham fra Ribe „to gamle haandskrevne Komedier, som synes i Christian den Tredies Tid at være skrevne: 1) Om Judith, som

Men det hiſtoriſke Vidnesbyrd, at de ere blevne til medens Anders Glob levede, og Epilogens uomtviſtelige Indhold, ſom viſer at den er forfattet i Fyn paa en Tid da Lutherdommen endnu ikke havde ſejret, hævde deres Ælde, og derfor vare de ſom Minder af den ældſte dramatiſke Digtning i Danmark nok værd at bevare fuldſtændig, førend de aldeles opløſes.

21. Literaturens Udbytte.

Naar jeg nu ſeer tilbage paa foreſtaaende Samling, ligger det Spørgsmaal nær: hvorfor jeg har gjort mig ſaa megen Ulejlighed med at ſamle og meddele denne Mængde af Navne og Bogtitler, hvis Udbytte mangen Læſer maaſkee heller havde modtaget i en løſelig Overſigt. Sagen er, at jeg vilde vide hvad der var til, hvad det handlede om, og hvilken Virkning det kan have gjort i Verden, om den end var nok ſaa ringe. Derfor ſamlede jeg ſaa meget jeg kunde overkomme og modtager taknemlig Anvisning til mere, for at det dog engang kan komme for Dagen hvad der i disſe trefindstyve Aar har rørt ſig hos det danſke Folk i den aandige Verden. Det var her nødvendigt, at overbevise ſig om Skriftets Tilværelſe, at angive Titlen, ſom derhos ofte indeholder alt hvad der er mærkeligt ved Bogen, og at gaa ind i minutiøſe Enkeltheder, for at Sjælens Urtegaard f. Ex. ikke ſkal gaa igjen ſom Sællands Urtegaard og et ſællandſk Herbarium, og at ikke een Mand ſkal ſkjæres over i tre eller to Forfattere ſlaas ſammen i een. Det var ligeledes

ej er fuldkommen (ikke endt), 2) Plauti Aulularia, ogſaa udſat i danſke Rim efter de Tiders Enfoldighed". (Suhms Saml. 1 D. 2 H. S. 99).

nødvendigt, at dvæle ved Indholdet af disse Bøger, som faa af de Nulevende kjende noget til; saavel som af de for de fleste utilgjængelige Skrifter at give en Prøve Bogstav for Bogstav. Men glædeligt er det, at min Gjerning alt som den skriver fremad kan rive sig løs fra denne Trældom, bliver mindre byrdefuld og mere lønnende; og at den tomme Andagt dog engang giver Plads for en selvstændig Tænkning.

Det er meget troligt, der hvor Adgangen er saa besværlig, at et og andet endog af Betydning er undgaaet min Opmærksomhed, men det meddelte kan allerede give en Forestilling om Udbyttet fra denne Tid, og jeg kan rolig overlade til Læseren selv at fuldende Gjerningen, at gjennemlæse i det mindste Hovedskrifterne, og hver paa sin Vis at uddrage Gejsten deraf. Jeg skal derfor til Slutning kun angive min Anskuelse i nogle korte Bemærkninger.

For det første gjælder det om at see klart for sig, hvorledes Danmarks Forhold var til Europa efter Udgangen af Middelalderen. De lærde Skrifter vise det. De oplyse Forbindelsen med fremmede Lærde, hvad der hos os øvedes som Efterligning af dem, og hvor vidt denne Efterligning stod tilbage eller gik fremad. Denne Forbindelse med Europa er et vigtigt Led i ethvert Folks egen Udvikling. I den egne Udvikling viser det sig dernæst, hvorledes alt endnu er i sin Begyndelse; hvert enkelt Fag er næsten slet ikke til; man finder kun de første Spirer til Lovkyndighed, til systematisk Medicin, de første Elementer af Mathematik, de første historiske Forsøg, de første Gnister af dansk Poesi, og en Behandling af dansk Sprog kun for Latinens Skyld. Alt kun Brudstykker, alt endnu ideeløst og uden Bevidsthed om hvad det skal blive til. Men grundig Kundskab vil ikke sætte denne raa Begyndelse tilside; den vil indsee Forbindelsen med det følgende. Ved den dramatiske Digtning, for kun at

tage et eneste Exempel, vil den fra først til sidst overstue hele den ensformige Retning, der først paa Holbergs Tid viger for en ny Skabning.

Der er eet Hovedkjendemærke paa denne Tid, som jeg allerede nævnte: den er ideeløs, den kjender derfor hverken Videnskab eller Kunst (Ordets, Poesiens). Der er kun een Ting som optager hele dens Tænkning og Tragtning: Religionens Form. Saaledes var det i det sextende Aarhundrede hele Europa over. Kirken er næsten hele Tidens Historie.[1] Med en liden Forandring kan man anvende paa os hvad der siges om Frankrig: Man sang og man prækede; man prækede og man skjældte hinanden ud; det ene hørte med til det andet.[2] Alle almindelige Ideer, alle den hele Menneskeheds Interesser maatte vige for Troens Lærdomme og deres Udtryk;[3] det ansaaes for Menneskehedens Velfærd. Og hos os tog man troskyldig mod denne Underfølgelse som den blev givet; det gjældte kun om, at sætte den i Værk, at bane den Indgang; og det lykkedes over al Maade ved Bestræbelser, der fortjene Paaskjønnelse; thi den vundne Frihed gik aldrig over til Tøjleløshed som i Tyskland. Dertil var ogsaa Folket for godmodigt, og det føjede sig gjerne i hele Tidens Karakter, der ikke taalte nogen Separatisme. Da Nord- og Sydeuropa først havde delt sig, attraaede de bestandig hver for sig een Norm i Tro og Videnskab, den skulde alle følge. Resten var Kjættere. Det var endnu een af Pavedømmets Eftervirkninger. Et bestemt

[1]) L'église au XVI siècle est presque toute l'histoire; l'église le centre de toute action et de toute vie. Roux-Ferrand, Hist. des progrès de la civilisation, 5, 205.

[2]) On chantait et l'on prêchait, on chantait et l'on persécutait. Roux-Ferrand, 5, 282.

[3]) L'absence d'idées générales, d'interêts généraux bien compris, bien appréciés, a surtout caractérisé le XVI siècle. Ibd. 5, 205.

afsluttet theologisk System vandt og maatte vinde almindelig Hylding, selv om den sunde Menneskeforstand ved en og anden Ting blev saaret; det fortræffelige derved bestod netop i, at der ingen Forstand skulde være deri. Det maatte Videnskaben vel vogte sig for at komme nær. De enestaaende Forsøg paa at forbinde den Tids Filosofi med Theologien ere derfor noget ret mærkværdigt, men de havde næppe nogen Fremgang.

Hvor meget Troens Renhed, Salighedens Sag, har været Gjenstand for Grublen og Samtale fra den ypperste Statsmands Sale til den simpleste Borgers tarvelige Bolig, viser den store Mængde af Skrifter, som have den til sin udelukkende Gjenstand, og som vedblive at gjentage det evindelig samme, saa at ingen nu kan holde ud at gjennemlæse dem. Pressen giver kun en svag Gjenlyd af det virkelige Liv, men den er det eneste Middel, som bevarer Mindet. Den taler ikke blot igjennem det ypperlige, men næsten ligesaa stærkt igjennem det trivielle. Og hvad lærer den os? Har hele det af Menneskene opfundne og opstillede Artilleri til at bestorme og erobre Himlen haft nogen Virkning? Har det erobret nogen Egn af Himmerigets Rige, som Freden og Fromheden derefter kunde besaa til en velsignelsesrig Høst? Det næste Tidsrum vil svare derpaa; men allerede Slutningen af dette giver os en Anelse om Svaret. Der gaar igjennem alle disse Skrifter en forfærdelig Overbevisning om en total Fordærvelse. Himlen er mørk og fortørnet, Menneskeheden fortabt og fordømt. Gud piskr den med sin Naturs Onder, med sine Landeplager, med den uforgjængelige Djævels evindelige Besøgelser. Bag Verden søger man Gud; i Verden hersker Djævelen; og skal man tro Skrifterne, saa ere hans Gjerninger overalt. Den Raahed i Sæder, som Middelalderens Slut-

ning havde ført med sig, er endnu bestandig den samme, og bestandig stigende er tøjlesløs Overdaadighed og Frækhed. Det lære vi af Peder Palladii Skrifter. Det er Gejstlighedens Hoved, det er Tidens mest oplyste og frisindede Mand, der igjennem dem taler til os; hele Tiden taler igjennem ham. Den Tro, jeg mener Overtro, som han forkyndte, behøvede ingen af hans Samtidige at stamme sig ved; han stod højt over dem alle. I andre Lande var Raaheden endnu større, de verdslige Straffe endnu strængere, i det rettroende Tyskland og ikke mindre i det katholsk-rettroende Frankrig. Tilvisse. Denne Rettroenhed førte ingen Oplysning med sig. Lyset straaler ikke i Theologien, den lider det ikke; det er overalt udgaaet fra Videnskaben, fra den dybe Religiøsitet, som al sand Videnskab hylder, fra den Gudstjeneste, som hører med til dens Væsen. Men Videnskaben laa Lig i Skolastikken.[1]

---

[1]) Enkelte klartseende Aander gjennemskuede Tidens Brøst, og have udtalt hvad jeg ovenfor har yttret om Theologien. Hans Sachs skildrer Die gemartert Theologia. 1553. Paa en ny Throne sad en Kvinde, omgivet af Prelater

Die all selb bücher trugen
Vor diesem thron sich bugen
Hoffirten als die Puller
Sam werens all jr Schuller
Auß jrem buch gelert
Vnd würdt von jn geerht.
Fandt sich doch anderst vil
Sie triebens widerspil
Etlicher nam ein Laus
Vnd macht ein Camel draus

Ein ander sayget mucken
Det doch Camel verschlucken
Etlich gen Hymel machten
Ein layter auß stro flachten
Etlichr mit schröckling worten
Beschlos des hymels pforten (etc.)
Von jrem mütwil vnd freuel
Das weybsbild saß zerzaust
Wie ein Henn die sich maust
Draurig auff jren thron —

Og Das Klagendt Ewangelium slutter han med:

Auß vns werdt vberal
Ein Hirdt vnd ein Schafftal
Ein Christliche gemein
Das dein Wordt lauter rein
Darin grün, blü vnd wachs
Vnd frucht bring, wünscht Hanns Sachs.

For Historien af vort Sprogs Udvikling er dette Tidsrum af den største Vigtighed. Der er især to Ting at betragte, hvoraf jeg kun har anhydet den ene: Reformatorernes Sprog og en Sammenligning af Sproget i Tidsrummets Begyndelse og Slutning. Hvad jeg i Forbigaaende har samlet til den sidste viser i et halvhundrede Aar en Fremskridning, som man maa forundre sig over. Det er et rigt Æmne, som en følgende Forsker maa behandle. Her ere de ubetydelige, ja de slette Forfattere, hvordan saa Indholdet end er, sande Guldgruber; de kaste Lys paa de gode. Og af de gode kunne vi for det nuværende Sprog lære uendelig meget. Det er en Bevidsthed, der i flere Aarhundreder næsten ganske har slumret og som først i vore Dage er vaagnet, men inden mange Aar vil bære vidunderlige Frugter, hvis den, som vi haabe, fra de enkelte Mænd, der have vundet den, udgaar til og gjennemtrænger det hele Folk.

Tillæg.

S. 98. Om Laurids Stral see Bemærkningen af Schiern Om Dronning Dagmar i Nyt hist. Tidsskr. 5, 518. Anm., at de Annaler, der gaa under hans Navn ere ældre, og at Afskrifter tilhørte Laurids Straale til Torpegaard i Fyn, † 1596.

S. 181. Anm. 1. En streng Dom om Povel Eliesen see Westphalen De fatis rei diplomaticæ Cimbricæ i Dreyeri Monumenta anecdota S. 51.

DEC 7 - 1932

DEC 7 - 1933